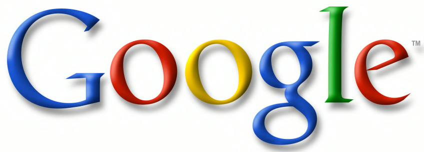

SIGILLVM ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV. ANG.
CHRISTO ET ECCLESIAE
VE RI TAS

DE GIDS.

III.

DE GIDS.

NEGEN EN ZESTIGSTE JAARGANG.

Vierde Serie.

DRIE EN TWINTIGSTE JAARGANG.

1905.

ONDER REDACTIE VAN

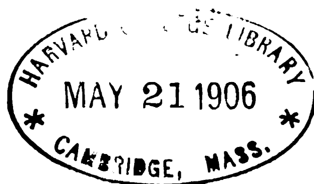
W. G. C. BYVANCK, C. TH. VAN DEVENTER, J. N. VAN HALL, A. G. VAN HAMEL,

A. A. W. HUBRECHT, W. L. P. A. MOLENGRAAFF en

R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS.

DERDE DEEL.

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPEN & ZOON.
1905.

BOEK- EN KUNSTDRUKKERIJ, V/H. ROELOFFZEN-HÜBNER EN VAN SANTEN. AMST.

INHOUD

VAN HET DERDE DEEL.

UIT DE BRIEVEN VAN MEVROUW BOSBOOM-TOUSSAINT AAN BUSKEN HUET. [1]

XXIV.

[10 Nov. 1881]

Hoog Geachte Vriend!

Mevrouw Westrheene vraagt of ik ook iets aan U heb te schrijven of te zenden. Zij gaat naar Italië met eene vriendin en denkt een 14 dagen te Parijs te blijven, wenschte zeer U te bezoeken of U te zien, en wil van mij een brief of eene boodschap. Daar het wat indiscreet zou zijn haar de *Archives* [2]) als pakje mee te geven, wat ik echter nog

1) Zie *De Gids* van Maart en van Mei jl.

Den heer J. Bosboom te 's Gravenhage dank ik de volgende inlichting omtrent den persoon, wiens onleesbare naam voorkomt in brief XIII van Januari 1880:

„De onleesbare naam moet stellig zijn die van C. Auguste Vecchj, een vriend van wijlen Dr. Hacke van Mijnden, door wien mevr. B.-T. met hem kennis maakte. Kolonel Vecchj was in den vrijheidsoorlog adjudant van Garibaldi geweest en werd later lid van het Italiaansche Parlement; hij was tevens een geleerde die zich met de opgravingen van Pompeï bezig hield en daarover een werk uitgaf. Maxime du Camp spreekt over hem in zijn geschrift: *Expédition de Garibaldi dans les Deux-Siciles*."

Naar aanleiding van de gissing omtrent de beteekenis van het woord „Emdevier" — zie de noot bij Brief XVIII van 7 Sept. '80 in *De Gids* van Mei jl. — wijst Prof. Naber er mij op dat in het opstel van Beets „Taalvervalsching en spelling" in *De Gids* van 1840, Mengelingen p. 221, gesproken wordt van „een Benthemer vier."

2) *Archives de la Maison d'Orange* van Groen van Prinsterer, die Huet haar te leen had gevraagd voor het *Land van Rembrand*, waaraan hij bezig was.

volstrekt niet doen kan, geef ik maar een paar regels de circonstance. Wilt en kunt Gij haar ontvangen of bezoeken, Gij zult het U niet beklagen want zij is opgewekt en niet saai, een beetje pedant op haar succes als schrijfster en vertaalster, maar och een mensch moet ook wat hebben en zij heeft toch ook niet veel alleen. Zij is goedhartig en als zij iemand dienst kan doen zal zij het niet laten. — Uw broeder met zijne echtgenoote heeft ons een bezoek gebragt; hij zag er goed uit, was spraakzaam en schijnt het goed met zijn vrouwtje getroffen te hebben. Als ik er B. eens op eén voormiddag uit kan krijgen, gaan we een contra-visite maken; anders maar op een Zondag. — Gij hebt mij niet geschreven hoe gij met den *Vondel* [1]) te Amsterdam zijt gevaren; daar gij nu zoo geheel in Nederlandsch verdiept zijt, zal hij U te pas komen. Zoo graag zond ik U de *Archives,* want het bezwaart mij heusch dat ik ze U niet afstaan kan; maar zoolang ik de Villiers bij den kop heb, kán ik ze niet missen; en dan zijn ze, zooals ze nu zijn, in geen vervoerbaren staat. Nijhoff beweert dat er in Parijs zeker openbare Bibliotheken zijn waar men ze vinden kan. Dus, kunt Gij U op die wijze niet redden? Ik moet *Byron* in de *Nederland* nog lezen. B. vindt het zoo'n mooi stuk; nu, dat 's geen wonder, als Gij in iets pleizier hebt en dat zeggen wilt, is het zelden ten halve. Van Uwe uitgaven bij Tjeenk Willink hebben wij niet verder gezien; mogelijk is het door misverstand, of dat Gij ditmaal (hetgeen waarlijk niet te verwonderen zou zijn) eens anderen te verpligten hebt. Aan T. W. hapert het zeker niet. Komt Gij dezen winter niet eens over? Nu Gij hier een broer in de buurt hebt, zou het zoo aardig zijn. Met hartelijke groeten aan Echtgenoote en zoon ook van B. noem ik mij Uwe Hoogachtende dr. en vr.

[*Op een inliggend stukje papier*]

Dat *Westhoven* [2]) is mij heusch als een knagende worm, en

[1]) De Vondel-uitgaaf van Van Lennep, die Huet ook voor zijn studien noodig had.

[2]) Het opstel dat in *Eigen Haard* van 1882 verscheen.

ik kan toch niet besluiten er mij *af* te maken. Het moet zijn eisch hebben voor mij zelve, hoewel ik haast vrees dat de menschen mij zoo veel niet zouden vergen, maar qu'y faire? Als ik eens zoo'n weg genomen heb, moet ik dien tot den einde volgen.

XXV.

[Den Haag 20 Dec. 1881.]

Zeer Waarde Vriend!

Gij hebt mij waarlijk zeer verpligt door mij te melden dat Gij het buiten mijn *Archives* doen kunt; want het speet mij erg U niet te kunnen helpen en toch... ik kàn ze nog altijd niet missen; evenmin de boeken die ik uit de K.K. Bibliotheek heb geleend en toch — tegen Nieuwjaar moeten zij daar weer binnen zijn. Ik heb de slechte gewoonte geene aanteekeningen of uittreksels te maken, maar telkens op te zoeken wat ik weten wil bij de bron zelve; dit maakt dat ik zoo afhankelijk ben van mijne boeken. Nu — er zal toch wel eens een einde komen. Met January komt het begin [1]), met de plaat naar eene photographie en culs de lampe of zoo iets door Rochussen. Maar of het Publiek voldaan zal zijn, is te duchten! Men wacht doorgaans eene novelle van mij en zie die — volgt *niet*. Maar ik kan het niet helpen *c'est plus fort que moi;* ik *had* nu lust om het sujet aldus en niet anders op te vatten, advienne que pourra! Ik zal er maar niet bijvoegen: *later meer* en beter, zooals de Almanak schrijft; want ik stel mij eigenlijk eens wat rust voor, die ik dunkt mij dan ook wel verdiend zal hebben. Het doet mij genoegen dat Mevrouw Westrheene U bevallen is. Zij is een goedhartige en goed belezen vrouw die haar eene talent lang niet begraaft; en ik mag haar wel lijden, meer dan B. die ze wat pedant vindt. Zij heeft zich de middelen voor haar toertje verschaft door het zamenstellen van twee scheurkalenders; die zijn nu aan de orde! mij is

---

[1]) Van *Westhoven*.

het ook wel eens voorgesteld, maar dat kan ik niet — zelfs al kon ik er Parijs mee bereiken. Ik vernam van hare zuster dat zij te Parijs door vermoeidheid ongesteld werd, maar nu te Cannes goed op haar dreef raakt. Ik zou ook wel eens hunkeren naar zulke lucht. Vandaag is het hier heel bar, en echt guur december — geen winter zooals Gij die wenscht. Ik ga 82 met zekeren schrik te gemoet. Na het Consciencefeest heeft men zich in Holland in 't hoofd gesteld mijn 70sten verjaardag te vieren, en 't is moeyelijk er aan te ontkomen; even moeijelijk om te zeggen „blijft thuis, en laat mij met vrede". Ik zal het in 's Hemelsnaam afwachten. Steeds leefde ik bij den dag en reken dus ook maar niet zooveel maanden vooruit. B., die anders zoo schuw is, helpt nu de lieden voort. Levensbeschrijvingen enz. worden er op touw gezet — een onder anderen door *mijn vriend* Stemberg die er mijn anderen vriend ten Br. voor gebruikt. Tegen zulke combinaties schijnt niets te doen te zijn — en 't best is dus ze voort te helpen, anders maken ze hun *beleg* uit de fantasie en dan wordt het nog erger. Daar zijn zaken waarvan men zeggen moet: *il était écrit.* Want Vosmaer, lang geen vriend van B. en mij, moest den eersten geven in de Schilders-levens. Hij deed het echter con amore en ook naar onzen zin, dus — daar werd een vredepijp gerookt. En nu dr. J. t. B. de mijne. En nu, ik zal niet zeggen: werd de verzoening getroffen — want getwist hebben wij juist niet — maar eene antipathie overwonnen; want ik kan niet anders zeggen of *die* bestond althans aan mijne zijde. Nu helpen wij hem voort en och — 't is toch maar beter zonder vijandschap zijn weg te gaan als die zoò tegen het einde loopt. . . . .

Ik moet ook nog aan Wilkens schrijven, ik heb een schat van waardeerende kritiek bijeen in zijne brieven — maar hij was edelmoedig genoeg om geen brief van mij te wenschen — „om uwe weinige uren van ontspanning niet door briefschrijven te bezwaren." Als *Westhoven* aan zij is, krijgt hij zijne beurt. Ik moet ook nog aan G. Ebers schrijven over zijn laatste boek. De persoonlijke kennismaking viel mij zeer mee. Hij spreekt geen Egyptische noch andere onmogelijke talen; maar is heel joviaal in het duitsch en verstaat mijn hollandsch perfect. Ik zou wel eens willen weten hoe gij zijn boek vindt (het

laatste) [1]. Ik vrees dat het énorme getal zijner lezers, aan het colossale van de tijden der Pharaönen en Cesars gewend en verwend, het kalmer en reiner terrein, maar zooals het mij voorkomt inniger en zedelijk hooger, niet zal apprecieren. Hij is ten minste een vreemdeling die ons Hollanders *niet* ridiculiseert en oog en hart heeft voor onze exceptionele geschiedenis. — Neen! ik bedelde niet om nieuwe gaven van Uwe litteratuur, al ben ik dankbaar dat gij reeds uit uzelven om ons hebt gedacht — maar ik wilde alleen weten òf Gij Uwe gaven ditmaal elders hadt bestemd 't geen niet dan billijk zou geweest [zijn]. Ik kreeg Uwe laatste kritieken voordat Gij mijn brief kondet hebben. Ik heb Ten Br. naar Uwe kritiek verwezen om alles van mijn werk te weten — dan kan hij het zich makkelijk maken. Ik lees liever *U* over Byron dan dezen zelf, ik heb het met den *Don Juan*, zelfs met dien van Beets, nooit verder kunnen brengen dan tot de eerste strophen! De tragedie, ging beter maar ik weet niet hoe het komt: hij is *mijn man niet*; hoewel ik als aankomend meisje opgevoed werd in de vereering van Byron, alles was toen Byroniaansch tot de dassen der Heeren toe, en zonder Byrons portret in het salon was men niet in de mode; zelfs in Vriesland! terwijl men mij met een heiligen afschrik vervulde voor da Costa! den man van de „Bezwaren". Dan, al genoeg gepraat, Gij hebt uw tijd ook noodig. Eindig nu het jaar goed en vroolijk; ook het feest Uwer verjaring, Uw *Wiegenfeest* zou Ebers zeggen, mogen echt feestelijk zijn ten uwent. Geef een dinétje à la Gambetta en — denk ons daarbij tegenwoordig. En nu met de hartelijke groete aan Vrouw en Zoon, blijf ik als altijd Uwe zeer verpligte Hoogachtende.

XXVI.

Hôtel Rauch 15 Juny 1882.

Zeer Waarde Vriend!

Al zoolang had ik U willen en moeten schrijven, maar....

---

[1] *Die Frau Bürgemeisterin*, een historische roman uit de Nederlandsche geschiedenis.

ik zal maar niet alles optellen wat er mij van afhield: huiselijke drukte (Gij zult er over glimlagchen) en bovenal eene lastige ongesteldheid, het St. Anthoniesvuur met koorts gepaard, die mij allen lust tot bezigheid ontnam. Om te bekomen zijn wij hier te Scheveningen, verlokt door een heerlijken, warmen Junydag en de gelegenheid om nog vóór het echte saizoen een lief verblijf te kunnen krijgen. Maar helaas! die Junydag hield zijn beloften niet, zooals het met meer zaken gaat in deze wereld; en wij zitten hier — niet op een droogje maar in de koude, in den regen, — en het stormt zoo, dat ik nauwelijks het huis uit kan komen. Zelfs B. blijft vandaag thuis en zit hier bij mij te lezen. Ik zoek en vind hier wat ik *hoog* noodig had: rust, en ben niet moede van te zitten staren naar de zee. Maar eene familie is hier nevens ons gelogeerd, niet geheel onbekenden, en waarmee wij nu met genoegen zamen zijn aan de table d'hôte; overigens gaat ieder zijns weegs of eigenlijk blijft ieder waar hij thuis hoort: in zijn eigene kamer. Gisteren was het een redelijke dag en dineerden wij op Erica bij de vrienden van Tienhoven met Hasebroek en Beynen en de consorts. Wij toerden nog door de Boschjes, omdat de Amsterdammers de Cremer- en Verheull-banken moesten zien; — voorts geen voet meer buiten de deur gezet! — Ik ben hier zoo verschrikkelijk lui, dat dit de tweede brief is dien ik schrijf, de eerste was aan Betsy H., die sinds April niets van mij gehoord had! Ik ben des schrijvens moede in volle waarheid; daarbij komen telkens proeven die ik moet nazien van hernieuwde uitgaven. Onder anderen ook van *Lauernesse* — dat mij vergeten was en dat ik hier en daar met een tikje opknap, meer niet. Ook komt Tjeenk Willink met den herdruk van mijn stuk uit *Eigen Haard*, en ik heb Kirberger nog eene voorrede beloofd voor de Volksuitgave van den *Wonderdokter*. Ik heb niet eens lust dezen te herlezen in dien kleinen druk, te meer daar ze de spelling modern gaan maken, iets wat buiten mij moet omgaan. Gij begrijpt dus hoe het met de correspondentie gaat; ik had aan velen mijn schuld willen afdoen, maar de meesten wachten tot ik terug en lustiger zal zijn. Mijne reeds bezwaarde conscientie tegenover U werd gisteren nog opgeschrikt door de ontmoeting die Bosb. deed van Uw broeder en consort, die flink ter been zijn, en dagelijks uitgaan of uit-

rijden; zij hadden een schrijven van Uwe vrouw ontvangen, en daarin klagten over mij — die verdiend zijn, ik erken het. — Maar hoe te schrijven als men het schouwspel voor zich heeft van zoo'n ontzaggelijke zee en de volle drukte van de Scheveningsche visscherij, en de toebereiding der haringbooten! Ieder oogenblik wat anders, ook de zee geen tien minuten in dezelfde kleur. En die afwisseling dwingt telkens tot uit-. en opkijken. Daarom, een brief te schrijven die iets meer is dan een praatje gaat van hieruit *niet.* Nippold, die mij zijn boekje over Potgieter zond, wacht nog steeds op berigt van ontvangst en moet blijven wachten tot ik genezen en rustig weêr thuis ben. Eastman, die mij een Leven van Garfield zond, door Blaine geschreven, en een Holl.-Engelsche Dictionnaire vroeg, omdat hij *Raymond* wil zien te lezen! hoort sinds maanden niets meer van mij, en zoo gaat het met allen. Die schuldenlast bezwaart mij wel, maar ik moet een verdrag maken met mijn geweten op dit punt, à la Tartuffe. In July is het, hoop ik, lekker op mijne kamer en dan ook rustig: chacun aura son lot. C. Mulder uit Kampen heeft U zeker zijn boekje over Mevr. van Calcar gezonden. Ik vind, dat hij er mij telkens onnoodig bij te pas brengt. Hij kwam ons hier relanceeren — en de persoonlijke kennismaking viel mij (entre nous) niet mee. Hij is zoo strijdlustig — dat hij naar Elize [1]) toe wilde om nog met haar te discussieeren. Nu is dat juist mijn genre niet — en ik heb dat tijdschrift van E. laten schieten toen het zoo erg spiritistisch werd, dus dat hokte — en ik liet hem ook schieten, want hij werd terrible en ik was moede van eene wandeling. — Nu wordt het voortgaan mij ook weêr belet, door al de drukte en geschreeuw vlak onder mijne ramen: *hèle hèle!* Soms met 18 paarden tegelijk. Al doet men niets, verveling is hier onmogelijk. Kom zelf met Mevrouw en Gideon maar eens kijken dezen zomer — in het *Land van Rembrandt!* Mijn negentiende eeuwsche Rembr. laat U groeten. Alzoo doe ik de Uwen en van harte — tot nader en beter.

---

[1]) Mevr. van Calcar.

XXVII.

[23 Sept. 1882.]

[Briefkaart.] Van het *Land van Rembrand* de 1ste aflevering in dank ontvangen. De feestviering [1]) is goed afgeloopen, de commissie heeft mij zeer gefêteerd, maar toch gespaard — toch ben ik *nù op* door al de naweeën. Als B. mij niet hielp, kwam ik er niet door. Tot lezen zelfs van *alle* brieven komt het vooreerst niet. Het Album krijg ik maar bij stukjes te zien. Dank ook voor Uwe deelname.

XXVIII.

7—8 December 1882.

Geachte Heer en Vriend!

Het begint tijd te worden U eens te schrijven. Gij mogt eens denken dat ik onder de naweeën van mijn verjaardag bezweken was. En.... heusch dat scheelt niet veel. Altijd door komen er nog achterblijvers opdagen en die rigten het juist zoo in dat ik het niet met *de* circulaire kan afdoen; en B. is zoo conscientieus dat hij mij soms nog meer drijft dan mijn eigen goede wil; en zoo heb ik nu al weken lang niets anders kunnen doen dan mij met dit punt bezig te houden dat mij dien ten gevolge geducht begint tegen te staan. Nu beginnen ze uit Indie: Levyssohn, Der Kinderen — heeren die zeker nooit veel aan de poetery gedaan hebben beginnen nu te begrijpen dat zij mij verzen moeten zenden. Stuurden ze liever Oostersche confituren, daar had ik zeker meer aan. En intusschen blijft het eigenlijk gezegde cadeau uit — zeker de schuld der van Kempens — of van den Penningmeester.... maar *dit* weet ik dat ik een eind verlang, opdat deze zaak als gesloten kan beschouwd worden. Dr. J. te B. heeft echter geen sehuld, die heeft het mogelijke gedaan om het mij genoegelijk te maken en niet te druk;

---

[1]) Het feest van haar 70en verjaardag: 16 September 1882.

maar hij kan de menschen en zaken ook niet veranderen, zoomin als ik. En daar kreeg ik gisteren de laatste afleveringen van Uw *Land van Rembrand;* het eerste deel is daarmede voltooid. Gelukkig voor U wien ik van harte geluk wensch met die helft van Uw zwaren arbeid te hebben afgedaan. Gij zijt altijd van degenen die meer geven dan beloven, en dit is hier al heel royaal. Wel moogt Gij het *studiën* noemen, het is reeds eene studie om ze te lezen, al is het altijd uw eigen stijl en geest; en ik weet het in mijn kleine mate wat het zegt, haast geen regel te kunnen schrijven zonder allerlei bronnen geraadpleegd te hebben. Wat moet dit werk en van zoo langen adem dus niet voor U zijn! en toch het gaat betrekkelijk spoedig en mij dunkt Gij moet nu wel eens rust noodig hebben! Neemt Gij die ook, of gaat het maar altijd door — en gaat dat goed? Dezen nazomer hebt Gij toch wat genoten niet waar met echtgenoot en zoon? Uw broeder woont, zooals Gij weet, niet meer in onze buurt, maar op een bekoorlijk plekje vlak bij de Scheveningsche boschjes. Daar moet Gij dezen zomer uw rust eens komen nemen. 't Is voor mij wel wat ver af, maar toch er zijn trams en — au besoin ook rijtuigen. Kort na dezen, of welligt te gelijk, gaat naar Parijs aan Uw adres de 8ste uitgave van mijn *Lauernesse* — dat ik U zend, niet omdat het een nieuwtje voor U is, maar om de aardigheid. Ik heb er nog veel moeite voor gedaan. Want sinds de editie van Beyerinck had ik er nooit weer het oog in gehad en de Hemel weet hoe zij er mee geleefd hebben: de Keyser voor de Ev. Maatschappij, Thieme voor Guldens-editie en de Groote uitgave. Ik vond er zelfs zinnen in die niet vlotten; te gelijk was er ook na veertig jaren wel een en ander dat ik veranderen wilde. Ik was genoodzaakt die correcties te maken in de kleine, nauw opeen gedrukte Guldens-editie, hetgeen bepaald hinderlijk was voor mijne oogen; daarbij de volgende revisies ook nog nazien en ik geloof dat Stemberg het in dezen geheel op mij liet aankomen.

. . . .

Wat een lasten heeft men toch in het leven, en vooral na die gevaarlijke feestviering komt er schrikkelijk veel op mij af. Ook lieden zelfs van verre weg die meenen dat ik mij rijk moet gewerkt hebben en die hulp komen vragen! Als

zij eens wisten hoe weinig het er op lijkt! Materieel voordeel heeft 16 September ons niet gebragt — wel veel onkosten, waartoe wij door de groote openbaarheid van het feest verpligt waren en B. was in zeer gulle bui — opgeruimd als hij was door 't geen hem pleizier deed? Geen van ons beiden heeft productief gewerkt dezen ganschen jaarkring (na *Westhoven*) en toch er is zoo veel waaraan men *wil*, waaraan men *moet* meedoen. Niet dat ik klaag — integendeel wij hebben veel minder zorg dan voorheen, maar de wereld ziet ons voor meer aan dan wij zijn op het punt van fortuin en dat is altijd lastig. — Wel, is dat nu een schrijven aan U! Ik ben er verlegen mee — maar eens aan het uitpakken, gaat het zoo, ten minste *zij het voor U alleen.* Later *beter*, zoo niet meer. Met de hartelijke groeten,

Uwe

XXIX.

Den Haag, 10 Januari 1883.

Hoog Geachte Vriend!

Zooals gij door de Couranten weten zult, heb ik nu het kistje — het mag wel een schatkist heeten — ontvangen. De Haagsche Commissie bragt het mij Vrijdag l.l. zonder veel ceremonie; wat mij het meest convenieerde. Wij bleven daarna nog een half uurtje gezellig praten. Bosb. schonk hun een glas champagne: het kistje moest bedronken worden, anders kon er geen zegen bij zijn — en zoo was de zaak voor ditmaal afgeloopen. Nu volgden Zondag de visites en dat zal nog wel lang aanhouden, maar in de week sta ik althans daarvoor niet klaar. Ik heb nog zooveel te schrijven en te lezen! eer ik eens over werk kan denken. Het écrin voor mijn Album is werkelijk een elegant en gracieus geschenk — en al komt het van V. Kempen, toch zeer gracieus — ; ik hoop dat gij het dezen zomer eens zult komen zien. Zeker heb ik kennis genomen van Uwe kenschetsing van Erasmus en zijn tijdvak. Gij begrijpt hoe ik er in leefde en U bewonderde. Hoe komt gij aan *Anna Bijns?* te Parijs!

maar hoe komt Gij aan *alles* wat Gij er voor hebt moeten lezen en inzien. Ik kreeg A. B. van Bakh. v. d. B., toen ik mijn eerste deel nog in copy te Amsterdam bragt. Ik zie het boekje nog uit zijn Macintosch te voorschijn komen. In lateren tijd heb ik het aan Hofdijk *geleend* die het mij nooit weêr heeft gegeven, maar het aan Alb. Thijm overdeed; eene misdaad die ik hem nòg nauwelijks vergeef, want het is een zeldzaam boekje, en voor mij om de souvenirs ook nog te meer. Ja! Gij hebt gelijk: ik zou *Lauernesse* nu ook anders schrijven [1]) — maar destijds waren de bronnen nog gesloten die nu in zoo rijke mate hebben gevloeid, en die er waren, stonden mij te Alkmaar nog niet eens ten dienste. Brandt en Lublink Weddik! een boekje over de martelaren Vois en Pistorius, en eene Oud-Hollandsche, half-latijnsche beschrijving van het bisdom Utrecht waren mijne voornaamste hulpmiddelen, zoodat ik er mij nu nog over verwonder dat ik het er daarmede nog zoó heb afgebragt. Een geheel omgewerkt *Lauernesse* zou hetzelfde boek niet meer zijn.

. . . .

En Oosterzee ook zoo bezweken! Arme man, zijn laatste levensjaar was een aanhoudend lijden en worstelen tegen zijne kwaal. Uit Wiesbaden schreef hij mij nog, in September bij ons te zullen zijn — *ik* geloofde het niet — en het kwam uit zooals ik dacht. Ik verheugde mij voor hem dat hij eindelijk van zijn werken en zorgen *rust*. Zijn hart was beter dan zijn karakter, dat te zwak was — voor zijne omgeving. En Gambetta zoo weggenomen in de kracht zijns levens! Het schijnt of mannen waarop de verwachting hunner landgenooten gerigt is — niet blijven kunnen. Garfield ook door zoo'n ellendigen kogel verloren. Maar die overdrijving bij zoo'n lijkstatie vind ik ergerlijk! Wagens met kransen — wat beteekent dat? Een enkele kroon of krans van eikenloof, op een lijkkist geplaatst, heeft beteekenis — maar goederenwagens vol daarvan!! . . . .

. . . .

Ik heb nog over zooveel anders te schrijven. Allereerst

---

[1]) In zijn brief aan Mevr. Bosboom van 27 Dec. '82 (Brieven II 246) had Huet geschreven: „Mijne vrijpostige meening is dat de Lutheranen van 1521—25 zeer door U geïdealiseerd zijn."

over *Diana Vernon!* Gij herinnert U dat Gij deze eens hebt genoemd in betrekking tot *Majoor Frans;* nog een ander kriticus deed hetzelfde — en het gaf als een vermoeden dat ik een rib van de eerste had genomen om de andere te scheppen. Ik begreep er niets van, om de goede reden dat ik *Diana Vernon* niet gelezen had, zelfs niet wist waar zij thuis hoorde. Maar nu weet ik beter. Gij moet weten dat mijne Jolles niet tevreden met den weg dien Stemberg en de Commissie namen, maar voor de leus aan 't Album meedeed, maar aan B., toen wij bij haar op Scheveningen dineerden, stilletjes een prachtig cadeau in bankbriefjes in de hand stopte om mij daar op 16 Sept. mee te verrassen; — daarvoor kon ik dan koopen wat *ik* wilde. En zie! daar heb ik van geprofiteerd; onder anderen door een lang gekoesterden wensch te voldoen en op een compleeten Walter Scott in te teekenen — nu een erg prachtige bij Firmin Didot [1]) — rijk geïllustreerd en waarvan mij de exemplaren successievelijk toekomen. En zie daar komt *Rob-Roy,* dien ik niet kende! en reeds bij de plaatjes herkende ik Majoor Frans of zij het zelve was, en in de karakterteekening ook zooveel familietrekken dat ik er van schrikte. Want heusch wie het niet beter weet, moet *mij* schuldig houden aan brutalen diefstal. Hoe aardig intusschen zulke rencontres! Ik merk nu dat er meer Scotts zijn, die ik niet gelezen heb: *Guy Mannering* en *de Puriteinen* ook niet, evenmin als *Robert van Parijs* en ...[2]) die nog komen moeten. Maar 't is nu een waar genot de oude *Kenilworth* enz. — zoo voor mij te zien en te bezitten. — Doch genoeg. Toch nog eene vraag. Is het waar dat Gij Holland gaat afzweren? om Franschman te worden?? Nauwelijks kan ik het U kwalijk nemen, hoe het mij ook spijt; voor U zelven en Gideon is daar nog eene carrière te maken, waar hier niet aan valt te denken. Dus geluk er mee, als het waar is. En nu geen woord meer dan de groete aan de Uwen van Uwe.

1) Een Fransche vertaling.

2) Onleesbaar.

XXX.

[Den Haag 7 Sept. 1883.]

Waarde Vriend!

Zoo Gij besluiten kondt de Amsterdamsche Tentoonstelling te bezoeken en Uw togt over Den Haag te nemen om bij ons koffie te drinken, zouden wij in een half uur alles met elkaâr bepraat hebben wat nù te omslagtig is, en zelfs te vervelend om te schrijven. Mijn voortdurend sukkelen en daaruit gevolgde lusteloosheid bijna het geheele jaar werden afgewisseld door uitstapjes, die werkelijk goed deden voor een tijd, — zoodat ik het wagen durfde aan de herhaalde uitnoodiging van de vrienden v. Tienhoven toe te geven om ten hunnent te komen logeren en de Expositie benevens vele andere merkwaardigheden van Amsterdam op mijn gemak te komen zien. Tien dagen bleef ik er, maar het was vermoeijend, al genoot ik er veel; en ik voelde wel dat ik het haast niet meer doen kon, maar de wil was sterker dan het physiek en triomfeerde daarover tot ik na tien dagen uitspanning (eigenlijk overspanning) in Den Haag teruggekeerd, nu eens tot rust dacht te komen. Maar toen brak de bommel los — en ik werd weer ziek; en de zwakte, de binnenkoorts die mij al zoo lang stilletjes kwaad had gedaan, kwam nogmaals terug zoodat eigenlijk ik eerst heden, 7 Sept., den lust en den moed voel, eens weêr een brief te schrijven aan U — zelfs Betsy H. heb ik genegligeerd, Wilkens nog voor lang uitgesteld, Eastman geheel laten schieten, en niemand meer schrijvend tenzij om *verpligte* antwoorden te geven. Mogt dit vleugje nu van langen duur zijn! Nauwelijks durf ik het hopen. Al de achterstallige lectuur waaronder, niet het minst, al dat vele dat Gij mij schonkt in uw *Land van Rembrandt*, moet nu eindelijk eens worden ingehaald. Hoe makkelijk als wij er eens over praten konden — hoe moeijelijk voor mij er over te schrijven! B. is tegenwoordig van ons beiden uw beste lezer en leest er mij niet zelden uit voor wat hem aantrekt. Maar ik zal er nu maar niet *in* komen want dan wordt het te lang en ik te moede, zonder dat het U iets der moeite waard geeft. Te Scheveningen ben

ik aan *Vorstengunst* [1]) begonnen, veel later tot het tweede deel gekomen; maar ik moet mij beter voelen om het derde te lezen want ieder waarschuwt mij, dit vooreerst niet te doen. Het sujet eischt akeligheid — dat spreekt van zelve en wat er dus *onheimelijks!* in komt kan de schrijfster niet helpen; talent, observatie en fijne karakteriseering is er zeker in — alleen, mogelijk ligt het aan mij, er mankeert altijd iets — ik kan niet zeggen wat het is — maar dat men toch anders of aangevuld zou wenschen. Uw woordje in *Nederland* over Wolffje en Busken — was meer mijn zaak. Ik moet iets kalms en vrolijks hebben, anders gaat het niet.

Onze vriend de Burgemeester van Amsterdam heeft dit jaar een zware taak; hij heeft zijn tractement en meer dan dat aan diners en recepties moeten versnoepen, maar hij heeft er ook groote satisfactie van: de Koning met de Expositie verzoend, de vreemdelingen uiterst voldaan, Amsterdam in rang gestegen onder de steden van Europa, en de trek naar Nederland bij velen opgewekt. Gij zijt toch nog Nederlander genoeg — al blijft gij de kluizenaar van de Rue de Médicis — om dit aardig te vinden. Wij hebben er kennis gemaakt met eene familie Dietz-Monnin, aardige menschen, ook de schoonzoon Comte de Clermont en eene Russische dame van leeftijd die alleraardigst was. Alleen ik was dien middag te zeer *op* om hen van mij een goed idée te geven. Ik heb ook About ontmoet, die heel aardig zei: het interessantste van de Tentoonstelling te Amsterdam *is* Amsterdam zelf, en Havard, dien ik om zijn eerste schrijven over Holland vereer — al deed hij of Bosboom niet bestond. De schilderijen-expositie heb ik niet bezocht; — dat was ook een hors d'œuvre, en al *had* B. iets gehad hij zou het er toch niet ingezonden hebben. De Duitscher, die er zoo bar over schreef, had gelijk maar — als hij de Aquarellen-Tentoonstelling van de Teekenmaatschappij hier te 's Hage had gezien, zou hij wel anders praten, want daar is onder anderen Bosboom vertegenwoordigd door zeven schetsen en teekeningen, die dat vonnis — dat van Rembrandts geest niets is overgebleven — glansrijk tegenspreken. *Ik* zeg het niet uit mij zelve, want *ik* heb er weinig verstand van, maar

[1]) Van A. S. C. Wallis (Adèle Opzoomer).

ik hoor het van stemmen die men gelooven mag. — En nu kan ik niet meer — en Gij zult er ook wel genoeg van hebben, want Gij hebt zelf te veel te doen voor zulke praatjes. Wat is dat erg op Java's Westkust, niet waar? Maar helaas wat gaat men dat ook weer exploiteeren. O! die uitgevers!

Nu vaarwel, de hartelijke groete aan de Uwen ook van B.

Uwe Hoogachtende.

XXXI.

January 1884.

Geachte Vriend!

Dit opschrift, aan U gerigt, heeft minstens 14 dagen gelegen zonder vervolgd te kunnen worden; minder ziekelijkheid en onlust nog, dan wel zeker wee en pijnlijk gevoel in de handen en polsen maakte mij het schrijven hoogst bezwaarlijk — en van dien pijn (rheumatische denk ik) word ik dan ook zoo onlustig, dat ik liever lig te soesen op de canapé, dan regtop zit om te schrijven, Vergeef mij dus dat Gij pas nu iets van mij hoort om U te bedanken voor Uw vriendelijk schrijven op mijne briefkaart; van U die zooveel te doen hebt en zoo ontzagchelijk veel werkt mag men dat waarlijk wel dubbel waardeeren. Ook ben ik er recht dankbaar voor; iemand die altijd thuis zit en bijna geen mensch spreekt, zooals ik, heeft grooter behoefte aan zoo'n praatje dan een ander die zich regts en links bewegen kan en overal wat nieuws of wat aardigs kan opdoen. Maar al ware ik nog zoo gezond en sterk, het is geen weer tegenwoordig om uit te gaan, tenzij men door plicht of behoefte er uit gedreven wordt. En nu, Gij zoudt niet zeggen dat de *Archives* stuk gelezen zijn, als Gij ze nu bij mij in mijn kastje zaagt staan. Keurig opgeknapt, van buiten althans — van binnen ja! zijn er deelen die er wel uitzien of ze in schooljongenshanden waren geweest, vooral die 't Leycestersche tijdvak behandelen. Ik ben zoo universeel niet als Gij; wat ik niet noodig heb lees ik niet, en alleen voor Villiers heb ik

Willem I enz. noodig gehad. Maar ik zeg het met U, men moet Groen in zijn historische werken goed kennen om hem te waardeeren zooals hij verdient. Zijn tegenstander in het kerkelijke, de oude Dermout, zeide mij eens dat hij nooit Groen in zijne historische voorstellingen op eene onwaarheid had betrapt; wel was hij het natuurlijk niet met hem eens in de waardeering der feiten, maar de getuigenis van eerlijkheid moest hij hem geven. En dat zegt dunkt mij al veel — ja het meeste voor een historieschrijver. Het zal u zeker ook wel opgevallen zijn hoeveel hij voor de Hollandsche taal heeft gedaan, — ik moest liever zeggen daarvoor, zonder opzet, geweest is. Niet slechts in zijne historische schriften maar ook in zijne *Nederlandsche Gedachten*, in zijne redevoeringen in de Kamer, in zijn dagblad dat hij na vijfjarigen strijd moest opgeven, mede omdat hij — zooals hij mij met vochtige oogen verzekerde — den strijd tegen V. d. Brugghen, zijn vriend en vroegeren medestander, niet kon, niet wilde volhouden tot het uiterste. — Dikwijls heb ik met een glimlach opgemerkt, hoe vaak zij die Groen meest smaadden en tegenstonden gebruik maakten van de uitdrukkingen en taalvormen door dezen het eerst in koers gebragt, en die om hunne juistheid en puntigheid als van zelve werden gemijnd. Ook met U gaat het zoo. Iemands manier en wijze van uitdrukking, vooral als ze zich door pittigheid en juistheid onderscheiden, vindt ingang en al spoedig toeëigening, — wat velen dan met meer of minder geluk als het hunne aannemen; maar dat het gestolen goed is, kan iemand, die er zelf een oogje op heeft, toch al heel gauw merken.....

Zoudt gij gelooven dat er dagen verloopen zijn tusschen de eerste vijf pagina's van dezen en dit vervolg op 31 Jan.? En tòch is het zoo — ik was weer zoo pijnlijk in de leden, ook in de polsen, dat ik niets kon dan wat suffen in mijn stoel of sluimeren (als dat ging) op de canapé. Vandaag is het toch wat beter. Gisteren was Jollesje jarig en ik *moest* haar schrijven, maar zoo moeijelijk ging het, dat ik wenschte dien zeurbrief maar niet te hebben afgezonden! Het zal haar leed doen. En Gij krijgt ook niet veel bijzonders, vrees ik. Ja zoo'n nieuwe G. Generaal van Indië heeft heel wat te beduiden! als er eens een ferme kwam, zooals Koen!

maar dat zou immers toch niet helpen, sinds de Oost uit den Haag geregeerd wordt. Is deze O. v. R(ees) nu naar Uw zin? Mijn neef Herman die hier sinds twee jaar is om in de.... ik zal maar zeggen: sterrekunde te studeren te Delft, eerst nù te Utrecht, was wel in zijn schik met den gekozen Adjudant. 't Is de jonge Nieuwenhuizen die hier ook met verlof is en een jongmensch die Indië kent — en steeds werkzaam is. Alleen wat melancoliek door het verlies zijner jonge vrouw. Als jonge luitenant heb ik hem met de neven wel eens ten eten gehad en vond hem toen een intelligent jongman. — Doch wat een gebabbel dat U vermoedelijk niet schelen kan. Ik ga ook nu maar eindigen, want het zou er toch niet beter op worden. Mijne hartelijke groete aan gade en *kroost*, al is 't een eenling. Uwe.

XXXII.

Den Haag 12 Juni 1884.

Geachte Heer en Vriend!

Behoef ik het U te zeggen dat ik—*wij* met de grootste belangstelling en opregte deelneming de goede tijding hebben vernomen, die Gij ons omtrent Gideon mededeelt. [1]) Het is een schoone overwinning voor zoo'n jong mensch in den vreemde, die zeker van meerderen en grooteren slechts de eerste zal zijn. Niemand wenscht hem dat zoo hartelijk als wij, B. en ik, die hem altijd met belangstelling in gedachte hebben gevolgd en steeds wat goeds, wat bijzonders van hem hebben verwacht; de uitkomst vangt reeds aan dat gevoelen te bevestigen. Ik moest zoo'n stootje van U hebben om weêr eens tot schrijven te komen, vooral in deze dagen, want sinds drie weken zitten wij in de schoonmaak! een ramp die U te Parijs niet meer treft — bij ons ditmaal nog gecompliqueerd door het verwen en behangen onzer benedenkamers die er na zeven jaar behoefte aan kregen! Ik zit

[1]) De aanstelling van den heer Gideon Huet bij de Nationale Bibliotheek te Parijs.

heden voor het eerst weêr rüstig op mijn schrijfkamer; — indien ik zeg *rustig* is dit maar betrekkelijk, want rondom mij hoor ik nog allerlei gestommel en gerommel dat mij aan de kwaal van den dag herinnert. Maar er zijn erger rampen dan deze, niet waar? Het ziet er akelig uit in ons land. De Kroonprins op een ziekbed dat... een sterfbed kan worden (hij heeft dezelfde ziekte als Nijhoff indertijd heeft gehad) telkens dezelfde verschijnselen, maar deze is er van opgekomen; *on*mogelijk is dit dus ook voor den Prins niet — als God zijn zegen geeft aan de middelen, zooals velen bidden en wenschen. De Koning lijdende aan een kwaal die hem ook op eens ten grave kan brengen! En het land zelf — op ieder punt krank en aangevallen zoodat het waarlijk iemand die anders kàn te vergeven is, zoo hij zich van den Nederlandschen jammerpoel afwendt. Ik zou mij ook als Française kunnen laten herstellen, want van weerszijden stam ik af uit oude geëmigreerde Franschen. De Toussaints uit Metz — de Rocquettes uit Bordeaux. Maar daar ik geen de minste kans heb, ooit Parijs of Frankrijk te zien en, behalve mijn auteurschap, vele sympathiën mij aan ons Holland vasthechten, zal ik dien stap maar niet wagen, al begrijp ik mij dat uw zoon dien heeft gedaan en dat Gij liever blijft waar gij nù zijt — dan een Leijdsche professoraat te aanvaarden. Ik had er ook wel over hooren spreken dat men aan U dacht, maar in 't vast geloof dat Gij er toch niet toe over gaan zoudt. Evenwel het ware beleefd geweest het U ten minste voor te stellen. Dan in ons land heeft men zulke delicatesse niet; evenals men Brill en Beets van den katheder zet om de eenvoudige reden dat zij 70 jaar zijn, al zijn beiden nog helder van geest en krachtig van ligchaam. Particulieren moeten nu vergoeden wat de Regeering te kortschiet. Ik gun Beets van harte een mooi resultaat, maar — men overdrijft nu reeds de te verwachten som *zoozeer* dat Bosb. zegt „dat wordt maar verteld om zich te excuseren als men er niet of weinig aan offeren wil." Maar dat men er soms tegen opziet altijd in den zak te tasten, is wel begrijpelijk — want de eene ovatie is nog niet afgeloopen, of er staan weêr twee of drie anderen voor de deur. De Hoop Scheffer is gelukkig niet tot mij gekomen, maar daarentegen hadden wij Campbell die het aan mij wel verdient door het gemak

dat hij mij schenkt uit de Bibliotheek; en nu wacht ons Rochussen, oudvriend en collega van Bosboom. En daar zal het zelfs dit jaar niet mee ophouden, zoodat Bosb. zegt: *ik* durf die arme schilders waarlijk niet meer op tol stellen — en toch... ondanks Bosboom, moeten ze er allen aan gelooven!! Ainsi va le monde! Da Costa profeteerde:

„En voorts geen eerdienst meer....
dan d'Eerdienst van 't genie!"

En werkelijk het loopt er na dat die profetie in vervulling komt. En waren het dan alleen nog maar geniale of werkelijk verdienstelijke menschen die men vierde — maar helaas! ieder moet zijn beurt hebben, ieder pretext wordt te baat genomen en zoo wemelt het van Jubilarissen.... en van lastposten op des naasten budget. . . . .
. . . .

Wij gaan van 't jaar niet naar Scheveningen: na al de opknapping in huis, kan de bruin het niet trekken, te meer daar ik niet werk, en B. wèl werkt, maar *niet* aflevert, 't geen op hetzelfde neerkomt — eenige kleine teekeningjes uitgezonderd die hem worden afgeperst, en die hij voor liefhebberij geeft! Enfin — wij zijn geen Israëls en dat is ook niet noodig; al waren wij rijk wij zouden onze levenswijze toch niet meer veranderen, daar de meeste rust mij dient. Ik hoop dat dr. Jan ten Brink het in Leijden goed zal treffen. Men zegt ons (er zijn altijd lieden die een ander narekenen) dat de positie vooreerst *niet* voordeelig is — maar dat zal met den tijd wel komen, — en professor zijn heeft in Holland veel voor. Ik zie niet waarom t. B. het niet even goed zou kunnen weten als wijlen Jonckbloet, die mij altijd hinderde als ik hem ontmoette door zijne grove zoogenaamde aardigheden. T. Br. zal nu hoop ik van die Zola af zijn. Naar 't geen hij er van schrijft, begrijp ik mij niet dat de Franschen, en helaas ook de Hollanders, diens werken zoo druk lezen. Ik althans ben gewaarschuwd door 't geen t. B. er van geeft en neem ze niet in handen. *Mademoiselle Blaisot* [1]) was beter mijne zaak, daar heb ik mij

[1]) Roman van Mario Uchard, verschenen in de *Revue des deux Mondes* van Jan. en Febr. 1884.

regt mee geamuseerd. Hollandsche lectuur is er zoo ik meen niets lezenswaard aan de orde. Maar Gij zult daar zeker meer van weten dan ik, Gij, die alles bij houdt — ondanks die, ik zou haast zeggen, die onmogelijke studie die het *Land van Rembrandt* van U vergt — een boek dat niet slechts gelezen maar *gebruikt* moet worden als men over of in Holland schrijft. Alleen ik begin zeer te verlangen naar Rembrandt zelf. In 't *Land van Rubens* zag men dezen ieder oogenblik; Rembrandt schittert tot hiertoe door zijne afwezigheid, maar ik twijfel er niet aan, hij zal schitterend zijne revanche nemen — en daar verlang ik zeer naar. Herinnert Gideon zich nog dat ik eene teekening van hem bezit — op zijn zesde of zevende jaar, die hij den weidschen titel gaf van den Schuttersmaaltijd!! Toch aardig die fantasie van zoo'n kind. — Heden, 13 Junij, zijn de berigten van den Prins *iets* gunstiger, maar ik hoor toch dat er *zeer weinig* hoop is. Mij dunkt op 10 Julij mogten wij wel een dank-, vast- en bedendag houden in plaats van iets anders, want het ziet er duister uit. Oranje was onze standaard, ons vaandel, onze zelfstandigheid als land — wat moet er volgen als het daarmee gedaan zal zijn?? En nu ik heb U schandelijk opgehouden. Gisteren moest ik wel van vermoeidheid uitscheiden; neem Gij er rustig Uw tijd voor en verschoon het gekrabbel van Uwe.

XXXIII.

[den Haag, 2 December 1884.]

HoogGeachte Vriend!

Maar met een briefkaart, nietwaar? dat was erg! doch de herinnering van uw broeder overviel mij toen wij terugkwamen van ons toertje naar Utrecht en Amersfoort, en de tijd was *te* kort om iets te bedenken als feestgave. [1]) Ook is het niet makkelijk voor lieden die te Parijs wonen en geheel Parijzenaars zijn. Een bouquet? Wie zendt water in

---

[1]) Bij gelegenheid van Huet's zilveren bruiloft.

de zee? Objets de luxe of iets dergelijks? Wat men hier zoekt vindt men ten Uwent tienmaal mooijer. Daarbij wat kon U aangenaam zijn? Daarmee liep ik in stilte te tobben, tot ik laatst bij Nijhoff komende (om hem te beknorren, dat hij zonder mijne voorkennis mededeelingen opnam in den Spectator uit brieven van mij) — ik hoorde dat Bosb. medepligtig was, en ik moest zwijgen — om mij te kalmeren liet hij mij zekere photographiën zien die hij voor zich zelven uit Kassel had ontboden. Eén daarvan, een portret naar Rembrandt, trof mij zoo dat ik dacht: *dit* moet B. H. hebben — en dat is *niet* te Parijs te verkrijgen. Nijhoff was gewillig het voor mij te ontbieden en nu wordt het dezer dagen tusschen St. N. en Kersttijd naar Parijs gezonden, waartoe ik Uw adres gaf. Ik hoop dat het U zal bevallen als mij — als ons mag ik zeggen, want B. vond het ook superieur. 't Is geen cadeau dat in den weg zal staan. Gij kunt het ophangen of op een ezel zetten, of in portefeuille houden, naar dat Mevrouw oordeelt hoe en waar het geplaatst kan worden — en daarbij zult Gij soms denken aan mij, zoo ik hoop, die graag meer en beter voor U had willen doen, als zij maar kon. Wat moet Gij een heerlijken zomer gehad hebben daar in die omstreken van Parijs waar ik dol graag eens een kijkje van nemen zou, als er maar niet altijd verhinderingen voor mij waren. Ik geloof dat ik het U reeds schreef hoe wij den zomer thuis doorbragten: ik nog al dikwijls onwel en lusteloos en op zijn hoogst geschikt om langs het strand te toeren of in 't bosch, waar het dan toch ook heerlijk was. Ik vrees dat door Uw *niet in*-Parijs zijn, mijn brief die U *dit* èn *meer* vertelde moet zijn verloren geraakt — althans toen ik van J. t. B. hoorde dat Gij en villégiature waart en sinds welken tijd, begon ik aan het in 't ongereede raken van mijn schrijven te gelooven. Nu, dat zij zoo. Er is niet al te veel mee te loor gegaan. Alleen moet Gij mij van traagheid verdacht hebben. En meestal ben ik ook weinig schrijvensgezind. Wat niet hoog noodig is of mijn zin niet meebrengt laat ik tegenwoordig. Ik zou wel graag weêr willen werken en voel mij zelfs naar den geest niet op — maar lui, en de gedachte iets te beginnen dat mogelijk toch niet afkomt, doet mij telkens aarzelen.

Wat is de *Nederland* akelig in den laatsten tijd! Die

schelmenromans [1]) kunnen mij maar niet bevallen — en die zijn niet het eenige. Vond Gij het idee niet aardig van de *Gids*-Redactie om die drie oudjes nog eens bij elkaar te zien? [2]) Ik heb veel moeite gehad aan mijn stukje, vooral door mijn onwel zijn; zoodat het op het nippertje was van niet meer te kunnen meedoen. Toch gelukte het — en ik heb er veel pleizier van, ook van Beets zelf, die mij betuigde, dat ik den [toon] aangeslagen had, dien hij het liefst hoorde; en Prof. de Vries schreef mij dat ik hem het gras voor de voeten had weggemaaid. Ja! de eerste te zijn is in zoo'n geval een groot voorrecht. Uw *Land van Rembrandt* krijg ik geregeld en lees ik ook — *niet* geregeld, want ik word er wel eens boos om en dan moet ik er uitscheiden, vooral tegen den nacht, anders leg ik dien ganschen nacht door slapeloos tegen U te kampen, wat mij 's morgens dan gelukkig vergeten is — en door meer noodige werkzaamheden wordt vervangen. Gij houdt niet van uw land, zooals ik; Gij houdt niet van onze groote mannen, zelfs niet als Gij hen prijst. Het is mij soms of tweeërlei menschen het schrijven: Jean qui pleure et Jean qui rit — de een die billijk is en het goede prijst, de ander die het met een vingertrek uitwischt. Waar het eigenlijk zit weet ik heusch niet, — maar het doet mij dit effect. Vergeef het mij, ik kan niet oneerlijk zijn, al bewonder ik gestaâg Uw verbazende kennis, Uw ijverig en volhardend onderzoek. Ik verlang er naar voor U, en ook voor mij, dat het gedaan zal zijn. Helaas! het ziet er tegenwoordig treurig genoeg uit! In Rembrandts tijd was het voorspoediger. Hoe akelig staat het met de Indische zaken en instellingen, nietwaar? Onze rijke suikermannen zitten erg in de klem. Ik hoop dat het geen invloed mag uitoefenen op Uw dagblad, want dat houdt Gij immers nog? En hoe bevalt het Gideon op de Bibliotheek? Verlangt hij niet eens Holland weêr te zien en de Haagsche Bibliotheek die zoo merkwaardig is? Doch ik plaag U niet om antwoord op deze vragen. Ik weet hoe zulke verpligtingen hinderen als men het druk heeft. Een briefkaart, als de plaat ontvangen is,

---

[1]) Opstellen van Dr. Jan ten Brink over de Hollandsche Schelmenromans.

[2]) In het September-nummer van *De Gids* van 1884 kwamen, bij gelegenheid der viering van Beets' 70sten verjaardag, naast een opstel van den jubilaris zelf, bijdragen voor van zijn oudste vrienden, Mevr. Bosboom en Hasebroek.

kan volstaan. Groet Mevrouw hartelijk van ons beiden, ook Gideon en geloof mij Uwe Hoogachtende.

XXXIV.

17 Dec. 1884.

Hoog Geachte Vriend!

Het allerliefste boekje [1]), waarvoor ik U hartelijk dank, is in goede orde tot mij gekomen. Ik had er al van gehoord, en na het verzenden van mijn brief las ik er in de *Gids*, die bijzonder op zijn tijd gekomen was, een zeer gunstige aankondiging van; vooral werd mijne belangstelling gaande gemaakt door hetgeen er van Uw aandeel in die uitgave werd gezegd. Het is voor ons volrijpe menschen het leeuwendeel, hoewel de vertellingjes allerliefst zijn en de kinderen heel goed zullen bevallen. Gij zijt gedienstiger dan ik, want ik heb met volharding steeds de aanzoeken afgewezen, die mij in grooten getale steeds plagten te bestormen, om inleidingen, voorberigten, en aanbevelingen van anderer werk; vooreerst, omdat ik onmogelijk de manuscripten kon lezen onder mijn eigen werk door, vervolgens omdat men er zoo mee in kan loopen als men, om iemand niet teleur te stellen, het middelmatige of daar beneên een goede reispas meegeeft, en eindelijk, omdat als men het *eens* doet en het slaagt — men er voor goed aan vast is. Zelfs Jollesje heb ik eens afgewezen — hoe lief ik haar ook vind — en zij heeft het niet kwalijk genomen. Gij hebt mijn egoïsme beschaamd met dit goede werk en Gij en de schrijfster, zoo ik hoop, zullen er rijke vruchten van plukken; want het boekje gaat heel goed; van verschillende kanten hoorde ik — en het wordt veel gekocht. Ik wilde het nemen voor de dochtertjes van Mevr. v. Tienhoven, maar hoorde dat zij het reeds hadden. Mevr. Gildemeester—Margot de Clercq, die Zondag met haar echtgenoot ons een bezoek bragt, kwam er ook op en ofschoon kinderloos

---

[1]) Louise B. B. [Mej. de Neve] Kindervreugd en Kinderleed. Voorrede van Cd. Busken Huet. Teekeningen van J. Linse. Haarlem, H. D. Tjeenk Willink.

had zij het gekocht — zeker om U — want zij vertelde mij, dat Gij nog oude vrienden waart en dat Gij wel bij hen had gelogeerd. Dit deed mij zooveel genoegen; ik kon met instemming over U spreken, terwijl het met anderen altijd haspelen wordt. En nu de plaatjes: kinderen houden veel van een kleurtje, en zij zijn in elk geval de meest belanghebbenden bij de zaak. B. vindt ze overigens geestig en losjes gegeven. Maar zoo iemand over plaatjes klagen mag, dan ben ik het. Welk een monster heeft men gemaakt van mijn laatste editie *Wonderdokter!* o! die Kirberger! — en die teekenaar, had hij maar éen bladzijde van den roman willen lezen: de schets van Graswinckels persoonlijkheid, hij zou zulk een horreur niet van hem gemaakt hebben — precies het tegenbeeld van 't geen ik gaf. En ze hebben ons de teekening *niet* laten zien. Zeker was de jammerlijke kunstenaar zelf overtuigd dat B. zoo iets niet toelaten zou — en daarom maar gauw afgedrukt en de wereld in. Ellendig, niet waar?

Ik behoef U niet te zeggen, dat het ons zeer verheugde van U te hooren dat de photographie U beviel. B. heeft in de keuze geen aandeel, dan dat hij *mij* gelijk gaf toen ik die beeltenis zoo sprekend, zoo geestig vond, en hem vertelde, dat ik terstond zei tegen Nijhoff: „dat moet B. H. hebben; kunt gij het mij of hem bezorgen?" En toch heeft het nog lang opgehouden; want er schijnen veel van verkocht te worden, zoodat de photographie opnieuw moest gemaakt worden. — Gij moest de portefeuille met teekeningen en schetsen eens zien die B. nu weer in Arti ter kunstbeschouwing heeft uitgestald, enkele komen nu Donderdag hier in *Pulchri Studio* te kijk. De Heer Tersteeg (firma Goupil) maakte zich terstond van een vijftal meester, hoewel het voor kunst een zeer slechte tijd is in ons land bij al de financieele rampen en leegloopend werkvolk, dat onderhouden moet worden. Hier is veel naars, veel dat best anders kon zijn, ik stem dat volkomen toe; maar is het elders dan zoo goed? Als wij eens optelden, wat er al in Frankrijk en Engeland voor ongeregtigheden en akeligheden omgaat — zou er dan ook geen oorzaak zijn om er Uw naturalistisch stelsel op toe te passen? Ik ben het geheel met U eens over die nieuwe verzenmakers: Couperus, enz. Ik heb ook bepaald een hekel aan Pol de Mont. Maar wie verzekert ons dat er nog in de 19e of in de

20e eeuw *geen* dichter zal opstaan die Beets overvleugelt? Deze heeft zelf ergens gezegd „Wie weet of het kind niet is geboren" enz. enz. — dus kon hij moeijelijk vrede hebben met Uwe profetie, waarmee Gij alle overigen een tik geeft, die zij op hunne beurt *U* niet zullen vergeven. — Maar behoorde B(eets) U dàarom de rondgaande dankbetuiging te onthouden? En kon hij het woord dat *U* ergert schrappen, om er een ander voor in de plaats te zetten? Dat ging immers niet! Ik heb ook al mijn zes of zevenhonderd Album-inzenders over één kam geschoren, welk soort van hulde zij ook hadden geboden! Al.(b.) T(hym) b.v. op eene wijze van een bouquet aan te bieden met de dorens voorop — om ze niet te missen; Kneppelhout met de grootste of kleinste flauwheid en zooveel anderen. Zelfs waren er Hollanders die met een Fransch versje, hier of daar gestolen, aankwamen. Toch had ik noch tijd noch lust om verschil te maken. — Nog even eene vraag. Doet Gij mee met die nare troep letterkundigen die een Letterk. Bond willen oprigten? Beets en Hasebr. deden het — en ook Lina Schneider, die ik *op*-Schneider noem, welke zich de airs geeft tot de Hollandsche letterkundigen te behooren. Ik zie geen licht in de zaak en doe niet mee, — tenzij Gij het ook doet, en het mij aanraadt. Gij nu, wees met de Uwen hartelijk van ons beiden gegroet, vier een vrolijk feest op Uw verjaardag; geloof dat wij in gedachte bij U zijn — en geloof mij Uwe altijd waardeerende.

XXXV.

[19 Januarij 1885.]

Hoog Geachte Vriend!

Daar is het waarlijk al 19 January en de eerste maand des jaars 1885 al meer dan half verloopen, en nog heb ik mijn voornemen niet uitgevoerd U te feliciteeren met het volbragte Herculeswerk — de voltooying van 't *Land van Rembrandt*. De laatste komt er gezegend af zooals ik ook wel van U verwachtte; en het is *le couronnement de l'Edifice* — want zeker het is een prachtgebouw al is het niet voor

iedereen bewoonbaar — genietbaar zou ik moeten zeggen, en al wordt men er op sommige pagina's wel eens tureluursch van. Gij zelf *hebt dit gewild*, naar Uw schrijven mij te kennen geeft en Gij kunt het niet kwalijk nemen. Maar toch zal het leven blijven als een groot en belangrijk werk van U, en als zoodanig door vriend en vijand erkend worden en voor Uwe volharding en weergaloozen moed en ijver tot onderzoek blijvend getuigen. En toch ik herhaal het — ik ben blij dat Gij er af zijt (nu het kan niet anders of Gij zelf zijt dàt ook!) en dat gij ons nu weer eens op Uwe kritieken van oude of nieuwe romans kunt onthalen of U aan eigene fantasiën overgeven.

Het boekje van Louise B. B. maakt hier goed zijn weg, zoo ik mij niet vergis. Uw woord er bij is een talisman die het aller belangstelling aanbeveelt; en 't grappigst is, dat Gij U zelf daarin geeft onder het beeld van den ruwen wind die ten laatste mededoogen heeft met zijne slachtoffers en nog eindigen wil met een zephyrtje te worden. Weet, dat inderdaad voor allen die het noodig hebben een zacht woord soms meer ingang heeft dan snerpende satire. Toch — ik geef het U toe — is er *veel*, zijn er *velen* die de laatste verdiend hebben en die om een kleintje niet geven. Geloof dat ik ook verre van tevreden ben met alles wat er in ons, toch door mij zoo geliefd land voorvalt. Maar ik gevoel te diep mijne onmagt om er iets aan te veranderen of te verbeteren, en ben ook niet meer op den leeftijd dat men strijd zoekt, al voel ik mij dikwijls strijdlustig door ergernis. Zoo'n Schaepman b. v. die zoo onbeschaamd alles ignoreert wat de zijnen eenmaal hier gepleegd hebben — en die te *Alkmaar* (te Alkmaar!) durft klagen over de verdrukking van de Katholieken (de Ultramontanen mogt hij zeggen). En dan wordt hij soms nog toegejuicht door uilen die waarlijk meenen dat zij valken zijn en die niet verder zien dan hun neus lang is en zeggen dat het nu gaat zooals het behoort!

. . . .

Ik heb altijd geweten dat het met zoo iemand gaat als met de poes: zij streelt, en toch pas op! — want, op hetzelfde oogenblik dat gij er het minst op verdacht zijt, krijgt gij een fleer en voelt de vinnige nagels van de fluweelen poot. Al heeft hij mogelijk (want ik lees de geschriften niet die

hij uitgeeft) mij niet in 't bijzonder gekrabd, — wat mij dierbaar is misvormt en smaadt hij ten voordeele van zijne zaak. Als *ik* hem het land kon uitjagen, bleef hij er niet in, dat verzeker ik u. Maar Gij lacht mij uit, en toch het doet mij goed, zoo mijn gal eens uit te storten. — En als ik nu over den gruwel begon van dien Kuyper, die met zijne automaten van antirevolutionnairen verbond maakt met die vergiftigers onzer historie, dan zoudt Gij schateren, vrees ik, en 't zou ook te lang worden. — Ik moet U nog iets vragen: Louise B. B. is toch geene Hollandsche dame die nu te Montpellier woont? Van eene zulke heb ik een brief gekregen met het verzoek om hier een kinderboekje, in het Duitsch geschreven, een uitgever te bezorgen. Zij moet er zelve slecht aan toe zijn, als haar schrijven waarheid behelst — maar ik weet heusch niet *hoe* haar te helpen te minder daar zij mij absoluut verbiedt haar familienaam aan iemand in Holland te noemen. Wat soms, en vooral in dit geval, wel eens helpen kon. Mogelijk is zij eene *outcast* en heeft haar lot verdiend, — mogelijk ook is zij zonder schuld in nood! Wie zal het mij zeggen??

Ik heb het boek van Ebers *Serapis* nog niet van hem gekregen — denkelijk door zijn lijdenden toestand, want hij is allesbehalve benijdenswaardig? Zoo'n kloeke, op het eerste gezigt zoo'n frissche gezonde man en toch zoo geteisterd, zoo gehinderd en belemmerd in alles door de allersmartelijkste pijnen. Ik zou hem graag eens mijne deelneming betuigen, maar ik hoorde in zoo lang niets van hem en het zou schijn hebben of ik hengelde naar een presentexemplaar, terwijl ik er tegenwoordig niets voor in ruil heb te geven. Nu moet ik eindigen, U met de Uwen alles liefs en goeds wenschende — en eerst wat *verademing* na uw zwaar werk. B. had U ook willen schrijven, maar 't is in de pen gebleven.

Uwe dw.

XXXVI. [1])

21 November 1885.

Waarde Heer en Vriend!

Het schijnt erger aangekomen dan bedoeld was of — en dit is het meest waarschijnlijke — Gij hebt een loopje genomen met mijn pennetikje dat in elk geval doel heeft getroffen, zoodat ik er geen berouw van heb, mijn eerste ingeving te hebben gevolgd, toen ik maar *éens* wist wáar U te vinden. [1]) Dat zoon en gade aan mijne zijde traden verheugt mij niet weinig — de eerste (het spijt mij dat ik op de briefkaart in de haast zijne kwaliteit heb vergeten — zooals mij later inviel) de eerste gaf terstond blijk van zijne alliantie en van zijne ontzagwekkende kennis in een Hollandsch dat ik *niet* ken! en dat voor een genaturaliseerd franschman! 't is eene curiositeit die ik eens aan Campbell zal laten zien, met de noodige indicaties over den jeugdigen collega — maar aan de laatste, aan Mevrouw, zou ik haast willen zeggen: Waarom toch Uw over en over met werk, met lectuur, met correcties overladen gemaal niet eens met een paar pennestreken te hulp gekomen en mij.... die werkelijk in onrust verkeerde, gerustgesteld met de verzekering hoe de lust tot briefschrijven hem wel *moest* vergaan bij zóo veel verpligten arbeid? Ik vermoedde het laatste wel eens, maar toch het *Land van Rembrandt* met alles wat er om en bij te lezen viel, was ook geen ligte taak — en toch schoot er nog wel eens een woordje voor mij over te dier tijd. Ik moest dus wel meenen dat er iets anders haperde; aan ziekte kon ik niet denken,

---

[1]) Mevrouw Bosboom schijnt in de eerste helft van November '85 (in een brief aan Tjeenk Willink) zich ernstig beklaagd te hebben over Huet's buitengewoon lang stilzwijgen. Daarop schreef Huet den 15en November: „Ik heb de striemen van uw *Hekeldicht in Proza* meer dan verdiend, — ofschoon, indien vijftig jaren geleden iemand mij voorspeld had dat ik op mijn tegenwoordigen leeftijd dus getuchtigd zou worden — getuchtigd door de zachtste hand van Nederland! — ik het niet geloofd zou hebben.

„Maar, nog eens, de straf is regtvaardig, en zelfs bij mijne huisgenooten vind ik geen troost. Mijne eigen vrouw stelt u volkomen in het gelijk, prijst uwe kastijding, en juicht in mijne vernedering."

want bijna iedere *Nederland* gaf bewijs van gezondheid en werkkracht; dus — moest ik het zoeken in mij zelve, aan mijn kant, en dacht dus — „ja, mijn slecht schrift en de weinige satisfactie die mijn onkritische natuur hem geeft voor al die belangrijke toezendingen, zullen hem ten laatste verveeld hebben... en dan... is het zoowel fierheid als kieschheid zich niet op te dringen — ik zal 't afwachten." Maar nu het jaar zoo op 't eind liep en er eene aanleiding bestond, nam ik Tjeenk Willink in den arm — en waagde een *aanstootje*, een *opstootje* — of zoo gij het juister noemen wilt — om er achter te komen wat er school. Tot mijn genoegen geen opzet, tot mijn leedwezen al te overspannen werkzaamheid. Ik, op mijn leeftijd en met de weinige krachten die mij nog resten, weet wat dat zegt. Ik ga bitter gebukt onder die zich noemende compleete uitgave, die mij n.b. tot een eer wordt aangerekend, alsof ik die eer niet liever had gegund aan mijne erfgenamen, die zouden er mogelijk nog profijt van getrokken hebben, ik — alleen maar de nadeelen en de schrikkelijke belemmering in andere werkzaamheden, zoo ik daar nog eens lust aan had. En toch ik had te veel medelijden met den piepjongen, absoluut onervaren uitgever, die na Thieme, na de beide Stembergen de regten van de laatsten had overgenomen, om hem niet voort te helpen en ter wille te zijn. Hij had te veel van mijn werk om het er bij te laten, en toch hij miste nog zoo veel ook. Dit hebben nu de collega's, zooals gij wel denken kunt, hem hoog aangerekend, en ik zie waarlijk niet hoe hij er door — hoe hij er mee uitkomt bij de weinige lust van onze rijke lieden om voor boeken geld te geven! De conditiën dus, die ik aangenomen heb, zijn bespottelijk onbeduidend, en nog zie ik niet eens dat hij er aan voldoen kan: Met het „Toezigt" bedoelde hij maar alleen een *woord:* mijn naam. Maar ziet Gij... daarvoor heb ik èn mijn naam èn mijn werk te lief; en ik neem alles nog eens onderhanden wat niet in de laatste twee of drie jaren door mij is herzien voor eene nieuwe uitgave. Gij kunt narekenen wat er dan al niet te doen is, als men zijn werk na dertig en veertig jaar weêr ziet. Een ander boek schrijven kàn en wil men niet, maar men men kan het geschrevene toch niet laten zooals het is — men heeft meer kennis opgedaan — wat toen niet onder

ons bereik was is het nù — en waar het historie geldt is er zooveel voor den dag gekomen waarmeê men rekenen moet. Met de *Engelschen te Rome* en de eerste Verhalen: *Almagro* enz. heb ik mij in 't afloopen van den zomer bezig gehouden, en somtijds lachte ik overluid om mijzelve — en toch, *après tout*, ik hoop niet dat Gij het als dwaze ingenomenheid met mijne eerstelingen beschouwt, maar er is *vigueur* in, er is leven in en ik kan mij begrijpen dat Beets, dat Potgieter er in der tijd *iets* in zagen, wat de V. d. Aa's en de dames romanschrijfsters van dat tijdperk hun niet gaven noch beloofden. De uitgever was intusschen te Schwalbach en te Wiesbaden voor zijn gezondheid, wat hij hoog noodig had — mijne gezondheid was op andere wijze zóo dat ik ook wel wat verzet en versche lucht noodig zou gehad hebben; maar... *ik* kon mij dat niet veroorloven. Alles stond stil en er werd mij soms gevraagd of de uitgave doorging, zonder dat ik met zekerheid „ja" kon antwoorden. Sinds September echter is men doorgegaan, en wel met zoo'n spoed, dat ik geen oogenblik rust had van de revisies, de *Lauernesse* moest overlaten, als binnen kort nog herzien en toen, verbeeld U! de noodiging kreeg om binnen zeven dagen *Orsini* en *Diana* na te gaan en hier en daar om te werken, daar deze 10 December verschijnen moest. Ik werd boos en eischte en nam meer tijd — maar nu was er geen tijd meer om mij revisies te zenden, die uit Arnhem moesten komen en den Haag *niet* aandoen, hoe vindt Gij dát? Ik heb aan den corrector geschreven om hem tot de uiterste attentie te wekken, ziedaar alles wat ik er nog aan doen kon; want ik heb zwak op die twee novellen waar ik nu heel wat in gewerkt heb — die Bakhuizen van den Br. (de *Orsini*) soms bij 24 pagina's voor den *Gids* kwam afhalen en als ik er hem van voorlas mij menigmaal met een welgevallig knikje en met een „Bravo" loonde. Dus doende leeft men bij het overwerken zijn leven nog weer eens over, wat altijd interessant, maar juist niet altijd vrolijk is. Toch is er iets in dat mij aantrekt — en werd ik er in evenredigheid voor betaald (want een *arbeidster* is ook haar loon waardig) ik zou er pleizier in hebben, — nù vind ik het zonde van mijn tijd, en dan zijn er nog die meenen dat ik er mijn levensloop of zoo iets op den koop toe zal geven!

Va t'en voir s'ils viennnent Jean! Ik liet mij op dit punt wel is waar wat onvoorzigtig uit in het woordje dat ik ten geleide schreef, maar ik dacht toen dat de zaak toch niet door zou gaan en een beetje aanzetten moest ik ons lauw publiek toch! Nu zal ik het XXVste deel afwachten dan moet ik zoo ongeveer tachtig jaar worden — en dus qui vivra verra! Dat alles moest ik eens aan U uitspreken — maar ik bid U maak er geen gebruik van voor het publiek, dan zoudt Gij Ewings en de uitgave te veel kwaad doen en dat is mijne bedoeling niet. Ben ik er eens niet meer en Bosboom ook niet dan is 't wat anders, dan mag men wel weten hoe ik getobd heb. Deze zomer was voor ons beiden, en voor B. nog het meest, zeer treurig, zelfs geen dag ben ik te Scheveningen geweest, waar wij anders meestal eenige dagen ververscching zoeken.

. . . .

Nog iets — want ik schrijf dit jaar niet meer — ik heb de kennis gemaakt van een alleraardigsten pastoor, B. van Meurs, schrijver van *Het kriekende Kriekske*, vrij wat sympathieker voorkomen dan Schaepman. Maar ik heb geen tijd meer — dan om U met zoon en gade van ganscher harte het beste te wenschen dit jaar door, het andere in; niet te *eischen* dat Gij schrijft, alleen eens een woordje op een briefkaart door wie van U lust heeft, dat is mij genoeg, daar ik heusch niet veeleischend ben en een brief als dezen, eene uitstorting, niet beantwoord wensch. B. groet U allen hartelijk en wenscht G. geluk met zijn positie. Mijn trouwe Heintje, die nu 12 en een half jaar bij ons is, zegt wel eens: „komt Mr. Huet niet eens weêr?" Kon ik eens zeggen „ja". En nu geloof mij

Uw dw.

XXXVII. [1])

21 Jan. 1886.

Waarde Vriend!

Eindelijk ga ik U toch eens schrijven, maar het zal wel gaan met wat horten en stooten, daar er hier naast ons de verkooping is van al de nagelaten meubelen enz. enz. van onze buurman H. [2]), waar honderden nieuwsgierigen komen kijken, zoo niet koopen; iedereen wil weten hoe het met de familieportretten zal gaan en met de cadeaux van Koning en Koningin. Willems handschrift is zeldzaam, dus zal het wel hoog opgedreven worden. Er werd in de couranten opzettelijk op deze verkoop gedrukt op de hatelijkste wijze voor den zoon, maar Gij moet weten dat er nòg een minderjarige kleinzoon is van den Heer H. — en dat de familie als vuur en vlam tegenover hem staat, zoodat men niet eens aan *hem*, maar Mevr. B. den plotselingen dood van zijn vader heeft getelegrafeerd, er geene kwestie kon zijn van schikking en overleg, en dus met één slag besloten moest worden alles te verkoopen tot de intiemste zaken en curiositeiten toe. Dat alles leidt niet weinig mijn aandacht af; want als ik maar even opkijk, zie ik ze joelen; het woelig kroost van Israël niet alleen, maar allerlei soort van Hagenaars — en dan komt er ruzie, en dan zie ik van alles op de straat brengen of op wagens laden, tot olie en azijnstelletjes toe, nog *met* den inhoud! Gisteren heb ik letterlijk niets kunnen doen, en vandaag dwing ik mij, ten minste een brief te schrijven aan U, die het hoop ik zoo nauw niet nemen zult als er eens wat hiaten komen, of als alles niet *klopt*, zooals tegenwoordig de geijkte term is. Daar komt Heintje die permanent bij die zaak tegenwoordig is (uit haat en ergernis tegen Mevr. B.) mij waarschuwen dat ze met de portretten bezig zijn: „Mevrouw nù moet u kijken.” Ik kan niets zien dan wat spiegelend glas, en nù

---

[1]) Laatste van de door Huet bewaarde brieven van Mevr. Bosboom.

[2]) Hagenaars en niet-Hagenaars zullen zich de geruchtmakende affaire H.—B. uit dezen tijd herinneren.

komt ze mij berigten dat de photographie van de kinderen 635 gulden heeft opgebragt. Woeste verbazing der omstanders; dat komt omdat Mevr. B. ze hebben wil, en denkelijk andere familieleden er tegen op bieden. 't Is in 't eind nog zoo'n slecht idee niet een publieke verkoop in een geval als dit. Morgen moet de zaak B. gewezen worden. Dit ééne is er goed van, dat men daarin niet behoeft te vragen: *„où est la femme?"* 't Is een schande — de photographië van Z. M. met autograaf heeft opgebragt 62 gulden, en de joden riepen: „ga maar naar de comedie, dan kan je hem ook zien!" 't Is een klucht die voor Keller goud waard zou zijn. Het jaar 1886 begint overigens onrustig. De kerktwist, Kuyper paneelzager, het proces B., het onzinnig begin om van Den Haag eene zeehaven te maken — wat niet al! En U hebben ze ook gecalangeerd; maar ik hoor gelukkig dat Gij te Parijs zijt en er U geheel buiten kunt houden. De Oosterschen houden van sterk gepeperd, en dus ik begrijp dat Gij er wat lustig op los schoot [1]), maar toch wees voortaan wat voorzigtig, om u zelfs wil en ook om mij, want ik vind het zoo hatelijk als ik telkens hooren moet hoe men op U aanvalt, al verdenk ik daarom uw hart niet — alleen *uw inkt* [2]). En hoe gaat het met de Amsterdamsche zaken? Van uwe komst naar Holland hoorde ik nog niets. Niemand — wees daar gerust op — weet dat Gij in Den Haag en bij ons zijt geweest. Piet, die U in 't atelier ontmoette, is een geboren zwijger, als het zijn moet — en daarbij is hij naar Nieuwersluis vertrokken nog dezelfde week. Hoe hebt Gij het te Nunspeet gevonden? Wat zal uw broêr blij geweest zijn U eens weêr te zien . . . .

. . . .

Van de Gidsredactie heb ik nog niets gehoord; ik ben toch zeker dat Gij niet vergeten hebt er over te spreken. [3])

---

[1]) Huet had zich in een van zijn wekelijksche stukken voor zijn Dagblad van Nederl. Indië een ongelukkige zinsnede laten ontvallen, die, eens te meer, een storm tegen hem deed losbarsten. Zie het opstel van Quack over Busken Huet in *De Gids* van Juni 1886.

[2]) „Ga voort, bid ik U, slechts mijn inkt te verdenken, en nooit mijn hart", schreef Huet in zijn antwoord.

[3]) Doelt op de autobiographische herinneringen die Mevrouw Bosboom begonnen was te boek te stellen en die zij aan *De Gids* wenschte af te staan, wanneer de redactie, door een uitnoodiging, blijk gaf daarop prijs te stellen.

Ik weet wel, het heeft geen haast voor hen; maar *ik* heb *haast*, omdat ik weten wil waar en over wie ik schrijf, eer ik begin. Nijhoff heeft mij al herhaaldelijk aangezocht, en als oud vriend zou hij ook wel regt hebben; maar ik deed het veel liever voor den *Gids*, dat is mijne oude liefde en ik heb het land aan den *Spectator* al sinds jaren lang — hoewel ik in sommige der medewerkers vrienden, althans waardeerders heb. Maar daar zou mijn werk toch niet in komen, het moet iets afzonderlijks worden en het copy-recht beding ik dan voor Ewings; want anders zou het te hard zijn. Ik heb U alleen per briefkaart bedankt voor Uwe bloemlezing uit Potgieters kritiek [1]); toch heb ik er nog al eens het mijne uitgenomen en B. het zijne. 't Is aardig hoe vreemd het weêr valt, P. te lezen, als men het in lang niet gedaan heeft — en toch als het weêr went, is het of men er door opgeheven wordt uit allerlei banaliteit. Jufvr Toussaint krijgt ook wel eens een veeg, maar een pluimpje of een „bon" maakt het dan weer goed. In later leeftijd was hij veel bitterder en op het laatste was er niemand meer die goed kon doen — tenzij men Huet heette. — Nu weer afleiding, en ik wil dezen ook niet langer rekken. De hartelijke groete aan Vrouw en Kind! ook namens B. van uwe waarderende en welgenegene

A. L. G. B.-T.

Het fragment van dit werk, waarmee zij zich tot kort vóór haar dood had beziggehouden, werd onder den titel „Uit de dagen der jeugd van Mevrouw Bosboom-Toussaint" afgedrukt in *De Gids* van December 1886. Het handschrift, vervat in een jarenlang door de schrijfster gebruikt hoornen kafje, is in mijn bezit. V. H.

[1]) Personen en onderwerpen, keur uit de boekbeoordeelingen van E. J. Potgieter, met een voorrede en aanteekeningen van Cd. Busken Huet. Haarlem 1885.

VERZEN.

I.

GHAZELEN.

1.

O vroeger droomde ik en zag gezichten,
Ik voelde vleuglen van de aard mij lichten,
Ik zweefde zeker, van God bewust.
Ik zag mijn Ziel wel mijn pad verlichten,
Een blanke leidstar, ik liep gerust.
O 't was zoo veilig: zij wees mijn plichten,
Haar trouw te volgen was louter lust.
Haar stem kwam streng wel mijn daden richten,
Maar werd door tranen geen hel gebluscht?
O kwam een engel mijn heup ontwrichten?
Ik weif'l en wankel en vind geen rust.
Waar zal 'k, in twijfel, mijn schreden richten?
— Nu lokt me een bergtop, dan lage kust....

O zing me uw lied weer — 't is ál mijn dichten! —
Dan voel 'k mij zalig- en vrij-gekust.

2.

Hoe ligt mijn Ziel verslagen neer
En biedt den vijand geen verweer,
Die levenslang haar kwam besluipen!
Hij wondde wel haar vleuglen zeer,
Ik voel het bloed er zoel uit druipen.
O fladdren met geknakte veêr,
Zij kán niet — en zij wíl niet kruipen.
De kleinste vogel weerloos-teêr
Kan de arme Ziel met hoon begluipen.
O machtloos hemelebegeer,
Met brekend oog en wanhoopsstuipen,
In blij azuur van meieweêr!

3.

O blijf zoo bleek en vredeloos niet dwalen,
mijn bange Ziel,
In schaduw kil van donkre wanhoopsdalen,
mijn bange Ziel!
Verblije u Mei, die wuift met berkemeien, in lenteblauw,
En schalt zoo luid met al zijn nachtegalen,
mijn bange Ziel.
O laat u streelen door de zijen handjes van elken boom,
Laat u verteedre' en tevens u verstalen,
mijn bange Ziel,
Door koelen wind, die suizelt in het lichte, ontloken loof.
Laat in mijn oogen niet de tranen kralen,
mijn bange Ziel,
Beklem zoo niet met zware zuchten mijn zwellend hart.
In reiner luchten laat mij ademhalen,
mijn bange Ziel,
En vaar ten hemel, als de god der christnen, in meieblauw,
De blonde god, die kwam verlossend dalen,
mijn bange Ziel!

II.

BIJ EEN GRAF.

— „Dag vaderlijn!” — „Dag dochterlijn!
Ik dacht dat je wandelde in zonneschijn.”

— „O vader! ik kom naar uw donker toe,
Ik ben van het zwerven zóo stervensmoe,

Zóo moe van het kloppen aan menig hart,
Dat gesloten bleef en als steen zoo hard.

Wel vond ik een hart, dat was edel en trouw,
Maar dat overschaduw ik droef met mijn rouw.

Mijn hart, dat klopte zich bloedig wond,
Tot ik zwervende uw leste woning vond.

En nu klopt er mijn hart aan uw gravehuis;
Een kind is alleen bij vader thuis.”

— „O dochter! wel trouw heb je plaatsje ik bewaard,
Dichtbij, aan mijn zij, als daarboven, op aard,

Maar je moet er nog zingen je klachtelied
En rusten, o rusten, dat mag je nog niet.”

— „O vader! mijn vader! ik zing nog wel,
Mijn hart is een wondere liederenwel.

Doch mijn lied is gebleven, mijn leven lang,
Een teedere bevende weeëzang.

Mijn liedren zijn droeve en ze troosten niet,
Ze doen schreien de menschen om eigen verdriet.

Ze doorschrijnen mijn boezem met vlijmende pijn
En toch willen zij allen gezongen zijn.

Bij nacht, wen ik sluimer, na lang getreur,
Dan open ik, vader, uw kamerdeur.

Ge sluit me in uw armen en vlijt me op uw schoot,
Gelijk wen me, als kindeken, lijden verdroot.

Doe open nu, anders geloof ik wel
Dat demonen mij honen met droomenspel,

Dat niet uw ziel mij erbarmen bood
En zoo veilig en warm mij in de armen sloot."

— „O dochterken! wacht maar met vroom geduld,
Dan wordt ten leste je droom vervuld."

— „Eén ding doe mij weten, o vaderlijn!
Zal ons weerzien in tranen of zalig zijn?

Of moeten wij slapen in de eeuwigheid,
Om te rusten van 't leed ons door 't leven bereid?"

— „O vraag niet, maar ga nu maar heen gedwee,
Dan geef ik je een zweem van mijn vrede meê.

Tot je klopt en ik open het kamerken mijn,
Waar mijn dochterken zal bij haar vader zijn."

III.

LIEDEKEN VAN VROUWELEVEN.

— „Wat naai je daar van blank satijn,
O kweelend spelend Kindekijn?
Wat plooi je, wat tooi je zóo mooi en gezwind?"
— „Een bruidskleed voor mijn poppekind."

— „Wat naai je daar van blank satijn,
O blozend droomend Maagdelijn,
Terwijl er zóo vroolijk je harteken slaat?"
— „Ik naai mijn eigen bruidsgewaad."

— „Wat naai je daar zóo teêr, zóo fijn,
Het kon wel een elfekleedje zijn,
Vol fladdrende kantjes en vlinderig lint?"
— „Ik naai een doopkleed voor mijn kind."

— „Wat naai je daar van blanke zij?
Het lijkt wel engelekleedij.
O Moeder! je weent er jë oogen bij blind...."
-- „Ik naai een doodswâ voor mijn kind."

IV.

SCHEMERAVOND.

Hoe vreemd en eenzaam treedt de Schemeravend
In 't stil vertrek en, doezlend weg de kleuren,
Bedwelmt mijn ziel met zoet van zoele geuren
En teeder weenen, week mijn weeën lavend
Met zelfversmeltend weelde-in-weemoed-treuren,
In bleek fluweel van welig kleed begravend
Mijn droeve ziel, — haar streelehanden gaven 't,
Die donkre bloem weer even óp te beuren.

Een grijze rei van zwijgende, ijle schimmen,
In neevlen zwevend, zie ik binnentreden,
Met lichtlooze oogen, die van tranen glimmen,
De lippen stil van onverhoorde beden,
De hand in wanhoop wijzend naar de kimmen...
— O Schemeravond! schimmen van 't verleden!

V.

OUDE BOEKEN.

Ik blader bevende in mijn oude boeken
En bleeke beelden rijzen uit de bladen,
Met toornend aanschijn.... 'k voel mij vloekbeladen.
— O bleeke beelden! ik moest ú vervloeken.

Ik kwam, een wijze – een dichterziel te zoeken,
Die mij zou leiden langs haar mijmerpaden,
Mij peinzend helpen, Godes wil te raden
Of koen mijn ziel tot aadlaarsvlucht verkloeken.

O schimmen bleek uit smartebleek verleden,
Die honend spookt nog in mijn donkre droomen,
U zocht ik niet! mijn angst'ge handen meden
Mijn boeken lang, tot laf mij leek dat schromen.

En uit de schaduw van mijn dichter-Eden
Zie ik de schimmen dreigend tot mij komen.

VI.

WEE.

Mij kwelt een Wee en 'k weet niet wát mij kwelt...
Het vlijmt als wroeging over plichtverzuim.
't Heeft tusschen mij en reinblauw hemelruim
Een ondoordringbren nevelmuur gesteld.

Het bluscht mijn blije lichte lenteluim,
't Vermoordt mijn vreugd, het doet mijn hoop geweld;
Het rooft mij 't rood van tulpe- en rozeveld
En 't rozigblank van appelbloemenschuim.

O trouwe Lief! strek uit uw sterke hand
En dood den vijand, die niet wijken wil!
O wonderdoener, die daemonen bant!
Uw tooverspreuk maakt Wee wel even stil,
Doch 't wreekt zich wreed tot, wanhoop-overmand,
Ik zwijmend neerzijg met een zwakken gil.

VII.

TOOVERSTAF.

Mijn lied geleek een zwak en schamel riet,
Maar bleek een tooverstaf, in nood beproefd.
Hield zwarte smart mijn blanke ziel omschroefd,
Hoe menigmaal bevrijdde 't lied mij niet?

Hoe lag ik vaak verslagen en bedroefd
En zag den hemel in mijn tranenvliet
En lenteblauw van trouw vergeetmijniet,
Had even maar mijn staf de lucht doorzoefd!

O wonder Woord, dat wonden slaat en heelt!
Zoo werd door Eva 't Paradijs verbeurd,
De heeml ons door Maria toebedeeld.

Hoe zocht mijn ziel, die nu in zwijgen treurt,
De tooverstaf, die booze wanhoop steelt,
Mijn tooverstaf, die dood als hemel kleurt!

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

BEWARING VAN GEDENKSTUKKEN VAN GESCHIEDENIS EN KUNST.

In de volgende bladzijden wensch ik de aandacht te vragen voor eenige beschouwingen over de bewaring van gedenkstukken van geschiedenis en kunst in het buitenland en hier te lande, in het bijzonder over de daaromtrent bestaande wettelijke bepalingen.

Een onderzoek naar de rechtsbescherming welke gedenkstukken van geschiedenis en kunst genieten volgens het burgerlijk recht, is spoedig ingesteld. Van een bevredigend resultaat kan daarbij niet sprake wezen. Het burgerlijk recht laat bedoelde gedenkstukken, zoowel onroerende als roerende, over aan de genade en ongenade van den eigenaar. Wat dit zeggen wil, leert de ervaring, niet de ervaring hier of elders, maar de ervaring overal. De ongebondenheid van den eigenaar leidt langzaam maar zeker tot den ondergang en de verminking van de meeste gedenkstukken die zich niet bevinden onder de veilige hoede van den Staat. Baatzucht, onkunde, onverschilligheid doen dan ongestoord hun sloopenden arbeid. Niet alleen particulieren zijn hierbij de schuldigen, maar vaak ook openbare lichamen, zooals gemeenten, kerkfabrieken, e. a.

Bestaat het gevaar van ondergang en verminking vooral voor onroerende zaken, zooals bouwwerken, roerende voorwerpen zijn op hun beurt blootgesteld aan het gevaar van wegmaking, van wegvoering uit de omgeving en van de plaats waar zij eigenaardig thuis behooren, omdat zij daar zijn ontstaan of daaraan door banden van oorsprong of geschiedenis zijn verbonden. Wegvoering uit het land staat

met verlies van het voorwerp gelijk, immers het nationaal bezit aan kunstschatten of historische gedenkstukken ondergaat daardoor vermindering, de cultuurkring waartoe het voorwerp behoorde, wordt daardoor armer.

De vraag, hoe deze gevaren af te wenden, hoe het nationaal bezit op het gebied van geschiedenis en kunst voor verliezen te behoeden, heeft reeds verscheidene wetgevers bezig gehouden. Het is duidelijk, dat het antwoord dat op die vraag wordt gegeven, vooral afhangt van de opvatting die de wetgever heeft van het recht van eigendom. Is hij van oordeel, dat het eigendomsrecht van nature is een zoogenoemd jus utendi et abûtendi, dat aan den rechthebbende de bevoegdheid verleent met de zaak te doen wat hem behaagt, zoo ten goede als ten kwade, dan kunnen maatregelen om het vandalisme van den eigenaar te keeren, diens vrije beschikking over hem toekomende kunstwerken te beperken, niet worden genomen; immers dat vandalisme is bij die opvatting juist een van de uitingen van het eigendomsrecht, de vernietiging van de zaak het door een ieder te eerbiedigen recht des eigenaars. De wetgever die op dit standpunt staat, zal misschien betreuren, dat de eigenaar van de hem toekomende macht niet een verstandig gebruik maakt, maar toch de konsekwentie moeten aanvaarden, dat dit niet is te verhelpen.

Deze opvatting van het eigendomsrecht heeft eeuwen lang als de juiste gegolden en vindt nog talrijke verdedigers. Zij is het die wel doet spreken van de heiligheid van het eigendomsrecht. Tegenover haar staat een andere, die aan het eigendomsrecht een minder afgetrokken en volstrekt karakter toekent, en de bevoegdheden van den eigenaar niet beschouwt als eens en voor altijd gegeven. Zij ziet in het eigendomsrecht een genots- of gebruiksrecht, waarvan de inhoud wordt bepaald door de economische en maatschappelijke bestemming van de zaak, die daarvan het voorwerp is, een recht dat niet meer geeft dan de bevoegdheid, de zaak te gebruiken tot al die doeleinden, welker verwezenlijking met die bestemming vereenigbaar is. Op den wetgever rust, naar deze beschouwing, de taak, den inhoud van het eigendomsrecht, naar gelang van de maatschappelijke bestemming der daaraan onderworpen zaken, af te bakenen en vast te stellen, en aan te

geven, hoever het gebruiksrecht van den eigenaar gaat. Van deze opvatting mag gezegd worden, dat zij is „Recht, das mit uns geboren ist", maar waarvan „leider nie", althans zelden, „die Frage ist".

De wetgever die zich op dit moderne standpunt plaatst, voelt zich uit den aard der zaak veel vrijer in de regeling van het eigendomsrecht. Hij behoeft zich niet te laten weerhouden, een gebruik van de zaak of beschikkingen daarover, welke in strijd zijn met hare maatschappelijke bestemming, met hare beteekenis voor de gemeenschap, aan den eigenaar te verbieden. Zoo zal hij ter bewaring van gedenkstukken van geschiedenis en kunst alle gewenschte voorschriften kunnen geven.

Eene nadere beschouwing van de wettelijke maatregelen, in verschillende landen uitgevaardigd, leert, dat de bescherming van kunstwerken met die van gedenkstukken van geschiedenis in den regel samengaat. Trouwens onder de gedenkstukken van geschiedkundigen aard wordt misschien wel de voornaamste plaats ingenomen door die documenten uit het verleden, welke licht verspreiden over den gang der beschaving van een volk, door die documenten welke ons de ontwikkeling van zijn kunst, een der meest kenmerkende uitingen van den menschelijken geest, voor oogen voeren.

Het groote belang van de bewaring van gedenkstukken van geschiedenis behoeft wel niet te worden betoogd. De kennis van het verleden is meer dan een particuliere liefhebberij; zij mag terecht een openbaar belang worden genoemd. Wie dit beaamt, zal gevoelen, dat de documenten welke bijdragen om ons die kennis te verschaffen of haar te vermeerderen, een nationaal bezit vormen, dat met zorg behoort te worden bewaard en voor ondergang behoed. In nog hooger mate geldt dit van eigenlijk gezegde kunstvoorwerpen, daar deze door alle eeuwen heen de tolk blijven van de beste en verhevenste gedachten van het voorgeslacht.

Voor zooverre ik heb kunnen nagaan, zijn, ter bevordering van de bewaring van gedenkstukken van dezen aard in het algemeen of van enkele categorieën daarvan, bijzondere wetten tot stand gekomen in Zweden, Finland, Engeland, Frankrijk, Hessen, de Zwitsersche kantons Bern en Neuchâtel, Italië, Tunis, Hongarije, Rumenië en Griekenland. Omtrent sommige dier wetten volgen hier eenige mededeelingen.

1.

Men kan de betrekkelijke wetten in verschillende groepen onderscheiden met het oog op de zaken, waarover de wettelijke bescherming zich uitstrekt, en op de middelen die ter bescherming worden aangewend. Het minst ingrijpend in beiderlei opzicht is wel de Engelsche wet van 1882, de *Ancient Monuments Protection Act.* Zij stelt voor de eigenaars van oude monumenten de gelegenheid open, de zorg voor het monument op te dragen aan de Commissioners of Works, het Departement van Openbare Werken. Het Departement is verplicht de opdracht te aanvaarden, voor zooveel betreft de monumenten vermeld op een aan de wet toegevoegde lijst. Deze bevat 68 over Engeland, Wales, Schotland en Ierland verspreide gedenkstukken: aardwerken, hunnebedden, grafheuvels, steenen, enz., alle uit den oudsten, gedeeltelijk uit den vóórhistorischen tijd. Bij Koninkl. Besluit kan deze lijst worden aangevuld met soortgelijke gedenkstukken. De zorg voor daarop niet voorkomende monumenten, mits altijd van denzelfden aard, kan het Departement op verzoek van den eigenaar aanvaarden, zonder daartoe verplicht te zijn. Is het monument eenmaal aan de zorg van het Departement toevertrouwd, dan wordt het op staatskosten onderhouden en beschermd en zoo noodig hersteld. De opdracht is bindend voor de rechtsopvolgers van den eigenaar.

Aan het Departement wordt voorts de bevoegdheid gegeven, schenkingen of makingen van de genoemde gedenkstukken te aanvaarden of wel deze uit daartoe door het Parlement beschikbaar te stellen credieten aan te koopen. Ten einde de regeering in staat te stellen haar taak in dezen naar behooren uit te voeren, schrijft de wet de benoeming voor van een of meer inspecteurs over de oude monumenten, die het Departement omtrent den toestand waarin deze verkeeren en over de beste middelen tot bewaring hebben in te lichten.

Naast deze rechtstreeksche zorg staat strafrechtelijke bescherming. Boete of gevangenisstraf wordt bedreigd tegen beschadiging of misvorming van de gedenkstukken waarop de wet van toepassing is. Ook de eigenaar zelf is strafbaar, indien het monument onder de zorg staat van het Departement.

Uit deze mededeelingen blijkt, dat de Engelsche wetgever

slechts aan een klein deel en een bepaald soort der gedenkstukken, meer van geschiedenis dan van kunst, zich heeft gelegen laten liggen en daarbij is te werk gegaan met groot ontzag voor de eigenaars, zonder wier medewerking niets kan worden gedaan. Het lot der gedenkstukken blijft in hunne handen berusten.

In Finland is de bescherming, evenals in Engeland, beperkt tot de gedenkstukken uit den oudsten tijd. Eene wet van 2 April 1883 regelt het onderwerp. Zij is van toepassing op alle oudheden welke zich op en in den grond bevinden, zooals grafheuvels, begraafplaatsen, steenen en derg., en welke een zoo hoogen ouderdom hebben, dat zij niet meer geacht kunnen worden aan iemand toe te behooren. Deze mogen niet zonder meer worden veranderd, gesloopt of vernietigd. Vóóraf moet van het voornemen daartoe worden kennis gegeven aan het gemeentebestuur, waarna eene beschrijving van het monument wordt opgemaakt en toegezonden aan de oudheidkundige commissie, belast met de bewaring van de oudheden des lands. Is deze commissie van oordeel, dat het monument geschiedkundige beteekenis heeft en onveranderd bewaard moet worden, dan heeft de eigenaar of de gebruiker van den grond recht op vergoeding van de hem door deze beslissing veroorzaakte schade. De oudheidkundige commissie heeft bovendien het recht naar oudheden, als genoemd, onderzoek te doen o. a. door opgraving, en ze te doen herstellen, eveneens tegen schadevergoeding aan den eigenaar of gebruiker van den grond.

Vernieling of beschadiging der oudheden is strafbaar. De wet verbiedt verder de wegneming van oude schilderingen en opschriften op openbare gebouwen zonder voorkennis van de oudheidkundige commissie, alsmede het wegmaken van roerende voorwerpen van oude kunst of vroeger gebruik, welke zich in kerken of openbare gebouwen bevinden. De bewaarder wordt voor deze handelingen verantwoordelijk gesteld.

Vondsten moeten aan de regeering te koop worden aangeboden op straffe van verbeurdverklaring en veroordeeling tot geldboete. Ingeval tot den aankoop wordt besloten, ontvangt de vinder $^5/_4$ van de waarde of eene schadevergoeding volgens taxatie als het voorwerp verkoopwaarde niet heeft.

Met de Finsche wet stemt overeen eene Zweedsche wet van 29 Nov. 1867. Alle andere wetten betrekkelijk ons onderwerp beperken de regeeringszorg niet tot zoogenoemde oudheden, maar strekken haar uit tot gedenkstukken ook van lateren tijd. De daarbij gevolgde methode is verschillend. Kenmerkend vooral is het optreden tegenover de bijzondere eigenaars. De regeling in Frankrijk [1]) kan dienen als voorbeeld van eene poging om de zaak te regelen zonder te tornen aan de volstrekte beschikkingsbevoegdheid des eigenaars.

De wet van 30 Maart 1887, „omtrent de bewaring van monumenten en kunstvoorwerpen welke van belang zijn voor de geschiedenis en de kunst," is in Frankrijk tot stand gekomen, nadat gedurende een reeks van jaren van kunstvrienden en geschiedbeoefenaars eene krachtige beweging was uitgegaan tegen de dreigende vernietiging der kunstschatten, waaraan dit land zoo rijk is. Vooral het tijdperk van de zoogenoemde Restauratie was voor tal van gedenkstukken, inzonderheid van bouwkunst, noodlottig. Het kenmerkte zich door een volstrekt gebrek aan eerbied voor de overblijfselen uit vroegere kunstperioden. Victor Hugo was een van de eersten die daartegen opkwam en in eenige artikelen in de Revue des deux Mondes den oorlog verklaarde „aux démolisseurs."

De aandrang tot tusschenkomst van de regeering kwam van twee kanten: van de zijde der geloovige katholieken, bij wie reactie tegen het ongeloof en terugkeer tot de christelijke kunst der Middeleeuwen op den voorgrond stond en wien het daarom vooral te doen was om het behoud van de gedenkstukken uit dien tijd; van de zijde van de geschiedkundigen die opkwamen voor de bewaring van alle gedenkstukken van geschiedkundige beteekenis van de oudste tijden af, en onverschillig welke hunne kunstwaarde mocht wezen. Na de Juli-revolutie vond hun stem gehoor. In 1830 werd voor de eerste maal op de begrooting een crediet voor de bewaring van gedenkstukken van geschiedenis ten bedrage van frs. 80.000 uitgetrokken. Het moest dienen om dringende herstellingen te bekostigen en aan de plaatselijke besturen subsidies te verleenen voor het onderhavige doel. Sedert vinden wij dezen

[1]) Annuaire de législation française, VIIe année, p. 52 s. L. Tétreau, Législation relative aux monuments et objets d'art etc. Thèse. Paris, 1896.

post op iedere begrooting terug. Het bedrag is achtereenvolgens belangrijk verhoogd: in 1848 bedroeg het frs. 800.000, in 1859 frs. 1.000.000, in 1882 frs. 1.500.000, het hoogste cijfer. Daarna heeft het eenige vermindering ondergaan; op de begrooting van 1896 was frs. 1.174.000 uitgetrokken.

Met het beschikbaar stellen van deze staatsgelden werd een nieuwe tak van staatszorg in het leven geroepen, tot welker richtige behartiging in 1837 bij Besluit van den Minister van binnenlandsche zaken De Montalivet, bevestigd bij Kon. Besl. van 19 Febr. 1839, de *Commission des monuments historiques* werd ingesteld. De taak dezer commissie was tweeledig: eene beschrijving op te maken van de gebouwen welke verdienen bewaard te worden, en te zorgen voor de besteding der beschikbare gelden. Het eerste, de *classement*, was een arbeid die uit den aard der zaak slechts langzaam kon vorderen. In 1862 werd een voorloopige lijst openbaar gemaakt, welke meer dan 2000 bouwwerken bevatte, benevens een groot aantal roerende voorwerpen, zooals behangsels, vazen, kleinoodiën, beeldhouwwerken, enz. Hoe nuttig echter deze arbeid was, afdoende kon hij niet wezen. De commissie bezat geen andere macht dan het geven van voorbeelden en van goeden raad. De plaatsing op de lijst had niet eenig rechtsgevolg. Zelfs op de gedenkstukken, aan den Staat toebehoorende, kon de commissie niet toezien, voor zoover ze stonden onder het beheer van een ander Ministerie dan dat waaronder de commissie ressorteerde. De betrokken Ministeries weigerden beslist aan de commissie eenig gezag toe te kennen. De gemeenten en de departementen bleven evenzeer vrij in hunne handelingen. Alleen wanneer een subsidie werd aangenomen, kon de commissie hare voorwaarden stellen en toezicht oefenen. Gelukte het haar vaak door hare tusschenkomst belangrijke monumenten te behouden, zij kon niet voorkomen, dat andere te gronde gingen en hare bemoeiingen met een beroep op het eigendomsrecht werden afgewezen. Tegenover onwil van den eigenaar stond zij volkomen machteloos. In het uiterste geval bleef niet anders over dan het kostbare en daarom slechts bij uitzondering beschikbare middel van onteigening. Wat roerende voorwerpen betrof kon de commissie al evenmin met kracht optreden; herhaaldelijk kwam het voor, dat gemeenten en kerkfabrieken

de zeldzaamste kunstwerken verkochten tot stijving van hare kas.

Langzamerhand won de overtuiging veld, dat aan de regeering de macht behoorde te worden verleend, ter bescherming der nationale kunstschatten meer handelend op te treden. Na 1871 werd een eerste ontwerp van een daartoe strekkende wet door de Commission des monuments historiques samengesteld. Zestien jaren later, na heel wat lotwisselingen, kwam de reeds vermelde wet van 30 Maart 1887 tot stand. Zij heeft betrekking zoowel op onroerende als op roerende gedenkstukken van geschiedenis of kunst, en op opgravingen.

De eigenlijke kern der wet vormen de bepalingen welke aan de beschrijving, de *classement* der gedenkstukken, een wettelijken grondslag geven en daaraan bepaalde rechtsgevolgen verbinden. Geclasseerd, d.w.z. ingeschreven op de lijst der beschermde monumenten, worden uitsluitend gedenkstukken waarvan de bewaring, uit een oogpunt van geschiedenis of kunst, van nationaal belang is te achten. Maar ook deze niet alle. Onderscheid wordt namelijk gemaakt tusschen onroerende en roerende zaken. De eerste kunnen worden ingeschreven onverschillig wie daarvan eigenaar is, de roerende alleen indien ze toebehooren aan den Staat, departementen, gemeenten, kerkfabrieken of andere openbare instellingen, daarentegen niet voor zooverre ze particuliere eigenaars hebben. Toch is ook voor de onroerende goederen de vraag wie eigenaar is, van beteekenis. Immers, tot inschrijving van een onroerend goed, aan een particulier toebehoorende, kan alleen worden overgegaan met diens toestemming; ambtshalve inschrijving is slechts mogelijk van onroerende goederen, toebehoorende aan den Staat, departementen, kerkfabrieken of andere openbare instellingen.

De inschrijving geschiedt krachtens besluit van den Minister van het openbaar onderwijs en de schoone kunsten of, in geval van verzet van de zijde van den Minister onder wiens beheer het gedenkstuk staat of van het betrokken openbare lichaam, krachtens een dekreet van den President. De plaatsing op de lijst kan zoowel het geheele gebouw als een deel daarvan betreffen. Zoo zijn bijv. van de huizen aan de place Royale en aan de place Vendôme te Parijs alleen de gevels ingeschreven, en kan de inschrijving zich ook tot andere

onderdeelen van een gebouw bepalen, bijv. tot een portiek, een deur, een raam met gebrande glazen, een toren, een opschrift, enz. De bepaling houdt rekening met het feit, dat vaak slechts een onderdeel van een gebouw eenig geschiedkundig of artistiek belang heeft.

Onder onroerende zaken begrijpt de wet die welke dit zijn door bestemming, zooals altaren, doopvonten, graftomben, enz. in een kerk. Ook van deze kan de inschrijving geheel of gedeeltelijk geschieden, zoo zijn bijv. altaarbladen ingeschreven zonder het altaar zelf.

Als gevolg van de inschrijving komt op het onroerend goed, wel in den regel een gebouw of een deel daarvan, een zoogenoemd *servitude archéologique* te rusten. Het mag niet gesloopt, vernieuwd, hersteld of veranderd worden zonder verlof van den Minister van schoone kunsten. Ook kan het niet zonder diens voorkennis worden onteigend ten behoeve van den aanleg van een openbaar werk. Deze servitude volgt het ingeschreven bouwwerk in handen van derden en houdt stand totdat het weder van de lijst is afgeschreven. De afschrijving geschiedt op dezelfde wijze als de inschrijving, d.w.z. krachtens Ministerieel besluit, resp. krachtens dekreet van den President. Uit deze regeling schijnt te moeten worden afgeleid, dat de eigendommen van particulieren alleen kunnen worden afgeschreven ingevolge overeenstemming tusschen den Minister en den eigenaar, daar deze ook voor de inschrijving wordt vereischt.

De bepalingen omtrent het rechtsgevolg van de inschrijving gelden niet alleen voor de monumenten, in te schrijven ingevolge de wet, maar eveneens voor die welke reeds vóór de afkondiging der wet op regelmatige wijze werden geclasseerd. De wet zegt echter niet wat zij daaronder verstaat. Deze lacune wordt aangevuld door het dekreet van 3 Jan. 1889, houdende een algemeenen maatregel van bestuur tot uitvoering der wet. In art. 14 van dit dekreet wordt bepaald, dat, als vóór de afkondiging der wet op regelmatige wijze geclasseerd, worden beschouwd: 1o. de gedenkstukken welke op de lijst zijn gebracht met toestemming van den eigenaar of van het bestuur onder welks beheer zij staan; 2o. de gedenkstukken welke van ambtswege zijn geclasseerd en tegen welker classeering niet is geprotesteerd binnen drie maanden,

nadat deze ter kennis is gebracht van den belanghebbende; 3o. de geclasseerde gedenkstukken waarvoor van staatswege uitgaven zijn gedaan uit den daarvoor bestemden begrootingspost, wat niet zonder toestemming van den eigenaar kon geschieden. Al deze gedenkstukken zijn dus aan de voorschriften der wet onderworpen. Evenwel wordt in art. 7 der wet aan particuliere eigenaars uitdrukkelijk het recht gegeven, binnen den tijd van één jaar na de afkondiging der wet, de afvoering van het hun toebehoorende gedenkstuk van de lijst te vorderen, mits door den Staat geenerlei uitgave voor het behoud daarvan is gedaan.

Wat roerende voorwerpen betreft, wij hebben reeds gezien dat deze alleen kunnen worden geclasseerd voor zooverre zij toebehooren aan den Staat, aan departementen, gemeenten, kerkfabrieken of andere openbare instellingen. De inschrijving geschiedt ingevolge besluit van den Minister van schoone kunsten of in geval van verzet krachtens dekreet van den President der Republiek. Een exemplaar van de lijst van deze voorwerpen ligt in het Ministerie en in ieder departement in het gouvernementsgebouw ter inzage van een ieder. Ingeschreven kunnen worden alle voorwerpen, waarvan de bewaring uit een oogpunt van geschiedenis of kunst van nationaal belang is. Het is onverschillig, of het voorwerp zich in eene openbare verzameling bevindt of niet, onverschillig ook van welken aard het voorwerp is: *objets mobiliers* omvat zoowel beeldhouwwerken als handschriften, zoowel schilderijen als boeken, zoowel munten als meubelen of andere gebruiksvoorwerpen. Als grondslag voor de inschrijving kunnen bestaande of aan te leggen catalogi van verzamelingen worden gebruikt; bij het besluit tot inschrijving wordt dan bepaald, dat alle daarin vermelde voorwerpen of een bepaald gedeelte daarvan geclasseerd zijn.

Het rechtsgevolg der inschrijving is niet voor alle roerende voorwerpen hetzelfde. De voorwerpen, aan den Staat toebehoorende, worden door de inschrijving onvervreemdbaar en onvatbaar voor verjaring; die welke toebehooren aan departementen, gemeenten, kerkfabrieken en andere openbare instellingen mogen niet dan met goedvinden van den Minister worden vernieuwd, hersteld of door verkoop, schenking of ruiling vervreemd.

Ter handhaving harer voorschriften geeft de wet uitsluitend burgerlijke rechtsvorderingen. Indien aan een ingeschreven gedenkstuk, hetzij onroerend hetzij roerend, in strijd met de wet werkzaamheden zijn verricht, kan door den Staat tegen hem die deze werkzaamheden heeft bevolen of doen uitvoeren, een vordering tot schadevergoeding worden ingesteld. Eene ongeoorloofde vervreemding is nietig en kan eveneens aanleiding geven tot eene vordering tot schadevergoeding tegen de partijen en tegen den openbaren ambtenaar, men denke aan den notaris, die tot de vervreemding zijne medewerking heeft verleend. Bovendien kunnen die voorwerpen op gelijke wijze als gestolen en verloren voorwerpen gedurende drie jaren worden opgevorderd van den houder. Een strafbepaling heeft men niet gewild op den weinig afdoenden grond, dat het hier niet geldt handelingen, verricht met de bedoeling te benadeelen, maar misbruiken, gemaakt door de eigenaars en beheerders van hunne rechten als zoodanig.

Wij merkten zoo straks op, dat de wet ook bepalingen bevat omtrent opgravingen. Deze verplichten den burgemeester van de gemeente, binnen welker gebied voorwerpen of ruïnen worden gevonden die van belang zijn voor de oudheidkunde, de geschiedenis of de kunst, daarvan den prefekt bericht te geven, die op zijn beurt onverwijld aan den Minister mededeeling heeft te doen. Deze beveelt, als de vondst is gedaan op een terrein, aan den Staat, een departement, gemeente, kerkfabriek of andere openbare instelling toebehoorende, de noodige maatregelen en beslist, als de ontdekking op particulier terrein heeft plaats gehad, of tot onteigening zal worden overgegaan.

Overziet men het samenstel van de bepalingen der wet, dan kan niet worden ontveinsd, dat met de middelen die zij ter beschikking stelt van de overheid, bij onwil van de belanghebbenden, niet veel is te bereiken. Zeker, zij heeft aan de zoogenoemde classeering een wettelijken grondslag gegeven. Maar de bescherming die aan de geclasseerde gedenkstukken wordt verleend, is een weinig krachtige. Bovendien laat zij particuliere eigenaars nagenoeg ongemoeid. Zonder hunne toestemming en medewerking staat de overheid tegenover hen geheel machteloos.

Het doel der wet schijnt dan ook niet te zijn bereikt, ge-

tuige hetgeen de heer P. Carpentier, advocaat te Rijssel, verleden jaar omtrent hare werking schreef [1]). „Men weet", aldus laat hij zich uit, „dat er in Frankrijk eene wet bestaat van 30 Maart 1887, ten doel hebbende de bescherming van de monumenten en kunstvoorwerpen die beteekenis hebben uit een oogpunt van geschiedenis of kunst. De bedoeling die bij de vaststelling dezer voorschriften heeft voorgezeten, was uitstekend: ongelukkig is de wetgever te schroomvallig geweest; hij was zoo gehypnotiseerd door de artikelen 544 en 545 van den Code civil (de artikelen over de rechten van den eigenaar), dat hij ervoor is teruggedeinsd, de overtreders der wet met straf te bedreigen.

De reden voor deze straffeloosheid is vrij zonderling: de heer Bardoux, rapporteur over de wet in den Senaat, vond haar in de overweging, dat zij die zich vergrijpen aan de ingeschreven monumenten of voorwerpen, nagenoeg nooit handelen met het opzet om te benadeelen. Alsof onze wetgeving niet onder den naam van „délits contraventionnels" tal van feiten, gepleegd zonder boos opzet, naar de rechtbanken verwijst! De eenige sanctie die de wetgever heeft gesteld, bestaat derhalve in schadevergoeding.

„Hij heeft evenmin de inschrijving van particuliere eigendommen durven toestaan.

„De ondervinding heeft geleerd, dat de bedreiging met eene vordering tot schadevergoeding niemand vrees inboezemt en de vernielingen, beschadigingen en schandelijke herstellingen, waarvan wij in den loop van de laatste jaren getuigen zijn geweest, schijnen hoegenaamd niet gehinderd te zijn door de ijdele verbodsbepalingen der wet."

Niettemin heeft de Fransche wet nog in de laatste jaren navolging gevonden en wel in het Zwitsersche kanton Neuchâtel en in het Groothertogdom Hessen. De wet van Neuchâtel van 4 Nov. 1902, omtrent de bewaring van gedenkstukken van geschiedenis, gaat evenals de Fransche van het beginsel uit, den particulieren eigendom onaangetast te laten. Bouwwerken, aan particulieren toebehoorende, kunnen slechts met hunne toestemming worden ingeschreven, terwijl de eigenaars te allen tijde kunnen vorderen, dat ze

[1]) Annuaire de législation étrangère, XXXIIe année, p. 277.

weder van de lijst der beschermde gedenkstukken worden afgevoerd. Bovendien mogen roerende oudheden, in het bezit van particulieren, in het geheel niet op de lijst worden gebracht.

In het groothertogdom Hessen kwam den 16en Juli 1902 eene wet tot stand, „den Denkmalschutz betreffend." Zij handelt in de eerste plaats over de gedenkstukken, onroerend en roerend, welke in het bezit zijn van openbare lichamen (juristische Personen des öffentlichen Rechts). Bouwwerken waarvan de instandhouding, op grond van hunne beteekenis voor de geschiedenis, inzonderheid de kunstgeschiedenis, van algemeen belang is te achten, en waarover een openbaar lichaam de beschikking heeft, mogen niet buiten toestemming van het *Kreisamt* worden afgebroken, vervreemd, veranderd, vernieuwd of hersteld. Hetzelfde geldt, voor zoover het toepassing kan vinden, voor roerende voorwerpen, oorkonden inbegrepen, welke in het bezit zijn van gemeenten, kerken, kerkelijke gemeenten en openbare instellingen. Heeft het openbare lichaam ook de beschikking over de omgeving van het bouwwerk, dan mogen niet, buiten gelijke toestemming, in die omgeving veranderingen worden gebracht, welke het bouwwerk aan het gezicht zouden kunnen onttrekken of een misstand scheppen.

De verlangde goedkeuring moet geweigerd worden, maar kan ook alleen geweigerd worden, als tegen de voorgenomen handeling met het oog op de bewaring van het gedenkstuk of uit het oogpunt van geschiedenis of kunst overwegende bezwaren bestaan.

Van alle in zijn distrikt aanwezige bouwwerken en roerende voorwerpen waarvoor deze bepalingen gelden, moet ieder Kreisamt een catalogus aanleggen. Het Kreisamt heeft ook het toezicht op al deze gedenkstukken; het kan verlangen, dat de gemeenten de gedenkstukken, die zij onder haar beheer hebben, behoorlijk onderhouden en herstellen en, voor zooveel de bouwwerken betreft, zorg dragen dat deze blootgelegd worden, indien dit uit een oogpunt van geschiedenis of kunst gewenscht is. Evenzoo kan het *Amt* tegen kerken, kerkelijke gemeenten en openbare instellingen, die een gedenkstuk, onder haar beheer, door nalatigheid in verval laten geraken, optreden en het nemen van de noodige

maatregelen tot voorkoming van verder verval en tot behoorlijk onderhoud verlangen.

Met gedenkstukken, aan particulieren toebehoorende, bemoeit de wet zich slechts voor zooverre het bouwwerken zijn. *Roerende* voorwerpen in particulier bezit worden niet beschermd. De bescherming van de bouwwerken hangt af van de plaatsing op een daarvoor bestemde lijst *(Denkmalliste)*, die van de terreinen waardoor ze worden omgeven, van eene daartoe strekkende verklaring. De plaatsing op de lijst geschiedt door de commissie voor de gedenkstukken, die eveneens de bedoelde verklaring heeft te geven. Tegen de plaatsing op de lijst of het besluit omtrent de bescherming der omgeving kan de belanghebbende bij den Minister van binnenlandsche zaken in beroep komen, die alsdan de eindbeslissing geeft. De bescherming zelf is van geringen omvang. Het beschermde bouwwerk mag noch geheel noch gedeeltelijk worden afgebroken, en in de beschermde omgeving mogen niet veranderingen worden gebracht, waardoor het gebouw aan het gezicht zou worden onttrokken of die een misstand zouden veroorzaken, zonder voorafgaande goedkeuring van het Kreisamt of van den inspecteur der gedenkstukken, van wiens beslissing beroep is op den Minister. Wordt de gevraagde goedkeuring geweigerd of slechts voorwaardelijk verleend, dan kan de eigenaar vergoeding van de daaruit voor hem voortvloeiende schade of wel onteigening van het bouwwerk of van de omgeving tegen schadevergoeding vorderen.

Van een voorgenomen vervreemding, verandering, vernieuwing of belangrijke herstelling van het bouwwerk moet de rechthebbende bij den inspecteur aangifte doen, met inzending van de noodige plannen en ontwerpen. Met de werkzaamheden mag eerst zes weken daarna een aanvang worden gemaakt, gedurende welke de inspecteur, indien tegen de voorgenomen handeling bezwaar bestaat met het oog op de bewaring van het gebouw of anderszins uit een oogpunt van kunst of geschiedenis, moet trachten den aangever tot wijziging zijner plannen te bewegen. Deze blijft echter volkomen vrij, te doen wat hem goeddunkt.

Van opgravingen naar oudheden of ter plaatse waar kans is, dat oudheden gevonden zullen worden, moet vooraf aangifte worden gedaan, van vondsten van onroerende of roerende

zaken die uit een oogpunt van geschiedenis of kunst van beteekenis zijn, uiterlijk den volgenden dag, een en ander ten einde aan de daartoe bevoegde ambtenaren de gelegenheid te geven, de noodige maatregelen te nemen omtrent de uitgraving, de bewaring en de behandeling der te ontdekken of gevonden voorwerpen. De Staat is verplicht de eventueel hierdoor veroorzaakte schade te vergoeden. Ook kan ten behoeve van opgravingen onteigening plaats vinden.

Ter bevordering van eene behoorlijke beschrijving der gedenkstukken dient de instelling van eene commissie voor de gedenkstukken (*Denkmalrath*). De regeling van de samenstelling en van de werkzaamheden der commissie is overgelaten aan den Minister van binnenlandsche zaken. De wet bepaalt alleen, dat tot de leden moeten behooren een vertegenwoordiger van de Evangelische en een van de Katholieke kerk, twee leden van Hessische genootschappen van oudheidkunde, geschiedenis of kunst en twee in Hessen wonende bezitters van *Baudenkmäler*.

Overtredingen van de bepalingen der wet worden gestraft met geldboete van ten hoogste 300 Mk., en, indien de overtreding opzettelijk is geschied, met geldboete van ten hoogste 1000 Mk. of met gevangenisstraf.

Uit deze mededeelingen blijkt, dat de strekking der wet eene beperkte is en dat de bescherming van gedenkstukken, in particulier bezit, nog minder vèr gaat dan in Frankrijk.

In Italië bevindt men zich, wat de bewaring van gedenkstukken van geschiedenis en kunst betreft, op klassieken bodem. Met name de Pausen hebben, in het bijzonder voor Rome, achtereenvolgens tal van verordeningen uitgevaardigd tegen de slooping van oude gebouwen en de overblijfselen daarvan, den verkoop en den uitvoer van oudheden, kunstvoorwerpen, handschriften, enz., waarvan het Editto Pacca van 1820 de meest bekende is [1]). Doch ook in andere deelen van Italië ontbraken soortgelijke voorschriften niet.

De wet die thans het onderwerp voor het geheele koninkrijk beheerscht, is de wet van 12 Juni 1902 op de bewaring van monumenten en voorwerpen van oudheid en van kunst, aan-

---

[1]) J. Kohler, Das Recht der Kunstwerke und Alterthümer, in Archiv für bürgerl. Recht, Bd. 9, S. 56 ff.

gevuld door eene wet van 27 Juni 1903. Te harer uitvoering strekt een Kon. Besl. van 17 Juli 1904, bevattende een algemeenen maatregel van bestuur van 418 artikels, omtrent de bewaring van de monumenten en de voorwerpen van oudheid en kunst en den uitvoer van deze voorwerpen.

De bepalingen der wet zijn van toepassing op de bouwwerken en de roerende voorwerpen welke uit een oogpunt van oudheid of kunst waarde hebben. Uitgezonderd zijn alleen de gebouwen en kunstvoorwerpen welke zijn ontworpen of vervaardigd door levende meesters of niet meer dan 50 jaren oud zijn.

De Minister van openbaar onderwijs is belast met de samenstelling van catalogi der bouwwerken en voorwerpen, waarop de wet betrekking heeft. Blijkens art. 62 van het uitvoeringsbesluit zullen twee catalogi worden aangelegd, een van de onroerende gedenkstukken, waarin zullen worden opgenomen de gebouwen en de overblijfselen van bouwwerken, en een welke de roerende voorwerpen zal bevatten. De wet schrijft voor, dat deze catalogi weer verdeeld moeten worden in twee deelen, een voor de bouwwerken en voorwerpen, toebehoorende aan rechtspersonen, en een voor die welke het eigendom zijn van particulieren. In het eerste deel der catatogi moeten uitdrukkelijk worden aangewezen de bouwwerken en voorwerpen welke van bijzonder belang zijn.

Bouwwerken en voorwerpen welke aan bijzondere personen toebehooren, worden ingeschreven hetzij op eigen verzoek, hetzij ambtshalve. De ambtshalve inschrijving der roerende voorwerpen bepaalt zich tot de voorwerpen van bijzondere waarde, waarvan de uitvoer uit het koninkrijk een groot nadeel zou opleveren voor het nationaal bezit van kunstvoorwerpen en voor de geschiedenis.

Artikel 2 der wet verklaart onvervreemdbaar de verzamelingen van kunstvoorwerpen en oudheden, de bouwwerken en de enkele voorwerpen van oudheidkundige en kunstwaarde, welke toebehooren aan kerkfabrieken, broederschappen of kerkgenootschappen van welken aard ook, alsmede die welke kerken en hare aanhoorigheden of andere openbare gebouwen versieren. Eveneens zijn onvervreemdbaar de verzamelingen van voorwerpen van oudheid en kunst en de enkele voorwerpen van dien aard, niet deel uitmakende van eene verzameling, maar behoorende tot diegene, welke in den catalogus

zijn aangewezen als bijzondere waarde te hebben, welke toebehooren aan den Staat, aan gemeenten, aan provinciën of andere erkende lichamen en niet zijn begrepen onder de zooeven genoemde.

De onvervreemdbaarheid is eigenlijk niet meer dan een verbod van vervreemding aan particulieren, daar verkoop aan en ruiling met den Staat en andere openbare lichamen met toestemming van den Minister van openbaar onderwijs toegelaten is. Daarentegen kunnen voorwerpen, toebehoorende aan de voormelde lichamen, welke niet deel uitmaken van eene verzameling en ook niet in den catalogus zijn aangewezen als bijzondere waarde te hebben, met toestemming van den Minister, óók aan particulieren worden verkocht.

De vervreemding van in den catalogus ingeschreven bouwwerken en roerende voorwerpen, aan particulieren toebehoorende, is niet afhankelijk van de goedkeuring des Ministers. Evenwel is de eigenaar of bezitter verplicht, van iedere overeenkomst tot eigendoms- of bezitsoverdracht onmiddellijk aan den Minister kennis te geven. Dit geldt ook, totdat over de al of niet inschrijving is beslist, van die gebouwen en voorwerpen, welke nog niet zijn ingeschreven, maar ten aanzien waarvan de Minister het voornemen tot inschrijving aan den rechthebbende heeft medegedeeld. De verkooper is voorts verplicht in de koopakte te verklaren, dat de verkochte zaak in den catalogus is ingeschreven of dat hem het voornemen tot inschrijving is medegedeeld. De kooper mag dan evenmin over de zaak beschikken zonder voorafgaande kennisgeving. De kennisgeving van de vervreemding is voorgeschreven, omdat art. 6 der wet aan den Staat een recht van naasting of voorkoop toekent, uit te oefenen binnen zes maanden na de kennisgeving. De naasting geschiedt voor den bij de overeenkomst bedongen prijs; van het bedrag van een bod uit het buitenland worden echter de rechten van uitvoer afgetrokken.

Volgens art. 8 wordt namelijk bij uitvoer van een voorwerp van kunst of van oudheid een progressief recht naar de waarde geheven, volgens een bij de wet gevoegde tabel. Dit recht bedraagt voor de eerste l. 5000 5 % en voor iedere verdere l. 5000 2 %, totdat een bedrag van 20 % van de waarde is bereikt. De waarde wordt vastgesteld op de wijze, bij de wet bepaald, terwijl de Staat het recht heeft het voor-

werp te koopen voor de vastgestelde waarde, verminderd met het uitvoerrecht. Aan het uitvoerrecht zijn niet onderworpen voorwerpen uit het buitenland afkomstig, die weder worden uitgevoerd.

Aan ingeschreven bouwwerken en roerende voorwerpen, welke niet aan particulieren toëbehooren, mogen geene werkzaamheden worden verricht zonder toestemming van den Minister; wat betreft particulieren, geldt dit verbod alleen voor bouwwerken en dan nog slechts voor werkzaamheden, die wijziging brengen in die gedeelten, welke zichtbaar zijn voor het publiek. Bouwvallen, ook al bevinden zij zich op een particulier terrein, mogen niet worden gesloopt of veranderd, doch de eigenaar heeft het recht te vorderen, dat door de daarvoor aangewezen ambtenaren worde onderzocht, of de ruïne verdient te worden bewaard. De Staat is bevoegd de werken uit te voeren, die noodig zijn om den ondergang van bouwwerken te voorkomen, en kan de kosten daarvan op den eigenaar verhalen, voor zoover die daardoor is gebaat.

Tot de beschermde voorwerpen behooren ook codices, oude handschriften, incunabelen, prenten, gravuren en muntverzamelingen. Indien ze toebehooren aan particulieren en van hooge waarde zijn uit een oogpunt van geschiedenis of kunst, kan de regeering aan den eigenaar of bezitter verbieden er zonder voorafgaande kennisgeving over te beschikken, waarna aan den Staat ook het recht van voorkoop toekomt.

Opgravingen ter opsporing van oudheden mogen niet worden ondernomen zonder vergunning van den Minister, die het recht heeft daarop toezicht te doen houden. Buitenlandsche instellingen of bijzondere personen, die vergunning hebben verkregen tot het ondernemen van oudheidkundige opsporingen, zijn verplicht alle gevonden voorwerpen kosteloos aan eene openbare verzameling van het Rijk af te staan. In alle andere gevallen heeft de Staat recht op een vierde gedeelte van de gevonden voorwerpen of van de waarde daarvan. Van de ontdekking van een bouwwerk of van een roerend voorwerp van kunst of oudheid, hetzij ten gevolge van opgraving of door toeval, moet onmiddellijk aangifte worden gedaan, opdat van regeeringswege de noodige maatregelen ter bewaring kunnen worden genomen. Krachtens besluit van den Minister kunnen van staatswege om redenen van alge-

meen wetenschappelijk nut opgravingen worden ondernomen op aan een ander toebehoorende terreinen, behoudens schadevergoeding aan den eigenaar. Van de daarbij gevonden voorwerpen of de waarde daarvan komt aan den eigenaar van den grond een vierde toe en aan den Staat het overige.

De wet bevat voorts bepalingen over de onteigening van gebouwen en bouwvallen, over de middelen ter bestrijding van de door de wet gevorderde uitgaven en een aantal strafbepalingen ter verzekering van de naleving harer voorschriften. De straffen bestaan in geldboeten van l. 50 tot 10.000 of van l. 100 tot 2.000, onverminderd de vergoeding van de waarde der voorwerpen, indien daarvoor termen bestaan.

Uit dit beknopt overzicht blijkt, dat de Italiaansche regeering ten aanzien zoowel van de onroerende als de roerende zaken, aan particulieren toebehoorende, welke zijn opgenomen in den catalogus der gedenkstukken van geschiedenis en kunst, met twee hoogst belangrijke rechten is toegerust: het recht van naasting of voorkoop in geval van vervreemding, en het recht van koop in geval van uitvoer naar het buitenland. Met de overige bepalingen betreffende bouwwerken en bouwvallen, betreffende opgravingen en vondsten, stellen deze rechten de regeering in staat, voor het behoud der nationale kunstschatten en gedenkwaardigheden, voor zooverre de geldmiddelen daarvoor te vinden zijn, met kracht op te treden.

Ter handhaving van de wet dient een drieledig toezicht, waarvan de inrichting is geregeld in het Kon. Besl. van 17 Juli 1904: het toezicht op de bouwwerken (monumenten), het toezicht op de opgravingen, de oudheden en de musea van oudheden, het toezicht op de verzamelingen en de voorwerpen van kunst. Het personeel van deze takken van dienst bestaat uit hoofdinspecteurs, inspecteurs, architecten, teekenaars, secretarissen, opzichters en bewaarders. Naast dit toezicht staan als adviseerende lichamen districtscommissies, terwijl bij het Ministerie van openbaar onderwijs eene Centrale Commissie voor de gedenkstukken van geschiedenis en kunst is ingesteld, bestaande uit 18 leden, die gekozen worden uit de door hunne kennis op het gebied van oudheidkunde, geschiedenis of kunst meest gezaghebbende personen en bij Kon. Besl. worden benoemd. Deze commissie

is verdeeld in twee afdeelingen, een voor de oudheid en een voor de middeleeuwen en den lateren tijd.

De samenstelling der door de wet gevorderde catalogi is opgedragen aan een voor dit doel door den Minister te benoemen commissie van elf leden, terwijl over de latere toevoegingen aan de catalogi wordt beslist door de betrekkelijke districtscommissie onder toezicht van de Centrale Commissie. Het Kon. Besl., waaraan ik deze mededeelingen ontleen, bevat voorts uitvoerige voorschriften omtrent de toepassing der wet.

Tot de nieuwste wetten omtrent ons onderwerp behoort nog de wet van het kanton Bern van 16 Maart 1902. Grondslag van de regeling is ook volgens deze wet de inschrijving in een inventaris of register, dat door den uitvoerenden Raad wordt gehouden. De samenstelling van dit register is opgedragen aan de staatskanselarij, met medewerking van den kantons-archivaris en eene commissie van deskundigen, benoemd door den uitvoerenden Raad, welke Raad over de inschrijvingen beslist. Ingeschreven moeten worden de monumenten, met inbegrip van het terrein waarop zij zich bevinden, en de roerende voorwerpen van kunst, toebehoorende aan den Staat, de gemeenten of andere openbare lichamen, welke oudheidkundige waarde bezitten, alsmede de gedenkstukken van geschiedenis, in het bezit van gemeenten of corporaties. Soortgelijke monumenten, kunstvoorwerpen en gedenkstukken, in het bezit van particulieren, kunnen worden ingeschreven, op daartoe door dezen gedaan verzoek.

Opmerking verdient, dat de ingeschreven gedenkstukken worden voorzien van een bijzonder merk. Dit practische voorschrift, dat ten doel heeft aan derden kenbaar te maken, dat een zaak behoort tot de ingeschreven en beschermde voorwerpen, treffen wij ook aan in een dekreet van den Bei van Tunis van 7 Maart 1886, betreffende den eigendom en de bewaring van oudheden en voorwerpen van kunst in Tunis. Art. 7 van dit dekreet bepaalt, dat op een ingeschreven bouwwerk een duidelijk merkteeken moet worden aangebracht en dat de inschrijving tegen derden eerst werkt van het oogenblik, dat dit merk is aangebracht.

De inschrijving heeft volgens de Bernsche wet belangrijke rechtsgevolgen: zonder goedkeuring van den Uitvoerenden

Raad mogen de ingeschreven voorwerpen noch onder bezwarenden titel noch om niet worden overgedragen, noch ook worden bezwaard of uitgevoerd uit het kanton. Evenmin zijn ze vatbaar voor verkrijging door verjaring. De toestemming tot uitvoer mag niet worden geweigerd, als de eigenaar zijn woonplaats overbrengt naar een ander kanton of naar het buitenland. De ingeschreven onroerende oudheden mogen zonder toestemming van den Raad niet worden hersteld, veranderd, vernieuwd of afgebroken. De Staat is verplicht de ingeschreven roerende voorwerpen op aanvrage van den eigenaar voor de geschatte waarde te koopen of in pand te nemen.

Zijn ingeschreven voorwerpen zonder de vereischte toestemming vervreemd en weigert de vroegere eigenaar de terugvordering, dan vervallen ze aan den Staat die ze alsdan kan opeischen. In geval van verkoop of uitvoer uit het kanton, zonder de vereischte toestemming, alsook wanneer het merk opzettelijk is verwijderd, kan de Uitvoerende Raad den dader een boete opleggen van ten hoogste frs. 5000.

II.

De buitenlandsche wetten waarvan wij een vluchtig overzicht gaven, hebben ons verschillende maatregelen doen kennen, welke tot bescherming van oudheden en kunstvoorwerpen kunnen strekken. De grondslag der regeling is nagenoeg overal de samenstelling van een officieele lijst of register van de voorwerpen, die voor bescherming in aanmerking komen. Aan de opneming in die lijst wordt een meer of minder vèr gaande beperking van den eigenaar in de vrije beschikking over het voorwerp verbonden, waardoor handelingen welke de oudheidkundige of kunstwaarde daarvan zouden kunnen aantasten, door de overheid kunnen worden verhinderd. Wat in het bijzonder roerende voorwerpen betreft, mag vooral worden gewezen op het in Italië aan de regeering toegekende recht van voorkoop. Verwant hiermede is de verplichting, opgegraven of gevonden voorwerpen aan den Staat te koop aan te bieden. In het bijzonder verdient ook de aandacht het verbod van uitvoer, dat in eenige wetten wordt aangetroffen en ten doel heeft de verhuizing van

nationale gedenkstukken en kunstschatten naar het buitenland te beletten.

Keeren wij thans tot Nederland terug. Op de vraag, wat heeft de Nederlandsche wetgever tot nu toe gedaan tot bewaring van de gedenkstukken van geschiedenis en kunst, moet het antwoord luiden: niets, hoegenaamd niets. Wèl heeft de regeering zich daaraan gelegen laten liggen. Zij heeft geroeid met de riemen die zij had, waarbij het haar aan medewerking van de Staten-Generaal, in den vorm van bewilliging der door haar gevraagde middelen, niet heeft ontbroken.

Het krachtigst kon zij haar invloed doen gelden tegenover die bestuurscolleges, op wier handelingen zij toezicht kan oefenen. Zoo heeft zij eenige malen kunnen verhinderen, dat historische gedenkstukken, van groote waarde ook uit een oogpunt van kunst, door de gemeenten, aan welke ze in eigendom toebehoorden, werden vervreemd. Mij zijn drie Kon. Besl.en bekend, waarbij gemeenteraadsbesluiten tot verkoop van gedenkstukken van geschiedkundige waarde, als in strijd met het algemeen belang, werden vernietigd. De beide eerste van 9 Sept. 1881 (*Stbl.* no. 154) en 1 Febr. 1884 (*Stbl.* no. 26) betroffen den verguld zilveren beker, door Maximiliaan van Bourgondië aan de gemeente Veere ten geschenke gegeven, het laatste, van 24 Febr. 1897 (*Stbl.* no. 68), den zoogen. Globe-beker, in 1607 aan de gemeente Franeker geschonken. In de eerste twee besluiten wordt overwogen, „dat het algemeen belang niet gedoogt, dat zulke voor de geschiedenis des vaderlands belangrijke gedenkstukken, door openbare besturen aan welker hoede zij zijn toevertrouwd, worden vervreemd"; in het laatste, „dat het in strijd is met het algemeen belang, dat zulke voor de vaderlandsche geschiedenis en kunst belangrijke gedenkstukken, aan openbare besturen niet als voorwerpen van geldswaarde, maar ter herinnering aan belangrijke gebeurtenissen geschonken, door deze in den handel worden gebracht."

Deze overwegingen verdienen voorzeker de instemming van allen, die voor de ideëele belangen welke het hier geldt, een open oog hebben.

Ook onroerende gedenkstukken kunnen door gemeenten worden vervreemd. Evenwel niet zonder goedkeuring van

Gedeputeerde Staten, zoodat het mogelijk is daartegen afdoende te waken. Dit werd ondervonden door de gemeente Veere, die in haar geldnood meer dan eenmaal heeft getracht de herinneringen aan haar grootsch verleden te verzilveren. Toen haar Raad in 1899 besloot den Campveerschen toren te verkwanselen, onthielden Gedeputeerde Staten van Zeeland aan het desbetreffende besluit hunne goedkeuring. De Raad gaf echter geen kamp en kwam in hooger beroep bij de Kroon, welk beroep ongegrond werd verklaard bij Besluit van 27 Juli 1900. In dit Besluit wordt o.a. overwogen, „dat de Campveersche toren mag gerekend worden te behooren tot onze oude historische monumenten, wier instandhouding en zoo noodig oordeelkundige herstelling in het welbegrepen volksbelang van overheidswege behoort te worden bevorderd.”

Voor zooverre de regeering een dergelijk toezicht, als waaraan de gemeentebesturen onderworpen zijn, niet vermag te oefenen, kan zij alleen, door het beschikbaar stellen van geldelijken steun in het onderhoud of de herstelling van belangrijke monumenten, trachten het behoud daarvan te verzekeren. In die richting is zij dan ook sedert jaren en met veeltijds goeden uitslag werkzaam. Reeds zijn verschillende gebouwen van geschiedkundige of kunstwaarde met hulp van de regeering voor verval of ondergang behoed of in den oorspronkelijken staat hersteld. De beschikbare geldmiddelen zijn echter uit den aard beperkt en kunnen alleen voor de belangrijkste monumenten worden besteed. De vernietiging of verwaarloozing van veel, vooral van wat particulier eigendom is, moet worden aangezien. Dan kan slechts door het maken van teekeningen en afbeeldingen de herinnering worden bewaard.

Herhaaldelijk zijn daarom de gemeentebesturen door tusschenkomst van den Commissaris in de Provincie aangeschreven, aan het Departement van Binnenlandsche Zaken kennis te geven van de voorgenomen slooping, verbouwing of herstelling van oude monumenten, bepaaldelijk van raadhuizen, kerken, torens, kasteelen, poorten, merkwaardige gevels, enz., opdat de gelegenheid besta afbeeldingen of opmetingen te doen vervaardigen; een verzoek waaraan voortdurend opnieuw schijnt te moeten worden herinnerd.

Tot het behoud van roerende voorwerpen, in het bezit van particulieren en anderen, die daarover de vrije beschikking hebben, kan van regeeringswege niets worden gedaan. Wel ook dientengevolge zijn wij thans zóóver, dat ons land, volgens een bevoegd beoordeelaar, nagenoeg leeg gekocht mag heeten. Talloos zijn de kunstschatten en oudheden die in den loop der tijden hun weg naar het buitenland hebben gevonden. Haast iedere buitenlandsche verzameling kan er van getuigen. Denzelfden weg gaan maar al te vaak ook de vondsten die worden gedaan. Indien deze van eenige waarde zijn, kan men zeggen: zoo gevonden, zoo verzwonden. De regeering die in het Burgerlijk Wetboek geen steun vindt, heeft zich moeten bepalen tot eene aanschrijving aan de burgemeesters om van elke opgraving of ontdekking, welke voor de oudheidkunde van belang is en in hunne gemeente mocht plaats hebben, onverwijld aan den directeur van 's Rijks Museum van Oudheidkunde te Leiden mededeeling te doen.

Ten slotte moet ik nog vermelden de instelling bij Kon. Besl. van 7 Juli 1903, n°. 44, van eene Rijkscommissie tot het opmaken en uitgeven van een inventaris en eene beschrijving van de Nederlandsche monumenten van Geschiedenis en Kunst. Zij houdt zich in de eerste plaats onledig met het opmaken van den inventaris, waarin worden opgenomen: *a.* alle bouwwerken van vóór het jaar 1850, die eenig belang bezitten als uiting van kunst, of om eene er aan verbonden historische herinnering; *b.* alle voorwerpen, die aan de onder *a.* genoemde voorwaarden voldoen en op eenige wijze met een bouwwerk in verband staan. De inventaris zal zich bepalen tot de vermelding van het bestaan, den bezitter, het materiaal, de dagteekening en de ontwerpers of vervaardigers der monumenten, zonder deze te beschrijven. Bovendien wordt door de commissie een „geïllustreerde beschrijving der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst" samengesteld, welke alle gebouwen en voorwerpen, dagteekenend van vóór 1850, zal omvatten, die eenig belang bezitten als uiting van kunst of om eene er aan verbonden historische herinnering. Rekening zal worden gehouden met al wat zich bevindt in openbare verzamelingen en privaat bezit, met inbegrip van de bibliotheken en archieven, welker bezit aan kunsthistorisch belangrijke voorwerpen wordt vermeld.

Het is duidelijk, dat behoud en bewaring der gedenkstukken van geschiedenis en kunst liggen buiten het doel van de instelling dezer commissie. Het is uitsluitend te doen om te komen tot een volledige en betrouwbare kennis van alle in ons land nog aanwezige gedenkstukken en tot hunne beschrijving. Die kennis mag echter de onmisbare grondslag heeten voor eventueel later te nemen maatregelen tot behoud en bewaring. Er wordt dus een arbeid verricht die tevens ter voorbereiding eener wettelijke regeling kan strekken. De ook in ons land nog dikwijls blijkende onverschilligheid en vandalisme tegenover gedenkstukken van geschiedenis en kunst maken zulk eene regeling hoogst gewenscht. De buitenlandsche wetten en de in het buitenland opgedane ondervinding kunnen daarbij onzen wetgever den weg wijzen. Het zij mij vergund omtrent hetgeen eene Nederlandsche wet zou moeten inhouden, nog enkele opmerkingen te maken.

Er kan niet aan gedacht worden de wettelijke bescherming uit te strekken tot alle gedenkteekenen welke in den door de commissie aan te leggen inventaris en samen te stellen beschrijving zullen worden opgenomen. Tusschenkomst van den wetgever is alleen gemotiveerd ten opzichte van gedenkstukken van zoo hooge waarde uit een oogpunt van geschiedenis of kunst, dat het openbaar belang bij de instandhouding en de behoorlijke bewaring daarvan geacht kan worden betrokken te zijn. Welke deze gedenkstukken zijn, zou door de regeering op advies van daartoe aan te wijzen deskundigen, bijv. van de bestaande Rijkscommissie voor de inventarisatie, en na verhoor van den bezitter van het monument, moeten worden beslist. Daarbij dient, in navolging van de Fransche wet, de mogelijkheid open te staan, dat de beslissing wordt genomen uitsluitend ten aanzien van een deel van een bouwwerk of van eenig ander voorwerp, bijv. alleen ten aanzien van den gevel van een gebouw. Bij wijze van voorbeeld noem ik het huis Zoudenbalch te Utrecht, waarvan alleen de gevel welke thans op Rijkskosten wordt hersteld, geacht mag worden voor opneming onder de beschermde monumenten in aanmerking te komen.

Wat de gevolgen der beslissing betreft, schijnt het gewenscht onderscheid te maken tusschen onroerende en roerende gedenkstukken, alsmede tusschen die welke in het bezit zijn van

openbare lichamen en van particulieren. Ten aanzien van gedenkstukken, in het bezit van openbare lichamen, is het aangewezen rechtsgevolg, dat daarover niet mag worden beschikt zonder goedkeuring en medewerking van de regeering. Voor die welke in het bezit zijn van particulieren, zou dit daarentegen te vèr gaan, en kan worden volstaan met de bepaling, dat van een voorgenomen vervreemding moet worden kennis gegeven aan de regeering, en dat aan deze ten behoeve van den Staat een naastings- of voorkoopsrecht toekomt. In verband hiermede dient dan tevens voor de roerende gedenkstukken het voorschrift van art. 2014 Burg. Wetb. te worden afgeschaft en aan den Staat het recht te worden toegekend, als eene vervreemding heeft plaats gehad zonder inachtneming der wettelijke voorschriften, het voorwerp op te vorderen en zonder schadeloosstelling te behouden. Door het voorwerp te voorzien van een inschrijvingsmerk kunnen eventueele gegadigden worden gewaarschuwd, dat zij met een ingeschreven gedenkstuk te doen hebben, een voorzorgsmaatregel die, ook nevens de openbaarheid van den inventaris der beschermde gedenkstukken, mag worden aanbevolen. Aan de Italiaansche wet ware nog de bepaling te ontleenen, dat de Staat het recht heeft de ingeschreven voorwerpen bij uitvoer naar het buitenland, ook al geschiedt deze niet ten gevolge van verkoop, tegen de geschatte waarde tot zich te nemen.

Deze beperkingen der beschikkingsbevoegdheid zijn echter op zich zelf niet voldoende. Ze moeten met betrekking tot alle beschermde gedenkstukken worden aangevuld door het verbod, zonder voorkennis en goedkeuring der regeering iets te doen, waardoor op eenigerlei wijze verandering in den bestaanden toestand van het gedenkstuk wordt gebracht, ten einde onoordeelkundige herstellingen, vernieling of beschadiging te voorkomen. Wil de bescherming volledig zijn, dan dient ten slotte aan de regeering de bevoegdheid te worden toegekend, zoo noodig maatregelen te nemen of, indien de bezitter van het gedenkstuk een openbaar lichaam is, maatregelen voor te schrijven tot behoud en bewaring van het gedenkstuk, en in verband daarmede volgens bepaalde regels geldelijken steun te verleenen, of wel, indien het gedenkstuk in het bezit is van particulieren, het ten algemeenen nutte te onteigenen.

Bepalingen als de hier genoemde zouden, naar het mij voorkomt, niet onredelijk zijn. Financieele lasten zouden aan de eigenaars niet worden opgelegd. Alleen zou de vervreemding onder controle gesteld, het tegengaan van vandalisme mogelijk gemaakt, voor het behoud en de bewaring der gedenkstukken gewaakt worden. Een goed geregeld recht van voorkoop ten behoeve van den Staat en van koop, in geval van uitvoer, is onmisbaar om te voorkomen, dat de kunstschatten en historische merkwaardigheden welke zich in particuliere handen bevinden, langzamerhand naar het buitenland verhuizen. Het stelt immers de regeering in de gelegenheid ze onder dezelfde voorwaarden te verkrijgen, waaronder derden genegen zijn ze te aanvaarden, alsook ze tegen de getaxeerde waarde te verwerven, als ze uit het land worden gevoerd.

Naast de bepalingen ter bescherming van de bekende gedenkstukken zijn voorschriften noodig omtrent vondsten. In de eerste plaats zou aan den Staat het recht moeten worden toegekend, nasporingen en opgravingen naar oudheden te doen overal waar dit noodig wordt geoordeeld, dus ook op particulier terrein, op dit laatste evenwel niet dan tegen billijke schadevergoeding. Nasporingen en opgravingen door particulieren moeten niet worden toegelaten anders dan met vergunning van de regeering en onder de voorwaarden door haar aan te geven, waarbij ik meer in het bijzonder denk aan een geregeld toezicht van harentwege. Voorts mag een wettelijk voorschrift, dat alle gevonden voorwerpen aan een openbare verzameling in Nederland moeten worden afgestaan, niet een overdreven eisch worden genoemd. Althans dat dit in Italië en in Griekenland is bepaald, vinden wij niet alleen niet buitensporig maar gansch natuurlijk. Waarom zou het hier anders zijn?

Ten aanzien van de toevallige vondsten, zooals die welke worden gedaan bij de uitvoering van werken die met een ander doel worden ondernomen, men denke aan het afgraven van terpen, is evenzeer eene regeling noodig, waarbij alweder de buitenlandsche wetten tot voorbeeld kunnen strekken. Bovendien zou het overweging verdienen de bepaling van art. 642 Burg. Wetb. omtrent schatvinding te herzien, en wel in dien zin dat aan den Staat althans een aandeel in de

schat wordt toegekend. In ieder geval is het gewenscht aan den vinder de verplichting op te leggen tot aangifte van de vondst en tot aanbieding van het gevondene aan den Staat voor een naar bepaalde regels vast te stellen prijs.

Ten slotte zullen ook enkele strafbepalingen ter behoorlijke verzekering van de naleving der wettelijke voorschriften niet mogen ontbreken. Daar de overtredingen van de wet in den regel uit baatzucht zullen voortkomen, schijnt eene betrekkelijk hooge geldboete de meest aangewezen strafbedreiging te zijn.

Het door mij behandelde onderwerp verdient de belangstelling van een ieder, niet alleen van kunstvrienden, oudheidkundigen en geschiedvorschers, immers de daarbij betrokken belangen zijn in waarheid nationale belangen. Daarom ook is het gewenscht, dat aandrang op den wetgever om aan deze zaak zijn aandacht te schenken, uitga niet van een beperkten kring maar van allen wien nationale belangen ter harte gaan. Mij gaf deze overweging aanleiding, voor de lezers van dit tijdschrift het goed recht van eene Nederlandsche wet op de bewaring van de gedenkstukken van geschiedenis en kunst uiteen te zetten. Nu zij aan de orde is gesteld, moge de vraag der wettelijke regeling door de belangstelling van velen, in de eerste plaats door hùnne belangstelling aan de orde blijven, totdat zij eene bevredigende oplossing zal hebben gevonden.

MOLENGRAAFF.

OVIPARITEIT EN VIVIPARITEIT.

Waar komen wij vandaan? wat zij wij? wat zal na ons komen? 't zijn al vragen die de denkende mensch zich van oudsher zoo gaarne gesteld heeft en waarop de naturalist en de theoloog hem zeer uiteenloopende antwoorden gegeven hebben.

De naturalist bescheidener, immers met grooter bereidwilligheid om de onvoldoendheid van zijn antwoord te erkennen, dan de theoloog, voor wien de revelatie de plaats inneemt van de onderzoekingsmethode der natuurwetenschap.

Het antwoord in engeren zin — althans voor zoover het ieder menschelijk wezen, ieder dier, iedere plant betreft — op de vraag: waar komen deze allen van daan? ligt geheel binnen het bereik van het menschelijk kenvermogen en kan telkens proefondervindelijk getoetst worden. Dat antwoord luidt voor allen zonder onderscheid: uit de eicel, uit het eitje.

Ik behoef niet te zeggen dat ik hier met het woord eicel of ei iets geheel anders bedoel dan het smakelijke voedingsmiddel dat wij aan het hoenderhok danken.

Wel bevat ieder kippenei ook de wezenlijke eicel van de kip, maar behalve dit ware eiplasma, zijn binnen de harde kalkschaal nog wel 99.9 pct. bijkomstige voedingsstoffen aanwezig, die voor den groei van het jonge dier daarbinnen soortgelijke beteekenis hebben als voor ons, wanneer wij diezelfde voedingsstoffen in halfzachten of harderen vorm aan de ontbijttafel tot ons nemen.

Deze tegenstelling tusschen de hoeveelheid van het ware eiplasma eenerzijds, en van de bijkomstige voedingsstoffen, zooals eiwit en dooierzelfstandigheid, andererzijds, bereikt in het hardschalige vogelei wel haar maximum. Wij vinden haar ook bij slangen, krokodillen, hagedissen en schildpadden, hoewel daar de eierschaal een meer lederachtige consistentie heeft; wij vinden haar ook bij vele haaien en roggen, waarvan de grillige, donkerkleurige eierkapsels, soms schroefsgewijs gewonden (Cestracion), soms afgeplat en toegespitst, ja zelfs met een haarkleed bedekt kunnen zijn (Callorhynchus). Meestal zijn zij echter vierkant, met uitgetrokken punten voorzien, en worden ook aan het vaderlandsche strand aangetroffen. Deze allen zijn voorbeelden van ovipare, van eierleggende dieren en de vraag waar komen *deze* dieren vandaan, luidt van oudsher: uit het ei.

Wanneer wij nu zoo straks vooropstelden dat ook alle andere dieren en planten *uit het ei* hun oorsprong nemen, dan bedoelden wij daarmede de uiterst kleine hoeveelheid eiplasma, die vele duizenden malen kleiner is dan het samengestelde vogelei en die wij aantreffen in den eierstok bij de dieren, in den embryozak of in het archegonium bij de planten. Geheel daarmede vergelijkbaar is in het vogelei alleen dàt gedeelte, hetwelk wij zoo straks het ware eiplasma noemden. Ook dit ontstaat in den vogeleierstok op geheel gelijksoortige wijze en wordt alleen tijdens zijn rijping en op zijn reis naar buiten vermengd en verrijkt met de groote hoeveelheid dooierzelfstandigheid en het eiwit waarvan sprake was.

Tusschen ovipariteit en vivipariteit, tusschen dieren die eieren leggen en andere die hun jongen levend ter wereld brengen, is in het *wezen* der zaak geen verschil, hoe groot in onze vroege jeugd ons dat verschil ook moge toegeschenen hebben.

Tweeërlei processen vinden dus in het bebroed wordende vogelei plaats: een proces van ontwikkeling van het ware eiplasma tot het jonge dier en een proces van voeding van het jonge, zich ontwikkelende dier ten koste van de mede ingesloten voedingsstoffen.

Anders is het bij de zoogdieren, wanneer wij van deze de eierleggende vogelbekdieren eerst hebben afgezonderd.

Het eitje ontwikkelt zich bij de hoogere zoogdieren binnen

de moeder en wordt door deze op meer of op minder directe wijze tijdens dit zoogenaamde vruchtleven gevoed. Het jonge dier verlaat het moederlichaam in zeer verschillenden graad van volkomenheid: na tien à twaalf dagen bij vele buideldieren, die dan ook zeer onvolkomen ter wereld verschijnen en allerminst reeds dadelijk het levenslicht „aanschouwen", na ruim 22 maanden bij de olifanten. Maar het uitgangspunt van dien uiteenloopenden en in tijdsduur zoo verschillenden ontwikkelingsgang was geheel overeenkomstig bij den olifant en het buideldier, het was een in grootte vrijwel gelijkstaande eicel, waarin één enkele spermatozoïde was doorgedrongen. Dat eicelletje was ongeveer $^1/_{10}$ mm., die spermatozoïde $^1/_{100}$ mm. groot.

De groote onderlinge gelijkenis van de eieren der meest verschillende zoogdieren laat zich nog veel verder uitbreiden. Ook de vogel en hagedisseneieren gelijken volmaakt op de zoogdiereieren, wanneer wij maar zorgen ze waar te nemen vóórdat nog in den eierstok de toevoeging van de bijkomstige dooier-zelfstandigheid is aangevangen. Ja ook de visscheneieren zien er evenzoo uit; en gaan wij *nog* lager in de dierenreeks, dan vinden wij de eieren van wormen, weekdieren, kwallen en sponzen, ja zelfs de eicellen en spermatozoïden der laagste planten, die den cyclus van meercellige wezens benedenwaarts voltooien. Alle hebben één eicel tot het uitgangspunt van hunne ontwikkeling.

Ziedaar in hoofdlijnen het antwoord in engeren zin op de vraag: waar komen alle levende wezens vandaan? dat antwoord luidt dus nogmaals: uit de eicel.

En de waarneming leert ons dat die eicel, wààr wij haar met het microscoop in hare bijzonderheden bespieden, een onverwacht groote gelijkvormigheid en een schijnbaren eenvoud bezit. Zij is altijd het ééncellig uitgangspunt van die in eindeloos aantal zich overal rondom ons afspelende ontwikkelingsprocessen, waardoor hier een bloem, ginds een boom, daar weder een hond, een konijn, of een jeugdig menschenkind in het aanzijn treden.

Hat nauwkeurig vaststellen dier talrijke ontwikkelingsprocessen vormt de taak der embryologische wetenschap; hare bekoring vloeit voort uit de onverzettelijke gelijkmatigheid waarmede wij binnen zoo kort tijdsverloop het samen-

gestelde uit het eenvoudige zien te voorschijn treden. 't Eerst verschijnen de huid en de darmwand. Dan komen de hersenen en het hart, eerst later de nieren en dan eerst de mond en de ledematen.

Soortgelijk schema volgen alle gewervelde dieren, hetzij ze eieren leggen, hetzij de jongen levend ter wereld komen. Maar deze laatsten, deze vivipare zoogdiervruchten hebben honderderlei verschillende wegen gevolgd, langs welke zij aan het moederlijk organisme voedsel ontleenen: niet alleen langs den welbekenden weg van de melkklieren, maar weken en maanden lang te voren terwijl zij nog in hun duistere schuilplaats opgesloten zijn.

Bij sommigen, zooals de muis, het marmotje, de egel en de mensch, heeft in de allervroegste dagen een merkwaardige kamp plaats tusschen het jonge, slechts $^1/_{10}$ mm. groote kiemblaasje en de moederlijke weefsels.

Dit jonge kiembaasje, dat kort te voren als eitje den eierstok verliet, heeft daarna in den eileider zijne deeling in cellen, in bouwsteenen voor het jonge, nieuwe lichaam aangevangen. Het eitje heeft in dien eileider de zaaddiertjes ontmoet en één enkele van deze in zich opgenomen.

In die allereerste phases is het kiemblaasje al met eigenschappen toegerust, die het zoo dadelijk goed te pas zullen komen, wanneer het zich tegenover de moeder als een zelfstandig wezen zal doen kennen. En bij de vier zooeven genoemde zoogdieren doet het dit op zeer kenschetsende wijze. Gedeeltelijk onder medewerking van plooien op het binnenvlak van de baarmoeder — waar het kiemblaasje, na den eileider gepasseerd te zijn, thans aangekomen is — geraakt het opgesloten in eene eigen holte, die zich weldra geheel van de binnenholte van de baarmoeder afzondert. Daar zit het dus opgesloten op een wijze, die in de verte herinnert aan de manier waarop de galappel de jonge insektenlarve omsluit. En evenals bij deze volgt nu eene vergrooting, eene aanzwelling van dat gedeelte van het moederlijk weefsel, waar het jonge embryo aldus genesteld zit.

Maar zijnerzijds ontwikkelt datzelfde embryo een merkwaardige activiteit. Zijn buitenste laag heeft aanvretende eigenschappen en met behulp van deze vergroot het zijn ver-

blijfplaats binnen de moederlijke aanzwelling. Ja meer zelfs, het vreet ook de wanden van moederlijke haarvaten aan en veroorzaakt aldus inwendige bloeduitstortingen, die door de jonge kiemblaas omsponnen en benuttigd kunnen worden, dank zij hare enge gevangenschap binnen het moederweefsel, die verhindert, dat het aldus uitgestortte bloed in de holte van de baarmoeder afvloeit en verloren gaat.

Reeds op dien uiterst vroegen leeftijd mag dus het nog voor het bloote oog nauwelijks waarneembare jonge dier met een wel toegerusten parasiet vergeleken worden. Een parasiet, die aan het moederlijk organisme zuurstof en voedingsstoffen aftapt, intusschen met al zoodanige voorzorgen, dat aan de moeder geen blijvende schade zal worden gedaan, wat ook weder in het nadeel van den parasiet — *in casu* van het embryo — zijn zou. Harerzijds reageert het moederlijk organisme allerminst afwerend tegenover dit parasitische wezen dat zich in haar binnenste genesteld heeft, maar tracht integendeel de voedingscondities voor het jonge dier zoo gunstig mogelijk te maken.

Zelfs neemt die wederzijdsche zorg voor elkanders welzijn, die tijdens het foetale leven van het zoogdier een zoo sprekend feit is, in enkele gevallen nog een zeer bijzonderen vorm aan. Het laat zich n.l. aantoonen dat bij sommige zoogdieren de embryonale parasiet voor kost en inwoning een zekeren tol betaalt. En wel in den vorm van roode bloedlichaampjes, die in het moederlijk bloed worden afgegeven en die even zoovele nieuwe transportmiddelen vertegenwoordigen, waardoor zuurstof naar het opgesloten embryo kan worden toegevoerd. Die tolbetaling geschiedt echter niet ten koste van de bloedlichaampjes van het embryo zelf. Deze blijven in aantal geheel onverminderd en circuleeren in het volkomen gesloten vaatstelsel van het foetus.

Maar het zijn andere organen van de vruchtblaas, die als vormingshaard voor die bloedlichaampjes optreden en die op een bepaald tijdstip aan de zwangere moeder een wederdienst bewijzen voor de vele eischen, die de door haar geherbergde parasiet aan haar eigen organisme stelt. Herinneren wij ons niet allen voorbeelden gezien te hebben van zwakke, haast anemische vrouwtjes, die tijdens de maanden der zwangerschap zich in beteren toestand bevonden dan ooit te voren? kan

daartoe zoodanige bloedverbetering, die door het foetus voor zijn rekening genomen werd, niet misschien belangrijk hebben bijgedragen?

Intusschen, dit verschijnsel is voorloopig slechts bij enkele zoogdieren geconstateerd.

En de meeste zoogdieren wijken ook daarin af van den zooeven besproken mensch, egel, marmot en muis, dat bij hen, niet als bij deze vier, een zoo volledige opsluiting van het embryo binnen de moederlijke weefsels tot stand komt. De kleine vruchtblaas ligt in een veel grooter aantal gevallen vrij in de baarmoederholte, maar geraakt spoedig aan ééne zijde verkleefd met het moederlijk slijmvlies en op die verklevingsplaats ontstaat na eenigen tijd de moederkoek of placenta, een orgaan intusschen van uitsluitend foetale herkomst. Die placenta is om zoo te zeggen de zuignap, waarmede het parasitisch embryo zich in de moederlijke weefsels vasthecht: in die placenta komt osmotische uitwisseling tusschen moederlijk en foetaal bloed tot stand.

Maar bij een groote orde van zoogdieren is ook die verbinding eene lossere geworden. Hier heeft de kleinere kiemblaas langs weder anderen weg de moeder parasitisch aangegrepen. In plaats van het intensief aangrijpen, dat wij bij mensch en egel konden aantoonen, zien wij bij Ungulata (Hoefdieren) veeleer een extensief optreden. Reeds in zeer vroege stadien neemt de buitenwand van het nog onontwikkelde vruchtblaasje zeer belangrijk toe in grootte: dank zij die oppervlaktevergrooting komt de wisselwerking tusschen het moederlijke en het foetale bloed nu ook over een zóóveel grootere uitgebreidheid tot stand, dat in die grootere uitgebreidheid een tegenwicht gevonden wordt tegen het gemis aan meer intime ineenvlechting van de bloedvaten van moeder en vrucht, zooals wij die voor andere dieren zoo straks bespraken.

Nog weer op andere wijze is het vruchtleven der buideldieren geregeld, die een uiterst gespecialiseerden tak van den zoogdierstam vormen. Ook zij hebben vroeger een moederkoek of placenta als embryonaal voedingsorgaan bezeten. Bij hen is dit embryonaal orgaan gaandeweg verloren gegaan en is die merkwaardige substitutie opgetreden, waardoor een uiterst korte zwangerschap van twee weken en minder gevolgd wordt door een verdere ontwikkeling van het jong in den buidel,

waar de onvolkomen vroeggeboorte tegen den langen moedertepel wordt aangedrukt en — in den aanvang nog niet eens tot de zuigfunctie in staat — zich de melk in de maag gespoten voelt, zonder dat van verslikken sprake kan zijn, dank zij eene speciaal daarvoor bestemde wisselwerking tusschen tepel en slokdarm.

Zoo wierpen wij dus een vluchtigen blik op hetgeen de vivipare zoogdieren ons te zien geven, wanneer wij hunne ontwikkeling uit de eicel binnen de moeder gadeslaan. Opname van versche zuurstof in het bloed van het embryo, het proces, dat later in de longen zal plaats hebben en dan ademhaling genoemd wordt, kwam, zooals wij zagen, tot stand doordat de embryonale haemoglobine-houdende bloedlichaampjes in de placenta circuleeren en aldaar door slechts uiterst dunne vliezen gescheiden zijn van de moederlijke bloedvloeistof, wier bloedlichaampjes telkens versche zuurstof in de moederlongen kunnen opnemen en deze zuurstof nu aan de embryonale bloedlichaampjes afstaan.

Geheel anders is het bij de ovipare vogeleieren, waar die respiratie geschiedt door de poreuse kalkschaal heen, tegen welker binnenwand zich een bloedrijk embryonaal weefsel uitbreidt, dat voor de zuurstofopname bestemd is.

Maar ook bij amphibiën en visschen, onder welke zoowel ovipare als vivipare vormen worden aangetroffen, zijn hoogst merkwaardige, speciale inrichtingen te vermelden, door welke, tijdens de ontwikkeling van het ei tot het pasgeboren dier, voedsel aan het embryo wordt toegevoerd. Ik noem daarvan nog maar één voorbeeld en wel dat van een groote rogsoort (Pteroplatea) uit den Indischen Oceaan, die levende jongen ter wereld brengt.

Hier ligt het zich vormende jonge dier in den wijden moederlijken eileider. Wanneer de ontwikkeling zóóver is voortgeschreden dat de mond en de kieuwspleten aan de buikzijde duidelijk herkenbaar zijn, dan treden draadvormige aanhangsels aan den binnenwand van den moederlijken eileider op den voorgrond, die zeer talrijk worden en zich inschuiven in het geopende spuitgat van het jonge dier. Spoedig verlengen zich deze aanhangsels belangrijk en reiken tot in de maag van het embryo. Zonder twijfel hebben zij eene belangrijke beteekenis als bijkomstige voedingsorganen. Een

eigenaardige tegenhanger van het straks besproken buideldier, waar de moederlijke tepel tot in den slokdarm van het jonge dier reikt, is dus wel een preparaat van dezen visch, waarbij men de bosschige, moederlijke voedingsdraden in het spiraculum naar binnen ziet dringen!

Nog zouden te vermelden zijn de bekende eigenaardige inrichtingen bij sommige Amphibiën, waar bijv. het geslacht Pipa de gelegde eieren eene plaats geeft op den rug, waar zij eene woekering van de huid veroorzaken, die weldra iedere jonge, zich ontwikkelende larve een eigen hulsel verschaft. En ook het geslacht Notodelphys, waar een ruime zak aan de rugzijde een beschuttende bergplaats oplevert.

Maar dit opstel zou te omvangrijk worden zoo ik al de inrichtingen bespreken wilde, die tot voeding en beschutting van de embryonen, zoowel der ovipare als der vivipare werveldieren, dienstig zijn.

Tot nu toe heb ik getracht aan te toonen, dat de embryologische wetenschap ons waarlijk reeds gegevens genoeg verschaft om de vraag *in engeren zin:* waar komen de levende wezens vandaan? te kunnen beantwoorden.

En de ontwikkeling-cyclus van eicel tot volwassen dier herhaalt zich allerwege om ons heen op zóó duizenderlei wijze en zóó onafgebroken, dat de hoofdtrekken hiervan voor slechts weinigen *terra incognita* mogen heeten.

Maar nu komt een tweede vraag, die reeds van oudsher een zekere beroemdheid heeft, de vraag nl. wat was er eerder de kip of het ei? En deze vraag voert ons begrijpelijkerwijze een eind verder achterwaarts. Zij bepaalt zich niet tot het ontwikkelingsleven van dat ééne kuiken, dat daar in 21 dagen uit de eicel te voorschijn trad, maar zij wil in het verleden de geheele reeks van moederhennen en de eieren waaruit deze weder voortgekomen zijn in het oog vatten. Die vraag stelt met andere woorden het phylogenetische probleem in de plaats van het ontogenetische. En voor wie aan het Mozaïsche scheppingsverhaal vasthoudt is het antwoord eenvoudig genoeg: de kip werd als zoodanig geschapen: zij is er dus het eerst geweest.

De aanhanger der evolutieleer beziet de vraag weder in een ander licht. Het ei, het nog niet ontplooide, maar toch

zoovele mogelijkheden in zich herbergende protoplasma moet natuurlijk zijn voorafgegaan aan de zich daaruit differentieerende volwassen dieren.

De levende substantie in haar simpeler uiting, zooals zij in de eencellige wezens, planten of dieren, thans nog vertegenwoordigd is, staat aan den aanvang van de groote stamboomen van het geheele planten- en dierenrijk.

Die levende substantie heeft in den loop der geologische tijdvakken eindelooze wijzigingen ondergaan. Even talrijke wijzigingen als er plant- en diersoorten bestaan hebben. Toch kunnen wij haar tasten en grijpen. In haar eenvoudigeren vorm bij de levende amoeben of bij de slijmwieren. In meer samengestelden toestand — al verraadt zij dit van buiten niet — wanneer wij het eiplasma van het nijlpaard vergelijken met dat van den kikvorsch of van de waterplanten waartusschen die beide zich bewegen. De onderling zoo groote overeenkomst van de verschillende eicellen van planten en dieren, waarvan straks reeds sprake was, blijkt intusschen meer schijn dan wezen te zijn. Voor ons, met onze beperkte hulpmiddelen en ons zwak onderscheidingsvermogen, gelijken zij inderdaad uitermate op elkaar, maar zoodra zij aan den toets der ontwikkeling worden onderworpen en wij uit die vrij eenvoudige eicellen zoo geheel verschillende levende wezens zien ontstaan, is de logische gevolgtrekking, dat daarbinnen de onderlinge verhouding der deeltjes en hunne respectieve energieën even sterk verschillen moeten als het de uit die eicel zich ontwikkelende en gaandeweg voor ons zichtbaar wordende nijlpaarden, kikvorschen of waterplanten doen.

M. a. w. de erfelijke eigenschapppen vormen in de eicel een uiterst samengesteld mozaïek van grenzenlooze ingewikkeldheid, dat, zoolang de soort constant blijft, geheel hetzelfde karakter behoudt. Af en toe treden — zooals Hugo de Vries ons leerde — tijdperken op, waarin dat samengestelde mozaïek door oorzaken, die ons voorloopig nog onbekend zijn, zekere gelijktijdige wijzigingen in zijn samenstelling ondergaat: de soort verkeert dan in een mutatie-tijdvak. Maar daarop volgen dan weer uiterst langere rustperioden en de strijd om het bestaan tusschen de soorten zelven maakt uit of de oorspronkelijke soort, dan wel een of meer mutanten het veld zullen behouden.

Dat uiterst samengestelde erfelijkheidsmozaïek kan voorloopig door ons in de eicellen van planten en dieren niet in zijn bijzonderheden worden nagespeurd en wordt, zooals ik reeds opmerkte, alleen aan zijn uitkomsten bij overervings- en bastaardeeringsproeven gekend.

En wij zullen bereid zijn aan te nemen, dat niet telkenmale in de ontwikkeling van ieder dier deze erfelijkheidssubstantie van voren af aan wordt opgebouwd, zooals dat nog in Darwin's geniale Pangenesis-theorie door de zoogenaamde „transporthypothese" wordt waarschijnlijk gemaakt. Hugo de Vries en August Weismann hebben onze voorstellingen over die processen belangrijk vereenvoudigd. En de onderzoekingen, die vooral ook in de latere jaren over de vorming der geslachtscellen van velerlei diersoorten gedaan zijn, maken het steeds meer en meer waarschijnlijk dat die geslachtscellen en het in hen bevatte erfelijkheidsplasma of kiemplasma onveranderd van de eene generatie op de andere overgaat.

Alleen wanneer een mutatieproces is ingetreden, constateeren wij wèl verandering. Maar zoowel het onveranderde als het muteerende kiemplasma wordt reeds bij de allereerste celdeelingen van de zich klievende eicel van de eene generatie op de volgende overgebracht: er bestaat ongetwijfeld continuiteit van kiemplasma.

Deze continuiteit, die bij de dieren in een toenemend aantal gevallen, vooral ook door Boveri, op onwederlegbare wijze werd aangetoond, springt bij de planten met hare talrijke, soms recht lange kiembanen minder onmiddellijk in het oog. Zij werd voor verschillende lagere dieren ook nog door Amerikaansche onderzoekers onder onze aandacht gebracht, toen het dezen gelukte aan glashelder doorzichtige klievingsstadien van wormen en weekdier-eieren de verdere lotgevallen van ieder dier klievingscellen afzonderlijk vast te stellen en aldus een formeele „cell-lineage" zooals zij het genoemd hebben, op te maken, d. w. z. de afstamming van de verschillende weefsels van het volwassen dier uit bepaalde en volkomen constante celgroepen in het vier-, zestien-, en tweeëndertig-cellig stadium.

Steeds waren de moedercellen van de geslachtsstoffen onder de allereerste!

Het kiemplasma dat in deze geslachtsstoffen bewaard wordt, vertoont dus afwisselend perioden van rust en van activiteit.

Van rust, tijdens de periode die nu weder verloopen moet voordat het zich ontwikkelde jonge dier den geslachtsrijpen leeftijd zal bereikt hebben; van activiteit, juist in de periode waarop — die geslachtsleeftijd bereikt zijnde — de voortplantingsprocessen zijn ingetreden. Die activiteit uit zich dan in eene celdeeling: uit de eicel van generatie A ontstaan de eicellen van generatie B, uit deze weder die van generatie C en zoo vervolgens.

Maar bij die opeenvolgende verdeelingen blijft de continuiteit van het kiemplasma behouden. Met dien verstande dat gelijktijdig optredende andere deelcellen de dragers, het tijdelijk hulsel van het onveranderde kiemplasma leveren. Die dragers zijn de planten-, of dieren-individu's.

Hun beteekenis is eene zeer bijkomstige in vergelijking met de beteekenis van die geringe hoeveelheid van de specifieke erfelijkheidsmaterie, die ieder individu in zich bergt. Die erfelijkheidsmaterie toch is het, door welke het geheele evolutieverschijnsel: de langzame opeenvolging van species, genera, familien en orden in planten- en dierenrijk tot openbaring komt en gedragen wordt.

Wie het oog gevestigd houdt op dat grootsche resultaat der nieuwere biologische wetenschap, die voelt dat een nieuwe levensbeschouwing zich aan hem opdringt. Het is niet wat wij daar allerwege om ons heen zien geschieden in de wereld van het leven, in het planten-, dieren- en menschenrijk, hetwelk invloed heeft op die geheimzinnige wijzigingen, die het zoo uiterst samengestelde erfelijkheidsplasma langzaam ondergaat.

Verkregen eigenschappen van de individuen, door gebruik of gewoonte opgedaan, door oefening langzaam verworven, hebben op de samenstelling van de erfelijkheidssubstantie niet den geringsten invloed. Deze heeft haar eigen leven in de duisternis van het geslachtsorgaan harer dragers, in het vruchtbeginsel of den helmknop van de plant, in het ovarium of in de testes van het dier, in de voortplantingswerktuigen van de Cryptogamen.

Dáár staat het erfelijkheidsplasma aan seculaire invloeden bloot, die zich vooralsnog aan onze beoordeeling onttrekken, dáár verkrijgt het die impulsen, die in de praemutatieperiode nog niet naar buiten zichtbaar worden, maar die voor ons herkenbaar zijn zoodra de mutatie is ingetreden.

De studie van het leven bevindt zich dus in eene phase waarin zij verdiept en verbreed zal worden. De individueele beteekenis van *de* plant, *het* dier, *de* mensch zal in diezelfde mate meer op den achtergrond gedrongen worden. Reeds hebben de verschijnselen van kernverdeeling, van rijping en versmelting der geslachtscellen de aandacht van de beste microscopisten tot zich getrokken. En dit valt samen met omwentelingen op het gebied der physica, die aan de moleculen en atomen uit onze studentenjaren hunne beteekenis ontnemen. De electronen zijn gekomen en hebben de atomen, beneden wier grootte wij ons niet waagden te denken, verheven tot planetenstelsels, waarmede Lodge ze vergeleken heeft, binnen welke de oneindig veel kleinere electronen rondvliegen met eene snelheid vergelijkbaar met die van het licht. Zoo komen energieën te voorschijn, die twijfel doen ontstaan aan de stoffelijkheid van het atoom. Maar deze weggedacht, waar blijft dan de materialistische bijsmaak van de substantie, anorganisch of organisch, georganiseerd of levend? Dat die nieuwste bespiegelingen op het gebied der zuivere physica ons met eerbied vervullen, wie durft het ontkennen? Maar dat zij scherpe voorstellingen omtrent het geheimzinnige mechanische verband, dat in de kleinste erfelijkheidsdeeltjes — in de pangenen zooals Hugo de Vries ze genoemd heeft —, heerscht, nog weer eindeloos ver van ons wegschuiven, wie zou het durven betwijfelen? Trouwens die toeneming van ons onvermogen om vooralsnog de levende substantie in haren dieperen grond te ontleden, zij moge ons onwelkom zijn, daartegenover maakt zij het voor ons des te gemakkelijker te vatten, dat al de eicellen en al de spermatozoïden voor onze zintuigen zooveel op elkaar kunnen gelijken, terwijl zij in werkelijkheid zóó ver *moeten* uiteenloopen.

Hoe samengestelder de allerkleinste deeltjes der chemische elementen zijn, hoe begrijpelijker het ons wordt dat de machtsverheffingen, die moeten worden toegepast, wanneer wij van de elementaire stoffen tot de levenseenheden opklimmen, ons veroorloven eindelooze verscheidenheid in minimale ruimte samengepakt te denken.

Kan men dus spreken van de phylogenese der verschillende planten- en diervormen, die thans onze planeet bewonen, met niet minder recht kan men belangstellende aandacht

schenken aan de phylogenese van het kiemplasma, waaruit deze geheele levende vormenrijkdom telkens weder als een nieuwe generatie te voorschijn schiet, welke daarna ook telkens weder sterft en vergaat. Het kiemplasma echter, dat parallel gaande veranderingen in den loop der aeonen ondergaan heeft — al blijven die veranderingen aan onze analyse vooralsnog onttrokken — verschilt dáárin van de sterfelijke individu's, die elkaar als tijdelijke dragers er van hebben opgevolgd, dat het zelf onvergankelijk is en dat hetgeen wij daarvan in iedere plant en in ieder dier aantreffen in rechte lijn tot ons komt uit de vroegste tijden van het eerste leven op aarde. Aan die relatieve onsterfelijkheid van het kiemplasma in de richting van het verleden, beantwoordt ongetwijfeld eene soortgelijke onsterfelijkheid in de richting van de toekomst. Althans zoolang niet door kosmische oorzaken het leven op deze aarde volledig tot stilstand gebracht is.

Van dat levende erfelijkheidssubstraat, dat evenzoovele modificatiën vertoont als er mutanten van plant of dier op aarde worden aangetroffen, zijn ook wij sprekende en denkende voortbrengsels, aan wie het voor een korte spanne tijds ten deel valt over onze herkomst en over onze plaats in het universum na te denken.

Laat ons erkennen dat dit nadenken nog niet veel resultaat kan opleveren, waar het de beantwoording der vraag „waar komen vandaan?" nu niet langer in *engeren* maar in *ruimeren* zin opgevat, betreft.

Zeer dichterlijk en toch zeer waar heeft Tennyson dit weergegeven toen hij schreef:

Flower in the crannied wall,
I pluck you out of the crannies;
Hold you here, root and all, in my hand
Little flower—but if I could understand
What you are, root and all, and all in all,
I should know what God and man is. —

In deze schoone opwekking tot intensive natuurstudie, is de bewondering van den naturalist voor de eindeloosheid die hem omgeeft recht kernachtig weergegeven.

En tevens heeft de dichterziel van Tennyson vóórgevoeld hoezeer de beteekenis van het individu, van den tijdelijken

drager van het kiemplasma, in het niet verzinkt in vergelijking met de beteekenis van het levende, van het relatief onsterfelijke kiemplasma zelve, dat daar in ieder muurbloempje aanwezig is.

A. A. W. Hubrecht.

DE ZUIDPOOL-CAMPAGNE VAN 1901—1904.

In *De Gids* van April 1902 bracht ik het Zuidpoolvraagstuk ter sprake. De belangstelling in antarktische onderzoekingen, die zoo lang gesluimerd had, was sedert eenige jaren ontwaakt en een nieuwe „groote periode" was aangebroken, die, begonnen met de reeds zoo belangrijke overwinteringen in 1898 van de „Belgica" in het westelijk en in 1899 van de „Southern Cross"-expeditie in het oostelijk halfrond, werd voortgezet door niet minder dan vier expeditiën, die toen juist naar de Zuidpoolstreken waren vertrokken of op 't punt stonden te vertrekken. Deze periode beloofde even als de vroegere zoogenaamde „groote periode" van 1838—1843 krachtig te zullen bijdragen tot de oplossing van de nog altijd onbeantwoorde vraag naar den toestand van het zuidelijkste deel onzer planeet.

Den 9en September 1904 liep het laatste der terugkeerende poolschepen, de „Discovery", die den 5en Augustus 1901 Engeland had verlaten, de haven van Portsmouth binnen en daarmede was deze zoo gewichtige antarktische campagne voorloopig afgesloten.

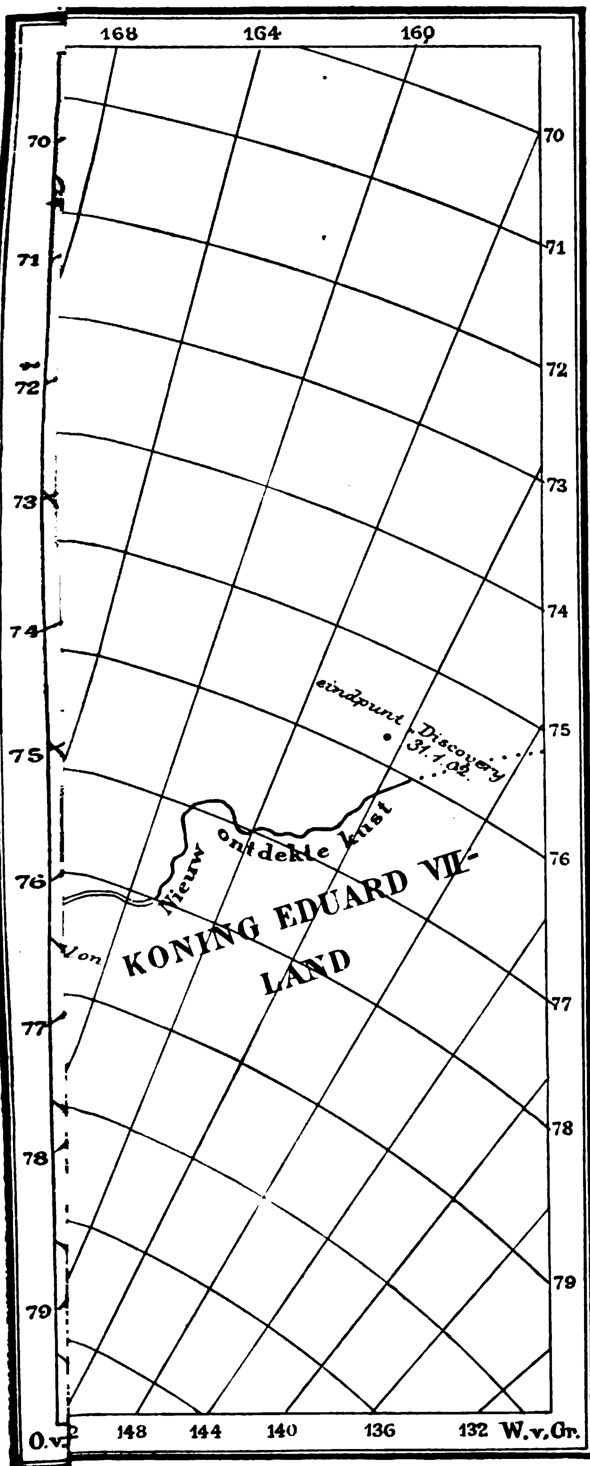
Telegraaf, dag- en weekbladen, vaktijdschriften hebben ons achtereenvolgens en steeds vollediger omtrent de uitkomsten der verschillende ondernemingen ingelicht, al spreekt 't ook van zelf, dat men eerst na verloop van jaren, wanneer al het uit het zuiden medegebrachte materiaal en de daar verzamelde gegevens verwerkt en gerangschikt zullen zijn, het verkregen resultaat in zijn geheel zal kunnen overzien. Acht jaren toch verliepen er reeds na den terugkeer van de eerste

Noorsche expeditie met de „Fram" en nog zijn Nansen en de zijnen op lange na niet gereed met de bewerking der verkregen resultaten.

Er is in de geschiedenis van het poolonderzoek een lang tijdvak aan te wijzen, waarin het voornaamste zoo niet het eenige doel, dat men voor oogen hield, was het doen van geografische ontdekkingen, meer in 't bijzonder het bereiken van de hoogst mogelijke breedte. Zelfs thans ligt de tijd, waarin ontdekkingsreizen zoo goed als uitsluitend met dergelijke eenzijdige bedoelingen worden ondernomen nog niet geheel achter ons. Ik behoef toch slechts te herinneren aan de poolreis van den Hertog der Abruzzen met de „Stella Polare" in 1899—1900, aan de herhaalde en nog steeds voortgezette tochten van den onvermoeibaren Amerikaanschen ingenieur Robert E. Peary in Noord-Groenland en Noord-Amerika, aan de expeditiën door den Amerikaanschen millionair Ziegler naar Frans Jozefland uitgezonden. Bij allen was en is het bereiken van een hooge breedte, zoo mogelijk van de Pool hoofdzaak, al het overige bijzaak. Tegenover deze op zich zelf staande ondernemingen kan echter gewezen worden op tallooze andere tochten in het laatste vierdedeel der vorige en in deze eeuw naar de poolgewesten ondernomen, waarbij een natuurwetenschappelijk onderzoek in den ruimst mogelijken zin werd beoogd. Zelfs openbaarde zich tijdelijk een neiging om tot het andere uiterste over te slaan en de geografische ontdekkingen geheel door de physische waarnemingen te doen verdringen, van welke neiging de groote internationale expeditie tot onderzoek der poolstreken in 1882—83 een uitvloeisel is geweest.

Sedert is men echter meer en meer tot de overtuiging gekomen, dat geografisch en physisch onderzoek hand aan hand behooren te gaan, dat men het eene moet verrichten en het andere niet mag nalaten.

Dit alles neemt evenwel niet weg, dat het meer of minder welslagen van ontdekkingsreizen in het algemeen en van poolreizen in het bijzonder door het groote publiek nog meest in de eerste plaats wordt afgemeten naar den omvang der geografische resultaten, naar de nieuwe landen, kusten, zeeën, die men ontdekt, naar den parallel, dien men bereikt heeft. Deze resultaten zijn het gewoonlijk, die het eerst bekend

tie 1902-1904.

worden gemaakt en zoo laat zich dan ook nu reeds een vrij volledig overzicht geven van de aanwinsten door de verschillende expeditiën op geografisch gebied verkregen en van de uitbreiding, die onze kennis van de verdeeling van land en water binnen het eigenlijk zuidpoolgebied, dientengevolge heeft ondergaan.

In hoeverre nu vooral van dit standpunt uit beschouwd maar voorts ook in verband met de meer zuiver physische resultaten de antarktische campagne van 1901—1904, waaraan zeer vergaande verwachtingen waren vastgeknoopt, een werkelijk succes is geweest en in hoeverre niet, moge uit de volgende bladzijden blijken.

I.

In mijn vorig opstel [1]) besprak ik in 't kort de inrichting en de beoogde plannen der Duitsche, Engelsche en Zweedsche expeditiën en zette tevens uiteen hoe, spoedig nadat het tot stand komen van alle drie verzekerd was, overeengekomen werd het te onderzoeken gebied te verdeelen ten einde het natuurlijk niet gewenschte geval te vermijden, dat twee expeditiën tegelijker tijd in hetzelfde gebied werkzaam zouden zijn, en hoe de Engelsche expeditie het poolgebied ten zuiden van Australië, de Duitsche dat zuidelijk van den Indischen Oceaan en de Zweden dat zuidelijk van Zuid-Amerika tot het terrein van haar onderzoek zouden kiezen. De Schotsche expeditie, die wat later gereed kwam, min of meer op zichzelf stond en aanvankelijk niet voornemens was te overwinteren, breidde later, wat den duur der onderneming betrof, haar programma uit en nam voor haar rekening het zoogenaamde Weddell-quadrant, d. i. het gebied ten zuiden van den Atlantischen Oceaan, waar de Schotsche walvischvaarder, kapitein Weddell, in 1823 de naar hem genoemde zee ontdekte en daar een breedte van 74° 15′ bereikte. [2])

Wat nu vooreerst de reisverhalen dezer pooltochten aangaat, deze werden reeds elders met vrij groote uitvoerigheid

---

[1]) l. c. bladz. 86.

[2]) Zie ter orienteering ook het zuidpoolkaartje in *De Gids* April 1902.

besproken, zoodat wij ons hier slechts hebben te beperken tot een zeer beknopt overzicht voorzoover dit ter orienteering en tot een recht begrip van het volgende noodzakelijk is.

De Engelsche expeditie stak den 5en Augustus 1901 aan boord van de „Discovery" onder bevel van kapitein Rob. F. Scott in zee, kwam in den loop van November d. a. v. te Lyttleton op Nieuw-Zeeland aan en aanvaardde van daar den 22en December den eigenlijken tocht naar het zuiden. Na een buitengewoon voorspoedige reis, waarbij het schip niet meer dan een dag of vijf door den dikwijls zoo bijzonder moeielijk te passeeren pakijsgordel werd opgehouden, liet de „Discovery" reeds den 9en Januari 1902 voor Kaap Adare, het overwinteringsstation van Borchgrevink in 1899, het anker vallen. Den volgenden dag zette kapitein Scott zijn weg voort zuidwaarts langs de oostkust van Viktorialand tot dat den 20en Januari de 3800 M. hooge, werkzame vulkaan Erebus in zicht kwam en twee dagen later bij Kaap Crozier, onder 77° 25′ Z. en 169° 10′ O. de grens van het tot toen toe bekende deel van Viktorialand, en tegelijk de beruchte in 1841 door Ross ontdekte, hooge ijsmuur werd bereikt. De Engelsche expeditie volgde den muur in oostelijke richting, totdat hij op 155° W. een einde nam, ontdekte daar nieuw land, dat den naam van „Koning Eduard VII-land" kreeg en bereikte, de kust daarvan volgende, op 31 Januari haar verste punt onder 152° 30′ W. Op den terugkeer ontdekte men onder 164° W. een plaats, waar men op den ijsmuur kon komen en den 4en Februari vond hier een opstijging plaats van den medegenomen kabelballon, tot onderzoek van het achter den muur gelegen terrein. Vier dagen later had de „Discovery" haar overwinteringskwartier gekozen en wierp zij haar anker uit op 77° 51′ Z. en 166° 42′ O., niet ver van den Mount Erebus. Hier werd het observatorium gebouwd en werden de wetenschappelijke waarnemingen begonnen.

De winter ging zonder bezwaren voorbij; de gezondheidstoestand, die aanvankelijk te wenschen overliet, vermoedelijk, naar gemeld wordt, ten gevolge van ondoelmatige voeding (niet zeer verklaarbaar na de overvloedige ondervinding, die men op dit punt bij de vele poolexpedities uit den nieuweren tijd opdeed), was later bevredigend, zoodat alle waarnemingen,

in de eerste plaats de magnetische en meteorologische, volgens het vastgestelde programma konden worden uitgevoerd. Bovendien werden in de omgeving van het station en naar verder weg gelegen punten talrijke sledetochten ondernomen, die, zooals verder zal blijken, het glanspunt dezer expeditie vormen. Den 23en Januari 1903 slaagde de Engelsche stoomwalvischvaarder „Morning", die van uit Engeland ter opsporing van de „Discovery" was gezonden, er in zich met haar in verbinding te stellen; na aanvulling van de proviand en den kolenvoorraad van de „Discovery" keerde hij den 2en Maart naar Nieuw-Zeeland terug terwijl kapitein Scott, die niet in staat was zijn schip uit het ijs te bevrijden, zich met 41 man voor een tweede overwintering gereed maakte. Ook deze ging zonder bezwaren voorbij; nieuwe sledetochten in verschillende richtingen werden ondernomen, een tweede jaarreeks van magnetische en weerkundige waarnemingen werd verkregen en allerlei ander wetenschappelijk werk verricht.

Den 5en Januari 1904 kwam de tweede hulpexpeditie, bestaande uit de twee schepen „Morning" en „Terra nova" aan den rand van het pakijs, waarin de „Discovery" lag ingesloten, aan; maar eerst den 14en Februari slaagden zij er in met behulp van dynamiet zich een doortocht te banen en het poolschip te bereiken. Ook de „Discovery" gelukte het thans zich te bevrijden; zij aanvaardde met de beide andere schepen den terugtocht. Den 1en April kwamen allen behouden te Lyttleton aan en den 9en September d. a. v. was de „Discovery", na een afwezigheid van ruim drie jaren, in Engeland terug.

De „Gauss", het stoomschip der Duitsche expeditie, verliet de haven van Kiel den 11en Aug. 1901. Chef der expeditie was de bekende geoloog Prof. Dr. E. v. Drygalski, commandant van de „Gauss" kapitein Hans Ruser. Na een kort oponthoud van 11—16 September te Porto Grande (Kaap-Verdische eilanden) en een lange door tegenwind en windstilte bemoeielijkte reis kwam het schip eerst den 24en November, ruim een maand later dan men verwacht had, te Kaapstad aan, vanwaar het den 7en December weer vertrok, met bestemming naar Kerguelen-eiland. Onderweg werd den 25en December een landing gedaan op Possession-eiland, het grootste

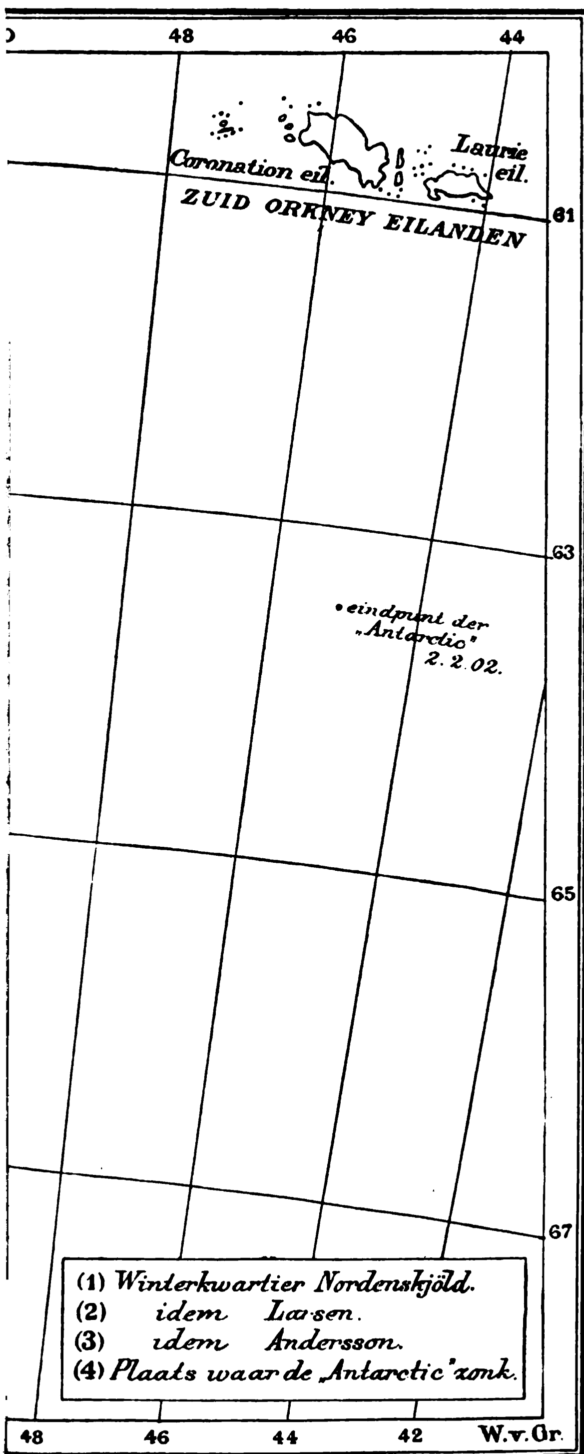
der Crozet-eilanden; den 31en December bereikte de „Gauss" de oostkust van Kerguelen en den 2en Januari 1902 liep zij de Observatory-baai aldaar binnen.

Hier waren de kort te voren uit Australië aangekomen leden voor het op Kerguelen te vestigen magnetisch-meteorologisch hulpstation reeds bezig zich in te richten om weldra een aanvang te kunnen maken met de wetenschappelijke waarnemingen, die, in verband met de observaties der hoofdexpeditie in het eigenlijk antarktisch gebied, zouden worden gedaan. Den 31en Januari verliet de expeditie Kerguelen; vier dagen later had zij Heard-eiland en daarmede het werkelijk zuidpoolgebied bereikt. Verder z. o. stoomende meende men te kunnen constateeren, dat het in 1840 door Wilkes geziene maar sedert nooit teruggevonden Terminationland niet bestond; den 14en Februari stuitte de „Gauss" het eerst op ijs en acht dagen later werd het schip in 't gezicht van een met zwaar ijs bedekte, onbekende kust ingesloten op 66°30′ Z. en 89°48′ O., waar het den winter doorbracht, gedurende welken alle gewenschte physische waarnemingen gedaan en verschillende sledetochten in de omgeving en ook naar het nieuw ontdekte land, dat men „Keizer Willem II-land" noemde, ondernomen werden.

Den 8en Februari 1903 brak door storm het ijs op en werd het schip bevrijd, geraakte evenwel in de eerste dagen van Maart opnieuw „bezet"; ditmaal echter slechts voor korten tijd, maar daar inmiddels het gunstige reisseizoen reeds verstreken was, besloot men naar het noorden terug te keeren. Den 8en April verliet de „Gauss" het ijsgebied voorgoed, liep Kerguelen, St. Paul- en Nieuw-Amsterdam eiland aan; en zonder een enkelen man door ziekte of ongeluk verloren te hebben, kwam de expeditie den 31en Mei te Durban in Zuid-Afrika aan, vanwaar via Simonstad en Kaapstad de reis naar Europa werd aanvaard.

Het hulpstation op Kerguelen werd overeenkomstig het programma den 1en April 1903 opgeheven; het stoomschip „Stassfurt" haalde de leden af en ontscheepte ze den 16en dier maand te Sydney, behalve Dr. J. Erzensperger, den chef van het station, die een paar maanden te voren aan beri-beri was gestorven.

De avontuurlijkste der expedities was de Zweedsche, die

editie 1902-1904.

onder leiding van Dr. Otto Nordenskjöld, een neef van den beroemden noordpoolonderzoeker A. E. Nordenskjöld, aan boord van de „Antarctic", commandant kapitein Larsen, den 16en October 1901 Gothenburg verliet. Van Gothenburg ging de reis naar Buenos-Aires en den 24en December van daar, na eenig oponthoud op Stateneiland, waar het met de verschillende expedities samenwerkende hulpstation der Argentijnsche Regeering was gevestigd, en op Nelson-eiland, een der Zuid-Shetland eilanden, verder zuidwaarts door de Bransfieldstraat met de bedoeling te trachten een doorgang te vinden ten zuiden van Louis-Philippe-land en zoo het eigenlijk onderzoekingsgebied der expeditie, de oostkust van Grahamland (Koning Osker-land), te bereiken. De veronderstelde doortocht bleek echter niet te bestaan en na twee dagen stoomens bevond de „Antarctic" zich aan den ingang van de Gerlachestraat aan de westkust van Grahamland. Zij keerde hier terug, voer nu noordelijk om Louis-Philippe-land heen en bereikte zoo Koning Oskar-land, waar echter reeds onder den poolcirkel het ijs een verder zuidwaarts doordringen belette. Daar men ook oostwaarts het ijs niet om kon varen en het inmiddels reeds Februari geworden was, keerde de „Antarctic" hier om en besloot Nordenskjöld op het Schiereiland Snow-land aan de zuid-oostkust van Louis-Philippe-land zijn winterkwartier te vestigen.

Den 21en Februari 1902 verliet de „Antarctic" Snow-land, Nordenskjöld met de overige voor de overwintering bestemde leden der expeditie achterlatende en kwam den 26en Maart na een kort oponthoud in Vuurland te Porte Stanley op de Falkland eilanden aan, om vandaar den 11en April naar Zuid-Georgië af te reizen, alwaar zij den 22en dier zelfde maand in de Cumberlandbaai het anker liet vallen.

De eerstvolgende maanden werden nu door het deel van den aan boord gebleven wetenschappelijken staf, onder leiding van Dr. Andersson doorgebracht met een onderzoek van de noordoostkust van Zuid-Georgië. Den 15en Juni verliet het schip dit eiland, kwam den 4en Juli weer in Port-Stanley voor anker om daar de rest van den zuidelijken winter door te brengen. Den 5en November begon de „Antarctic" haar tweede reis naar het zuiden om Nordenskjöld en de zijnen weer van het winterstation aftehalen.

De ijstoestanden waren bijzonder ongunstig en eerst eind December was het schip tot de noordspits van Louis-Philippe-land gevorderd. Daar de kans om verder te komen zeer klein scheen, gingen Andersson en twee anderen den 29en December hier aan wal om te trachten met een slede en proviand langs de oostkust Nordenskjölds winterkwartier te bereiken. Zij slaagden hierin evenwel niet en zagen zich genoodzaakt, na ongeveer 100 K.M. te hebben afgelegd, naar het punt, waar de „Antarctic" hen aan wal had gezet en hen zoo noodig weer aan boord zou nemen, terug te keeren en, toen het schip niet verscheen, aldaar te overwinteren. Zij bouwden van steenen een hut, met robbenvellen gedekt en voedden zich met pinguins en robben.

De „Antarctic" was inmiddels in haar strijd met het ijs te gronde gegaan: zij was in het zware ijs van de Erebus en Terror-golf aan de oostkust van Louis-Philippe-land, den 31en December bezet geraakt; hevige ijspersingen hadden haar vernield en den 12en Februari 1903 zonk zij, kapitein Larsen en zijn bemanning, nadat zij gelukkig booten, proviand e. a. uitrusting hadden kunnen redden, op het ijs achterlatende. Dezen slaagden er in na zestien dagen het even zuidelijk van Joinville-land gelegen kleine Paulet-eiland te bereiken, waar ook zij in een uit steenen gebouwde hut den herfst en daaropvolgenden winter doorbrachten, zoodat nu de geheele Zweedsche expeditie in drie deelen was gesplitst.

Op Snow-land was in dien tusschentijd alles naar wensch gegaan. In den winter van 1902 had Nordenskjöld met zijn staf geregeld alle in het internationale programma opgenomen waarnemingen uitgevoerd, een groote verzameling planten- en dierenfossielen bijeengebracht, de omgeving van het station opgenomen en een sledetocht naar „Koning-Oskarland" gedaan, waarbij een breedte van 66° Z. werd bereikt. Toen in den zomer van 1902—1903 de verwachte „Antarctic" niet kwam opdagen moest men zich voorbereiden op een tweede overwintering; ook deze ging, dank zij voldoende uitrusting en aanvulling met versch vleesch van pinguins en robben, zonder bezwaar voorbij en reeds begon men aan een mogelijke derde overwintering te denken toen de redding kwam.

In Europa had men zich, toen alle verdere berichten van de expeditie uitbleven, natuurlijk ongerust gemaakt en in

den loop van 1903 werden verschillende expeditiën tot ontzet uitgezonden. Een Zweedsch schip, de „Frithjof", kapitein Gyldèn, verliet 25 Augustus Geestemünde met bestemming naar het zuiden; de Argentijnsche Regeering zond de kanonneerboot „Uruguay", onder bevel van kapitein Irizar, terwijl ook een Fransche Zuidpoolexpeditie, die den 23en Augustus onder leiding van Dr. Charcot aan boord van de „Français" Havre verliet, de opdracht kreeg zich in de eerste plaats de opsporing der verloren gewaanden ten doel te stellen. Afgesproken was, dat de schepen elkander vóór of op den 1en November 1903 in Uschuwaia aan de zuidspits van Vuurland zouden treffen om dan te zamen den tocht naar het zuiden te ondernemen; maar toen de „Frithjof" en de „Français" niet op den bepaalden datum aangekomen waren, ging de „Urugnay" alleen en, daar de ijstoestanden aanmerkelijk gunstiger waren dan in 1902, had kapitein Irizar het succes, reeds den 8en November Snowland te bereiken, waar hij niet alleen Nordenskjöld en zijn lotgenooten, maar ook de afdeeling van Andersson in gezondheid aantrof, welke laatste na haar overwintering op Joinville-land er in geslaagd was den 16en Oktober Nordenskjöld's winterkwartier te bereiken. Het toeval wilde, dat op den avond van denzelfden dag, waarop het schip bij het station verscheen, ook kapitein Larsen met vijf man, den 31en Oktober van Paulet-eiland vertrokken, op Snowland aankwam, zoodat nu ook het verblijf der derde afdeeling bekend was. Den 10en November scheepten allen zich op de „Urugnay" in, die den volgenden dag de op Paulet-eiland achtergebleven schipbreukelingen aan boord nam, waardoor nu alle deelnemers aan deze merkwaardige expeditie weer vereenigd waren; allen op één na, den Zweedschen matroos Wennersgaard, die, tengevolge eener hartaandoening, het slachtoffer van de overwintering op Panlet-eiland was geworden. Den 2en December viel de „Urugnay" te Buenos-Aires binnen, vanwaar Nordenskjöld en de zijnen een week later de terugreis naar Europa aanvaardden.

Den 25en Oktober 1902, dus ruim een jaar later dan de drie andere expedities, vertrok ook de Schotsche onder leiding van den arts en natuurkundige W. S. Bruce, aan boord van den stoomwalvisschvaarder „Scotia", commandant kapitein

Robertson. In den loop van Januari 1903 kwam de expeditie te Porte-Stanley op de Falklands-eilanden aan en nadat hier proviand en kolenvoorraad voor twintig maanden voldoende waren aangevuld, zette de „Scotia" den tocht naar het Zuiden voort. Na een landing en een kort verblijf op de Zuid-Orkney-eilanden ging het schip, daar een recht zuidelijke koers weldra door ijs belet werd, eerst in oostelijke richting verder, maar slaagde er ten slotte toch in den 21en Februari onder 17° 12′ W. een breedte van 70° 25′ Z. te bereiken. Hier raakte het in het ijs bezet, kwam echter na eenige dagen weer vrij en keerde naar de Zuid-Orkney's terug, waar de expeditie in de aldus gedoopte Scotia-baai overwinterde, er een magnetisch-meteorologisch station van den eersten rang oprichtte en alle waarnemingen volgens het internationale program ten uitvoer bracht.

In veilige haven ingevroren, lag de „Scotia" hier acht maanden, van 25 Maart tot 23 November, en toen zij tegen 't laatst van November los kwam, voer zij, een zestal leden der expeditie op het winterstation achterlatende, naar de Falkland-eilanden en naar Buenos-Aires om andermaal te approviandeeren. Na eenige weken keerde het poolschip naar de Scotiabaai terug met drie door de Argentijnsche Regeering uitgezonden wetenschappelijke mannen, die met den Schotschen meteoroloog R. C. Mossman voornemens waren een tweeden winter hier door te brengen.

22 Februari 1904 stoomde de „Scotia" andermaal naar het zuiden, kruiste een tijd lang in de Weddell-Zee, slaagde er in 3½ graad zuidelijker te komen dan den vorigen zomer, n.l. tot 73° 55′, waar op 20° W. een vaste ijsbarrière, die zich naar het oosten en naar het westen zoo ver men zien kon voortzette, een verder zuidwaarts stoomen volslagen onmogelijk maakte. Na ternauwernood aan een insluiting in het ijs ontkomen te zijn, kon de „Scotia" eindelijk den 22en Maart haar koers weer noordelijk nemen en na het zoo goed als onbekende, eenzame Gough-eiland op 40° Z. en 10° W. gelegen, te hebben aangedaan en verder stoomende langs de veertigste parallel, kwam de expeditie den 5en Mei te Kaapstad aan, vanwaar zij korten tijd later naar Europa terugkeerde.

II.

Uit het bovenstaande beknopte overzicht van het verloop der vier ontdekkingstochten laat zich al dadelijk afleiden, dat van het standpunt van den geograaf gezien, de uitkomsten der Engelsche expeditie ontegenzeggelijk verreweg het belangrijkst zijn. Al is ook evenmin door deze als door een der andere reizen het antarktisch vraagstuk opgelost, al kan dus ook deze expeditie niet als tegenhanger van Nansen's beroemden tocht met de „Fram" genoemd worden, toch is niet te ontkennen, dat de ontdekkingen van kapitein Scott en zijn staf onze voorstelling van het antarktisch vastland, welks bestaan nu nauwelijks meer een hypothese kan genoemd worden, althans voor zoover het het zoogenaamde Ross-qaudrant betreft, aanmerkelijk hebben gewijzigd.

In de eerste plaats is het geheimzinnige van den beruchten ijsmuur van Ross grootendeels verdwenen. Men heeft niet alleen het einde er van bereikt maar zelfs een blik kunnen slaan op 'tgeen er achter ligt. Toen de „Discovery" steeds verder oostwaarts stoomende, den 29en Januari 1902 160° W. had bereikt, nam men waar, dat het voorkomen van den muur begon te veranderen: in plaats van den zoo karakteristieken, over groote afstanden horizontale bovenrand verschenen nu golvende sneeuwhellingen, die hooger en hooger werden en langzamerhand zich tot 500 M. verhieven; de diepte der zee aan den voet van den ijsmuur, tot nu toe gemiddeld 540 M., nam af tot 200 M. en minder en verraadde daardoor reeds de nabijheid van land. Weldra begonnen zwarte rotsen uit de eindelooze, witte massa van ijs en sneeuw op te steken en onder 155° W. was de muur ten einde. Verder oostelijk verhief zich het reeds in 1842 door Ross aldaar vermoede land, dat Koning Eduard VII-land gedoopt werd. Op de twee volgende dagen werd de 6—900 M. hooge kust tot 152° 30′ W. in kaart gebracht; Scott teekent haar op zijn voorloopige kaart tussen 76° Z. 152° 30′ W. en 77° 30′ Z. 155° W. Op het meest oostelijk punt, waar zwaar, gesloten pakijs, dat tegen het land aanlag, een verder voortgaan in die richting belette, waren van het N.O. naar het Z. talrijke hemelhooge, met sneeuwbedekte spitsen zicht-

baar, klaarblijkelijk ook land, maar het was niet mogelijk dit met zekerheid verder uit te maken.

De kabelballon, die eenige dagen later onder 164° W. op den ijsmuur werd opgelaten, steeg tot 250 M.; zoover men van deze hoogte naar het zuiden kon zien deed het achter den muur gelegen terrein zich voor als een ijsvlakte met evenwijdige, ongeveer oost-west verloopende golvingen; land kon niet worden waargenomen. Zeer opmerkelijk was het dat, terwijl het schip ongeveer een etmaal in den inham van den ijsmuur lag, waar een diepte van 567 M. werd gelood, al dezen tijd het hoogteverschil tusschen het ijs en het schip geen verandering onderging, want daaruit moet noodzakelijk het gevolg worden getrokken, dat de ijsmuur met het getij op en neer ging en dus *op het water dreef*. Deze belangrijke uitkomst werd later ook nog op geheel andere wijze bevestigd: de door de Engelschen bij het overwinterings-station verrichte boringen, waarbij de temperatuur van de ijsmassa op verschillende diepten werd bepaald, leerden, dat de warmtegraad tot op zekere diepte afnam om daarna tot aan de grootste bereikte diepten (35 M.) gestadig weer toe te nemen, wat niet anders verklaard kan worden dan door aan te nemen, dat de ijsmassa op (relatief warm) water rust. Bovendien bleek, dat, althans tot op een afstand van 250 K.M. zuidwaarts v. h. station, d. i. tot ± 79° Z., het ijsveld zich bewoog, want een aldaar in November 1903 aangelegd provianddepot had zich een jaar later 556 M. noordwaarts verplaatst.

De ijsmuur, die zich dus van 168° O. tot 155° W. uitstrekt en waarvan de hoogte wel is waar, zooals we reeds zagen, soms over groote afstanden gelijk blijft, wisselt overigens af tusschen 9 en 70 M.; deze geweldige ijsmassa moet dus volgens de bevindingen der Engelschen worden beschouwd als de uiterste grens van het binnenijs, dat in de reusachtige bocht tusschen Viktoria- en Koning Eduard VII-land van het hooge antarktische vastland in zee wordt geschoven.

Gedurende het eerste jaar werden uit het winterkwartier niet minder dan 17 sledetochten ondernomen met een gemiddelden duur van 25 dagen; de twee grootste waren die van kapitein Scott, luitenant Shackleton en Dr. Wilson over het groote ijsveld zuidwaarts, welke van 2 November 1902—3 Februari 1903 d. i. 94 dagen duurde en die onder aanvoering

van luitenant Armitage naar het bergland van Viktoria, van 29 November 1902 tot 19 Januari 1903. Vooral de tocht van Scott was een onderneming van den eersten rang en de daarbij verkregen resultaten moeten des te meer gewaardeerd worden, omdat de reizigers te kampen hadden met zeer groote moeielijkheden: het onbruikbaar worden der honden, waarschijnlijk tengevolge van bedorven voedsel, en een ernstige longaandoening van een der deelnemers, luitenant Shackleton.

In het tweede jaar werden, ofschoon toen reeds alle honden gestorven waren, eveneens een aantal sledetochten over aanzienlijke afstanden volbracht; de belangrijkste daarvan was ook ditmaal die onder leiding van den commandant Scott, die er in slaagde 440 K.M. ver in Viktorialand binnen te dringen en aldaar onder 78° Z. een lengte van 146½° O. te bereiken, terwijl door andere officieren der expeditie over het ijsveld zuidwaarts van het winterkwartier nieuwe tochten gedaan werden, zich uitstrekkende tot 80° Z.

Als hoofduitkomsten der verschillende tochten worde hier het volgende vermeld. De twee bekende vulkanen Erebus en Terror verheffen zich niet op het vaste land van Viktoria, maar op een tamelijk klein eiland, terwijl ten Z.W. daarvan nog een drietal nog kleinere eilanden Wit-, Zwart- en Bruineiland gedoopt, zijn gelegen; de geheele eilandengroep is van het vaste land gescheiden door een straat, waarvan men tot nu toe alleen den noordelijken ingang kende, die als Mc. Murdoc-baai op de kaarten stond geteekend.

De kust van Viktorialand buigt niet zooals tot nu toe aangenomen werd bij Kaap Crozier op 77° Z. oostwaarts om, maar zet zich naar het zuiden voort, vormt onder 79° Z. de sterk vooruitspringende smalle kaap „Bluff", waarop zich een ruim 3000 hooge berg, die Mount Discovery werd genoemd, verheft en volgt verder ongeveer den 162en lengtegraad O. v. Gr. Tot 82° 17′ Z., de grootste tot op heden bereikte zuidelijke breedte, [1]) heeft Scott met sleden deze kust gevolgd; hoogere en lagere gedeelten wisselden met elkander af en op vier of vijf plaatsen vertoonden zij diepe, met ijs gevulde inhammen. Meer binnenwaarts werd het land hooger en, evenals in de

[1]) De hoogste noordelijke breedte, behaald door luitenant Cagni, van de Italiaansche expeditie, met de „Stella Polare", op 24 April 1900, is 86° 34′ N.

reeds vroeger geziene meer noordelijke deelen van Viktorialand, verheft zich ook hier, op eenigen afstand van de kust, een evenwijdig daarmede verloopende bergketen. Op het zooeven genoemde verst zuidelijke punt, dat de ontdekkers den 30en December 1902 onder 163° O. bereikten, zagen zij oostwaarts de eindelooze zich achter den ijsmuur uitstrekkende sneeuw- en ijsvlakte, in het westen verhieven zich bergtoppen tot 4000 M. en hooger en zoover het oog reikte zette, minstens tot 83° 30', de bergketen zich zuidwaarts voort.

De in beide jaren naar het westen ondernomen tochten, waarbij lengten werden bereikt van 157° 26' en 146° 30' O., deden het binnenste van Viktorialand kennen als een met ijs bedekte hoogvlakte van ± 2700 M. hoogte met een opgebogen oostrand, die naar de Rosszee steil afvalt; deze hoogvlakte is door diepe dalen doorsneden, door welke goed geïndividualiseerde, d. i. onderling niet samenhangende gletschers het binnenijs naar zee afvoeren. De Parry-mountains, de bergketen, die Ross in zijn reisverhaal vermeldt en op zijn kaarten teekent, zuidelijk van Kaap Crozier, tot 79° Z. en misschien daarover, en waarvan de Erebus en de Terror de noordelijkste voorposten zouden zijn, schijnen volgens de Engelschen niet te bestaan, wat zeker moeielijk in overeenstemming is te brengen met de meestal zoo nauwkeurige en betrouwbare waarnemingen van Ross. Nadere en uitvoeriger berichten zullen hierin later nog meer licht moeten brengen.

Terugkeerende naar lagere breedten had de Engelsche expeditie ten slotte nog de gelegenheid voor goed uit te maken, dat de drie Russel-eilanden, die Ross in 1841 onder 67° 28' Z. en 165° 30' O. meende ontdekt te hebben als een nieuwe schakel tusschen Viktoria- en Wilkes-land, niet bestaan. Zooals reeds door sommigen geloofd werd zijn ze identiek met de Balleny-eilanden onder 66° 44' Z. en 163° 11' O., wat zich gemakkelijk laat verklaren door de omstandigheid, dat Ross zich hier op een te grooten afstand bevond en te slecht weer had om een voldoend nauwkeurige plaatsbepaling te kunnen doen.

Bij deze belangrijke geografische resultaten der Engelsche expeditie staan die der Duitsche ver achter en het is niet te loochenen, dat in dit opzicht de reis van de „Gauss" eene groote teleurstelling is geweest, die slechts eenigszins gecom-

penseerd wordt door de vele physische en biologische gegevens en verzamelingen, die door deze voorbeeldig uitgeruste expeditie met haar schitterenden staf van natuuronderzoekers zijn bijeengebracht.

In het gedeelte der antarktis, dat de Duitsche expeditie tot het terrein harer werkzaamheid had gekozen, waren de moeilijkheden oneindig grooter dan die in het Ross-quadrant; bereikte de Engelsche expeditie om zoo te zeggen zonder slag of stoot een breedte van bijna 78° Z., die zij nu verder als uitgangspunt voor haar sledetochten kon nemen, de „Gauss" ontmoette reeds zwaar ijs onder 63° 52′ Z. en zag zich gedwongen onder 66° 30′ te overwinteren, dat is ruim twaalf graden noordelijker dan de „Discovery", en terwijl de Engelschen hun prachtige tochten in den zomer deden waren de Duitschers in dit jaargetijde machteloos door den, in verband met de zooveel lagere breedte, weeken toestand van het ijs.

In 't gezicht van het nieuw ontdekte „Keizer Willem II-land", in de Posadawskybaai, heeft de „Gauss" overwinterd. Slechts op één punt heeft men de kust betreden, namelijk op 66° 48′ Z. en 89° 30′ O., alwaar men den sneeuwvrijen, 366 M. hoogen Gaussberg beklom, terwijl bovendien een opstijging van den kabelballon tot 500 M. hoogte gelegenheid gaf om een klein deel van het met ijs bedekte land te overzien.

In de Posadawskybaai eindigt het landijs met een bijna 100 K. M. langen, 30—40 M. hoogen, steilen rand; binnenwaarts stijgt het snel zoodat reeds op 3 à 4 K. M. van den rand de hoogte 200 M. en meer bedraagt; de ijsbedekking bleek hier niet zeer dik te zijn, want vlakke gedeelten wisselden af met steile hellingen en de golvingen van de onderlaag maakten zich overal kenbaar.

Naar het N.O. onder 66° Z. en 93° O. zagen de Duitschers hoog land liggen, dat jammer genoeg onbezocht moest blijven. De mogelijkheid bestaat, dat dit land identiek is met het bewuste Termination-land van Wilkes, want al is het ook waar, dat van de plek, vanwaar in 1840 de Amerikaansche zeevaarder het in Z.W. richting meende gezien te hebben, 64°1′ Z. en 97° 37′ O., voor de officieren der „Gauss" geen land zichtbaar was, de meening van Drygalski, dat het daarom niet bestaat, is, naar het schijnt, voorbarig. De breedte van

de zooeven bedoelde, van den Gaussberg uit geziene kust komt overeen met die van Terminationland, slechts de lengte verschilt 3° of ± 140 K. M. maar dit verschil kan gemakkelijk verklaard worden door aan te nemen òf dat Wilkes, die het land slechts onduidelijk en van verre zag (hij spreekt in zijn reisverhaal van „appearance of land") zich hetzij in zijn bestek, hetzij in den afstand eenigszins vergist heeft, òf dat het door de Duitschers geziene land de ook door Wilkes onderstelde oostelijke voortzetting van Termination land is. Wel schijnt ook de mededeeling van Drygalski, dat hij op de plaats, waar Wilkes de N. W. voortzetting van het land aangeeft, diepten loodde van 3165 en 3452 M., tegen het bestaan van Termination land te pleiten, maar meer naar het Z. W. bij het naderen van Keizer Wilhelm II-land neemt de diepte eveneens zeer snel af, zoodat de mogelijkheid niet is buitengesloten, dat ook noordwaarts van Termination land een plotselinge inzinking van den bodem optreedt. In ieder geval is er vooralsnog geen voldoende grond om aan te nemen, dat Wilkes ijsbergen of wolken voor land heeft aangezien en dientengevolge zijn Terminationland van de kaart te schrappen.

Al is dus ook alles bij elkaar genomen het geografisch resultaat den Gauss-expeditie gering, geheel zonder belang is het toch niet, want door de ontdekking van Keizer Willem II-land, heeft de kust van Wilkes-land zich naar het Westen belangrijk uitgebreid en is het nu in hooge mate waarschijnlijk geworden, dat zich van uit den Indischen Oceaan geen breede zeearm in de richting van de Zuidpool uitstrekt.

Tegenover de geringere geografische uitkomsten staan voorts de zeer belangrijke oceanografische onderzoekingen, waardoor de expeditie met de „Gauss" een waardige tegenhanger geworden is van de zoo bekende Duitsche diepzee-expeditie met de „Valdivia" in 1898—99, want zoowel op haar uit- en thuisreis als gedurende haar verblijf in het antarktisch gebied heeft zij zich voortdurend bezig gehouden met een gedetailleerd onderzoek der door haar bezochte zeeën en als resultaat van dat onderzoek een schat van gegevens omtrent gesteldheid van bodem en oppervlakte, omtrent temperatuur, dichtheid, ijstoestanden, stroomingen enz. mede naar huis gebracht, die bij een nadere bewerking ongetwijfeld o. a een belangrijken ommekeer zullen brengen in onze tot nu toe zeer onvolledige

voorstelling van de toestanden in de Indisch-antarktische zee.

Van bijzonder veel belang zijn de topografische ontdekkingen der Zweedsche expeditie. Hebben de Engelschen onze kennis van een deel der antarktis uitgebreid, de Zweden hebben die van een ander deel zeer aanmerkelijk verbeterd en de tochten van de „Antarctic" in 1902 en in 1903 tot haar ondergang, benevens de sledereizen van Nordenskjöld en van Andersson hebben de kaart van den ten zuiden van Amerika gelegen uitgestrekten archipel, die na de reis van Larsen in 1893—94 en na de Belgische expeditie van 1898—99 reeds telkens belangrijk gewijzigd moest worden, andermaal een ingrijpende verandering doen ondergaan.

De eerste belangrijke ontdekking van Nordenskjöld was wel deze, dat Louis-Philippe-land geen eiland is, door een breede straat van Graham-land gescheiden, maar, dat er aan de westzijde een doorloopende kustlijn is, zoodat de door de Belgen ontdekte Gerlache-straat slechts de voortzetting is van het Orleanskanaal aan de westkust van Louis-Philippe-land. De verbinding van dit laatste met Graham-land komt tot stand door een hooge, door groote gletscherdalen verdeelde bergketen, die verder landwaarts in een met ijs bedekte hoogvlakte overgaat. Aan de oostzijde is Louis-Philippe-land aanmerkelijk verkleind, daar groote stukken er van zelfstandige eilanden bleken te zijn, zooals Ross-eiland met den hoogen Mount Haddington en het zuidelijk daarvan gelegen Snoweiland, waarop Nordenskjölds winterkwartier was gevestigd.

In Oktober 1902 ondernam Nordenskjöld, vergezeld van den Argentijnschen marineluitenant Sobral en één matroos, een sledetocht naar de oostkust van Graham-land, in 1893 door Larsen ontdekt en door hem Koning Oskar II-land genoemd. Hij volgde deze kust zuidwaarts tot 66° Z., dus niet zoo ver als Larsen, die indertijd met de „Jason" tot 68° 10′ kwam, maar hij was toch in staat haar tot aan Kaap Framnaes in kaart te brengen en de door Larsen van zijn schip af gemaakte opnamen in vele opzichten aan te vullen en te verbeteren. Volgens Nordenskjöld moet de oostkust van Grahamland belangrijk westwaarts worden teruggeschoven; er vóór ligt een uitgestrekt 40—50 mijlen breed, vlak ijsveld, dat waarschijnlijk als een zoogenaamde voorlandgletscher moet worden beschouwd. De door Larsen ontdekte drie Zeeleeuwen-

of Robben-eilanden, benevens het grootere Robertson-eiland, die allen door Larsen belangrijk in grootte schijnen te zijn overschat, moeten volgens Nordenskjöld beschouwd worden als ijsvrije bergtoppen, die boven het lager gelegen binnenijs uitsteken, evenals zulks o. a. in het Groenlandsche binnenijs het geval is, waar dergelijke toppen bijzonder karakteristiek zijn en met den aan de Eskimo's ontleenden naam van noenataks worden bestempeld. Het zelfde zou ook gelden voor den onder 66° Z. bij Framnaes zich verheffenden Jasonberg, die dus niet met het eigenlijke Graham-land zou samenhangen.

Op de tweede zomerreis der „Antarctic", in November en December 1903, werden belangrijke hydrografische onderzoekingen gedaan in de Bransfieldstraat, die de Zuid-Shetlands-eilanden van Louis-Philippe-land en Joinville-land scheidt, werd geconstateerd, dat Middle-eiland, 't welk op vroegere kaarten midden in die straat is geteekend, niet bestaat (men loodde op de plek, waar het verondersteld werd te liggen 1450 M.) en dat Trinity-eiland zeer belangrijk verkleind moet worden, en werden eindelijk nog de kusten van het Orleanskanaal van Astrolabe-eiland af tot aan Kaap Murray (Kaap Nuyt van de Belgen) in kaart gebracht.

Ook buiten het eigenlijk antarktisch gebied hebben de aan boord gebleven leden van den wetenschappelijken staf nog belangrijke waarnemingen gedaan; in April 1902 o. a. hielden zij zich bezig met een onderzoek van de nog zoo goed als onbekende zee tusschen de Falklands-eilanden en Zuid-Georgië en in de daaropvolgende maanden van laatstgenoemd eiland zelf en zijn omgeving, waarbij de door de Duitsche expeditie, die hier in den winter van 1882 en 83 in de Royal-Bai haar meteorologisch station had, verkregen uitkomsten werden uitgebreid.

De Schotsche expeditie eindelijk komt in zooverre met de Duitsche overeen, dat zij meer een oceanografisch dan geografisch karakter had. De Schotten echter namen een dankbaarder taak op zich dan de Duitschers, daar zij tot terrein van hun onderzoek het tot nu toe zoo goed als volslagen onbekende Weddel-quadrant kozen, waardoor zij van te voren welhaast zeker waren, dat zij niet alleen per schip een relatief hooge breedte zouden kunnen bereiken maar ook, dat alle

door hen verkregen uitkomsten voor de wetenschap nieuw zouden zijn. De Weddelzee toch schijnt, evenals de Rosszee bij Viktorialand, een poort te zijn, waardoor men het geheimzinnig zuidpoolgebied binnendringt. De Schotsche walvischvaarder James Weddell bereikte hier in 1823 onder 33° 30′ W. de buitengewoon hooge breedte van 74° 15′ en vond daar een volkomen open, ijsvrije en bevaarbare zee; daar evenwel het vangen van traandieren en niet het doen van wetenschappelijke onderzoekingen Weddell's doel was en geen andere zeevaarders na hem onder dezen meridiaan zoover zuidwaarts zijn doorgedrongen, zoo bleef 80 jaar lang de Weddellzee een open vraagstuk, dat nu, althans voor een niet onbelangrijk deel, door de mannen van de „Scotia" is opgelost.

Het hoofdresultaat der Schotsche zuidpool-expeditie is wel de ontdekking van land op een plaats, waar men dit niet vermoed had. Onder 72° 25′ Z. en 18° W. stuitte namelijk de „Scotia" op een reusachtigen ijsmuur, dien het schip over ongeveer zes lengtegraden tot 73° 55′ Z. en 24° W. vervolgde tot dicht bij het uiterste punt dus van Weddell, vanwaar deze nergens land heeft kunnen zien. Volgens Bruce is deze ijsbarrière niet ongelijk aan die van Ross bij Viktorialand en is zij zonder twijfel evenals deze te beschouwen als de rand van het antarktisch vastland bedekkende binnenijs.

Zeer belangrijk zijn voorts de vele hydrografische opnamen door de Schotsche expeditie in de Weddellzee gedaan; vooral de loodingen, daar deze ook hier weer, even als verder in het oosten aan den rand van 't vastland, diepten aanwijzen van 4000 en meer meters. Naar het schijnt moet worden aangenomen, dat deze diepten samenhangen met die, welke men in de IJs-zee ten zuiden van den Indischen Oceaan vond, want Bruce toonde aan, dat de tusschen den Atlantischen Oceaan en de IJszee bestaande drempel, waarvan Zuid Georgië, de Sandwich-eilanden en de Bouvet-eilanden de hoogste punten zijn, wel is waar onder 32½° en 34½°, waar hij onder 60° Z. diepten vond van niet meer dan 2427 en 1081 M. een uitlooper schijnt te vormen, maar dat deze onder 69° Z., alwaar hij gemiddeld 4500 M. loodde, weer is verdwenen. Behalve de zoo juist genoemde mogelijke uitzondering is de diepte der Weddellzee opmerkelijk gelijkmatig, daar de overige door de Schotten gedane loodingen

uitkomsten gaven, die schommelen tusschen 4200 en 5000 M.

Het belang der Schotsche ontdekkingen valt onmiddellijk in 't oog, wanneer men een blik slaat op een Zuidpoolkaart en rondgaande de plaatsen overziet, waar thans met zekerheid de aanwezigheid van land werd aangetoond of waar men dit meent te hebben gezien. Juist in het Weddell-quadrant bevond zich tot nu toe de grootste gaping, want tusschen Grahamland onder ± 60° W. en Enderbyland onder ± 50° O., dat is in een 110 lengtegraden omvattenden boog, is slechts één enkele en dan nog zeer vage aanduiding van land, nl. op ongeveer 70° Z., waar in 1820 de Russische zeevaarder von Bellinghausen en in 1831 de Engelsche robbenjager Biscoe tusschen ongeveer 10° en 20° O. dit onduidelijk hebben meenen te zien. Door de ontdekkingen van de „Scotia" nu is deze gaping op verdienstelijke wijze aangevuld en in verbinding met het vinden van Keizer-Willem II-land door de Duitsche en van Koning-Eduard VII-land door de Engelsche expeditie, zien wij thans den omtrek van het de Zuidpool omgevende vastland belangrijk scherper geteekend dan dit voor korten tijd nog het geval was, wat als een hoofdresultaat der internationale campagne moet beschouwd worden.

III.

Zagen wij in voorstaande bladzijden, dat de geografische resultaten der onderscheidene expeditiën zeer verschillend van omvang zijn, wat het andere deel der haar opgedragen taak betreft, het doen van systematische waarnemingen der physische toestanden vooral van klimaat en aardmagnetisme, daarvan kunnen wij wel aannemen, dat het door alle expeditiën met gelijke nauwkeurigheid is vervuld. Zelfs de voorloopige, verkort en deels onvolledig gepubliceerde uitkomsten der meteorologische waarnemingen, door de Engelsche expeditie gedurende twee volle jaren (8 Febr. 1902—14 Febr. 1903), door de Zweedsche 20 maanden (21 Febr. 1902—9 Nov. 1903), door de Duitschers een jaar (14 Febr. 1902—8 Febr. 1903) en door de Schotten van April—October 1903 gedaan, zijn oorzaak, dat wij nu een althans eenigermate juiste en volledige voorstelling bezitten van het zeer bijzondere klimaat van het zuidpoolgebied, waarmede een door de meteorologen lang gevoelde leemte zeer gelukkig is aangevuld.

Wanneer men, zooals in onderstaande tabel is geschied, de in het zuiden waargenomen gemiddelde temperaturen stelt naast die, welke men op ongeveer overeenkomstige breedten in het noordelijk halfrond aflas, dan komt men op eenvoudige wijze al dadelijk tot de erkenning van een paar hoofdtrekken van het antarktisch klimaat.

STATION.	Breedte.	Waar-nemingstijd.	Gemiddelde temperatuur in graden Celsius.				
			Winter.	Lente.	Zomer.	Herfst.	Jaar.
Snow-eiland	64° 30′ Z.	1902—1903	-- 20°	-- 14.1°	-- 2.1°	-- 11.1°	-- 11.8°
Keiz. Will. II land	66° 30′ „	1902—1903	-- 19.1°	-- 12.1°	-- 1.8°	-- 12.6°	-- 11.5°
„Belgica"station	70° 40′ „ [1]	1898—1899	-- 16.8°	-- 11.1°	-- 1.5°	-- 9.1°	-- 9.6°
Kaap Adare	71° 18′ „	1899—1900	-- 24°	-- 17°	-- 0.9°	-- 13.4°	-- 14.9°
Viktorialand	77° 51′ „	1902—1903	-- 25.6°	-- 19,6°	-- 5.9°	-- 20.2°	-- 17.8°
Godthaab [2]	64° 11′ N.	1866—1887	-- 9.4°	-- 3.6°	+ 5.7°	-- 0.9°	-- 2.0°
Sodankylä [3]	67° 27′ „	1882—1883	-- 12.9°	-- 0.6°	+12.6°	-- 5.2°	-- 1.5°
Jan Mayen	71° 0′ „	1882—1883	-- 7.1°	-- 5.7°	+ 2.8°	+ 0.7°	-- 2.3°
Point Barrow [4]	71° 23′ „	1882—1883	-- 25.2°	-- 16.5°	+ 1.9°	-- 11.6°	-- 12.8°
Jones Sont [5]	76° 50′ „	1900—1901	-- 25.4°	-- 20.6°	+ 0.7°	-- 17.6°	-- 15.7°

Er blijkt dan namelijk, dat 1e de gemiddelde jaartemperatuur in de antarktis in alle gevallen aanmerkelijk lager is en 2e dit verschil niet zoo zeer is toe te schrijven aan een strengeren winter dan wel aan een aanzienlijk lagere zomerwarmte, en zeer kenmerkend voor de zuidpoolstreken is het, dat daar zelfs het zomergemiddelde, 't welk in het noorden overal positief is, steeds beneden het nulpunt blijft.

Deze lage zomengemiddelden bewijzen tevens, dat niet alleen het Engelsche maar ook de beide andere stations, ofschoon mathematisch het Duitsche juist op den drempel van het eigenlijk antarktisch gebied en het Zweedsche er geheel buiten lag, toch een echt poolklimaat hadden.

Een andere opmerkelijke bijzonderheid vindt men in de buitengewoon groote en snelle schommelingen, waaraan de

1) Dit is de gemiddelde breedte der „Belgica". Van 16 Maart 1898—14 Maart 1899 dreef zij met het ijs noord- en zuidwaarts. 2) Deensche kolonie op de westkust van Groenland. 3) In Finland. 4) Alaska. 5) Bij de Baffinsbaai; winterkwartier der 2e Noorsche expeditie met de „Fram".

temperatuur in deze streken onderhevig is. Om één voorbeeld te noemen: op het Zweedsche station begon de 17e Juli 1903 om 1 uur v.m. met een temperatuur van — 29.8° en om 10 uur n.m. stond de thermometer er op + 4.1°, een verschil dus van 33.9° in den tijd van 21 uur. In 't algemeen waren, in den winter meer dan in den zomer, schommelingen van 20° tot 30° binnen het etmaal in 't geheel niet zeldzaam.

Hoogst interessant waren volgens Dr. Bodman, den meteoroloog der Zweedsche expeditie, de relatief hooge temperaturen, die bijna plotseling en zonder dat eenig voorafgaand verschijnsel ze aankondigde soms met de permanente koude kwamen afwisselen, wat wel op bijzonder sprekende wijze geïllustreerd wordt door het bijna ongelooflijke feit, dat terwijl de allerlaagste temperatuur van — 41°.1 den 6en Augustus 1902 werd afgelezen een jaar later bijna op den zelfden datum, nl. den 5en Augustus 1903, dus in 't hart van den antarktischen winter het absolute maximum van + 9.3° werd waargenomen, een zoo zonderling verschijnsel, dat men sterk geneigd zou zijn aan een vergissing te denken, wanneer niet stellig werd verzekerd, dat deze volkomen is buitengesloten.

De ramp der „Antarctic", die oorzaak was, dat Nordenskjöld en zijn staf niet van hun station konden worden afgehaald, is der meteorologie ten goede gekomen, want zij dankt daaraan een bijna volledige tweede serie van jaartemperaturen, die, zooals reeds vermoed werd, bewees, dat het eerste jaar, met name de eerste lente buitengewoon streng en dus abnormaal was, wat o. a. ten duidelijkste daaruit blijkt, dat de gemiddelde temperatuur van Oktober 1902 — 12.7°, van Oktober 1903 daarentegen — 6.4° was. Het feit, dat in 1902 de „Antarctic" bij haar tocht naar het zuiden op onoverkomelijke ijshindernissen stuitte en in de Erebus en Terror-golf bleef steken, terwijl het volgend jaar de „Uruguay" zonder eenige moeite en reeds zeer vroegtijdig het Zweedsche winterkwartier bereikte, wordt door deze omstandigheid genoegzaam verklaard.

Als regel, afgeleid uit vroegere waarnemingen, geldt, dat in het zuidpoolgebied de lente kouder is dan de herfst en voor het gebied ten zuiden van Z. Amerika komt dit dus uit al is het verschil dan ook buitengewoon groot, wat vermoedelijk aan locale oorzaken moet worden toegeschreven, maar voor andere deelen van de antarctis schijnt het jaar

1902 op andere wijze abnormaal te zijn geweest, want èn de „Gauss" èn de „Discovery"-expeditie hadden zooals uit het bovenstaande tabelletje blijkt een herfstgemiddelde lager dan het lentegemiddelde en dat deze afwijking, zoowel op Viktorialand als op Keizer Willem II-land optrad schijnt er op te wijzen, dat beide, ofschoon 76° in lengte verschillende, tot het zelfde meteorologisch gebied behooren, wat mogelijk als een nieuwe aanwijzing kan beschouwd worden, dat zij onderling door binnenijs verbonden zijn en dus deelen uitmaken van een en 't zelfde vastland.

Zooals wij boven gezien hebben overwinterde de Schotsche expeditie in de Scotia-baai op de Zuid-Orkney's. Als een zeer opmerkelijk feit kan het worden beschouwd, dat het expeditieschip hier op de geringe breedte van 61°, ongeveer overeenkomende met die van Bergen in Noorwegen, van 25 Maart tot 23 November 1903, dat is acht maanden lang, in het ijs lag ingesloten. Dit feit wijst even als de tijdens de overwintering gedane temperatuurswaarnemingen, die als uitkomst het betrekkelijk zeer lage achtmaandelijksche gemiddelde van —7° gaven en het zeer lage jaargemiddelde door de Belgen en de Zweden bij Grahamland gevonden op het bestaan van een zich ver noordwaarts uitstrekkenden Zuid-Atlantischen uitlooper van het koude zuidpoolgebied, binnen welken uitlooper onder 54° 26' Z., dus nog meer noordelijk, ook de geheel met ijsbedekte Bouvet-eilanden zijn gelegen.

Een ander, niet minder belangrijk kenmerk van het klimaat der zuidpoolstreken is het veelvuldig en aanhoudend optreden van stormen. Bezaten reeds van oudsher de zuidelijke zeeën in dit opzicht een zekere beruchtheid, het spreekt van zelf, dat al weer na de verschillende overwinteringen ook dit verschijnsel in zijn geheele duidelijkheid aan den dag is getreden, want juist in den winter blijken deze stormen het veelvuldigst en hevigst te zijn.

Een paar bijzonder sprekende cijfers, uit de voorloopige mededeelingen van het Zweedsche station berekend, mogen om dit aan te toonen hier volstaan. Van 1 Maart 1902 tot 1 Maart 1903 waren er niet minder dan 233 dagen, waarop de wind gedurende een of meer uren een snelheid van 10 of meer dan 10 M. per seconde verkreeg en 83 dagen, waarop deze gelijk aan of grooter dan 20 M. per seconde was. De zomer-

maanden waren betrekkelijk zeer kalm en gedurende December 1902 en Januari en Februari 1903 klom slechts in de laatste maand twee maal de snelheid tot 20 M. Daarentegen waren de wintermaanden het stormachtigst; in Juni, Juli en Augustus 1902 bereikte op 33 dagen de wind een snelheid van 20 of meer M. per seconde, waarbij voor korten tijd de bijna ongeloofelijke snelheid van 37 M. werd geregistreerd, ja gedurende de eerste 10 dagen van Juni 1902, was de geheele gemiddelde snelheid bijna 20 M. en op den 9en Juni had men den stormachtigsten dag van de geheele overwintering met een daggemiddelde van 25 M.

Bedenkt men, dat dergelijke geweldige en onafgebroken stormen altijd vergezeld gingen van lage temperaturen, dan kan men zich eenigzins een voorstelling maken van den waarlijk ontzettenden klimatologischen toestand, waartegen men zich bij een verblijf in deze streken heeft te wapenen.

Tot de lastigste waarnemingen in de poolstreken behoort het meten van de hoeveelheid gevallen neerslag, althans wanneer deze uit de juist zoo veelvuldig voorkomende fijn-korrelige sneeuw bestaat. Ik herinner mij hoe gedurende onze overwintering in de Karazee in 1882—83 het ons een voortdurende ergenis was, dat deze fijne, letterlijk alles doordringende sneeuw, als dreef zij den spot met onze waarnemingen, zich rondom den regen- en sneeuwmeter ophoopte maar dezen zelf voorbij ging en geheel ledig liet.

Dit bezwaar schijnt werkelijk onoverkomenlijk, waardoor het dan ook ondoenlijk wordt de hoeveelheid gevallen neerslag in millimeters uit te drukken. Slechts kan men het aantal dagen en uren bepalen, waarop er neerslag is en de soort daarvan nader omschrijven. Alleen van het Zweedsche station zijn daarover voor 't oogenblik eenige uitkomsten bekend gemaakt, waaruit blijkt, dat van Mei 1902 tot en met October 1903, d. i. in 549 dagen, er 393 voorkwamen met en 156 zonder neerslag, zoodat in dit opzicht het zuidpoolgebied alles behalve misdeeld is.

Ook onze geologische en natuurhistorische kennis van de antarktis is, naar het zich laat aanzien, door de laatste Zuidpoolreizen belangrijk verrijkt, al spreekt 't wel van zelf, dat het groote gewicht juist van de op dit gebied verkregen resultaten eerst na jaren kan blijken, wanneer het mede-

gebrachte, zeer omvangrijke materiaal wetenschappelijk zal onderzocht zijn.

De groote sledetochten der Engelschen, ondernomen zuidwaarts over het groote ijsveld op vrij grooten afstand van de oostkust, en oostwaarts over het binnenijs van Viktorialand, waren uit den aard der zaak van geen overwegend geologisch belang, slechts gelukte het een der officieren bij een dier gelegendheden in een diep ingesneden gletscherdal door te dringen, dit nauwkeurig geologisch te onderzoeken, er overblijfselen van een voormaligen plantengroei te verzamelen en er aanwijzing te vinden van een voormaligen hoogeren ijstand. Daarentegen heeft de Engelsche expeditie in den omtrek van het station dus op Erebus-eiland en op de naastbijzijnde deelen der kust belangrijke onderzoekeningen gedaan en uitgebreide verzamelingen gemaakt, een zeer dankbare arbeid daar, behalve een korte landing aan den voet van den Terror in Februari 1900 door Borchgrevink, dit terrein voor onderzoek nog volkomen braak lag. Wij kunnen dus mettertijd een uitvoerig verslag over dit zoo bijzonder belangrijk vulkanisch gebied verwachten.

De geologische werkzaamheden der Duitsche expeditie bepalen zich tot een onderzoek van de eenige plaats, waar Keizer Willem II-land betreden is, namelijk de omgeving van den Gaussberg. Volgens den geoloog der expeditie, Dr. Philippi, is genoemde uit zwartbruine leucitbasaltlava opgebouwde berg een zoogenaamde homogene vulkaan, d. w. z. het product van één enkele uitbarsting; later onderging hij onder invloed van het ijs, waarmede de berg, zooals uit het vinden van erratische blokken kan worden afgeleid, eens overdekt was, ingrijpende veranderingen, terwijl nog later snelle dagelijksche temperatuurswisselingen, splijting door vorst, stormen en andere atmospherische krachten, het hare bijdroegen om het verweeringsproces steeds verder te doen voortgaan en den berg ten slotte geheel met een puinmantel te bedekken.

Van plantengroei was hier geen sprake; slechts vond men, door een dunne ijslaag bedekt, een paar korstmossen en een wiersoort op de overblijfselen van een in den bodem vast gevroren zeehond.

Van groot belang zijn de geologische en palaeontologische onderzoekingen der Zweden. Jammer, dat verreweg het grootste

gedeelte der kostbare verzamelingen, ook op het gebied van zoölogie en botanie, gedurende de tweede reis der „Antarctic" bij Vuurland en Grahamland bijeengebracht, met het schip ten gronde gingen. Daartegenover staan evenwel de buitengewoon belanrijke vondsten van Nordenskjöld op Seymour-eiland even noordelijk van zijn winterkwartier: hier toch ontdekte hij een rijke laag beenderen van vogels en andere gewervelde dieren, benevens talrijke overblijfselen van hoogere planten, die alle wijzen op prachtige bosschen met een rijke fauna van plantenetende dieren en vogels, die eenmaal deze thans in een troostelooze ijswoestenij herschapen eilanden bedekten. Ook in de omgeving van het winterkwartier van Andersson en de zijnen, aan de noordkust van Louis-Philippe-land, werden vele goed bewaard gebleven overblijfselen eener rijke flora van Cycadeeën, Conifeeren en Varens gevonden.

Door deze ontdekkingen werd voor de eerste maal het bewijs geleverd, dat evengoed als de hoog noordelijke breedten ook de antarktis een diep ingrijpende klimaatsverandering heeft ondergaan.

Tot de verdiensten der Schotsche expeditie eindelijk behooren nog de nauwgezette geologische onderzoekingen op de zoo goed als onbekende Laurie- en Saddle-eilanden, die tijdens de overwintering in de Scotia-baai werden gedaan, waarbij de ontdekking van graphiet leerde, dat de groep der Zuid-Orkney's tot de alleroudste formatiën behoort. Behalve de steile gedeelten waren de eilanden geheel met ijs en sneeuw bedekt en de geheele vegetatie bepaalde zich tot enkele mossen en korstmossen, terwijl van grassen, die er volgens Weddell (1823) zouden voorkomen, geen spoor werd gevonden.

IV.

Wij mogen van de in deze bladzijden geschetste zeer veelzijdige uitkomsten der Zuidpool-campagne niet afstappen zonder te wijzen op den invloed, dien zij reeds begonnen is uit te oefenen op het toekomstig onderzoek der antarktische gewesten.

Het is vooral de Regeering van Argentinië, die na de door haar verleende medewerking aan de Zweedsche en Schotsche

expeditiën en aangemoedigd door het succes van de ter redding van Nordenskjöld uitgezonden „Urugnay", zich voor een wetenschappelijk en ook voor een praktisch onderzoek van het zuidpoolgebied bijzonder is gaan interesseeren.

Vooreerst is besloten het meteorologisch station in de Scotia-baai op de Zuid-Orkney's, althans nog gedurende eenige jaren, in wezen te houden. Wij zagen reeds boven, hoe de „Scotia" op haar tweeden tocht naar het zuiden daar in Februari 1904 een drïetal Argentijnsche waarnemers onder leiding van den Schotschen meteoroloog Mossman, aan wal zette. Nadat deze mannen zich van hun taak hadden gekweten, werden zijn in Januari l.l. door de „Urugnay" afgehaald, die na ter aflossing een anderen staf van waarnemers te hebben achtergelaten, den 30en dier maand met hen te Punta-Araenas terugkeerde.

In de tweede plaats is te Buenos-Ayres een „Compania Argentina de Pesca" opgericht, die zich ten doel stelt in de antarktische zeeën de jacht op traandieren (walvisschen en robben) uit te oefenen. Voor de leiding dezer onderneming heeft men kapitein Larsen, den gezagvoerder der „Antarctic", gewonnen, die reeds in September 1904 met den nieuwgebouwden stoomwalvischvaarder „Fortuna" Sandefjord in Noorwegen met bestemming naar het zuiden heeft verlaten. Op Zuid-Georgië, dat als steunpunt voor het jachtbedrijf is gekozen, zal een traankokerij worden opgericht, terwijl twee zeilschepen een geregelde verbinding tusschen dit eiland en Buenos-Ayres zullen onderhouden. Het is te voorzien, dat vooral onder leiding van een man als Larsen geen gelegenheid ongebruikt zal gelaten worden om deze handelsonderneming ook aan de wetenschap dienstbaar te maken.

Tot slot moge hier terloops nog melding gemaakt worden van de reeds boven even ter sprake gekomen Fransche expeditie, die zoo juist uit de Zuidpoolzee is teruggekeerd. Deze onderneming, in hoofdzaak wel een navolging van de Belgische expedite van 1898—99, werd voor een belangrijk deel door den leider Dr. J. B. Charcot zelf bekostigd, met steun van de Fransche Regeering en van particulieren. De expeditie, die zich ten doel stelde onderzoekingen te doen langs de oostkust van Grahamland en zoo mogelijk in de omgeving van het in 1821 door den Russischen zeevaarder

von Bellinghausen ontdekte en in 1890 door de Gerlache mogelijk zeer van verre geziene Alexanderland, verliet aan boord van het stoomschip „Français" Havre den 23 Augustus 1903. De voorlaatste berichten werden door robbenvangers in een cairn aan de Oranjebaai (Vuurland) gevonden; zij waren gedateerd op 28 Januari 1904 en dus door Charcot, die den 15en Januari Uschuaia op Vuurland verliet, aldaar gedeponeerd, nog vóór hij zijn eigenlijken tocht naar het Zuiden begon. Toen meer dan een jaar verliep zonder dat men verder iets van de expeditie vernam, begon men zich reeds ongerust over haar te maken, totdat juist dezer dagen (6 Maart) een telegram uit Buenos-Ayres meldde, dat schip en bemanning behouden in een Argentijnsche haven waren aangekomen.

Volgens dit telegram heeft de expeditie overwinterd bij het op 65° 12′ Z. en 63° 58′ W. gelegen Wandel-eiland, een der door de Belgische expeditie ontdekte Danebrogs-eilanden; zij is in de gelegenheid geweest verschillende deelen van de oostkust van Grahamland te onderzoeken en Alexanderland terug te vinden, zonder het evenwel te kunnen bereiken. Uitvoeriger berichten kunnen nu binnenkort worden verwacht.

Als geheel op zichzelf staande onderneming, wier werkzaamheid niet samenvalt en ook geen verband houdt met die der boven besproken expeditiën, behoort trouwens deze Fransche zuidpoolexpeditie niet meer tot ons eigenlijk onderwerp: de antarktische campagne van 1901—1904.

J. MAR. RUYS.

MARCEL SCHWOB.

(1867—1905.)

II.

Marcel Schwob nam in die lente van 1891 de uitgaaf zijner verzameling van kleine verhalen ter hand.

De Parijsche uitgever Ollendorff had zich laten overreden het boek te drukken, en de jonge auteur zag zijn naam al in groote zwarte letters op den gelen omslag van een deeltje à 3 francs 50.

Cœur double had hij tot titel gekozen van zijn werk. Het waren vertellingen die reeds bij hun eerste verschijning in het dagblad *l'Echo de Paris* niet heelemaal onopgemerkt waren gebleven, ofschoon de groote meesters in dat genre van kleine verhalen nog leefden en voor zich de aandacht der courantenlezers in beslag namen.

Marcel Schwob had zijn eigen manier van vertellen en zijn eigen soort van vertelsels. Zijn domein was het fantastische, en hij hield van roovers- en van zeerooversverhalen. Al wat buiten het gewone leven lag, het wonderlijke en het avontuurlijke, daarin voelde hij zich thuis.

Stevenson's *Treasure Island* had het hem aangedaan. De geheimzinnige menschen van dat boek, zooals ze voor een jongens-verbeelding heengaan met hun wreede gestes en hun snijdende woorden, prentten zich met felle trekken in zijn geest. Maar Edgar Allan Poe vooral had zijn hart gewonnen, de Amerikaansche fantast, — die kwam als uit een wonderwereld, waarvoor de werkelijkheid verbleekte en onwezenlijk

werd. Ik zal niet zeggen dat hij hem navolgde, maar Marcel Schwob wilde met Poe's oogen zien.

Er zou een heele verhandeling zijn te schrijven over den invloed der vreemde sprook- en spookliteratuur op de Fransche letteren der 19e eeuw. En waarom misschien alleen de Fransche letterkunde te noemen? Want iedere poëzie heeft op haar tijd noodig zich in een bad van wonder en mysterie te verjongen. Het buitengewone en vreemde is een zinnebeeld van de nieuwe ongekende krachten die uit het donkere bewustzijn van de menschenziel aan het dichtvermogen frischheid van bloei zullen hergeven; en wanneer de poëzie dan schuil gaat in duisternis, gebeurt het om er met luister weer uit te voorschijn te komen.

Poe met zijn tweeledige qualiteit van uitbundige fantasie en preciese berekening heeft altoos een groote aantrekking gehad voor den logischen geest der Franschen; — Baudelaire voelde zich aan hem verwant. Het doordachte van Poe's verbeelding, in tegenspraak met het gewone denken en het gezond verstand, het intellectueel paradoxe, ja perverse van die verbeelding, oefende een bekoring uit op de artisten van een volk, die in dubbelen zin artisten waren, omdat het volk zelf in aanleg reeds artist was.

Toch was het niet alleen zijn luciede verbeelding die Marcel Schwob in hem bewonderde, een nauwer sympathie vereenigde hen. Ook de jonge Fransche auteur, evenals de Amerikaansche dichter, voelde zich gescheiden van zijn omgeving, vreemd van het publiek waarvoor hij sprak, zelfstandig in zijn eigen wereld van droomgedachten en geleerdheid, onafhankelijk zelfs in den intiemsten kring van zijn persoonlijkheid tegenover de beelden van zijn fantasie. Zij waren hem een middel om iets uit te drukken, wat hij op een andere wijs zich niet duidelijk kon maken; maar hij stond er vrij tegenover; hij gebruikte ze, waar hij ze noodig vond, zooals hij van de realiteit gebruik maakte wanneer hem dat te pas kwam.

Daardoor werd hij humorist, en het was de humor en de neiging voor het groteske van een schrijver als Mark Twain. Want die behoorde ook tot zijn bewonderingen, en hij koos zich wel tot voorbeeld het leuke spel van Mark Twain's

koelen spot en van zijn flegmatische overdrijving.....

Stevenson en Poe en Mark Twain, — het waren vreemde goden die Marcel Schwob ter markt bracht, en het was een literarische inspiratie die bij de geboorte van zijn werk voorzat. Maar al kreeg het daardoor een exotisch tintje, als van iets dat wat ver van de menschen afstond, het had toch een gedecideerde physionomie door de bijzondere gaaf van vertellen, die aan Marcel Schwob eigen was. Hij wist van het eerste woord af dat hij neerschreef, dadelijk, de wezenlijke trekken te kiezen die de overtuiging gaven van de werkelijkheid van zijn verhaal; hij greep zijn hoorders met een heel vasten greep, wanneer ze zich lieten grijpen, en waar hij nog schijnbaar bezig was aan de expositie van zijn verhaal, daar bevond de lezer of hoorder zich al midden in het drama, — een dat geëindigd was, eer men zelfs er aan dacht naar den afloop te raden.

Zijn groote kunst was de kunst om de overgangen verborgen te houden. Het ding dat hij had mee te deelen stond voor de verbeelding van den lezer *en bloc*, als een geheel.

Die zekerheid en wezenlijkheid van zijn voorstelling bracht het vreemde en vreemd getinte van zijn vertellingen naderbij; men voelde dat men in een dubbele wereld trad, zonder juist te weten waar de eene ophield en de andere begon, en men begreep dat men daardoor in aanraking kwam met een dubbele persoonlijkheid. Twee werelden en een tweevoudige geest.

Cœur double, zoo dacht Marcel Schwob zich den titel van zijn aanstaand boek.

Het was een bekentenis over zichzelf.

Wil men een proef van zijn talent, zoooals zich dat aan den aanvang van zijn schrijversloopbaan voordeed, zoo neme men het verhaal dat hij *Les Portes de l'Opium* noemde. Het spreekt van de onrust van geest die zich uit in een jacht, al door, naar nieuwe sensaties.... De woorden luiden:

„Nous étions arrivés dans un temps extraordinaire où les romanciers nous avaient montré toutes les faces de la vie humaine et tous les dessous des pensées. On était lassé de bien des sentiments avant de les avoir éprouvés; plusieurs se laissaient attirer vers un gouffre d'ombres mystiques et

inconnues; d'autres étaient possédés par la passion de l'étrange, par la recherche quintessenciée de sensations nouvelles; d'autres enfin se fondaient dans une large pitié qui s'étendait sur toutes choses.

„Ces poursuites avaient créé en moi une curiosité extravagante de la vie humaine. J'éprouvais le désir douloureux de m'aliéner à moi-même, d'être souvent soldat, pauvre, ou marchand, ou la femme que je voyais passer...."

Daar was in een verlaten straat een hooge muur met enkele traliegaten, buiten het bereik der oogen, en een grillig gesloten deur, geroest in haar hengsels. Die muur en die deur prikkelen den mysteriezin van den verteller, totdat hij op een dag een oudachtig grijnzend mannetje er ziet aankloppen; en waarlijk, de deur met haar groen beslag gaat open. Hij ijlt mede binnen op het voetspoor van het grillig huppelend kereltje, en struikelt in zijn haast over een bedelaar die tegen den muur geleund zat, met een aarden nap op zijn schoot en een tinnen lepel in de hand.

De tempel van den opium heeft zich voor hem geopend. Hij heeft er zijn opiumvisioenen. Een paneel in den wand van het vertrek, waar een oud wijf hem den opium heeft gebracht, schuift weg, en een jonge vrouw verschijnt. Zij is voor hem de harmonie van schoonheid en beweging, van kleur en muziek, waarnaar zijn zieke zielsverlangen heeft gestreefd. Zijn hart begeert haar, en hij zingt den hymnus van den opium.

„L'opium est plus puissant que l'ambroisie, puisqu'il donne l'immortalité du rêve, non plus la misérable éternité de la vie..."

Wat beduidt al het geld ter wereld voor hem, wanneer hij met zijn droom mag leven! Hij is in staat alles op te offeren;.... en hij ziet toe dat met een vleiend gebaar zijn kleed hem wordt afgenomen.

De oude vrouw, die hem den opium heeft bereid, neemt plotseling de plaats in van de liefelijke droomgestalte. In haar gevolg komt de bedelaar, die tegen den muur leunde. De bedelaar krijgt de kleeding van den jongen man en staat hem zijn nap en tinnen lepel af. Dan klapt de oude in de hand. Al de heerlijkheid verdwijnt. De groene oude man met zijn Vitusdans, de afzichtelijke bedelaar, de nijdige megaera, zij jagen hem door eindelooze gangen, langs kleverige muren voort en voort, totdat het licht hem weer opvangt, en hij

zichzelf ziet gezeten bij den mesthoop, voor een hoogen muur met den uitkijk op een hem vreemde wereld, maar met een deur geheel gelijk aan de geheimzinnige deur die hem toegang heeft gegeven.

„Et j'étais là, perdu, pauvre comme Job, nu comme Job, derrière la seconde porte; je la secouai, je l'ébranlai — elle est fermée à jamais. Ma cuillère d'étain claque contre ma sébile. Oh! oui, l'opium est plus puissant que l'ambroisie, donnant l'éternité d'une vie misérable...."

En de tegenlitanie volgt tot verwensching van den opium.

In 't kort weergegeven, toont het verhaal natuurlijk zijn symboliek te doorzichtig. Ik wil het ook niet onder de allerbeste rangschikken, want ik heb het vooral gekozen omdat het typisch is voor Schwob's manier. In enkele bladzijden geeft het den geheelen omgang van een gevoel. Weinig personen. Het oude mannetje, beeld van wie door den opium zijn gezondheid heeft laten verwoesten, de afzichtelijke bedelaar, de oude vrouw, — zij leiden het verhaal in en zij leiden het uit; zij staan zoo wat symmetrisch bij den ingang en bij den uitgang. De droomgestalte is het hart der vertelling, en ze wordt voorafgegaan door het vage ziekelijke verlangen, gesloten door de eindelooze miserie. Het zijn niets dan een paar bladzijden, zooals ik zeide; ze bevatten — wat mager nog wellicht, wat te veel met Poe's oogen gezien — een heel leven.

Wanneer men een voller en dieper getint staaltje van Marcel Schwob's verhaaltrant wenscht, dan moet men een vertelling kiezen als die hij betiteld heeft: *Les trois gabelous.* Daar laat zich de invloed van Stevenson gelden.

„Les trois gabelous" zijn douane-beambten die aan de kust in een kleine haven van Bretagne tegen sluikhandel moeten waken.

Onder de vlagen van den wind door bereikt hen op een avond, wanneer de nacht al is gevallen, het geluid van riemen die zacht door het water worden bewogen. De drie — wat zijn ze, ieder, levendig met 'n paar trekken geteekend! — gaan er op af; ze zijn op het strand; ze bestijgen hun boot. We volgen hen op hun tocht, steeds het myste-

rieuze geluid in het duister-lichtende water achterna. En evenals hen, overvalt ons het denkbeeld aan een van die spookschepen die op de groote zee omvaren met een vervloekte bemanning die zich rijk geroofd heeft aan de goudvloot van Indië. Wij weten dat zulk een historie niet meer dan een sprookje is, een overlevering uit lang vervlogen tijden die voor onze overgrootouders reeds tot een grijs verleden behoorde, maar in dien killen nacht met de striemende vlagen, wat voor illusies stijgen er niet uit de wateren! Hoe weerlicht de zee! welk schijnsel van een schip staat daar voor onze oogen! Is het de sterke drank die de douaniers prikkelt en opzweept, of is het de goudkoorts die hen heeft bevangen? zij willen het onbekende schip inhalen en varen verder en verder, ieder hunner met zijn droom van goud geluk,... tot dat de morgen komt....

„Et puis quand le jour gris se leva, parmi les trainées de nuages noirâtres, au bout de la mer, les trois douaniers se réveillèrent, la tête vide, la bouche mauvaise, les yeux fiévreux. Le ciel plombé s'étendait à perte de vue sur l'immensité gris-sale de l'océan; une houle uniforme clapotait autour d'eux, le vent froid leur balayait les embruns dans la figure. Mornes, accroupis au fond de leur barque, ils contemplèrent cette désolation...."

De wind heeft hen weggedreven naar de golf van Gascogne; hun krachten zijn op, hun scheepje kan geen stuur meer houden. Zij gaan te gronde.

„Et l'Atlantique monotone emporta dans ses flots gris leur rêve doré..."

Het is hetzelfde thema als in *Les Portes de l'Opium*: de jacht op de illusie en het ontwaken in miserie; maar welk een relief van op en neergaande beweging, welk een rijkdom van avonturen, wat een afwisseling van licht en donker biedt ons het verhaal van *Les trois gabelous!*

Van het groteske en den humor geeft *Les Sans-Gueule* een voorbeeld.

Een kruitontploffing heeft plaats gehad. Twee soldaatjes zijn vreeselijk verminkt teruggevonden; hun gezichten zijn onherkenbaar geworden; alleen gaten zijn overgebleven, waar de plek was van hun oogen, hun neus, hun mond. Maar

door een wonder werd hun leven behouden, al zijn hun bewegingen verlamd en hun denkverrichtingen bijna geheel opgehouden. Hun eenige genoegen nog is te rooken en den rook uitteblazen door de afzichtelijke openingen van hun gelaat.

Wie zal hen reclameeren? wie voor hen zorgen?

Een proper boerinnetje, kersversch van het land, komt aan het hospitaal haar man opvragen. Het moet een van de beide verminkten zijn. Maar welke? Alle onderscheid is te loor gegaan tusschen die twee ruïnes van lichamen. Het boerinnetje zelf kan niet haar eigendom herkennen. — Dan moet zij maar alle twee op de proef meenemen, — is de soldatengrap. En het vrouwtje doet zoo.

Zij verzorgt haar twee ledepoppen met moederlijke zorgvuldigheid, zij hecht zich aan dat door het leven gebroken en verbrijzelde speelgoed; zij drilt hen, zij straft hen, zij beloont hen. — Wie van de beiden haar man is geweest, dat is zij niet in staat te beslissen.

Wel gevoelt zij de meeste genegenheid voor den zachtaardigste van de twee; maar zij heeft toch ook zoo'n medelijden met den ander. Die ander! 't is als of hij merkt dat hij niet zoo goed bij haar staat aangeschreven. Hij wordt verdrietig, hij gaat kwijnen. Hoe ook het lieve menschje haar best doet, zij kan hem niet opwekken uit zijn doffen spijt. En op een dag, aan een beweging, aan een uiting van humeur, aan een niets, herkent zij in hem, in den kwijnenden booze, haar vroegeren man. Misschien!...

„Alors dans une incertitude haletante, elle dévisagea de nouveau ces deux têtes sans visages. Ce ne furent plus deux poupées pourpres... Mais l'un fut étranger — l'autre peut être la moitié d'elle-même. Lorsque le malade fut mort, toute sa peine se réveilla. Elle crut véritablement qu'elle avait perdu son mari; elle courut, haineuse, vers l'autre Sans-Gueule, et s'arrêta, prise de sa pitié enfantine, devant le misérable mannequin rouge qui fumait joyeusement, en modulant ses cris."

Daarmee is de vertelling geëindigd. Zij loopt uit tot die lotsbeslissing en bekroning als om daar open te gaan en haar inhoud te toonen, — als wilde zij openbaren al wat er voor grotesks en tragisch, al wat er aan schrik en medelijden in haar is bevat.

Ik zou ook bij andere verhalen kunnen stilstaan, want er is een rijke keus, en elk van die verhalen zou een nieuwe zijde van Marcel Schwob's talent in 't licht stellen. Zijn geleerdheid, zijn kennis van dieven- en moordenaarspraktijken, zijn verfijnde lust in al het onzalige dat het toeval kan teweeg brengen zou daardoor uitkomen; maar ik wil toch nog slechts éen vertelling noemen, *La Terreur future*, omdat zij niet alleen iets nieuws brengt, maar ook den schrijver voor ons plaatst in een pose en met een geste welke men van hem moet kennen.

La Terreur future is een profetisch verhaal. Het heeft te maken met ik weet niet wat voor ijselijke plannen ter vernietiging van de tegenwoordige maatschappij. Menschen verschijnen er in, gewapend met ontzettende machines om de beschaving van de wereld en tegelijk haar bevolking weg te maaien, en hun doel is op de puinhoopen een herboren wereld in 't leven te roepen. Zij vangen hun verschrikkingswerk aan, ze staan op 't punt het te volvoeren, daar zien ze in een half gesloopt huis een paar nieuwsgierig spelende kinderen voor zich; en voor dat visioen van het naïeve kinderleven deinzen zij terug, en laten hun werk half voltooid in den steek.

„Ils s'enfuirent éperdument, dans les ténèbres rouges, parmi le fracas de métal des machines qui galopaient."

Het is als een beeld van de Apocalypse dat plotseling ondergaat in de idylle van een binnenhuisje. Marcel Schwob zet er zijn stem uit in een rhetorische overspanning om haar opeens te doen overslaan in een sentimenteel geluid. Er is pretentie van kracht; maar het gaat niet verder, het hokt, — een weinig onnoozel.

Hoe komt het dat de sprookjesverteller hier de neiging gevoelt om met een wild gebaar de hand dreigend uit de bladzijden van zijn boek te steken als een waarschuwer voor naderend onheil? Zijn overdrijving brengt een verkeerden indruk te weeg: in plaats dat wij aan de, betrekkelijke, werkelijkheid van zijn wonderverhaal gelooven, komen we eerder tot verzet... Maar we zullen dat toch niet geheel volhouden, wanneer wij aan het eind van de reeks vertellingen, waar zij behoort, de profetie van *La Terreur future* op ons laten werken, — wij zullen er een geldige beteekenis in

kunnen vinden; ja meer: wij zullen bemerken dat door het schrik- en algemeene moordverhaal er een nieuw licht valt op de voorgaande fantastische vertellingen, al geschiedt het ook wat onzeker en onhandig.

Aan het slot van zijn boek heeft Marcel Schwob ons de voorstelling willen geven van de vernietigende machten waaraan de samenleving is blootgesteld, en daartegenover plaatst hij als tegenwicht enkel de naïeve kracht van hernieuwing van het leven in haar oorspronkelijke hulpelooze verschijning. Hier, aan den eenen kant, het geweld met overleg; daar aan den anderen kant het teêre uitspruitsel van de eeuwig voortgaande schepping; en beiden in evenwicht.

Zijn verhaal herleidt voor ons de krachten die de wereld bewegen tot hun eenvoudigste uitdrukking: een massalen moord en een liefelijke lente-legende. En wij gaan gevoelen dat die sprookjes van de deuren van het opiumhuis, en van de jacht op het goudschip in dit verband een dubbelen zin krijgen. Want terwijl zij over de passies van het individueele leven handelen, spreken zij ook van de illusies die aan het algemeen leven een hoogeren zin en een grooter waarde schijnen te geven, terwijl ze inderdaad de levenskracht willen vernietigen. En in *Les Sans-Gueule*, waar de kunstenaar het menschenbestaan en de menschenziel zoo grotesk hard aanpakt en verminkt, — in *Les Sans-Gueule* is daar niet dezelfde tegenstelling, en is daar toch niet bewaard gebleven, tegenover de ruwheid der vernieling, het hart van de kiem der persoonlijkheid en de innige macht, in al haar louterheid, der vernieuwende liefde van het Leven?

Waarlijk, die sprookjes van Marcel Schwob, terwijl ze ons naar het wonderland voeren, brengen ons door dat wonderland heen naar een gebied waar de groote verhoudingen van het wereldbestaan voor ons open liggen.

Het is symboliek, als men dat zoo wil noemen; maar dat Marcel Schwob's fantasie zich met de sprookjes-symbolen ophield komt daarvan dat de gewone wereld in den gewonen gang van haar bedrijvigheid niet wezenlijk voor hem bestond. Alle voorstellingen van de werkelijkheid waren immers door de letterkunde reeds gegeven, alle sensaties tot in de fijnste nuances genoteerd en uitgewerkt. — „On était lassé de bien

des sentiments avant de les avoir éprouvés." — Voor den man die de levensvormen wilde kennen bestond er een moeheid van het leven, reeds bij de eerste proef, eer het nog doorgeleefd werd. De droom van het leven moest daarom worden opgeroepen. Dien schiep Marcel Schwob zich in zijn fantastische verhalen. Maar hij deed het naar de behoefte van zijn geest: hij gaf aan zijn bedriegelijke sprookjes een uitzicht op de waarheid van het leven. En wanneer hij in zijn laatste verhaal met wat te groote emphase en te weinig plastisch vermogen ons een overweldigende emotie wil geven, dan komt het misschien daar vandaan dat hij te veel zijn best wil doen om werkelijk zoo ernstig te schijnen, als hij in zijn hart weet dat hij is.

Die wereld waarin Marcel Schwob dagelijks verkeerde, was zij ook wel zoo heel wezenlijk?

Op den bodem van de gedachte en van de ziel der Franschen leefde nog het beeld van het jaar der vernedering door den oorlog en van den schrik tijdens den Commune-opstand.

Van een herinnering aan de feiten zelf kan natuurlijk bij het geslacht waarvan Marcel Schwob deel uitmaakte geen sprake zijn. Maar de tijd van hun opvoeding had hen gebracht onder menschen die het bewustzijn hadden dat er met de jaren 1870 en '71 het beste van de levensontwikkeling van Frankrijk te loor was gegaan. Een heel stelsel van ideeën en idealen had een brutalen slag gekregen en lag geveld ter neer. De intellectueele atmosfeer waarin men ademde was daardoor gesloten, en de wereld was anders geworden dan zij had moeten zijn. Er moest dus opnieuw ruimte gemaakt worden, er moest worden opgebouwd. Wanneer men in andere landen spreken kon van vooruitgang, hier, in Frankrijk, dacht men aan een contrast en aan een revanche tegen den voorgaanden tijd. En voor een verbeelding die met wat schrille kleuren haar tafereelen verwde, stond tegenover *la Terreur du Passé* het visioen van *la Terreur future*.

Daar kwam bij dat Marcel Schwob's familie lang in Egypte had geleefd. Zijn vader had in dat land zijn fortuin gezocht, als de Franschen die fortuin wilden maken daarheen trokken. Hijzelf was wel in Frankrijk geboren na den terugkeer van het huisgezin in het vaderland, maar ik weet niet welke

mystieke eigenheid van contemplatie en geloof aan de irrealiteit der dingen was hem, bij al zijn nerveuse hartstochtelijkheid, als een legaat van het Oosten bijgebleven. De sfinx van Egypte te midden van haar woestenij zetelde in zijn brein.

Waar zou zijn geest, die aan harmonie behoefte had, een steunpunt vinden voor zijn onrust en onzekerheid?

Niet in den kring der litteratoren en journalisten, in zoover hij voor hem openstond. De man bij wien hij zich aansloot en moest aansluiten om zijn werk opgenomen te krijgen, Catulle Mendès, was, ondanks zijn groote talenten, niet iemand voor wien men bovenmatig respect kon gevoelen of dien men graag zijn vertrouwen schonk. En met de directeuren van de dagbladen waaraan hij zijn artikels gaf, de meesters van *l' Evènement* en van *l' Echo de Paris*, kon Marcel Schwob niet goed overweg. Ik geloof dat hij hen in zijn hart verachtte, een verachting waarin hij veel andere journalisten liet deelen. — „Cela ne tombe pas de très haut", — dat was zijn troost wanneer hij van zijn directeur een opmerking kreeg over zijn stukken. En 't was toch niet pleizierig zich zoo te moeten troosten.

Hij zou van de Parijsche samenleving geheel afkeerig zijn geworden, wanneer hij niet het gezin van zijn oom Léon Cahun had gehad om zich thuis in te gevoelen. Want die arme Marcel Schwob bezat een innig familiegevoel, en daar, in de woning bij het Institut aan de Seinekade (Léon Cahun was aan de bibliotheek van het Institut, de *Bibliothèque Mazarine*, verbonden), vond hij bewondering en genegenheid, raad en verpoozing. De groote en oorspronkelijke geleerde die Léon Cahun was, kon hem ook met zijn geleerdheid bijstaan...

Maar ik zou hiermee op het terrein der sympathieën en antipathieën komen, en de quaestie is anders. De hoofdvraag moet blijven hoe hij de wereld zag, niet, of hij zich meer of minder in de wereld kon schikken.

Twee menschen gingen er gedurende die dagen in Parijs rond, die hem typen waren van het leven, en die hun kenmerk op zijn geestelijke wereld hebben ingedrukt.

De eerste was Paul Verlaine, een ruïne van het leven. Hij zat, gelijk de man van het sprookje die den droom van den opium voor goed had willen vermeesteren, als een vage-

bond en bedelaar voor de poort van de wereld die hem had verstooten, aan den uitgang van die tweede deur, met haar uitzicht in den vreemde en zonder terugweg naar het gewone menschenbestaan. De man van den droom van het leven, wanneer eenmaal de droom vervlogen is, met zijn vagebondenwijsheid, met de miserie, de illusies, de hartstochten, maar ook met de teederheid van een vagebond. De man wiens droom heen is, met alleen wat restes van gebroken gouden herinneringen aan den droom der poëzie. Die man vertegenwoordigde voor Marcel Schwob het diepste van wat het leven van het verleden had te zeggen voor het leven van de toekomst.

Maar Verlaine had voor hem zijn tegenbeeld in Jules Renard, die zijn leven nog moest veroveren.

Renard was uit de provincie naar Parijs gekomen. Eigenwillig en onverzettelijk wilde hij er zijn weg maken, als kunstenaar, maar niet met zijn artistendroomen. Mocht hem, uit zijn dorp naar de hoofdstad, het vage gevoel hebben gedreven dat ook hij een dichter was, dat hij met zijn poëzie, zooals de menschen het noemden, het leven voor zich en anderen mooi en hoog zou kunnen maken, zijn klaar verstand, zijn scherpe, enge blik, zijn harde kop hadden hem al gauw doen inzien het leege van die poëtische pretentie. Hij voelde het bedrog van die heerlijke conventies van het artistenleven, hij zag zichzelf als een huichelaar en een parasiet der samenleving, en met zijn stoeren zin deed hij zijn best om de strikjes en franjes en de losse decoraties van het beschavingsleven te bespotten en te verbreken; hij schuurde tegen het leven aan om de fijne puntjes en sprietjes van het gevoel, hoe pijnlijk het ook voor hem was, te knotten en uitteroeien. Dat alles, omdat hij als kunstenaar alleen de waarheid van het leven in beeld wilde brengen.

Marcel Schwob erkende hem, dadelijk na het lezen van zijn eerste verhalen in den *Mercure de France,* als een talent en als een macht.

Het was komisch Jules Renard te hooren vertellen hoe kort na hun kennismaking Marcel Schwob op een morgen vroeg bij hem kwam om hem aan te manen een vertelling te geven voor de *Echo de Paris,* hoe hij nog in zijn bed lag en in zijn hemd den vriend moest ontvangen, en hoe ze

samen bediscussieerden welk soort van vertelling wel geschikt zou zijn voor de courant, — een literarisch tournooi, waarbij een van de combattanten een geheel onvolledige wapenrusting droeg. — Maar met zijn grijns van cynisme hield Renard toch heel veel van zijn nieuwen kameraad.

Hij vond in hem, wat hij in zichzelf nog voelde mankeeren, een ruimer kring van denkbeelden die de gewone gedachten omgaf. Schwob heeft hem eens meegetroond naar een der eerste voorstellingen die te Parijs van Maeterlinck's drama's werden gegeven, en voor het fluisterend mysterie van Maeterlinck's werk moest Renard bukken, omdat hij er niets theatraals in kon herkennen. „Daar is iets nieuws, daar komt een nieuwe tijd," zei hij tot zijn metgezel en legde hem de hand op den schouder.

Zulke oogenblikken vereenigen de harten.

En Marcel Schwob had een houvast aan Renard. Ik stel me voor dat hij *Les Sans-Gueule* niet zoo zou hebben geschreven, wanneer hij er niet aan gedacht had dat het verhaal Renard onder de oogen kwam en dat het zijn goedkeuring moest winnen. In zijn historie van de verminkte soldaatjes is het hem te doen, niet om den droom die zweeft boven het leven, maar om de primitieve gevoelens en hun eerste instinctmatige uiting. Hij voert ons toch in een wonderwereld, al zijn het groteske vormen die wij er in onderscheiden, want de gestalten van het grillige verhaal doen ons aan een sprookje denken of liever nog aan een legende van dienende barmhartigheid. Zoo leeft het vertelseltje in zijn eigen kring en behoort niet tot onze wereld.

Ik heb het portret voor me van den Marcel uit dien tijd. Levendig en guitig lachen zijn oogen uit het gevulde gezicht. Het zuiver gewelfde voorhoofd geeft harmonie aan het gelaat. Zijn statuur is gedrongen; hij maakt den indruk van een opgewekten jongen monnik, een Benedictijner die nieuwsgierig en gerust het leven inkijkt, over een afstand heen.

„Quel dommage que Schwob ne soit pas né au XVIe siècle," lees ik in een kleine revue van Maart 1891, waarin een literarisch portret van onzen vriend wordt gegeven bij zijn eerste optreden, nog vóór de uitgaaf van zijn boek. „Il eût été digne compagnon d'Erasme de Rotterdam, de Luther,

de Rabelais, mêlant comme eux aux travaux les plus abstrus de l'érudition, les fantaisies humoristiques, les *Propos de table* et *l'Eloge de la Folie*. Gras comme un moine, le teint frais, la joue rebondie, mais l'œuil vif et le regard narquois, il ne leur eût pas cédé en gaité gauloise, en franche humeur, jouissant des lettres comme un gourmet, sans fièvre et sans hâte."

Maar ook hier wordt er de nadruk op gelegd, dat hij zich apart weet te houden.

„Il a le courage de n'être pas mêlé aux coteries littéraires.... Aussi les jeunes talentueux.... lorsqu'ils parlent de Schwob, haussent les épaules avec un: Bourgeois, va!

„Or ils ont parfaitement raison: Schwob est un bourgeois. Bourgeois par son admirable bon sens, bourgeois par son flegme impassible, bourgeois par ce qu'il n'est pas dans le mouvement...."

De dingen van de wereld trokken zijn geest voorbij, en hij droeg in zijn hart een andere wereld, voor hem zelf nog niet geheel te ontraadselen. Nog had hij slechts een voorgevoel van de verbinding tusschen die twee werelden. De vonk was nog niet overgesprongen.

Met dien Marcel Schwob die uit de verte een vriend voor me was geweest, maakte ik in April 1891 de persoonlijke kennis.

BYVANCK.

(*Wordt vervolgd.*)

VERZEN AAN HAAR.

I.

IN EEN ZIEKTE, DIE
ONGENEESLIJK LEEK.

Ik heb leed, ik heb leed
Ik kan 't niet meer verdrijven
De dagen rekken aan elkaar
hun lange foltering, en 'k weet
toch niet, 'wijl ik hun vlucht nastaar,
waar of ze blijven!

Ach ik ween, ach ik ween
Ik kan het niet meer houden!
Want in die wijde scheur van smart,
daar ligt mijn lief, haar bleeke leên
zijn stil, mijn armen staan verstard,
die helpen wouden...

Och mijn kind, och mijn kind,
in 't leed laat mij je wiegen. —
Ik heb geen vreugd meer in mijn hoofd,
maar 'k min je als 'k nóóit je heb bemind,
laat in mijn liefde-leed je hoofd
gestoofd, zich wiegen....

Zoete schat, zoete schat,
dobber op zilv'ren vloeden,
die zilt van Leed, maar licht van Min
je eindeloos omvange', opdat
je drijvë of verdrinkë in
mijn eeuw'ge gloeden.

II.

GEWEKTE HERINNERING.

Hoe sleept de tortel met haar vleugels wijd,
de dun-blauwe oogleên rimp'lig saâmgetrokken,
duikend 't kopje in dikke veêren-plokken,
tot op een avond: o! een eitje leit

rein in den kooi-hoek, en mijn lieve meid,
mijn vrouw is blijd en kijkt met vreugd-verschrokken
oogen naar 't eitje, tot met dichte vlòkken
van 't schuivend buikje 't duifje 't weer bespreidt.

Had niet de doffer ook fijner kopje nu,
als hij de sprietjes droeg in 't zwijgend bekje,
en stiller staarde met gerekter nekje?

Maar 't eitje, 't roze en zacht-doorschenen, 't luw
eitje, het kneusde.... en die lieve oogen
tare' in de kooi, vér naar veel liefs, bedrogen.

III.

O DAGEN VAN OCTOBER.

O dagen, dat weer d'eerste
chrysanten stralen
en geuren met de teêrste
en koelste geur, o dagen
als koele en geur'ge dalen....

O dagen, dat weer d'aarde
is uitgeweend,
nu goude' October klaarde,
ik ril en peins, o dagen,
dat 'k met Haar werd vereend:

wat schreit er toch in u?
wat schreit er toch in u?
wat jubelt er, ik ben
ontroerd in u, want 'k wen
nooit aan uw heerlijkheid,
uw gouden licht, uw tijd,
o dagen van October, waarin wij
stonden zoo stil en vonden bij
elkaar de zoetste heul en rust voor eeuwig.

IV.

Zij komt....

Ik zit geboge' en schrijf, — muf-geel
duft het papier en rins ruikt de inkt;
de lamp zingt hoog en treurig... krinkt
dit kirrend schreien niet tot heél
hoog gillen op, kreet van een veêl,
schriel tot te fijn gekrijt verminkt?
Ik zit geboge' en schrijf, — er wringt
moeilijke wrangheid in mijn keel.

Maar zooals regen-middag, schril
van rood'rig vroeg-kil licht-geril,
dë avond heelt met gulden honing,

zoo stroomt, als door de stille woning
jouw geurig ruischen nader-spoelt,
't geluk me om 't hart met koelte en zoelt'!

V.

Zij gaat....

(Fra Angelico.)

Hoe is toch alles wat
jij doet, mijn zuiv're schat,
zoo schoone!
een heerlijk lijnen-spel
van wende' en wuive' als wel
vertoonen

de dansende engelen die
'k op zaal'ge weiden zie...
zóó blij,
maar blijer nog gaat gij,
mijn lévend Lief, aan mij
voorbij...

Carel Scharten.

MUZIKAAL OVERZICHT.

Muziek in Engeland. — Wagner en de Engelschen.

Eenige maanden geleden stierf in Londen de Duitsche toonkunstenaar Edward Dannreuther.

Hij woonde daar reeds sedert 1863 en was professor aan *The Royal College of Music.*

Dannreuther moet een zeer verdienstelijk pianist geweest zijn — ook volgens het oordeel van Hans von Bülow, die hem in het jaar 1877 op een uitvoering in *Crystal Palace* een concert van Scharwenka hoorde voordragen. „Herr Dannreuther — zegt Bülow — spielte dieses Concert feurig, hell und klar, wie die Beinkleider, welche der Pianist in englischen Morgen- und Nachmittagsconcerten (Gehrock und farbige Cravatte vollenden die Unfeierlichkeit) zu tragen hat, wenn er sich nicht lächerlich machen will."

Van meer belang is echter, dat Dannreuther in Engeland voor de muziek van Wagner zeer geijverd heeft. Vooreerst is hij de schrijver van een zeer verdienstelijk levensbericht van den meester in de *Dictionary of Music and Musicians* van George Grove, waarin hij vele toen nog onbekende bijzonderheden betreffende Wagner heeft medegedeeld — bijzonderheden die hij voor een deel uit Wagner's eigen mond vernam, toen deze in 1877 te Londen was. De meester verkeerde toen veel met Dannreuther en logeerde zelfs de eerste dagen bij hem.

Dannreuther heeft ook enkele geschriften van Wagner in het Engelsch vertaald. Daarvan zeggen de „Bayreuther Blätter" van

1880: „Een voortreffelijke vertaling van Wagner's *Beethoven* in het Engelsch door onzen vertegenwoordiger in Engeland, Edward Dannreuther, is onlangs bij William Reeves te Londen verschenen. Wij kunnen haar onzen Engelschen abonnenten zeer warm aanbevelen, maar ook voor ons Duitschers is zij belangrijk, daar in een aanhang dezer Engelsche vertaling een overzicht wordt gegeven van Arthur Schopenhauer's meeningen over muziek, die in genoemd werk van Wagner het punt van uitgang zijn. Ook *Ueber Zukunftsmusik* heeft Dannreuther verdienstelijk vertaald".

Het voornoemde tijdschrift bevat voorts in zijn nummer van Maart 1881, in den vorm van een brief met het opschrift Die Musik in England, een interessant opstel van Dannreuther, waarin deze de vraag bespreekt, wat het resultaat is van de muzikale beweging in dat land gedurende de laatste tien jaren (1870—1880). Hij begint daarin met te zeggen: „Die Musik in England glänzt wie der Morgen eines neuen Tags".

De muziek heeft in Engeland al vroeg een rol gespeeld. Reeds ten tijde van Shakespeare, en vroeger nog (zegt Dannreuther), heeft Groot-Brittanië zijn eigen muziek gehad: een inheemsch schoon volkslied, thans in Engeland verloren gegaan maar in Schotland en Wales nog in leven. En daarnaast een religieuze en een wereldsche kunstmuziek van groote beteekenis, die, evenals de toenmalige architectuur en poëzie, den stempel van het tijdperk van koningin Elisabeth droegen. *Deze* muziek leeft nog heden. De koorzangen van Thomas Tallis en Orlando Gibbons zijn thans nog in de kerken te hooren, en de madrigalen van Wilbye zoowel als de meerstemmige liederen van Thomas Morley zijn nog niet geheel verdwenen.

En evenals het Engelsche volkskarakter onveranderd is gebleven, zoo heeft ook de geest der Engelsche muziek bewezen, dat hij onuitroeibaar is. Wel sluimerde die geest in de dagen der Puriteinen en tijdens het lichtzinnige en onengelsche tijdperk van het herstel der Stuarts op den Britschen troon, maar met de Koningen uit het Huis van Hannover ontwaakte hij weder, om zich met Händel's genie te vereenzelvigen.

Aldus Dannreuther. Misschien zal menigeen vinden, dat hij de beteekenis der Engelsche muziek uit den voorvaderlijken tijd wel wat breed uitmeet en den schijn op zich laadt, alsof hij het wil

doen voorkomen, dat Engeland grooter aandeel heeft gehad in het ontstaan van Händels „oratorium" dan de Duitsche componist zelf; maar zeker valt het niet te ontkennen, dat Händel en zijn oratorium zonder Engeland niet denkbaar zijn.

In dit oratorium heeft de beroemde componist vooral het krachtige en kernachtige element doen uitkomen, dat in het Engelsche volk ligt. Niet in de aria's en de recitatieven zijner werken op dit gebied treedt zijn machtig talent te voorschijn, maar in de daarin voorkomende koren. Aan eerstbedoelde gedeelten kleeft nog te veel van de oude Opera: de coloratuur o. a. en altijd hetzelfde slot aan het recitatief, ofschoon Händel ook in deze vormen dikwijls veel uitdrukking heeft weten te leggen, o.a. in zijn *Samson*. De koren daarentegen zijn krachtig en monumentaal, en de verschillende volksstemmingen en volksindividualiteiten zijn er met meesterhand in afgebeeld. Daardoor vooral heeft Händel zich een hooge en zelfstandige plaats in de geschiedenis der toonkunst verworven, en wat in het bijzonder Engeland betreft, zoo is het aan *zijn* muziek te danken, dat de zin voor ernstige en verheven muziek daar opnieuw werd aangekweekt.

De voorliefde voor het oratorium is bij de Engelschen blijven voortleven; de verschillende stroomingen, die de tijd ook op het gebied der toonkunst in het algemeen heeft doen ontstaan, hebben daarin geenerlei verandering gebracht. Het oratorium blijft in Engeland populair, terwijl daarentegen in andere landen de belangstelling voor deze soort van muziek (al begint zij ook in de laatste jaren weer wat op te leven) lang niet meer dezelfde is als veertig, vijftig jaar geleden. Ter bevrediging van hun verlangen naar oratoria hebben de Engelschen echter het belangrijkste in lateren tijd steeds uit het buitenland moeten halen, en het moet gezegd worden, dat zij voor het importeeren dezer muziek moeite noch kosten sparen. Qualitatief is de inheemsche productie op dit gebied zeer gering; quantitatief echter laat zij niets te wenschen over. Het is verbazend, zoo vele oratoria en cantaten als er jaarlijks op „festivals" en gewone concerten in Engeland worden uitgevoerd, die van inheemsche componisten afkomstig zijn. De namen Villiers-Stanford, Cowen, Mackenzie, Macfarren, Sullivan enz. (veelal zijn zij directeuren van muziekvereenigingen) prijken herhaaldelijk op de programma's, maar met dezen localen roem

moeten die toonkunstenaars zich meestal tevreden stellen; van hunne toonscheppingen gaat niets of bijna niets het kanaal over. Het meest kent men op het vasteland nog Arthur Sullivan — maar als den componist van *The Mikado*, niet als dien van een groot aantal *Anthems* (cantaten) en orgelwerken.

Met het oog op die groote voorliefde voor het oratorium en voor psalmen, motetten en soortgelijke werken, is het begrijpelijk, dat het koorgezang zich in Engeland in hooge mate ontwikkeld heeft. Het aantal koorvereenigingen is er ontzaglijk groot. Van het eene einde van het land tot het andere — zegt Dannreuther —, van Cornwales tot aan de Hebriden, en ook in de hoofdstad, bestaan er tallooze koorvereenigingen en zij nemen voortdurend toe. De musici op het vasteland hebben geen begrip van de veelvuldige goede uitkomsten van dezen door Engelsche toonkunstenaars en dilettanten verrichten arbeid. De bewering, dat men in het Vereenigde Koningrijk vijftig duizend mannen en vrouwen zou kunnen vinden, die, vereenigd, de koren van den *Messias* zonder voorafgaande repetitie zouden kunnen zingen, is volstrekt niet overdreven. Die koren zingen hoofdzakelijk Händel en Mendelssohn, maar thans ook Bach. En wie weet, of niet binnenkort de *Passie*, de *H-Moll Mis*, ja zelfs Beethoven's *Missa solemnis* evenzoo in tel bij hen zullen zijn als de *Messias?*

Het is mij niet bekend, of dit laatste thans werkelijk het geval is, maar zeker is het, dat de zin voor wat men noemt „geestelijke muziek" bij de Engelschen — zoowel bij uitvoerenden als bij toehoorders — in geen enkel opzicht verminderd is. De ontelbare uitvoeringen, waarvan men zoo nu en dan het een en ander leest, toonen het duidelijk aan.

Maar ook wat andere soorten van muziek betreft, is het verbazend, wat de Engelschen verorberen kunnen. En indien de muzikaliteit van een volk kon worden afgemeten naar de hoeveelheid muziek die het slikken kan, dan zou men het Engelsche volk zeker een eerste plaats in de rei der muzikale natiën moeten toekennen.

Toen Wagner in 1877 naar Londen zou gaan, om daar concerten te geven, en daarvoor ook de medewerking der zangeres Materna had ingeroepen, drukte hij haar vooral op het hart, voor veel repertoire te zorgen, want — zoo schreef hij haar — „die Engländer fressen Musik".

Ook Dannreuther wees, nu vijf en twintig jaar geleden, op dit verschijnsel, zeggende dat het verlangen naar muziek in het Vereenigde Koninkrijk zoozeer toenam, dat begeerig naar elke noviteit gegrepen werd, ook wanneer de voortreffelijkheid daarvan problematisch was. Hij vreesde, dat men daardoor elke soort van muziek — goede, slechte of niets beteekenende — te haastig en zonder oordeel in zich op zou nemen.

Nu, dit verschijnsel is niet specifiek Engelsch; ook op het vasteland van Europa is het bekend.

Gewillig en geduldig in het aanhooren van muziek is het Engelsche publiek ongetwijfeld; zelfs daar, waar het moeielijk te begrijpen muziek betreft. Het is weder Dannreuther, die daarop de aandacht vestigt. Niets overtreft — zegt hij — de gewilligheid waarmede een Engelsch publiek de muziek aanhoort, die men het voorzet. In een der namiddag-concerten in de reusachtige *Albert Hall* hoorden zes duizend personen een gedeelte der liefdescène uit het tweede bedrijf van *Tristan* aan. Wel nauwelijks meer dan 60 der aanwezigen hadden ooit een maat van het werk gehoord of wisten in het algemeen iets van het bestaan daarvan. En toch heerschte er een soort van plechtige stilte, en toen het laatste akkoord was weggestorven, brak er een storm van bijval los. Wij dachten te Bayreuth te zijn.

Ook Hans von Bülow roemde de Engelschen in dit opzicht. Toen hij in het laatst van 1878 in Birmingham twee concerten gaf, speelde hij in elk daarvan de laatste vijf sonaten van Beethoven voor een zeer aandachtig publiek, en te Londen droeg hij werken van Liszt en Schumann voor, die geheel vreemd waren voor zijn publiek en toch zeer gewaardeerd werden.

Valt daaruit nu de muzikaliteit van zulk een auditorium af te leiden? — Zeer zeker niet. Mode en de vrees om niet voor vol gehouden te worden kunnen daaronder loopen. Maar men kan er uit zien, dat het Engelsche publiek zich toch moeite wil geven om te begrijpen, en in elk geval steekt zijn houding in dit opzicht gunstig af bij die der volken van Latijnsch ras, bij wie men menigmaal op onbehoorlijke wijze zijn afkeuring te kennen geeft over de nieuwe muziek die wordt aangeboden en die men niet aanstonds vat.

Men heeft zich meer dan eens bezig gehouden met de vraag,

of de Engelschen een muzikaal volk zijn, en die vraag dan ontkennend beantwoord, zonder evenwel de gronden aan te geven waarop dit oordeel eigenlijk berust.

Ik vind het opwerpen van zulk een vraag vrij nutteloos, want een voldoend antwoord kan men er toch niet op geven. Definities zijn altijd lastig. Reeds de definitie van een muzikaal „mensch" is geen gemakkelijke zaak; hoeveel te meer dan die van een muzikaal „volk". Men kan zeggen, dat Engeland geen componisten van genie heeft voortgebracht en dat virtuozen van bijzondere vermaardheid in de muziekgeschiedenis van dit land niet of zeer zelden voorkomen, en men heeft dan geen ongelijk. Maar is de Italiaan *per se* muzikaal, omdat zijn land een Palestrina en een Rossini heeft voortgebracht en er zooveel fraaie stemmen zijn? Zijn het de Duitschers, omdat Beethoven en Wagner en nog zooveel andere groote meesters tot dien volksstam behoorden? Naar mijn overtuiging moet men, waar het de quaestie van „muzikaal" betreft, de massa er buiten houden, niet aan het begrip „nationaliteit" blijven hangen en alleen het *individu* in aanmerking nemen. Onder de Italianen en de Duitschers kan men personen aantreffen, die geen begrip hebben van degelijke muziek en er ook niets voor gevoelen. Daarentegen zijn er onder andere volksstammen, die men nu niet de eer aandoet van hen onder de „muzikale" te rangschikken, tal van personen, die, zonder van de muziek hun beroep te maken, er niet alleen veel voor gevoelen doch er ook meer dan gewoon begrip van hebben.

Maar hoe men ook over de muzikaliteit der Engelschen moge denken, men zal hun den lof niet kunnen onthouden, dat zij steeds ijverige beschermers en bevorderaars der toonkunst zijn geweest. Niet alleen hebben zij tallooze malen hun land gastvrij opengesteld voor beroemde zangers en instrumentaal-virtuozen uit alle oorden der wereld, maar herhaaldelijk hebben zij ook componisten van grooten naam uitgenoodigd in Engeland te komen om er hunne werken te dirigeeren en voor die gelegenheid de toonkunst met nieuwe werken te verrijken.

Een van dezen was Joseph Haydn. Het was in 1791. Vorst Nikolaas Esterhazy was gestorven, zijn opvolger ontbond de kapel, waarover Haydn jaren lang de directie had gevoerd, en hijzelf werd gepensioneerd. Zeer welkom was derhalve voor hem het aan-

bod van den violist Salomon, tevens ondernemer der concerten in *Hannover-Square*, om in Londen te komen en tevens de muziek te leveren voor twintig concerten, voor elk waarvan hij 50 pond zou ontvangen, behalve nog het eigendomsrecht op zijne composities. Haydn vond in Londen een schitterend onthaal en vergold dit door het componeeren van zes groote symphonieën, sonaten voor piano en een menigte andere stukken. In 1793 bezocht hij ten tweedenmale de gastvrije Engelsche hoofdstad, waar zijn succes nog toenam bij het verschijnen van zijne laatste zes symphonieën. De Universiteit van Oxford zond hem haar diploma van doctor in de muziek, de prins van Wales verlangde zijn portret, door Reynolds geschilderd, en koning George III betoonde hem de meest streelende hoogachting.

Veel had Haydn door dit alles van Engeland ontvangen. Zijne groote verdiensten, die vóór zijn reis naar Londen slechts in betrekkelijk kleinen kring bekend waren, werden door zijn bezoek aan de Britsche hoofdstad en de daarvoor gecomponeerde twaalf symphonieën (de voornaamste zijner toonscheppingen op dit gebied) wereldkundig. De roem, dien hij in Engeland had geoogst, vermeerderde de achting en de bewondering, welke zijne landgenooten hem reeds toedroegen, en, *last not least*, met de som, die hij in Engeland had verdiend en die aangevuld werd door hetgeen zijne concerten hem verder nog opbrachten, had hij van toen af een onafhankelijk bestaan.

Ook Beethoven ontving dergelijke aanzoeken uit Londen. Daar begonnen zijne werken — ook die der latere jaren — langzamerhand bekend te worden, en zijn compositie voor orkest: *Wellington's Sieg in der Schlacht bei Vittoria*, die hij aan den toenmaligen Prinsregent, later koning George IV opdroeg, was er verscheidene avonden achtereen in het *Drury Lane*-theater met enormen bijval uitgevoerd.

Hij, die veel voor de verspreiding van Beethoven's werken in Engeland deed, was dezelfde Salomon (eigenlijk Duitscher van afkomst èn evenals Beethoven te Bonn geboren), die daar ook voor Haydn zoo geijverd had. Als lid der philharmonische vereeniging te Londen deed Salomon zijn best om de Engelschen ook met Beethoven's werken bekend te maken.

Ongelukkigerwijze stierf hij echter reeds in 1815.

Maar Beethoven had in Londen nog andere vrienden, die in

zijn belang werkzaam waren: zijn voormalige leerling Ferdinand Ries en de pianist en componist Moscheles. Met Ries correspondeerde hij over composities, die hij voor Londen bestemd had, maar ook over plannen voor kunstreizen, waarbij ook de hoofdstad van Engeland in het oog gevat was.

Want Beethoven ging steeds met zulke plannen om. Vooral dan, wanneer hij gebrek aan geld had. Dit was o. a. weder het geval in het jaar 1819. De opvoeding van zijn neef Carl, over wien hij tot medevoogd benoemd was en dien hij bij zich genomen had, kostte hem veel geld. Aan Ries schreef hij den 25sten Mei van genoemd jaar: „Ik zat in den laatsten tijd zoo in de zorgen als nooit te voren in mijn leven, en wel ten gevolge van overdreven weldaden aan andere menschen."

Het droevigste was, dat die nood hem voor een oogenblik toegevend maakte ten koste van zijne werken en van zijn kunstenaarsgevoel. Hij, die van zijne composities zoozeer een gewetenszaak maakte, dat hij soms gedeelten daarvan drie-viermaal omwerkte (bijv. in zijn opera, in de 7de en de 8ste symphonie) en die bij het uitgeven van de groote sonate in B-dur (op. 106), zes maanden na de compositie, een brief aan Ries te Londen schreef, om twee noten in een maat bij te voegen, hij schrijft thans in zijn bedruktheid den 19den April 1819 met betrekking tot diezelfde sonate: „Mocht de sonate voor Londen niet geschikt zijn, dan zou ik een andere kunnen zenden; of gij kunt ook het *Largo* der groote sonate weglaten en terstond bij de fuga in het laatste gedeelte aanvangen, of het eerste stuk *Adagio*... ik laat dit aan u over, zooals u het beste dunkt. De sonate is in benarde omstandigheden geschreven, want het is hard, bijna voor het brood te moeten schrijven; zoo ver heb ik het nu gebracht."

In deze kommerlijke omstandigheden zou een reis naar Londen, zooals Haydn gedaan had, voor Beethoven een ware uitkomst geweest zijn. Men was daar, zooals ik reeds gezegd heb, langzamerhand met zijne composities bekend geworden en er was groote geestdrift voor hem ontstaan. Misschien wel wat overdreven, zeide Moscheles vier jaren later in een gesprek met den meester: „De naam Beethoven is voor de Engelschen de beteekenis van het hoogste ideaal."

Aan aanbiedingen had het Beethoven niet ontbroken. Reeds in

Juni 1817 had Ries hem uit naam der philharmonische vereeniging voorgesteld, in Londen te komen, voor die vereeniging twee symphonieën te componeeren en ze daar te doen uitvoeren. Een aanzienlijk honorarium en benefietconcerten werden hem verzekerd. Beethoven neemt een maand later het voorstel aan, maar de slechte staat van zijn gezondheid verhindert hem, aan zijn voornemen gevolg te geven; in Maart 1818 is hij genoodzaakt aan Ries mede te deelen, dat hij dit jaar nog niet zal kunnen komen.

In het voorjaar van 1819 komt de reis naar Londen weer ter sprake. In den reeds aangehaalden brief van 19 April schrijft Beethoven: „Wat mijn komst in Londen betreft, zullen wij elkander nog schrijven. Voorzeker zou dit voor mij het eenige middel zijn om uit dezen ellendigen toestand te geraken." En elk jaar komt hij op zijn plan terug. Den 16den April 1822 schrijft hij aan Ries: „Nog altijd denk ik er over, toch nog naar Londen te gaan, zoo mijn gezondheid het slechts toestaat. Misschien kom ik in het volgende voorjaar."

Twee jaren later komt er weder een aanzoek; ditmaal van een Engelschen toonkunstenaar, Charles Neate genaamd. De philharmonische vereeniging biedt den meester voor zijn bezoek 300 pond aan. Daarvoor zou hij zijn eigen werken moeten dirigeeren en daarvan in elk concert ten minste één doen uitvoeren, en verder voor Londen een symphonie en een concert moeten componeeren. Hij zou ook nog zelf een concert kunnen geven, waarmede veel te verdienen zou zijn, en de uitvoering van zijne strijkkwartetten — wanneer hij die medebracht — zou de winst nog belangrijk verhoogen.

Aanlokkelijk was zulk een voorstel zeker; hier was redding in den nood.

Maar de vraag was, of Beethoven in staat zou geweest zijn, de taak, die men van hem verlangde, geheel en al op zich te nemen, en de overweging dezer vraag zal vermoedelijk pijnlijker voor hem geweest zijn dan die van den staat zijner gezondheid. Het dirigeeren ging niet meer. Reeds in 1817, bij een uitvoering van de 7de symphonie en de *Schlacht bei Vittoria*, was gebleken, dat zijn directie wegens zijn hardhoorigheid zeer onzeker was en dat hij nog wel iets van de *forti* kon hooren maar van het overige niets of bijna niets kon onderscheiden. Zes jaren waren sedert verloopen en zijn doofheid was toegenomen — hoe zou het hem mogelijk

geweest zijn, in zulk een toestand een vreemd orkest in een vreemd land aan te voeren?

Na dien tijd is er van reisplannen naar Engeland geen sprake meer geweest, maar wel bleef Beethoven nog aan dat land denken als aan de bron, waaruit hij hulp zou kunnen putten in benarde ömstandigheden.

Nog tot in de laatste dagen vóór zijn dood kwelde hem de zorg voor zijn bestaan en dat van zijn neef. Dat na zijn overlijden die bezorgdheid ongegrond bleek geweest te zijn, daar er aan geld en papieren van waarde een niet onaanzienlijk bedrag voorhanden was, doet niets aan de zaak af; de zorg was er. Beethoven was nu eenmaal een kind in geldzaken en in de dagen der ernstige ziekte, die zijn dood ten gevolge heeft gehad, was het voor hem nàtuurlijk dubbel onmogelijk, een helder overzicht van den staat zijner financiën te hebben.

Beethoven vroeg zich af, vanwaar het geld zou komen, indien zijn ziekte hem nog lang verhinderde te werken. In zijn nood wendde hij zich in twee brieven van 22 Februari en 14 Maart 1827 aan Moscheles en George Smart te Londen, om door hunne bemiddeling ondersteuning van de philharmonische vereeniging aldaar te erlangen, en wel door het geven van een concert te zijnen voordeele, gelijk deze vereeniging dit vroeger had aangeboden.

In dien tweeden brief schreef Beethoven: „Den 27sten Februari werd ik voor de vierde maal geopereerd, en thans laat het zich aanzien, dat dit ten vijfdenmale zal moeten geschieden. Waar moet dat heen, en wat zal er van mij worden, wanneer het nog eenigen tijd zoo voortgaat? Waarlijk, een hard lot heeft mij getroffen. Doch ik schik er mij in en bid God slechts, dat zoolang ik nog te leven heb, ik van gebrek gevrijwaard moge blijven."

De genoemde vereeniging zond nu aan Beethoven honderd pond sterling en verklaarde zich tot meer bereid. Den 18den Maart kon Beethoven nog een brief van dankbetuiging dicteeren; den 26sten stierf hij.

Zóó heeft Engeland den grooten meester geëerd. Zelfs nog in zijne allerlaatste levensdagen heeft het hem een weldaad bewezen, nadat het hem vroeger herhaaldelijk de meest gunstige aanbiedingen had gedaan, die zijn lot hadden kunnen verzachten, indien hij in staat ware geweest, ze aan te nemen.

En wat deed nu het „muzikale volk," het land, waar deze groote genius leefde en werkte? — Het dacht er niet aan, zich het lot van Beethoven aan te trekken. „Niemand — zegt Adolf Bernhard Marx in zijn biographie van Beethoven —, nicht der Kaiser Franz, nicht Metternich, nicht Erzhertog Rudolf, nicht das reiche von Beethoven so oft entzückte Wien dachte daran, ihn zu retten."

Groot is het aantal toonkunstenaars, die in de dubbele hoedanigheid van componist en dirigent Engeland bezocht hebben. Over al die bezoeken, al ware het ook slechts in korte trekken, te spreken, gedoogt de hier beschikbare ruimte niet. Ik bepaal mij daarom tot één van hen, en wel tot Richard Wagner — ook als herinnering dat hij juist een halve eeuw geleden voor het eerst als dirigent en componist voor een Engelsch publiek optrad.

Wagner is driemaal in Londen geweest; namelijk in 1839, in 1855 en in 1877.

De eerste maal was het slechts een kort oponthoud. In het voorjaar van 1839 waren de eerste twee bedrijven van *Rienzi* gereed gekomen in Riga, waar Wagner toenmaals orkestdirecteur van het tooneel- en operagezelschap van Karl von Holtei was. Het tooneelseizoen was geëindigd, en daar Holtei zich van de directie terugtrok, besloot Wagner, die in de laatste maanden toch met tegenzin zijn post had vervuld — behalve wanneer hij een degelijk werk moest instudeeren — zijn lang gevormd plan te volvoeren, namelijk naar *Parijs* te gaan, waar hij met zijn genoemd werk tot de Groote Opera hoopte door te dringen.

In den zomer van 1839 maakte hij aanstalten voor die reis. Van Riga begaf hij zich met zijn vrouw en zijn grooten Newfoundlandschen hond, over Koningsbergen naar Pillau en nam daar plaats op een zeilschip, dat hem naar Londen zou brengen, van waar hij voornemens was, naar Frankrijk over te steken. Een groot waagstuk was het voor den jongen componist, om zich zonder toereikende middelen naar een vreemd land te begeven. Geld bezat hij zeer weinig, vrienden te Parijs had hij niet, en van de Fransche taal kende hij slechts enkele woorden. De eerste middelen om zich bekend te maken ontbraken hem dus. Maar hij hoopte op zijn kunst, hij vertrouwde op zijn talent, en de partituur van *Rienzi* was in zijne oogen een kapitaal, dat te Parijs hooge renten zou afwerpen.

Na een avontuurlijken zeetocht van drie en een halve week kwamen de reizigers te Londen aan, waar zij besloten eenige dagen te blijven om uit te rusten van de vermoeienissen. Daar het verblijf te Londen echter kostbaar was, vertoefden zij er niet langer dan acht dagen en staken toen met de stoomboot naar Boulogne sur Mer over. Wat het resultaat van Wagner's drie en een half-jarig verblijf in Frankrijk was, weten we: *teleurstelling en ontbering.*

Wagner's tweede bezoek aan Londen was in 1855.

Thans kwam hij er met een bepaald doel. In Zwitserland als balling levende, zag hij in, dat op een spoedige verbreiding zijner werken (*Tannhäuser* en *Lohengrin*) voor hem niet viel te rekenen. (De anti-Wagnerianen toch deden al hun best om die werken den toegang tot het tooneel te versperren) en dat hij van de *tantièmes* der voorstellingen — die hem bovendien niet altijd werden uitbetaald — niet kon leven. Uit dien hoofde was de uitnoodiging, die hij in de laatste dagen van 1854 uit Londen ontving, om er de philharmonische concerten te komen dirigeeren, hem hoogst welkom. De post van orkestdirecteur der *Philharmonic Society* (*the old*) namelijk was ten gevolge van het plotseling aftreden van Michaël Costa vacant geworden; men wenschte weder een Duitschen directeur te hebben en meende niet beter te kunnen doen dan zich tot Wagner te wenden, wiens naam als componist der *Music of the Future* ook tot Albion was doorgedrongen. Van veel invloed op die benoeming was de omstandigheid, dat de concertmeester der genoemde vereeniging, Prosper Sainton, Franschman van geboorte, door een Duitschen vriend, die met hem samenwoonde, de geschriften van Wagner had leeren kennen en groote geestdrift voor den meester en zijn streven had opgevat.

In de briefwisseling tusschen Wagner en Liszt wordt over deze zaak gesproken.

Wagner laat Liszt niet onkundig van de uitnoodiging, die hij heeft ontvangen. Nog denzelfden dag schrijft hij hem er over en deelt hem mede, dat hij het bestuur voorloopig gevraagd heeft: 1o. of zij een tweeden dirigent hebben voor de niet-klassieke stukken („Lumpereien" noemt hij ze): 2o. of het orkest zooveel repetities kan houden als hij zal noodig oordeelen. Wanneer men hem daarin te gemoet komt, wil hij de uitnoodiging wel aannemen,

want als hij op een fatsoenlijke manier wat geld kan verdienen, zou hem dat zeer welkom zijn. Gaarne verneemt hij echter, hoe zijn vriend over de zaak denkt.

Liszt acht het aanbod volkomen aannemelijk, en vraagt, of de uitnoodiging uitgaat van de oude of wel van de nieuwe philharmonische vereeniging. Laatstgenoemde heeft Berlioz gedurende een of twee „seasons" gedirigeerd en had toen een assistent in zekeren Dr. Wylde. In beide vereenigingen — zegt hij — zijn de orkesten talrijk bezet, en er zijn zeer goede krachten onder.

Een paar weken later kan Wagner aan Liszt meer mededeelen. Mr. Andereon, de penningmeester der vereeniging (het is de *oude* zegt Wagner) en tevens directeur der Hofkapel, is zelf bij hem te Zürich geweest, om de zaak in orde te brengen, en alles is tusschen hen beiden geregeld. Maar veel lust heeft hij eigenlijk niet in de onderneming; het eenige wat hij er in ziet, is dat zijn verblijf in den vreemde hem de mogelijkheid opent om er zijne dramatische werken onder eigen leiding te doen opvoeren. „Londen — zegt hij — is misschien nog de eenige plaats in de wereld, waar een opvoering van mijn *Lohengrin* mogelijk is, daar de Koningen en Vorsten in Duitschland wel wat anders te doen hebben dan mij amnestie te verleenen. Natuurlijk zou het voor mij van veel belang zijn, de Engelschen zoover voor mij in te nemen, dat zij voor het volgende jaar, onder protectoraat van het Hof, een uitstekende Duitsche Opera ter opvoering van mijne werken onder mijn directie mogelijk maken. Dat er ter bereiking van zulk een oogmerk geen betere introductie voor mij is dan wanneer ik als directeur der Philharmonie optreed, geef ik toe.'

Liszt antwoordt, dat al de vrienden van Wagner zich over zijn reisplan zullen verheugen. Een half jaar geleden schudden te Londen velen onder het publiek het hoofd, ja enkelen floten zelfs, bij de uitvoering der *Tannhäuser*-ouverture onder directie van Costa. Klindworth en Remény waren bijna de eenigen, die den moed hadden, luide te applaudisseeren. Maar Liszt denkt, dat het nu anders zal gaan, en dat zijn vriend *old England* en de *old Philharmonic* nieuw leven zal inblazen.

Wagner had Liszt voorgeslagen, ook iets van hem te doen uitvoeren, maar Liszt, die het aan nuttige wenken en raadgevingen niet liet ontbreken, meende, dat het beter zou zijn, daarmede tot

een volgend jaar te wachten. „Gij zult voorshands met u zelven genoeg te doen hebben — schrijf hij — en in den eersten tijd een tamelijk afwachtende houding moeten aannemen. Hoofdzaak is, dat gij in Londen vasten voet krijgt en in de eerste plaats het orkest en het publiek uw begrip van Beethoven, Gluck enz. inprent. En dan moet het publiek tevens de *Tannhäuser*- en *Faust*-ouvertures aanhooren en leeren begrijpen en eindelijk het voorspel van *Lohengrin* leeren waardeeren."

Wagner's denkbeeld betreffende het geven van dramatische voorstellingen te Londen in het volgend jaar vindt Liszt een goede gedachte. De onderneming van dit jaar kan als voorbereiding daartoe dienen, en heeft Wagner zich eenmaal aan de Londensche lucht gewend, dan twijfelt zijn vriend niet, of hij zal zich daar geheel thuis gevoelen.

Liszt dacht in dit opzicht veel te optimistisch; met dat „wennen" lukte het volstrekt niet.

Nauwlijks is het eerste concert voorbij, of de jammerklachten nemen een aanvang. Wij vinden ze zoowel in de brieven aan Liszt als in die, welke Wagner uit Londen aan Otto Wesendonk schreef.

Over de philharmonische vereeniging en haar orkest is Wagner niet ontevreden. Het bestuur der vereeniging was na de eerste repetitie zoo opgetogen en vol goede verwachting, dat het bij hem aandrong, reeds in het eerste concert iets van zijn composities te doen uitvoeren. Hij moest toegeven en koos eenige fragmenten van *Lohengrin*. En wat het orkest betreft, zegt Wagner dat het zeer bekwaam is, goede techniek bezit en tamelijk snel begrijpt, maar de voordracht laat veel te wenschen over. *Piano* en nuanceering kent het niet, en het was zeer verwonderd over de wijze, waarop hij de zaak aanpakte, doch tevens daarmede zeer ingenomen.

Een andere bron van tevredenheid was voor Wagner de omgang met enkele toonkunstenaars van beroep; maar deze kring was zeer klein en Engelschen behoorden er niet toe.

Vooral de reeds genoemde Sainton was hem zeer sympathiek. Aan Otto Wesendonk schrijft hij: „Deze Sainton, geboren te Toulouse, is een goedhartig, beminnelijk man, vol kunstvuur. Eigenlijk is hij alleen de aanleiding tot de aan mij gerichte uitnoodiging der philharmonische vereeniging. Hij woont namelijk sedert vele jaren samen met een intiemen vriend, een Duitscher, Lüders ge-

naamd, die mijne geschriften gelezen heeft en, zoo goed als het ging, den zakelijken inhoud daarvan aan zijn vriend heeft medegedeeld. Beiden leidden er uit af, dat ik ongetwijfeld een degelijk mensch *moest* zijn, en zoo heeft dan Sainton, toen hij mij aan het bestuur der vereeniging als dirigent voorsloeg en moest verklaren, vanwaar hij mij kende, gelogen met te zeggen dat hij mij had zien dirigeeren. De ware reden, zeide hij mij, zouden ze toch niet begrepen hebben."

Verder schrijft Wagner: „Sainton is werkelijk een aangenaam mensch. Gisteren, na de repetitie, toen hij zag dat ik vermoeid en ook ontstemd was, reed hij met mij naar mijn woning, wachtte totdat ik mij verkleed had, en rustte niet, voordat hij mijn eenzaam diner had afbesteld en mij naar zijn woning gevoerd had, waar ik met hem en Lüders heel genoegelijk „en garçon" at en langzamerhand weer in een goede luim kwam. Zoo iemand in Londen, onder de Engelschen, is een werkelijke oase in de woestijn."

Over de houding van het publiek te zijnen opzichte beklaagt Wagner zich niet. Integendeel, hij zegt dat het hem met onderscheiding heeft behandeld, zoowel bij zijn allereerste optreden als (en meer nog) aan het einde van het eerste concert. Maar in het algemeen vindt hij toch, dat dit publiek niet veel beteekent en van eigenlijke kunst volstrekt geen begrip heeft. Dertig seconden na de *Eroïca* werd een vervelend duet met dezelfde aandacht aangehoord en niet minder toegejuicht dan de symphonie. Een Engelsch publiek slikt alles, en hij raadt zijne vrienden in Zwitserland aan, wat matiger te zijn in hunne verwachtingen omtrent zijn optreden in Londen. Het is mogelijk, dat zijn muziek aan de toehoorders bevallen heeft — men verzekert hem dat ten minste hier in Londen. Doch daarmede is de zaak niet afgedaan. Evengoed als *zijn* muziek, bevalt aan die lieden ook het vervelendste, en evengoed als bij *zijne* uitvoeringen, wordt er den volgenden dag op concerten geapplaudisseerd, waarvan de programma's stukken van de allerminste soort bevatten.

Hoe weinig verheffends er in zulke overwegingen ook lag, zoo had Wagner hier toch te doen met verschijnselen die destijds overal, en niet speciaal bij het Engelsche publiek, bestonden, en die zelfs thans nog bij lange na niet zijn verdwenen. In dit gebrek aan oordeel des onderscheids bij het publiek kon voor hem

niets krenkends gelegen zijn. Onaangenamer waren de aanvallen die hij in Londen te verduren had — en deze kwamen van geheel andere zijde.

Sprekende over de beoordeeling en de waardeering zijner werken, heeft Wagner eens gezegd: „Musiker von Fach sprachen mir dichterisches Talent zu; Dichter von Fach liessen meine musikalischen Fähigkeiten gelten. Das Publikum gelang es mir oft lebhaft zu erregen. Kritiker von Fach haben mich stets heruntergerissen."

Dit laatste zou hem in 1855 te Londen evenmin bespaard blijven. Hij moest weldra ondervinden, dat hij tengevolge zijner brochure *Das Judenthum in der Musik* in het land, waar Mendelssohn nog als een halve god vereerd werd, een zwaren stand tegenover de critiek zou hebben.

Een merkwaardig toeval was het wel, dat Wagner tijdens zijn verblijf in Londen nog particuliere soirées moest bijwonen, waar niets anders dan muziek van Mendelssohn werd voorgedragen. Het was ten huize van zekeren heer Beneke, voor wien Wesendonk hem een introductie had gegeven. De vrouw van den huize was een bloedverwante van Mendelssohn.

Over deze familie schrijft Wagner aan Wesendonk: „Den heer Beneke bracht ik een bezoek in de City. Hij woont echter buiten en zal mij overmorgen met zijn rijtuig laten afhalen om mij daarheen te brengen. Eigenlijk behoort de heer Beneke met de zijnen tot de partij der *Times* (het blad dat het meest op Wagner schold), ook in muzikale dingen. Zijn vrouw is een verwante van Mendelssohn, voor wiens tegenstander men mij nu eenmaal hier houdt, niettegenstaande men mij verzekerde, zijn ouverture *Die Hebriden* nog nooit zoo goed te hebben gehoord als onder mijn leiding."

En iets later: Het is een talrijke familie, zij woont in Campervall, acht mijlen van mijn woning. En Zaterdags is de geheele familie bijeen; zij telt dan 25 koppen. Hij is een welwillend man en muzikaal. Dochter, zoons, zwagers, schoonzusters, neven en tantes zetten zich na het diner neder om thee te drinken en laten zich dan door twee of drie andere verwanten wat voorspelen en voorzingen — natuurlijk alleen van Mendelssohn. Ik heb zoo iets nu al tweemaal bijgewoond."

Wagner gelooft, dat de familie nog niet goed weet, wat zij van hem denken moet, maar ook nu spreekt hij met lof van den heer

des huizes en meent, dat door diens welwillende tusschenkomst een verandering in de stemming der pers te zijnen opzichte niet onmogelijk is.

Met de organen der openbare meening stond Wagner op slechten voet. Bezoeken bij muziek-autoriteiten of bij invloedrijke mannen der pers had hij niet afgelegd. De voorzichtige Liszt had zich veroorloofd, zijn vriend vóór de reis naar Engeland een zachten wenk hieromtrent te geven, en nog in Londen zelf werd hem aangeraden, die heeren door zijn houding niet tegen zich in te nemen. Dit blijkt uit een brief aan den heer Wesendonk, waarin Wagner zegt: „Men raadt mij aan, dezen en genen op te zoeken, bijv. Dawison (*Times*), Chorley enz. Deze personen hadden invloed, en bovendien zou het toch jammer zijn, wanneer mijne bekwaamheden en talenten hier nutteloos verkwist werden. Ik weet niet, hoe gij hierover denkt, maar *ik* meen, dat ik met al die talenten hier niets heb te zoeken, en dat ik in elk geval van die heeren geen aanbeveling noodig heb."

In antwoord op den wenk van Liszt had Wagner zich nog krasser over die „Zeitungsschreiber" uitgelaten en daaraan toegevoegd: Natuurlijk schimpen zij nu voortdurend op mij dat het een lust is, en het verwondert mij, dat het publiek zich daardoor tot nu toe niet van de wijs heeft laten brengen.

En wanneer Wesendonk hem om dagbladen vraagt, waarin over zijne concerten geschreven wordt, dan antwoordt Wagner: „Dagbladen? Wat moet daar dan in staan? Iets, waarmede gij de lieden over mijn succes in Londen zand in de oogen kunt strooien? Daartoe zouden alleen *Illustrated News* en *Daily News* bruikbaar zijn; deze toch worden door den secretaris der Philharmonie met waardeerende artikelen over de concerten dezer vereeniging, en dus ook over *mijne* daden, voorzien."

Later zegt hij evenwel, dat er in de dagbladen over het algemeen een neiging tot verandering te zijnen gunste is te bespeuren, en acht hij het niet onmogelijk, dat het voor hem ten slotte nog op een overwinning uitloopt.

„Maar wat geeft mij dat eigenlijk? — laat hij er op volgen. Mijn ontstemming komt niet daarvandaan, dat ik hier iets verwacht heb, waarover ik nu teleurgesteld ben, maar dat anderen voortgaan, uit een geheel onvruchtbaar conflict van mijn wezen met een mij geheel vreemd wezen iets te verwachten."

Hierin ligt iets van een verwijt jegens Wesendonk en andere vrienden in Zwitserland, die hem in zijn plan, om de uitnoodiging der philharmonische vereeniging aan te nemen, versterkt hadden. Misschien om dien indruk bij Wesendonk weg te nemen, schrijft hij hem later: „Lieve vriend, geef het op, mij onafhankelijk te willen maken. Ik zal mijn heele leven lang — ten minste naar de opvatting der Engelschen — een „Lump" blijven (namelijk iemand, die met zijn talent zijn voordeel niet weet te doen). Wees verzekerd, dat ik *U* niet aanklaag, mij in de Londensche aangelegenheid raad te hebben gegeven. Ik kan mij niet voorstellen, dat er iemand is, die mij *niet* zou hebben aangeraden te gaan. Maar ik had mij zelven beter moeten kennen, en ik alleen heb een inconsequentie begaan, waarvoor ik nu terecht ook moet boeten. Ware ik alleen musicus, dan zou de zaak in orde wezen; maar ongelukkigerwijze ben ik ook nog wat anders, en dááraan ligt het, dat ik in deze wereld zoo moeielijk onder dak te brengen ben."

Leest men brieven van Wagner uit tijdperken van zijn leven, waarin hij zich met ondernemingen als die te Londen bezig hield, dan ontmoet men telkens dezelfde jammerklachten. In de brieven, die hij in de jaren 1859—62 uit Parijs aan mevrouw Wesendonk schreef en waarvan ik bij een vorige gelegenheid hier ter plaatse het een en ander heb medegedeeld, komen ze evengoed voor als in die, welke hij in 1855 uit Londen aan haar man en aan Liszt zond.

Zijne vrienden, met Liszt aan het hoofd, hadden het beste met hem voor en wilden hem steeds op den weg voeren, waar zij meenden dat roem en eer, geld en misschien ook een vaste positie voor hem te behalen waren, en zoo hadden zij hem ook versterkt in zijn voornemen om de uitnoodiging voor Londen aan te nemen. Maar zij begrepen niet (en zelfs Liszt scheen er niet altijd van doordrongen te zijn), dat zijn doel een geheel ander was dan op concerten als dirigent roem in te oogsten en brokstukken van zijne dramatische werken ten gehoore te brengen. De eenige die hem in dit opzicht begreep, was een vrouw — Mathilde Wesendonk.

„Ik ben nog iets anders dan toonkunstenaar" — had Wagner gezegd, en in een brief aan Liszt drukte hij zijn bedoeling nog duidelijker uit. „Het eenige wat ik verlang — schreef hij — is, mijne *Nibelungen* te voltooien. Kunnen mijne edele tijdgenooten

niet maken, dat ik daar rustig en onbezorgd aan voortwerken kan, dan hale hen de duivel met al hun roem en eer. Door Londen ben ik met mijn werk ten achteren geraakt; ik ben pas met het instrumenteeren van het eerste bedrijf der *Walküre* gereed gekomen. Ik had gehoopt, terstond na mijn terugkomst in Zwitserland aan *Jung Siegfried* te kunnen beginnen, doch daar valt nu niet meer aan te denken, want meer dan de tweede akte der *Walküre* zal ik hier wel niet kunnen afmaken."

Wagner beschouwde zijn reis naar Londen als een groote dwaasheid; maar zij was nu eenmaal begaan en hij zou uithouden.

En hij hield woord. Hij bleef tot aan den afloop van de acht concerten, waarvan het laatste plaats had den 25sten Juni 1855.

Lezen wij, wat hij bij zijn terugkomst in Zwitserland aan Liszt schrijft, dan krijgen wij den indruk, dat de Londensche onderneming — het schimpen in dagbladen daargelaten — eigenlijk toch niet zoo slim is geweest als men uit zijne klachten zou opmaken.

Reeds na het vierde concert deed het gerucht de ronde, dat Wagner tengevolge van de oppositie der Engelsche pers de directie zou neerleggen, hetgeen Liszt aanleiding gaf hem te schrijven: „In Düsseldorf erzählte man, dass Du schon von London abgereist wärst! Das neidische Philisterthum freute sich sehr über diese Nachricht." Wagner dirigeerde echter ook nog de volgende vier concerten en wist de toehoorders door zijn geniale vertolking van de werken der groote meesters zoozeer in verrukking te brengen, dat aan het einde van het laatste concert het geheele publiek en het orkest als één man opstonden, om door langdurige daverende toejuichingen den meester hulde te brengen en hem op die wijze schadeloos te stellen voor de hatelijkheden, die hij van andere zijde had ondervonden.

Over de ontvangen hulde schrijft Wagner in den bovenbedoelden brief aan Liszt (5 Juli, uit Zürich): „Gij hebt zeker reeds gehoord, dat koningin Victoria zeer minzaam jegens mij geweest is. Zij bezocht met prins Albert het zevende concert, en daar zij had te kennen gegeven iets van mij te willen hooren, liet ik de *Tannhäuser*-ouverture uitvoeren, die zeer werd toegejuicht. De Koningin verschafte mij na het eerste deel van het concert de eer van een onderhoud en was daarbij zoo vriendelijk en hartelijk,

dat ik daarvan werkelijk geroerd was. Dit waren nu de eerste menschen, die het waagden, mij openlijk en onverholen een bewijs van waardeering te geven. En ook publiek en orkest verblijdden mij in het laatste concert door hunne zelfstandigheid, daar ook zij zich tot een demonstratie tegen de Londensche critiek lieten vervoeren. En zoo kreeg deze eigenlijk zeer dwaze onderneming voor mij ten slotte nog het karakter eener overwinning. Dat hier echter een overwinning, zooals *ik* die bedoel, is uitgesloten, spreekt wel van zelf."

„Ik denk er niet aan, ooit weder in Londen te komen" — had Wagner aan Liszt geschreven. Maar hij kwam er toch nog eens — twee en twintig jaren later, in het voorjaar van 1877. Ook thans weder was een geldquestie de drijfveer, maar de wijze waarop hij er ontvangen werd, was ditmaal reeds aanstonds een geheel andere.

Het deficit der opvoeringen te Bayreuth in 1876 was zoo groot, dat Wagner zijn plan om de Nibelungen in het daaropvolgende jaar nogmaals daar ten tooneele te brengen, moest laten varen en integendeel moest uitzien naar middelen om het te kort te dekken en de herhaling der voorstellingen mogelijk te maken. Daar men hem nu uit Engeland voordeelige aanbiedingen deed, kon hij niet anders doen dan nogmaals de reis daarheen ondernemen.

Te Londen, in de *Albert Hall*, werden in het voorjaar van 1877 onder leiding van Hans Richter — en gedeeltelijk ook van Wagner zelven — fragmenten zijner werken ten gehoore gebracht door de voornaamste zangers, die te Bayreuth hadden medegewerkt, en door een orkest van 170 man. Groot was het succes dezer concerten, die o. a. door de koninklijke familie werden bijgewoond. Maar wat Wagner gehoopt had, namelijk uit hunne opbrengst het bedoelde te kort te dekken — geschiedde niet! Die opbrengst werd door de groote onkosten geheel verzwolgen.

HENRI VIOTTA.

PARLEMENTAIRE KRONIEK.

25 Juni.

De laatste parlementaire werkzaamheden vóór den grooten slag vonden plaats in de Eerste Kamer. Zij had eenige wetten van kleineren omvang, zooals de Provinciale wet en de verhooging van de begrooting van Justitie met het oog op de invoering der Kinderwetten aantenemen, en daarnevens twee ontwerpen, die *la pièce de résistance* van haar arbeid vormden: het Hooger en het Lager Onderwijs. Het wetje dat de begrooting van Justitie verhoogde ter wille van de Kinderwetten, vond één bestrijder, den heer Van Houten. Deze richtte zich, zooals de minister van Justitie niet naliet optemerken, niet zoozeer tegen het wetsontwerp zelf als tegen de Tweede Kamer, die op de meest overhaaste wijze in één dag èn afdeelingsonderzoek èn openbare behandeling had aaneengekoppeld. Een wijze van werken die, naar ieder hopen moet, nooit weer zal worden gevolgd, en die zelfs door den spoed, dien het naar huis gaan van de Kamer gebood, niet kan worden goedgepraat.

Maar al had de heer Van Houten materieel gelijk, staatsrechtelijk was de minister Loeff in zijn recht, door te beweren èn dat de Tweede Kamer bij haar wijze van werken de Grondwet niet had geschonden èn dat dit voor een lid der Eerste Kamer bezwaarlijk een reden kon zijn om tegen een wetsontwerp te stemmen en zoodoende feitelijk de regeering te treffen. De afgevaardigde uit Friesland bleef dan ook bij de stemming alleen staan.

Meer en meer blijkt, dat de liberalen in de Eerste Kamer den heer Van Houten als woordvoerder laten optreden. Slechts wanneer

hij de regeering bestrijdt met argumenten, die slechts zijn naaste geestverwanten kunnen goedkeuren, staat als tweede woordvoerder de heer Van Welderen Rengers op, om zijnerzijds een „*tegen*" aan het kabinet-Kuyper voortehouden, doch op andere motieven berustend dan de oppositie van zijn mede-afgevaardigde uit Friesland. Dit verschijnsel deed zich zoowel bij de Hooger Onderwijswet als bij de Lager Onderwijsnovelle voor.

Het debat over het Hooger Onderwijs stond hoog en, eerlijk gezegd, ter rechterzijde nog hooger dan ter linkerzijde. Dat komt, omdat schering en inslag van de redevoeringen van den heer Van Houten, waar zij de onderwijs-politiek dezer regeering betreffen, is zijn fel anti-clericalisme. Hoogescholen van priesters — zoo heette het — zullen ontstaan en gedijen, wanneer het bijzonder Hooger Onderwijs gelijke rechten ontvangt als het openbare. Hoe met deze uitlating te rijmen is de bij repliek door den heer Van Houten geuite bewering, dat hij niet is tegen gelijkstelling van bijzondere en Rijksuniversiteiten, mits zij *geen* van alle den *effectus civilis* aan haar doctorale graden verbonden zien, is niet te begrijpen. Als dàt alles is wat men tegen de Hooger Onderwijswet heeft, vanwaar dan zulk een storm? Vanwaar dan bij de vorige Eerste Kamer die opoffering van eigen leven, waardoor het land nu ook in de eerstvolgende parlementaire periode aan een kerkelijken Senaat vastzit? Hadt gij en uw partijgenooten *dat* maar eerder gezegd — aldus zeer ter snede de Premier, die bijzonder op dreef was — dan hadden wij misschien op dien grondslag tot overeenstemming kunnen komen.

De redevoering, die ongetwijfeld het hoogst stond, ook uit een wetenschappelijk oogpunt, was die waarmee Dr. Woltjer het wetsontwerp verdedigde. Hij bestreed de voorstelling dat men aan de bijzondere Universiteiten gekneld zal zitten in het dogma, met deze wedervraag: welke wetenschap, ook aan de vrijzinnige zijde, kan het zónder eenig dogma stellen? En hij bleek daarbij thuis te zijn in de natuurwetenschappelijke literatuur als weinigen in de Kamer. Tegen deze principieele rede had de woordvoerder der linkerzijde, vooral als hij filosoof wil heeten, een principieel verweer moeten stellen. De heer Van Houten deed het niet.

Des te verdienstelijker van een leek als de heer Stork om den heer Woltjer voortehouden, dat ter linkerzijde breken met een

dogma nog niet leidt tot uitbanning van den geleerde, die zich hiertoe verstout, terwijl bij de Vrije Universiteit die uitbanning niet bepaald onbekend is.

Bij partijstemming werd de wet aangenomen, gelijk zij ten vorigen jare bij partijstemming werd verworpen. De toekomst moge beslissen wie gelijk heeft gehad!

Had de heer Rengers bij het Hooger Onderwijs te kennen gegeven, dat hij en zijn vrienden voornamelijk tegen de wet stemden omdat zij geen staatsgeld wilden toestaan voor bijzondere Universiteiten, ook bij het Lager Onderwijs liet hij de oppositie niet alleen aan den heer Van Houten over. En terecht, want het was bij dezen fellen anti-clericaal weer voornamelijk de haat tegen het kerkelijk onderwijs, die zich uitte; meer nog dan het besef, dat het peil van het volksonderwijs zal dalen als de bijzondere schooltjes meer en meer de openbare school gaan verdringen. De heer Rengers motiveerde zijn stem tegen de wet voornamelijk omdat zij aanneemt de rechtsgelijkheid van bijzonder met openbaar lager onderwijs in plaats dat men — gelijk bij de wet-Mackay van 1889 — het subsidieeren van bijzonder onderwijs als een tegemoetkoming beschouwde. De heer Van Houten vulde deze motieven met nog meerdere aan. Hij geeselde de regeering omdat zij gelden uit de rijkskas neemt *zoogenaamd* voor het bijzonder onderwijs, doch waarvan feitelijk de predikanten kunnen worden bezoldigd en de katholieken hun kapellen kunnen opsieren. Hij wees er op, dat de wet van 1897 omtrent de finantieele uitkeering aan de gemeenten op averechtsche wijze door Dr. Kuyper wordt uitgelegd en toegepast. Hij wraakte het dat deze wet 2$^1/_2$ millioen van het Rijk neemt, terwijl die som slechts gevonden kon worden uit gelden, die er nog niet zijn en die ook niet zullen komen, indien de verkiezingen de regeering in de minderheid laten.

Het stond geschreven, dat nog vóór de verkiezingen de Lager-Onderwijsnovelle door de Eerste Kamer zou zijn heengehamerd. Er werd aan de minderheid geen kwartier gegeven; vier en twintig uur na de opening der beraadslagingen was de wet aangenomen.

De stembus van 16 Juni heeft gesproken, maar nog niet beslist. Toch was haar geluid duidelijk. De eerste stemming beteekent voor Dr. Kuyper een moreele nederlaag. Overal nam het stemmen-

aantal van de mannen der linkerzijde toe. Zelfs daar waar de regeering het terrein behield, was de minderheid van 1901 in kracht geducht toegenomen. „Niet zonder kleerscheuren", schreef de *Standaard* boven haar opstel, dat aan den uitslag der eerste stemming was gewijd. Inderdaad, die scheuren zouden wel eens zoo groot kunnen blijken, dat de kleeren geworpen moesten worden bij de oude plunje van den Premier. Speciaal de anti-revolutionaire partij heeft verliezen geleden. Terwijl de katholieken hun 25 zetels al binnen hebben, hebben de onmiddellijke vrienden van Dr. Kuyper hun oude vesting Gorinchem verloren, is den Helder door een vrijzinnige bezet en strijden dezen in tal van districten met hoop op goeden uitslag tegen de anti-revolutionairen. Men heeft van het Kuyper-régime genoeg; de kentering is begonnen; straks slaat het voor goed in de politiek om.

Al is niets zoo wisselvallig als de stembus en hebben voorspellingen omtrent verkiezingen met die omtrent het weer het speculatieve gemeen, toch is er kans dat de linkerzijde — de sociaal-democraten daaronder begrepen — in de nieuwe Kamer 50 zetels zullen bezitten. „Op het doode punt", zal men zeggen. Het zij zoo, maar men vergete niet, dat ook de stervende kamer op het stuk van sociale wetgeving en kiesrecht op het doode punt stond. Zij had er alleen nog de beslist clericale tint bij. Is voor wie dit beseft, de keuze moeilijk?

NASCHRIFT.

28 Juni.

Zooeven brengt de telegraaf den uitslag van de herstemmingen. Een jubelkreet gaat door het vrijzinnig Nederland. Afgeschud is het Kuyper-juk. De man der „kleine luyden" heeft het onderspit gedolven. Er is een meerderheid links. Wel is waar slechts 52 stemmen tegen een phalanx ter rechterzijde van 48, maar toch meer dan men op 16 Juni had durven hopen. En wat daarbij treft, zijn de stemmencijfers, waarmee de mannen der linkerzijde zijn gekozen. Bijna overal is de meerderheid groot; zelfs in districten, waar men — indien men al aannam dat men het kòn winnen — meende dat een overwinning voor den vrijzinnige een „narrow escape" zou zijn, was die meerderheid een paar honderd stemmen of zelfs daarboven.

De verkiezingen van 1905 zullen een grooten invloed hebben op de toekomstige partijformatie in ons land. Een zoo felle clericale meerderheid en een zóo sterk opgedreven partijhaat als in den laatsten tijd tusschen de voor- en tegenstanders van Kuyper bestond, zal tot het verleden behooren. Of Rome den bondgenoot van weleer trouw zal blijven valt te betwijfelen.

Het sterkst is Dr. Kuyper persoonlijk getroffen. Het zijn zijn eigen partijgenooten, die het gelag betalen. De anti-revolutionairen verliezen niet minder dan acht zetels, terwijl de katholieken hun plaatsen hebben behouden. Het is de Kuyperregeering die door de kiezers van Nederland ten doode is opgeschreven. Wat een verschil tusschen dezen staatsman en een Thorbecke, ja zelfs een Heemskerk. Toen Thorbecke het veld moest ruimen, *moet* hij het gevoeld hebben, dat eens de dag zou aanbreken, waarop hij aan het bewind zou worden teruggeroepen. Dr. Kuyper daarentegen zal heengaan; wat de toekomst zal brengen weet men niet, maar *dit* mag men met gerustheid verzekeren: *deze* staatsman komt nooit meer aan de regeering.

De proef is genomen; de natie heeft van die proef ruimschoots haar bekomst.

Al zal een zoo kleine meerderheid als waarover de linkerzijde thans beschikt, een meerderheid waarbij de sociaal-democraten nog zijn meegeteld, geen aanleiding kunnen geven tot een krachtig vooruitstrevend bewind, het land mag gelukgewenscht worden met dit niet genoeg te waardeeren feit: voor een clericale regeering is geen plaats. *Dàt* is de overwinning; en die rechtvaardigt de juichkreten volkomen.

BUITENLANDSCH OVERZICHT.

27 Juni.

De herinnering aan het eind van Mei en het begin van Juni van dit jaar zal lang bewaard blijven in de historie der 20e eeuw.

Er heeft een verandering plaats gegrepen in de verhoudingen van de wereld en aan alle kanten scheurt het en verschuift het.

De zeeslag bij het eiland Tsu-shima, die 27 Mei begonnen is, heeft er de voornaamste schuld aan. Het was een catastrophe voor de Russische macht ter zee. Hoe lang zijn de schepen van Rodjestvenski in aantocht geweest! Hoe lang is die vloot blijven varen in de Zuidelijke zeeën als een toekomstbedreiging voor Japan, als een mogelijke uitredding uit den nood voor Rusland! Nu nadert zij den vijand; zij zal, is 't ook met opoffering van menig schip, de vijandelijke linie doorbreken om het overschot der Russische zeemacht in Wladiwostok te gaan versterken en een nieuwe tegenweer te organiseeren. Maar neen, 't is alsof die machtige vloot zich in de val laat lokken. Zij wordt in den grond geboord deels en deels gevangen genomen. Aan geen der schepen gelukt het naar Wladiwostok te komen; het is een verlics aan eer en aan macht voor Rusland, een vergrooting van het prestige van Japan, — en een ommetelijk voordeel, daar het thans Japan is, dat de zee en den toevoer over zee beheerscht. Mogelijk dat Rusland hierna nog eenig voordeel behaalt, maar de victorie is verkeken.

De overwinning is aan Japan.

Het eerste gevolg was dat de president der Vereenigde Staten

nu met kracht zijn plan kon doorzetten om een vrede voor te bereiden tusschen de oorlogvoerenden, en het tweede gevolg was dat de Fransche minister van buitenlandsche zaken, Delcassé, zijn post moest opgeven.

Onder leiding van Delcassé had Frankrijk gedurende de laatste zeven jaren iets van zijn vroegere positie tegenover het buitenland teruggewonnen. Parijs was het middelpunt geworden der diplomatieke onderhandelingen. Reeds de oorlog tusschen de Vereenigde Staten en Spanje vond daar haar beslag, omdat Frankrijk zijn bemiddeling aanbood, en in den allerlaatsten tijd was Parijs weer de plaats van samenkomst geweest voor de afgevaardigden van Engeland en Rusland na het incident van Hull, en had Frankrijk zijn krachtige hulp verleend tot het uit den weg ruimen der gerezen moeilijkheden. Dat was te danken aan het klare begrip en het hardnekkige doorzettingsvermogen van Delcassé. Hij had zich getoond als den Europeeschen staatsman, misschien omdat er geen andere diplomatieke lichten waren die zijn licht verduisterden.

Met Engeland was een *entente cordiale* tot stand gekomen, en door verdragen waren de twistpunten opgeruimd en was een lijn van samenwerking voor de toekomst aangewezen. Italië en Spanje waren weer gekomen in de sfeer van den Franschen invloed, en zelfs Duitschland scheen niet ongeneigd zich met zijn buurman te verstaan.

Delcassé had voor Frankrijk die flinke stelling weten te verkrijgen door het verbond met Rusland als steunpunt te gebruiken. Hij hield onverzettelijk aan Rusland vast, en zorgde dat Frankrijk er profijt van trok.

De ongelukkige keer van zaken in den Japanschen oorlog deed hem niet wankelen, ofschoon daarop van verschillende kanten zijn politiek werd aangetast.

Hij had met binnenlandsche vijanden te doen.

Als in het begin van het jaar de woelingen in St. Petersburg uitbraken, nam hij het met een kort en streng woord op voor de Russische regeering bij gelegenheid van de aanvallen der democraten, in de Fransche Kamer tegen den Czar gericht. Die enkele autocratische zinnen hebben Jaurès en de zijnen tot onverzoenlijke vijanden van Delcassé gemaakt.

Toen kwam de vijandschap van anderen los. Er waren er die

hem verweten onder het ministerie-Combes niet beter gewaakt te hebben voor de betrekkingen met den Paus; anderen vonden dat hij Frankrijk te zeer door de Engelsche belangen in beslag liet nemen; weer anderen — het waren de diplomaten vieux jeu, — hadden tegen hem dat hij de groote gezantschapsposten aan menschen zonder afkomst en verleden uitdeelde; de rest achtte het een ongehoorde pretentie in Frankrijk zeven jaar achtereen minister te willen blijven.

Nu kwam de actie van Duitschland er bij, en Delcassé kreeg zijn persoonlijke vijanden in het buitenland; Wilhelm II kon het niet verdragen dat op zijn wensch tot toenadering aan Frankrijk niet behoorlijk acht was geslagen, hij vond den tijd gekomen om Duitschland een woord mee te laten spreken in de zaken der wereld, en hij zette onverwacht aan Frankrijk den voet dwars door een zelfstandige actie in Marocco, dat volgens de overeenkomst met Engeland onder Fransche leiding zou komen.

Het terrein was niet slecht gekozen. De Duitsche Keizer heeft zich, ten voordeele van de Duitsche belangen in Voor-Azië, altoos als een beschermer van de Muzelmansche heerschappij gedragen, en de Sultan van Turkije bezit maar één vriend in Europa, en dat is de Keizer. Marocco is op de Noord-Afrikaansche kust het laatste en uiterste bolwerk van den onafhankelijken Islam, en een politiek ten gunste van Marocco zou dus den band tusschen Duitschland en de Muzelmannen versterken.

Daarenboven gaat Marocco door voor een land met onmetelijke onontgonnen hulpbronnen, en die zouden, al werd het beginsel van de „open deur" toegepast, toch ten goede komen aan Fransche ondernemingen, wanneer Frankrijk te zeggen kreeg in het land. Keizer Wilhelm handelde dus niet alleen als een Keizer die een wereldpolitiek had, maar ook als een goed handelsvertegenwoordiger voor zijn volk, wanneer hij er op stond dat de „open deur" niet alleen door Frankrijk zou worden opengehouden, maar er ook nog andere bewakers bij werden aangesteld die behalve de deur ook hun oogen zouden openhouden.

De politiek van den Keizer werd met het noodige vertoon, door een bezoek aan Tanger en een missie naar Fez, als tegenhanger tegen de Fransche missie, op het politieke schouwtooneel ingeleid, en een nadrukkelijke waarschuwing werd aan het adres

der Fransche regeering gericht. Als Rusland gedurende het laatste half jaar getriomfeerd had, zou Duitschland zich misschien hebben ingehouden, maar nu kon het zijn demonstratie naar eigen wensch inrichten.

Delcassé liet zich echter niet gemakkelijk van zijn stuk brengen. Het scheen wel alsof hij 't er op wilde wagen den toorn van den Duitschen Keizer te trotseeren, ofschoon de kansen hoe langer hoe slechter gingen staan dat het Russische verbond eenige kracht aan Frankrijk zou geven. De slag bij Moekden was al een streep door zijn rekening geweest; maar hij wilde toch niet wijken, en hij wist met zijn koelheid zijn minister-collega's den bijna verloren moed te hergeven. De zeeslag echter bij Tsu-shima ontnam hem alle houvast.

In één oogenblik kreeg hij de heele wereld tegen zich. Zelden is er zeker zoo *unisono* tegen een sterveling, die zijn rol toch verre van slecht had gespeeld, te kennen gegeven dat hij overbodig was, nu hij van zijn ideeën geen afstand wilde doen. Hij ging heen met eere, onder een universeel gevoel van opluchting, en liet het over aan zijn opvolger, den chef van het kabinet, Rouvier, om onder de veranderde omstandigheden een gedragslijn te kiezen welke met die omstandigheden rekening hield.

Waarom zoo lang bij het geval van Delcassé stilgestaan? De bezwaren, daarbij voor den dag gekomen, hangen toch nauwer samen met den afloop der vredelievende bedoelingen van den president der Vereenigde Staten dan bij den eersten oogopslag mag schijnen.

Rusland en Japan hebben de voorslagen van Roosevelt niet afgewezen, ieder van de landen heeft verklaard dat, zoo zijn tegenstander den vrede wenschte, het met alle liefde bereid was zijn vijand de hand toe te steken, mits die wederzijdsche vredelievendheid zich uitte in dragelijke en voordeelige vredesvoorwaarden. Met Augustus zouden de gezanten bijeenkomen en Washington, de hoofdstad der Unie, werd na eenige aarzeling als rendez-vous gekozen. Dit geeft wel aan de Vereenigde Staten een zeker overwicht, en wie twijfelt er aan of de Vereenigde Staten kunnen zich laten gelden, wanneer zij het ernstig willen. Maar of daarbij de richtige weg gekozen is tot een spoedigen vrede, dat laat zich betwijfelen.

Wie direct pressie kunnen uitoefenen op Rusland en Japan zijn Frankrijk en Engeland, beiden gebonden door hun verbond met een der oorlogvoerenden, en tevens machtig het eene door zijn rijkdom, het andere door zijn rijkdom en zijn vloot. Konden Engeland en Frankrijk het tot een overeenkomst brengen aangaande den wereldvrede, dan was hij spoedig tot stand gebracht. Nu heeft de actie van Keizer Wilhelm die aaneensluiting verhinderd tusschen de beide Westersche mogendheden — een samengaan waarop Delcassé's politiek doelde.

Want de Keizer wil Engeland buiten Europa houden: hijzelf wil Europa zijn, en geen verbond erkent hij waarin hij niet de hoofdpersoon zou wezen.

Rodjestvenski's nederlaag heeft hem de handen vrij gegeven om te verhinderen wat hij verlangt dat niet tot stand zal komen. Door zijn optreden in Marocco heeft hij aan Frankrijk laten zien dat de goede wil van Engeland onvoldoende is voor steun wanneer hij zelf zijn tegenspraak laat hooren. Frankrijk moet zich bij Duitschland scharen, dat is zijn wensch, en al heeft hij misschien de macht niet om dien wensch tegen Frankrijks wil door te drijven, hij kan ten minste zorgen dat er oorlogsgevaar over Europa blijft hangen, en dat voortaan Frankrijk zich hoedt bij iederen stap dien het wil zetten.

Zoo heeft de Amerikaansche Unie gehandeld waar Europa zijn taak moest opgeven. Zal echter Washington, de stad der politieke *jobbers*, de vredesonderhandelingen tot een klaar en goed einde zien brengen?

Het is reeds een slecht teeken dat het denkbeeld van een wapenstilstand tusschen de oorlogvoerenden geen voortgang heeft. En men weet uit de historie hoe lang vredescongressen duren, wanneer de oorlog nog daarnevens gaat. Ook zullen natuurlijk de groote vragen van toelating der Japanners en Chineezen in de Vereenigde Staten op zulk een bijeenkomst zoo niet beslist, dan toch ter sprake gebracht worden. En dan is er nieuw voedsel voor oneenigheid.

De kans is in allen geval verkeken, voor goed, dat Europa de scheidsrechter is in den strijd tusschen Japan en Rusland. Dat is vooreerst het effect van Rodjestvenski's onheil.

Nu zou ik over de verwarring in Rusland moeten spreken. Was een vrede het onmiddellijke gevolg van de nederlaag geweest,

een vrede waartoe afgevaardigden, als vertegenwoordigers van het Russische volk, hadden medegewerkt, dan zou de toestand in het Czarenrijk misschien opklaren. Thans schijnt het dat de troebelen overhand zullen toenemen.

En dat beduidt gevaar ook buiten Rusland.

Er is in onze dagen bij alle vermeerdering van het verkeer tegelijkertijd een neiging tot scheiding tusschen de volken waar te nemen. Waar unies gevestigd schenen, daar komen separaties. In Noorwegen is de scheiding van Zweden thans reeds een voldongen feit, al is ze voor het internationale staatsrecht nog niet geregeld. In Hongarije kan de scheiding van de Oostenrijksche monarchie ieder oogenblik worden uitgesproken, zoozeer is de stemming daar tot het uiterste gedreven. En hoe zal het dan gaan met de Slavische volksstammen, die deel uitmaken van de Hongaarsche monarchie? Hoe zullen de oud-Poolsche gewesten zich gedragen, wanneer Hongarije het te kwaad mocht krijgen met de Zuid-Slavische volken?

De verhoudingen der Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie hebben tot nog toe altoos in zoo'n onrustig evenwicht verkeerd, dat, zoo het evenwicht verbroken wordt en de onrust zegeviert, het eind van de onzekerheid niet is te overzien; — vooral wanneer Rusland machteloos en zijn grensgebied in gisting is.

En voor het Noorden doet zich deze vraag op.

Toen Zweden voor goed Finland aan den Czar moest afstaan, zag het in de unie met Noorwegen een tegenwicht tegen zijn verlies. Thans, nu Noorwegen een zelfstandig en afzonderlijk rijk wil worden, zal Zweden misschien weer gaan uitkijken naar Finland en zal Finland het misschien willen en kunnen tegemoet komen?

Vraag op vraag rijst er bij ons.

B*.

BIBLIOGRAPHIE.

„Zestien", „Zeventien", „Ik", door Jeanne Reyneke van Stuwe. Amsterdam. L. J. Veen.

Wat te zeggen van deze drie werkjes in dagboek-vorm van Jeanne Reyneke van Stuwe —?

Zeker is één ding: ze zijn niet vervelend; ze hebben de vreemde soort aantrekkingskracht van een „portefeuille" met veel prentjes-weekschriften ... men kan er niet afblijven, het nieuwsgierige en onmatige kind-in-ons wil alles uitkijken, en toch heeft men onderdoor het wrange gevoel, z'n tijd 'n klein weinig ermee te verknoeien; men begint 't misschien, wijl men wel eens een aardig of leerrijk plaatje tegen kwam, en men zoekt, omdat 't zoo gemakkelijk te doen is (het vermoeit ter dege!) naar 't aardige plaatje, dat er dikwijls niet is.

Aardige plaatjes zíjn er in deze drie deeltjes zoo nu en dan.

Maar is dat eigenlijk wel de vraag?

Dit werk — het dagboek, eerst van het zestien-, zeventien-jarige Haagsche meisje, dan van het getrouwde vrouwtje — kan, dat hangt ook al mee van het karakter der gefingeerde dagboekschrijfster af, amusant en literair-goed en psychologisch-treffend .... en verkeerd, of daarentegen, vervelend en literair-dwaas en psychologisch-metsprongen.... en uitmuntend zijn!; òmdat het een dagboek verbeeldt, geschreven nìet door de pittige vrouw en de knaphandige schrijfster en de psychologeerende Jeanne Reyneke van Stuwe, maar door het bakvischje Ina van West, later door het jonge mevrouwtje van Oosterveldt.

Zoo zijn aanteekeningen als:

29 December.

„Alles is klaargelegd voor vanavond; nu weet ik niets meer te doen, en verveel mij geweldig. In schrijven heb ik óok geen zin, *ik eindig dus dit zeer belangrijk dagverhaal.*"

Zoo zijn zinnetjes als deze, schijnbaar de onbeteekenendheid zelve, voortreffelijk in den luchtig-opgeschroefden toon van een leuk nufje; terwijl de hier en daar werkelijk niet kwade beschrijvingen van de studenten-feesten, àls dagboek-gepen eener zestienjarige, er dikwijls niet door kunnen.

Half goed, half onwaar is weer een zotheid gelijk:

„. . of misschien als de „liefde" in mijn leven komt, zoodat de smeulende vlammen van mijn temperament uitbarsten *te allen kant?*"

Dat „smeulende vlammen van mijn temperament" is prachtige jonge-meisjes-boekentaal, maar „te allen kant" .... lijkt dat niet te serieus-literair? Men wéét 't ook niet; wie kan nagaan, of zoo 'n

kind ook dàt niet uit lectuur napraat?

Daarom heeft men, om te bepalen of het deugt of niet, weinig houvast aan dit werk. Alles kan in zoo'n boek! Ook psychologisch. Men is, bij-voorbeeld, geneigd op te merken, dat, heel aan 't eind van „Zeventien", vlak na een andere verliefdheid, die liefde voor den ouden vriend van haar vader zich al te plotseling openbaart; zoo al lezend gelooft men er niets van, want had Fred Ina eens 'n kus gegeven, zij had nooit eene inniger-dan-vriendschappelijke gedachte over hem geboekt.

Maar het dagboek van een kind van zeventien, au jour le jour gegeschreven, is, opzichzelf, geen kunst. 't Is zelfs goede kunst-van-de-schrijfster, als 't géen kunst en slecht-geschreven *is!* En daarmee is men zoo'n beetje ontwapend...

Toch niet altijd.

Om goed te doen voelen, hoe ijdel en egoïstisch Ina is, en aldus tot de catastrophe van hare wuftheid in het slot-deel „Ik" te komen, laat de auteur in Zestien en Zeventien het kind aanhoudend schrijven over haar eigen ijdelheid en egoïsme. Doch die zelfkennis geeft juist zulk een lieven indruk van Ina, dat men gaat voelen: „ze weet zoo goed voor welke foutjes ze aanleg heeft, en ze praat daar *zóó* eenvoudig en niet àl te boetvaardig maar toch verstandig over, dat ze in het leven nooit tot een ernstige ijdelheids- en egoïsme-fout komen zal; die Ina is een beste meid!"

Als ze dat dan later lång niet blijkt, dán mogen we zeggen: de karakter-voorstelling in de eerste deelen was foutief. Maar dan ook voelt men eerst recht: inplaats van gemakkelijk, omdat men maar naar believen kan opschrijven, want toch oncontroleerbaar, — is, in hoogste instantie, psychologie door het dagboek van z'n hoofdpersoon heen, misschien het moeilijkste wat er is. Want de *werkelijkheid* kan men niet neerschrijven in wat daar te lezen komt te staan; de werkelijkheid moet heen-schijnen door het onnaspeurlijk wonder van supérieur werk, heenschijnen met groote vastheid door het fladderend woord erlangsvoor van de argelooze dagboek-schrijfster.

Dit superieur werk heeft Jeanne Reyneke van Stuwe niet geleverd.

C S.

„Waan", door **Marcellus Emants**; Amsterdam. van Holkema en Warendorf.

Het boek „Waan" van Marcellus Emants zal zeker nooit onder de uitstekendste werken van dezen auteur medegeteld worden.

Wel is het, zooals men dat van een ras-schrijver verwachten mag, gaaf, zuiver gestyleerd, van zuivere psychologie, en met zeldzaam reëele gesprekken. 't Is levendig, boeiend bovendien.

't Is ook — want het is Emants! een boek met op het einde veel nuchtere ontgoocheling, die echter geenszins als extra bijvoeging van den auteur-zelf ons wordt voorgezet, maar zeer natuurlijk en onvermijdelijk-schijnend, komt mee aandobberen op de levenservaring van de hoofdpersoon.

't Geheele werkje echter maakt meer den indruk van een delicaat-luchtig hors d'œuvre in het œuvre van Emants en haalt op verre na niet, in zware belangrijkheid, bij een meesterstuk als „Inwijding".

„Waan", dat wil zeggen: de kalm-verstandige, niet al te diepkijkende Henk — de doorslag-man — houdt zijn meisje, de heel mooie, niet sterke, de heel lieve en heel grillig-egoïste, de onbeduidend-ondoorgrondelijke Maggy — het kunstig en-relief gebrachte beeld-je is ze van die volkomen holle ondoorgrondelijkheid, waarmede honderden onbeduidende meisjes onbewust zich lokkend omgeven —, Henk houdt haar voor het ongemeenste, verfijndste en interessantste wezentje op Gods gansche

wereld; om na zijn huwelijk tot deze conclusie te komen:

„Maar dat biezondere? — Neen; dat biezondere ziet hij in 't geheel niet meer; haar interessante tegenstrijdigheden . . . ze schijnen spoorloos verdwenen. Ze lijkt hem nog wel egoïst; maar ach . . . ook al weer zoo heel erg niet. Dat ze zwak van zenuwen is . . . ontoerekenbaar . . . een beetje hysteris. . . het eene ogenblik opgewonden, het andere neerslachtig . . . honderden vrouwen . . . ja zelfs mannen . . . zijn immers eender. Vergeleken bij vroeger is ze al veel verbeterd, veel kalmer, veel gewoner geworden, en nog veel beter, nog veel kalmer, nog veel gewoner zal ze zijn, zoodra ze zich moeder weet.

„Van haar vreemdsoortige vroomheid . . . is hem in hun huwelijk nooits iets gebleken. Tegenwoordig vindt hij haar eer nuchter dan mystiek en zeker niet overgevoelig"

Wat Maggy van Henk vindt, zuiver in dezen opzet, blijft tamelijk vaag; Maggy, samenbouwsel van lieve leugen en wufte schijndoening, bestáát ook eigenlijk niet als een menschelijk wezen; zij bestaat alleen als die schijn van liefheid en gratie. Haar leven is negatieve actie; zij geeft Henk veel onvruchtbaar hoofdbreken en weinig geluk; maar, Henk zal lid van de Tweede Kamer worden, ziet zijn vaderschap tegemoet en blijft wel boven water.

En zoo, met een klein, verzoenend en toch wreed trekje, geeft Emants ten slotte de altijd zich herhalende en altijd zich hernieuwende levensgang aan:

„Eindelijk van tafel opstaande, ziet ook hij zijn kind . . . zijn kind, waarop hij nieuwe verwachtingen bouwt en dat hij lang . . . heel lang weer niet houden zal voor . . . ordinair."

Waar de gesprekken in dit werk bijna voortdurend van zoo uitnemend gehalte zijn, daar had Emants ons enkele beschrijvingen, als die van den fancy-fair op blz 164—167 wel wat dieper en rijker van toon mogen geven.

M. S.—A.

„De Waterwolf", een dorpsvertelling uit den tijd der droogmaking van het Haarlemmermeer", door **J. Eigenhuis**; Amsterdam, H. J. W. Becht.

Eigenhuis, wiens naam reeds als de saamvatting is van al de degelijkheid en tevredenheid, doch ook wel van de zelfgenoegzame stugheid van den ouden, gezeten Hollander, — de schrijver Eigenhuis, met echte, oud-Hollandsche trouw zich niet anders heetende dan hij was, scheen wel te mòeten worden de echt-Hollandsche schrijver met de echt-Hollandsche eigenschappen, waarvan de „maat" de spil is.

In niets was Eigenhuis ooit onmatig; steeds hield hij maat tusschen al de hem omringende excessen van zijn tijd; maar steeds ook bleef zijn werk . . . mátig; ging het naar het mooie toe, nooit werd het meer dan mátig-mooi, en al te dikwijls was het middelmatig . . .

„De Waterwolf," een dorpsvertelling uit den tijd der droogmaking van het Haarlemmermeer, is niet het beste werk van Eigenhuis. Zich in een anderen tijd te verplaatsen en dien uit te beelden is dan ook weer heel iets anders, en vordert, wil het werk op dezelfde hoogte blijven, heel wat krachtiger voorstellingsvermogen en ineenzettingsgave, dan het weergeven der dagelijksche werkelijkheid. Vooral in den aanvang van dit boek voelt men onophoudelijk de moeite van den schrijver, het verleden *innig* te doorleven; wat hij tevergeefs tracht goed te maken met wat genre-tafereeltjes en bij-verhaaltjes, die roezig door elkander heen staan, en kwinkslagen (waar hij sterk in is!) van deze min-genietelijke soort:

„Zoo Hein," en hij vertrok het lange, perkamentachtige gezicht tot een goedigen grijns, *waarbij de*

mondhoeken merkwaardig dicht de ooren naderden."

Kwinkslagen, die bepaald òngenietbaar worden, als de schrijver ze niet eens meer voor eigen rekening neemt, en er zelfs één, in al z'n gezochtheid, een visschersjongentje van negen jaar in den mond legt:

„greep de lange pijp, waarop in vreeselijke krulletters „Zuidenwoud" stond getrokken. *'t Was of een kabouter op den pijpekop aan het „kunstrijden" geweest was,* DACHT HEIN."

In de omgeving van die grappen en knussigheden, te midden van dat oppervlakkig en gemoedelijk vertel, staat aanvankelijk onwaar en als wonderlijke sentimentaliteit, wat eerst op het laatst het zout blijkt van het boek: het schamper ongeloof van den vader aan de drooglegging van zijn geweldige Meer, het koppig en dwars zich daartegen kanten, als hij de leegpomping werkelijk gebeuren ziet, en zijn niet meer kunnen begrijpen, dat voor de vernietigde vischvangst een bloeiende landbouw rijker in de plaats zal komen — tegenover de rustige verwachting der die toekomst aanvaardende jeugd.

In den beginne echter denkt men „jawèl", als men bovengenoemden negenjarigen „beunes", Hein, de hoofdpersoon van het boek, aldus vizioenen ziet hebben:

„Zoo staat hij daar nu ook op den hoogen dijk en staart over den verren plas, die woelt en bruist als een zee. De hand boven het hoofd tuurt hij vooruit als een ontdekker *en het lijkt hem, of hij het vaalgrauwe water ziet terugloopen en den diepen kuil ziet òpgroenen en òpgouden* met weiden en bouwakkers, waartusschen hoeven in het geboomte liggen."

Al spoedig dringt dan veel te veel op den voorgrond het verhaal van den brand van Aalsmeer, waarbij de historie wordt vermengd met een fantastisch clairvoyance-geval in Heins familie, welke banale spannendheid het gansche boek zoozeer beheerscht, dat het eigenlijke tragische hoofdgegeven er belangrijk door geschaad wordt.

Op blz. 169 eindelijk begint het beste deel van het werk, waarin dit motief het winnen gaat. Op die bladzijde vangt aan een wandeling van Hein in het welige moeras, dat het leeggevloeid Meer inmiddels was geworden. Door deze beschrijving, 'schoon in onderdeelen van weinig beteekenis, waait wel warmte en geur en levens-adem.

Dieper echter, en aangrijpender, het beste van 't boek, is de scène van dien sneeuw-nacht, waarop de vader, nog altijd weer op visch uit langs zijn aan de golven en aan hem ontrukte Meer, in de restende poelen niets vindt dan zieke, halfdoode visch, en op den terugweg in het moeras versmoort.

Op datzelfde moeras heeft later de zoon zijn bloeiende boerderij . . .

Het is jammer, dat dit slot weer zoo valt van toon, van diep weer zoo gemoedelijk wordt, en zoo onnoozel blij-eindig is.

Het schoone innerlijk van dit boek ligt verspreid door een chaos van genoegelijkheid en historischheid en romantischheid.

En het prachtig onderwerp, dat tot een ontzaglijk epos had kunnen groeien, heeft aanleiding slechts gegeven tot een verhaal, dat wel iets heel moois bergt, maar dat toch voornamelijk lief-en-aardig, en ook boeiend, en interessant is

C. S.

„W r a k h o u t in de b r a n d i n g", door **J. C. Sonneborn**. Amsterdam, W. Versluys.

Van J. C. Sonneborn's boek „Wrakhout in de branding" heeft iemand ons verteld: het Handelsblad had 't zóó onzedelijk gevonden, dat 't achtenswaardig blad niet begreep, hoe van Deyssel het aangenomen kon hebben voor de XXe Eeuw. Want dat moest waar zijn: van Deyssel had 't voor zijn

tijdschrift begeerd, maar Sonneborn had zoo'n haast met de uitgave gehad, dat hij niet langer wilde noch mocht wachten.

Nu, dat laatste nemen wij graag aan. Sonneborn zag de menschheid in gevaar. Moesten er nòg meer onschuldige Marthe's door brute beursheeren worden misleid? Neen. Hij zou daar een stokje voor steken, en hij stàk er een stokje voor — jammer genoeg, dat 't maar wrakhout was, in de branding . . .

Doch verder blijft 't gerucht, dat tusschen twee haakjes de waarheid is, ons een raadsel.

Want ten eerste is het boek, zooals men ziet, uiterst moréél; en ten tweede is het, literair, een lor.

Het achtenswaardig blad, getrouwe schildwacht voor de weerbaarheid en de eerbaarheid van ons dierbaar vaderland, kwam, met z'n gewoonte-werda bij elk onvertogen woord, driftig àfgeloopen op 'n boek . . . dat precies zoo onzedelijk is als een artikel tegen het nieuw-malthusianisme of een brochure van de middernachtzending of een gynaecologisch leerboek, — en aan den anderen kant is de redacteur van de XXe Eeuw er blijkbaar ìngeloopen met het tegelijk allerwaardelooste geschriftje, dat er in jaren te lezen is geweest.

Het boek, met z'n woede op de beursmannen, die het nu eenmaal gedáán hebben bij alle sociaalderige auteurtjes, met z'n smalen op „heeren doctoren", die 't immers óók hebben verbruid, sinds, in de Koele Meren, van Eeden zijn eigen ambtgenooten zoo heeft doorgehaald, — zou wellicht andersoortige ergernis kunnen wekken, indien het „au sérieux" te nemen ware. Maar nu . . . wél! kóm! laat zoo'n Sonneborn toch eens édel verontwaardigd zijn! Edele verontwaardiging, hoe 'n vervelend artikel ook als men er 'n gewoonte van maakt, is zoo overhéérlijk bij een J. C. Sonneborn! Het is zijn alles! Want, nog eens, literaire waarde schuilt er in dit malle jongenswerk zoo goed als niet.

Na een niet geheel onverdienstelijke eerste tien bladzijden, hoewel vol rarigheden, een alleronhandigste aanloop over den Amstel, aan welken Amstel het huis stond, in welk huis weer de kamer was, in welke kamer ze zaten, — bladzijden van overigens redelijke interieursbeschrijving, met een opmerking als: „Het kristal aan de gaskroon *woekerde met reflexen* van 't haardvuur," en met twee goede portretten (dat van Jeanne zelfs *zóó*, of auteur eraan geholpen werd) — na dien passabelen aanvang is er in de bijna 300 bladzijden die nog volgen nu heusch geen volzin, geen woord meer, waaruit ook maar de geringste belofte spreken zou.

C. S.

MOEDERTJE.

Aan Dr. J. B. Schepers.

Op 't steenen plaatsje achter het huis stond ze de wasch te doen. Janus had dadelijk na 't eten de drooglijnen weêr voor haar gespannen. Twee van af de schutting, een links naar den appelboom die 't dichtst bij 't plaatsje stond, een rechts naar den huismuur, waarin een krammetje geslagen was en een vandaar weêr naar den appelboom. Zoo kreeg je een driehoek waar veel op gedroogd kon worden.

Ze had 't warm in de vlakke zon op de schaduwlooze steentjes, met dat zware waschwerk. Moeielijk haalde ze telkens een groot stuk, zwaar van water, uit de tobbe vóor haar en wreef het lastige goed tusschen twee handen tegen elkaêr, van onder beginnend, stukje voor stukje, tot ze het heelemaal schoon vond; dan dompelde ze 't nog eens in het blauwige water, wrong 't stevig weêr uit, zuchtend en steunend van moeite en hing het daarna bij 't andere goed, dat al aan 't drogen was.

— „Je zal 't zóo warm genoeg krijge, Tonia," — lawaaide ruzieig de stem van buurvrouw Smit over 't schuttinkje. 't Rooie hoofd met de, van 't schelle licht, turig-kijkende, smalle oogstreepjes achter de bolle, glimmige wangen, kwam net boven de schutting uit en nieuwsgierigde al een tijdje vóordat ze met 't slovende kind een praatje begon, vlug-opnemend over 't plaatsje, dat netjes geel geschrobd was, met altijd in den hoek, dicht bij de keukendeur, schoon zand om in te spelen voor kinderen.

— „Mensch, schei-uit, 'k héb 't al," — antwoordde Tonia, even opkijkend, heur loshangend haar wat naar achteren

schuddend, toen weêr doorgaand met wasschen nu ze wist wáar vrouw Smit stond, — eigenlijk 'n hekel hebbend dat ze hier altijd te kijk zaten voor de Smits.

Waarom maakte vader die schutting ook geen plankje hooger, ze had 't al zoo dikwijls gevraagd, moeder óok al, toen die nog leefde, maar 't had niets gegeven.

Vader had er zoo geen last van, omdat hij toch altijd op 't fabriek was en 's zomersavonds, als hij hier op 'n bankje zijn pijpje te rooken zat of wat rondliep in den tuin, maakte Smit graag een praatje met hem over de schutting.

En dan, 't ging ook slecht voor vader dat te doen, wist ze. Smit was baas op 't fabriek en vader stond dus ónder hem; als die nou de schutting hooger maakte, zouden ze er allicht wat van zeggen, vooral buurvrouw, en als je ruzie met háar had, was 't endje er nog niet van. Ze woonden hier zoo alleen, twee huizen maar aan den weg, 'n klein kwartier van 't dorp, nee, 't was 't beste maar den vrede te bewaren zónder dat plankje, — had moeder dan wel eens gezegd.

Smit zelf was wel een goeie man, heelemaal onder de plak van zijn vrouw; van hem hadden ze niets te duchten, maar zíj was dan al bar nieuwsgierig en bemoeiallig.

Altijd had ze raad te geven over hoe zíj dit zou doen en hoe zíj dat deed en in 't dorp vertelde ze alles over in de winkels van Volkers en Joosten. Ze wist op 'n haar hoe je huishieldt, wat je at en dronk, ván je wasch, ván je inkomsten en uitgaven, kompleet álles. Als 't niet was dat vader blíjven wilde, zou ze liever in 't dorp willen wonen.

Daar stónd me dat mensch nou alweêr.

— „Waarom doe je je wasch toch op dat pláasie in die heete zon, kind, da' zee 'k ook altijd tegen je moeder, vroeger, maar 't mensch zee maar altijd niks anders terug, as dat ze dan zoo eens effies in huis kon loope, om 't fornuis in 't keukentje ân te houe, — nou daar kon jíj of Janus toch ook toen oplette. Je heb nou de boel ân kant, jullie hébbe gegete, voor de kachel hoef je dus niet meer te zorge en toch sta-je me daar in de gloeiende zon te braaie; ík zou onder die appeleboome kruipe, achter in de tuin, as ik je was"....

— „Neê, da' gaat nie', buu'vrouw, daar kán-je nie staan met zu'k werk, geeft veels te veel herrie, 't wordt een en

al modder in dat zand met al dat geplas. En met 't goed ook, 't geeft 'n heen en weêr gesjouw van wat bè-je-me, met je modderige klompe op 't schoone plaasie telkens, want 't góed moet in de zón hange, 't droogt me niet gauw genoeg onder die boome."

Zonder opzien meer, nijver werkend aan haar wasch, praatte ze maar door, de lastige, natte kleedingstukken wrijvend, en weêr onderplompend in 't tobbewater, dan uitwringend en te drogen hangend.

— „Weet-je,· — ging ze, onbewust-gemeenzaam, verder, — „'t zou veel makkelijker zijn met Hanna, je was dan vlak bij d'r, as ze weêr aan de wetering zit met 'er klompie. 't Is 'n lief kind, dat nou niet, maar je kan net de gansche dag op 'er passe."

Vrouw Smit luisterde maar half, was al weêr bezig nieuwe aanmerkingen te zoeken op dat jonge kind, dat ze eigenwijs vond en 'veel te jong om al 't huishouden te doen; vergetend dat buurman's weekloon niet toeliet een huishoudster of 'n werkvrouw te nemen en in doordrijverige bemoeizucht voorbijziend dat híj dan toch in elk geval haar aanmerkingen verdiende, wreekte ze zich kleintjes op 't kind, dat kínd vond ze, pas zéventien en die voor 'n huishouden!

Zwijgend begluurde ze de stukken goed, die in Tonia's handen een voor een 'n beurt kregen, begluurde 't goed dat al op de líjnen hing, maakte vergelijkingen met háar goed, begluurde ook 't kínd en hoe ze in de kleêren stak.

En al maar moeizaam voortwasschend, vertelde Tonia, in onbewuste behoefte om toch haar zorgjes eens uit te zeggen, ook al zichzelf wat gewichtigjes voelend in de bereddering van háár huishouden, — aan de nog stil-toekijkende buurvrouw, die ze nog, zonder op te kijken, wel wist bij de schutting te staan, — hoe je onmogelijk de idees van zoo'n kind kon begrijpen. Altijd bij de wetering op de stoep, plassen maar jongens en vuil dat ze werd, neê maar, elken dag een schoone boezel, want zoo smerig kon je d'r toch niet laten loopen voor de menschen, — die zouden wel dénken. Dat akelige water achter in de tuin, dat wist wat. Wat of zoo'n kind toch bezielde om altijd maar weêr te liggen modderen en ploeteren, — bà, en nooit wíst je of ze er zat, voordat ze al een heelen tijd aan den gang

was. Eerst doet ze dan net of ze verstoppertje wil spelen achter de aalbessenstruiken. Tonia, Tonia, hoor-je dan en meteen als je opkijkt bukt ze weg om 'n endje verder eens te kijken of je nog wel op haar let, natuurlijk al vlak bij 't stoepie, — slim als een mensch is ze. Want dat duurt maar zoo eventjes; 'n oogenblikkie later, als je 't wel wat stil vindt, kijk je op van je werken je hoort of ziet niks meer. Maar als je eens tusschen de struiken doorkijkt, zoo vlak langs de grond, dan kan je haar zien en jawèl hoor, één klompie uit, zíj op haar knie of heelemaal lang-uit op haar buik om 't klompie te laten varen. Dóodsangsten sta je uit om dát kind.

— „Ja, meissie, 'k heb je vader al zoo váak gezegd, doe dat stóépie weg. Je heb t' er toch niks ân, 't ís geen waschstoepie. Je ken 't voor aanlegplaas van 'n roeibootje gebruike, maar dat héi-je ommers niet. En waarom haalt-ie 't nou niet weg, al wás 't maar om Hanna, je zal zien tót er ongelukke van komme, maar dan is 't te laat.

„Kom, 'k ga is kijke of me water al ân de kook is, denk maar eens wat ík je gezegd heb." —

't Was een broeiige laat-Augustusdag, fel brandde de zon neêr op 't nietige, armelijke plaatsje, waar alles helder blonk, wanhopig-netjes in het blindend-witte licht tegen den wilden, onverzorgden tuin, waar wat grasperkjes doorsneden werden van grintlooze, zwart-zandige paadjes, aan de kanten breed-overgroeid met lang, hard gras. Wat maandroosjes stonden herfstig in de schaarsche perkjes en het armelijk groeisel van reeds lang uitgebloeide vergeetmijnietjes wies hier en daar tusschen veel gras.

Er woei geen wind en toch was er een hoog, droog bladgeritsel in de appelboomen achter in den tuin. Ze droegen weinig vrucht, alleen die dichtst bij 't plaatsje stond liet de takken zwaar hangen van rijpend ooft.

Daar wist Janus méer van, beweerde Tonia altijd, plágend, — hoe er zoo weinig kwam aan die andere boomen.

Er komt vast onweêr, dacht ze, even opziend naar de al drogende wasch.

Zooals ze daar recht-op stond, niet-klein, was 't een tenger figuurtje, smalletjes in de schouders met lang, mooi-blond haar, zonnig-warrend om haar vermoeid, rood gezichtje. Haar

blauwe, ernstige oogen, waarboven op het hooge voorhoofd altijd was als een schaduw van vraging, — en de vroeg-oude zorg-trekken, die, al te vaak reeds, bij 't besliste opeenklemmen der lippen fijntjes om de mondhoeken plooiden, — deden haar het type zijn van wijs-moedertje, kind nog in te vroeg gebroken jeugd, zooals ook bladerknoppen met wat geweld verder opengeplooid kunnen worden en ze dan tóch later zijn dan het andere loof.

Op haar dertiende jaar was haar moeder gestorven; ze hielp toen al thuis, nam al wat werk uit moeders handen, niet veel, want eerst was ze nog al onhandig, — maar toch van die kleine, lastige werkjes, die niet zwaar zijn maar wel vermoeien. Eerst moest moeder veel voordoen, soms twee, drie keêr, voordat ze 't zelf zoowat kon. Want ze was heel absent vaak, droomerig; toen Janus zoo'n jaar of zes was mocht ze hem graag vertellen uit haar sprookjesboek, dat ze eens van moeder gekregen had op haar verjaardag, — bedacht er meestal allerlei illustratieve bijzonderheden bij.

Op school was ze nooit heel bevattelijk geweest, maar als de meester vertelde en, later in een hoogere klas, als ze lezen mochten, dan was zij altijd de beste, die navertellen kon, zonder haar boekje stiekum achter den rug van een ander open te doen om eens te kijken. Ze was ook geregeld overgegaan, omdat ze, kind van veel fantazie, altijd stil oplette, al was 't vaak schijnbaar, — en menigmaal heel wonderlijk-verstandige antwoorden geven kon.

Maar al dat teêre was thans verscholen, diep weggeborgen onder den druk van veel harde werkelijkheid. Wel was ze soms heel verstrooid, droomde, fantazeerde vaak als ze in bed lag, oververmoeid en de slaap maar niet komen wilde, — maar ze was een klagelijk-zorgende geworden, een kind dat vrouw moest zijn toen het léven haar te vroeg aanraakte en dat nu alle dingen lastig opneemt en al te moeielijk slooft.

Ze stond nu 't laatste stuk goed tusschen de spannende vuisten duchtig te wrijven, blij dat 't af was.

— „'t Wordt me hier te heet hoor," — riep Janus uit 't zolderraampje, — „je wordt hier máger van de warmte."

Hij had boven staan figuurzagen en prutsen aan een werkje voor vader, 'n cadeautje voor z'n verjaardag.

't Was Zaterdag en 's middags hadden ze altijd vrij-af

van school. Zoo had hij nu na 't eten Tonia eerst even met de lijnen geholpen en was stilletjes toen naar z'n kamertje geklommen.

Zooals hij daar half uit 't venster hing — want hij was niet lang — breed en flink gebouwd, met z'n blij, open jongensgezicht, z'n vele, bruine haar altijd in de war, slierend over 't hooge voorhoofd, dat blákende hoofd, met de haren als een ragebol, — goedlachs zoo vroolijk in het licht, — moest Tonia stilletjes voor zich heen om 'em lachen, bukkend zich voor 't laatst over de tobbe om 't gewasschen goed nog éens te spoelen.

— „We krijge onweêr, jò, van ávond," — antwoordde ze zonder op te zien, zorgvuldig nu het goed te drogen hangend.

— „Ken ik je nog helpe, Toon?" — goedigde Janus terug, ziende de leege tobbe. Hij vond 't wel wat kras nou, zoo'n zware wasch met die warmte en dan, zóo sterk wás Toon niet. Vader zei altijd dat ze heelendal moeder leek en die was allesbehálve sterk. Hij had erg van z'n moeder gehouden en daarom hield hij ook van Tonia, ook omdat hij best gemerkt had hoe vader nooit heel aàrdig voor haar was. Die vertroetelde Hanna, Hanna was álles.

— „Dat mot je vrage, as 'k kláar ben, zeg, — maar je mag de tobbe naar de wetering sjouwe, als je niet te veel op de paadjes morst."

— „Még ik?" — plaagde hij terug, z'n hoofd-als-een-boei rustig nog maar altijd buiten 't raam gestoken, alsof hij niet van zins was haar vooreerst te komen helpen.

— „Ik bedoelde ook niet de wasch hoor, kè-je denke, brr, voor zoo'n geploeter ben 'k nie' thuis," — toen trok hij zijn hoofd voorzichtig terug en liep fluitend de trap af.

— „Die jonges" — verzuchtte Tonia, moederlijk, — naar 't keukentje loopend om zich wat op te knappen.

Op den drempel van de achterdeur trok Janus aan haar rok, dat ze niet voort kon en moê-lachend trekken ging tot de rok kraakte. Verschrikt liet hij los, hard wegloopend naar de tobbe.

— „Akeligheid," — schold ze, niet erg boos, bezorgd naziend waar 't gescheurd was. Maar ze vond niets, 't had alleen wat gekraakt.

Janus zeulde de zware tobbe langzaam en moeielijk naar 't lage steigertje, groevend een diepe geul in 't zwarte paadje, kwam toen fluitend weêr vlugger met 't leege, lompe ding achter zich aan op 't plaatsje.

— „Goeie jonge, toch wel," — zei ze zacht-op tegen zichzelf, toen ze hem zoo gewillig sjouwen zag, — „altijd doet-ie wat ik zeg."

't Was warm in 't keukentje en gedachteloos schoof ze 't raam op, heelemaal verfrischt door 't koele water en keek hoe Janus vreeselijk-onhandig met wat water en een boender de tobbe van buiten schoonmaakte.

Ze moest er toch om lachen, zei toen hardop: „je krijgt zoo dâlijk thée, jò," — en plagerig: „omda'je zoo kranig staa' te stumpere."

— „Stumpere, stumpere," — pruttelde Janus goedig, blazend en steunend gebukt over z'n werk, zonder opkijken.

Hij was klaar en moeielijk zich rechtend, blank-zweetend van 't ongewone werk, zag hij naar Tonia op.

— „Zeg, wat doe-je me nou? laat dat raam dicht, malle, — je haalt zoo de hitte juist bínne! De zon staat toch op 't pláassie! Gooi dicht die boel en doe 't gordijn naar de laagte. De voordeur ja, en de áchterdeur, dié mot-je ope zette, da' trékt lekker.

— „'t Jong heb gelijk ook", — erkende Tonia bij zichzelve en deed wat hij gezegd had. Toen ging ze een schoon schort voordoen, thée zetten in de huiskamer voor aan den weg, waar 't water al te zingen stond.

De tobbe om en om rollend naar de schutting, zeulde Janus 't ding er tegen op, liep toen eerst naar de keuken om zich eens lekker te wasschen. Maar de zandhoop ziende, waarop 't rood-en-wit emmertje van Hanna achteloos was neêrgegooid, dacht hij plots aan 't kind.

— „Toon, weet je waar Hanna is?", riep hij, meteen zich al bukkend om te zien onder de struiken door naar 't steigertje, werktuigelijk. Hij bedacht zich er pas geweest te zijn en liep door naar de keuken.

— „Ja", — riep Tonia, bezig bij 't theeblad in de huiskamer, — „die is met de kinderen, spéle op 't schoolplein."

— „Kláar is kees," — zei Janus, met groote, zware stappen de kamer inkomend, — „lekker 's gewassche", en Tonia

bezig ziende met de theepot, waar ze wat thee uit schonk in een kopje, om te probeeren of ze al getrokken was, vermaande hij begeerig: „stérke hoor, dan ken-je goed tege de warmte.”

— „Wè'ja,” — antwoordde ze, — „jij met je stérke, da' kost allemaal cente, ventje, en jij zal 't niet betale.”

— „Nou, houd-je maar koest, 'k ga volgende jaar van school, verdíene, wacht maar, 'k ben pas dertien.”

— „Pas, mooi pás. Andere jonges verdiene al ja, en jij kan niks as figuurzage”, — plaagde ze weêr terug. — „Neê hoor,” vergoêlijkte ze toen, „je leert best, da' zee de meester laast zelf nog tege me. Moeder zei altijd, da' ze je alles kenne afneme, maar dát niet. Wat je leert, dat héb je.”

Onder 't praten was ze naar 't open venster geloopen en zat nu in de breede vensterbank. Van den overkant van den weg klonk kindergeschreeuw en gelach. Want schuin tegenover het huis van de Smits was de dorpsschool; een nieuw gebouw met groote speelplaats er voor waar twee schommels en een wipplank stonden. Tegen den voormuur waren wat verflooze banken aangebracht voor als de kinderen, moê gespeeld, rusten wilden. Zaterdags gingen ze er trouw den ganschen middag spelen. Hanna deed dan óok meê. Annetje Vermeer, een jaar ouder dan Hanna, háalde haar altijd en zoo had Tonia vandaag geen last van haar met 't wasschen.

Droomerig, lusteloos van warmte en vermoeienis, zat ze te zien naar de velden, die eindeloos strekten naar een witwazig verschiet, denkeloos ziende ook de koeien, loom zich soms even bewegend in het heete licht, dat als trilde over de landen.

Janus zat stil aan tafel, keek wat naar 't theelichtje, z'n beide armen op tafel; voorovergebogen zat hij gedachteloos met den nagel van z'n rechter wijsvinger de nagels van z'n linkerhand schoon te maken, zonder er naar te zien, aldoor maar kijkend naar 't lichtje dat zoo aardig brandde, door de gaatjes van 't geelkoperen komfoortje zichtbaar en waarboven 't theepotje zachtjes pruttelde.

— „'t Zit hier nog 't lekkerst,” — begon Tonia weêr, — „vin-je niet?” Toen, even voorover bukkend, uitrekkend de rugspieren, zei ze, als zacht bekennend, — „'k ben zoo moe,

jò, hier in me zij." En met pijnlijk-vertrokken gezicht, wreef ze zachtjes haar linkerzij. — „Dat wassche is niks voor me, da' zei moeder ook al, maar vader zegt dat-ie geen cente heb om de wasch buiteshuis te doen."

Even keek hij haar aan, als in gedachten, boog toen weêr z'n hoofd, in strak zien naar zijn peuterende vingers, — zei niets.

— „En dan dat wassche op Zaterdag", — klaagde ze, moê verder pratend, — „'k heb al zoo vaak gevraagd waarom dat nou niet op Máandag kon, als je Vrijdags verschoont hoeft 't toch dâlijk de volgende dag niet gewassche te worre. Zaterdag hè-je tóch al werk genog."

— „Ja, maar dan is 't Maandags weer veel makkelijker," — begon Janus, even terugstootend z'n armen, terwijl hij haar begon aan te zien.

— „Nou ja, maar wie wáscht er nou op Záterdag, geen ménsch, — vader heeft' altijd van die rare idees. Hij wil da' vuile goed niet zoo lang hebbe ligge stinke, zeit-ie. Ik kén zooveel niet op éen dag doen. 't Gaat een tijdje goed misschien, maar volhoue doe 'k 'et toch niet, da' voel 'k wel ânkomme. En dan altijd dat oppasse met Hanna. Met die drukte kèn-je niet aldoor op 'er lette, en ze ís zoo goochem. 'k Denk altijd dat ze nog 'es in die sloot terech' komt, 'k heb 't laatst gedroomd en nou mot ik er aldoor over prakkezeere."

Stil zat Janus haar aan te kijken, zooals ze daar zat, moê, ineengedoken op de grijze vensterbank, sprekend zonder opzien, zonder beweging zelfs van de oogleden, leek ze toch zoo op moeder, vond hij, — de wenkbrauwen en dan datzelfde gezicht. Hij zocht naar moeders portret met z'n oogen, daar stond het op 't commodetje óver hem. Ja, óf ze leek.

— „'k Zal je voortaan wel helpe met de wasch, Toon," — beloofde hij: 't was als een resultaat van z'n denken over haar gelijken op moeder, die zwak was en die hij óok altijd hielp.

Lusteloos, zwaar-opslaand de oogen, keek ze de kamer in, zag doelloos naar de dingen, tot haar blik rusten bleef op 't stille vlammetje in 't comfoor.

— „M'n thee", — zei ze hardop en ging naar de tafel, inschenken de twee kopjes, die ze al klaar had gezet.

Hij zag haar handenbeweeg en daarachter het bonte schort, onbewust, — zei toen weêr: „waarom vraag-je 't nóg niet 'es? zooveel zal dat nie' koste. We benne maar met z'n viere en vàder verdient genog."

— „Ja, daar mot-je bij vader meê ânkomme, vooral ík," — antwoordde ze bitter, 'n kopje voor hem neêrzettend.

Hij zweeg, wetend hoe onredelijk vader altijd was tegen Tonia; nooit had hij er veel acht op geslagen, er niet over nagedacht, maar tóch wist hij 't. Zélf had hij er wel, toen ze nog klein waren, partij van getrokken, als hij ruzie had over speelgoed of zoo en vader hém altijd z'n zin gaf.

Nooit was 't hem opgevallen, zooals nu, maar die gelijkenis op moeder en 't weten hoe vader ook nooit aardig voor moeder geweest was, deed hem thans 't als-van-zelfsche voelen, dat vader ook niet van Tonia hield.

— „Ik zal 't 'em vrage voor je," — beloofde hij in onbewust meêlijden.

— „Neê jò, doe dát niet", — riep ze, opgeschrikt uit de vensterbank waar ze weêr stil zat te soezen, — „'t geef' toch niks en ík krijg er maar de herrie van..... 't zal wel wenne", — kwam ze toen zachter, als berustend.

— „'k Wou maar da' moeder nog leefde", — zei hij, langzaam z'n thee slurperig drinkend, — „jij doet 't wel goed hoor, maar vader doet tegeswoordig niks aardig. 't Zal míjn een zorg zijn, ík zit op school en op straat, of op zolder tìmmere, — maar 's morges begint ie al met z'n mooie humeur, éte zónder 'n woord, joost mag wete wat-ie heb, en dan naa' z'n werk, voordeur dicht met 'n smák. 's Middags zélfde vertooning, práte... hó-maar. — Zeg Toon",.... en als plots zich bedenkend, bukte hij zich naar den kant van 't venster, zachter sprekend: „geloof jíj niet, dat-ie er wel 'es een neemt"?

— „'k Weet nie", — antwoordde ze, aandachtig op den bodem van haar kopje kijkend, half-omgekeerd opgehouden voor haar gezicht. — „'k Weet nie" — zei ze weêr, langzaam..... toen, als aarzelend: „'k heb 't toch ook wel 'es gedacht, zie je. Hij ken soms zoo rood in z'n gezicht zien.... Maar ze hebbe 't ook warm op zoo'n steenfabriek, mot-je nie' vergete", — besloot ze, of ze terugschrikte voor haar eigen gedachten.

Voorzichtig zette ze 't kopje op den stoel naast haar, hing toen weêr krachteloos, met gesloten oogen, heel ineengedoken in 't kozijn, maar nu woelden haar gedachten, pijnlijk.

En toonloos begon ze opnieuw, met een vage klaging van verborgen leed in haar stem: „hij houdt van jou en van Hanna en ík mag zórge".....

— „Van Hanna 't méest," — zei Janus beslist, want hij voelde dat door dit te zeggen, 't minder hard voor Tonia zijn zou. Daarom sprak hij gauw door, z'n handen in de broekzakken, half weggezakt onder tafel, almaar kijkend naar 't aardige vlammetje, door de gaatjes in 't geel-koperen comfoor. „Hanna is alles. Hanna 's morges, Hanna 's middags en Hanna 's avonds. D'r ken niks zijn met Hanna, of wíj krijgen de schuld." Hij drukte expres op dat „wij", ofschoon hij wel wist dat Tonia alleen den bout op 't hoofd kreeg. Dat was wel natuurlijk, want jongens hoeven niet op kleine meisjes te passen als er 'n oudere zuster is, vond hij, — maar thans had hij behoefte om alles voor haar te verzachten, al wás 't ook wáar en al wist zij 't zelf ook wel.

En zonder haar antwoord af te wachten, waarvoor hij nu bang was, ging hij gauw weer naar boven, figuurzagen, en hoorde zij hem met z'n schel gefluit, soms afgewisseld met een lustig liedje.

Even gleed ze van 't venster weg, naar de tafel loopend om 't lichtje lager te draaien, keek ook of de kool in de theestoof wel doorgloeien zou tot vader thuis kwam, dan kreeg die ook nog wat thee bij z'n boteram.

Toen ging ze weêr zitten in 't venster. Willoos hangend, even soms wrijvend in haar zij, zat ze weêr stil te soezen, droef figuurtje tegen 't buitenlichte venster, met 't bleek, spits-mager gezichtje moê-gebogen, — traag nu en dan opziend naar den witten weg. En bij 't klaag-zingen van 't heete theewater droomde ze haar droompjes, spon-uit haar droeve fantazietjes, waar altijd van haar zelf in voorkwam, huilende melancholie van ziek-zijn en sterven.

Tot ze luid haar naam hoorde schreeuwen en opschrok.

— „Gunst, Hanna!"....

Maar 't was Janus' stem die weêr, harder nog, riep: „d'r komt onweêr, Toon, mot-je niet 'es kijke, wát 'n mooi gezicht hier, in de verte."

Moe stond ze op, niet nieuwsgierig, toch maar gaand, ze wist zelf niet waarom.

— „Jonge, hoe hou-je 't hier uit, 'k begrijp niet dat je hier wérke wil, kom toch beneeë, 't is wát lekker koel."

— „Ja, jij heb makkelijk prate, maar vader is al zoo gauw jarig en 't mót af; ân de warmte wen-je wel, je wen ân alles, behalve ân hánge."

— „Wat maak je?" — vroeg ze, verlangend rondziend over de spullen op tafel en vloer uitgestald, éen namelooze verzameling van spijkers en haken, splinters hout, plaatjes, krammetjes, potlood, hamer en nijptang, figuurzaag en voorbeelden, — alles wanordelijk door mekaêr gesmeten. Wat goedkoope prenten met vechtende soldaten of schietende jagers versierden de wanden en boven z'n bed had hij met groote, uitgeknipte plakletters gelijmd: „gij, die hier binnentreedt, laat alle hoop nu varen." Dat had hij op school, in de hoogste klas gelezen, vond 't leuk, zoo boven z'n bed.

— „Dat mot-je maar afwachte," — zei hij plagerig, „zoo vraag-je de boeren de kunst af."

„'t Zal wat worde met jou," — spotte ze terug, ondanks de broeihitte van 't kamertje, wat levendiger geworden.

— „Kijk maar 'es uit 't raam, wat een mooie wolke daar ginds. ânkomme, 't lijkt wel lood in de verte."

— „'k Ben bang voor onweêr," — zei Tonia, gespannen ziend naar den verren horizon met wat verstrooide wolken, die koper-kleurige koppen hadden en als stil lagen, maar die ze wist te náderen.

— „'t Hangt láng bove vlák land, zegge ze, hè?" — vroeg ze aan Janus, die achter haar kwam staan, over haar schouder ook kijkend naar de lucht.

— „Ja, 't kèn wel," — zei hij, ook verholen-bang, maar 't niet jongensachtig vindend 't zoo te laten blijken, — „ze zeggen zoo veel."

Plots riep hij, hevig-uitstekend z'n vinger naar beneden, — „zie je dat, zeg Toon, zie je dat.... waar is Hanna toch de heele middag?"

— „Wat, waar.... wat bedoel-je?" — vroeg ze verschrikt, weg-gaand van 't venster en hem zoekend in de oogen ziend, angstig-vragend.

— „'t Emmertje, 't emmertje van Hanna staat dáar, dáar...

kijk, op de stoep".... en wèg rende hij al naar beneden, stormde de trap af, de tuin in naar de wetering.

Heel angstig, beklemd in haar borst, volgde ze hem, zoo gauw ze kon, zocht naar gedachten in haar kloppend hoofd, altijd nog zoo moê zich voelend.

— „Kom dan toch, waar ís Hanna, wat mot dat emmertje hier?" — schreeuwde hij al uit de verte, — „toen 'k de tobbe leeggooide lag 't op 't plàasie.... in 't zand, da' wee' 'k zeker."

— „Nou, en ik weet zeker dat ze met de schoolkindere ân 't spele is op 't plein, met Annetje Vermeer enne".... zei ze, droom-starend op de niet-smalle sloot.

— „Ja, ja, ga dan maar 'es gauw kijke, ze mót hier toch geweest zijn, want 't emmertje stáat er toch," — zei hij, ongeduldig met zijn voet stampend.

Weg liep ze al, de voordeur uit, zag dadelijk dat er niemand meêr speelde op 't leege grintplein.

Verlaten stond ze op den langen weg, de rug gekeerd naar hun huis, zag eerst den barren opstand der schoolmuren, waarin groote ramen waren met veel vierkante, grijze ruitjes. Toen keek ze den kant van 't dorp op, links, langs de school heen tot waar de weg verliep in de zwarte schaduw der dorpsboomen.

Rechts van haar zag ze eerst den molen van Barns en dan zoo terug, naar haar toe weêr, zag ze de enkele boerderijen liggen in de laagte van 't vlakke land, blinkend 't blauwe dak van 't voorhuis, — maar geen mensch was in velden en wegen te zien.

Werktuigelijk liep ze naar 't huis van buurvrouw, klopte op de ramen, hoorde niets, — trachtte toen de deur te openen, maar merkte dat die gesloten was. O, ja, buurvrouw ging Zaterdagmiddags naar haar zuster, die getrouwd was met Barns, den molenaar.

Zou Hanna....?

Een nameloos gevoel van onmacht en verlatenheid sloeg in haar op: wát moest ze doen, wáar moest ze heen?

In de verte, van den dorpskant, kwam 'n kind aan, misschien wist die...?

Snel liep ze 't tegemoet, éen hand in haar zij, — 't was 'n meisje zag ze, toen.... o, 't was Annetje, Annetje Vermeer.

— „Anne, Anne," — riep ze schril, met door moeielijk-

teruggehouden tranen, gebroken stem, — „waar hè-je Hanna gelate?"

Zwijgend eerst, stond het kind nu voor haar, 't groezelig gezichtje met de helder-blauwe kijkers aandachtig-vragend naar Tonia, 'n stuk bruin-brood in 't handje, langzaam kauwend.

— „Weit nie', — zei ze eindelijk, 't hoofdje neêr, 'n steentje met haar klomp in den grond kloppend.... „me hebbe gereeë naa' de mole, toe' benne we naa' huis geloope, éte.... waar is Hanna? magge me nog wa' spele?"

Radeloos stond Tonia naar 't kind te zien, dat argeloos in 't neusje te pulken stond, soms knabbelend aan 't brood.

— „Maar is Hanna dan gebléve.... bij de mole.... waarom benne jullie nie' same zoet naar huis gekomme?" Zacht vroeg ze 't, hulpeloos voorover gebogen, met iets in haar stem of ze 't kind wilde tróosten.

— „Hanna wou 't emmertje hebbe.... enne.... toe' benne me weggereëe."

— „En kwam je d'r dan nie' tege, toe' je naa' huis ging?" — vroeg ze, aldoor nog hopend dat Hanna, koppig als ze was, later tóch naar den molen zou geloopen zijn.

— „Neië.... me benne achter 't school geloope"....

Er was een binnenweg, die van den molen regelrecht naar 't dorp voerde en veel korter was dan de groote weg, die met groote bochten voortkronkelde.

Sprakeloos stond ze nu, hevig trillend op haar beenen. Daar wás 't, Hanna was niet meê geweest, maar stilletjes gaan spelen aan de sloot.... en zíj, zij had er niets van gemerkt, niet gelet op het ongedurige kind.

— „Mag Hanna nog wa' spele mè' me?" — lijsde Anne, zonder haar aan te zien, aandachtig 't stuk brood beplukkend.

Elk antwoord van het kind had wreed telkens haar hoopvol vragen gekeerd, steeds meer haar arm hoofd in verwarring gebracht en nu de vraagstem van 't kind als moeielijk tot haar doordrong van heel ver, — bracht 't haar weêr tot zichzelf: „neê," — zei ze, diep ademhalend, — „'t is te laat al, Hanna moet zoo dâlijk naa' bed."

Toen holde ze naar huis, 't kindje niet dag-zeggend, dat zoet weêr dorpwaarts ging, etend de plukjes brood.

Janus had overal in huis en in den tuin wezen zoeken, roepend soms overluid: „Hanna, Hanna, waar bén-je!" —

dan weêr zacht tot zichzelf pratend: „ze is t-er niet, ze is t-er niet.”

Aan de voordeur had hij al gezien dat 't schoolplein leeg was, Tonia naar den kant van 't dorp zien hollen, maar nergens iets van Hanna gemerkt, dan alleen 't emmertje, 't fatale emmertje, dat eerst op den zandhoop lag en nou stónd op de stoep.

Zonder zelf goed te weten wat hij deed, zocht hij maar steeds door, keek tusschen de heesters, praatte dan weêr tot zichzelf, besluiteloos van angst, vaag, hulpeloos rondziend.

Een zachte donder verrommelde heel in de verte. De zon was sinds langen tijd weggescholen en zwaar-grauw dreigde de donderlucht.

Dikke druppels begonnen plots verkoelend te vallen in de broeiende atmospheer. Maar dadelijk hield 't weêr op en de benauwing van de doodsche stilte die een zwaar onweêr voorafgaat, deed z'n angst nog meer toenemen.

't Zweet parelde op z'n voorhoofd, nu hij 't onontkoombare zekerheid dacht te zijn, dat Hanna verdronken was.

Onrustig liep hij den tuin door, heen en weêr, stond soms even stil aan de sloot, wist niet wat te doen. 't Was nou half zes, dacht hij, en tegen zevenen kwam vader thuis.... o, o.... als ze er dán niet was.... o, o.... zacht kreunde hij voor zich heen.

Daar kwam Tonia hem tegemoet, doodsbleek, met strak-verwrongen gezicht, waarover even soms een zenuwtrekking huiverde, maar vrij biggelden groote tranen uit haar wijde oogen, terwijl angstzweet fijntjes stond op haar voorhoofd.

— „Ze is t-er niet,” — antwoordde ze, toen hij, zwijgend, vroeg met stil-vorschend oog, — toen brak ze in luide snikken uit.

Dat gaf verlichting, kalmeerde de opgewonden zenuwen en hakkelend vertelde ze hem nu wat Annetje gezegd had.

Zwijgend hoorde Janus toe, kón niet spreken, dácht, dacht moeilijk wat nou te doen stond.

— „Ben-je bij buu'vrouw geweest?” — vond hij eindelijk, starend naar 't keukenraam, — „Hanna”....

— „Buu'vrouw is uit, je weet wel, altijd Zaterdags,” — zei ze, wijd-oogend óver den tuin heen naar de wazige velden.

Plotseling liet hij haar alleen staan, liep haastig, als be-

zield door een gedachte, de keuken in, zacht-op zeggend: „dan mot ze d'r in ligge, da' kan niet anders."

Vlug kwam hij terug met een bijl, liep Tonia voorbij naar 't steigertje toe en hakte als een bezetene op 't houten ding, dat 't emmertje opwipte, in 't water viel, waar 't volliep en wegzonk.

— „Wat doe-je, wat doe-je?" — riep zij, bij hem komend, wanhopig kijkend naar zijn dolle gehak.

— „'k Zal zien of ze d'r soms ondergeschoten is," — zei hij, doorwerkend, — „da' kan, 'k heb 't wel 'es geleze."

De splinters vlogen hem om de ooren en dreven rondom op 't stroomend water, dat ze meêvoerde. Krakend bezweken de planken voor z'n wilde slagen, tot er nog maar een plank was aan 't eind. En angstig keken beiden in 't water, ging hij op den grond liggen, plat op z'n buik, ploeterde, tastte tusschen de opstaande paaltjes, maar voelde niets.

Plots bliksemde 't hevig en 't blauw-witte licht deed hem verschrikt opspringen, duizelig terugdeinzen voor 't wáter.

— „Ze ís t'er toch niet," — zei Tonia, kleintjes hopend nu. Gebukt had ze achter hem gestaan, beide handen tegen haar knieën, was gansch niet geschrokken ook voor 't felle licht. Maar in zichzelf meende ze al dadelijk weêr dat Hanna best voorover in de wetering kon gevallen zijn en weggedreven door 't stroomende water. Ze hoopte echter Janus ook aan 't twijfelen te brengen, zou zich dan sterker voelen tegen die heftige angstklopping van binnen.

— „En ze zou dan toch ook wel geschreeuwd hebbe," — stribbelde ze verder tegen, — „dat buurvrouw 't ook hooren kon"....

— „Ach, zanik niet," — bitste hij onnadenkend-boos, — „je zegt zelf dat ze nie' thuis is.... dóe liever wat"... en wèg liep hij door den vreemd-somberen tuin, tranen in z'n oogen.

Even keek ze besluiteloos over 't staalgrauwe watertje, toen hij al wêer bij haar kwam, z'n bijl neersmijtend, stil-huilend met korte schokken, wreed terug-kroppend de smart, die hij wel uitgillen kon.

— „Zal ik naa' de mole loope, Janus... vrage...? je ken nooit wete"....

Bedremmeld vroeg ze, en er lag als schuldbesef in haar

stem; moê, tenger schepseltje, stond ze voor hém, haar grofgebouwden sterken broer.

Aldoor had hij z'n gezicht van haar afgehouden, naar 't water, maar nu keek hij op. Er was iets in haar stem dat hem vreemd aandeed, 't herinnerde hem aan iets anders....

Wat... sprak zoo z'n moeder ook niet tot vader, als ze samen ruzie hadden....?

En z'n bitsheid van zooeven tegen haar, die toch zorgen moest dat zusje niets overkwam, sloeg over in weekheid die, haar als nadenkend in d' oogen ziende, hem, zacht eerst, zeggen deed: „zie je, 't kon toch zijn"... toen luider en goedig wêer als altijd... „ík zal 't wel doen, Toon, ga maar gauw alles klaar zette voor vader en houd 'm ân de praat tot ik terug ben." Weg was hij al, eerst naar binnen om z'n pet te halen, toen vloog hij den weg op.

Weêr bliksemde het schel en terwijl even daarna de donder aanrommelde, begon 't te regenen. Dadelijk gudste het water bij stroomen neêr, of er wel nooit een einde aan komen zou.

Turend stond Tonia nog bij het bobbelend water, keek denkeloos naar 't kapotte steigertje, zag ook de bijl... toen liep ze hard naar binnen.

Maar in de kamer sloeg haar de sombere eenzaamheid, die zeer groot scheen, was 't haar of moeders lijk boven lag in de bedsteê, zooals dien dag voor 't begraven.

Wroegend dacht ze aan Janus, die nou buiten liep in dit weêr, dien zij had uitgestuurd, terwijl ze wíst dat Hanna verdronken was in 't water bij de stoep. Een koude rilling huiverde langs haar rug; toen merkte ze dat 't raam nog open stond, smakte het dicht.

Aan alles tegelijk moest ze denken, zag niet dat 't theelichtje, dat ze te laag had neêrgedraaid, was uitgegaan, — keek ineens naar moeders portret op 't glimmend commodetje, moeders blik was op haar gevestigd, daar... dáar...

Snikkend zakte ze neêr op een stoel, wroegend in moeielijk gesnik, terugslikkend wat kropte in haar keel.

Eindelijk was ze uitgehuild en zat met brandende oogen te staren, gevoelloos, denkeloos in de somberte om haar heen, seconde-kort dag-helder soms als 't felle bliksemlicht in de kamer stond en dadelijk de donder verrommelde.

Tot híj binnenkwam, zonder dat ze iets had gehoord aan de deur door 't geweld van een donderslag.

Knipoogend schrikte ze op, zette vlug haar stoel netjes langs den wand, rammelde met de kopjes op 't blad, onderwijl haar stem geweld aandoend om klanken uit te brengen, „dag vader" te zeggen.

Buiten ruischte de regen met onstuimig geweld, almaar door, zoodat moeielijk zijn stem terugklonk, een antwoord mompelend.

Schichtig zag ze op in 't somber vertrek, zag hem eindelijk staan, groot, breed in de open deur, met een zakdoek bezig z'n gezicht af te vegen. Toen liep hij de gang wêer in om z'n laarzen uit te doen.

— „Steek de lamp maar op, binne, Tonia, dan hè-je niet zoo'n last van 't lichte"... riep hij uit de gang, — „en breng me bove wat droog ondergoed, 'k ben doornat."

Langzaam, moê, liep hij de trap op en de treden kraakten regelmatig met iederen stap.

Snel veegde ze hevig met haar natte schort over 't gezicht, wreef haar oogen uit, die pijnlijk brandden; zocht toen lucifers van den schoorsteen en stak 't theelichtje eerst aan, toen de lamp.

— „Komt er haast wat!" — klonk zijn stem, ruw naar beneden.

Zwijgend kreeg ze haastig wat goed uit een kast en liep de trap op, lei 't bescheiden om den hoek van de deur néer op den grond. — „Astublief," — zei ze zachtjes, sloot toen snel de deur. Nauwelijks was ze weêr beneden of hij schreeuwde haar na, z'n thee maar vast in te schenken, want hij was zóo klaar.

In 't keukentje bette ze vlug even haar oogen met koud water dat heerlijk-koel over haar heet gezicht liep, trok 't venstergordijn op om 't raam neer te doen, stak werktuigelijk Hanna's nachtpitje aan dat vóor 't raam stond. Toen ging ze thee schenken voor vader, voor Janus nog eens, die zou zóo toch wel thuiskomen, dacht ze, — zag ook Hanna's blikken drinkkroes, en schonk toen niet meer voor zichzelf in. Als rustig zette ze zich voor 't theeblad met een verstelkous, luisterde naar 't nog hevig woedend onweêr. 't Licht was niet van de lucht, telkens streepte een licht-witte flikkering van tusschen het neêrgelaten gordijn tegen 't kozijn en

snel volgden de zware slagen elkaâr op, verbonden door doffer, dreigend, als ver-weg gerommel.

Wonderlijk.... nou was ze heelemaal niet bang.

— „Waar zijn Hanna en Janus?" — kwam vader binnen, meteen toeloopend op z'n kop thee dat op tafel te dampen stond.

— „Jan... Janus is"... en dieper bukte ze zich over haar kous, terwijl een ratelende slag het huis tot z'n fondamenten schudden deed.

— „Nou, waar is Hanna?" — klonk z'n stem, korter, ongerust, en hij zette z'n thee neêr.

Ze zag niet op, voelde toch dat hij haar aankeek.

— „Janus is Hanna aan 't hále," sprak ze snel, nog niet durvend hem aanzien.

Maar hij kwam naar haar toe, dat ze 't hoofd wel op móest heffen om hem aan te kijken, — en vroeg wêer, waar of ze Hanna dan heen had laten gaan in dit weêr.

Toen, haar roode oogen ziende en den zenuw-bevenden trek om haar schreiwilligen mond, werd hij driftig van vaag vermoeden, dwong haar op te staan, trok haar aan een mouw en vroeg boos waarom ze niet zeggen wilde waar Hanna was.

— „Zég ik je niet elke morge als 'k weg ga, zorg voor Hánna, omdat je weet hoe'n ongedurig kind 't is? Je moeder heeft me d'r ook opgeweze en jou ook waar ik bij was. Je weet dat zij ook altijd zoo bang was d'r alleen te late, vooral in de tuin om die gevaarlijke sloot."

Plechtig, vaderlijk-rustig nog, was hij begonnen te spreken, denkend dat, nu Janus Hanna aan 't halen was, Tonia haar maar had laten gaan zonder op 't naderend onweer te letten; maar nu hij als vanzelf over die sloot begon, rees meteen de twijfel of ze wel wist waar ze Hanna had heen laten gaan.

„Zeg, zèg, je heb".... ging hij driftiger voort,... „je hou je vader toch niet voor de mal, meid?... kom, spreek, sta daar niet voor zoutpilaar... je heb toch niet... je weet toch wel waar ze is?... geef ántwoord meid, of 'k bega een óngeluk ân je."

Huilend week ze terug naar de deur, al maar terug in bitter besef 't hem toch niet geregeld te kunnen vertellen. Tot ze wanhopig begon, met afgebroken woordklanken, over 't emmertje op de stoep en dat ze gekeken hadden en de

planken kapot geslagen... zoo heel haars vaders aandacht daar heen leidend, in haar angst en verwardheid eenzijdig 't hem voorstellend, zóo dat hij haar diep-schuldig moest vinden.

Maar hij stond doodstil met z'n eene hand zwaar leunend op tafel, waar de kopjes te rinkelen begonnen, — vóor hem, dicht bij de deur, zij, zwijgend, radeloos-afwachtend smaad en slagen, die ze nu zéker wachtte.

En door haar vreemde verhaal, dacht hij alleen maar om Hanna, die weg was en in dít weêr, — zag toen Tonia staan daar vóor zich, — die óp had moeten passen, dacht in z'n driftige angst aan géen verontschuldiging, vooral nú niet door haar ongelukkig vertellen.

Vreeselijk klonk in de stilte 't harde tikken van den wekker op den schoorsteen, overdaverd soms door een donderslag.

Hij schudde z'n hoofd, even gebogen, als nadenkend nog; z'n rechterarm bewoog onrustig, als wilde hij zwéepen, z'n hand krampte zich tot vuist... toen zag hij haar aan.

Hij bewoog z'n mond om te spreken, maar zweeg als plots door onzichtbre macht weêrhouden; z'n vuist ontspande en weêr schudde hij langzaam z'n hoofd, dat lager zonk op z'n borst.

— „'t Kan niet, 't kán niet waar zijn," — zei hij zachtjes in zichzelf, maar de mogelijkheid flitste door z'n denken, dat 't gebeurd kon zijn... zíjn Hanna wèg... en moeielijk kreunde hij haar tegen: — „o, o... wat mot ik je doén as ze van avond nie' thuis komt"... en luider toen, als zich bezinnend... „ga wèg naa' bove, uit m'n ooge"... toen zakte hij zwaar nêer op een stoel.

Angstig was ze de kamer uitgeschoven, onhoorbaar de deur achter zich dicht trekkend. Stil sloop ze de trap op naar boven, naar haar duister kamertje en ging zachtjes zitten bij 't venstertje aan de wrakke tafel.

Met 't hoofd in de handen lag ze voorover en kon niet meer huilen, wilde toch wel, — voelde ook geen smart, dacht alleen maar in pijnigend zich-zelf-rekenschap-geven. Hoe moest dat nu, Hanna dood, Hanna verdronken... dat kon nou wel niet anders, dat moest zoo zijn. Want nergens was ze geweest dan met Annetje, tot die met de andere kinderen rijen gingen naar den molen... en Hanna met 't

emmertje... Hanna was niet meêgeweest en 't emmertje had gestaan op 't stoepie... 't emmertje dat Janus in 't zand had zien liggen... Neê, nou moest ze zich niks meer verbeelden en kalm denken... Met buurvrouw was ze niet meê, daar was ze bang voor 'n beetje, deed nooit lief tegen 'er... neê, dié had Hanna niet meêgenomen.... die zou me daar zoo'n ongedurig kind meênemen naar haar zúster, kon-je denken!... en Janus bleef nou ook zoo lang uit, die dorst zeker niet thuis komen....goeie jongen....hij had heelemaal geen schuld....Kon zij 't dan wél helpen, was 't dan gansch alleen háar schuld...? Had-ze niet altijd trouw op Hanna gepast, of ze in de keuken of aan de wasch bezig was...? en nou, vandaag, had 't kind toch op 't schoolplein gespeeld, veilig bij de anderen....

Buiten was 't bedaard met den regen en langer bleven de slagen uit, die al van heel ver klonken, maar 't weêrlichtte nog fel.

Wat bleef Janus toch lang weg....hoe laat zou 't al zijn.... was 't dan zoo'n end...? Ja toch, 't was nog al ver.... eerst kreeg je de steê van Lammers, dan van Verdam en 'n heel end verder had je de brug.... Wacht'es, kreeg je dan vóor de molen nóg niet een steê...?

Ze beliep in gedachte den weg.

Beneden kraakte vaders stap op den ouden vloer, rusteloos hoorde ze hem loopen, heen en weêr.

Wat een verdriet, wat een last om haar.... alles om haar.

O, o.... wat gaf 't nou nóg, wat gáf 't nou als Janus straks terugkwam.... Hanna was er tóch niet, ze kón niet meê zijn met dat nare mensch.... Wat dacht ze.... waarop hoopte ze nog...? Dat emmertje stónd er toch, stond op 't stoepie en altijd speelde ze zoo graag.... eerst met 't emmertje water morsen, maar 't wilde niet zoo leuk varen.... dan met 'er klompies in 't water, zoo gevaarlijk op d'r buik liggend, alles vergetend voor 't drijvende klompie....

D'r droom was geen bedrog geweest.... en hád ze maar méer nou op Hanna gelet, dan was 't nooit zoover gekomen. Moeder ook.... moeder had 't nog zóo gezegd.... o, o moedertje.... moedertje.

Zacht kreunde ze voor zich heen.

Tranen rolden neêr, — groote, langzame druppels, — langs haar wangen. 't Gaf verlichting, deed haar vóelen en niet meer zoo dor-heet redeneeren met zichzelf.

Moeder heeft 't je nog zóo gezegd.... ja, ja.... en ze snikte het uit, beet van wroegende smart in haar zakdoek. Goed moedertje had het zóo gezegd, — „pas toch op Hanna".... en later, toen ze saampjes waren: „je weet hoe hij op 'er is, wees goed voor 'em, 'n gehoorzaam kind en as je goed past op Hanna, zal-ie ook wel beter voor jou worre".... Dat had ze gefluisterd, die goeie, goeie moeder.

Maar had ze 't dan niet gedaan, was ze dag aan dag niet bézig, almaar om te zórgen, dat alles er was en op tijd klaar stond.... En ze was toch altijd zoo moê, 's avonds kon ze in bed geeneens dadelijk liggen gaan, dat deed zoo'n pijn in haar lenden.... Gedurig trok ze op met dat kind, waar ze tóch zooveel niet van houden kón om haar dwingerigheid.... Altijd was 't oppassen voor dat water.... en nou was 't tóch gebeurd. Hanna was weg.... en vader, o, hij zou haar doodslaan.... en ze had 't verdiend, ze had beter moeten oppassen, niet moeten kletsen met Janus en suffen in de vensterbank. Zoo'n arm schaap kón je geen oogenblik alleen laten.... 't wist niet.... 't kon niet anders denken dan aan spel.... en moeder.... moeder had nog zoo gewaarschuwd....

O, wat een leven ging ze nou beginnen. Vader zwijgend tegen haar, voortaan, en norsch en snauwend bij 't minste, altijd in z'n oogen 't verwijt.... Janus ook, o, Janus zou ook zeggen dat 't háar schuld was.... Janus, die zoo op moeder leek, met z'n groote, blauwe oogen.... Moeder zou haar 's nachts in droomen aanzien, als vroeger.... maar nou.... moeder, die ze zóo beloofd had.... En 't heele dorp zou weten dat zij niet had opgepast, dat ze Hanna had láten verdrinken....

Kreunend van wroegend leed wreef ze haar gloeiend voorhoofd heen en wêer, voorover-liggend op de armen, gekruist op tafel. En ze zag, duidelijk in haar ontstelde verbeelding, al die verwijtende gezichten, moeders bleek gelaat, dat lijdend vóor haar rees, zwijgend-verwijtend.... En Hanna.... aldoor zag ze maar d'r hoofdje éven boven

water, gesloten oogen en open mond, deinend zachtjes op en nêer.... Waar moest ze zich bergen toch, dat ze dát niet meer zag.... 't wáter met doode Hanna.... die maar niet wèg wou...? Had ze dan wérkelijk schuld...? nêe, nêe.... géen schuld.... En waaróm dan die stille beelden en almaar dat wroegen.... kon ze 't dan wél helpen...? kón ze...? Was 't dáarom dat ze maar aldoor dat lijkwitte gezichtje zag op 't water...? wat moest dat toch.... zou ze.... zou ze nu al bóven zijn komen drijven...?

Voorzichtig drukte ze haar wang tegen 't natte vensterraampje, wijd-angstoogend de donkerte in naar beneden, schrikte hevig toen 't plots stil lichtte, zonder donder, en ze, spokig in 't blauw-witte licht, zág den donkeren opstand der boomen in den tuin.

Toen, snel besloten, stond ze zachtjes op, luisterde even.... Beneden ging vaders voetstap heen en weêr.... nóg was Janus niet thuis....

Bonzend de slapen, éen hand op haar hart, dat wild jachtte het bloed door haar sidderend, koortsig lijf, — gleed ze langzaam, voorzichtig de trap af. Plots stond ze stil, ademloos, toen de gangklok sloeg. Acht slagen, lang en plechtig in de stilte.... Vaders stap klonk niet meer.... onhoorbaar ging ze verder, sloop naar de achterdeur die nog aanstond.... Even bleef ze staan op den drempel, waar de frischkoude avondlucht haar tegensloeg, — niet ademen kunnend haast van de inspanning om onhoorbaar de trap af te komen. Wat ging ze ook alwêer doen...? o, ja.... kijken bij 't stoepie of Hanna...

Op haar teenen ging ze 't plaatsje over, zag de wasch hangen, vreemd-wit in den donker, doornat.... even dacht ze, weifelend kijkend naar 't witte goed.

Toen ging ze verder, sneller nu over het zandpaadje naar de wetering. Soms flitste 't weêrlicht door de donkerte, maar 't verschrikte niet meer.

Daar lag Janus' bijl.... o, ja, 't steigertje was nou stuk.... dat zou gemaakt moeten worden....

Haar hand weêr op 't nu rustiger hart, bukte ze zich voorover, vast zich houdend aan een heestertje, vlak bij haar...

Glad nu, in strakke spiegeling lag 't water, hélder onder de donkere lucht.... koel....

Ze noemde 't altijd maar een slóot en buurvrouw zei dan

hatelijk, — „pas maar op, die sloot kon-je nog wel 'es heuge"...

Zwijgend stond ze almaar voorovergebogen.... kijkend, zoekoogend langs het gladde, meêdoogenlooze vlak, waar niets op dreef.... Wat was dit vreemd en rustig.... zoo alleen te staan bij 't stille water, waarvan de overkant als iets zwartigs zichtbaar was....

Leek alles haar nou niet gewoon in dit vreemde licht, dat 't water zóo helder maakte.... was het zoo vreeselijk nou.... dat Hanna er niet meer was en vader boos op haar.... en Janus.... en 't dorp met alle menschen.... waren die nou allemaal zoo boos om Hanna...? Dit aardige water, dat zoo kalm lag, en licht was onder het duister.... was 't nou zoo naar dat Hanna...?

Stil.... was dat daar niets.... kwam daar wat aandrijven.... ginds, zachtjes-aan...?

Er was nog een plankje op den steiger, 't uiterste plankje; dat kon ze, steunend op 'n nog vast-zittend stuk hout, wel met wat moeite bereiken en zoo trachten te zien wat daar aan kwam drijven.

Ze keek even om naar 't huis, zag 't keukenvenstertje waar flauw 't nachtpitje brandde..... „wat ernstig," — praatte ze.

Heel voorzichtig probeerde ze toen, tot ze lastig lag op 't enkele smalle plankje, 't hoofd dicht boven het water, 't lichaam in moeielijk evenwicht. Onder haar plitste, nauwhoorbaar, 't water tegen den kant....

Voorzichtig wendde ze 't hoofd weêr achterom.... hoe moest ze terug.... strakkies...?

Rustig zag ze toen weêr over 't spiegelend vlak.... Wat was dat mooi, wat leek alles nou vèr en vreemd.... was Hanna nou niet dood...? en alle menschen niet meer bedroefd...? en zij....

Er pinkte een enkele ster in 't water, dat wiegelend was onder haar oogen, zoo vlak er boven.

Hoe kon ze bedroefd zijn.... Maar wist ze dan niet.... kon dan.... o, ja, dat drijvende, waar was dat ook weêr...? Daar kwam 't, wat langzaam ging dat.... leek 't niet een klompíe.... kwám 't wel nader.... bleef 't niet aldoor op dezelfde plaats, leek het maar zoo...?

Luid viel een slag, streng-hard door de rust om haar, de donkere stilte....

Heftig joeg haar hart weêr op, stuwde den bloedstroom kloppend door haar bevende lijf....

O, ja, daar was vader nog.... en Janus, zou die nou al thuis zijn...? Zouën ze zoeken naar háar en vragen waar of toch die Tonia bleef...? om haar te slaan en te schelden.... en zoo alle dagen maar weêr aan...?

Wat was 't hier heerlijk.... zoo....

En starend bleef ze liggen, dicht boven het wiebelend water gebogen, waarin al maar meer sterren te pinkelen begonnen, — vergat naar 't donkere te zien, dat maar niet komen wou....

Tot ze vredig verdroomde boven het spiegelend vlak, dat voor haar open droom-oogen te rijzen begon, al dichter tot haar op.... al dichter.... en er een ruischen was in haar ooren.... En de sterren begonnen een wonderen dans in het wiegelend vlak, dat haar oogen toeloken en ze zelf als meedeinde, optrekkend haar beenen.... onbewust.... bang voor het stijgende water.... brékend het evenwicht......

Eenzaam zat Nelisse binnen, na veel rusteloos heen en weêr loopen, wachtend of Janus kwam.

Hij was een groote, breed-geschouderde kerel, grof-gebouwd, met spierige armen en ruwe, werk-verharde, zon-verbrande knuisten. Zijn breede mond met de dikkige mondspieren, de diepe groeven aan weêrskanten van de korte, stompe neus, in het somber-bruine, baardlooze gelaat, z'n breede, vierkante kin en de borstelige brauwen boven z'n donkere, diep-liggende oogen, — dat alles kenteekende den bruten, weêrbarstigen doordrijver, die altijd héérschen wou, altijd zijn wil gevolgd zien.

Sinds den dood van zijn vrouw, ruim een jaar nu geleden, was z'n lastig humeur er niet op vooruit gegaan. Dat zij ook zoo vróeg moest sterven, daar had hij in 't geheel niet op gerekend; hij vond 't als vanzelf-sprekend, dat zij leefde om hem niet meer last te bezorgen, dan hij met z'n werk al had.

En nu moest hij zoo waar elken dag, als hij thuis kwam van 't fabriek, hier den boel nog narijën, wat hij vroeger, toen z'n vrouw nog leefde, nooit hoefde te doen.

Haar liet hij maar zorgen, zonder te vragen hoe of wat, — gaf haar een deel van zijn loon, vooral niet te veel en

dacht dan nóg dat ze er ruim van komen kon, — klaagde als 't eten niet naar z'n zin was, zei niets als 't hem smaakte.

Ze hadden moeten trouwen. Hij had nog wel geprobeerd haar in den steek te laten, maar hun ouders hadden samen hem gedwóngen, en daarom vond hij 't al heel mooi haar nog getrouwd te hebben, — een edele, opofferende daad van hém, man, die alleen voor zichzelf leefde.

Eerst waren ze een aardappelhandel begonnen in z'n geboorteplaats. 't Ging goed, boven verwachting zelfs, maar hij speculeerde, had veel geld noodig en verloor meestal. Telkens beknibbelde hij haar in 't weekgeld, waar ze al zuiniger meê rond probeerde te komen, tot 't niet meer ging en er schulden waren....

Toen verkocht hij de zaak om vrij-man te blijven, niet in handen van 't gerecht te vallen en ging hier wonen, op dit stille dorp, waar hij z'n oude vak weêr begon aan de steenfabriek.

In dien tijd had hij twee kinderen gekregen, Tonia en Janus. Hij hield niet van Tonia, dat wist hij zelf ook heel goed. Had hij om háár niet moeten trouwen? En bovendien, ze leek zoo op haar moeder, was zwak en kon daarom niet uit dienen gaan, zoo weinig ook helpen in de huishouding.

Van Janus hield hij op zijn manier, liet hem wel eens, als kleine jongen nog, paardje-rijën op z'n knie, bromde later niet zoo tegen hem, snauwde hem niet af als Tonia.

Zijn vrouw verzwakte, heel langzaam aan; na Hanna's geboorte sneller, maar onopgemerkt door hem die alleen op zichzelf lette, 's morgens z'n brood meê kreeg naar 't werk, 's middags at, even goeiendag zeggend, meestal zwijgend aan tafel, soms even wat zeggend over 't eten, weêr heenging tot 's avonds en dan maar, achter een krant op z'n vaste plaats aan tafel, ging zitten, tot 't bedtijd was.

De kinderen waren altijd stil als vader thuis was, bang een afstraffing op te loopen, — z'n vrouw, vroeg-gekromd moedertje, gedwee kopjes slappe thee inschenkend, zwijgend achter z'n rug, spaarzamelijk de kinderen vermanend, bezig met kousen stoppen of verstelwerk aan kleertjes, zorgzaampjes voor hem, voor de kinderen geduldig....

In stilte was hij weêr gaan speculeeren, voorzichtiger nu, zóó dat z'n vrouw niets merkte van winst of verlies.

Tot zíj, plotseling voor hém, nog vier jaar nà Hanna's geboorte, te sterven kwam.

Toen, voor 't eerst in haar leven van jarenlange berusting, had ze hem een gunst durven vragen: „of-ie toch zorge wou voor de kindere en wat vrindelijker weze tege Tonia. 't Was toch zoo'n goed kind, as-ie dat 'es wist, zoo gehoorzaam, maar zwak, zie-je, zwak.... Hij moest 'er maar versterkend voedsel geve, dan kon-ie nog plezier van d'r beleve, ook bij 't opgroeie van Hanna.... zie-je, vreemd volk in huis, was toch niet álles...."

En belóófd had hij, toen al berouw hebbend niet beter voor haar te zijn geweest, die hij altijd maar beschouwd had als een blok aan 't been, dat hem onwillens was aangebonden.

Maar na haar dood was hij al gauw weêr aan trouwen gaan denken, kwam er toch niet toe, waarom wist hij zelf niet. In stilte dronk hij thans ook wel eens, om wroegende gedachten te verdrijven, want vaak moest hij denken, meestal om een onbelangrijk iets, aan zijn vrouw....

Zoo was 't ook van avond gegaan. Hij had dat stomme kind wel een ongeluk kunnen slaan, toen hij hoorde dat Hanna zoek was. En hij hád haar ook geslagen als ze daar niet gestaan had bij de deur, ineengekrompen van angst, met dat terug-wijkende voor hém, zóo als hij z'n vrouw zich herinnerde, toen ze, lang geleden, hem vroeg om toch te trouwen, want dat ze bevallen moest.... en híj haar afgesnauwd had en bevolen wèg te gaan, met leelijke, smadelijke woorden haar de deur uit te jagen trachtend....

Dát was d'r geluk geweest, nou had hij z'n drift kunnen bedwingen, schoon met moeite haar bevelend wèg, uit z'n oogen te gaan....

Maar ook, hij kón geen oogenblik gelooven dat Hanna zou verdronken zijn, dat was te gek voor z'n nuchter verstand zooals Tonia 't hem verteld had. 't Klonk allemaal zoo verward, dat 't te gek was d'r ook maar even aan te gelooven. Als ze in die sloot gerold was, zou ze wel een keel opgezet hebben van je welste. Toch klom z'n onrust met het langer uitblijven van Janus, tot hij te huiveren zat op z'n stoel en loopen ging.

't Tochtte door de kamer, vond hij, maar 't was z'n zenuwachtigheid die hij zich niet bekennen wilde.

Aan de voordeur ging hij eens kijken toen, den weg langs, maar hij zag niets, merkte door den tocht in zijn hals dat de achterdeur aanstond, ging weêr binnen, even de huiskamerdeur voorbij-loopend om 'n schop tegen de achterdeur te geven, die dichtviel met een geweldigen slag. Strak even opziend naar het donkere gat waar de trap den zolder bereikte, liep hij somber de kamer in, onrustig wachtend in z'n rieten leunstoel.

Als gedwongen tot luisteren, hoorde hij 't vervelend-hard getik-tak van den wekker, die half negen wees, schoof een kopje verder de tafel op, keek aandachtig naar de punt van z'n pantoffel, trachtte dan weêr wat te lezen in een krant van gisteren, zonder te vorderen. Tot hij plots rijden hoorde op den weg, 't kwam van den molen, naderde, tot 't heel luid klonk en toen, terwijl langzaam wielen knarsten, ophield voor 't huis.

Snel was hij al opgesprongen, riep hard-op: „daar zijn ze!".... ging vlug de kamer uit en de voordeur openrukkend, stond hij voor Janus, die Hanna op den arm hield, terwijl vrouw Smit bij 't rijtuig aan 't bedanken stond voor 't thuisbrengen.

— „Hier is ze, vader," — en Tonia niet ziende, gaf hij 't kind aan hem over, liep gauw naar binnen, jubelend schreeuwend: „Tonia, Tonia, hier is Hanna!"....

Buiten klonk een „goeie nacht same", — en knarsend reed 't rijtuig weg.

— „Is me man nog bij j' ân komme loope, Nelisse?" — kwam vrouw Smit de deur binnenstappen.

Maar hij antwoordde niet, had Hanna op z'n arm genomen en liep naar de huiskamer, 't slaperig kind zoentjes gevend op de koude wangen.

Zij sloot de voordeur, of ze vooreerst nog niet van plan was heen te gaan, kwam vrijpostig de kamer instappen, bleef toen midden in 't vertrek staan.

— „Zie-je," — begon ze, verklarend, — „we konde heusch niet met dat gemeene weêr naa' huis komme, dat zee m'n zwager ook. Nou, je weet wel, me man komt Zaterdags nóoit voor nege thuis, maar 't kon soms weze dat-ie hier al geweest was, vrage....

— „Neê," — zei Nelisse eindelijk, kortaf, — „hij is t-er

niet geweest.... maar je heb ons mooi in onrust late zitte."

— „Ja," — viel ze hem haastig in de rede, „ik dach' al bij me eige, ze zulle bij Nelisse ook wel ongerust worre over Hanna, maar 'k heb 't schaap uit meeëlije mè' me meêgenomen. Ze sting voor me deur te griene, dàt de kinders met de knecht van me zwager ware meêgereeë. Nou, ik most er toch naa' toe, zóo is 't gekomme. Ze heb bij Tonia toch niks, dacht ik, as die gevaarlijke steiger en Tonia laat 'er altijd maar d'r gang gaan."....

— „Vader, waar is Tonia toch?" — kwam Janus de kamer binnen, — „'k ben dóornat, ze mot me droog goed geve"....

Nelisse stond nog altijd met Hanna op z'n arm, buurvrouw geduldig aan te hooren, zei niets. 't Kind dreinde om 'n lepeltje suiker en hij bukte zich juist, toen Janus hem vroeg.

Boos, schoot hij weêr recht-op, — ja, wat toch een stijf, gevoelloos kind, om nou niet dadelijk blij naar beneeë te komen en Hanna eens lekkertjes in bedje onder te stoppen. 't Was toch veel te laat voor zóo'n wurm.

— „Tonia is bóve," — zei hij....

— „Ja, buurman," — redeneerde vrouw Smit, — „van die Tonia begrijp ik ook nie' veel en dan d'r manier van huishoue. 'k Geloof da'je 't beste doet met hertrouwe, man, of 'n huishou'ster. 'k Heb 'et je al zoo dikkels gezeid, maar je schijnt er niks van te motte hebbe. Geloof me, wat ík je zeg, dat loopt nog 'es spaak uit, je zal zién.... Ik zeg zoo vaak tege me man, ik zeg, ik wou die Nelisse toch wijzer hebbe, om me daar met zoo'n kind 'n huishoue te doen. Net zoo lang tot 't kalf verdronke is en dan demp je 'em"....

Vrouw Smit stond nog altijd midden in de kamer, 'n boodschappen-mandje in d' eene hand, vóor haar buik, met de andere druk gesticuleerend, haar tok-hoedje van 't stooten tegen de kap van 't rijtuig 'n beetje scheef op 't hoofd.

Janus was alweêr de kamer uitgeloopen, onrustig zoekend op zolder naar Tonia, roepend dat je 't binnen hooren kon: „Tonia, Too—óon, Tóon dan toch.... kom nou!"....

Driftig zette Nelisse 't kind op een stoel, liep midden onder de praatjes van vrouw Smit de kamer uit en bevelend klonk zijn stem onder aan de trap: „Tonia, kom je benede of mot ik je hále....?"

Maar Janus antwoordde van boven, dat hij overal gezocht had, in de keuken en op zolder, en dat ze nergens te vinden was.

Toornig klom hij de trap op, in zich zelf vrouw Smit verwenschend, die hem, met 'er plakken, verhinderde die meid nou eens goed onder handen te nemen. Dát ging te ver, eerst niet op Hanna passen en hem in doodelijke ongerustheid laten zitten en nou nog koppig op den koop toe....

Op haar kamertje was niemand te zien; Janus stond achter hem in de deur, toen hij 't kaarsje op tafel aanstak om te kijken of ze naar bed was gegaan.

Een natte zakdoek lag op tafel....

Hij riep.... bevelend klonk z'n barsche stem door 't stille kamertje. Geen antwoord.

Samen stonden ze, en z'n booze blik ontmoette 't vragend oog van Janus.

En, zacht tot hen doorklinkend, dreinde de stem van 't kind beneden... „Tónia.... Tónia.... stóute Tónia..."

Hendrik Mulder.

HET BAGNO IN FRANSCH GUYANA. [1]

Het was gedurende een detacheering in Suriname dat ik de order ontving om als officier-commissaris van den krijgsraad naar Albina te gaan, tot het houden eener informatie. Een korporaal van de kleine bezetting aldaar, had op Fransch grondgebied van een balling-libéré, een ouden kerel bij wien hij gedurende noodweer gastvrijheid genoten had, een broek gestolen, had die verkocht, enz.

„Een libéré," vroeg ik, „wat is dat?"

„Dat is een déporté die na een bepaald aantal jaren dwangarbeid vrij mag leven."

„Neen," zei een tweede, „een déporté is het niet, maar een relégué."

Wijsneuzig kwamen anderen er tusschen en gebruikten de woorden forçat en transporté. En het was wellicht mijn schuld, maar toch, het kwam me voor, dat eigenlijk niemand uit mijn omgeving, zelfs de juristen niet, mij recht duidelijk kon maken het verschil tusschen al die benamingen, niemand ook die me met een paar ruwe lijnen het stelsel der Fransche ballingschap schetsen kon.

Uit den aard der zaak intrigeerde mij het onderzoek naar de gestolen broek slechts matig, maar hoofdzaak in mijn gedachten was het vooruitzicht: dat reisje naar het onbekende, de strafetablissementen op Fransch Guyana, het bagno van den Franschen misdadiger.

Ruim 30 ballingen die, gevlucht, in Suriname weer waren gearresteerd en successievelijk reeds weken te voren gebracht

---

[1]) Zie het eerste artikel over hetzelfde onderwerp in *De Gids* 1904 No. 7.

waren binnen de gevangenispoort van het fort „Zeelandia", zouden met onze boot teruggevoerd worden naar Saint-Laurent, op Fransch grondgebied, aan den breeden Marowijnestroom, schuin tegenover het Hollandsche Albina.

Tusschen dit plaatsje en Paramaribo bestond toen geen geregelde gemeenschap, omdat er geen zeewaardig vaartuig voor beschikbaar was. Alleen wanneer een reis hóog noodig bleek, moest er maar geschipperd worden in den dienst der koloniale vaartuigen, en zoo was dan toen voor de reis bestemd de „Curaçao", een indertijd voor den dienst in Oost-Indië afgekeurde raderboot, maar die toch nog wel goed genoeg was om in de West jaren achtereen afgejakkerd te worden op het traject Paramaribo—Demerara.

's Middags om vijf uur zou de boot vertrekken van de aanlegplaats aan den „Waterkant". Het voordek was al vroeg vol volk, allerlei typen in helle kleuren: negerwijven die zich hajebajerig verdrongen tegen de verschansing, schreeuwende naar de „missies" (vrouwen) aan den wal; bedaarde, droomerige Chineezen in gele glimmende oliejassen, zittend op groote pakkisten en stil glurend met doezeloogjes die aan opium deden denken; verder sjovel gekleede Britsch-Indische koelies met den grauwen tulband losjes om het gebronsde hoofd, neergehurkt in een hoek, ernstig en teruggetrokken, kijkend met geheimzinnige zwarte schitteroogen naar al die menschen, waar zij geen gemeenschap mede voelden.

In de onmiddellijke nabijheid dier voordekpassagiers lagen in een nauw gangetje, haast over elkander heen, twee aan twee geboeid, de Fransche vluchtelingen [1]), de bovenlijven naakt, de meesten blootsvoets, allen met gescheurde, gore lompen om de afgeleefde bleek-beenige lichamen. Hol en wezenloos lagen bij sommigen de oogen in de schaduw der diep-donkere kassen, en de gesloten lippen trokken zich samen tot een uitdrukking van onzegbare moedeloosheid; anderen tuurden strak voor zich uit naar een onuitwischbaar, schrikkelijk beeld van gebroken vrijheidillusies, van weer te moeten werken hard en doelloos in het vunze en de ellende der ballingschap.

[1]) De bekende anarchist Léauthier, later op het Duivelseiland gedurende een oproer door de bezetting doodgeschoten, was een van hen.

Daar lagen ze, roerloos als een hoop doode drenkelingen, die straks allen te zamen begraven zouden worden in één groot, donker graf.

Toen voer de boot rustig de breede, oker-bruine rivier af. De groote raderen draaiden en schepten in eentonig rommelend beweeg, terwijl de donkere oevers, met de plantagewoningen er wit plekkend tusschen, zacht wegschoven naar achter. In het westen duidde de rossige vlammenlucht het slapen gaan der stille wouden. En de avond kwam met zacht aandrijvende, ijle, donkere sluiers.

De rivier werd al breeder en breeder, het water deinde meer en meer, en al wiegelend en schommelend heen en weer, was de boot onmerkbaar de zee ingevaren, stampend en djoekend, en met groote zuchten worstelend tegen wind en baren. In die groote, verlaten eenzaamheid van donkere lucht en deinend water stierven spoedig weg de schetterende negergesprekken op het voordek.

Een opkomende maan beglinsterde enkele golventoppen, en toen bleef het stil een lange, lange pooze....

Maar uit het vooronder galmde onverwacht op een zwaar geluid van mannenzang — de Marseillaise — plechtig resonneerend, maar toch met iets van wrok in de sonoor klinkende stemmen, en met het onbewuste, droevig verlangen, dat de zang, voortgedragen over de deinende golven, meegevoerd mocht worden, ver weg, over al dat water van den Atlantischen Oceaan, naar Frankrijk toe, naar hùn land en hùn haardsteê, naar dat mooie Frankrijk, dat zij wellicht nooit, nooit zouden wederzien!

Daar gingen ze op de zuchtende en djoekende en rommelende boot, terug weer naar het bagno, naar de kolonie van boeven. Een oogenblik hadden ze weer gezien het gewone doen van menschen, gekend ook en dubbel gewaardeerd voor slechts korten tijd: het gulden licht der vrijheid. En nu? In ijzeren boeien lagen zij tegen en over elkander in een warm, benauwd en eng gangetje, net als jong vee op een kar, de pooten vastgebonden en gebracht naar den slachter, naar den beestendooder.

Die schonkige halflijken in ijzeren boeien waren lang geen onnoozele bloedjes, geen martelaren, o neen, het leek er niet naar! Het waren meest allen de mislukten, de sta-in-den-wegs

van maatschappelijke orde en tucht, het was verdierlijkt gespuis, het vuile schuim van de samenleving, het voedsel van politiebureau's en gevangenissen, de gedepraveerden, de „chevaux de retour", beesten van kerels, beesten wel, maar beesten die, met een strop om den hals en een zweep er achter, weggevoerd werden naar Cayenne, om daar.... maar stil, in Frankrijk wil men het immers niet hooren? om daar afgemaakt te worden, niet met een mes of met strychnine, maar toch afgemaakt, langzaam en wreed, door de droge guillotine van het bagno.

Vóordat zij gezonden worden naar Guyana, worden de transporté's of forçats (veroordeelden tot tijdelijken of levenslangen dwangarbeid) en de relégué's (verbannen recidivisten) uit de verschillende gevangenissen van Frankrijk, eerst over La Rochelle verscheept naar het eiland Saint-Martin-de-Ré. Daar blijven zij in den regel zoolang, totdat er een voldoend aantal is voor een „convoi", een lading misdadigers.

Het is op dit eilandje dat de a.s. balling een voorproefje krijgt van hetgeen hem in Guyana wachten zal: vuilheid, ongedierte, minwaardig voedsel, slechte ligging en omkoopbare surveillanten, wien men oogluikend allerlei lage, gemeene praktijken doet waarnemen.

Zoodra de gevangenen in het depot aankomen, worden zij uitgekleed en nauwkeurig gefouilleerd; daarna krijgen zij een bad zonder zeep en in heel weinig water en dat het eenige bad blijft gedurende hun gansche verblijf. Dan worden zij gekleed in grof linnen ondergoed, met daarover een soort losse blouse en een broek van bruine wol met op het hoofd een baret van dezelfde stof. Zij slapen gezamenlijk of afzonderlijk, doch in het laatste geval wordt één been aan de houten krib geboeid.

's Morgens vroeg, na aangekleed te zijn, worden de gevangenen in een lange rij achter elkaar naar de binnenplaats geleid; daar staan enkele tonnen met water en uit een kraan krijgen zij in hun beide, tot een kommetje gevouwen handen, wat water. Daarmede wasschen zij, steeds doorloopende, hun gezicht, om dadelijk zich te begeven naar de werkplaatsen, waar zakjes worden geplakt, enz.

De veroordeelden worden niet van Saint-Nazaire per ge-

wone mailgelegenheid naar Guyana gezonden, maar met opzettelijk daartoe bestemde booten, die gewoonlijk voor het eilandje Aix ankeren. Behoorlijk geëscorteerd worden zij daarheen gebracht op een kanonneerboot en op de groote boot zoodanig ingescheept, dat de forçats in het achter- en de gerelegeerden in het voorste gedeelte blijven. Gedurende de reis worden zij per dag slechts tijdens een half uur op het dek gelucht, doch hoe eentonig overigens de tocht daardoor is, de verpleging aan boord laat niets te wenschen over. Zij slapen in hangmatten en als het winter is, na de pas doorgestane verschrikkelijke kou in de gevangenis van Ré, waar zij moesten liggen onder één dunne versleten deken, voelen zij zich op de boot gelukkig, omdat zij tegemoet gaan een land van stralenden, koesterenden zonneschijn, waar zij niet meer geestdoodend werk behoeven te verrichten, hokkend tusschen vieze, donkere, bedompte muren.

Dat men in 1852 Guyana aanwees als ballingskolonie, lag vrijwel voor de hand. Men vond het ver genoeg weg, groot genoeg, en de vruchtbaarheid van het land zou de kolonisatie, die de wet beoogde, voldoende bevorderen. Verder oordeelde men de ligging van Cayenne zeer geschikt, zoowel om te dienen als beginpunt van de nieuwe strafkolonie als voor de plaatsing der libéré's (voorwaardelijk vrijgelatenen) terwijl de eilandjes in de onmiddellijke nabijheid in alle opzichten benut konden worden voor isolatieplaatsen.

Voordat de relégué's geplaatst werden in Saint-Jean, werden de forçats verdeeld over Cayenne, Saint-Laurent, Kourou, de Montagne d'Argent en de Iles-du-Salut, die bestaan uit l'Ile Royale, l'Ile Saint-Joseph en l'Ile du Diable, bekende klanken uit het Dreyfus-drama. Behalve voor de krankzinnigen en de grijsaards, zijn de beide eerstgenoemde eilanden steeds bestemd geweest voor de onverbeterlijken, voor de gevaarlijksten en voor de veroordeelden van beteekenis, de élite dus, „la crême du bagne". Geen wonder dat daarom ook Dreyfus gebannen werd naar een dezer beruchte eilandjes, vanwaar een ontvluchting bijna een volstrekte onmogelijkheid is, zoowel door het gemakkelijk toezicht, als door gebrek aan hulpmiddelen om de vlucht mogelijk te maken.

De gestorven ballingen worden niet op de eilandjes begraven; hun lijk wordt gewikkeld in zeildoek, aan de voeten wordt

een stuk lood gebonden en daarna wordt het doode lichaam in een open kist gelegd; een beambte roeit deze een eindje de zee in, waar het cadaver door de haaien gretig wordt opgewacht.

Vóór Dreyfus' komst werden op het Duivelseiland de lepralijders afgezonderd, doch toen het eiland een nieuwe bestemming kreeg, verhuisden zij naar de Marowyne. De vroegere afzichtelijke leprozenwoningen werden verbrand, en de omgeving in korten tijd herschapen in een Luftkurort voor den „grooten verrader", die aan het land jaarlijks meer dan 50.000 frs. kostte, alleen om te zorgen dat hij niet ontsnapte.

Vroeger was Cayenne het centrum der transportatie, daar waren toen gemiddeld 15 à 1600 gestraften, terwijl er te Saint-Laurent ruim 1000 werden gekazerneerd. In de laatste jaren heeft men echter de meesten overgebracht naar laatstgenoemd plaatsje, terwijl er bovendien nog zijn: op de Iles-du-Salut ± 650, te Kourou (door de zeebries zeer gezond en dat bij uitstek geschikt zou zijn voor afzondering van betere elementen) ± 400 en op de Montagne d'Argent ongeveer 150.

Onder de veroordeelden te Saint-Laurent (strafetablissement sedert 1858) zijn ongeveer 200 vrouwen, die volgens de wet afzonderlijk worden gehuisvest en die gebruikt worden voor verstelwerk, het wasschen van goed, enz. Het zijn gruwelijk leelijke, ruwe wezens, echte wijven, die den regel bevestigen, dat, indien een vrouw vervalt in ondeugd en misdaad, zij daarin nog dieper zinkt dan een man. Het toezicht over haar wordt gehouden door liefdezusters, die uit den aard der zaak van dit wijvengebroed niet veel liefelijks te hooren krijgen.

In het Fransche bagno zonder andere vrouwen worden uit dat illustre gezelschap de ega's gekozen door gestraften die met een levensgezellin het leed van de ballingschap wenschen te deelen. Want het huwelijk tusschen mannelijke en vrouwelijke bannelingen is toegestaan. Dat daardoor wel geen degelijk kolonistenras gekweekt wordt ligt voor de hand, doch door die toestemming vervalt tevens een groot voordeel van de levenslange verwijdering, nl. het niet in het leven roepen van hereditair misdadig aangezegde wezens. Wel is waar heeft het moederland geen direct nadeel van bovenbedoelde officieele sanctie, maar het gevolg er van is, dat

er in de strafkolonie huishoudinkjes worden opgezet van minder liefelijken en idyllischen aard.

Het centrum der transportatie, Saint-Laurent, ligt aan den rechteroever der Marowijne, een uur of twee stoomens van de 3 K.M. breede monding. Deze ontzaglijke grensrivier verwijdt zich van de zee stroomopwaarts bij de Aronabo eilanden tot zelfs meer dan 4 K.M. en toch, niettegenstaande haar indrukwekkende grootheid, is zij door vele zandbanken moeilijk bevaarbaar en alleen met vloed is er voor kleine stoombooten een smalle vaargeul langs den Franschen oever.

Bij het invaren treft men gewoonlijk geen enkel vaartuig, geen enkel levend wezen. Alleen de beide vuurtorens, een aan de Fransche zijde — les Hattes — en ons klein ijzeren Eifeltorentje van Galibi, staan er stil en verlaten, als twee trouwe, waarschuwende wachters. Maar nauwelijks rammelen en ratelen de draaiende raderen van de boot, of uit de groote, triestige eenzaamheid van het smalle rivierstrand schrikken op de tallooze witte en grijze sabakoes. [1]) Van de stille oevers vliegen ze heen in groote zwermen, scherend dicht over het water naar den anderen woudoever, om er een rustiger schuilplaats te zoeken tusschen de groote luchtwortels van de mangroveboomen. Een poosje later fladdert met luid gekrijsch de mooi-bonte ara op en kruist de wijde cirkelvlucht van den zwarten gier, die groote kringen beschrijft hoog boven de parwaboomen, loerende met zijn dieppeilende roofvogeloogen op een voor den mensch onzichtbaren buit. Overigens is het stil en verlaten op de breede rivier, waarin hier en daar wat eilandjes en met niets dan wouden, wouden rechts en links.

Nu en dan een schilderachtig kijkje in een kreek.

Verweg op den Hollandschen oever, bijna geheel verscholen in de schaduw van het hoog geboomte, staan enkele bruin rieten woningen van Indianen.

Eindelijk, dicht bij Saint-Laurent, bij een lichte bocht van de rivier, waar in een boom een witte baak hangt — „la Dame blanche" genoemd — wendt de boot eensklaps schuinsrechts, dwars over den stroom, recht op een groep witte huizen aan, dat Albina is.

---

[1]) Een soort watervogels.

Toen ik, met enkele anderen, mijn eerste bezoek bracht aan Saint-Laurent, werden we met een sloep van de „Curaçao" door negermatrozen geroeid naar den overkant, een tochtje dat, naar gelang van het getij, 20 tot 45 minuten duren kan. Bij aankomst was de branding toen echter zóo sterk, dat de sloep op stroom moest blijven en wij van de schouders der roeiers op den Franschen bodem stapten. Toen ging het vlug den hoogen, roodzandigen oever op naar boven, en het eerste wat we er zagen waren geen Franschen, maar Annammieten, ook transporté's, die bezig waren met het drogen van vischnetten in de warme ochtendzon. Den dwangarbeid hadden zij reeds lang achter den rug, en als libéré's leefden zij daar hun visschersbestaan, zooals zij dat deden vroeger, in hun geboorteland. Voor hen was de transportatie wellicht geen straf meer. Zij leefden rustig en afgezonderd in hun eigen vuil wijkje van kleine, met riet bedekte woningen, die elk een klein voorafdakje hadden, een soort open veranda. Binnenin was maar éen enkel vertrek waarin de geheele familie huisde, en waar het donker was en goor, met een vies-vunzig visch- en opiumluchtje. Om en bij de woningen wat ananas, wat groenten, de planten hier en daar opklimmende tegen de hutten, en daartusschen een paar naakte, geelbruine kinderen, groezelig en smerig, die, als verschrikte beestjes, schuchter opkeken met de kleine, schuine Chineezenoogjes.

In een inhammetje van de rivier, door enkele boomen overschaduwd en afgesloten, plasten en plonsden twee Annammietenvrouwtjes, heel jong nog en vroolijk spelende met water dat zij elkander toekletsten. Bij onze komst vluchtten zij haastig weg naar een dieper gedeelte van de rivier, de bloote borsten kuischelijk verbergend onder den kabbelenden vloed.

Toen links een laan van manjeboomen [1]) in. Daar zagen we aan de eene zijde de sombere grauwe gevangenis en aan den anderen kant het hospitaal van den Guyaanschen bagnard. Vederop wat woningen, primitief en armoedig, opgezet met enkele houten ramen, aangevuld met leem en bij elkander gehouden door allerlei lapwerk. Zij deden denken aan sommige

[1]) Oost-Indische manga.

woningen, vroeger gezien op eenzame plekjes in Zuid-Limburg, maar daar stonden ze schilderachtiger, meer één met de rustige omgeving van rotsen en boomen en zonder de droeve kenteekenen van verval en van verwoeste levens, zooals hier in Saint-Laurent, waar een en ander zich uitte in zonderlinge opschriften en onbeholpen geschilderde voorstellingen van vreemden en immoreelen aard.

Het waren de woningen en kroegjes der libéré's, die behalve de ambtenaren, om zoo te zeggen de eenige bewoners van het plaatsje zijn.

Verderop was een kleine overdekte markt, „Le marché Etienne", ook een miniatuurkerkje „La Chapelle", toevertrouwd aan de goede zorgen van den eenigen Katholieken geestelijke ter plaatse; dan een gebouwtje waarop met groote letters: „Commandant d'Armes." Deze autoriteit was vroeger een luitenant, in de laatste jaren, door oneenigheden met civiele chefs vervangen door een kapitein van de Infanterie de Marine. In dezelfde omgeving woonden de ambtenaren, meest in wit geverfde, vrij goed ingerichte huizen.

De Gouverneur van Guyana, wiens zetel Cayenne is, heeft in Saint-Laurent een ruim hôtel, waar hij afstapt de enkele keeren dat hij persoonlijk een inspectie komt houden. Het gebouw bleek noodzakelijk te wezen, niet zoozeer voor de waardigheid van den Gouverneur, als door gebrek aan een behoorlijk logement en doordat de ambtenaarswoningen vrij wel mondjesmaat zijn ingericht. Daar dichtbij is een plantsoentje, waar in het midden een bronzen beeld der Republiek prijkt met het opschrift:

Liberté — Egalité — Fraternité.

Welk een vlijmscherpe ironie in dat land, dat één groote gevangenis is!

Ik maakte indertijd een der mij begeleidende ambtenaren een opmerking over die snorkende, bijna wreede woorden in een land van ballingschap, en dan nog wel op een monument eerst opgezet en daarna onderhouden door ballingen. Ik kreeg een tweede ironie tot antwoord:

„Mais, vous voyez bien, n'est-ce-pas, qu'on a enchainé cette liberté?"

Hij doelde op de dikke ijzeren ketting langs de vier zijden van het voetstuk, eene versiering zooals b.v. de ketting om

de Weimarzuil in het Haagsche Voorhout. Even sarcastisch als het monument is de naam van een der hoofdstraten in Cayenne, die „La Rue de la Liberté" heet.

Het plantsoentje grenst bijna onmiddellijk aan de rivier, en op dit punt is de eigenlijke landingsplaats, waar een breede, lange lossteiger is gebouwd tot aan het bevaarbare gedeelte van den stroom. Gewoonlijk dommelt daar, beweegloos in de heet blakerende zon, een klein, witgeschilderd aviso, de „Jouffroy", een aardig riviervaartuig, doch zonder de minste zeewaardigheid. Toch moest de kleine bemanning, onder leiding der twee marine-officieren, met dit lichte, ranke kraakbootje den postdienst onderhouden met het twee dagen verder gelegen Demerara. Het was dan ook geen zeldzaamheid, dat het door ongunstig weer gedwongen werd om op de heen- of terugreis de Surinamerivier op te varen, ten einde op de reede van Paramaribo een gunstig oogenblik af te wachten om de reis verder voort te zetten. Maar als het bootje weer terug is in Saint-Laurent, dan heeft het met het ratelend uit laten vallen van zijn anker, voor een poosje zijn laatste teeken van leven gegeven. Dan dommelt het weder in de schroeiende zon den doezeldommel van heel Saint-Laurent. Want loopende door de straten en langs de wegen is het of het plaatsje geniet van een kalme, vredige, landelijke rust. Geen druk beweeg van menschen, geen lawaaierig gerij van wagens of rijtuigen, geen honden zelfs. Alleen, onder geleide van een gewapenden surveillant, soms een ploeg bannelingen in wijde, grijze kiel en op het hoofd een stroohoed met naar beneden geslagen rand.

Zelfs de huizen doezelen en dommelen, en hun gesloten luiken zijn als groote oogen die zich niet durven openen, bang voor de hellichte, felbrandende zonnestralen.

Saint-Laurent met Saint-Jean en de overige straf-etablissementen aan de Marowijne, vormen te zamen „la Commune pénitentiaire du Maroni". Aan het hoofd daarvan staat een „Commandant supérieur" als burgemeester, aan wien als medebestuurders zijn toegevoegd: een „Officier d'administration" (evenals de commandant een civiele autoriteit), een „Juge de Paix" en vier leden door den Gouverneur te benoemen.

De „Commandant supérieur" staat onmiddellijk onder het

gezag van den „Directeur de l'administration pénitentiaire", die door den President der Republiek wordt aangesteld en die bijgestaan wordt door een „Sous-Directeur", die zijn zetel heeft te Cayenne.

Bedoelde commandant is overigens alleenheerscher aan de Marowijne, en in zijn handen berust het wel en wee van allen in zijn gewest. De bepaling: „qu'il est autorité sur tout le personnel de l'établissement", veroorzaakt dan ook heel wat geharrewar, niet het minst met den „Commandant d'Armes" en het personeel van het „Corps de Santé".

In hoever willekeur in het spel is, of welke partij het aan het rechte eind heeft, is natuurlijk moeilijk uit te maken, doch in den regel verheugen de „Commandants supérieurs" zich niet op een lange heerschappij.

Het geheele personeel van de pénitentiaire administratie geniet, boven het tractement, vrije woning of huishuurindemniteit. Bovendien wordt dagelijks aan het geheele personeel een rantsoen levensmiddelen in natura verstrekt.

Een en ander bij elkaar genomen verschilt het totaal inkomen weinig met dat van de ambtenaren van ongeveer gelijken rang in Suriname, doch wat wèl veel verschilt is hun levenswijze in de kolonie. Geeft Paramaribo weinig afleiding, weinig en dan nog heel schrale genoegens aan het gewoonlijk zeer eentonig ambtenaarsbestaan, geeft het om zoo te zeggen niets aan den intellectueelen mensch, en heelemaal niets aan hen die wat voor wetenschap of kunst gevoelen, in Fransch-Guyana is het in die opzichten nog erbarmelijker. Omgang met anderen buiten het ambtenaarscorps bestaat er niet, omdat er geen particulieren zijn, althans niet in de strafcentra aan de Marowijne. Al kon men zich in het materieele leven eenige weelde veroorloven, het is bijna eene onmogelijkheid door de totale afwezigheid van ontspanningsplaatsen, van winkels, terwijl de levensmiddelen buiten het gewone vivres-rantsoen — zooals melk, eieren — schrikbarend duur zijn. De rubriek „afleiding en genoegens" kan gemoedelijk met een groote nul worden ingevuld. Moge toch overal elders in kleine plaatsen het leven van den ambtenaar het toppunt bereikt hebben van sleur en eentonigheid, in een boevenomgeving, in een centrum van misdadigers, in een maatschappijtje van uitsluitend crimineele individus

met verder niets dan ambtenaren, die, belast met een bijna onuitvoerbaar systeem, hooger of lager allen zijn òf cipier, òf surveillant, in zulk een eigenaardige conglomeratie is het bestaan een voortdurende kwellende verbittering die zich uit in groote prikkelbaarheid en eindeloos kleingeestig getwist.

Het verloop van ambtenaren in Guyana is dan ook verbazend groot. De Franschman met zijn van nature opgeruimd temperament, met zijn hartstocht en geestdrift, is niet bestand tegen langdurige verdrietelijkheden, en als hij er kans toe ziet, wringt hij er zich uit, zoo gauw mogelijk. Zijn er in de strafkolonie twee personen bij elkaar, dan wordt er geklaagd over het leven en gemopperd over hun chefs. Van een hunner hoor ik ze nog die woorden met bruisenden toorn:

„......et quel pays, nom de nom! quel enfer! pas la moindre compensation, car il n'y a rien, rien, rien! absolument rien!..... toujours des querelles, des disputes, des pointilleries.... pas trois personnes qui se sont faits amis.... et les moments gais? du tout, du tout, du tout! des environs pour se retremper dans le sein de la nature? eh bien, cherchez-les, monsieur....."

En toen hij zich ontlast had van al zijn verdrietelijkheden, liet hij moedeloos zakken hoofd en armen, waarmede hij, gesticuleerend in zijn woede, elk woord, elk zinnetje had bekrachtigd.

En het was waar, ook omstreken niet.

De uitgestrekte, meer dan 2000 meter breede rivier, ja, dat was nog iets, maar dan toch meer indrukwekkend dan mooi. Daar stroomde zij kalm en statig, al maar voerend haar ontzaglijke watermassa's naar het reuzenbassin van den Atlantischen Oceaan, al maar klotsend tegen de oevers, om en langs de eilandjes heen, voorbij het vredige, wit-blanke Albina aan den overkant en voorbij de strafetablissementen, die bagno's met de etiquetjes van heiligennamen, en waar gromde en morde al het gebroed, het uitvaagsel van de Fransche maatschappij.

Ook omstreken niet.

De omgeving van Saint-Laurent is vrij vlak land, waarop sluimeren uren en uren ver ondoordringbare donkere mysteriewouden, wouden met reuzenboomen, die een vracht dragen

van parasitairen aanhang en die onderling vastgestrengeld zijn door een niet uit te warren net van lange, spierige lianenarmen, die zich om alles heenslingeren en alles vastgrijpen, of wel loodrecht neerhangen naar de met dichte struiken wildbegroeiden bodem.

Dicht bij het strafetablissement is die woudmuur door de bagnards langzamerhand neergehakt, zijn enkele wegen en paden aangelegd en daarlangs werden toen aan de goed oppassenden de zooveel belovende terrein-concessies uitgegeven, die nu dor en verwaarloosd het landschap bederven, daaraan geven een gedachte van wanhopig verval en ellende, en enkel reeds met deze armzalige resultaten bewijzen, dat het strafsysteem een groote, droeve teleurstelling is.

Een uur stoomens hooger de rivier op ligt Saint-Jean, het centrum der relegatie.

•

Sedert de afkondiging van de wet van 30 Mei 1854 bleek de opruiming van misdadigers door transportatie naar Nieuw-Caledonië en Guyana toch nog een zeer bruikbaar middel van bestraffing, niettegenstaande al de in het oog loopende gebreken van het stelsel.

Nòch de achteruitgang der strafkolonies, nòch het kostbare van het stelsel, nòch de onoverkomelijke bezwaren die de uitvoering opleverde aan de ambtenaren ter plaatse, wogen op tegen de idee opruimen, „l'expurgation de la Mère-Patrie". En de in deze richting zoo conservatieve criminalisten dachten daarmede een ideaal te bereiken: „La salle Marianne", gezuiverd van de meest onreine smetten.

De handhaving van de transportatiewet alleen was daartoe niet voldoende, want het werd hoog tijd, dat, behalve de dwangarbeiders van de vroegere Fransche havenbagno's, ook een andere categorie geboefte van den Franschen bodem verdween, n.l. de recidivisten, de misdadigers van aanleg en van beroep, die, uitsluitend uit anti-sociale en egoïstische neigingen, door het telkens herhalen hunner strafbare handelingen, ongevoelig bleken voor de reeds ondergane gevangenisstraffen en daardoor „en masse" een zeer hinderlijk element vormden voor de openbare veiligheid. Daarom, weg met hen! en het was de wet van 27 Mei 1885 die aan dit verlangen voldeed.

Deze wet, met de later daarop gevolgde supplementaire decreten aangaande de relegatie — ook toepasselijk in Algiers en de koloniën, en geldend zoowel voor mannen als voor vrouwen — bepaalt in hoofdzaak het volgende.

De verbanning is voor het leven, al kan de betrokken Minister ook toestaan om voor ten hoogste zes maanden in Frankrijk terug te keeren en al kan de veroordeelde, na het zesde jaar van zijn voorwaardelijke liberatie in de kolonie, aan de rechtbank ter plaatse een verzoek indienen om de ballingschap op te heffen. Ten einde echter terugkomst zooveel mogelijk tegen te gaan, moet de balling kunnen bewijzen dat hij in staat is om zijn vroegere proceskosten te betalen, alsook de reiskosten naar de plaats van vestiging [1], een bepaling dus die een onbillijkheid insluit tegenover de mingegoeden. Wordt de aanvraag verworpen, dan mag die eerst na drie jaren worden herhaald.

Het vonnis van relegatie wordt uitgesproken als gevolg van vroeger ondergane veroordeelingen, door de gewone hoven en rechtbanken die tevens rekening kunnen houden met vroegere vonnissen van krijgsraden van zee- en landmacht, alleen wat betreft de misdaden of overtredingen tegen het gemeene recht.

De bijkomende straf van verbanning kan in sommige gevallen uitgesproken worden tegen personen die anarchistische propaganda uitoefenen. [2]

De verbanning wordt niet uitgesproken tegen lieden die na het einde van hun straf ouder zijn dan 60 jaar of jonger dan 21, evenwel worden de veroordeelingen op jeugdiger leeftijd opgeloopen, later in rekening gebracht.

Het vonnis spreekt tegelijk met de hoofdstraf ook de verbanning uit, terwijl aan de Regeering is toegestaan om vóór het einde van de hoofdstraf — die in den regel in Frankrijk wordt ondergaan — tot verbanning over te gaan.

De relegatie wordt individueel of collectief ondergaan, te beslissen door een „commission de classement" in het moederland of in de strafkolonie.

Individueele relegatie is verbanning naar een kolonie of

---

[1]) Decreet van 9 Juli 1892.

[2]) Wet van 28 Juli 1894.

bezitting, waar de veroordeelde onder zeker toezicht, overigens in vrijheid leven mag. Daarvoor komen alleen in aanmerking zij die blijken geven van goed gedrag, een zeker ambacht goed kennen, geschikt zijn om een grondconcessie te krijgen, of die gemachtigd zijn om met den Staat of met particulieren een werkcontract aan te gaan. Zij ontvangen een boekje bevattende allerlei gegevens omtrent hun persoon, de wetten op de relegatie, de voor hen verboden plaatsen en de autoriteit die het in Januari en Juli moet viseeren. Wordt van woonplaats veranderd, dan moet daarvan kennis worden gegeven, terwijl de betrokkenen tevens in het bezit moeten zijn van een reservefonds om mogelijke hospitaalkosten te vergoeden.

Door een nieuwe veroordeeling, het verlaten van de concessie of het verbreken van een werkcontract wordt de individueele relegatie opgeheven en ondergaat de veroordeelde verder collectieve relegatie, die regel is en bestaat uit verbanning naar Fransch Guyana of naar Nieuw-Caledonië (het eiland Pins en de baai van Prony).

Deze ballingen worden genoodzaakt om te werken en zijn onderworpen aan een speciale jurisdictie, terwijl zij, die later daartoe in de termen vallen, aan de „Commission de classement" ter plaatse een verzoek kunnen indienen om individueele relegatie te ondergaan; in dit geval blijft de beslissing echter aan den Minister van Koloniën.

Bij afzonderlijke decreten kunnen tijdelijk naar verschillende kolonies detachementen gerelegeerden worden gezonden, om daar gebruikt te worden voor de uitvoering van publieke werken. Dergelijke detachementen dragen den naam van „sections mobiles" en daarvoor worden gekozen zij die physiek het sterkst zijn en zich goed gedragen. De maximum duur der disciplinaire straffen bedraagt voor hen de helft; gedragen zij zich heel goed, dan krijgen zij wat meer vrijheid om zoo doende tot de individueele relegatie te geraken.

Voor de vrouwen wordt bij aankomst in de strafkolonie meer inschikkelijkheid betoond wat betreft vestiging en werkverschaffing.

In de verbanningskolonies moeten depots worden ingericht, waar de nieuw aangekomenen voorloopig blijven ter voorbereiding, om daar opgeleid te worden voor de landbouw of

voor een ambacht. Later worden zij, naar gelang van hun kennis, ouderdom of gezondheidstoestand over de werkplaatsen of de openbare werkzaamheden verdeeld en bij de boschcultuur of bij mijnexploitaties geplaatst.

Voor het gedane werk krijgt de balling betaling, doch voor zijn onderhoudskosten wordt een gedeelte daarvan — hoogstens $^1/_3$ — afgehouden. De helft van wat overblijft wordt voor hem opgelegd en uitbetaald als hij de collectieve relegatie verlaat; hij beschikt zelf dus over de resteerende helft.

De gerelegeerden zijn allen geschoren en dragen allen dezelfde kleeding; indien zij deze verwaarloozen of wegmaken moeten zij die zelf vergoeden; wanneer hun fonds daartoe niet toereikend is, kunnen hun extra werkuren worden opgelegd.

In vredestijd [1]) worden de gerelegeerden beschouwd als zijnde in detentie, zij behoeven niet actief te dienen, doch in geval van mobilisatie zijn zij ter beschikking van de Ministers van Marine en van Koloniën.

De gevangenisstraffen [2]) worden in gesloten lokalen ondergaan, zonder eenige gemeenschap met de buitenwereld.

Lichamelijke straffen zijn verboden.

Militaire surveillanten zijn met den politie- en veiligheidsdienst ter plaatse belast.

Disciplinaire straffen [3]) worden opgelegd o.a. voor beleediging van ambtenaren, muiterij, oproer, diefstal, onwilligheid en luiheid bij het werk, dronkenschap, twist of onderling geweld, daden van immoraliteit, spelen om geld en alle overtredingen der reglementen. De straffen bestaan uit:

Ontzegging van de cantine.

Onthouding, tot een zeker bedrag, van het tractement.

Nachtarrest.

Celstraf, met om de twee dagen droog brood.

Cachot, met om de drie dagen droog brood.

Gedurende de beide laatste straffen wordt gewerkt en moet een zekere dagtaak worden voltooid.

---

[1]) Decreet van 26 November 1888.

[2]) Decreet van 26 November 1885.

[3]) Decreet van 22 Augustus 1887.

Voor hetzelfde feit worden de straffen niet langer dan gedurende een maand opgelegd en de cachotstraf gedurende 14 dagen, doch zij worden verdubbeld in geval van herhaling binnen drie maanden.

Van alle straffen wordt aanteekening gehouden, terwijl elke maand aan de Ministers van Marine en Koloniën een staat van al de opgelegde straffen wordt opgezonden.

De surveillanten hebben het recht een straf voorloopig op te leggen, doch de strafopleggers zijn uitsluitend de chefs der werketablissementen en de „commission disciplinaire", bestaande uit drie personen, die minstens eens per week zitting houden.

Voor de „incorrigibles" is een „quartier de punition" ingericht, waarin zij voor 4 maanden geplaatst kunnen worden. Zij worden dan van te voren gefouilleerd, moeten tijdens het verblijf werken en mogen alleen spreken wanneer dit noodzakelijk is met het oog op het werk. In het quartier kunnen zij bovendien gestraft worden met:

Ontzegging van beweging van 2—8 dagen.

Celstraf in de enkele boei van 2—30 dagen.

Cachotstraf in de dubbele boei van 8—30 dagen.

Verlenging van verblijf in het quartier van 14—30 dagen.

Deze categorie van gestraften wordt minstens eens in de 14 dagen door een geneesheer bezocht, want het behoeft nauwelijks betoogd te worden dat er van de van huisuit gewoonlijk slecht gevoede individuën, waarvan de meesten vroeger een zeer ongeregeld bestaan hebben geleid en die daarna zwaren arbeid moeten verrichten in een zengend klimaat, slechts zeer enkelen bestand zijn tegen bovenstaande strafmiddelen.

Aan de goed oppassenden kan, al zijn zij in de „collectieve", toegestaan worden werkcontracten aan te gaan of wel zij kunnen een provisioneele landbouwconcessie krijgen. [1]) De wettelijke regeling hiervan, die veel overeenkomst heeft met die voor de dwangarbeiders, heeft echter 14 jaren op zich laten wachten.

Men begint met de vergunning onder voorbehoud uit te

---

[1]) Decreet van 8 Mei 1899.

geven, want eerst na 7 jaar wordt die eigendom. Zij wordt bij besluit van den Gouverneur dadelijk teruggenomen:

1o. Na het plegen van een misdrijf.

2o. Na ontvluchting of poging daartoe.

3o. Als de renten niet binnen den bepaalden termijn worden betaald.

Zij kunnen worden teruggenomen:

1o. Na een gestrafte overtreding.

2o. Door wangedrag en tuchteloosheid.

3o. Door niet voldoende cultiveering van den grond.

4o. Wanneer de houder er niet woont, haar heeft verkocht, weggegeven of verhypothekeerd.

Het intrekken der concessie gaat gepaard met terugname der werktuigen, kleeding enz., doch het verbouwde produkt blijft eigendom.

Na verloop van het vijfde jaar krijgt de houder het betaalde garantiegeld terug, en hij mag zich dan tevens vrij maken van de jaarlijks te betalen rente, door ineens een kapitaal te storten van 400—600 frs. per H.A., terwijl in geval van overlijden de erfgenamen, die in de kolonie wonen, de concessie erven; zijn zij echter niet aanwezig, dan wordt de grond penitentiair domein.

Doordat Guyana, behalve voor de dwangarbeiders ook werd aangewezen om de gerelegeerden op te nemen, vermeerderde het aantal inwoners der kolonie merkbaar, meer werkkracht werd aangevoerd en dus de kans verhoogd dat er eindelijk iets zou komen van de hooge kolonisatieverwachtingen, die reeds met de transportatiewet werden beoogd. Niet zoo spoedig na de afkondiging der nieuwe wet kon evenwel het eerste transport worden verscheept, want de transportatie en de collectieve relegatie waren afzonderlijke stelsels en moesten dus geheel afgescheiden blijven: afzonderlijke etablissementen op afzonderlijke terreinen. [1])

Het eerste transport relégué's werd eerst twee jaren na de afkondiging der wet verzonden. Er was dus ruim tijd geweest om een en ander voor te bereiden, in ieder geval om desnoods tijdelijke kampementen op te richten. Het eenige

[1]) Decreet van 26 November 1885.

wat echter gedaan werd, was het bouwen van tijdelijke woningen voor de ambtenaren; voor de gestraften was er om zoo te zeggen niets. Maar wat deed het er eigenlijk toe voor dat boevenpak, voor al die voor de maatschappij zoo hinderlijke elementen? Zij waren immers nòg minder dan landverhuizers en die worden ook wel zoo maar aan wal gezet met het vooruitzicht om de eerste tijden een hard leven vol ontbering te moeten leiden.

Het eerste transport werd gevestigd te Saint-Jean, dat toen niets anders was dan een groep met wouden begroeide heuvels, ongeveer 12 K.M. ten Zuiden van Saint-Laurent, en waar gedurende het Tweede Keizerrijk een zending déporté's verblijf had moeten houden. Deze historische omstandigheid en de overijling waarmede men te werk ging, schijnen de redenen geweest te zijn om het ook voor de uitvoering van de wet op de recidivisten te bestemmen. Hoe men er anders toe heeft kunnen besluiten om juist deze plek uit te kiezen, is een raadsel, vooral met het oog op de moeilijkheden die men in het golvend terrein zou ontmoeten met het bouwen van allerlei etablissementen en het verleenen van landbouwvergunningen, die immers nooit zouden tieren op heuvelhellingen waarvan de humus door zware tropische regenbuien grootendeels werd afgespoeld. Daarbij zijn die heuvels niet zóó hoog dat het ten minste uit een gezondheidsoogpunt het aangewezen terrein was. En indien men dit meende, waarom dan niet dadelijk naar het hoogste punt een pad aangelegd, den top van boomen ontdaan en daar een groot, ruim hospitaal gebouwd, terwijl deze inrichting nabij de lage rivieroever, nog steeds in haar oorspronkelijken, zeer primitieven toestand verkeert?

De groote fout was overhaasting zonder de minste ernstige voorbereiding. Maar niet alleen de ballingen, doch ook de ambtenaren en surveillanten hebben de eerste tijden afschuwelijke ellende geleden. Van goede woningen voor hen was geen sprake, nòg minder dus voor de paar honderd bannelingen. Er stonden wat hutten met palmbladen bedekt, die geen voldoende ligging en beschutting gaven tegen al het neervallende water in den grooten regentijd.

Toch werd gedaan alsof alles in orde was, en een half jaar later werd een tweede transport ontscheept.

Daar waren ook vrouwen bij.

Deze enkele woorden zeggen genoeg om na te gaan wat er gebeurde gedurende de eerste dagen, toen in die wildernis en in die groote opeenhooping van mannelijk rapaille, een paar tientallen vrouwen werden losgelaten, die ook niet van het fijnste gehalte waren. Wel heeft men spoedig getracht aan allerlei onbeschrijfbare tooneelen een einde te maken door ter plaatse de bokken van de schapen te scheiden, doch dit was lang geen afdoend middel, wel toen de Eva's geheel buiten bereik gebracht werden naar Saint-Laurent, waar zij afzonderlijk werden gehuisvest onder toezicht van geestelijke liefdezusters. Deze oplossing was een groote last minder voor de ambtenaren te Saint-Jean en na dien tijd werden alle krachten gewijd aan het omhakken van boomen, uithalen van wortels, struiken enz. om tenminste voldoende open terrein te krijgen, waar zoo goed en zoo kwaad als het ging hutten konden worden gebouwd en magazijnen voor kleeding en levensmiddelen.

En het was in het belang der ballingen zelf om daarmede zoo spoedig mogelijk klaar te komen.

Maar aldoor kwamen transporten en groote bezendingen bouwmaterialen voor duurzame woningen, ook ontzaglijke hoeveelheden kleeren, levensmiddelen en dranken. Dat alles moest in tijdelijke magazijntjes van riet en planken worden opgeborgen, zoodat er een uitgezochte gelegenheid werd geboden aan de vele diefachtige naturen, in die beperkte ruimte geherbergd, om heel spoedig hun vroeger ambt van „larcin" weer op te vatten. Daarbij werd alles wat niet gestolen werd, geaccapareerd door ongediertie, vooral door de z. g. n. houtluizen, [1]) of het bedierf door vochtigheid als anderszins. En doordat van den aanvang af de basis, de voorbereidende regeling zoo verbazend veel te wenschen overliet, kòn het niet anders of het geheele stelsel moest wel totaal mislukken.

Al de eerste transporten vonden, in plaats van voldoende huisvesting en voeding, een slechte verpleging, met daarbij de grootst mogelijke administratieve wanorde vlak onder hun oogen. Waar kon dus ook blijven het prestige van het

[1]) Termiten in Oost-Indië witte mieren genoemd.

bestuur, dat hen dag in, dag uit in een smoorheet klimaat hard liet werken, sjouwen en zwoegen, om maar te bouwen en te timmeren, niet alleen voor zich, maar ook voor de anderen die na hen zouden komen. Zij bedankten er voor; gemor en ontevredenheid namen toe, en al het lang ingehouden verzet uitte zich eindelijk in balddadigheid en vernielzucht. Een natuurlijke gang van zaken trouwens: op welke manier konden zij zich beter wreken en het bestuur tergen dan door vernieling van gouvernements-materiaal?

Zoodra gedurende het werk voor een oogenblik het toezicht ontbrak, werd de boel stuk gemaakt, in de bosschen gesmeten of in de rivier geworpen. Hòe de schuldigen te vinden? Wie zou die verklappen? En, wat nòg moeilijker was, en dáar was 't juist om te doen: hoe moest al dat gebroken, verloren of gestolen materiaal door de ambtenaren worden verantwoord?

Toen kwam het vijfde transport.

Men had daarvoor een afzonderlijk kampement ingericht, dicht bij de rivier en op vrij laag terrein. In een zevental schuren, gedekt met gegolfd zinken platen, werden de kerels dicht opeen gestapeld. De ruimte was véél te klein, het terrein te moerassig, en door de nabijheid van het woud, ontoegankelijk voor de koele zeebries, die in Guyana ver landwaarts in, 's middags na 3 uur een frissche, opwekkende koelte aanbrengt. De gevolgen van de slechte ligging van het kamp en de opeenhooping van zooveel menschen in schuren, die al heel spoedig op stallen geleken, bleven niet uit. Hevige malaria greep dagelijks gretig haar slachtoffers bij tientallen aan, en, door de onvoldoende verzorging, was binnen korten tijd het aantal sterfgevallen zóó groot, dat daarna door de gerelegeerden die legerplaats de lugubere naam is gegeven van „Le Camp de la Mort." Inplaats van zoo spoedig mogelijk naar een hooger gelegen terrein te verhuizen, heeft men eerst getracht het overtollige moeraswater naar de rivier af te voeren, en toen dat niet gelukte — doordat de rivier hooger bleek te liggen dan het kampterrein — heeft men de fout willen herstellen door de moerassen te dempen. Aldoor bleven de ballingen dus in een omgeving bezwangerd met ongezonde miasmen, waardoor de dagelijksche sterfte op een schrikbarend hoog cijfer bleef staan.

Gelukkig echter zijn langzamerhand die ellendige provisioneele kampementen vervallen. Na jaren en jaren is het eindelijk gelukt voor een redelijke kazerneering op een hooger gelegen terrein te zorgen, zooals die er had moeten zijn toen het eerste transport werd ontscheept. Misschien echter meende men in den aanvang dat men zoodoende werk zou vinden voor de bannelingen, terwijl men nu de eerste twaalf jaren daarvoor niet bevreesd behoefde te wezen. Daarbij was de gevolgde weg natuurlijk veel goedkooper dan wanneer alles kant en klaar door particuliere werklieden gebouwd was geworden. Want de relégué ontvangt per dag voor zijn arbeid slechts frs. 0.50, waarvan nog frs. 0.10 door den staat worden afgehouden en frs. 0.20 die gereserveerd werden om eerst te worden uitbetaald wanneer de veroordeelde in de individueele relegatie overgaat: summa summarum krijgt hij dus dagelijks slechts frs. 0.20 in handen. Zeer enkelen die hun ambacht goed verstaan, kunnen iets meer ontvangen, doch in ieder geval, al was het ook ten koste van veel menschenlevens en opoffering van een behoorlijken administratieven grondslag, aan arbeidsloonen is er enorm bespaard geworden.

Als men met een stoombarkas komende van Albina, na een warm watertochtje langs een vrij eentonigen oever, eindelijk landt aan den steiger van Saint-Jean, hartelijk verwelkomd door de Fransche autoriteiten, dan is de eerste indruk van het plaatsje bepaald prettig.

Het ligt er zoo aardig.

Een roodzandige helling, met een weg die tegen de heuvelglooiing opklimt, en aan weerszijden daarvan riant witte woningen, met hier en daar wat groen er tusschen, en boven dit alles een helder blauwe schitter-lichte lucht, heetstralende boven die kleine, blanke huisjes die daar staan zonder de minste pretensie, stil en tevreden in die ver afgelegen eenzaamheid.

Die houten woningen, met een tuintje er bij, zijn de woningen der ambtenaren en hun bureaux; links en rechts van den weg staat een hospitaal, met vlakbij een dwarsstraatje, aan weerszijden begroeid met papajaboomen en bananen. Een eindje verder en men is het plaatsje uitgeloopen.

Maar iets hoogerop liggen geïsoleerd nog twee gebouwtjes.

„Le premier, c'est le bureau de poste et de télégraphie, monsieur, et l'autre avec le véranda, c'est la cantine administrative", zegt een der geleiders.

Als men ook daar voorbij is gewandeld, heeft men vóor zich een schaduwloos, smoorheet, hoog liggenden weg, waarvan aan weerszijden de hellingen bebouwd zijn met bananen, terwijl onder de schaduwrijke bladen pataten en allerlei groenten worden gekweekt. Een paar mannen hier en daar spitten en werken in het land, dat verderop begrensd wordt door heuvels die met bosschen begroeid zijn. En in deze vredige, landelijke omgeving zou men zich in het geheel niet in een strafkolonie wanen, als men niet hoorde zeggen:

„Un peu plus loin, monsieur, voilà, vous voyez ces toits n'est-ce-pas? C'est là le quartier des relégués."

Voordat we echter zoover zijn treft ons op het hoogste punt, bij een buiging van den weg, een graf. Het bleek de rustplaats van een gedeporteerde uit het Tweede Keizerrijk te zijn. De man had zich wellicht te ver in het bosch gewaagd — want al dit terrein was in dien tijd nog begroeid — en toen men hem daar dood vond liggen, had men hem ook daar begraven. Toen later de relégué's kwamen, hebben zij het graf verfraaid, er planten omheen gezet, zoodat het nu in de schaduw van groote struiken staat. Aloë's groeien er omheen, en bananenplanten strekken hun wijde, lange schutbladen er beschermend over uit, terwijl van latwerk een primitief monumentje is getimmerd met een groot houten kruis, waarop de volgende woorden:

„Qu'avons-nous besoin de savoir ton nom?
N'étais-tu pas comme nous un compagnon d'exil?
Dors en paix maintenant, que tes cendres reposent.
Nouveaux exilés, nous nous souvenons et t'offrons nos regrets.
A bientôt!"

Dit plekje is door de bannelingen in bescherming genomen en uit kamaraderie en piëteit tegenover een onbekend lotgenoot, wordt het nog steeds door hen met liefde onderhouden.

Even verder ligt het „quartier des relégués."

Het is een groote open vlakte, waarvan het voornaamste gedeelte wordt ingenomen door vijftien gebouwen van ongeveer 30 M. lengte en waar in elk, vormende éen chambrée, ongeveer vijftig gestraften worden gehuisvest. Zij zijn zeer practisch,

ruim en luchtig gebouwd, en dat mag ook wel voor de 10.000 frans die elk gekost heeft, niettegenstaande vrij arbeidsloon. Zij rusten op ± 3 M. hooge steenen steunsels, zoodat daaronder een beschaduwde ruimte gevormd is, waar de maaltijden gebruikt worden. Het eten behoeft dus niet gebracht te worden in het gemeenschappelijk woonlokaal of in de veranda, die om het geheele gebouw is aangebracht, en waar men een luchtig zitje heeft, buiten de zonzijde. Die veranda belet tevens het doordringen van de felle zonnestralen in de binnen slaapruimte, zoodat deze altijd tamelijk koel blijft. Van het terre-à-plein komt men voor en achter langs een breede, steenen trap naar boven, de ontgoocheling tegemoet. Want daarbinnen is het vrij smerig en slecht onderhouden. Langs elke lange zijde staan vijf en twintig houten kribben met zeildoek bespannen, en daarboven hangt het hebben en houden van den bewoner, vuil, stoffig en niet vrij van stinkend ongedierte, dat men in West-Indië „fjoe-fjoe" noemt.

Deze vijftien kazernetjes zijn onder toezicht van zeer middelmatige „deskundigen" door de relégué's in vrij korten tijd gebouwd. Of zij bij al de goede eigenschappen dus ook degelijk en duurzaam zijn, zal de ondervinding moeten leeren. Het goede ontwerp is waarschijnlijk in Frankrijk gemaakt en van daar werden tevens alle materialen gestuurd, aanvankelijk zelfs ook de steenen. Later heeft men gemerkt dat de streek zeer goede leem oplevert, zoodat men er toe is overgegaan om ter plaatse een steenoven op te richten.

Het „quartier des relégués" bevat verder enkele woningen voor de surveillanten en tevens het „quartier disciplinaire" met de straflokalen, houten gebouwtjes omgeven door een 3½ M. hooge gepalissadeerde heining. Boven den ingang staat met groote letters:

„Les relégués de la case du Quartier disciplinaire
sont astreints au silence le jour et la nuit."

Op den voorgevel van een der gebouwtjes leest men:

„Coutumiers d'évasion."

waarin dus worden geborgen degenen die na een ontvluchting weer zijn gearresteerd.

We mochten de straflokalen ook wel van binnen zien; een der surveillanten opende daartoe de deuren. Maar zoodra de reclusionnaires hoorden praten, verbraken zij het strenge verbod

van stilzwijgen, en allerlei gebrul en gemor galmde in het holle lokaal. Toen een der deuren opengeschoven werd en zij de zonnestralen in hun donker, hol verblijf zagen dringen, stoven allen naar den ingang. Waarschijnlijk begrepen zij het openmaken van die deur op dat ongewone uur niet, niet beseffende ook een bezoek van vreemdelingen, maar toen zij dit merkten, drongen de brutaalsten nog meer naar voren, niettegenstaande de duwen en het geroep van „en arrière" van den zoo gehaten garde-chiourme. Wat? die lafbek zou toch niets doen in bijzijn der bezoekers, die daarbij wel eens mochten zien hoe zij daar behandeld werden.

Uit den donkeren achtergrond drongen zij vooruit, duwend met de bloote armen, dringend met de bruin gebrande, getatoueerde naakte bovenlijven naar voren toe. Magere hoofden met glazige oogen keken als dreigende krankzinnigen naar buiten, het schelle zonlicht in, vloekend, morrend, schreeuwend, de magere koppen reikhalzend, de armen dreigend, roepende om water, roepende allen door elkaar:

„Ce sont des Hollandais."

„Oui, je le connais celui-là, je l'ai vu à Paramaribo."

„Hé, lá-bas! oui, monsieur vous, avec votre kodak, prenez notre crevoir...."

„Et nos chaînes...."

„Et nos carcasses, maigres comme des clous...."

„Ce sera bon pour les montrer à Paris...."

„Votre Gouvernement ne fait pas crever ses citoyens, sacrédié!"

„Demandez de l'eau pour nous, messieurs."

„Oui, de l'eau, de l'eau....!"

„Regardez notre langue qui est sèche comme ce sable..."

„De l'eau, s'il vous plaît, de l'eau...."

„Ha! nom-de-Dieu, ils savent bien nous torturer....!"

De surveillanten vonden het meer dan voldoende, met veel moeite werd de deur weer dichtgegrendeld, maar toen die gesloten was, galmden nog lang na het rumoer, het trappen en beuken tegen deur en wanden.

Een volgend lokaal werd geopend, een dergelijk tooneel speelde zich weer af. En toch, tusschen die versleten, havelooze, vernielde lichamen, wat stonden er nog krachtige kerels tusschen, zeker pas daar: ferm gebouwd, kloek van uiterlijk,

stevig mooie, forsche lichamen, symbolen van jonge mannelijke kracht. Sommigen net als panters, lenig en met vurig-woedenden blik in de fonkelende, donkere oogen. Maar die jonge krachten waren gedoemd om in heel korten tijd daar verloren te gaan, nutteloos. Die spieren, nu nog mooi rond op armen en beenen, zij zouden door het harde werk en vooral door het onvoldoende voedsel, verslappen, verdwijnen en al heel spoedig zouden hun lichamen even bottig en schonkig worden en zij zelf even zielloos als die anderen, die achter in het duister bleven staan als schuwe beesten, onverschillig en schuchter.

Klets, weer een deur dicht.

Dreigend rumoer bleef nadreunen.

Verzwegen mag niet worden een klein vertrek waarin enkele „incorrigibles," die daar, terwijl zij met een geboeid been gestraft waren met ontzegging van beweging gedurende een week, lagen tusschen hun eigen faecaliën. Onnoodig verder uit te weiden over dezen, in alle opzichten, afschuwelijken en deprimeerend werkenden maatregel.

Een half uur later zaten wij in de woning van den commandant van Saint-Jean, rond een met weinig middelen, maar met smaak versierde tafel vol heerlijke gerechten. Door lieve dameshanden werden we bediend; gracieus werden bloemen uitgedeeld; het geknal van flesschen die opengetrokken werden drong zich door de vroolijk-luidruchtige gesprekken; de champagne tintelde in de glazen, toen een toost op de Hollandsche gasten in bruisend Fransch enthousiasme, muziek... ja, liefhebberijmuziek van de gevangenen, besteld om fanfares en volksliederen te blazen, gezet daar dicht bij dat dejeuner van al die hooge cipiers, vlak bij de lucht van heerlijke vleeschgeuren, den klank van poefende champagnekurken, het gejuich van bravo en hoera!

Maar er waren er onder ons, in wier ooren nog natrilde het geweeklaag der gevangenen en hun smachtend geroep om water....

Al de noodzakelijke baantjes, zoowel in huis als op de bureaux, alle werkzaamheden en ambachten, zoowel in Cayenne als aan de Marowijne, worden door de bannelingen of gewezen bannelingen verricht. In handen van den normalen

vrijen mensch is er om zoo te zeggen niets, en buiten de ambtenaarswereld is daardoor ieder individu die men ontmoet een bagnard of een gewezen bagnard. Dat een vroegere gelegenheidsdief huisbediende is, een gewezen moordenaar het scheermes hanteert, iemand die valschheid in geschrifte gepleegd heeft, op een bureaukruk zit, een frauduleus bankroetier de verantwoording van een magazijn wordt opgedragen, dat zijn allen gewone verschijnselen. Want men kiest voor de „assignés" juist degenen die vroeger in het vak geweest zijn of aanverwante werkzaamheden goed verstaan. Door relaties in het moederland of door begunstiging in de strafkolonie tot die bevoorrechte betrekkingen geraakt, zullen zij niet licht meer overslaan tot een daad die hen onherroepelijk en waarschijnlijk voor immer weer terug zou voeren in de gemeenschappelijke kazerne, midden in het door hen geminachte plebs van de „enfer pénal" of in de „collective," waar zij in een tijd die niet is af te zien, dagelijks zeulen moeten, geforceerd zeulen aan werk dat zij niet verstaan, waar zij niet aan gewend zijn geweest en dat nog wel onder de vunze scheldwoorden en de geladen revolver van den ondragelijken „gaff."

Hetgeen den relégué echter erg hindert is, dat het bestuur hem op denzelfden voet behandelt als den transporté, die in de kolonie nog een bepaalde straf ondergaat — de dwangarbeid, — terwijl hij de hoofdstraf — de gevangenisstraf — al achter den rug heeft. Het kwelt hem te meer, omdat hij weet dat men in Nieuw-Caledonië wel degelijk verschil maakt in den aard van het werk. Hij is ook van meening dat hij in Guyana niet in een bagno is, maar dat hij alleen daarheen werd verbannen, omdat men vond dat hij niet meer paste in een beschaafde, wel geordende maatschappij. Het gaat dus niet aan dat men hem even laag stelt als den forçat en dat men hem behandelt met dezelfde minachting. Zoo komt het, dat van de vele vluchtelingen die ik in Paramaribo sprak, er nooit éen is geweest die openlijk er voor uit kwam dat hij transporté was. Op de gewone vraag: „Est-ce-que vous êtes de la transportation?" volgde een verontwaardigd: „Oh, mais non, monsieur, je suis relégué."

Een enkele die door de mand viel bekende eindelijk wel, doch op de vraag aan welk misdrijf hij zich had schuldig

gemaakt, was altijd het antwoord, dat hij was „coupable d'un crime politique" zonder verder in bijzonderheden te willen treden. Wellicht schuilt die valsche schaamte in de omstandigheid dat de dwangarbeid, al is die niet voor levenslang uitgesproken, gewoonlijk toch het gevolg is van zwaardere delicten, vereenigd met de ingewortelde idee dat, al laat de wet voor den forçat terugkomst toe, het régime daarvoor toch de deur sluit.

Hoe het zij, al verschillen de stelsels veel, de transporté's en de relégué's moeten even hard werken, zij krijgen hetzelfde schrale voedsel om dezelfde soort arbeid te verrichten in hetzelfde zengende klimaat, onder toezicht van dezelfde surveillanten, de „gaffs", die zij allen haten en verachten, omdat deze personen, bewust van de macht van hun revolver, hen nimmer ontzien, ook provoceeren, schelden en mishandelen en het daarbij individuën zijn die knoeien en kwanselen ten koste der ballingen.

De hoogere ambtenaren voelen zich onmachtig daaraan iets te veranderen, omdat hiervoor noodig zou zijn òf een krachtige persoonlijkheid, onvervaard en bezield met een ijzeren wil, òf voortdurende samenwerking tusschen het geheele corps fonctionnaires. Doch dit laatste heeft nimmer bestaan, en 't was jammer dat, toen er eindelijk aan het hoofd van de kolonie iemand geplaatst werd die voor geen klein geruchtje bang was, deze slechts zoo kort het bestuur in handen had.

Bedoelde persoonlijkheid was de Gouverneur de Lamothe, een gewezen hoofdofficier en voordat hij in Guyana kwam, Gouverneur van Senegal. Tot de welvaart dier kolonie had hij veel bijgedragen en onder zijn persoonlijke leiding was o. m. een groot deel der nog onbekende binnenlanden geëxploreerd en in kaart gebracht. Men wist dat hij iemand was die in vele opzichten eerbied afdwong en daarom had men hem aangezocht tijdelijk zijn functie in Senegal neer te leggen om de zaken in Guyana wat te ordenen. Ik had het voorrecht hem te Paramaribo te ontmoeten, toen hij bij den toenmaligen Gouverneur van Asch van Wijck zijn opwachting kwam maken, vergezeld van zijn secretaris, een jong, kundig rechtsgeleerde en van zijn adjudant, een in Tonkin gedecoreerd officier. Zijn zending vond hij alles be-

halve plezierig en hij verklaarde volkomen bewust te zijn van de bijna onoverkomelijke bezwaren die hij zou ontmoeten, maar hij zou trachten tenminste éenige verbetering te brengen, zoo mogelijk ook het aantal vluchtelingen te beperken die de Hollandsche kolonie zooveel moeielijkheden en last veroorzaakten.

Dat hij zijn woord gehouden heeft bleek later toen ik hoorde dat hij, in afwijking van zijne voorgangers, persoonlijk en onpartijdig alle klachten aanhoorde en die zelf onderzocht, dat hij onverwachte inspecties hield en dat ook uitsluitend door zijn toedoen veel leed gelenigd werd. Het o.a. maar oppropen van straflokalen met te weinig ruimte en te weinig licht, nam een einde, de ruwheid van de „gaffs" werd tijdelijk getemperd, daardoor vielen ook minder straffen, terwijl geweldenarijen en revolvermoorden haast niet voorkwamen. Door dit alles en vooral ook door een groote omwisseling en verplaatsing van personeel, was tenminste voor eenigen tijd overal een nieuwere, betere geest in het leven geroepen.

Welke de redenen waren die den Gouverneur De Lamothe zoo spoedig zijn ontslag deden vragen, weet ik niet. Mogelijk dacht men in Parijs dat hij nu genoeg geredderd had, in ieder geval was het jammer dat ook van dezen flinken bewindsman werd gezegd „qu'il flanchait", want korten tijd na het vertrek van dezen geduchten kater, vierden de muizen weer duchtig feest.

Zooals boven bleek, zegt de wet aan den relégué, die door al of niet geveinsd berouw en verbetering, waardig wordt gekeurd om wat zelfstandiger te leven, een grondconcessie toe. Maar daar alle leiding ontbreekt, en het misdadige, gedegenereerde plebs uit Frankrijks groote steden geen landbouwers zijn, is de kolonisatie door relegatie een even groote mislukking geworden als door transportatie. Zij die beloond worden zijn daarbij ook lang niet de besten, de meest geschikten, degenen die in de eerste plaats daarvoor in aanmerking moesten komen.

Wat toch is het geval?

Het in ballingschap ondergaan van een leven vol ontberingen is al erg genoeg, maar daarbij nog onrechtvaardigheden te dulden, gesard en getergd te worden door de garde-

chiourmes, een klasse van ambtenaren die door al hun in het oog loopende misbruiken even goed recidivist zijn als zij, dat kunnen velen, die nog een greintje gevoel van eigenwaarde hebben, niet verdragen. Want in het verdorvenste gemoed sluimert gewoonlijk nog een beter-ik, dat zich dáártegen verzet. Goed oppassen, gewillig werken, lijdzaam meeleven, dat willen zij, maar door den „gaff" laten zij zich niets zeggen wat zij niet verdienen, geen woord, geen dreigement, niets, wat denkt zoo'n vent wel? Daarover klagen zullen zij niet, omdat de ondervinding leert dat dit niet helpt, het tegendeel is waar, maar wel zullen zij toonen hun grooten haat, hun diepe, innige minachting en afkeer, hun ingekankerden wrok voor den garde-chiourme. En zij laten dit blijken door hem zooveel mogelijk te negeeren, door smadelijke haatblikken, door tandenknarsende verbittering die zich wel niet uit in daden van geweld, maar die door den tegenstander des te meer gevoeld wordt. Zouden daarom deze z.g.n. „fortes têtes", eigenlijk de minst karakterloozen, wel ooit voorgedragen worden voor een belooning? Wel de anderen, de veel slapper individus, die, door absoluut gemis aan eergevoel, alle middelen aanwenden om op goeden voet te komen met hun meerderen. Niet door den strooppot, daar zijn de meeste surveillanten door hun ruw gemoed niet alleen geheel onverschillig voor, maar vooral: daar zijn zij niet mee gebaat. Betere middelen zijn: bijstand, hulp verleenen in het uitvoeren van al hun misbruiken; als tusschenpersoon optreden, zonder er ooit hun lotgenooten over te spreken; een onzedelijk verkeer met hen onderhouden; dienst doen als verklikker hunner kameraden, vooral van hen die aan den garde-chiourme het meest het land hebben, doch die deze maar niet kàn te pakken krijgen, omdat zij onder onmiddellijk toezicht wel zorgen dat niets op hen te zeggen valt.

Toch zijn het dergelijke minwaardige sujetten die als belooning voor bewezen diensten, benoemd worden tot „contremaître de discipline" over een groep lotgenooten, die hen den minachtenden bijnaam geven van „porte-clés" en het spreekt vanzelf dat de groote meerderheid der collega's hen zoo fel haat, dat het meermalen gebeurt dat deze verraders hun vuig optreden, niettegenstaande al hun omzichtige voorzorgen en veinzerijen, met den dood moeten boeten. Al die

judassen en spionnen — „renards" — al die verklikkers, die „mouchards" en „bourricauds", „ces vaches" zooals de anderen hen noemen, doen hun gevaarlijke werkjes natuurlijk niet voor niets of uit eerbied en liefde voor het gezag, maar alleen omdat zij door een beetje menschenkennis weten, dat slechts die middelen den veilen „gaff" er toe zullen leiden, na de kleine dagelijksche giften van wijn, tafia en tabak, hen eindelijk voor te dragen voor een grootere belooning.

Als zulke lieden dan eindelijk een grondconcessie krijgen, onder goedige bepalingen waaraan het penale bestuur zich niet eens stoort, wat moet er dan van hen terecht komen?

Niettegenstaande de bodem van Guyana zeer vruchtbaar is, eindigen de meeste heeren-concessionarissen toch in absolute misère, zonder zelfs het dagelijksche armeluis-rantsoentje dat de anderen tenminste nog ontvangen. Na de eerste mislukkingen zijn dan ook zij die naar een grondconcessie verlangen, hooge uitzondering. Een enkele gewezen landbouwer doet het, doch alleen om er het noodige op te planten voor eigen levensonderhoud en om verder rustig te leven, zonder veel geplaagd te worden door dwang en toezicht.

Toch is er — maar het is grootendeels schijnbaar — nog eenige uitkomst voor de z.g.n. verbeterden, n.l. de individueele relegatie, waarin een eenigszins zelfstandig leven mogelijk is.

Een zelfstandig leven....

Welk een heerlijk licht straalt er uit die woorden voor hen die vele jaren ellendiger hebben geleefd dan slaven! Want vroeger werden slaven tenminste altijd goed en volop gevoed, omdat, leden zij honger, het arbeidsmateriaal van den eigenaar te niet zou gaan. Maar ballingen, al sterven zij als muizen, wat komt er dat op aan? Wie is hun eigenaar? Wat is hun arbeid? en dan, als er morgen vijftig doodgaan of vluchten, niemand zou er schade door lijden en een volgend transport zou het ontbrekende weer aanzuiveren. Wel, het is ook niets erg dat zij wat gebrek lijden en dat zij wat streng behandeld worden, zóo is het tenminste een behoorlijke straf. Verbeeld je dat zij vertroeteld werden, de recidive zou in Frankrijk immers toenemen inplaats van verminderen, want het zou wat plezierig wezen zoo'n uitstapje naar de Koloniën. Het zou daarbij ook geen kunst zijn om goed op te passen

als je altijd behoorlijk behandeld werd. Neen, zooals het nú is, is het goed, dan kan je pas de goeden uit de slechten ziften. Zet hen dus ook geen vol etensbakje voor, trap ze tot ze jankend neervallen en scheld op hen zoo hard je kunt, degenen die het meest verdragen, dàt zijn de besten, die zijn waard om later zelfstandig te leven.

Zóo is de filosofie van den „gaff", den opvoeder in eerste instantie van den balling.

Vooral in den aanvang troosten velen zich met de gedachte eenmaal te bereiken dat zelfstandig leven, „l'individuelle!"

Hoè tot dit hoogste geluk te geraken komt er minder op aan, maar vrijheid, vrijheid bovenal, wel niet naar Frankrijk terug, maar tenminste niet meer getrapt worden en uitgescholden en niet meer honger lijden „dans cette vie de honte." En de nog altijd opgelegde „pécule privé" zal dan eindelijk ook in eigen handen komen.

De balling kort zich den tijd door het maken van allerlei plannen, om later op de beste manier dat moeilijk verdiende kapitaaltje te besteden. Zij blinken al vóór hem, de zilverlingen, hij ziet zich al in deze of gene positie. O! gulden toekomst, die hem altijd in zijn ooren ruischen doet dat éene gelukzalige woord: „l'individuelle."

Maar als dan eindelijk de barmhartige hand zich zegenend over zijn hoofd heeft uitgestrekt, en hij de „collective" verlaat om zonder zijn z.g.n. zorgzame voogden het leven verder in te gaan, wat dan, wat dan?

Arme balling, 't is droef je dán te zien zoeken naar je lichtend geluk, je te zien zoeken, zoeken in het pikkedonker waar je in staat.... Je steekt je handen uit, hartstochtelijk grijpend met beî je armen, en je vindt niets dan duisternis en modder.

Arme balling, wàar kan je heen, wìe zal je helpen, steunen, wijzen de goede richting? Neen, al ben je nu volgens de wet een fatsoenlijk man, denk daarom niet dat je nu récht hebt op bescherming. De wet kan niet méer doen en niet méer geven dan wat zij reeds deed door je te beschermen gedurende den straftijd en je daarna terug te geven je gedeeltelijke vrijheid.

Als men deze verschrikkelijke teleurstellingen weet en ze gezien heeft, dan gebeurt het meermalen dat men de misdaad

vergeet en alleen vóor zich ziet: de onbarmhartige vernieling, het hulpeloos te niet gaan van den evenmensch.

Daar zit hij dan in Saint-Laurent waar men hem zijn „pécule privé" uitbetaald heeft, en hij weet wel dat hij niet naar Cayenne mag gaan, want dit is een verboden plaats voor hem, maar hij zal trachten zich in de buurt een positie te verschaffen als werkman, winkelbediende of wat dan ook, om verder eerlijk in zijn levensonderhoud te voorzien.

In Saint-Laurent?

Ja zeker, waar anders? Hij is wel genoodzaakt dáar te blijven, want particuliere industrieën en landbouwondernemingen zijn er immers niet in de kolonie, en met het toch al afgezeulde lichaam naar de ongezonde goudplacers te trekken en dan binnen heel korten tijd daar te sterven of wel ziek terug te keeren om in een hospitaal dood te gaan, dat gaat toch niet?

En overal loopt en zoekt hij en overal klopt hij aan, maar wie is zoo menschlievend om hem in dienst te nemen en zijn werk te betalen, waar er zóoveel „assignés" zijn die al het werk móeten verrichten voor niets? En wie is zoo dwaas om in een winkel te koopen, waar de Regeering van het moederland alles aanvoert?

En als hij in het kleine plaatsje vruchteloos gezocht heeft overal, dan belandt hij of wordt hij ten laatste gelokt in een der vele clandestine drank- en smokkelaarshuisjes. Daar laat men hem den zoolang verboden drank drinken, aldoor maar drinken, onder allerlei voorspiegelingen van te sluiten contracten, enzoovoort, om hem dan, als hij goed en wel beneveld is, van zijn geld te berooven, den buit te verdeelen, den eigenaar op te pakken en hem òf in de rivier te werpen òf hem hier of daar in het veld of in het bosch te vermoorden.

Dàt is dan het lot van hen die, niettegenstaande alle moeilijkheden, nog gewild en getracht hebben op den weg van het goede te komen. Hoeveel zijn er echter niet dien na jarenlange alcohol-ontbering, beginnen met zich daaraan en aan allerlei andere uitspattingen eens duchtig te goed te doen! Want daar meenen zij recht op te hebben: zij hebben het ellendig genoeg gehad vroeger, nu zijn zij vrij om te doen wat zij willen, en bovendien, 't is toch met eigen verdiend geld! Waren zij weer in de gewone maatschappij, dat,

zou er nog kans zijn om de handen uit de mouw te steken, maar in Saint-Laurent, in een plaats waar de groote woningen niet zijn paleizen der rijken, maar kazernen voor geboefte, en de kleinere niet de huizen van eerzame burgerluiden, maar de woningen van de hoogere en lagere cipiers, en de allerkleinste niet de eenvoudige stulpen van den arbeider, maar krotten waarin al de afschuwelijke parasieten leven die azen op prooi, die loeren op die enkelen wien het eindelijk gelukt is los te komen van de boeien, om weer vrij het leven in te gaan, moedig de toekomst tegemoet, dáár is heelemaal geen uitkomst.... zij worden er vast gegrepen door vuige polypenarmen en zij vallen neer, bloedeloos.

Dàt is de belofte voor betoond berouw, voor goed gedrag en lijdzaamheid in de „collective", dat is de belooning „l'individuelle", het lichtend woord dat in den droom gulden omstraald, in werkelijkheid niets anders is dan een infame leugen, toebrengend den genadeslag.

En de uitkomst leert dat slechts 15°/₀ der veroordeelden de „individuelle" bereiken, terwijl de meesten van dit kleine aantal hulpeloozen hun toevlucht òf zoeken in een nieuwe misdaad, òf, o schande, vrijwillig weer terugkeeren naar de „collective". De paar overblijvenden, de machteloozen, de verpletterden, leven een bestaan van ellendige, schamele armoede.

Voor de 85°/₀ die de „collective" nooit verlaten, wordt de „pécule privé" steeds grooter en grooter en blijft renteloos en onbenut wachten op den dag dat de balling door uitputting gestorven, of door de vlucht voor goed verdwenen zal zijn.

De vlucht.....

Zoowel de forçats als de relégué's droomen eigenlijk maar van deze ééne werkelijke, afdoende uitkomst, want wat beteekenen alle beloften en voorspiegelingen van bestuurswege gedaan?

De vlucht.....

Het klinkt zoo kort en het lijkt wellicht eenvoudig, maar toch, het is bijna synoniem met den dood. Alleen omdat bijna iedere bagnard liever een heldendood tegemoet gaat, dan te blijven in een afschuwelijk bestaan zonder het minste licht, zonder de minste redelijke uitkomst, daarom is het ge-

tal van hen dat nog levend in Suriname of elders aankomt, betrekkelijk groot.

Aanvankelijk geschiedde de vlucht op vaartuigen of schepen, doch later [1]) werd aan elken militairen surveillant, vergezeld van een agent van de openbare macht, recht gegeven om elk vaartuig (behalve oorlogsschepen) vóor zijn vertrek uit een haven van Fransch Guyana, te visiteeren, terwijl dezelfde wet elken gezagvoerder strafbaar stelt die zich tegen het onderzoek verzet of die opzettelijk valsche verklaringen aflegt. De vlucht werd door deze bepalingen zeer bemoeilijkt en beperkt, zoodat er naar een anderen uitweg moest worden gezocht.

Toen hebben enkele overmoedigen het gewaagd om met allerprimitiefste hulpmiddelen de snelstroomende, ruim 2 K.M. breede Marowyne over te steken en de oerwouden van Suriname in te gaan. Waarheen en voor hoelang? Zij wisten het zelf niet.

Groote helden waren zij in het oog der achterblijvenden, die toen zoo'n vlucht naar het onbekende beschouwden als een onzinnige roekeloosheid, erger dan een oogenblikkelijke zelfmoord. Welk een dwaasheid zulk een tocht door een dichtbegroeid, onbegrensd oerwoud met wilde dieren, zonder levensmiddelen en zonder vuur, hoelang wel en hoe ver? Als je het leven moe was, dan deed je beter je maar in den stroom te storten, dan was je er ten minste in eens uit zonder al, àl die ontberingen in die onmetelijke donkere wouden, waar je zou worden verscheurd door tijgers, aangevallen door boas, gebeten door ratelslangen en getergd door allerlei insectengebroed. Daarbij was de kans groot om toch te eindigen met onder totale uitputting den hongerdood te sterven. Werkelijk het was dwaasheid!

En hij zag zich daar al liggen op een open plek tusschen de hooge, donkere boomen van dat uitgestrekte, onmetelijke woud, liggen op den grond, naakt en mager, uitgeput, óp, heelemaal óp van ontbering, vermoeienis en honger. Bewust wachtte hij daar den dood af, die wel gauw komen zou, want daarboven, heel hoog nog boven de boomen, daar zweefde al zijn zwarte afgezant, de groote boschgier, die met

[1]) Decreet van 22 September 1893.

wijd uitgespreide vleugels statig wijde kringen beschreef en aldoor maar loerde en loerde op de oogen van dat stervend wezen daar omlaag, om ze uit te pikken, zoodra ze voor goed gesloten zouden worden....

Welk een afgrijselijk vooruitzicht! Was het heusch geen gekkenwerk om na een allerellendigst leven, zulk een allerellendigsten dood tegemoet te gaan?

Toch waren er die dit àlles verkozen boven den honger in het bagno, boven de scheldwoorden en de geladen revolver van den ignobelen garde-chiourme en die dachten:

„Plutôt se chabier de cette vie de honte, de cette maudite chiourme, de ce pays sauvage...."

En zie, langzamerhand kwamen in het bagno enkelen terug die den tocht levend hadden volbracht, die beland waren in vreemde koloniën, die daar gepakt waren door de plaatselijke politie en weer teruggebracht waren geworden naar Saint-Laurent. Verschrikkelijk dat weer terugbrengen na dien bovenmenschelijken moed, na al de getrotseerde gevaren weer gegrepen, weer geworpen te worden in dat monsterachtig bestaan, waar hij afgewacht werd met de stokslagen en den hoonlach van den „gaff."

Maar kom, eenmaal was het gelukt levend terug te keeren in de groote maatschappij, desnoods dit een tweede, derde maal beproefd, alles liever, de ellendigste dood liever, zoolang er kans bestond op algeheele vrijheid.

En aan de overigen vertelden zij van hun' kruistocht, van de tallooze gevaren wel en van de verschikkelijke ontberingen, maar hoe het toch mogelijk was er te komen, als je maar de vruchten uit de bosschen at, als je maar allerlei klein wild ving, of zelfs slangen wier vleesch gemakkelijk te roosteren of desnoods wel rauw te eten was. [1])

Zij verklaarden hoe je, geleid door de zon, op vlotjes varende langs de kreken en riviertjes, dan eindelijk komen kon op een groote rivier [2]) waarlangs menschen woonden, negers, Indianen en verderop ook Hollanders. Zij moesten maar mee de anderen, geleid door hùn ondervinding, zij

---

[1]) Er gingen zelfs verhalen dat men, in uiterste gevallen, niet schroomde ook kannibalisme toe te passen.

[2]) De Cottica.

zouden wel wijzen hoe men gaan moest, hoe aan eten te komen, welke hulpmiddelen te gebruiken, hoe eindelijk de bewoonde wereld te bereiken, en hoe dan het grootste gevaar te ontwijken: de grijpende hand van de politie.

En die eerste onversaagden werden beschouwd als profeten die vuriglijk predikten, een toekomst van gelukzaligheid.

Hun aanhang werd groot, en het geloof in de vlucht als de eenige weg naar betere tijden, bezielde allen die een vasten wil hadden, moed en energie, en die daarbij wars waren van alle kuiperijen en liefdoenerijen tegen de fonctionnaires, die toch maar leefden ten koste van de misère van hen 'allen, die met hen en met hun slavenbestaan den spot dreven, die hen behandelden naar gelang hunner redelooze grillen, en hen in bedwang hielden door een sarrende, ondragelijke tucht. Nu was werkelijk uitkomst mogelijk, uitkomst uit dien poel. Men kon weer vrij worden, teruggaan, wellicht vrouw en kinderen weerzien; dit alles was nu immers geen droom meer?

Het geloof in de vlucht werd dan ook het éénige geloof in het bagno, en, zooals alle geloof moreele rust geeft, zoo werd ook voor velen het moreele lijden minder, want de vlucht zou redding geven; minder werd ook het verzet, omdat de opsluitende straf die anders volgen zou, een belemmering zou zijn om de vlucht voor te bereiden of uit te voeren.

Onder het werk, in de rust, 's nachts zelfs, altijd en overal werd stil gefluisterd, werd afgesproken hoe, wanneer, met hoevelen, en met wien.

Langzaam aan werden levensmiddelen verzameld, vooral rijst en meel, het keukenpersoneel verkocht die zaken immers voor dat doel? Het werd immers opzettelijk dáarvoor achter gehouden van de verstrekte rantsoenen uit de magazijnen?

's Nachts sloop men heimelijk weg om in het woud hout te kappen of in het kampement te zoeken naar touw, zeildoek, petroleumblikken enz. Gedurende volgende nachten werd er een vlotje van gemaakt, later werd alles hier of daar verstopt of begraven, en, als alle toebereidselen klaar waren, werden de lichte maan en het gunstige getij afgewacht, om dan met zoo'n primitief vaartuigje de breede, gevaarlijke Marowyne over te steken, of wel die af te zakken naar zee toe, daarmede een bijna moedwilligen dood tegemoet gaande.

De vlucht over zee toch, is een wijze veel roekeloozer dan door het woud, waar er ten minste nog mogelijkheid is om voedsel te vinden, waar drinkwater is in de kreken en waar schaduw de zengende zonnehitte tempert. Toch zijn er vermetelen die, met eenigen samen in een' uitgeholden boomstam of op een vlotje van enkele balken, gewillig zich aan de elementen overgeven, de onafzienbare zee indrijven, om met de stroomen van den Grooten Oceaan zonder stuur en zonder zeil, zich door de Voorzienigheid te laten leiden naar onbekende kusten, waar het minder eenvoudig is voor de overheid om hen naar het bagno terug te voeren. Die deze manier verkiezen, dit er op of er onder, zijn de meest verbitterden en de meest moedigen, de „fortes têtes" bij uitnemendheid.

Dat velen, zoowel op zee als in de bosschen hun leven hebben gelaten, is geen wonder, vooral in de eerste tijden, toen de vlucht geschiedde niet alleen met geringe, gebrekkige hulpmiddelen, maar vooral met te weinig voorbereiding. De gedachte alleen aan de mógelijkheid om het er levend af te brengen, ging boven alle andere overwegingen en berekeningen. Slecht toegerust, slecht voorbereid, vluchtte men weg, het onbekende tegemoet: sterven, wat deed het er toe, overwinnen, welk een zegen!

Maar de meesten hebben het na totale uitputting met den dood geboet, en hun lijk bleef drijven op de golven als prooi voor de haaien, of bleef achter in het woud als buit voor de roofdieren.

Hoe vreeselijk tragisch zulk een einde!

Niet tientallen, maar honderden zijn zoo in den strijd om vrijheid gevallen, en min of meer zijn zij te beschouwen als slachtoffers van een verkeerde wet, van een slecht uitgevoerd stelsel, en van onkundige, ongevoelige ambtenaren.

Het getal relégué's alleen dat op de vlucht is omgekomen is ten naastenbij wel na te gaan: tot en met 1897 werden er gezonden ± 4800, gemiddeld zijn er aanwezig ± 1200, terwijl ruim 2200 ter plaatse gestorven zijn, resten alzoo 1400 die na ontvluchting nimmer zijn teruggebracht. Zouden daarvan wel 400 behouden zijn gebleven? hoeveel zijn daarbij nog omgekomen in de laatste 7 jaren en hoeveel forçats wel sinds 1854?

Langzamerhand echter vermindert het getal dergenen die er het leven bij laten, doordat de balling in het bezit is gekomen van tal van topografische en andere gegevens, waarop hij tegenwoordig de tactiek van zijn vlucht kan baseeren en uitvoeren: kaarten van het noordelijk deel van Suriname, door vorigen vluchtig nageteekend op de Hollandsche bureaux in stad en district; opgaven van planten uit het woud die giftig zijn of die goed voedsel en goede vruchten verschaffen; aanwijzingen van de al of niet bevaarbaarheid van sommige kreken, van de minder begroeide gedeelten van het terrein, de ligging van savannes, zwampen, boschnegerkampen, plantages, enz.

Zoo wordt thans dan als de zekerste weg opgegeven: het afzakken van de Marowyne naar de ongeveer 25 K.M. lager gelegen monding van de Wanekreek, deze volgen tot de Coermotibo, deze weer op tot de Cottica, om van daar langs de Commewyne in de Surinamerivier te komen, een weg van ruim 200 K.M., die, als alles voorspoedig gaat, door geroutineerden in 8 à 10 dagen kan worden afgelegd. Ontbreken echter goede leiders, d. w. z. zij, die den tocht niet voor de eerste maal maken en die daarbij kerels zijn met een hardnekkig doorzettingsvermogen, of is onderweg geen voldoende voedsel te vinden, dan zijn deze Europeesche vluchtelingen meermalen genoodzaakt om zich als slaven te verhuren bij de Boschnegers of Indianen.

Trouwens, al weet men dat bovengenoemde weg de kortste is, lang niet altijd kan daarvan worden gebruik gemaakt, vooral niet door de bannelingen werkzaam op de zooveel zuidelijker gelegen gedetacheerde afdeelingen, de „chantiers forestiers", voor wie geen anderen weg openstaat dan de dichtbegroeide wouden, de onafzienbare savannes en de diepe zwampen tusschen de Marowyne en de Surinamerivier. Indien dan de Tempatiekreek niet wordt bereikt — waarlangs men, deze afzakkende, op de Commewyne kan komen — is verdwalen onafwendbaar.

Dat zij gedurende het laatste gedeelte van hun' tocht, vooral door gebrek aan levensmiddelen, dikwijls gedwongen zijn om zoowel de inlandsche als de blanke bevolking lastig te vallen, spreekt van zelf: lijfsbehoud en zucht naar vrijheid, wat het ook koste, drijven hen er toe. Dat de bevolking hun zeer vijandig is, is menschelijk zeer goed

verklaarbaar, omdat alles wat de évadé niet goedschiks krijgt, hij zich kwaadschiks toeëigent. Het gevolg van een en ander is dan ook, dat velen reeds in het district worden gearresteerd en naar de gevangenis in de stad worden gebracht, om met de eerste gelegenheid weer terug te worden gezonden naar Saint-Laurent. Verschrikkelijk is dan natuurlijk de teleurstelling en niet minder de haat tegen het Hollandsche Gouvernement, maar vooral het vooruitzicht van straf, van de opsluiting, die na de eerste vlucht tot 2 jaar, bij herhaling zelfs tot 5 jaar kan worden opgelegd.

Maar toch: het geloof in de vlucht blijft een verlichting, illumineerend de droef-donkere ziel van den balling. Al moet het telkens en telkens mislukken, al moeten er jaren mee gemoeid zijn, hij gelooft toch eindelijk te zullen slagen. Dit idée fixe geeft berusting en moed, schenkt kracht om te herhalen en nogmaals te herhalen.

Een boek zou gevuld kunnen worden over de vlucht uit het Fransche bagno en het zou kunnen worden een boek waarvan de bladzijden het summum gaven van menschelijke vermetelheid en moed. Een der évadé's in de gevangenis van Paramaribo voelde dit, toen hij mij over zijn vlucht sprekende, zeide:

„Au lieu de nous donner la croix pour tout notre courage, on nous pince et on nous ramène."

Het is vooral de misdadiger in optima forma — Lombroso's „delinquente nato" — die zoo spreekt, omdat die fel fatalist is en meent dat zijn misdaad een onvermijdelijk gevolg is van de levensomstandigheden die het noodlot hem heeft opgelegd. Ware hij in andere levensomstandigheden geweest, dan zou hij waarschijnlijk nooit een misdaad hebben gepleegd. Hij spreekt dan ook nooit van zijn schuld, maar van: „mon sort" — „ma mauvaise fortune" — „le hasard" — „ma prédestination" — „ma mauvaise étoile". Volgens hem heeft dan ook geen macht het recht om misdaden te straffen, die immers àltijd voorbeschikt zijn, maar nu die macht hem, ontoerekenbare, toch in het bagno geworpen heeft, is hij ook overtuigd van zijn goed recht om te vluchten, al moest die desertie ook mogelijk worden door hernieuwde misdrijven. Na „une évasion brillante", waarin hij met bovenmenschelijke inspanning, in onbeschrijfelijke worstelingen, eindelijk over-

winnaar is geworden van den Dood, begrijpt hij niet, doorgrondt hij niet de geheimzinnige Macht, die, met niets rekening houdende, zijn haveloos, vermagerd lichaam zonder erbarmen vastgrijpt en voortduwt binnen hooge gevangenismuren.....

Een tractaat van uitlevering, uitsluitend betrekking hebbende op vluchtelingen uit Fransch-Guyana, bestaat er tusschen Frankrijk en Nederland niet. Formeel zijn eigenlijk alleen maar uit te leveren sommige forçats, wier bedreven misdaden vermeld staan in het tusschen beide natiën gesloten tractaat over de uitlevering van misdadigers. De meeste vluchtelingen zijn echter gerelegeerden, omdat voor hen, vooral door minder toezicht, de vlucht het gemakkelijkst is. Bovendien zou het bewijzen der identiteit en de correspondentie zóoveel last en moeite veroorzaken, dat men er in Suriname toe over is gegaan om àlle vluchtelingen, die zonder middelen van bestaan zijn, te arresteeren en uit te leveren. Daar evenwel het getal évadé's naar onze kolonie jaarlijks tusschen de 500 à 600 bedraagt, en de kosten van tijdelijk onderhoud en van vervoer naar Saint-Laurent betrekkelijk groot zijn, werden door de verschillende Gouverneurs van Suriname èn bij het bestuur der zusterkolonie èn bij de Fransche Regeering zelf, herhaalde pogingen aangewend om te trachten door strengere maatregelen een afdoende regeling te treffen, opdat de vlucht uit het bagno zooveel mogelijk zou beperkt worden. Niets heeft geholpen: het aantal surveillanten wordt zelfs niet eens op de officieele sterkte gehouden, want er moeten er 4 zijn op elke 100 veroordeelden, terwijl er gewoonlijk niet meer zijn dan de helft, waarschijnlijk uit een oogpunt van economie, maar dan toch van geraffineerde economie: minder ambtenaren onderhouden en ook minder gestraften, door de gelegenheid tot ontvluchting te vergemakkelijken. Ook een zending van den Gouvernements-secretaris van Suriname naar den Gouverneur van Cayenne, een paar jaar geleden geschied, mocht niets baten. Wel werd meegedeeld dat voorstellen waren gedaan tot oprichting van politieposten en aanschaffing van stoomsloepen, die een geregelden politiedienst op de Marowyne zouden onderhouden, doch het was een ijdele illusie dat dit iets helpen zou, waar in hetzelfde jaar besloten werd om alle transporté's van Cayenne over te brengen naar

Saint-Laurent. Het aantal gestraften aan de Marowyne werd daardoor met $^{1}/_{3}$ vermeerderd, en al is het toezicht iets verscherpt, het aantal évadé's naar Suriname is er niet minder door geworden.

Het doel van de meesten is niet om in de Hollandsche kolonie te blijven, maar om door het uitoefenen van een vroeger ambacht een sommetje bij elkaar te krijgen groot genoeg om den overtocht te betalen naar Demerara en verder naar de Antillen, om dan vervolgens naar Engeland te gaan, waar zij zich met hun gezin, dat zij laten overkomen, vestigen. Zij die zich laten verleiden om hun vaderland terug te zien — waarvoor velen een bijna onverklaarbare liefde blijven koesteren, niettegenstaande zij ditzelfde vaderland meermalen vervloekten om al het kwaad hun toegebracht — worden vroeg of laat de dupe van die misplaatste gehechtheid en weer naar het bagno teruggevoerd.

Moeilijk is het echter om in Paramaribo dadelijk aan werk te komen. Ook het zich schuilhouden in een omgeving met een bange, klapzieke negerbevolking, is nog zoo eenvoudig niet. Vóór de haast onvermijdelijke arrestatie wagen sommigen liever een „coup de désespoir", een misdaad, een diefstal, of inbraak, natuurlijk erg onaangenaam voor de gegoede ingezetenen, maar menschelijk zeer verklaarbaar en een wonder zelfs dat dergelijke gevallen vrij zeldzaam blijven.

Sommigen gelukt het echter om een betrekking te bemachtigen, en zoo waren er die, behalve in een of ander ambacht, werkzaam waren in de Societeit, bij het Bouwdepartement, ja zelfs bij den vorigen consulair agent van Frankrijk. Jammer is 't intusschen, dat het onderzoek naar de al of niet betrouwbaarheid zoo ontzettend moeilijk is. Velen onder hen toch zijn kundige ambachtslieden, handige werklui en arbeiders, elementen die schaars zijn in Suriname. Vanzelf dringt zich dan ook de vraag op of de vluchtelingen niet te schiften zijn, om dan de meest geschikten als werkkracht te gebruiken, zooals door het Kamerlid van Kol werd voorgesteld bij de behandeling van de laatste Surinaamsche begrooting. Men staat hier echter voor een zeer ingewikkeld probleem. Officieele inmenging zou waarschijnlijk leiden tot groote teleurstellingen, terwijl de al of niet geschiktheid alleen zou te beoordeelen zijn na eenigszins lange werkzaamheid bij

ingezetenen der kolonie. Maar, niettegenstaande hun bruikbaarheid en hun dikwijls met tranen gedane verzekeringen, dat zij werkelijk afgerekend hebben met hun vroeger leven, spreekt het van zelf dat de meeste lieden hen toch wantrouwen en blijft er alzoo een verklaarbare en moeilijk te overbruggen kloof tusschen hen en de maatschappij.

Dan, terwijl zij overal ronddolen, zoekend naar werk, verschijnt plots de in hun oog geheimzinnige en zoozeer gevreesde Macht, die, met niets rekening houdende, hen vastgrijpt omdat zij geen geld hebben en geen eten, en die hen allen, de goeden en de slechten, duwt in de gevangenis, om hen later terug te voeren naar het langzaam vernietigende régime van de droge guillotine.

En, als zij daar liggen op dat vaartuig, in een nauwe ruimte, twee aan twee geboeid, dan gebeurt het, dat 's avonds, als alles stil is aan boord, de stampende en djoekende geluiden van de machine eensklaps overstemd worden door den zang die opgalmt uit het diepe, donkere vooronder. Eerst de Marseillaise, hartstochtelijk resonneerend, daarna de zang van den bagnard, een droevig, plechtig koraal, eindigend met de woorden:

„Enfants des vieux Gaulois, qu'êtes-vous devenus?
Le plus fort d'entre vous marche en courbant la tête,
Forçats pleurez, pleurez, vos cœurs ne battent plus...."

Over het algemeen sluiten in het bagno de verschillende categorieën van ballingen zich bij elkander aan, omdat zij zich daardoor sterker voelen tegenover hun' gemeenschappelijken vijand, die hen voor goed gebannen heeft uit hun vaderland naar een oord van verdoemenis, een oord van eeuwige, altijd durende, ondragelijke straf, waar hun anemische lichamen gegeeseld worden door een leven van bittere smart en waar het denkbeeld van dáar te worden vernietigd en dáar te moeten sterven een terging is tot krankzinnig wordens toe. En in die omgeving heerscht een soort van vrijmetselarij waarvan alleen de balling de geheimen kent.

Slechts de „gueux" en de vagebonden van het platteland (12 %) leven gewoonlijk geïsoleerd. Men denke echter niet dat de overblijvende 88% uitsluitend bestaat uit de paria's van het proletariaat, uit de gedegenereerden van het plebs.

Alle klassen van de maatschappij zijn in het bagno vertegenwoordigd, en juist zijn het de „intellectuels", zooals gewezen ambtenaren, notarissen, bankiers, geneesheeren enz. die het minst vatbaar zijn voor verbetering.

De meeste ballingen zijn de vroeger hongerlijdende „bougre"-typen van de buitenboulevards, de faubourgs en de bouge's van Parijs, die omgeving van armoede en ellende waar gezwoegd en getobd wordt door den ouvrier, „ce cheval qui tire mais qui ne reçoit pas le pourboire", waar de bohème afschuwelijke armoede lijdt en waar een algemeene ontaarding heerscht door alcohol, prostitutie en tuberculose. Al die daar levende „fous-la-faim", die „gens pannés", die „miséreux", zijn recruten voor het bagno, maar toch is de ballingschap voor hen, die altijd aan ontberingen gewend zijn geweest, het lichtst te dragen. In de strafkolonie vinden velen ook verscheidene van hun oude bekenden terug, die zij vroeger ontmoet hebben in de „brasseries", in de beruchte „bals de barriére" van de Rive gauche, in de „casses-gueules", in de „cabarets borgnes" of in de „caboulots" (gemeene kroegen) en in de „bouis-bouis" (café-chantants van de laagste soort), soms ook in de „repaires" (schuilplaatsen en holen van misdadigers), in de „assommoires" (gevaarlijke kroegen) of in de „comptoirs de receleurs" (kantoren van helers) en in andere „maisons mal famées" van de Parijsche faubourgs, de nauwe, vuile straatjes achter de Boulevard Sébastopol of uit den omtrek van de Halles.

Als het niet was in een van die geheimzinnige inrichtingen, dan hebben zij elkaar toch wel eens gesproken in de „asiles de nuit" of in de préfecture de Police („la Tour"), ook wel op de binnenplaatsen van de verschillende groote gevangenissen. Zoodra zij elkaar in het bagno weer herkennen, noemen die „voyous", afkomstig uit allerlei „coins crapuleux", elkaar weer spoedig bij hun oude bijnamen — waar zij trotsch op zijn — spreken van het verleden en van hun vroegere heldendaden. De laatst aangekomenen vertellen nieuws van de overige bekenden die door het lot beter werden begunstigd en nog in Frankrijk waren, ook van de „filles d'amour" die zij gekend hebben, of van hun vroegere „marmites" (vrouwen die hen onderhouden hebben), of wel zij zingen gezamenlijk de hun allen bekende coupletjes van de Rue de

Flandre en de Rue Guisarde, van de Butte en van Mont-Martre. Soms gebeurt het dat zij nog wel eens lachen om enkele „souvenirs cocasses et rigolos”, zij zeggen dan: qu'ils se gondolent, qu'ils s'allument, qu'ils se payent une tranche”, maar toch, meest allen lijden zij aan een groot, onzegbaar heimwee als zij terugdenken aan de groote stad, aan hun „quartier de la pègre” (dierenwijk), aan de „gonzesse” die zij achtergelaten hebben en die nu zeker met een ander haar „goutte” en haar „petite verte” zou gebruiken, misschien wel als vroeger met hen, onder het bespreken van complotjes tot oplichterij en diefstal: „les bons coups à faire.”

In het bagno zijn deze slachtoffers van drank en prostitutie niet gevaarlijk, zij loopen er met een zekere cranerie langs den weg, en beschouwen een ieder die geen „Pantinois” (Parijzenaar) is, als een lager, minder begunstigd wezen. De zucht tot kleine diefstallen blijft echter bestaan, want 65 % der gerelegeerden zijn vroegere dieven en cambrioleurs, (het aantal misdadigers bedraagt slechts 8 %) en voor al die bedrevenen in wat zij noemen „l'art du larcin”, is het een behoefte gebleven om hun vroeger bedrijf te blijven uitoefenen en om met allerlei verboden waar — vooral tafia en absinth — in het geniep te kwanselen, uit zucht ook om altijd in het bezit te zijn „d'une petite galette.”

Onder elkaar pochen zij over hun vroegere misdrijven, al gevoelen zij er een zekere schaamte over tegen den vreemdeling die er hun naar vraagt. Spreekt de geboren misdadiger over zijn noodlot en over voorbeschikking, de meeste relégué's zijn minder fatalistisch, maar toch zullen zij nooit hun misdrijf noemen en alleen spreker over: „mon malheur”, — „mon accident”, — „ma bêtise”, — „ma faute”; stereotiep is het gezegde: „j'étais tombé dans le malheur.”

De bannelingen afkomstig uit de andere groote steden hebben wel de slechte, maar niet de goede karaktertrekken van den „Parigot” en van den Parijschen déclassé die gewoonlijk openhartig is en een goed humeur heeft. De anderen zijn meestal laf, zijn verklikkers en spionnen, liegen, bedriegen en bluffen.

Wat de verstandhouding betreft tusschen de transporté's en de relégué's, de eerstgenoemden hebben een bepaalde minachting voor de laatsten, die nuchtere gelegenheids-kwaad-

doeners zijn en dus geen „têtes chaudes" hebben en daarom ook allen hartstocht — zij het ook misdadigen — missen. In den regel hebben de ambtenaren ook liever met de forçats te doen, omdat er velen onder hen zijn die, gedrongen door de omstandigheden of handelende onder den invloed van vrouwen, wel in staat waren om ééns in hun leven een min of meer zware misdaad te plegen, maar die toch een afschuw hebben van hen die er een bestaan in zoeken en bij wie het een manie geworden is, zoodat deze altijd blijven echte „rossards", onbetrouwbaren.

Transporté's en relégué's hebben echter één gemeenschappelijke eigenschap, n.l. afschuw van werken, vooral van geforceerd werken. Een groote fout van beide stelsels is dan ook te meenen dat de misdadiger alleen door gedwongen arbeid zal verbeteren, en dan nog wel door arbeid waar hij niet tegen bestand is.

De eenigen die in de ballingschap gewillig werken zijn de landlieden die het kleinste gedeelte vormen. Al wat gedaan is te Saint-Laurent en te Saint-Jean — de nivelleeringen, het kappen van boomen, de wegen die aangelegd, de hutten en gebouwen die opgetrokken zijn — dit alles is grootendeels het werk der campagnards, omdat zij vroeger gewend waren aan werken en beter gehard zijn tegen het klimaat. Terwijl de anderen, als zij niet gesurveilleerd worden, met een sigaret in den mond liggen te luieren in de schaduw, staat de leembruin gebrande campagnard zweetend te zwoegen in de barre zon, staat hij te werken en te sjouwen, al weet hij dat hij geen centime meer verdienen zal dan de anderen, die, al luieren zij, toch immers ook niet geschikt zijn voor dit zware werk. Voor hem is de straf van verbanning zwaar, omdat hij, meestal getrouwd zijnde, vrouw en kinderen heeft moeten achterlaten en, al is hij ongehuwd, toch meer dan de anderen gehecht is aan familiebanden, aan een ouderlijk huis, aan een toekomst die ook hem had kunnen geven: een eigen haard, een arbeidzame, gezonde vrouw, een goede moeder voor kinderen, die 's avonds, na de zware dagtaak, vroolijk zouden zitten op zijn schoot. In het bagno denkt hij met bitteren weemoed aan een betere toekomst; zou die door de vlucht wellicht mogelijk zijn? zou hij ooit weer vrij komen, ergens rustig kunnen leven, op een eigen stukje

grond en met wat liefde om zich heen? Altijd afgeleid door droombeelden en illusies vermijdt hij het gezelschap van anderen, leeft hij stil en afgezonderd zijn triestig bestaan en daarbij volkomen bewust dat de anderen hem bespotten en uitlachen om zijn noodeloos harde sjouwen, zijn „trimer, zijn „potasser" en „turbiner". Hij weet dat hij beschouwd wordt als een lastdier, maar hij is er onverschillig voor, hij werkt altijd door, niet alleen uit gewoonte, maar vooral voor afleiding, om er zijn wanhopig leed mede te verzachten en als vergoeding daarvoor niets anders verlangend dan wat tabak en een slok absinth of tafia, gekocht van zijn zwaar verdiende penningen.

Zou vooral deze categorie van gestraften met die der landloopers, de „cheminaux", niet bij uitstek vatbaar zijn voor verbetering? Maar verbetering wordt immers niet beproefd, omdat men weet dat die in het bagno, in de „enfer pénal" niet mogelijk is. Doch wat dan en hoe lang nog zullen de tallooze slachtoffers moeten vallen door het onmeedoogend régime van de droge guilllotine? Zou wellicht deze vooruitstrevende eeuw, die zoo rijk is aan wetenschap, uitkomst geven en oplossing?

TH. B. VAN LELYVELD.

DE RECHTSTOESTAND DER AMBTENAREN.

„Der eigentliche Beschwerdepunkt des Arbeiters ist die Unsicherkeit seiner Existenz."

BISMARCK.

Men kan van onzen tijd niet zeggen, dat hij zich kenmerkt door blijmoedig vertrouwen op de toekomst. Waar vindt men nog het „blij verwachten", waarmede we volgens De Genestet ons werk moeten werken? Bezorgdheid overal, zelfs bij den leeftijd die vreemd moest zijn aan „kwellende gedachten". De een zegt, dat het komt, doordat men thans te weinig aan de Voorzienigheid overlaat, de ander zoekt de reden hierin, dat men zich meer bewust geworden is van zooveel onzekerheid in 't menschelijk bestaan. Hoe dit zij, men is tegenwoordig niet gerust, eer men zich tegen allerlei gebeurlijkheden heeft verzekerd en zelfs dan nog niet. Om zekerheid roept iedereen, in de eerste plaats natuurlijk om bestaanszekerheid. En wie heeft meer reden, om zich over het gemis aan deze zekerheid te beklagen dan de arbeider! Bismarck heeft het wel juist gezegd: het groote bezwaar van den arbeider is de onzekerheid van zijn bestaan.

Van den *arbeider*. Bismarck bedoelde den arbeider in engeren zin, maar feitelijk geldt het bezwaar voor ieder, die arbeidt in dienst van anderen. Of hij met de handen of met het hoofd of met beide werkt — is er eigenlijk wel arbeid, die niet tot zekere hoogte lichamelijk is? — doet hier niets ter zake. Op de onzekerheid komt het hier aan en deze is dezelfde. Terecht heeft onze wetgever, bij hetgeen hij tot nog toe ter vermindering van deze onzekerheid deed, dan ook geen onder-

scheid gemaakt tusschen hoofd- en handenarbeid. De ongevallenwet verstaat onder werkman ieder, die in dienst van den werkgever in diens onderneming tegen loon werkzaam is, om het even van welken aard zijn werk moge zijn. En het wetsontwerp betreffende de arbeidsovereenkomst maakt evenmin onderscheid: de directeur van eene spoorwegmaatschappij is in den zin van dit wetsontwerp evengoed arbeider als de wegwerker. Dat er nu onder de ongevallenwet wel personen vallen, wien het absoluut onverschillig is, of zij voor een deel van hun loon verzekerd zijn, hindert niets. De hoofdzaak is, dat elke soort van arbeid dezelfde aanspraken medebrengt en er geen grenslijnen getrokken zijn, die tot ongerechtvaardigde uitsluitingen moesten leiden. Bij het arbeidscontract klemt dit nog meer. In de Toelichting van het aanhangige ontwerp wordt betoogd, dat het dringend noodig is, de rechtsonzekerheid, waarin ten onzent de werknemers verkeeren, weg te nemen. „Zij zijn in den regel de zwakste partij, hebben voortdurend behoefte aan een kooper voor hunne arbeidskracht en hun levensstandaard is geheel afhankelijk van de arbeidsvoorwaarden, die zij kunnen bedingen". Geldt dit niet evengoed voor den kantoorbediende als voor den fabrieksarbeider? De rechtszekerheid, waar het hier om gaat, is eene voorwaarde voor de bestaanszekerheid en aan *deze* zekerheid hebben alle werknemers, alle arbeiders in den ruimsten zin van het woord, behoefte.

Zeer opmerkelijk is 't echter, dat waar ten onzent de wetgever aan deze behoefte zijne aandacht wijdt, hij in den regel één groep van arbeiders buitensluit, namelijk de arbeiders in openbaren dienst. Gewoonlijk noemt men deze menschen geen arbeiders; zij heeten in het dagelijksch leven ambtenaren, beambten, bedienden, schrijvers, klerken, boden, geëmployeerden en ik weet niet wat al meer. Allerlei categorieën heeft men er, evenals bij de personen in dienst van particulieren. Ook werklieden zijn er bij. In den laatsten tijd begint het gewoonte te worden hen al te zamen *ambtenaren* te noemen. Waarom ook niet? De verschillen zijn hier niet grooter dan bij de personen in dienst van particulieren en daar deze geen bezwaar hebben in de ongevallenwet allen werklieden en in het arbeidscontract allen arbeiders te heeten, kan van de zijde der personen in openbaren dienst geen ernstig bezwaar ge-

maakt worden tegen een gemeenschappelijken naam. Over de keuze van dien naam kan men in meening verschillen, maar 't ligt voor de hand, dat men den naam *ambtenaar* kiest, tenzij men er de voorkeur aan geeft, ook hier te spreken van *arbeiders*. Mr. Ch. Raaymakers heeft niet lang geleden 't laatste aanbevolen — in eene rede, welke hij te Arnhem hield — op grond, dat er dan in den naam geen aanleiding meer te vinden zou zijn om de werklieden uit te sluiten. „*Arbeiders in openbaren dienst*," zoo moest de naam luiden, vond hij. „Heeren inspecteurs en directeuren en chefs zullen er toch zeker wel geen bezwaar tegen hebben" — merkte hij op — „dat men hun een naam geeft, welke veronderstelt dat zij evengoed als de werklieden arbeiden in dienst der gemeenschap, zij het dan ook op andere wijze". Men mag veilig aannemen, dat de bedoelde heeren hiertegen geen bezwaar zullen hebben, maar vermoedelijk zullen zij evenmin bezwaar hebben de werklieden in dienst van Staat en Gemeente ook ambtenaren te noemen. 't Zou waarlijk al te gek zijn, wanneer eene naamsquaestie hier van beteekenis werd geacht, terwijl bij de personen in particulieren dienst niemand er aan gedacht heeft zich aan een naam te ergeren.

Opmerkelijk noemde ik het, dat de arbeiders in openbaren dienst (de ambtenaren) buitengesloten worden, wanneer onze wetgever in de behoefte der werknemers aan rechts- en bestaanszekerheid tracht te voorzien. Wat is de reden van deze uitsluiting? Wie de positie der ambtenaren met die van de personen in particulieren dienst vergelijkt, is allicht geneigd te meenen, dat de meer gunstige conditie, waarin de ambtenaar verkeert, aan deze uitsluiting niet vreemd is. De ambtenaar heeft immers eene *vaste* betrekking! „De schommelingen van de wereldmarkt en de concurrentie deren hem niet, van opheffing van betrekkingen hoort men zelden en waar dit wel 't geval is, krijgt de betrokken ambtenaar veelal nog wachtgeld. En waar hij een enkele maal zonder geldige reden aan den dijk gezet wordt, komen Kamerleden, gemeenteraden, dagbladen en vakvereenigingen in 't geweer, terwijl naar het ongerechtvaardigd ontslag van een particulier geen hen of haan kraait." Zeker, de ambtenaar is in gunstiger conditie, maar zoo gunstig als 't lijkt is die conditie niet. Zijne betrekking is in den regel blijvend, al kan soms door eene

wetswijziging, zooals de onderwijs-novelle, eene gansche rij van betrekkingen met opheffing worden bedreigd. Zijn wachtgeld is echter meestal zeer onvoldoende en dikwijls slechts tijdelijk, terwijl voor de meeste ambtenaren in gemeente-dienst in 't geheel geen wachtgeldregeling bestaat. En de vaste aanstellingen zijn niet zoo vast als 't heet. Een klein aantal ambtenaren — rechters, leden van de Rekenkamer — wordt voor 't leven aangesteld; de overgroote meerderheid der zoogenaamd vast aangestelden heeft slechts eene aanstelling voor onbepaalden tijd en mist, wat het ergste is, wettelijke waarborgen tegen ongemotiveerd ontslag. Voor de militaire officieren heeft men eene uitzondering gemaakt; deze verheugen zich reeds meer dan eene halve eeuw in de bedoelde waarborgen en een drietal jaren geleden zijn die waarborgen nog vermeerderd. Ter motiveering van deze bevoorrechting boven de burgerlijke ambtenaren wist de Regeering indertijd niets anders aan te voeren dan 1°. de meerdere aanspraak van hen, die hun leven wijden aan de gewapende verdediging van het land, 2°. de onbruikbaarheid van ontslagen officieren in de burgermaatschappij en 3°. de verkorting van de macht des Konings. Het eene motief is al even weinig steekhoudend als het andere. De werkelijke beweegreden zal dan ook wel eene andere geweest zijn, namelijk de vrees, dat de Koning zich juist, waar het de bevordering en het ontslag van officieren betrof, bijzonder zou laten gelden. Hoe dit zij, de wet heeft ten onzent behalve voor de militaire officieren en voor de rechtsprekende ambtenaren niets gedaan, om die zoogenaamd vast aangestelden de zekerheid te verschaffen, dat zij niet zonder geldige reden aan den dijk zouden worden gezet. Wel is hier en daar nog een wetsartikel, een Koninklijk besluit of eene gemeentelijke verordening te vinden, waaraan de betrokken ambtenaren althans eenigen waarborg tegen willekeur ontleenen, maar de overgroote meerderheid van de ambtenaren kan ondanks de vaste aanstelling elken dag zonder vorm van proces uit zijne betrekking gezet worden. En al de drukte, die men in en buiten de Vertegenwoordiging over een ongerechtvaardigd ambtenaarsontslag maakt, baat den ontslagene niets. Wie kent een geval, dat eenige maatregel tegen een ambtenaar door invloed van de Vertegenwoordiging of van de publieke opinie ongedaan gemaakt

werd? Tot voor eenige wekén was mij geen enkel bekend. Sedert de Minister van Waterstaat echter, naar 10 Mei j.l. in de Tweede Kamer werd medegedeeld, de strafverplaatsing ongedaan heeft gemaakt van de zes Amsterdamsche bestellers, die geschorst en verplaatst waren wegens overtreding van de zoogenaamde fooienorder, kan men niet meer zeggen, dat de tusschenkomst [1]) van de Vertegenwoordiging nooit iets geeft. Maar 't geval is te zeldzaam, om meer te kunnen zijn dan de bevestiging van den regel, dat van Kamers en Gemeenteraden geen herstel te wachten is van het onrecht, hetwelk een ambtenaar aangedaan is. Hiermede is niet gezegd, dat van de bemoeiing der Kamers geen preventieve werking ten goede uitgaat, maar redres geeft die bemoeiing niet en kan zij in gewone gevallen ook niet geven. Neen, zoo gunstig als de menschen in dienst van particulieren veelal meenen, staat het met de bestaanszekerheid der ambtenaren niet. In sommige opzichten zijn zij er zelfs erger aan toe dan de personen in particulieren dienst. Deze kunnen, wanneer de patroon zich ten hunnen opzichte niet houdt aan hetgeen overeengekomen is, zich op den rechter beroepen, de ambtenaren staan in dit geval machteloos. En wat het ergste is: de ontslagen ambtenaar kent meestal geen vak, waarmee hij bij particulieren zijn brood kan verdienen, hij heeft dus alleen bestaanszekerheid, wanneer hij zeker is van eene betrekking in openbaren dienst en deze zekerheid mist hij. Nu zegge men niet: „er zijn zoo weinig voorbeelden van een ambtenaarsontslag zonder geldige reden." Verzekert men zich tegen inbraak, omdat men in zijne omgeving *zooveel* voorbeelden van inbraak kent? Het *aantal* slachtoffers doet er weinig toe, vooral wanneer het eene onoverkomelijke ramp als ontzetting uit den dienst betreft. Die ramp komt in de ambtenaarswereld trouwens dikwijls genoeg voor, om de ambtenaren, die gedachtig zijn aan het „hodie mihi, cras tibi", onder den indruk te brengen van dezelfde onzekerheid, die den arbeider in dienst van particulieren kwelt.

'tZou dus verkeerd gedacht zijn, als de wetgever, waar hij aan deze onzekerheid zijne aandacht wijdt, de ambtenaren

---

[1]) Eigenlijk is het woord „tusschenkomst" hier te sterk. De Kamer had nog niets anders gedaan dan bij de Begrooting over de zaak te praten en daarna aan den Minister inlichtingen te vragen aangaande een adres van één der bestellers.

uitzonderde op grond, dat zij die onzekerheid minder gevoelen. Dit is ook de reden niet: de reden van die uitzondering is een geheel andere. Met meerdere of mindere mate van bestaansonzekerheid heeft zij niets uit te staan; ze berust louter op de in de juristenwereld heerschende opvatting, dat de ambtenaarsverhouding tot eene andere soort van recht behoort dan de betrekking tusschen arbeider en patroon. Hiermede kom ik op een terrein, dat ik slechts aarzelend betreed. Die onderscheiding tusschen privaatrecht en publiekrecht is eigenlijk geen kost voor een leek. De een zegt, dat publiekrecht steunt op overheidsbevel, de ander, dat het gezag, om dwang uit te oefenen, het criterium is, de derde, dat het de vraag is, of de verhouding geboren is uit het gemeenschapsverband of uit een vrijwillig gelegd verband. Eene bruikbare definitie van publiekrecht is, naar 't schijnt, moeilijk te geven, maar hieruit behoeft, naar men meent, niet te volgen, dat het publiekrecht geen zelfstandig bestaan zou hebben tegenover het privaatrecht. De heeren Röell en Oppenheim wijzen er in hunne „Bijdrage" op, dat de wetenschap en het gezond verstand de onderscheiding gebiedend eischen. Nu staat hier wel tegenover, dat Mr. van Idsinga die onderscheiding eenvoudig loochent en dat Prof. Krabbe zegt: „deze onderscheiding heeft haar tijd gehad", maar de heerschende meening in onze juristenwereld is nog altijd, dat er is privaatrecht *en* publiekrecht en dat, wat bij 't eene behoort, niet geplaatst mag worden bij het andere. 't Is dus maar de vraag, bij welke van beide de ambtenaarsverhouding behoort. Mr. Vos zegt, dat zij eigenlijk behoort tot die rechtsbetrekkingen, welke liggen op de grens tusschen privaat- en publiekrecht. De juristenvergadering van 1897 was echter met groote eenstemmigheid van meening, dat zij behoort bij 't publiekrecht en men mag dus wel aannemen, dat in den eersten tijd elke wet, die de verhouding van patroon en arbeider regelt, zich zorgvuldig zal onthouden van elke bemoeiing met de verhouding van overheid en ambtenaar. Wat in het eene hokje behoort, mag men immers niet plaatsen in het andere! 't Ligt dus voor de hand, dat het ontwerp-arbeidscontract niet geldt voor de ambtenaren. De Minister van Justitie heeft het dan ook in 't geheel niet noodig geacht in de Toelichting van dit ontwerp te

zeggen, om welke reden hij de ambtenaren uitsloot. Waren er niet enkele juristen, „die weigeren tusschen privaat- en publiekrecht een onoverschrijdbaren muur op te trekken", dan zou hij vermoedelijk de uitdrukkelijke bepaling, *dat* de ambtenaren uitgesloten zijn, niet eens in zijn ontwerp opgenomen hebben: voor de groote meerderheid onzer juristen is het iets van zelf sprekends, dat het ambtenaarscontract, als zijnde van publieken rechte, *afzonderlijk* moet worden geregeld.

Nog in een ander opzicht worden de ambtenaren door den publiekrechtelijken aard van hunne dienstbetrekking apart gezet. Met een enkel woord wees ik er reeds op, dat de rechter zich wel bemoeit met klachten van een arbeider over het niet-nakomen van de overeenkomst, die deze met zijn patroon heeft gesloten, maar zich onbevoegd verklaart, wanneer die klachten de overeenkomst tusschen overheid en ambtenaar betreffen. Wanneer de rechter maar „ruikt" — zei Prof. Krabbe in eene rede, die hij drie jaren geleden te Utrecht hield — „dat het eene kwestie is van ambtenaarsrecht, dan laat hij den klager in de raadzaal niet toe". Dit is niet altijd zoo geweest: in de dagen van onze Republiek kon een dorpsschoolmeester, die meende, dat hij wederrechtelijk van zijn ambt ontzet was, zich gerust tot den rechter wenden. Maar de Fransche tijd bracht hier het beginsel van de scheiding der drie staatsmachten en in de staatsregeling van 1798 werd uitdrukkelijk bepaald, dat de rechterlijke macht zich niet mocht mengen in de uitoefening van wetgevende of uitvoerende macht. Sinds dien tijd schuwt de rechter het terrein der administratie. Wel heeft de wetenschap later over de verdeeling van Staatsmachten den staf gebroken en het beginsel van eenheid der Staatsmacht verdedigd, maar ondanks Mr. Levy's pleidooi voor des rechters toetsingsplicht toetst ten onzent de rechter de wetten niet aan de grondwet en treedt hij evenmin in een onderzoek naar het rechtmatige van administratieve handelingen. 't Laatste is voorshands voor den ambtenaar een grooter nadeel dan het eerste. De wet, die te zijnen behoeve toetsing aan de grondwet noodig zou kunnen hebben, is er nog niet, maar onrechtmatige administratieve handelingen jegens hem komen wel voor en aan contrôle van den rechter heeft hij dus

evenzeer behoefte als ieder ander. De rechter mag echter alleen kennisnemen van „twistgedingen over eigendom of daaruit voorspruitende rechten, over schuldvordering en andere burgerlijke rechten”. De vraag, of hieronder ook de vorderingen van ambtenaren betreffende uitbetaling van salaris, wachtgeld en pensioen vallen, wordt verschillend beantwoord. In den laatsten tijd is 't herhaaldelijk voorgekomen, dat de rechter zich hiervoor wel bevoegd achtte: de Bond van Nederlandsche Onderwijzers, voorgelicht door Mr. J. C. Post, won onlangs zijn vijfde proces van dien aard. In elk ander geval vindt de ambtenaar echter met zijne klachten over schennis van rechten bij den gewonen rechter geen gehoor en dit kan ook niet, zoolang de wetgever geen gebruik heeft gemaakt van de hem door de grondwet verleende bevoegdheid, om aan den gewonen of aan den administratieven rechter de beslissing op te dragen van andere twistgedingen dan de bovengenoemde.

Het verleenen van die bevoegdheid — bij de grondwetsherziening van '87 — had, zooals Rutgers van Rozenburg het uitdrukte, de beteekenis van een bevel, namelijk van het bevel, om zoo spoedig mogelijk te voorzien in de reeds lang gevoelde behoefte aan eene regeling van de administratieve rechtspraak. Rutgers van Rozenburg, die in 1900 het toenmalige Ministerie zijn vertrouwen ontzei, omdat het dit bevel nog niet had opgevolgd, heeft het niet meer mogen beleven, dat de wetsontwerpen betreffende die regeling bij de Kamer inkwamen. Thans zijn ze ingekomen, dank zij Minister Loeff, die zich bij de aanvaarding van het ministerschap tot taak stelde een einde te maken aan den beschamenden toestand, dat de overheid hier te lande op het terrein van publiekrecht straffeloos onrecht plegen kan. Aan dit onrecht staat ook de ambtenaar bloot; hij meer dan iemand anders. Voor hem beteekent de indiening der genoemde wetsontwerpen dus het vooruitzicht, eindelijk zijne klachten over schennis van rechten aanhangig te kunnen maken bij een onpartijdigen rechter. Wordt dan tevens het gewoonterecht, dat thans veelal zijne verhouding regelt, vervangen door een behoorlijk contract, dan zal de ambtenaar de rechtszekerheid erlangen, die hij reeds veel te lang heeft moeten ontberen. Dit contract zal onder 's rechters hoede

voor hem evenals voor den arbeider in particulieren dienst, een „economisch toevluchtsoord" zijn, dat een einde maakt aan de „Unsicherkeit seiner Existenz".

* * *

Beschamend noemde ik 't, dat hier te lande de overheid op het terrein van het publiekrecht straffeloos onrecht plegen kan. Hoever we in deze bij anderen ten achter zijn, merkt men telkens, wanneer men in het buitenland vraagt, hoe 't staat met den rechtstoestand der ambtenaren en in ruil voor de inlichtingen moet mededeelen, hoe 't bij ons met dien rechtstoestand gesteld is. Het Duitsche Rijk heeft voor de burgerlijke ambtenaren eene in veel opzichten uitnemende ambtenaarswet, niet — merkwaardige tegenstelling met ons land — voor de officieren; in Pruisen is reeds in 1852 bepaald, dat geen ontslag mag worden verleend dan na behoorlijken rechtsgang, Saksen heeft reeds sinds 1835 een ambtenaarswet, bijna alle Duitsche staten hebben er een; Oostenrijk eveneens. In bijna elken beschaafden staat heeft men in meerdere of mindere mate de rechtspositie der ambtenaren geregeld, zelfs in Turkije en in Egypte. Men vertrouwt zijne oogen niet, als men leest, dat in Egypte geen ambtenaar met schorsing, terugzetting en ontslag kan worden gestraft dan op de conclusiën van den Raad van discipline, terwijl de ambtenaar binnen acht dagen nadat deze conclusiën aan hem beteekend zijn, in beroep kan komen bij een specialen Raad. En men vraagt zich af: „hoe is het toch mogelijk, dat in tegenstelling met andere landen bij ons, wat den ambtenaar betreft, nog altijd niet voldaan is aan den allereersten eisch, dien men een rechtsstaat stellen mag, den eisch, dat er voldoende bescherming zal zijn tegen willekeur? In 1848 zei Thorbecke, dat de wetgever zich dit punt moest aantrekken, om den ambtenaar „te dekken tegen willekeur, die nooit en nergens behoort te heerschen" en in 1901 hield Mr. E. Fokker in de Tweede Kamer eene rede, waarvan de slotsom was: „willekeur is mogelijk, haast over de gansche lijn, ten aanzien van geheel het ambtenaarsbestaan." Heeft onze wetgever in de halve eeuw, die tusschen deze beide uitspraken verliep, niet den tijd kunnen vinden,

om in deze leemte te voorzien? Terstond na '48, in „de wittebroodsweken der parlementsregeering," was er zooveel ander werk te doen. En sinds die goede dagen voorbij waren, heeft de wetgever — om met Prof. Van der Vlugt te spreken — „aan prompte afdoening van zaken zijne trouwe Nederlanders niet verwend." Ons wetgevend apparaat werkt zoo langzaam. De uitval van wijlen Rutgers van Rozenburg in de Eerste Kamer op 30 Jan. 1900 over het getreuzel met de administratieve rechtspraak is dan ook zeer verklaarbaar. De Regeering had gezegd, dat zij *te zijner tijd* de zaak ter hand zou nemen. „Te zijner tijd?" riep Rutgers uit, „alsof die tijd nog niet gekomen was, nadat wij 50 jaar lang het gemis van eene regeling gevoeld hadden!" Dit zou men van menige regeling kunnen zeggen, en 't is dus niet zoo vreemd, dat ten onzent de wetgever eene halve eeuw en langer wacht, eer hij aanstalten maakt, om in eene erkende behoefte te voorzien. Maar ergerlijk is 't wel, vooral wanneer voorziening langs anderen weg niet mogelijk is. Waar dit wel mogelijk is, vindt men er wel iets op; de rechter b.v. wacht er niet altijd op, dat de wet in overeenstemming gebracht is met de gewijzigde rechtsovertuiging. Maar de ambtenaar kan van niemand dan van den wetgever eene arbeidsverbintenis en eene rechtbank verwachten en 't is voor hem dus dubbel ergerlijk, dat de wetgever zoo weinig geeft om eene halve eeuw. 't Ligt echter niet alleen aan die langzaamheid. De arbeiders in dienst van particulieren hebben het nog onlangs ondervonden, dat hun arbeidscontract door de Kamer op zij werd gezet voor meer „urgente" zaken. En die urgentie wordt niet altijd bepaald door het algemeen belang. De politiek spreekt hier ook een woordje mede en voor de zaken, waarbij geen partijbelang betrokken is, is dit dikwijls nadeelig.

Eene andere reden, dat de wetgever aan den rechtstoestand der ambtenaren weinig of geen aandacht wijdde, lag in de geringe belangstelling van onze juristen in de studie van dit onderwerp. 't Duurde tot 1883, eer het hier wetenschappelijk werd behandeld — door Mr. Krabbe in zijn bekend proefschrift — en tot 1897, eer de Juristenvereeniging het aan de orde stelde. Wie weet, hoe weinig hier in 't algemeen aan de studie van publiekrecht werd gedaan, zal

dit niet verbazen. En zonder voorafgaande werkzaamheid der juristen is van den wetgever weinig te verwachten.

Bovendien, al kon de overheid straffeloos onrecht plegen, men hoorde toch niet veel klagen over onrecht. Voor de rechtsprekende en de militaire ambtenaren had men gezorgd en bij gelegenheid wilde men, waar, zooals bij onderwijzers in kleine plaatsen, de rechteloosheid zoo licht tot misbruik kon leiden, wel iets doen om dit misbruik eenigszins tegen te gaan, mits het gemakkelijk ging, zooals door invoeging van 't voorschrift, dat een raadsbesluit tot ongevraagd ontslag van een onderwijzer aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten onderworpen wordt, maar wanneer er eene enkele maal op gewezen werd, dat het groote leger der burgerlijke ambtenaren slechts afdoende te helpen zou zijn door eene regeling, als in Duitschland bestaat — Mr. Krabbe had op het klassieke land der ambtenaren in zijn proefschrift de aandacht gevestigd — dan maakte men er zich af met de opmerking, dat de belanghebbenden wel meer klagen zouden, als die rechteloosheid hen zoo hinderde. Onder die „belanghebbenden" verstond men alleen de ambtenaren. Dat ook de Staat en zijne onderdeelen tot de belanghebbenden behoorden, hiervan was men blijkbaar volstrekt niet doordrongen. Thorbecke had wel gezegd, dat waarborgen tegen willekeur noodig waren, ook „ter zake eener *deugdelijke inrichting der publieke dienst*", maar als Minister had hij zich dit punt toch niet aangetrokken. Zoo heel noodig waren die waarborgen dus niet. Integendeel, 't was nog zoo kwaad niet — vond men — dat men de ambtenaren altijd geheel in de hand had. Men moest er natuurlijk geen misbruik van maken en 't slechts zelden tot het uiterste laten komen, maar voor een krachtig bewind was het noodig of althans wenschelijk, bij de berechting van ambtenaren niet aan regelen gebonden te zijn. Noodig? Was dan in Duitschland gebleken, dat de rechtsgang bij de toepassing van tuchtmiddelen schade deed aan den dienst? Of was — om een voorbeeld uit ons eigen land te noemen — de discipline in 't leger er op verminderd, sinds er voor gezorgd was, dat een officier niet ontslagen kon worden dan bij bewezen schuld? Neen, noodig was die „ongebondenheid" zeker niet. Wenschelijk dan? Er werd beweerd — en er wordt nog

wel beweerd — dat reeds de zoogenaamd vaste aanstelling nadeelig werkt, omdat de verwijdering van ongeschikte elementen er door bemoeilijkt wordt en de vastheid niet overal gunstig werkt op de plichtsbetrachting. Het eerste argument betreft echter niet de vaste aanstelling in 't algemeen, maar de vaste aanstelling van personen, van wier geschiktheid men zich niet tijdig op de hoogte heeft gesteld. Wie aanstelt heeft te zorgen, zich omtrent de geschiktheid van den candidaat de noodige gegevens te verschaffen; hij kan hem examineeren, een tijdlang op proef laten werken, kortom zooveel waarborgen voor bekwaamheid en geschiktheid vragen, als hij noodig acht. „En toch kan hij zich nog vergissen", zal men zeggen. Zeker, maar dit zal uitzondering zijn en als correctief voor zulke vergissingen is het toch waarlijk niet noodig, de verwijdering van ambtenaren te vergemakkelijken. En wat het tweede argument betreft, er zullen onder de ambtenaren wel voorbeelden zijn van personen, die hun plicht niet doen en toch niet ontslagen worden, omdat men het bij vaste ambtenaren over 't geheel niet licht tot dit uiterste laat komen, maar is dit een argument tegen vaste aanstellingen? 't Wil mij voorkomen, dat het meer een argument is tegen het gemis aan een behoorlijken rechtsgang. Wanneer de rechter een vonnis velt, is 't eene groote zeldzaamheid, dat de publieke opinie zich ten gunste van den veroordeelde tracht te laten gelden; men moge nog zooveel medelijden hebben met den delinquent, toch legt men zich bij 's rechters uitspraak neer in 't vertrouwen, dat deze gebaseerd is op bewezen schuld. Maar dit vertrouwen ontbreekt veelal, wanneer het een vonnis geldt, dat niet het resultaat is van een behoorlijken rechtsgang. 't Rechtsgevoel is dan niet bevredigd en dit uit zich dikwijls op eene wijze, die voor de betrokken autoriteiten verre van aangenaam is. 't Is dus niet te verwonderen, dat deze eene geruchtmakende ambtenaarsbestraffing nog al eens uit den weg gaan, zelfs waar het dienstbelang door die bestraffing gebaat zou zijn. Maar dit is allerminst een gevolg van de vastheid der aanstelling. Die aanstelling is zoo weinig vast, voor de meeste ambtenaren althans, dat de overheid elken dag zonder vorm van proces een ambtenaar met ontslag kan straffen, maar de omstandigheid, dat hier geen behoorlijke

procedure is voorgeschreven en geen onpartijdig rechter aanwezig is, verzwakt eerder het bewind dan dat zij het zou versterken. Men make gerust de positie der ambtenaren vaster, door te bepalen om welke redenen hij ontslagen kan worden en hem beroep te geven op een onpartijdig rechter, ingeval hij meenen mocht, dat die redenen niet aanwezig zijn; de kracht van het bewind zal door die meerdere vastheid niet geschaad, maar daarentegen door de regelen aangaande de berechting zeer gebaat worden. De ambtenaren, die hun plicht niet vervullen, zullen er dan eerder tegenloopen, maar degenen, die hun plicht doen, zullen veilig zijn. En zoowel het een als het ander is noodig voor den dienst.

Men beweert soms, dat wie zijn plicht doet, nu reeds veilig is. Er zijn voorbeelden, die het tegendeel bewijzen. Allereerst onder de gemeenteambtenaren in kleine plaatsen. In Nijeveen werd in 1881 de ontvanger ontslagen, omdat hij... verhooging van jaarwedde gevraagd had. Dit raadsbesluit werd gelukkig in strijd geacht met art. 8 van de Grondwet, maar toen twee jaar later de secretaris van Wolfaartsdijk ontslagen werd, omdat hij in een geschil met een der raadsleden over de notulen zijne zaak bij den Commissaris des Konings en ook in een courantartikel had bepleit, vond de Regeering geen termen om tusschenbeide te komen. En evenmin toen de ontvanger van Wilnis, de secretaris-ontvanger te Klaaswaal, de secretaris van Nieuwenhagen ontslagen werden op grond, dat zij — met dispensatie — buiten de gemeente woonden. In Westervoort en in Ewijck — om nog een paar voorbeelden te noemen — ontsloeg men den secretaris eenvoudig zonder opgaaf van redenen; men behoefde dan in 't geheel niet bezorgd te zijn voor strijd met de wet, want de gemeentewet gaf den Raad zonder eenig voorbehoud het recht den secretaris (tenzij deze tevens burgemeester was) en den ontvanger te ontslaan. Bij de jongste herziening van de gemeentewet heeft Minister Kuyper de secretarissen en de ontvangers althans in zooverre geholpen, dat nu hun ontslag, evenals dat der onderwijzers, onderworpen moet worden aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten. Maar over het lot der overige gemeenteambtenaren beschikt de Raad nog steeds zonder eenig voorbehoud, althans indien

deze beschikking niet is overgelaten aan het college van Burgemeester en Wethouders of aan eene Commissie. Dit laatste geldt voor een heel aantal ambtenaren in groote steden; hier is 't een voorrecht, door den Raad benoemd en ontslagen te worden, een voorrecht, dat in sommige takken van dienst slechts aan de hoogstgeplaatsten beschoren is en het komt voor, — zooals onlangs bleek bij de behandeling van de concept-verordening op het Burgerlijk Armbestuur in den Amsterdamschen Gemeenteraad — dat reeds de benoeming en 't ontslag door B. en W. als een voorrecht wordt geacht: de ambtenaren bij het Burgerlijk Armbestuur moesten zich op een paar uitzonderingen na tevreden stellen met ontslag door 't B. A. of door eene Commissie uit dit bestuur zonder beroep op B. en W., die zich niet eens de bevoegdheid hebben voorbehouden hier tusschenbeide te komen. Maar in kleine plaatsen is, als regel, het lot der ambtenaren in handen van den Raad en hier is het niet altijd veilig. Trouwens, niet alleen in de kleine plaatsjes. Dit bleek o. a. een jaar of vier geleden te Eindhoven, waar de directeur der gemeentelijke gasfabriek door den Raad onverwachts in geheime zitting zoo maar van het technisch beheer der fabriek en eenige maanden later, eveneens in geheime zitting, ook van het administratief beheer werd ontheven, terwijl, toen op verlangen der ingezetenen de geheimhouding opgeheven werd, wel bleek, dat een der raadsleden gemeend had met een ontslag op verzoek te doen te hebben, maar niet bleek van een behoorlijk onderzoek en van *bewezen* schuld. Nu moet erkend worden, dat het voor een gemeenteraad dikwijls in hooge mate moeilijk is, in zulke zaken recht te doen. Staat in kleine plaatsen de Raad hiervoor veelal niet hoog genoeg, in de groote plaatsen moet hij „recht doen op de stukken" en ontbreken hem dikwijls de gegevens, om een vonnis te kunnen vellen. Waar de Raad in groote plaatsen geroepen is als tuchtrechter voor de ambtenaren op te treden, hoort men dan ook telkens van de zijde der Raadsleden verzuchtingen over de moeilijkheid der taak, klachten over de instructie der zaak, opmerkingen over „onderzoek, dat geen cent waard is", enz.; maar 't eind moet toch een uitspraak zijn en uit den aard der zaak is die uitspraak in den regel in overeenstemming met hetgeen B. en W. voorstelden. En

voor B. en W. zijn zulke zaken dikwijls eveneens moeilijk. Niet, wanneer zij een Scheidsgerecht achter zich hebben. Toen in den stakingstijd drie à vierhonderd gemeente-werklieden te Amsterdam onstlagen werden, maakte niemand, hoeveel medelijden hij ook mocht hebben met de gezinnen der ontslagenen, hiervan B. en W. een verwijt: het rechtsgevoel was door de uitspraak van het Scheidsgerecht bevredigd. Maar toen in denzelfden tijd een gemeente-werkman te Arnhem een ontslagbrief thuis kreeg, waarin vermeld stond „dat te zijnen opzichte het vertrouwen werd gemist, dat onmisbaar is tusschen werkgever en werknemer", maar waarin niet gewezen kon worden op schade aan den dienst en op de uitspraak van een onpartijdig college, toen was, naar uit het verslag van de Raadszitting bleek, het rechtsgevoel niet bevredigd, wat evenwel niet belette, dat het ontslag gehandhaafd bleef. In groote takken van gemeentedienst, waar geen scheidsgerecht bestaat, kunnen B. en W. bezwaarlijk voorkomen, dat hier en daar een ambtenaar, die zijn plicht doet, het slachtoffer wordt van zijne rechteloosheid. En waar het wel voorkomen zou kunnen worden, gebeurt dit nog niet altijd: Scipio Sighele heeft immers reeds in 't licht gesteld, dat zij, die geroepen zijn de belangen van een groep van personen te behartigen, eene minder nauwgezette opvatting van billijkheid hebben dan de individuen, die tot die groep behooren. [1])

In kleine en ook in groote plaatsen ontbreekt het niet aan voorbeelden, die bewijzen, dat de gemeenteambtenaar, die zijn plicht doet, niet overal veilig is. En de rijksambtenaren? Slechts hoogst zelden gebeurt het, dat de Regeering de stukken publiceert, die op een ambtenaarsontslag betrekking hebben. Voor zoover ik mij herinner, is dit in de laatste jaren slechts éénmaal gebeurd, n.l. in zake het ontslag van den Wageningschen leeraar Lindeman. Men kan over dit ontslag verschillend denken, maar ieder moet uit de gepubliceerde stukken en uit de behandeling van de zaak in de Kamer den indruk ontvangen hebben, niet alleen, dat een rijksambtenaar aan den dijk gezet kan worden, ook al is op de vervulling van

---

[1]) „'t Ligt niet in onze zeden" — zoo luidt eene Regeeringsuitspraak uit het jaar 1857 — „waar het de verwijdering van een ambtenaar geldt, met drift of overijling te werk te gaan, maar het ware toch eenigszins gewaagd hierop teveel te vertrouwen".

zijne dienstplichten niets aan te merken, maar ook, dat het met de berechting van rijksambtenaren allertreurigst gesteld is. En nu was het nog de Minister zelf, die de zaak ter hand genomen had! Maar hoe dikwijls gebeurt het, dat de Minister, die over het ontslag heeft te beslissen, niet zelf onderzoekt! De heer Heldt verklaarde in de Kamerzitting van 4 Maart 1890: Ik ben zelf eens bij een Minister geweest, om te spreken over een ambtenaar, die beweerde onbillijk ontslagen te zijn. En wat zeide de Minister? „Ja, het kan best waar wezen, dat de man gelijk heeft en dat het ontslag onbillijk is, maar wat kunnen wij daaraan doen? Wij ministers kunnen alleen afgaan op de adviezen, die wij krijgen, en het is niet denkbaar, dat wij elk bijzonder geval onderzoeken. Er kan daaronder veel kwaad schuilen, dat wij onmogelijk beoordeelen kunnen".

Welnu, waar veel kwaad *kan* schuilen, daar kan men zeker zijn, dat het aan voorbeelden van ambtenaren, die wel hun plicht deden, maar toch aan den dijk gezet zijn, niet ontbreekt.

Zij die beweren, dat reeds nu ieder, die zijn plicht doet, veilig is, hebben dus ongelijk. De ambtenaren zelf weten dit wel: in bijna elken kring zijn voorbeelden bekend van menschen, die uit den dienst gezet werden en dit veel minder verdiend hadden dan sommige anderen, die gehandhaafd bleven. En het gevoel van onveiligheid, dat dientengevolge den ambtenaar kwelt, die zijn plicht naar eisch vervult, is beslist nadeelig voor den dienst. In plaats dat hij zelf, door stipte dienstvervulling, zijn lot, menschelijkerwijze gesproken, in handen heeft, heeft een ander, een superieur, het in zijne macht, hem te benadeelen, hem in 't ongeluk te storten en dit kan allicht leiden tot persoonlijke ondergeschiktheid, waar alleen van ambtelijke ondergeschiktheid sprake moest kunnen zijn. Het leidt tot oogendienerij en huichelarij, tot zwijgen, waar het dienstbelang spreken gebiedt, tot nalaten van hetgeen gedaan en tot doen van hetgeen nagelaten moet worden. In elken tak van dienst moeten hoog en laag samenwerken ter bevordering van het dienstbelang en dit kan alleen, wanneer ieder zijn best doet om elk onderdeel aan zijne bestemming te doen beantwoorden en in den kring of het kringetje, waar hem binnen de grenzen der voorschriften zelfstandigheid gelaten is, ten volle geeft, wat hij geven kan.

Aan een zelfstandig ambtenaarskorps heeft de dienst behoefte. Daar zijn er, die meenen, dat gehoorzaamheid alleen reeds voldoende is en ongetwijfeld is gehoorzaamheid een eerste ambtenaarsplicht, maar niet de gehoorzaamheid van eene machine. Waar de ambtenaar werktuig is zonder meer, daar gaat de dienst niet goed; in dat meerdere geeft de ambtenaar slechts wat hij geven kan, wanneer hij binnen de voorgeschreven grenzen zich zelf kan zijn. Die grenzen zijn niet voor allen even ruim; men onderscheidt copieerende en concipieerende ambtenaren en er is een groot verschil tusschen de hoogeren, van wie Buys niet zonder overdrijving zei, dat hun wijsheid bijna aan geen andere grenzen gebonden is dan die in 't strafwetboek gelegen zijn, en veel lageren, aan wier wijsheid weinig is overgelaten, groot verschil ook tusschen den aard van den arbeid in de velerlei takken van dienst, en in verband hiermede groot verschil in ruimte voor subjectieve inzichten, maar haast overal eischt het dienstbelang eene zekere mate van zelfstandigheid in den ambtenaar en deze zelfstandigheid komt in 't gedrang, indien men hem rechten en rechtszekerheid onthoudt.

Wie niet dienen kan moet geen ambtenaar worden, maar met „ambtenaarszielen" is geen enkele dienst gebaat. Aan een flink ambtenaarskorps heeft de Staat behoefte, en daarvoor is 't noodig, dat de ambtenaar, die zijn plicht doet, zich niet bezorgd behoeft te maken, dat hij te avond of te morgen het slachtoffer zal worden van zijne rechteloosheid. Tot de belanghebbenden behooren hier dus wel ter dege de Staat en zijne onderdeelen. En 't was dus verkeerd gedacht, dat onze staatslieden aan het niet-klagen der ambtenaren een motief ontleenden, om het wegnemen dier rechteloosheid nog maar wat uit te stellen. Bovendien was het onjuist, uit dit niet-klagen af te leiden, dat deze rechteloosheid de ambtenaren niet hinderde. Als 't hun niet reeds lang gehinderd had, zou niet in 1901 binnen enkele maanden de groote meerderheid der ambtenaarsvereenigingen zich verbonden hebben, om aan den onhoudbaren toestand een einde te maken. Eene bijzondere reden, dat ze dit juist toen deden, was er niet. Dat het niet nog langer uitgesteld werd, staat vermoedelijk in verband met de snelle uitbreiding van het ambtenaarskorps in de laatste jaren. De overheidszorg breidt zich voortdurend uit; met elke nieuwe

wet nemen de werkzaamheden van Staat en Gemeente toe en hiermede ook het aantal ambtenaren. Tusschen de voorlaatste en de laatste volkstelling klom het aantal burgerlijke (d. i. niet militaire) ambtenaren van 42,000 tot 58,000. De openbare dienst heeft thans gansche takken, die men vroeger niet kende. Die uitbreiding heeft ook medegewerkt tot verruiming van denkbeelden in de ambtenaarswereld. Vroeger vormden de ambtenaars meer een afzonderlijken kring, die zich in opvattingen en anderszins van de burgerij onderscheidde: eene ambtenaarskaste was het niet, maar 't had er toch veel van. Dit is thans anders geworden: de ambtenaar is nader gekomen tot de burgerij, de burgerij nader tot den ambtenaar. In allerlei kringen zitten thans ambtenaren; inplaats van zich als vroeger uit eigen omgeving te recruteeren, heeft de openbare dienst uit elken kring elementen tot zich getrokken. Onze ambtenaarswereld is thans met de geheele maatschappij samengevloeid en 't ligt voor de hand, dat dit niet zonder invloed gebleven is op hare opvattingen. Haar gezichtskring is verruimd; haar verhouding tot, ook haar houding jegens het publiek is veranderd, haar inzichten zijn nader gekomen tot die der burgerij. Hiermede staat waarschijnlijk in verband, dat de ambtenaar zijn eigen positie thans met een ander oog bekijkt dan vroeger: wie, als Prof. Fabius onlangs, betoogt, dat de ambtenaar tevreden moet zijn met gedeeltelijke betaling van zijne bezoldiging in den vorm van eer, kan op zijne instemming niet meer rekenen; wie, als Mr. Eyssell, opkomt tegen de uitdeeling van eer en oneer bij een ambtenaarsontslag, vindt thans bij hem een open oor; en te verwonderen is 't niet, dat zijne toegenomen nuchterheid hem ook aangaande de zoogenaamde *vastheid* zijner positie schijn van wezen deed onderscheiden en hem de hand aan 't werk deed slaan, ten einde door gemeenschappelijke actie te bewerken, dat die vastheid, welke tegen zooveel nadeelen in het ambtenaarsbestaan moet opwegen, behoorlijk verzekerd wordt.

* * *

Voor de bestaanszekerheid der ambtenaren zijn in de eerste plaats noodig waarborgen tegen ongemotiveerd ontslag. Maar hiermede alleen zouden zij nog niet geholpen zijn. In het ambtenaarsleven kunnen zooveel minder ernstige, maar toch

ook nog zeer bedenkelijke gevallen voorkomen, die het gemis aan rechten en aan eene rechtbank pijnlijk doen gevoelen. Nog dezer dagen werd — om met een voorbeeld van zeer recenten datum te beginnen — in een vakblad medegedeeld, dat de onderwijzers in het Limburgsche plaatsje Bocholtz reeds sinds maanden wachten op de uitbetaling van hun tractement. Ze waren gewend aan maandelijksche betaling, maar het bedrag voor de sinds Februari verloopen maanden hebben ze nog niet ontvangen en de gemeente-ontvanger kon hun geen hoop geven, dat hij spoedig het hiervoor benoodigde geld in kas zou hebben. Kunnen de onderwijzers zich nu op hun recht beroepen? Neen, de wet spreekt van *jaar*wedde en de rechter zou dus zeggen, dat ze na afloop van het dienstjaar maar terug moesten komen. Voor de Rijksambtenaren is bij Koninklijk besluit bepaald — eerst sinds 1896 en '97 trouwens — dat er gelegenheid moet zijn tot maandelijksche uitbetaling, maar de gemeente-ambtenaren kunnen hierop geen rechten laten gelden. En op uitbetaling bij ziekte of andere verhindering dikwijls evenmin. In September j.l. — om ook hier weer een voorbeeld uit den laatsten tijd te noemen — besloot de gemeenteraad van Heino tot inhouding van de wedde van een onderwijzer over de maanden Maart en April 1903, dus anderhalf jaar geleden, omdat de onderwijzer toen wegens de spoorwegstaking onder de wapenen was — en de Regeering vond geen termen tot vernietiging van dit raadsbesluit. En met korting wegens schulden gaat het ook soms vreemd toe. Aan de verschillende departementen wordt te dien aanzien op verschillende wijze gehandeld en op de tractementen der gemeente-ambtenaren kort men naar welgevallen; ook wel wegens niet-erkende schulden. Wat beslaglegging op de tractementen aangaat, deze is voor de Rijksambtenaren bij de wet verboden, maar de gemeentebesturen kunnen aan de beslaglegging gevolg geven en doen dit dikwijls ook, wegens de risico. Dat dit niet te rijmen is met het: „bezoldiging is onderhoudsplicht", behoeft geen betoog, maar hier te lande heeft de overheid deze stelling nog nooit ten volle erkend, hoewel zij zich niet ontziet, de volle werkkracht van den ambtenaar op te eischen en hem de gelegenheid tot het verwerven van bijverdiensten te ontnemen. De oud-minister Van Houten

beweert zelfs in zijne *Herdrukken*, dat bij de salarieering alleen rekening behoeft gehouden te worden met de behoeften van *ongetrouwde* ambtenaren. Arme ambtenaren! 't Wordt tijd, dat men met dien onderhoudsplicht eens in 't reine komt, men zal zich dan meteen rekenschap moeten geven, of 't billijk is, nog zooveel ambtenaren pensioen voor zich en voor hunne weduwen en weezen te onthouden en aan anderen het slechts te geven, als ze het zelf betalen. Nu de bijzondere onderwijzers ook ambtenaren geworden zijn in den zin der pensioenwet, zal de billijkheid om in die wet alle personen in openbaren dienst op te nemen, wel door niemand meer worden ontkend, maar aangaande de vraag, wie het pensioen betalen moet, heerscht niet dezelfde eenstemmigheid. (Zoover als in Duitschland waar geen bijdragen van de ambtenaren gevorderd worden, is men hier nog niet.) Zoolang echter de ambtenaren zelf hun pensioen moeten vormen, is het zeker niet rationeel, dat Staat en Gemeente het pensioen nu en dan verbeurd verklaren en evenmin dat zij voor pensioengerechtigdheid een termijn stellen. Met den onderhoudsplicht houdt ook verband het stelsel van periodieke verhoogingen; ook hierop kan de ambtenaar echter geen *recht* doen gelden, want in den regel is er bepaald, dat zij *kunnen* toegekend worden. Alleen de nieuwe regeling voor de ambtenaren der Rijksbelastingen huldigt het beginsel, dat de ambtenaar recht heeft op de verhoogingen en dit recht slechts verliest, als hij straf heeft ondergaan. Er zijn nog wel meer financieele aanspraken, die den ambtenaar niet overal voldoende verzekerd zijn; zooals de spoedige en billijke vergoeding van uitgaven, die het ambt medebrengen. [1]) En bij de comptabele ambtenaren bestaat nog wel eenige behoefte aan bepalingen over borgtochten, tekorten en vergoeding van geldelijk nadeel. „Hoe onzeker en onvolledig" — zei Mr. Fokker in zijne meergenoemde rede — „is

---

[1]) Het orgaan van de Vereeniging van Rijkswaterstaatsbeambten meldde een paar jaar geleden, dat deze beambten op de uitbetaling van die vergoeding zes maanden, en soms nog langer, moeten wachten. En de leden van de Noord-Hollandsche eindexamen-commissie in 1902 hadden nog geen betaling ontvangen — ook hier geldt het grootendeels vergoeding van uitgaven — toen de commissie van 1903 reeds aan den arbeid was.

geregeld en verzekerd het recht van den Staat en dat van de ambtenaren tegelijk, bij beweerde of ontdekte tekorten."

Onzeker en onvolledig! Van hoeveel regelingen, waarbij rechten en plichten van den ambtenaar betrokken zijn, kan men dat niet zeggen! Zelfs eene zoo gewichtige zaak als de verantwoordelijkheid van den ambtenaar, hoe onzeker is daarbij alles. Wie meenen mocht, dat de ambtenaar volkomen gedekt is voor onwettige handelingen, als die het gevolg zijn van 't opvolgen van bevelen van zijn chef, vergist zich. Een ambtenaar ziet zich herhaaldelijk tusschen twee vuren geplaatst: tusschen disciplinaire bestraffing, als hij 't ontvangen bevel niet uitvoert, en vervolging door den rechter, als hij 't wel doet. Bij de politie weet men hiervan mede te spreken: nog onlangs schreef een vakblad: „de politieman staat met zijn eenen voet in de gevangenis en met zijn anderen op straat."

„Waar is" — vroeg Mr. Fokker — „in onze wetgeving het antwoord te vinden op de moeielijke vraag: is de ambtenaar verplicht bevelen van hoogere autoriteit op te volgen, welke wel naar den inhoud ambtszaken betreffen, maar hem niet op geldige wijze zijn opgedragen, of op grond der wet niet opgedragen *mogen* worden? Zoo hij de bevelen heeft opgevolgd, is hij dan verantwoordelijk tegenover derden, kan hij door den Staat tot verantwoording geroepen, eventueel door den strafrechter worden vervolgd? [1]) Of is hij bevoegd — dan wel verplicht — die bevelen niet op te volgen?"

't Is zeker geen eer voor onze wetgeving, dat zij in de twintigste eeuw nog geen afdoend antwoord op deze vragen weet te geven. Moeilijk is die aansprakelijkheid wegens onrechtmatige daad en al wat daaraan vastzit ongetwijfeld, maar dit is toch waarlijk geen excuus om den ambtenaar in 't onzekere te laten, wat hij doen moet en doen mag. Juist hij moest dat in de eerste plaats weten. Zijne plichten en zijne rechten moesten nauwkeurig afgebakend zijn; dat dit nog altijd niet het geval is, is — om met Mr. Levy te

---

[1]) In 1903 veroordeelde de rechtbank te Heerenveen een lijnopzichter bij 's Rijks-telegraaf wegens het omhakken van een boompje, dat particulier bezit was. Het excuus van den opzichter, dat hij op bevel van zijn chef had gehandeld, baatte niet. In 1869 besliste de kantonrechter in dezelfde plaats, dat de dader in zoo'n geval niet aansprakelijk was.

spreken — „een zóó bittere ironie, een zóó vlijmende bespotting, dat men haar onwaarschijnlijk achten zou, indien zij niet waar ware." Afbakening van plichten! De ambtenaar heeft zoo verschillende plichten. Mr. Krabbe zegt in zijne dissertatie: „De Staat heeft tegenover den ambtenaar het recht, om instructies en dienstreglementen te wijzigen. De plichten van den ambtenaar worden daardoor anders, maar zijne verbintenis niet, want deze omvat niet een gespecialiseerden maar een generieken plicht, den plicht om zijn arbeidskrachten beschikbaar te stellen voor de uitvoering van zekere werkzaamheden, waar tegenover de Staat het recht heeft, binnen de grenzen van het doel, waartoe de beschikbaarstelling door den ambtenaar is gegeven, ze te specialiseeren." Een paar jaar geleden las de wethouder voor het onderwijs dit citaat voor in den Haagschen gemeenteraad, om te bewijzen, dat de Gemeente aan de leeraren bij 't middelbaar onderwijs tegen hun wil wel lessen aan 't gymnasium kon opdragen, ook al bestond hier niet de ontstentenis of afwezigheid, die in het voorschrift, waaronder de leeraren aangesteld waren, uitdrukkelijk genoemd werden. Nu was het bedoelde citaat als argument niet gelukkig gekozen, niet omdat het hier de Gemeente inplaats van den Staat betrof — dit maakt geen verschil — maar omdat uit de woorden van Mr. Krabbe volstrekt niet volgde, dat den ambtenaren ook werkzaamheden mogen worden opgedrongen *buiten* de grenzen van het doel, waartoe zij zich beschikbaar gesteld hebben. Het Haagsche Gemeentebestuur heeft dit later ook ingezien: buiten de grenzen van het ambt mag men bij 't opleggen van zulke plichten niet gaan. Binnen die grenzen echter specialiseert de overheid naar welgevallen. Dit kan voor den ambtenaar soms heel bezwaarlijk zijn, maar hij heeft zich hierin te voegen. 't Moet al heel erg loopen, als binnen de grenzen van hetzelfde ambt zooveel veranderd wordt, dat de ambtenaar, die aan de aanvankelijk gestelde eischen wel voldeed, het tengevolge van die veranderingen moet afleggen. En waar het, bij uitzondering, voorkomt is, althans in een grooten tak van dienst, wel een passende uitweg te vinden. Zelfs in een tak van dienst als de telegrafie, waar uit den aard der zaak in de eischen van het ambt betrekkelijk veel verandering komt, is 't blijkbaar wel te voorkomen, dat

ambtenaren het slachtoffer worden van deze veranderingen. 't Is dus niet zoo onrustbarend als het klinkt, wanneer men den Haagschen wethouder in de bedoelde Raadsvergadering hoort beweren: „In 't algemeen tot welke diensten de ambtenaar verplicht is, hangt af van het bestuur der gemeente", mits er bijgevoegd wordt: binnen de grenzen van het ambt en binnen behoorlijke bepalingen omtrent arbeidsduur.

Deze laatste ontbreken nog al te vaak. Een paar voorbeelden: de brugbeambten aan het Voornsche kanaal hebben twee dagen in de week een werkdag van $17\frac{1}{2}$ uur en de overige dagen een van $16\frac{1}{2}$; de pontwachter van het Merwedekanaal aan de Ascheweg onder Loenen heeft 2 uur rust per etmaal. Hard werken zal 't in beide gevallen wel niet zijn, maar de arbeidsduur is toch veel te lang. Aan bepalingen voor den maximum-duur van den arbeidsdag of voor den arbeidsduur per week is hier en daar nog wel behoefte. Ook aan een minimum van het aantal rustdagen en vrije Zondagen per jaar. Onder de gemeente-veldwachters b.v. zijn er velen, die 20, 30 en zelfs meer dienstjaren achter den rug hebben en die met de hand op 't hart verklaren kunnen: ik ben op Zondag nooit uit mijne standplaats geweest voor genoegen; en evenzoo zijn er, naar De Politiegids schrijft, velen, die het woord „verlof" alleen bij name kennen. „Immers, de gewoonlijk „eenige" veldwachter van het dorp neemt met al zijn nevenbetrekkingen, die hem aan den kost helpen, zóó groote plaats in, dat hij onmisbaar heet en het loon dier onmisbaarheid hem dan ook niet ontgaat in een eeuwigdurend in 't gareel en „bij de hand" blijven en dienstdoen tot in den treure." Gelukkig zijn slechts weinig ambtenaren zoo onmisbaar: voor de meesten staat 's Zondags de dienst stil of wordt deze zoo geregeld, dat er voor Zondagsrust gelegenheid bestaat of — wat niet hetzelfde is — voor een anderen rustdag per week. Maar overbodig zou een voorschrift, dat den ambtenaar *recht* geeft op 52 rustdagen per jaar, waarvan een aantal op een Zondag moeten vallen, hier te lande niet zijn. En wat de verloven betreft, ontbreekt het den ambtenaar in den regel ook aan recht. De onderwijzers zien dikwijls voor recht op verlof aan wat eigenlijk niets anders is dan stilstand van den dienst. Bepaald *recht* op verlof hebben slechts weinig ambtenaren: die bij 's Rijksbelastingen hebben het onlangs verkregen.

De overheid is vooral op dit punt huiverig den ambtenaar rechten toe te kennen. *Aanspraak* op verlof, dat gaat nog — in Arnhem hebben de gemeente-werklieden aanspraak op verlof gekregen, in Groningen vond men „aanspraak" nog te kras — maar *recht*, dat zou te erg zijn. De argumenten tegen toekenning van recht op verlof hebben weinig te beteekenen als men in aanmerking neemt, dat dit recht niet verder gaat dan recht op eene regeling, die den ambtenaar een bepaald *aantal* dagen verlof verzekert en dus ruimte genoeg overlaat, om rekening te houden met de belangen van den dienst. De oude huiverigheid voor toekenning van rechten aan ambtenaren heeft blijkbaar op die argumentatie nog invloed. De Instructie voor de Amsterdamsche politieambtenaren zegt trouwens nog uitdrukkelijk: „ieder verlof is als een gunst te beschouwen." Wil men den ambtenaar een aantal dagen verlof *verzekeren*, dan moet men hem recht op verlof toekennen met behoud van 't volle loon en hem de vrije beschikking over zijne verlofdagen waarborgen.

Tot welke diensten de ambtenaar binnen de grenzen van het ambt verplicht is, bepaalt de overheid. 't Is wenschelijk, dat dit geschiedt op eene wijze, die geen twijfel overlaat aan de bedoeling der voorschriften. Wenschelijk is dit voor den dienst en voor de ambtenaren beide. 't Gebeurt echter niet altijd. De Vereeniging van schoolhoofden en de Bond van Nederlandsche Onderwijzers zijn — om weer een voorbeeld uit den laatsten tijd te noemen — het geheel met elkaar oneens over de beteekenis van het wetsartikel, dat de bedoeling aangeeft van het instituut, waaraan zij beiden — hoofden en onderwijzers — werkzaam zijn. Zulke geschillen zullen buiten het onderwijs niet voorkomen, maar geschillen over de beteekenis van speciale voorschriften vindt men in elken tak van dienst. Voor den ambtenaar kunnen zulke voorschriften gevaarlijk zijn en gevaarlijk kunnen voor hem ook worden de voorschriften, waaraan niet de hand wordt gehouden. Dit laatste ondervond in 1902 een brievenbesteller te Amsterdam, toen hij geschorst werd wegens overtreding van een voorschrift, waaraan bijna nergens de hand wordt gehouden, het voorschrift namelijk, dat de ambtenaar zonder voorkennis of verlof zijne standplaats niet verlaten mag. En volgens *Het Centrum* ondervonden dit ook twee kom-

miezen bij 's Rijksbelastingen te Ter Neuzen, die verplaatst werden en daardoor in inkomsten achteruitgingen, omdat zij in dienst gerookt hadden, wat hun vorige chefs wel toegelaten hadden.

Tot de verplichtingen, die dikwijls zeer bezwaarlijk zijn, behoort voor den ambtenaar de verplichting, om zich verplaatsing te laten welgevallen. Voor gemeente-ambtenaren is dit bezwaar gering, hoewel in groote gemeenten nog niet geheel zonder beteekenis, maar voor rijksambtenaren kan een ongewenschte verplaatsing groot nadeel medebrengen. In sommige kringen wordt over willekeurige verplaatsingen en over bedreiging er mede geklaagd. Het Duitsche voorschrift, dat de ambtenaar alleen verplicht is met eene verplaatsing genoegen te nemen, als de dienst die verplaatsing vordert, is vermoedelijk geen afdoend middel tegen ongemotiveerde verplaatsingen. Maar de financieele nadeelen van een ongevraagde overplaatsing „in 't belang van den dienst" zouden althans door een billijke vergoeding voor verhuiskosten, loopende huishuur en wat hiermede samenhangt, weggenomen kunnen worden. Die vergoeding wordt meestal verleend, maar van een verzekerd recht is ook hier weer geen sprake. Ook zou 't geen kwaad kunnen als bepaald werd, dat, afgezien van strafverplaatsing, de ambtenaar alleen genoegen behoeft te nemen met overplaatsing in een ambt van niet minderen rang en dienovereenkomstig inkomen.

Behalve de eigenlijke ambtsplichten zijn den ambtenaar nog allerlei verplichtingen opgelegd. In de instructie voor de beambten van politie te Dordrecht bijvoorbeeld wordt niet alleen voorgeschreven, dat die beambten in dienst gehoorzaam, onafgebroken werkzaam, beleidvol, menschelijk, beleefd, bescheiden, onomkoopbaar, strikt eerlijk enz. enz. moeten zijn, maar ook dat zij buiten dienst zedelijk en onberispelijk moeten leven, geen schulden mogen maken en — op eene enkele uitzondering na — geen bedrijf of bediening mogen uitoefenen, noch op eigen naam, noch op naam van vrouw, kind of huisgenoot. Wanneer de burgemeester, die deze instructie uitvaardigde, met het gebod, om zedelijk en onberispelijk te leven, bedoelt, dat de beambten zich moeten onthouden van wangedrag, is dit gebod niet onredelijk. Maar 't verbod van schulden maken, op straffe van ont-

slag, is niet in overeenstemming met de elders, ook door den Staat gevolgde gewoonte, om korting op het traktement wegens schulden toe te staan. En aan huisgenooten elk bedrijf en elke bediening te verbieden, gaat dunkt me te ver. Het nieuw gekozen Kamerlid voor Gulpen, Jhr. Mr. Ch. Ruys de Beerenbrouck, heeft zich in zijn hoogst verdienstelijk ontwerp-verordening regelende den rechtstoestand van de ambtenaren van de gemeente Maastricht, welk ontwerp ook geldt voor de ambtenaren bij de politie, op een ander standpunt geplaatst. Art. 23 al. 1 van dit ontwerp bepaalt: „De vervulling door den ambtenaar naast zijne betrekking van eene andere betrekking of van een ambt, bediening of beroep, alsook het drijven van handel of nering, kan hem alleen worden verboden, *indien door de vervulling of de uitoefening daarvan de belangen van den dienst geschaad worden.*" Dit is m. i. het eenig juiste standpunt: de eischen van het ambt zelf. Van den ambtenaar buiten dienst moet men niet meer vorderen, dan dat hij geen schade doet aan den dienst. Voor het doel waarmede men gewoonlijk de bepalingen opstelt over wangedrag, eer en waardigheid van het ambt, schulden maken, nevenbetrekkingen bekleeden, handel en bedrijf uitoefenen, is het voldoende enkel te bepalen, dat de belangen van den dienst niet geschaad mogen worden door hetgeen de ambtenaar buiten dienst doet. Wanneer zijn gedrag, hoewel niet geheel onberispelijk, geenerlei schade doet aan den dienst, dan is het met dit gedrag nog zoo erg niet gesteld; werkelijk wangedrag moet de dienstvervulling en de samenwerking met anderen benadeelen. 't Maken van schulden gaat ook alleen de overheid aan, voor zoover het den dienst benadeelt. En voor nevenbetrekkingen geldt hetzelfde. Thans heerscht bij de bemoeiing van de overheid dienaangaande allerlei willekeur. Den een wordt belet, wat den ander toegestaan blijft. Aangaande de bijbetrekkingen is er feitelijk geen stelsel. Waar een absoluut verbod bestaat, wordt dit niet altijd gehandhaafd, waar vergunning noodig is, is dikwijls het beginsel zoek, dat bij het verleenen of weigeren der vergunning als richtsnoer moet dienen. In elken ambtenaarskring kent men staaltjes van stelselloosheid in dit opzicht. En toch ligt het voor de hand, dat alleen aan het dienstbelang het motief ontleend mag worden, om den ambtenaar in het ge-

bruik van zijn vrijen tijd te beperken en tevens, dat het motief werkelijk gegrond moet zijn. Waar, zooals in het Maastrichtsche ontwerp, het eerste uitdrukkelijk voorgeschreven en het laatste verzekerd is door beroep op een scheidsgerecht, is er voor willekeur in deze weinig ruimte meer, althans wanneer meteen, zooals in het genoemde ontwerp, gezorgd is, dat de ambtenaar niet zoo maar gesteld kan worden voor de keuze tusschen hoofd- en bijbetrekking. De rijksambtenaar zal dan nog altijd het gevaar loopen, dat men hem „in 't belang van den dienst" verplaatst. „Ik ontving de mededeeling — schreef indertijd een hoofdambtenaar der telegrafie aan een ondergeschikte — „dat ge zaken drijft. Ge hebt ons wel indertijd bewezen, dat niet gij, maar een familielid die zaken drijft, maar ge moet niet vergeten, dat bij eenigen twijfel de administratie toch het middel in de hand heeft om er een eind aan te maken. We verplaatsen u eenvoudig." [1]) Dat is waarlijk heel eenvoudig! De heer Heemskerk had wel gelijk, toen hij in eene rede over den rechtstoestand der ambtenaren er op wees, dat eene wet nooit alle willekeur zou kunnen wegnemen.

Het ingrijpen in de vrijheid van den ambtenaar is alleen geoorloofd, waar het dienstbelang dit noodig maakt. Maar dan moet het ook vaststaan, dat het dienstbelang het noodig maakt. Tegenwoordig acht men het dikwijls onnoodig, zich dienaangaande zekerheid te verschaffen. Mr. Kerdijk zei een jaar of tien geleden in de Kamer: „Als er maar geklaagd wordt, geklaagd zonder aanvoering van eenig feit, dan wordt tegenover den ambtenaar ingegrepen in zijn vrijheid. En of al misschien bij onderzoek zou blijken, dat eene persoonlijke grief tegen den ambtenaar de drijfveer tot de klacht was — thut nicht, der Jude wird verbrannt." Men staat verbaasd, wat den ambtenaar in zijn vrijen tijd al niet verboden wordt. Het schoolhoofd te Ambt-Hardenberg werd de uitoefening der jacht verboden, zijn collega te Zijpe 't werkzaam zijn aan eene courant, een onderwijzer te Sluis het voorzitterschap van eene onderlinge varkensverzekering. En in andere ambtenaarskringen zijn even merkwaardige voorbeelden bekend,

---

[1]) *De Rechtstoestand* No. 5.

maar het groote publiek hoort hiervan zoo niet, omdat men daar meer gewend is aan zwijgend berusten.

Bij het ingrijpen in de vrijheid van den ambtenaar worden de rechten, die de Grondwet aan ieder, dus ook aan hem, toekent, niet ontzien. Het schoolhoofd te Zijpe mag ondanks art. 7 der Grondwet niet aan eene courant werkzaam zijn; de postambtenaar moet ondanks het woningrecht den geneeskundigen controleur aan zijn ziekbed toelaten, enz. enz. Gelden de grondwettelijke rechten dan niet voor den ambtenaar? Mr. Levy zegt: Ja! „De rechten, aan iederen Staatsburger verleend, moeten eveneens ongerept blijven bij den ambtenaar, die immers door zijne dienstbetrekking niet ophoudt staatsburger te zijn." Mr. Vos daarentegen beweert, dat „de ambtenaar, hoewel staatsburger, door zijne dienstbetrekking nimmer ophoudt ambtenaar te zijn." Dit „nimmer" is zeker te sterk. De ambtenaar is buiten dienst niet altijd ambtenaar, b.v. niet, wanneer hij zijn stembiljet invult. Er zijn landen, waar de ambtenaar aan de stembus en in den verkiezingsstrijd enkel ambtenaar is. „Alle stemopwekkers der wijk" — schrijft Roosevelt in een rapport over de verkiezingen in Baltimore — „dachten klaarblijkelijk, dat de taak van het bewerken der kiezers naar rechte toekwam aan de kaste der ambtenaren." 't Gaat daar om het baantje. En in Frankrijk ontvangen de ambtenaren hunne betrekking dikwijls ook slechts onder het beding van onvoorwaardelijken steun aan de partij-politiek hunner begunstigers. Bij ons is dit gelukkig niet zoo. Ook degenen, die het afkeuren, dat de ambtenaren als propagandisten optreden, willen toch nog minder gaarne — ik denk hier aan hetgeen Mr. Schokking 9 Dec. j.l. in de Kamer zei — terugkeer naar den tijd, toen de Ministers ook hier te lande hun ambtenaren verplichtten om hun politieke denkbeelden door de pers te propageeren. Die terugkeer is te voorkomen door de positie der ambtenaren te verzekeren en hun de vrijheid tot uitoefening der grondwettelijke rechten te waarborgen. Hier vrage men niet angstvallig, of door die uitoefening de dienst kan worden geschaad; liever werke men er toe mede het publiek er hoe langer hoe meer van te doordringen, dat het den ambtenaar van den staatsburger heeft te scheiden. Ook de ambtenaar zelf kan hieraan veel doen. Wat hij nalaten moet, is als *ambtenaar* zich te mengen in den politieken strijd:

wanneer ambtenaarsvereenigingen als zoodanig partij kiezen, werken ze de genoemde scheiding tegen. En waar hij in 't openbaar optreedt, moet hij toonen, dat men gerust aan zijn eigen conscientie en plichtbesef kan overlaten, in hoever — om met Mr. Fokker te spreken — „zijn onbeschreven plicht als ambtenaar zelfbeperking eischt in de uitoefening van zijn recht van spreken en schrijven, van critiek over de regeering of haar handelingen, van vergadering en vereeniging, van zijn politiek recht in den vollen omvang." Doch dat een enkele misbruik maakt van zijne vrijheid, mag voor den wetgever, als hij de plichten en rechten van den ambtenaar afbakent, nog geen reden zijn hem in de vrije uitoefening van zijn politiek recht te beperken. Want grooter dan het nadeel, dat dit enkele misbruik doet aan den dienst, zou de schade zijn, die deze beperking zou berokkenen aan het gehalte der ambtenaren en aan het openbare leven, waarin zij — zooals Mr. Drucker zegt — een der voornaamste fermenten vormen. De schade, die een ambtenaar door 't gebruik van zijn politiek recht aan den dienst toebrengt, is niet met dezelfde objectiviteit te bepalen als het nadeel, dat de dienst heeft van wangedrag, schuldenmaken en bij-werkzaamheden; die schade kan meestal zoo breed uitgemeten worden als men wil en het voorschrift, dat de ambtenaar door de uitoefening van dit recht den dienst niet mag schaden zonder meer, zou, in plaats van willekeur te voorkomen, allicht leiden tot een behandeling, die hoewel gereglementeerd, in 't wezen der zaak toch willekeur zou blijven. Voor die willekeur zijn de ambtenaren alleen te vrijwaren, door hun de vrijheid te geven, die de eerste ambtenaar in Nederland, Dr. Kuyper, voor zichzelf opeischte, toen hij 23 Sept. j.l. in de Eerste Kamer zei: „Ik zal mij de vrijheid om buiten mijn ambt te handelen zooals ik meen, dat ik moet doen, niet laten ontnemen."

— — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — —

Gaarne zou ik nog op tal van punten willen wijzen, die bij de regeling van de arbeidsvoorwaarden der ambtenaren aan de orde zullen komen. Ik zou willen wijzen op geheime conduitestaten, die wel veroordeeld zijn, maar toch nog bestaan, op de behoefte aan eene regeling van de wachtgelden, die rekening houdt met de omstandigheid, dat de wachtgelder

van de helft van zijn salaris niet kan leven en er meestal bitter weinig bij verdienen kan, op den rol die geneeskundigen, welke niet zijner keuze zijn, steeds meer in het leven van den ambtenaar gaan spelen, op het belangrijk punt der bevordering, dat geregeld moet worden voor zoover het dienstbelang dit toelaat, wat zeker het geval is met de bevordering tot eene hoogere bezoldigingsklasse, en op nog menig ander gewichtig punt, — maar ik mag niet te veel van het geduld der lezers vergen.

't Was mijne bedoeling in 't licht te stellen, dat de ambtenaren behoefte hebben aan eene wettelijke regeling van hun arbeidsovereenkomst en aan eene rechtbank, waar zij hunne klachten over schennis van rechten aanhangig kunnen maken. En tevens wilde ik aantoonen, dat de Staat als rechtsstaat verplicht en in 't belang van den dienst geroepen is in deze behoeften te voorzien. Dat dit zoo spoedig mogelijk moet geschieden, hebben Regeering en Vertegenwoordiging met nadruk erkend, toen zij in 1903 in het Wetboek van Strafrecht een drietal artikelen invoegden, waarbij dienstweigering van ambtenaren strafbaar werd gesteld. De destijds afgelegde beloften kunnen vervuld worden, wanneer Mr. Loeff in de gelegenheid gesteld en bereid bevonden wordt zijne ontwerpen betreffende administratieve rechtspraak en ambtenaarscontract — het laatste zal aan het Departement van Justitie thans gereed liggen — in de Kamers te verdedigen, of wanneer zijn opvolger die taak zonder tijdroovende omwerking der ontwerpen overneemt. Brengt de nieuwe vierjarige periode deze wetten in het Staatsblad, dan zal van haar getuigd worden, dat zij een eind heeft gemaakt aan een toestand van rechteloosheid, die beschamend is voor 't vaderland, nadeelig voor den openbaren dienst en eene voortdurende bedreiging voor het levensgeluk van duizenden menschen.

J. DE VRIES.

LIEDEREN VAN DEN COBZÂR.

Naar Fransch proza van Hélène Vacaresco.

I.

ALS GE DANST OM 'T VUUR....

Als ge danst om 't vuur,
zal uw sluier branden
En ik heb uw sluier
liever dan de maan,
Liever dan mijn cobzâ,
zingende in mijn handen,
Liever dan mijn hart —
'k heb er geen voortaan.
'k Had er eens een hart,
'k heb het u gegeven.
Hebt gij ál mijn liedjes,
lieveke, al gehoord?
Zal ik zingen zacht?
— zie, de snaren beven.
Is er dan geen lied
dat u zóo bekoort?
Van den zwarten heiduck
met een ster op 't voorhoofd,
Wijl zijn zoete lief
hem een kus daar gaf? —
Van de haazlaarspil
— wordt die sprook veroorloofd? —
Van den dooden man
rijzende uit zijn graf,

Dragende zijn zerk
op den rug, bij avend,
Gevend bloemen tijd
om te bloeien gaan?
Kent ge ze álle, kind?
vind je er geen zoo lavend,
Dat ik 't zingen mag,
in het licht der maan?
Want ik ben de Cobzâr,
lief, mijn hand is teeder
En het woud heeft minder
liedjes dan mijn hart.
Blijer is mijn hart,
lauw als meieweder,
'k Lief het leed der menschen
en ik neem hun smart.
Teeder is mijn hart,
vogelnest vol zangen,
Donzig warm en zacht
zóodat sneeuw er smelt.
'k Neem der menschen leed,
tranen en verlangen,
Maak er van het lied,
dat mijn ziel ontwelt.
Want ik ben de Cobzâr,
niets kan mij beteuglen,
Greppel, sloot noch zelfs
bruischende rivier.
Heb je lief mijn lied,
luister als naar de vleuglen
Van den wilden wind,
nu eens daar, dan hier.
Min mij, 'k heb uw liefde
noodig voor mijn zangen,
Laat me alleen, 'k heb noodig
tranen voor mijn lied.
Sterf, ik heb van noô
dood en doodsverlangen,
Want ik ben de Cobzâr,
levend voor zijn lied.

II.

DE MORGEN.

Ik doe mijn venster open,
  Wanneer gij komt voorbij,
Dat binnenstroome uw adem, lief,
  Als bloemenlucht in Mei.
Twee zonnen komen binnen,
  In 't blije kamerkijn.
Ik vraag den hemel wáarom, lief,
  Er nu twee zonnen zijn.
Maar, lief, gij zijt de zonne
  Die ik alleen bemin.
Dat weet de hemel ook wel, lief,
  En 't is hem naar den zin.

Als de ander komt, bij avond,
  Wordt plots mijn kamerkijn
Zóo donker of twee nachten wel
  Er in geslopen zijn.

Ik vraag den hemel wáarom
  Twee nachten zwart als hel?
Maar hém mag ik niet lijden, lief,
  Dat weet de hemel wel.

Ik houd van 't roode koper
  Aan 't snoer, waar zon in speelt,
Maar in mijn hartje vonkelt, lief,
  Veel mooier nog, uw beeld.

En zijn wij heengetogen,
  Bij dauw en morgenrood,
Dan, op de plek waar stond uw tent,
  Ontluiken bloemen rood.

En zingt gij, bij een vuurtje,
Dat wil tot asch vergaan,
Dan wakkert wel uw lustig lied
Het kwijnend vuur weer aan.

En wat uw dolk wil dooden
Bezwijkt bij de eerste steek
En 't bloed maakt nooit uw dolkmes zwart
En wie gij haat wordt bleek.

O wie gij haat moet kwijnen,
Maar wie gij mint wordt mooi
En vroolijk vonkelt, in de zon,
Haar koopren boezemtooi.

Ik doe mijn venster open,
Wanneer gij komt voorbij,
Dat binnenstroome uw adem, lief,
Als bloemenlucht in Mei.
Twee zonnen komen binnen,
In 't blije kamerkijn.
Ik vraag den hemel wáarom, lief,
Er nu twee zonnen zijn.
Maar, lief, gij zijt de zonne
Die ik alleen bemin.
Dat weet de hemel óok wel, lief,
En 't is hem naar den zin.

III.

HET PAARDJE.

Als je 's avonds komt, wen gaat op de maan,
Zie je rood haar als bloed op den heuvel staan,
Maar je ziet haar veel liever verrijzen bleek,
Als een doode, die spookte en naar de aarde keek,
Zóo treurig of 't was om de droefheid van de aard
Dat zij wandelt zóo bleek in de hemelgaard.
Je komt zitte' op het drempeltje vóor mijn huis
En wij luisteren saam naar het loovergeruisch.
En omdat er het drempeltjen is zoo nauw
Ga ik zitten er naast, in het gras vol dauw.
En wij laten er vliegen de vlugge spil
En wij weten niet welke het vlugste wil.
En wij zien naar den weg, in den vallenden nacht,
Als werd er wat moois op den weg verwacht.
En wij zien er een paardje, dat draaft alleen.
— „O paardje! o paardje! waar draaf je heen?
Als je zoekt naar de mole' en den waterval,
O sla dan het pad in, dat daalt naar het dal
En zoek je de put, in de popellaan,
Dan moet je dien weg met de raven gaan.
Maar zoek je 't geluk, o hollend paard!
Dan kan je wel rennen al rondom dë aard,
Met de bleekheid der maan, die er zilver strooit,
Maar 't geluk, het geluk, o dat vind je nooit!"
En terwijl ik zoo keek naar dat paardje vlug,
Daar voelde ik mij draven, gedrage' op zijn rug,
En wij renden zóó vroolijk door 't slapend gehucht
En de maan, die ging mee door de donkere lucht.
En de menschen, die sliepen, met luiken toe
En ook sliepen de harten der menschen moe.
En de vogeltjes sliepe' en hun droom werd vervaard
Door onze suizlende duizlende vaart

En zoo renden wij samen de wereld rond,
Tot in meelij, de morgen met rooden mond
Kwam zeggen de bleeke treurende maan,
Dat zij mocht verbergen haar treurnis gaan,
Die de droefheid der aarde nog grooter maakt.

En 'k zat weer op mijn drempel, als één die ontwaakt
En de spillen, die waren gevallen in 't gras,
En zij vroegen elkaar welk' de vlugste was.
Maar ik heb er de spillen maar niet verteld
Dat het paardje veel vlugger was voortgesneld
En dat het niet draafde langs 't pad naar het dal,
Om den molen te vinde' en den waterval
En ook niet den weg naar de popellaan,
Waar de krijschende raven nestelen gaan.
En het paard zal weer rennen, de wereld rond,
Om te zoeken 't geluk, dat geen mensch nog vond.
Maar ik blijf in het gras, bij mijn drempel, voortaan
En ik zal het van verre voorbij zien gaan.

IV.

HERFSTLIED VAN DEN COBZÂR.

O morgen vallen de bladen,
Maar ik denk aan het zomergraan
En dat zal er zóo golven en ruischen
En zóo mooi op de velden staan,
Dat wij allen van vreugde vergeten
Het vallen der najaarsblaên.

Ik vlucht, dat zij weet dat 'k haar liefheb,
Wanneer zij komt voorbij
En ik laat er mijn cobzâ verzwijgen
De liederen bevend en blij.

En de liederen vragen: „Waaróm toch?"
En ik zeg: „Wijl zij komt voorbij."
Maar 'k bezing haar wanneer ze er niet bij is,
Als de zomer, gevlodenen Mei.

En ik houd van den klank van haar dansen,
Dat doet dansen haar halssnoer klaar
En haar purperen gordel vol kralen
En dë anjers die vlamme' in heur haar.

Wen je komt langs de woon van den Cobzâr,
O laat vallen de bloem uit je haar
En de bloem, die zal bloeie' aan mijn drempel
En doen denke' aan je zieltje zoo klaar.

De twijgen der appeleboomen,
Die voelen de vooglen zoo licht.
En het gras, vol aroom, in het hooiland,
Dat leit er zoo mollig en dicht.

Maar je wil aan mijn zijde niet zitten,
  In het hooiland zoo geurig en frisch
En je laat er het water niet houden,
  In de welput, je beeltenis.

Maar je hebt er mijn hartje bevolen
  Er je beeldje in te houden altijd.
En ik zwerf met mijn lied langs de wegen
  En ik zing in mijn eenzaamheid.

En ik weet er wel tooverwoorden,
  Die je ketenen konden aan mij,
Maar ik wil ze toch nimmer spreken,
  Wanneer je komt voorbij.

Want ik houd van den klank van je dansen,
  Dat doet dansen je kralen klaar
En ik houd van je slaap met zijn droomen;
  Van je spilletje wonderbaar.

O geef uit je kruik mij te drinken,
  Want ik ben maar een zwerveling.
En de hemel, die zegent wie laafde
  De man, die van dorst verging.

De hemel, die zegent de bronwel
  En de lavende frissche fontein
En de ruischende koele rivieren,
  Die zie je niet gierig zijn.

En de hemel bemint er de sterren,
  Die vonklen voor iedereen,
Zelfs voor hem, die zijn weenende oogen
  Niet wendt naar den hemel heen.

Maar als je mij laat sterven,
  Dan wijs ik je niet, tot straf,
De plek waar ik word begraven
  En dan vraag je: „Waar is zijn graf?”

V.

HET HUIS VAN DEN COBZÂR.

O kom in het huis van den Cobzâr!
Dat staat er wel open altijd.
En de vooglen, die bouwe' er hun nest in,
Als in 't woud, in den meietijd.

En de goudenen zonne, die woont er
Als in den hemel, haar huis.
In den hemel, daar blinkt zij voor allen,
Bij den Cobzâr, daar voelt zij zich thuis.

En daar is een put, op het voorplein,
Waar het water vanzelf in stijgt.
En de maan, als ze in 't huis van den Cobzâr komt,
Wordt een meisje, dat glimlacht en zwijgt.

En de smart, als ze in 't huis van den Cobzâr komt,
Wordt een vrouw met een rein gelaat,
Zóo edel van weemoed, zóo roerend schoon
Dat ge er zoetjes van weenen gaat.

En de Cobzâr, die zit op den vloer, in zijn woon
En hij staat er niet óp voor één,
Maar hij wijst er den hemel zóo wijd, zóo blauw,
Die blinkt door de glazen heen.

En komt er één die dorst heeft,
Dan langt hij hem water noch wijn,
Maar hij wijst hem de koele welput,
Waar wie dorstte gelaafd zal zijn.

En moet ge van droefenis weenen,
Zoo droogt hij uw tranen niet,
Maar hij neemt er zijn lieve cobzâ
En zingt u zijn mooiste lied.

En dë ooievaar en de zwaluw,
Die kennen en lieven zijn huis.
— „O laat ons daarhenen vliegen!
Daar is zang wel en snarengeruisch."

Soms leunt, om in 't huis te gluren,
Een vrouw aan het raamkozijn
En zij ziet dat er blanke dolken
En purperen bloemen zijn.

Maar hij toont er zijn blanke dolken
En zijn purperen bloemen niet.
En wel ledig zou lijken zijn woning,
Zonder de zon en het lied.

Er zijn vensters aan alle zijden,
Om den hemel te zien en het gras
En men ziet zóoveel groen door de glazen,
Of de woning een weide was.

VI.

HET LAATSTE LIED VAN DEN COBZÂR.

De Mei is mijn broeder en, komt hij in 't woud,
Dan zegt hij, elk jaar: „Ben je nóg al niet oud?"
Altijd blijf ik jong als de lente.

Ik heb geen paard van noode,
Om te rennen de wereld rond.
Ik zag ál, ook de menschenharten,
Met al hun verlangen en smarten,
Die ik zonder hun hulpe verstond.

Ik behoef er geen wolkje te wezen,
Om te zweven door 't hemelblauw.
Ik ken, als mijn woning, den hemel
Met de zon en het sterrengewemel
En die laaft mij met morgendauw.

Een meisje wou 't hartje mij geven,
In bloei als een meiseizoen,
Maar ik zei haar: „O meisje! wees schrander!
Bewaar het maar voor een ander.
Wat zou er de Cobzâr mee doen?"

Ik ben door het woud getogen;
Toen vroeg mij het wuivend woud:
— „Wie heeft je je liedjes gegeven?"
— „Je bladen die ruischen en beven,
Die hebben ze mij vertrouwd."

Veel bloemen, op 't graf van den Cobzâr,
Zulle' er bloeien zoo rood als bloed
En de zon, die zal lievend ze streelen
En die zal er mijn graf willen deelen,
Om te zien hoe ik sluimer zoet.

Maar de Cobzâr met al zijn liedjes,
  Die zal er niet eenzaam zijn
En dë aarde, die zal hem wel danken
Dat hij zong van haar winters, die blanken,
  Van haar lenten vol zonneschijn.

En de Cobzâr, die zal er ontwaken,
  Als de levenden zingen zijn lied,
Als de moeders de kinderen sussen
Met zijn liederen zoeter dan kussen,
  O dan slaapt er de Cobzâr niet.

En dan vraagt hij: — „Waar is er mijn cobzâ
  En de mantel, die dekte mijn hart?
En waar is er mijn hartje vol zangen?"
En dan heugt hem, maar zonder verlangen,
  Dat hij dood is, in de aarde zwart.

En dan slaapt, met een glimlach, de Cobzâr,
  Zich erinnerend, zoetjes weer in.
En elk lied wordt een bloem en daar blinken
In tranen van dauw en die drinken
  De menschen uit loutere min.

En zóo bloeit er zijn graf dat de moeden
  Er werpen hun zorgen wel af,
En de menschen, die noemen hem broeder
En dë aard zegt: — „Ik was er zijn moeder!"
  En de zon, die zal lieven zijn graf.

De Mei is mijn broeder en, komt hij in 't woud,
Dan zegt hij, elk jaar: — „Ben je nóg al niet oud?"
    Altijd blijf ik jong als de lente.

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

MARCEL SCHWOB.

(1867—1905.)

III.

„Goed nieuws, niets dan goeds vandaag!"

Ik zie nog de flikkering van hartelijkheid en nieuwsgierigheid op het ronde gelaat van Marcel Schwob als hij mij aan de gare du Nord in Parijs afwachtte. Met wat een hoop vragen en mededeelingen werd ik bestormd!

„Niets dan goeds vandaag," zeide hij mij, terwijl het rijtuig in den grauw valeuden avondschijn van de Aprilmaand ons door smerig-grijze straten naar mijn kwartier bracht. „Verbeeld u, Sirmond, de directeur van de *Echo de Paris*, heeft het er op gezet zijn blad tot een van de groote journalen van Parijs te maken, en 't is nu voor goed bepaald dat er een geïllustreerd literarisch Zondagsblad aan wordt toegevoegd. Hij heeft aan Mendès de leiding daarvan gegeven, maar ik krijg de redactie. Daardoor heb ik opeens een positie hier gekregen. Ik ben een groot man geworden, *siehstu*."

(Dit was een souvenir van zijn Elzasser afkomst. Wanneer hij blij was, de goede Marcel, en iets te zeggen had dat verbazen moest en toch niet was tegen te spreken, dan stak, midden tusschen zijn woorden, dat *siehstu* het hoofd op.)

„Van morgen, toen ik bij Ollendorff was, die mijn vertellingen zal uitgeven, heb ik al dadelijk mijn macht gemerkt. Ik sprak hem terloops van de plannen, en hij veranderde van toon; hij liet mijn manuscript halen, dat hij zich secuur nog niet verwaardigd had in te zien, bladerde er in, begon te lezen, vond allerlei interessants, en als hij den titel hoorde,

Cœur double, waarmeê ik de verzameling wou doopen, noemde hij dien uitstekend gevonden, en dacht dat het boek ongetwijfeld zou gaan. Op staande voet moest het ding gedrukt worden, en in mijn bijzijn telefoneerde hij aan het annoncebureau dat men de verschijning van het boek in verschillende groote bladen zou aankondigen. Wat zegt ge daarvan? En ik heb ook een brief gekregen, waarin O'Neill den dag bepaalt dat hij bij ons komt."

De Hemel vergeve mij dat binnen 't eerste uur van aankomst te Parijs het lot van *Cœur double* mij niet zoo na aan 't hart ging als den auteur zelf, en waar ik nog met veel meer overtuiging voor smeek om vergeving, dat is voor mijn gebrek aan enthousiasme, op dat oogenblik, bij de aanstaande verschijning van O'Neill.....

Hoe gaat het den reiziger, die uitgetogen is om Parijs, het intellectueele Parijs, te ontdekken? Uit de verte gezien ligt de kaart van het wonderland, met een paar lijnen geteekend, heel duidelijk voor zijn oog open, maar als hij de stad zelf binnentreedt en door de eindelooze grauwe straten heengaat met hun niets beduidend gewoel en hun leege drukte, dan krimpt onder den duisterenden Aprilhemel zijn gezichtsveld tot al enger dimensies samen; hij vraagt zich wat voor geest en geestigheid wel over het modderig plaveisel kan waren, en angst beklemt hem, wanneer hij denkt wat de stomme, donkere gevels van magazijnen en winkels zouden zeggen, wanneer zij uit konden spreken, wat hun op het domme, doode hart ligt.

Is er wel, in nuchter-kille schemering, iets zóó ontmoedigend als die eeuwig doorloopende ommuring van den geest door doffe huizen met hun blindstarende oogen? Men voelt zich moe en machteloos en geeft het op te zien en te denken...

Maar de goede vriend had het er op gezet dat de eerste avond van ons samenzijn vroolijk en triomfant zou verloopen.... en toen wij na een gezellig laat diner ten huize van de familie Cahun langs de Seinekade terugwandelden.....

De lucht had ook haar best gedaan; zij had wel niet haar schitterendste avondtoilet aangetrokken, maar dat wazige blauw onder het verspreide wolkige licht van de opkomende,

nog verscholen maan, hoe liefelijk tooide het den hemel, hoe zacht rustte het op de paleizen en woningen aan beide kanten van de rivier, en hoe liet het de volle blijheid van hun glans aan de glinsterende lichtjes, die de oevers zoomden! Het breede water stroomde in de diepte, en het oog volgde de lijn van de Seine, gedragen door de levendigheid en de sierlijkheid van den stroom.

Hier moest de geest zich wel openen; een fijne prikkeling drong tegen de zenuwen aan; de lichte roes van verrukking, die een harmonieus beeld kan geven, steeg naar het hoofd. Het was de exaltatie van Parijs.

Alsof hij mijn gedachte raadde, terwijl wij zonder veel woorden naast elkander gingen, wees Marcel Schwob op het stadsgezicht, en ik hoorde hem meer zeggen dan dat hij werkelijk zeide, het mystieke paar syllaben:

Parijs!

Parijs! Een held uit een van de romans van Balzac, wanneer hij de stad voor zich ziet liggen, zegt met de bitterheid van zijn trots: „A nous deux maintenant!" alsof hij de verraderlijke stad wil veroveren en doen knielen. Er lag zoo niets bedriegelijks, dien droomerigen, doezeligen lenteavond, in de kalm streelende atmosfeer van de Seinestad, niets dat stemde tot verzet, niets uitdagends voor een wilde begeerte, maar wel rees daar op, uit het beeld van het water en de lichtjes, van de gebouwen en de teedere lucht, een bekoring die vleiend heenstreek over het hart en fluisterde: A nous deux! Men ging begrijpen dat men Parijs kon liefhebben, dat men wenschte het te bezitten, dat men verlangde gelijkwaardig met Parijs te zijn, als om het tegemoet te kunnen gaan en het te zeggen: A nous deux!

Parijs!

Wij waren allen zoo opgewekt geweest aan tafel in de gastvrije woning die wij beiden daar pas verlieten, en de vroolijkheid had misschien haar voornaamste oorzaak in de goede tijding die Marcel Schwob over zijn nieuwe positie en de aanstaande publicatie van zijn boek had kunnen brengen. Wat was hij gefeliciteerd geworden! was er zelfs niet een kleine zucht geuit dat de goede knappe oom Léon Cahun, met al zijn geleerdheid, nooit de kunst had verstaan om zijn talenten door de wereld te doen erkennen, terwijl Marcel...

„C'est ce que j'admire tant dans Marcel qu'il trouve toujours le temps pour tout.” Zoo had zich de bewondering voor onzen vriend in den huize Cahun uitgesproken. „Il va voir les gens, et les gens viennent à lui. Ah, il ira loin!”

„Hij zal het ver brengen!” Dat tooneeltje van zooeven, de geste van den held van Balzac, het diffuse maanlicht en het fluisterwoord Parijs! het verbond zich alles samen, en het deed me iets beseffen van wat er dien avond in mijn jongen kameraad moest omgaan. *Ah, il ira loin!* Zijn gedachten moesten met den stroom meegaan naar de toekomst en daar, in het verschiet, het beeld oproepen van de macht die hij vermeesteren en die hem bekronen zou.

— Leest ge in de toekomst? vroeg ik. — Gaat ge uit op de verovering van Parijs? —

„Neen, neen,” antwoordde Schwob haastig, en hij verbrak zijn droom. „Ge moet niet denken dat ik me gekke dingen in mijn hoofd haal, nu mijn directeur Sirmond plotseling literarische neigingen heeft gekregen. Sirmond, sinds hij aan Jules Huret de enquête heeft opgedragen onder de literatoren naar den toestand van het naturalisme en het symbolisme, verbeeldt zich, geloof ik, dat hij invloed moet gaan uitoefenen op de letterkunde.

„Ge komt op een heerlijk oogenblik,” vervolgde hij, spottend alsof de gedachte aan de literarische enquête hem hinderde; zoowel de gedachte aan den man die haar liet houden, als de gedachte aan wien zij was opgedragen. „Parijs wordt onveilig gemaakt door een nieuwsgierig man, een braven lobbes van een jongen, die nu al een maand lang bezig is dichters en prozaschrijvers op hun geweten af te vragen wat zij denken over de toekomst van de poëzie en van den roman. Dat moet dan later een boek worden en aan de menschheid een voorstelling geven van den staat der letteren in Frankrijk. Voorloopig verschijnt het, interview na interview, in de *Echo de Paris*. C'est imbécile. En ge weet waar we die vleug van belangstelling voor dichtkunst en alle soort van schrijverij aan te danken hebben? Aan den opgang van het diner dat aan Jean Moréas is aangeboden, toen zijn *Pélérin passionné* verscheen, en aan het succes van *Le jardin de Bérénice*, den nieuwen roman van Maurice Barrès, die romans is blijven schrijven niettegenstaande hij député is geworden.

Dat heeft de menschen, de wereld van de boulevards, aan het denken gebracht: een deeltje gedichten dat aanleiding wordt tot eten en drinken, te midden van persmannen en reclamehelden, en een symbolische roman waarin men achter heel veel nevelen de openbaring van politieke geheimen zoekt, die men er trouwens niet in vindt...."

— Ge houdt niet van Barrès, — merkte ik op.

„Ik haat de psychologische romans en hun auteurs, dat weet ge", zeide Marcel Schwob gebeten. „Wat Moréas betreft, wiens roem niemand kwaad zal doen, die is een vinding van Anatole France om zijn medebibliothecaris van het Luxembourg, Leconte de Lisle, den dichter, te plagen, — want er moet niets verschrikkelijker zijn dan de haat van twee bibliothecarissen, wanneer ze elkander niet uit kunnen staan en aan een zelfde bibliotheek zijn geplaatst. Maar Barrès is door Bourget gepousseerd, en ja, dat kan ik hem niet vergeven."

In eigen gedachten verdiept had ik mijn jongen vriend laten doorpraten, en de innig mooie stemming van dien avond liep gevaar tegen de klippen van allerlei klein gedoe dat niet behoorde in die lichtschemerende omgeving. Zoo hervatten wij nog eens onze wandeling langs de Seinekade, alsof we vooreerst geen plan hadden het nachtkwartier op te zoeken, en bij dien nieuwen gang langs het stroomende water en de statige huizenrij werden eenige oude filosofische beschouwingen opgedischt die moesten dienen om de gedachtenbaan te effenen.

— Van dicht bij gezien, — zeide ik ongeveer — lijkt de teekening van de dingen om ons heen altoos verward, omdat ons oordeel te persoonlijk is; wie uit den vreemde komt en daardoor nog een flinken afstand heeft bewaard voor zijn oog, die heeft kans de dingen in hun juiste verhouding waar te nemen. Gun mij nu eens dat priviligie van den vreemdeling, en waar ge het kleine en nietige opmerkt in zulke voorvallen als de drukte die er gemaakt wordt bij de uitgaaf van wat gedichten of van een roman, laat mij daar eens wijzen op het belang van het feit dat een paar versjes van een nieuw dichter en eenige bladzijden van een nieuw auteur zulk een beweging veroorzaken in een machtige literarische wereld als de Fransche; — en al gaat die

beweging ook niet zoo diep, ze bestaat toch, daarvan getuigt de enquête.

Is het niet het bewijs dat er iets nieuws in de geestelijke wereld op til is, of misschien al is gekomen?

Dat alles wat ge me hebt genoemd moge bespottelijk zijn, het nieuwe moet toch altoos een lange periode van dwaasheid doorloopen. En is dat niet juist het mooie van een geestelijk verschijnsel in zijn wording, en zelfs lang na zijn wording, dat men er aan twijfelen kan, dat men het mag negeeren, ja dat men het kan houden voor een caricatuur van wat het in waarheid zou willen zijn? Een beetje onzekers, moet er altoos over de intellectueele, en ook over de moreele, phenomenen liggen. Waarom? Omdat ze nooit als een brute doode massa tegenover onze aanneming of onze verwerping moeten staan; neen, ze moeten de bewegelijkheid en energie van ons geloof prikkelen, ze moeten ons drukken en verheffen, ze moeten spreken dan tot onze vreugd, dan weer tot onze smart, geen rust geven en geen gerustheid, maar groei en grootheid, zoodat wìj, wijzelf in onze gedachten leeren inleven. Geen rust — ik bedoel van binnen, om de rust daarbuiten, hier in ons samenzijn, en ginds in de verrukking van den maanavond des te beter te waardeeren.

En op mijn beurt wees ik thans mijn vriend de mystische stad. Maar als of mijn lange monoloog me wat ondeugend had gemaakt, besloot ik mijn rede met de vraag: Wanneer komt de man van de enquête bij u om uw opinie te vernemen? —

Marcel Schwob, die veel te goed was om niet al lang uit zichzelf, ook zonder mijn heroïsch middel, zijn humeurigheid te hebben overwonnen, begon te lachen:

„Hij zal het wel laten. Maar hij denkt er ook niet aan. Zoo'n groot man, mijn plaagzieke vriend, ben ik nog niet op eens geworden. Ofschoon, — ik heb wel mijn ideeën over de kunst van onzen tijd en welke richting zij uit moet. En ik zal ze zeggen ook, maar op mijn eigen plaats, in mijn eigen boek. *Cœur double* moet een voorrede krijgen; ik zal er spreken, uit de hoogte, over het groote vraagstuk. Mijn hart en mijn ziel leg ik daarin. Het moet klinken als een klok, *siehstu!*...."

Zoo gaf mijn arme goede vriend me toch zijn antwoord

op de vraag of hij uitging op de verovering van Parijs, dien eersten gelukkigen avond van ons samenzijn.

C'est temps nouveau...

Zoo begint een versregel van Moréas uit die dagen van het voorjaar van 1891, van den Jean Moréas, wiens gedichten als een officieele erkenning hadden gevonden door het banket ter eere van den *Pélérin passionné* in Februari. Uit alle landen van Europa, zoo verhaalde de legende, was de jeugd op het feest van den dichter mede komen manifesteeren door telegrammen en adressen, en — wat in de oogen van de wereld nog meer beduidde — de groote pers van Parijs, de bladen van de boulevards waren op het maal vertegenwoordigd geweest.

Het scheen de verrijzing van een nieuwe poëzie.

Een schrik was er gevaren door al wat men in album en anthologie veilig als een eeuwige schat had opgeborgen onder het etikette van Lamartine en Victor Hugo, ja ook die verscher specimens van gedroogden bloei, die onder de namen gingen van Leconte de Lisle, van Coppée en van Sully Prudhomme, ze werden bedreigd — bedreigd door een obscuren aanval, uit de verte, uit de diepte, van jonge levende krachten.

Zeker, de menschen hoorden toen niet voor de eerste maal van een nieuwen bloei van poëzie, daar op een grooten afstand van het beschaafde Parijs, aan den afgelegen overkant der Seine, in het Quartier Latin. Ook was de naam van symbolisten voor de nieuwe dichters misschien niet geheel onbekend — men verstond daaronder menschen, die behalve hun andere onregelmatigheden, nog daarenboven de dingen niet direct bij hun naam konden noemen, en door alleen te laten raden, wat ze te zeggen hadden, hun taal bijzonder onduidelijk maakten.

Maar tot nog toe had men die symbolistische dichtkunst voor een onnoozelheid meer gehouden onder de onnoozelheden van de losse jeugd der Université.

Nu echter was het een nieuwe poëzie, als een belofte van een nieuwe ziel! —

Met de verschijning van *Le jardin de Bérénice* was het eenigszins anders gesteld. Dat boek van Maurice Barrès had

men bij zijn geboorte niet met zoo'n omhaal begroet als *Le pélérin passionné*. Het was ter wereld gekomen als zooveel boekjes meer in gelen omslag à 3 fr. 50. Daar waren ook wel verstaanbare passages in, en er kwamen ondeugendheden in voor die ieder recht- of slinksgeaard boulevardier met een lachje van verstandhouding dadelijk begreep. Geen wonder, een man van de wereld had den roman, als men het boek zoo noemen wil, geschreven, een afgevaardigde naar de Wetgevende Vergadering van Frankrijk. Maar Maurice Barrès had tot den kring behoord van Jean Moréas, hij was ook een symbolist; en een heel gedeelte van zijn boek ging boven de bevatting van de menschen. Het lag niet aan de taal, want die was heel precies en zoo sober wereldsch mogelijk, maar de nieuwe ideeën moesten er schuld aan zijn, nieuwe ideeën, die in zoo'n koddig ironisch weerschijnkleed waren aangekleed, dat men er geen mouw aan passen kon. Er werden avonturen in verteld van den auteur met een jong, meer zedeloos dan onzedelijk meisje, met een ezel, een eend en een ingenieur, en het bleken ten slotte avonturen te zijn van de ziel. Het boek verlegde het middelpunt van de wereld in het hart van de menschenpersoonlijkheid. Daarom voelden de menschen zich nergens op vasten grond, gewoon als ze zijn aan een vast geregelde omgeving in hun verbeelding.

En dat alles wat het boek vertelde werd zoo zeker, zoo superieur spottend, zoo voornaam melancolisch, zoo sarcastisch sentimenteel gezegd, dat men zich aan de betoovering van den schrijver niet kon onttrekken. Het ongewone, het onbekende, het mysterieuze, naast al het gewone en bekende van *le jardin de Bérénice*, prikkelde de aandacht. Geen gepassionneerd boek, dat voor goed en voor altoos indruk maakt, maar een voorbijgaande vlucht van gedachten en gevoelens. Ge ziet op, en waar is van Zola het machtig bouwsel op het terrein der fictie gebleven? hoe kunnen nog de anecdotes van de Maupassant amuseeren? bij dit vernuftige spel der persoonlijkheid, die uit haar eigen elementen zich een wereld formeert, bij dit uitzicht op het grillig golvende landschap van de ziel!

Een nieuw boek, een nieuwe uitkijk op het leven!

Wie zal zeggen of 't niet een streek van het Lot was,

toen het, op dat oogenblik van den aanvang van een nieuwen weg, een Albaneeschen Griek, als Jean Moréas, half kapper, half klepht van uiterlijk, op den voorgrond bracht tot leider van de jeugd? en toen het Maurice Barrès tot gids proclameerde, van wien niemand wist te zeggen waar zijn ironie ophield en zijn ernst begon? Ten minste mag men de keus schilderachtig noemen: de ravenzwarte gestalte van Moréas, overbruisend in een bijna groteske zelfbewustheid, en als pendant daartegenover, de bleeke, preutsche jongelingsfiguur van Barrès, vol van ingetogen distinctie en teruggehouden koele spotzieke energie.

En met dat woord van schilderachtig wordt zoo zeker als iets zeker kan wezen, de beteekenis niet uitgeput van Moréas en van Barrès. Wie *Le pélérin passionné*, het boek van Moréas, dat wel een wat kinderachtig boek is, met aandacht en overgaaf leest, die bemerkt er de poging van den dichter in om uit de kinderachtig aangeleerde maniertjes van dichten tot een breeden en tegelijk levens- en bewegensvollen stijl te komen. Een oude mode werd verlaten, en een krachtiger wijs werd aangestemd. Zooals Moréas dat zelf uitdrukte, hij gaf den naam van symbolist op, om een Romaansch dichter te worden.

Bij Barrès, veel grooter dichter, d.i. schepper van geestelijk leven, dan Moréas, geschiedde hetzelfde. *Le jardin de Bérénice* duidt ook een transformatie aan, de ontwikkeling van een artist tot mensch. Maurice Barrès had zijn boek eerst tot titel gegeven het laatste woord van den Romeinschen Keizer, wien het vooral smartte dat zijn dood een kunstenaarsloopbaan afsneed: Qualis artifex pereo, wat 'n artist gaat er in mij verloren! Het boek, op zijn ironische, zedelooze manier, zegt den ondergang van den dichter; maar die dichter redt, uit den dood van zijn fantaseervrijheid, het gevoel dat hem in gemeenschap kan brengen met de menschheid.

Le jardin de Bérénice is een verlaten tuintje, in de nabijheid van de doode zouten plassen aan den oever der Middellandsche zee; Aigues Mortes heet de stad waar het bij ligt; en de tuin zou als een kerkhof zijn, wanneer daar niet de lichte lachende gestalte rondging van Bérénice wier ziel toch de droefheid was van het gedrukte en gesmoorde zielsleven.

Zij, met haar kinderlijk verdriet en haar kinderlijke vroolijkheid, met haar brutale ervaring van het leven en de zonde van haar jeugd, — zij, met het gesloten geheim van haar ziel, moest vroeg heengaan in die doodsomgeving, als een bloemknop verflenst en verkreukeld door het lot, toch innig teeder om aan te zien. Bij haar lag de dood reeds aan de bron van het leven. Maar uit het verderf van die kinderziel raakt een nieuwe kracht de ziel van den dichter. De doodsgedachte wordt hem een voorwaarde voor het grooter en ruimer leven; en het gevoel dat voor hem is opgebloeid in den tuin van Bérénice is het antwoord op de klacht, het gebed dat Barrès' eerste boek besluit — het gebed aan 't slot van *Sous l'œil des Barbares*, — hoeveel jonge harten hebben hem dat gebed nagebeden!

„O maître, — l'effort égoïste et âpre m' a stérilisé. Il faut, mon maître, que tu me secoures. O maître, dissipe la torpeur douloureuse... Toi seul, ô mon maître, — je te supplie que par une suprême tutelle, tu me choisisses le sentier où s'accomplisse ma destinée.

„Toi seul, ô maître, si tu existes quelque part, axiome, religion ou prince des hommes."

Zoo was eenmaal uit den grond van zijn egoïste zelfvernedering de innige vraag gerezen tot de groote gesluierde Macht van het Leven, de twijfel, de smeeking, de drang...

„Il faut, mon maître que tu me secoures!"

En het antwoord kwam uit de ziel zelf, uit de ziel der persoonlijkheid wier lichtzinnig melancolische avonturen in het superieur-spottende boek worden verteld.

Mon âme est un jardin....

zoo zou Barrès den dichter van dit tijdperk, Albert Samain met zijn *Au Jardin de l'Infante,* hebben kunnen parodieeren.

De vreemdeling die het leven van zijn tijd wilde meeleven was misschien nog beter in staat om te oordeelen over de teekens van den tijd, dan de jonge man die de gebeurtenissen dag aan dag om zich heen zag opschieten. Hij zag in de genoemde feiten een uitvloeisel van de behoefte aan samenwerking en aaneensluiting op geestelijk gebied. Wat

tot nog toe op zichzelf had gestaan, wilde zich vereenigen.

Het nieuwe, al lang voorbereid, wachtte er maar op dat het oude week; het wilde zich eindelijk toonen aan het daglicht. Waar het op aankwam was of het zijn kracht kon ontwikkelen tot een nieuwe organisatie en een nieuwe beschaving. Had het nieuwe leven, zooals het in de voorstelling van het jonge geslacht allengs een vorm kreeg, de mogelijkheid in zich, om, verdeeld en verspreid gelijk het was, toch samen te vloeien tot een geestelijke eenheid? Bezat het nieuwe geestelijke leven een gehalte in zichzelf om aan de maatschappij kracht en toon mee te deelen?

Dat was de kwestie.

De oude machten en gevoelens waren langzamerhand ondermijnd en vervallen. In Duitschland had Bismarck zijn afscheid gekregen en was heengegaan. Men mag dat aanzien niet alleen voor een Europeesch feit, maar ook voor een typische gebeurtenis. Het oude moest zijn congé nemen. De nieuwe jonge keizer was de man van den dag, en hij begon zijn regeering met een poging tot verzoening...

In Frankrijk scheen uit het midden van het jonge geslacht zelf de beweging op te komen. Lang hadden de vage en tegelijk enge gevoelens der jeugd naar een uitweg en een krachtig bedrijvig leven verlangd. „O maître, dissipe la torpeur douloureuse! Je te supplie que tu me choisisses le sentier où s'accomplisse ma destinée.” Zij hadden hulp gezocht en bevrijding door een Meester, noem dien Meester dan een soort van Boulanger of het socialisme, of den godsdienst. Maar nu gingen zij beproeven hun eigen bedding te graven en langs hun eigen weg te stroomen.

Een nieuw gevoel van het leven, een nieuw gezicht op het leven!

Het was een heel teeder en nog ziekelijk plantje dat opschoot.

En onderwijl was Jules Huret, onder de aegide van Valentin Sirmond, den directeur van de *Echo de Paris*, bezig om de groote mannen van den dag te ondervragen of het doode nog levend was en of het levende niet waard was dood te gaan.

„Il a du talent, mais je le crois très fumiste,” zeide hem Leconte de Lisle van Maurice Barrès.

„Tous fumistes, ces jeunes gens,” herhaalde de oude dichter,

nu hem eenmaal dat woord voor den geest stond, en met een schouderophalen en een grinnik veroordeelde hij het gansche jonge geslacht als een troep looze grappenmakers.

„Ik heb het altijd wel gedacht," zeide mij Marcel Schwob, toen ik hem een der volgende dagen ontmoette, „dat die interviews van Jules Huret nog tragi-comische incidenten zouden opleveren. Daar heeft Anatole France zich boos gemaakt over een uitdrukking van Leconte de Lisle en hij heeft een brief aan Huret geschreven, ter publiceering in de *Echo de Paris*, dat hij den dichter zou hebben uitgedaagd, wanneer hij niet zoo beroemd en, vooral, niet zoo oud was geweest. Jules is dadelijk met den brief naar het huis van Leconte de Lisle getogen en vond hem *en chambercloak* zijn groote pijp rookende. Hij nam den brief van Anatole France op, en terwijl hij de rookwolken in Huret's gezicht blies, zeide hij: „Que veut-il donc? Eh bien, nous nous battrons; malgré la distance qui nous sépare, je lui ferai l'honneur de me battre avec lui." Zoo raken de poppen aan 't dansen.

„Er is niets van het duel gekomen.

„Ik wou dat ge Huret's beschrijving van zijn bezoek bij Leconte de Lisle hadt gehoord. Het was een volslagen komisch tooneel, zooals hij de geste mimeerde van den man die uit de wolken (van zijn pijp) sprak over het nietig aardsch geslacht der Anatole's en hun wriemelend gebroed."

— Maar, mijn waarde vriend, — moest ik opmerken, — ik ben blij, dat de al te realistische détails mij gespaard zijn. Nu kan ik me des te beter in het symbolische van het geval indenken: de oude God, die op zijn Olympus bestormd wordt, en die antwoordt met zijn donderende rookwolken en zijn bliksemend staal! Helaas, we weten dat zijn toorn hem niet zal baten, want de oude hemels zijn er voor bestemd om te worden opgedoekt en — malgré la distance qui nous sépare — binnen weinig tijd zit Anatole France op den troon.

„En Barrès neemt de plaats in van Renan?" zei Schwob.

— Waarom niet? Heeft hij hem niet duidelijk genoeg verteld, dat hij het heele muziekje van Renan's phrasen uit het hoofd kent, en dat hij genoeg heeft van zijn artistiek scepticisme? Zeker, ge zult het zien, het nieuwe

komt in de plaats van het oude; Barrès onttroont Renan. —

„Toch loopt hij rond in de plunje die hij van Renan gestolen heeft," zei mijn vriend een weinig gepiqueerd, „ik mag Barrès niet."

— Laat ons hem dan den bons geven, maar antwoord me dit: Hoe komt het dat Leconte de Lisle geen vat meer heeft op de jeugdige generatie van dichters, terwijl in de poëzie van de meesten hunner, van Régnier zoowel als van Raynaud en van Vielé Griffin en van Albert Samain en van de ontelbare anderen, toch bijna geen element wordt gevonden dat niet in de verzen van Leconte de Lisle al een volledigen ronden klank heeft bereikt?

— Ik weet wel, de nieuwe verzen zijn wat losser van lendenen en dikwijls wat onregelmatiger ingedeeld, soms wat doordringender van muziek misschien dan die van den ouden heer, maar zijn ze wel veel anders dan de courante munt, waar die andere zijn merkteeken heeft ingeprent in het 'wichtige erts? —

„Evenals Barrès het goud van Renan in kleine zilverstukjes heeft omgewisseld," lachte Marcel Schwob. „De wereld is een oude-kleerenwinkel, ik geef het u graag toe. Maar denk ook niet dat ik met onze jongste poëzie wegloop. Wij zijn geen volk voor echte lyrische dichtkunst. Te veel rhetoren! Wij steken te diep in het proza. Mooi aankleeden en mooi instrumenteeren, dat kunnen wij. Maar wij mankeeren iets. Dat is het natuurgeluid van de menschelijke stem. Wanneer we probeeren dat in onze poëzie op te vangen, dan komt er iets kinderachtigs te voorschijn. Zelfs Verlaine kent dat niet, en als Moréas het beproeft dan wordt het een deuntje op een draaiorgel. Verlaine heeft heerlijke vioolklanken, maar het blijft toch altijd de kunsttoon, en het wordt nooit de directe, onmiddellijke hartklank, waaraan men zich met volstrekt geloof kan overgeven.

„Hij weet dat zelf ook wel, Verlaine, en hij heeft zijn instrument gerammeid en gebeukt om er den echten toon uit te halen, maar 't is hem toch niet gelukt. Vraag 't hem wat hij 't mooist vindt onder zijn gedichten, hij zal u niet de gebeden noemen van *Sagesse,* maar hij zal u gaan spreken over zijn *Bonne chanson.* Daar is hij wat de Fransche poëzie mist het naaste bij gekomen. Al het andere, het exotische

en het geheimzinnige, is niets dan een surrogaat voor poëzie."

Bij dezen uitval van mijn vriend moest ik denken aan een van de laatste verhalen van Hoffmann, den man der fantastische vertellingen. Hij heeft dat verhaal op zijn ziekbed gedicteerd, toen alle hoop op herstel vervlogen was. *Genesung* was de naam dien hij er aan gaf. Die Hoffmann, die altoos in een fantastische wereld geleefd had, en voor wien poëzie gelijk stond met mysterie, dien overviel in zijn ziekte de behoefte om natuur, om groen te zien. En dat gevoel spreekt zijn verhaal *Genesung* uit. Een krankzinnige, een man die alle betrekking met het leven verloren heeft, komt daarin voor, dien zijn dokter niet anders weet te redden, dan door hem in een magnetischen slaap te midden van het bosch te brengen, opdat hij ontwaken zal, omringd door de gezonde, levende natuur. Het middel helpt; als de ongelukkige ontwaakt, dan komt de herinnering aan het gewone, goede leven weder op, hij drukt den tak dien men hem in de handen heeft gegeven aan zijn hart, en roept uit: O! Grün, Grün! mein mütterliches Grün!

Ik deelde die kleine impressie aan Marcel Schwob meê, en nu riep hij op zijn beurt uit: „O! Grün, Grün! mein mütterliches Grün!"

„Ja, dat is de andere pool die aan onze poëzie mankeert. Wij hebben fantasie en mysterie, maar das mütterliche Grün, „mein mütterliches Grün" ontbreekt ons. En waar zullen wij het vinden!"

Zooals 'n mensch zichzelf in het gesprek wel eens tegenspreekt, begon ik nu van mijn kant op enkele kenteekens te wijzen van onderscheid tusschen de nieuwe poëzie en de dichtkunst van een vroegere periode. Er was toch een nieuwe bezieling, zoo merkte ik op, van de oude poëtische elementen. Aan de Parnassiens had men verweten, dat hun verzen, in marmer gehouwen, ook als marmer zoo koud waren; aan Leconte de Lisle, wanneer men zijn verzen met aandacht in zich opnam, kon men wel geen koelheid verwijten, maar hij bewaarde toch altoos een afstand, „la distance qui nous sépare". Er bleef een ruimte open tusschen zijn gedichten en den lezer.

— Door de nieuwe poëzie daarentegen, — zoo ging ik

in mijn redeneering voort, — trilt en trekt een zucht, een verlangen, een smachten naar zielsvereeniging met het onbekende. Er is heimwee in de poëzie.

— Bedenk waarmee op dit oogendlik de verbeelding is vervuld! Wat ziet ze voor zich? Het is het beeld van een tuin, van een park, op dat melancoliek oogenblik van den dag wanneer het licht roodbruin op het gebladerte valt, nog even, eer de schemering intreedt. Standbeelden staan tusschen de zwijgende boomen, en wachten zwijgend, ik weet niet met welk verlangen naar herleving. Een prinses gaat in den tuin rond, droef gelukkig in haar gedachten, of is het Bérénice die in het park ronddwaalt met de lichte stomme smart van haar onontloken ziel, of is het een heele stoet van menschen die samen gekomen is, grillig gedost of keurig gekleed, maar allen vervuld in het hart van den trek naar het onbestemde, ziek van begeerte en wachtend met de zwijgende standbeelden....

„Watteau!" vulde Marcel Schwob mijn gedachten aan.

— Ja, Watteau, dien ge terugvindt bij Régnier, bij Raynaud, bij Samain, en ook bij Barrès, en niet minder bij Verlaine, den dichter der *Fêtes galantes*. Bij hen allen voelt ge een heimwee naar de fantasie van het verleden en het geheime, het verbodene, het ziekelijke van het verleden. Het is geen verlangen naar het „mütterliche Grün", maar toch een uitgaan en een heentrekken naar het Fransche zielelandschap, zooals de kunstverbeelding het gevormd heeft, met een wijder behoefte, hoe ziekelijk ze oog nog mag schijnen, naar het diepere, innigere, ruimere leven van de ziel. Zoo zie ik de overeenkomst tusschen de poëzie en het proza van dezen nieuwen tijd, tusschen het park der dichtkunst en den tuin van Bérénice. —

Schwob, die zich altoos ergerde wanneer Barrès in 't spel kwam, kon niet nalaten met wat emphase te zeggen:

„En al dat moois zal eindigen, zooals het moois van Watteau in de 18e eeuw aan zijn eind is gekomen, met een revolutie en een geweldige reactie."

— Gij denkt aan uw vertelling en voorziet *La Terreur Future*. —

„Ja plaaggeest." zeide Marcel Schwob, „ik ben waarlijk bang voor de mogelijkheid van een aanstaand tijdperk van verschrikking; gij moogt het noemen zooals gij wilt, ik zie

geweld in de toekomst. Er moet een strijd komen tusschen de verschillende machten die in onze maatschappij willen heerschen, en de reuk van de bloempjes die Barrès in den tuin van Bérénice heeft geplukt, of welke die anderen uitgaan om in het park van Watteau op te zamelen, zal waarlijk den krijgsdamp niet verdrijven. Gij voelt, als vreemdeling, onze verdeeldheid niet, gij kunt niet begrijpen hoe gekunsteld onze samenleving is. Ja, *la Terreur future!*"

Het was bij een middagwandeling die wij over den Boulevard St. Germain maakten; wij gingen door een van de stille zijstraten om de Seine te bereiken. Het zonnige weer had in de rue St. Guillaume, of hoe zij heeten mag, een paar vrouwtjes uit hun huis gelokt, die zaten daar in de zonnige stilte voor hun woning met elkaar te praten. Een hond blafte even, verder geen geluid. Men was duizend mijlen van Parijs verwijderd, in een vreedzaam dorp waar het middaguur rust bracht.

Daar kwam, door een tenger ventje gereden, een kruiwagen aanzetten waarop een pakje met waschgoed lag. De kruiwagen hield stil bij een van de huizen, met zijn pakje linnen dat de jongen denkelijk voor zijn moeder op een ongewoon uur kwam bezorgen, omdat het te laat gewasschen of vergeten was. Over het schraalbleeke gelaat van den knaap lag het besef van zijn gewichtige taak, maar er was nog iemand grootsch, en dat was, nog oneindig magerder en nietiger dan zijn kameraad, de peuzel van een broertje, die met den grooten broer van zeven of acht jaren mee had mogen gaan om de boodschap te doen. De kruiwagenvoerder tilde met moeite het pak van den kruiwagen op, en bracht het bij de groote deur naar binnen, terwijl de vrouwen goedig pratend 't met een onverschillig knikje aanzagen.

Op den drempel van de deur keerde de groote broer, onder den last van zijn pak, zich even om naar den kleinen dreumes, zijn begeleider, die bij den kruiwagen bleef wachten. En hij gaf een blik aan het kleine broertje van bescherming en van liefde, van geruststelling zoolang hij alleen bleef, van vertrouwen dat hij stil op zijn post bij den kruiwagen zou blijven, — een blik waar een heele inhoud van teedere menschheid in lag, zoo koesterend kwam hij uit dat bloedeloos gezichtje met zijn

zwakke oogen en zijn bijna absentie van lippen om het schrale mondje, zoo innig van toon was het lachje, dat den blik vergezelde; maar ik weet niet wat of er lachte in dat vale bakkesje of hoe er de glans op kwam. Maar de glans was er.

Mijn vriend keek me even aan. Hij ook had den blik opgevangen van het kind; en het was juist toen hij de woorden van *la Terreur future* uitsprak, als moest hij herinnerd worden aan zijn verhaal waar het gezicht van een kinderpaar de dreiging van den schrik tot stilstand brengt. Wij lachten beide zonder een woord te zeggen, want we begrepen elkander volkomen. Maar Schwob begon sentimenteel te kijken.

„Ik houd zooveel van kinderen," zei Schwob, „en ik zou niets anders kunnen lezen dan Dickens, omdat hij zoo rijk is aan tooneelen van het kinderleven."

„Het moet een perverse natuur geweest zijn, die Dickens!" zoo ging hij, na eenige oogenblikken zwijgens, op wat raadselachtigen toon, voort. „Hij maakt mij pervers met zijn kinderwereld. Het kind is nog het eenige stuk natuur in de wereld van de menschen. Het heeft zijn afgronden van goed en kwaad, zijn wisselingen van het eene tot het andere oogenblik, zijn doodsverlangen en zijn levensgeluk. Men ziet er de echte zenuw van het leven in trillen. Dat te kennen, daarvan te genieten! —

„Daarom heb ik aan Verlaine gehangen, een tijd lang. Verlaine heeft dat unieke, dat hij een wetende is, die alles heeft ervaren en doorleefd, en toch tegelijk een kind bleef, een kind met zijn goedheid en lust naar amusement, met zijn pruilerijen en verraderlijkheid, een kind dat wetend geniet van zijn kinderlijkheid. Onze maatschappij, die in alles kunstmatig is geworden, staat eindelijk met haar begeerte en haar hartstocht voor het laatste restje natuur in het kind en wil het analyseeren en absorbeeren om nog van wat leven te genieten. Ze verdrukt en versmoort en doodt de natuurlijkheid van het kind om uit die marteling wat levensgevoel voor zich te winnen, *siehstu, siehstu!*"

Maar nu kwam het *siehstu* er niet triomfant uit, eerder als een zelfkwelling.

— Ik zie dat we telkens weer naar dat arme misbruikte

schepseltje worden teruggevoerd, — merkte ik op, — naar Bérénice.

„Ik denk niet aan Bérénice," zei Marcel Schwob, en nam afscheid.

O'Neill was in Parijs gekomen, John O'Neill.

Marcel Schwob en ik, we waren er trotsch op, omdat hij de eerste Engelschman was die, in levenden lijve, om onzentwil naar het hoofdkwartier der beschaving was opgetrokken. Onze eerste Engelschman was een Ier, maar voor een begin was 't toch al mooi, en we waren heel nieuwsgierig hoe we onze vangst zouden vinden.

Bestaat er iemand ter wereld, die een boek heeft gelezen met den titel: *The night of the Gods?* Het prijkt in mijn boekenkast met zijn mooien band en zijn tal van illustraties; overal waar men het opslaat trekt het aan door de frischheid van zijn geest, door de vroolijkheid van zijn voorstelling, maar men komt er bijna nooit toe om het op te slaan; helaas, dat boek van mijn voortreffelijken, zoo hartelijk geliefden vriend, met zijn schatten van kennis en zijn torenhooge dwaasheden behoort tot de doodstgeboren boeken van de letterkunde. Het is een *Key to all mythologies;* er wordt in gesproken van de as van de aarde en de as van den hemel, de Groote Beer bromt er in, en het heele firmament draait er in om, ook schijnt de Poolster daarin met een helder, rustig licht, want mijn vriend hield veel van de sterren,.... en hiermee wil ik er afscheid van nemen en het eerbiedig begraven. Dat boek, het hartekind van John O'Neill — is niet het hart de verzamelplaats van alle dwaasheden? — was al grootendeels geschreven in die lentemaanden van 1891 waarover ik hier spreek, maar het was nog niet gedrukt; het dreigde aan te breken, maar het was nog niet boven den horizon.

De schrijver van *The night of the Gods* was een reus; hij ging wat gebukt, zoodat men niet dadelijk de lengte van zijn gestalte zag, als hij zich oprichtte echter herkende men in hem den afstammeling van het koninklijk geslacht der O'Neills, die eeuwen vóor de Christelijke jaartelling uit Phenicië naar Ierland waren overgestoken; hun teeken, een hand, droeg onze vriend

als familiewapen. Het was zijn trots; maar zooals hij niemand ooit in het gesprek lastig viel met zijn theorieën over den *Nacht der Goden*, zoo heeft hij ook nooit iemand gehinderd met zijn aanspraken op overouden adel. Hij droeg zijn pretenties en zijn grootheden stil in zijn hart, een intiem koninklijke ziel.

Ik heb hem nooit boos gezien, en zijn klare oogen stonden vriendelijk in het ruige gezicht met den golvenden baard. Niet dat ze altoos zoo goedig waren geweest; ik kan me voorstellen dat ze in zijn jeugd, — hij was zeker een mooie jonge man — geschitterd zullen hebben en getoornd, en dat ze veel dwaze streken aanschouwd zullen hebben, 'door hem bedreven. Maar de tijd had hem getemd, en het leven, na hem door de meest verschillende landen van Azië en Europa te hebben gevoerd, had zijn best gedaan om alleen de groote trekken van zijn karakter naar voren in het licht te brengen.

Veel profijt heeft hij van zijn loopbaan (in administratieven buitenlandschen dienst) zeker niet gehad, hij had altijd koninklijk geleefd, en moest zich nu met een pensioen behelpen. Eerst had hij dat in Frankrijk verteerd, want zijn geest trok naar Frankrijk, later had hij zich in Engeland gevestigd op het land, om dichter bij zijn Engelsche vrienden te wezen. Hij behoorde tot den kring van Henley, den vriend van Stevenson, den dichter en den meest gevierden criticus van Engeland, en hij schreef in *The National Observer*, het weekblad dat door Henley tot het toonaangevende blad van Londen was gemaakt. Zoo had hij voet in de Engelsche letterkundige wereld, maar het liefst leefde hij in de eenzaamheid van het land, gelijk hij in Frankrijk had geleefd.

Daar, in zijn Fransche hermitage, had hij kennis gemaakt met het werk van Schwob, en ook met mijn kleine verhandeling over Villon en de oude dieventaal. Wat geheimzinnig was, daarvoor voelde hij een voorliefde, en hij trad met ons beiden in briefwisseling. Nu was hij voor eenige dagen in Parijs verschenen om onze persoon te kennen, — de man die zijn geest, zijn kennis, zijn goedheid en hulpvaardigheid in dienst van zijn vrienden stelde, maar zijn stokpaardjes op stal hield, alleen voor eigen gebruik.

Ik weet niet hoe 't kwam dat Marcel Schwob verhinderd

was dien dag met ons te dineeren gelijk hij gewoonlijk deed, alleen herinner ik mij de afspraak dat hij ons dien avond laat nog op zijn kamer zou wachten, terwijl wij, O'Neill en ik, te zamen zouden eten.

Staat het restaurant Laperouse daar nog op den Quai des Saints Augustins? Er zijn voor mij zooveel herinneringen van toen en van een volgend jaar aan verbonden, dat ik later niet meer op die plek heb durven terugkeeren uit vrees mijn illusies te moeten opgeven. O'Neill, die de goede adressen kende, heeft mij daar het eerst gebracht, en ik zie ons daar nog zitten tegenover elkander in dat nuchtere locaal, waar alles echt was, de spijzen zoowel als de wijn. Om het kale vertrek gaven wij niet, de gezelligheid van ons gesprek stoffeerde den eenvoud van de inrichting. Wat voor landen en steden, wat voor ervaringen op velerlei gebied haalde ons onderhoud daar ook niet bijeen! Hoe opende zich een verschiet van avontuurlijkheden! En hoe werd de vagebond, die in ons allen sluimert, onder den invloed van het genoten maal in me wakker en ging de geest aan 't zwerven op afgelegen banen!

Maar toen het dessert werd opgebracht, was er een oogenblik van zwijgen. O'Neill bedacht zich. „Ge moet me toestaan," zeide hij, „dat ik op een flesch champagne tracteer. Ik doe het niet uit overdaad (die goede O'Neill, die waarlijk geen overdaad had, hoe kon hij zijn vrienden bederven, en hoe heeft hij mij bedorven!), maar de gelegenheid vereischt het. Champagne is de wijn der vriendschap, and we must be friends."

Het was een speech die O'Neill bedacht had. Uit innige liefde voor den man heb ik zijn woorden in mijn geheugen bewaard.

„You are an idle fellow," zoo luidde de speech, „and probably you have many faults, but I feel that you are a man to be trusted, as I not always found one in the world; you and your work may be trusted; for I have sought to find you out; I never did. I give you my friendship. Let us be friends. —"

Met die woorden nam mij de afstammeling der Iersche koningen, de man wiens geslachtboom reikte tot dicht bij de schepping der wereld, — ja, hij nam mij op onder zijn

adel. Van hem heb ik ook geleerd er niet trotscher om te worden. En onze vriendschap was tot den dood, al is er sinds lang maar één overgebleven om die te bewaren.

Vroolijk kwamen wij, toen de avond al een heel eind gevorderd was, de kamer binnen van Marcel Schwob, in het entresol van het huis der rue de l'Université. O'Neill stootte bijna zijn hoofd tegen de zoldering, en het kostte moeite in de kleine ruimte voor ons allen een plaats te vinden, maar weldra had ieder toch zijn plekje bezet, ieder, dat wil zeggen John O'Neill en ik, want Schwob, met zijn mutsje op het hoofd, als een humanist uit de 16e of 17e eeuw, stapte telkens zijn cel heen en weer, daar de bewegelijkheid van zijn gedachten hem geen rust liet.

Hij had aan de voorrede van zijn *Cœur double* zitten te werken en moest ons den gang van zijn ideeën demonstreeren.

Waar hij tegen op wilde komen, dat was èn tegen den naturalistischen èn tegen den psychologischen roman. De naturalistische roman voegde beschrijving aan beschrijving, alsof de geschiedenis van een leven een optelsom was, en de psychologische roman analyseerde een anecdote van het alledaagsche leven, alsof men ooit door zulk een ontleding een ware voorstelling kon geven van het leven der ziel. Hijzelf dacht zich een kunst als die van de oude tragedie, berustend op de twee grondbeginsels van het menschelijk hart, den schrik, d. i. het egoïsme, en het medelijden, d. i. de sympathie. Maar hij wilde dat die kunst ver van de menschen afstond, zoodat bij hoorder of lezer het gevoel van een angst, die zich oploste in een bevrijding door het medelijden, een algemeen gevoel bleef en niet zijn grond had in de voorstelling, dat hetgeen hij las of hoorde ook hemzelf zou kunnen overkomen. Met andere woorden, hij gaf de theorie van zijn eigen fantastische vertellingen; want de belangstelling in het lot van de legendarische personen dier verhalen komt niet voort uit een bewustzijn van dadelijke gemeenschap tusschen ons zelf en de held of heldin der vertelling, maar zij ontstaat door de overtuiging, dat wij met een symbolisch geval te doen hebben. En in die onzelfzuchtige, maar daarom niet minder energieke werking van de kunst, zag onze vriend haar roeping voor de toekomst.

Het was wel eenigszins een demper op onze stemming, in dier voege op een verhandeling te worden getracteerd, maar wij hielden te veel van den jongsten kameraad onder ons drieën, om niet ons best te doen en met ernst naar hem te luisteren.

Een tegenwerping lag voor de hand en een van ons beiden bracht haar in 't midden. Zij was deze dat men wel op zoo'n manier een verhaal kon samenstellen van een enkele gebeurtenis, maar moeilijk een geheel leven kon representeeren. Men zou zich altoos moeten bepalen tot een enkel verhaal.

„Maar bedenkt ge dan niet," zeide Marcel Schwob, „dat ieder leven niet alleen zijn innerlijken loop heeft, maar ook zijn uitwendigen gang. Dat uitwendig leven kan telkens ingrijpen om de handeling vooruit of op een nieuwe baan te brengen. Hoe moet Shakespeare ons hier leeren! Daar is voortdurend een correspondentie tusschen het innerlijk van Hamlet en de gebeurtenissen die van buiten op hem afkomen, zoodat een explosie volgt, en die opvolgende explosies teekenen den weg van zijn leven. Wanneer Hamlet wikt en weegt of hij tot de uitvoering van zijn plannen zal komen, dan trekken de troepen van Fortinbras over het tooneel voor den krijg met Polen, en de vergelijking van zijn eigen wankelmoedigheid met de geestkracht van den Noorweegschen prins geeft hem licht over zijn karakter Zoo later, wanneer hij op het kerkhof zijn doodsbeschouwing houdt en hij komt langzamerhand tot het besef, dat het Ophelia is, Ophelia die om zijnentwil den dood is te gemoet gegaan, wier graf daar wordt gegraven, dan is het ook weer het uiterlijke feit dat zijn innerlijk leven oppakt, en eerst recht voor hem zelf de beteekenis geeft aan zijn ervaring van het leven."

„Laat mij ook een bijdrage geven tot de juiste opmerking van onzen vriend," zeide O'Neill. „Ik herinner mij een voorstelling in de provincie van Hamlet, waar de rol van Hamlet vervuld werd door een acteur wiens naam ik later nooit meer heb gehoord. Maar hij heeft me den Hamlet zooals Shakespeare hem had bedoeld doen begrijpen, en voornamelijk door de correspondentie van het uiterlijk leven van het drama, gelijk Schwob het noemt, met het innerlijk leven van den held. Gij herinnert u hoe het eerste tooneel van de tragedie

ons de verschijning brengt van den geest, en het tweede tooneel toont ons dan het isolement van Hamlet in zijn eigen wereld van gedachten; zóó sterk leeft hij daarin dat al meer en meer het beeld van zijn vader in hem oprijst als een soort van tegenwoordigheid, die nog de wereld vult. Wanneer dan Horatio en de anderen opkomen met het plan om hem de geestverschijning van den gestorven koning mee te deelen, dan, voordat zij hem nog iets gezegd hebben, is hij 't, Hamlet, die hun over zijn vader spreekt, en die hun zegt:

My father! — methinks I see my father,

en Horatio moet wel uitroepen: O where, my Lord?

„Ik wou dat ge dat: *I see my father*, van den acteur hadt gehoord. Het was volop de spontane verschijning van den ouden Hamlet voor het geestesoog van zijn zoon, den ouden Hamlet, dien wij daar pas voor de soldaten op wacht hadden zien spoken, en dien we weldra als een werkelijken geest zijn zoon zouden zien toespreken. Het kon niet treffender."

„Het doet altoos goed van Shakespeare te spreken," vervolgde O'Neill na een oogenblik. „Waar hij zijn best heeft gedaan, daar kan men hem narekenen zooveel als men wil, altoos komt hij er triomfanter bij uit, he regularly throws me off my feet."

„Wat Schwob bedoeld heeft met zijn uitleg," zeide mij O'Neill, toen ik hem een eind van den weg naar zijn hôtel vergezelde, „dat is mij niet duidelijk geworden. Maar al die beschouwingen over de kunst zijn niets dan een soort van mythologie, en ik word te veel beziggehouden door mijn eigen mythologie en mijn sleutel tot alle mythologieën, om mijn aandacht te kunnen geven aan de mythologie van anderen. Weet ge wat mijn idee is over de literatuur? Het naturalisme moet weg, dat is zeker. In 's Hemels naam laat er de natuurlijkheid voor in de plaats komen."

Terwijl ik deze regels schrijf ligt het handschrift van die trotsche *Préface*, die uit de hoogte tot de wereld moest spreken, — het handschrift waaraan Marcel Schwob dien avond ge-

werkt had, toen we, tot zijn teleurstelling, geloof ik, zoo lang hem hadden laten wachten op onze komst, — dat handschrift ligt voor me, met een opschrift van zijn hand getuigend van de diepe vriendschap die ons verbond.

En ook ik moet erkennen, hoe dikwijls ik al de *Préface* heb overgelezen, ik kan er niet een klare leidende gedachte in vinden, geen hoog, scherp woord dat licht brengt in den strijd der meeningen. Het is of mijn arme vriend het kluwen van zijn ideeën niet heeft kunnen ontwarren....

Of was het de onbesliste aanvang van den nieuwen tijd die zijn ideeën onbeslist maakte? Er is aan den eenen kant, in die voorrede, een terughouden van de kunst uit de aanraking met de wereld. En dan weer heet het dat de krachtige en geweldige aandoeningen het domein van de kunst uitmaken. Zoo was er ook hier een teruggetrokkenheid tegelijk met een behoefte om naar buiten te treden.

Maar de ideeën lagen onder een nevel.

Hij heeft Parijs niet veroverd, noch met zijn *Cœur double*, noch met zijn *Préface*. Zou hij ook de stad, of zelfs een klein deel daarvan, wel ooit veroveren? Het dubbel verdeelde hart is geen waarborg voor succes.

BYVANCK.

(Wordt vervolgd.)

REFORMATEURS.

Geschiedkundige studiën over de godsdienstige bewegingen uit de nadagen onzer gouden eeuw door Dr. C. B. Hylkema. Twee stukken. Haarlem 1900 en 1902.

I.

Wanneer Dr. Hylkema in zijne degelijke studie de aandacht vestigt op de 17de eeuwsche vromen, die zich gedrongen voelden de kerk te verlaten om elders op hunne wijze stichting te zoeken, dan verricht hij een goed en verdienstelijk werk. Immers de geschiedenis van het Christendom is rijker en omvat meer dan de kerkgeschiedenis; Gods verborgen omgang wordt buiten de kerk soms oprechter gezocht dan daarbinnen. Tot het erkennen van deze waarheid stemt dit boek ons opnieuw. De Reformateurs, die het ons zoo van nabij leert kennen, zijn individualisten, mannen die met de overlevering gebroken hebben. Tegenover het traditioneel belijden van een geijkt Christendom dat de harten koel laat en niet ingrijpt in het leven, stellen zij persoonlijke godsvrucht en zelfstandig geloof. Natuurlijk en levendig, ofschoon niet altijd diep en fijn hebben zij gevoeld dat godsdienst een verkeeren der ziel is met den levenden God. Dat is hunne beteekenis, en daarom zijn zij onze belangstelling ten volle waard, al behoeven wij de oogen niet te sluiten voor de eigengerechtigheid, de lichtgeraaktheid en de dwaasheden van velen hunner.

Als daarentegen Dr. Hylkema verder gaat en de Reformateurs voorstelt als mannen en vrouwen door éénzelfden profetischen geest bezield, en eng verbonden door gemeenschappelijke over-

tuiging en levensopvatting, — dan schept zijne weelderige combinatiegave een verband, dat in werkelijkheid nooit in die mate heeft bestaan en door de Reformateurs zelven met nadruk zou verloochend zijn. Juist hun individualisme was hunne kracht; en dit persoonlijke wordt ten deele uitgewischt wanneer men telkens uit het bijzondere een algemeenen regel wil afleiden.

Ziehier een bonte menigte, die zich buiten de kerk heeft gesteld. Er zijn eerbiedwaardige vromen, heldere hoofden onder. Maar niet minder vallen de zonderlingen, de ingebeelde profeten, de sterk overspannen zenuwgestellen aanstonds in het oog. Een enkele, Jan Rothe, heeft, zacht uitgedrukt, oogenblikken dat hij niet geheel toerekenbaar is. Is het nu geoorloofd, alles wat door die zeer verschillende hoofden en harten is gegaan naast elkander te plaatsen en daaruit *de* moraal en *de* religie *der* Reformateurs af te leiden? Zouden velen dier op zich zelven staanden hun beeld herkend hebben in den spiegel, dien Dr. Hylkema allen gemeenschappelijk voorhoudt? Nu ja, zij hebben kerk en kerkdienst verworpen. Als andere Israëlieten zijn zij weggetrokken uit Egypte om het beloofde land te zoeken. Evenwel niet als één volk: velen zijn hopeloos verdwaald in de woestijn. Zelfs de groote scherpzinnigheid van Dr. Hylkema is niet in staat deze alleen- en uiteenloopende zwervers onder één dak te brengen. Er is en blijft onder hunne beschouwingen zóóveel persoonlijk eigendom, dat men niet van gemeenschappelijk bezit kan spreken zonder gevaar te loopen aan allen de zienswijze van enkelen op te dringen.

Laat ik mijne meening duidelijk maken met een sprekend voorbeeld. Ik noem Dirk Marcusz de Ruyter; — niet omdat hij een man van beteekenis is geweest, maar omdat Dr. Hylkema juist van hem en twee anderen zegt dat zij Reformateurs waren en ten onrechte door Van Oosterzee „zonderlingen” zijn genoemd. Immers: „het was niet een bizarre gril, die hen deed afwijken van de heerschende gewoonten, maar een wezenlijk veranderde gemoedsstemming, een nieuwe levensopvatting. *Zij staan niet geïsoleerd; naast hen staan vele anderen, die eveneens de „weeld en staat” verlieten. Hun ongewoon doen is een verschijnsel van hun tijd. Ze waren*

[1]) Beschrijving van Rotterdam en eenige omliggende Dorpen, blz. 184—188. Van der Aa geeft een uittreksel daarvan.

Reformateurs". — Raadplegen wij nu Van Spaan [1]), den biograaf van D. M. de Ruyter. Spoedig bemerken wij dat wij toch wel degelijk met een op zich zelven staanden zonderling te doen hebben. Wat vinden wij bij hem terug van al de opgesomde kenmerken der Reformateurs? Alleen dezen trek: „In zijn ziekte wilde hij paap nog predikant bij zig hebben." Voor 't overige week hij in doen en laten verre af van „de moraal der Reformateurs": hij had op zijne wijze de wereld en haar ijdelheid wèl lief en kon een geleden onrecht niet vergeven. Men oordeele. De Ruyter, die in Duitschland geboren en opgegroeid was, „begon groot geworden voor bakkersknegt te ageren, maar toen hij hoorde dat men in Holland bukking met boter en brood at.... wierd hij brandende om er na toe te trekken.... Hij was in 't eerste zoo bot.... dat hij onder anderen zijn baas vroeg of dit dezelve zon, maan en sterren waren die in zijn land schenen.... Hij had een bijzonder vermaak in verscheide slag van rottingen en wandelstokken te hebben, welke d'een met zilver, d'ander met koper, de derde met blik en de rest met tin, ijzer en staal beslagen waren.... Bijaldien het musketten waren geweest, men zou d'er fatsoenlijk een kompagnie soldaten mede hebben konnen wapenen. Wat zijn kleedij belangt, die was onkostelijk, maar weits. Wat nieuwe modense koleurtjes dat er uitquamen, Dirk moest er een rokje of tenminste een broekje van hebben; en dus opgesmukt, den hoed met een zilvere haak op zij, pronkte hij.... door het dorp.... Met vingers nagewezen te worden agte hij voor groote eer.... Voorts had deze vrek nog eenige arme zusters- of broerskinderen, maar die wilde hij, om eenige geleden affronten van haar ouders, niet aanzien." Hij liet zijn geld na aan de kerk voor avondmaalzilver. „Voorts moest men een groot glas maken, waarin des overledens wapen, zijnde twee bakkers broodpalen met vergulde brooden daarop, geschilderd was, en onderaan zijn naam DIRK MARKUSZ DE RUITER. De dragers van zijn lijk kregen, behalve hun loon, ieder een wandelstok. Alle kinderen moesten zoetemelk en wittebrood eten, en die de grootste brok gehad hadde, moest voorganger zijn bij een tour rondom den hooyberg... De bevelen in zijn testament zijn meerendeels ter executie gesteld."

Wat is er in dit leven te merken van een profetischen geest, van een veranderde gemoedsstemming? Hoeveel overeenkomst heeft de Ruyter met de Reformateurs zooals Dr. Hylkema ze teekent?

II.

En nu het oorspronkelijke in de moraal en religie dezer „nieuwe vromen."

Met dien naam worden zij meer dan eens aangeduid. Toch geloof ik dat menschen van gelijke beweging als de Reformateurs ook in vroeger tijd zijn voorgekomen. Met eenige overdrijving: het kost weinig moeite Reformateurs vóór de Reformateurs te vinden. Wat zij gevoelden, dachten en nastreefden ging niet uit naar een geheel nieuw ideaal. Natuurlijk heeft ieder tijdvak zijne eigenaardige karaktertrekken, die trouwens eerst goed te begrijpen zijn wanneer wij nagaan hoe zij zich in den loop der jaren hebben ontwikkeld. Houden wij dat in het oog, dan valt 't gemakkelijk menschen aan te wijzen die, zoo zij in de nadagen onzer gouden eeuw hadden geleefd, zeker door Dr. Hylkema bij de bonte schaar zijner Reformateurs zouden ingelijfd zijn. Wederom zal ik een voorbeeld bijbrengen om mijn oordeel te rechtvaardigen. Ik kies daartoe Jacob Jansz. Graswinckel, die van 1536 tot 1624 te Delft leefde. Zijne „historye is beschreven door Spranchuyzen in seecker boekje onder den tytel van den Delfschen Israelit." Dit werkje schijnt nooit gedrukt; maar Van Bleyswijck, die het vermeldt, heeft de voornaamste bijzonderheden kort bijeengetrokken. [1]) Treffend is de overeenkomst tusschen „de moraal der Reformateurs" (Hoofdstuk VI in zijn geheel) en de levensopvatting van Graswinckel. De afkeer van het wereldsche (§ 1); de liefde tot den naaste, zich openbarend in het bezoeken van armen en zieken (§ 2); de dooding van het vleesch (§ 3); de volstrekte weerloosheid (§ 4); en de sterke afkeer van hemel- en loondienst (§ 5); — dat alles behoort niet minder tot de kenmerkende eigenschappen van Jacob Jansz. De verzoeking is groot punt voor punt ter vergelijking af te schrijven; ik mag echter geen misbruik van aanhalingen maken en vraag slechts voor het volgende tweetal de aandacht. Zegt Dr. Hylkema: „Wel mocht men een dief of oplichter uit liefde vermanen tot teruggave van het ontvreemde, maar het hem afnemen, hem met geweld tegenhouden, hem voor den rechter dagen was niet geoorloofd", — Bleyswijck schrijft: „Op seeckeren tydt ontmoette hem een Rabbaut

[1]) Beschrijvinge van Delft, II 796—801.

of Dief die hem synen mantel van 't lijf nam en daer mede doorging; de goede man dit gewaer werdende liet niet alleen syn mantel volgen, maar riep den Dief toe: Vriend, doet ghy dit uyt armoede, soo hout stille, ik sal u noch wat geldt geven daer toe, waer door den anderen soo wiert geroert, dat hij aen Jacob Jansz. synen Mantel datelyck wederom bragt en beschaemt henen liep." — Wordt van de Reformateurs gezegd: „Men wilde de deugd op geenerlei wijze tot een belasting maken voor wie het Koninkrijk begeerde binnen te treden," — Bleyswijck verhaalt van Graswinckel: „Als ymant sigh verwonderde over syn streng leven en mildadigh geven, hem voor-houdende of hij dachte den Hemel daer mede te verdienen, soo schudde hy syn hooft ende antwoorde *als met een verfoeyinge:* Och wat souden wy den Hemel verdienen, die onse schult niet en konnen betalen."

Zoo zou ik nog lang kunnen voortgaan. Ook het bidden onder tranen der Reformateurs, hunne neiging tot wereldvlucht vinden wij terug bij Jacob Jansz. Intusschen mag ik, om billijk te zijn, het onderscheid niet verzwijgen: deze laatste „versuymde den publycken godsdienst niet, maar ging veel te kercken, doch meest des avonds om de predicatie te hooren, bij de gemeyne gebeden de syne te voegen en andere oefeningen der godsaligheyt waer te nemen." Maar vergeten wij niet dat hij vele jaren vóór de Reformateurs leefde. De ervaring had toen nog niet een zoo krachtig besef kunnen wakker roepen dat men, om het godsdienstig-zedelijk leven te verhoogen, aan de bestaande kerken den rug had toe te keeren. Eerst moest nog het streven der piëtisten komen: hervorming, maar *binnen* de sfeer der kerk. Toen deze pogingen aan vele, voor 't overige zeer verschillende vromen op den duur niet doeltreffend bleken, eerst toen braken zij voor goed met de kerk en zochten zij hun arbeidsveld daarbuiten. Is niet De Labadie dezen weg gegaan? Noemde het volk in de 18de eeuw onder de zes predikanten, die de beoefening der ware godzaligheid gebracht hadden, niet in één adem [1]) Willem Teellinck, den vader van het piëtisme, en Jacob Koelman, den te Sluis afgezetten predikant, die later te Amsterdam de bescherming van Van Beuningen noodig had om zijne conventikels te houden? En wanneer nu de verwerping van

[1]) Heppe, Geschichte des Pietismus und der Mystik.

de kerk zoo nadrukkelijk een der hoofdkenmerken van de Reformateurs wordt genoemd: ook hierin zijn zij niet oorspronkelijk geweest, maar hebben zij het voetspoor van anderen gedrukt. Nogmaals kies ik een voorbeeld. Reeds Camphuysen (1586—1627), de individualist bij uitnemendheid, had het ideaal: „noch kercken, noch kerckenraden, noch alle dat uytterlycke fatsoen." [1]) Ook hij zag daarin „heerschappye ende Pausdom." „Waarom" — vraagt hij — „had men niet genoeg aan de onzichtbare kerk, die verspreid is over de geheele aarde, en bestaat uit die Christenen, die gezind zijn den wil Gods te doen?" En al zegt de zachtmoedige dichter het niet zoo vinnig als velen der Reformateurs, hij steekt het evenmin onder stoelen of banken dat, naar zijn oordeel, het predikambt geen recht van bestaan heeft. De „Christelycke Religie" is „*in de menschen selven*", — zij zijn „van God geleert", en hebben dus „gene luyden van authoriteyt van noode." Altegader beginselen door de „nieuwe vromen" van vijftig jaar later gehuldigd.

Dien naam zou men met meer recht aan de Reformateurs mogen geven wanneer hun godsdienst inderdaad ten nauwste samenhing met de wijsbegeerte van de nieuwere philosophen. In de paragraaf „zijn eigen meester" heeft Dr. Hylkema die verwantschap zoo veel mogelijk in 't licht gesteld. „Wees Descartes" — lezen wij — „als uitgangspunt zijner philosophie aan: twijfel aan wat hij had gehoord of gezien, aan wat hem van der jeugd af als onbetwistbaar juist was geleerd, aan wat wijze mannen en gezaghebbende schriften met stelligheid hadden verkondigd — de Reformateurs handelden op hun terrein desgelijks." Hieruit zou dan te verklaren zijn waarom zij niet naar menschen luisterden, maar tot zichzelven inkeerden en het inwendig licht volgden. — De zaak is, dunkt mij, veel eenvoudiger. De besten onder hen stonden op den grondslag, ik zeg niet van het Christendom, zooals het ge- en verworden was, maar van het Evangelie. Op dit standpunt te wijzen is veelal reeds voldoende om hunne afwijkingen van kerkelijke leeringen en gevestigde overtuigingen te verklaren. Ik zal daarom niet ontkennen dat Descartes invloed op hen heeft geoefend, ik geloof alleen dat deze geringer is geweest dan Dr. Hylkema aanneemt.

Doch waarom zouden wij naar „nieuwe vroomheid" zoeken?

[1]) Theol. Werken, uitgave van 1699, blz. 633.

Wanneer harten vol krachtig en frisch gevoel het oude in zich opnemen en doorleven, komt straks dat oude in telkens nieuwe en eigenaardige vormen voor den dag. Dat velen onder de Reformateurs de schatten van het Evangelie niet als een dood bezit aanvaard, dat zij die kostbare erfenis zelven verworven en bezeten hebben, — het is hunne niet geringe verdienste. Zoo maken zij tegenover de gelijkvormige massa der kerkelijken ten slotte toch den indruk van „nieuwe vromen."

III.

Mijne laatste opmerking betreft niet meer de Reformateurs zelven, maar de nawerking van hunne ideeën op latere geslachten. Na 't voorgaande spreekt 't van zelf dat ik aan deze 17de eeuwsche hervormers niet zulk een vèrstrekkenden invloed toeschrijf als Dr. Hylkema. Volgens hem is hunne beweging machtig geweest tot in hare gevolgen. Wanneer hij den blik laat gaan over de kerkgeschiedenis van veel later tijd, meent hij telkens den geest zijner Reformateurs terug te vinden, b.v. in de ten jare 1797 door de Rotterdamsche Remonstranten in het werk gestelde poging om alle protestantsche gezindten te doen samensmelten. Niet altijd houdt hij bij zijne stoute combinaties den vasten grond onder de voeten; en deze ontzinkt hem op bedenkelijke wijze als hij zegt: „Kortom, de reformatie-beweging anticipeerde niet slechts allerlei wat in de 18de en in het begin van de 19de eeuw door den geest van den nieuwen tijd naar voren werd gebracht: de zoowel rationalistische als mystieke geringschatting van de rechtzinnigheid, het bij de Fransche omwenteling in verschillende constituties neergelegde beginsel van gelijkheid aller kerken voor de wet, de door Lessing's Nathan geïllustreerde idee van een Christendom buiten Christus, Schleiermacher's innerlijke religie — zij was zelfs het prototype van het hedendaagsche modernisme." —

Onwillekeurig heb ik in mijne beoordeeling toegegeven aan de zucht, eerst aan te wijzen wat in Dr. Hylkema's belangwekkende studie tot tegenspraak prikkelt. Gelijk het echter onmogelijk is dit boek uit handen te leggen zonder verplichting jegens den schrijver te gevoelen, zoo wil ik ten slotte gaarne aan mijne waardeering het woord

laten. Rijk is het materiaal dat Dr. Hylkema met onvermoeiden ijver bij elkander heeft gebracht. Er is dan ook veel van hem te leeren: bij de beoefening van de Nederlandsche kerkgeschiedenis kan zijn werk telkens diensten bewijzen. Wat hij ons in zulk een helderen, aangenamen, soms teekenachtigen stijl mededeelt is de vrucht van degelijke studie. Meer nog: het draagt overal de sporen van die waarheidsliefde, welke de hoogste deugd is van den geschiedvorscher. Zelfs waar men slechts ten deele met hem instemt, blijft men die beste aller eigenschappen waardeeren.

W. J. KÜHLER.

OVERZICHT DER NEDERLANDSCHE LETTEREN.

IX.

VROUWEN EN DAMES IN DE LITERATUUR.

Marie Metz-Koning. Dominee Geeston. (C. A. J. van Dishoeck).
„ De Ring. (C. A. J. van Dishoeck).
Anna de Savornin Lohman. Jonge Roeping. (L. J. Veen).
Ina Boudier-Bakker. Het Beloofde Land. (P. N. van Kampen & Zn).
„ Wat komen zal. (P. N. van Kampen & Zn).
Anna van Gogh-Kaulbach. Jeugd. (P. N. van Kampen & Zn).
Johanna Breevoort. Karakterzonde en Levensleed. (D. A. Daamen).
M. Constant. Liefde. (Van Holkema & Warendorf).
Louise B. B. Janneke de Pionierster. (Van Holkema & Warendorf).
Fenna de Meijier. Ik worstel en kom boven. (P. N. van Kampen & Zn).

Zoo zegt men het immers? — de vrouw, meer dan de man, kent, in hare liefde, de algeheele en de zich-zelf-verlorene overgave, die het schoonste merk zijn van haren bizonderen aard.

Maar hoe komt het dan toch, is men geneigd te vragen, dat, zoo strijdig met de haar algemeen toegekende eigenschappen, de vrouw-in-de-letterkunde maar zoo uiterst zelden vertoont dat volledig, zelf-vergetene zich geven aan wat hare liefde wekte, om in 't woord het heerlijk weder te baren?

Waarom toch hebben al die schrijvende vrouwen de hoofden en harten zoo boordevol van sociologietjes, ethisch-heidjes, wereldmoraaltjes, — zelf-overgestoofde sociologietjes uit de derde hand, o zoo oorspronkelijke allemans-ethischheidjes, en wereld-moraaltjes van den kouden grond —; waarom zijn al die schrijvende vrou-

wen toch zoo vol van haar gewichtig zelf en altijd weer van zichzelf, van haar „idealen", haar „zielemooi", haar „levensbeschouwing" van rúim-ontwikkelde dame, zoodat al haar werk ervan als vermuft en kwalijk riekt? Waarom schrijft zoo zelden een vrouw haar „Orpheus in de Dessa"?

* * *

„Dominee Geeston" van mevrouw Metz-Koning is een onverdragelijk boek.

Mevrouw Metz-Koning heeft, naast een enkel mooi sprookje, veel onverdragelijke boeken geschreven, apologen en allegorieën en „autologieën", zinrijke sproken „voor groote menschen" en leerrijke vertelsels.

Of liever, om heel en al eerlijk te wezen, „Dominee Geeston" zóu een volkomen onuitstaanbaar boek zijn, en mevrouw Metz-Koning zou een menigte volkomen onuitstaanbare boeken hébben geschreven, kwam er niet telkens een klein adertje van allerliefste oolijkheid zóó uit haar hart in dat dor verstandswerk geloopen.

Die oolijkheid van mevrouw Metz-Koning doet soms veel vergeven; maar wat ze niet vermag, dat is: een slecht boek maken tot een goed.

De objectiefst-bedoelde verhalen van mevrouw Metz-Koning zijn voor een deel een onverholen, voor een ander deel een slechts ternauwernood verholen bezig-zijn van mevrouw Metz-Koning met.... mevrouw Metz-Koning.

En dit wordt nu niet door ons gezegd, omdat de schrijfster in haar „Dominee Geeston", met wat naief-aanhoorende zinnetjes, zichzelve nog eens gauw, zooals zij uiterlijk reilt en zeilt, tusschen deze boekenmenschen schijnt te hebben doen figureeren: Gabrielle, „getrouwd met een practiseerend arts", zelve „erkend auteur, die 't lezend publiek verbaast door hare productiviteit", en die zulke zware en diepzinnige boeken schrijft, dat, zooals de schrijfster Noortje laat zeggen, men haar wel persoonlijk kennen moet om ze te begrijpen!...

Nietwaar, dit blijft een kleine onbeholpenheid, een naïveteit.

De oorzaak onzer bewering ligt dieper, is moeilijk op te graven en in positieve woorden neer te leggen... zij schuilt in het *ontbreken* van allerlei qualiteiten eerder dan in wat daar stáát; zoo

kan het gebeuren dat, na het eerste bezoek van een u onbekend iemand, die geen onbescheiden woord uitte, niet repte van zichzelf, ge toch zegt: wat een pedante kerel!; zat het in de scheiding van zijn haar, of in zijn manier van loopen, in zijn stemklank of in zijn oogopslag...? ge weet het niet, maar wat ge wèl weet: 't is een pedante kerel...

Zoo ook met mevrouw Metz-Koning's boek... de auteur vertelt, zeker, over dominee Geeston, over Willy, over mevrouw van Paetsen, maar gij weet, daar-onderdoor, mevrouw Metz-Koning is, in den grond, altijd bezig met... mevrouw Metz-Koning.

Waarom — het lijkt toch zoo eenvoudig — waarom, toen deze schrijfster de geschiedenis van Geeston en zijn pleegkind Willy wou schrijven, kon zij toen niet rustig, zuiver, en... geduldig, en... nederig, nederig vooral, dien man, dat kind in hun eigen innerlijke en uiterlijke leven bespieden, beluisteren, doorvoelen, totdat in hen zelf en in hun omgeving, die twee wezens geen enkel geheim meer voor haar hadden, tot zij elk meubelstuk uit hun huis zag — welken inventaris zij ons natuurlijk niet behoefde mede te deelen —, den vorm van hun nagels en al hun onbewuste gedachten kende — wat zij ons alles evenmin behoefde te detailleeren. 't Kwam er maar op aan, dat de schrijfster-voor-zich alles wist, en dus, al schrijvende, voortdurend stond in de volle sfeer.

Zoo deed zij niet...... maar God! mevrouw Metz-Koning heeft ook zooveel ideeën, zooveel gevoelens, zooveel stemmingen, zooveel schoonheids-zin, verontwaardiging, verhevenheid en levensvisie, dat, nietwaar, zij zoo maar uit al die denkbeelden en sentimenten en gewaarwordingen te delven heeft, om heele vrachten van boeken vol te schrijven.... ze is zelve zoo rijk, zij kan wel honderd interessante menschen fabriceeren... Geeston, Willy, dat komt natuurlijk alles vanzelf terecht!

Doch dat is het nu juist; het komt volstrekt niet vanzelf terecht!

Psychologie behoeft niet te wezen 'n opzettelijk-moeizaam dooreenwringen van sentimenten, waaraan geen eind komt, zooals sommigen dat absoluut-noodzakelijk schijnen te vinden, — maar zóó'n gemakkelijk spelletje als voor mevrouw Metz-Koning is ze toch ook niet!

Zóo knap! deze schrijfster is met het aangeven van haar karakters en toestanden dadelijk klaar!

Wie, wat is dominee Geeston? — mevrouw Metz-Koning zal 't u gauw vertellen; en wij krijgen, al op de eerste bladzijde, een onwezenlijk, hoogvliegerig relaas aangaande een man, over wiens wezen „werkelijk" een schijn lag, „die hem zóó onderscheidde van alle andere menschen, dat om hem heen altijd meer licht leek te zijn dan rond hen; dat waar hij was, het banale, het triviale (!) vanzelf verdween" enz.

Hoe staat Geeston tegenover zijn pleegkind? — mevrouw Metz-Koning trekt een bedenkelijk gezicht: ja, dat is heel moeilijk en heel subtiel, maar als men diep voelt en diepvoelende schrijvers leest.... en een toepasselijk zinnetje uit Maeterlincks „la Sagesse et la Destinée", dat die behulpzame dominee Geeston zoo vriendelijk-van-pas in zijn waranda zit te lezen, moet ons in de goede richting voeren: „il y a autant de genres de vies intérieures qu'il y en a d'extérieures enz. enz.

Wie, wat is Willy? — nòg lastiger, zegt mevrouw Metz-Koning, zoo'n kinderzieltje.... maar toch, ik vlei me, u dat zóó wel te kunnen ontsluieren; en ze vergast ons op een allerverfoeilijkst-*bedacht* scènetje, een lievig-preciesjes in der schrijfster sprookjeshoofd uitgesponnen verhaaltje van koningin Livinia, de afgeslagen zonnebloem; een bedriegelijk, want zoo doddig-kinderlijk lijkend, maar in den grond, door zijn tastbare pasklaar-gemaaktheid, weevalsch verzinseltje, met die vreeselijke symboliek: het driftige kind, dat de zich misdragende, niet rechtop staande bloem „liever den kop afslaat", zooals hij later in een zelfde drift-moment, zich zal storten op zijn eindelijk ontdekten vader, den verleider zijner moeder.

Nu zal men ons tegenwerpen: maar, met uw verlof... dat bedachte verhaaltje, dat verzinsel... natuurlijk... mevrouw Metz-Koning kan immers den heelen Dominee Geeston, de heele Willy, met huid en haar verzonnen hebben, waarom zou dan niet......?

En, zeker, stemmen wij graag toe,... een roman, een novelle kan natuurlijk van a tot z louter verzonnen zijn... maar, en hier zit 'm weer een fijne knoop, zij mag niet louter verzonnen *blijven*. De door den wil en de gaven onzer fantasie geboren wezens moeten, als buiten ons in werkelijkheid levend, tegenover ons komen te staan, — zelf-geschapen raadselen, die wij opnieuw

te ontraadselen hebben en te doorgronden. Wij kunnen die niet, als jonge katten, achter het klosje onzer bedenkseltjes laten aanloopen, zooals mevrouw Metz-Koning gelieft te doen. Wij leven en denken mèt die wezens mee, láten ze niet praten, dóen ze niet handelen, wij hóóren ze spreken en zíen ze doen. Onnaspeurbaar ver in de onbewuste sferen van ons zelf, moet voortdurend dat wonderbare wisselspel plaats vinden van scheppen en het geschapene objectiveeren.

Maar van het schrijven in dien geestes-toestand is een z. g. poëtisch scènetje ter karakter-omschrijving, als mevrouw Metz-Koning gaf in haar „Willy en de zonnebloem", wel het allerverst verwijderd.

En zoo kwam het dan, dat van het kern-gegeven dezer geschiedenis, de geestelijke uiteenloopingen, geslotenheden en botsingen, ondanks groote genegenheid, tusschen pleegvader en pleegkind, — dat van dit mooie gegeven de schrijfster zoo goed als niets terecht bracht, en met allerlei nog al onbeduidende, ook soms wel wat malle bijgeschiedenisjes het geheel moest redden en *aan ons verstand brengen*. De *groote*, diepere observatie en omvatting van het levens-geheel ontbreekt in dit boek.

Op een lager plan echter, heeft Marie Metz-Koning niettemin ook hier menig voorbeeld gegeven van wat zij wèl kan; vele *kleine* levensopmerkingetjes, die met haar frissche en pintere oogen zij om zich heen maakte, die bracht zij, wel aardig en eenvoudig uitgedrukt, op allerlei plaatsen naar voren.

Zie, op bladzijde 5, Willy's physiek portretje:

„Beneden in den tuin... hurkte een kleine jongen op het hel-lichte grintpad. Hij droeg een blauw en wit gestreept linnen pakje, was forsch gebouwd en zag er uit als een vol-gezond kind. Een breed-gerande witte, naar beneden gebogen, wat achterover gedragen strohoed, met opzij afhangende zwarte linten, beschaduwde zijn gezichtje: het schrandere voorhoofd, de hard-blauwe, nu door de dichte wimpers verdonkerde oogen, de warm-roode wangen en den nek waartegen een witte matrozen-kraag opbolderde..."

Zie even verder ook Willy bij het grasrandje hurken, om de halmen te snijden:

„Het was hem blijkbaar verboden, met zijn strak-gespannen broek-knietjes te knielen op het grint; want telkens als hij, balanceerend op de teenen, voorover viel, blikte hij, gauw weer met

behulp van zijn handjes overeind, snel naar de warande en ademde diep in van verruiming, omdat Geeston niet keek."

Dat zijn de kleine, goede dingen in het werk van deze schrijfster. En het sprengetje van leukheid, dat wij in haar sprookjes zoo vaak met vreugde uit den zandigen grond harer „zinrijkheid" hoorden opborrelen, hoe aardig ritselt het ook hier weer in die „domineetjes, die er juist voor de liefde zijn", en in dat heele gespreksstukje tusschen Noortje, Bart en Geeston over de Pythia.

Een enkele maal echter komt Marie Metz-Koning verder dan tot zulk een op-zich-zelf-staand goed trekje, worden een aantal van die kleine levens-observatie's zóó verbonden en verwerkt, dat de lezing niet langer den toch altijd wat nuchteren indruk laat van: „heel goed opgemerkt... heel aardig *te pas gebracht*", zooals bij Willy's broeksknietjes, maar dat werkelijk een min of meer sensitief levensbeeld zoo-ineens, vol levend, ons gevoel komt binnengevaren.

Dergelijke fragmenten zijn zeldzaam bij Marie Metz-Koning, maar dat ze er zijn, doet ons tevens erkennen, dat deze schrijfster behalve voor sprookjes, ook voor realistische uitbeelding eenig talent heeft.

Een voorbeeld van zulk een dieper-doorvoeld levensbeeld vinden wij, schoon nog zwak en met veel gebreken, in de tweede schets van den novellen-bundel „De Ring".

„Ziek" heet deze schets, die in een twaalftal bladzijden het komen van een zenuwziek vrouwtje in een sanatorium beschrijft; de tweede helft beteekent niet veel, doch de aanvang is goed:

„De koetsier, achter haar, sjorde met de koffers. Hij riep iets. Naderende voetstappen knerpten over 't natte grint. De breede glasdeur van het hotel blikkerde open. Een knecht met roze-rood katoenen jasje kwam.

Moest ze nu den koetsier nog betalen? Langzaam 't hoofd wendend talmde ze, en trachtte een gedachte duidelijk in zich te doen worden; maar 't leek of haar gedachten voorbij-trekkende mistwolken waren, ongrijpbaar.

Ze was zoo moe; al maanden-lang was ze zoo moe; en de reis, alleen, had haar nòg moeder gemaakt.

Nee, maar wat teutte ze toch! De dokter had immers geschreven dat hij 't rijtuig stuurde. Dan zou ze 't vanzelf wel op de rekening

vinden. Haar hand, al naar haar zak gedwaald, ging weer terug.

O, ja, haar parapluie lag nog in 't rijtuig. Ze keerde zich om.

— M'n paraplui!

De knecht die den koetsier hielp, iets sjofeler dan die bij de deur: een leeren voorschoot had hij aan, gaf haar de paraplui. Nog een knecht kwam van achter 't hotel geloopen, en begon met de andere samen de koffers weg te dragen. Die met 't rozerood jasje was nu bij 't rijtuig".

En wat daar volgt ook is, even eenvoudig, tot een stemmingsuiting gekomen: haar kennismaking met den dokter, haar zien van de twee dames, het naar boven gaan langs de trap „netjes, met koperen looper-roeden en koperen leuning. Alles deed prettig aan; alles was netjes; er werd nergens gewerkt. Vooral die witte trap, met koperen leuning tegen witten muur *gaf een mooi stil gevoel van vanzelf-helderheid.*"

Waarom hebben de laatste, door ons gecursiveerde woorden een opzichzelf uitmuntende opmerking nu weer ten halve bedorven?

Omdat de strakheid der stemming zich lichtelijk ging ontbinden en even den poëzie-wijzen neus van de schrijfster laat dóórtippen...

De zieke vrouw, die daar de stille, zuivere trap opgaat, komt namelijk in de verste verte niet tot het bewustzijn, dat de door die zuiverheid gewekte stemming „mooi" zou zijn. De zenuwlijderes gevoelt iets aangenaams, iets genoegelijks, iets kalmeerends, iets „stils" op die keurig-verzorgde trap, waar nooit een vuil en rumoerig geschrob schijnt noodig te wezen; en nu is zulk een gevoel van genot in rustige helderheid wel een „mooi" gevoel, en, naderhand zich dien indruk herinnerend en de gevoels-nuance die erdoor ontstond, zou ook de vrouw-zelf dat gevoel wellicht als „mooi" kunnen qualificeeren, maar op het moment der aandoening geenszins. Het is dan ook mevrouw Metz-Koning die, met dat „mooi-stil", in eigen persoon hier tusschenbeidekomt.

Er zijn in dit fragment fouten van grover aard.

Zoo het uit de stemming weg- en vooruit-loopend zinnetje over 's dokters „blikkerend" lorgnet: „Later leerde ze dat lorgnet toch prettig vinden, omdat 't zoo indifferent deed; terwijl indifferente dingen haar kalmeerden."

Uit van Eeden's „Koele Meren" herinnert zich deze of gene dergelijke zinnetjes... En had ze mooi en rustig gevonden... Wij ook! Doch in den vlakken *verhaal*-trant en in den *samenhang* van een groot werk, kunnen ze, hoewel lang niet altijd en slechts in zekere eigenaardige gevallen, zeer geoorloofd niet alleen, maar weldadig en schoon zijn van hoog-overzien; hier echter, waar 't een enkel uur van *stemming* geldt, deugen ze, gansch buiten die stemming om, en bovendien voorbarigend over een „later", waarvan we nooit meer iets dan dit ééne vernemen, zeer zeker niet.

Een gebrek, dat nog twee andere, in dit overzicht besproken schrijfsters vertoonen, — en sterker zelfs, maar toch, wijl in werk van zooveel grooter omvang, minder hinderlijk — dat is het weinig kostbaar-strakke, het klungelige in een over verschillende fragmenten verdeelde teekening van een persoon, of van een brok natuur, — van welke teekening dan die verschillende deelen niet schoon aaneensluiten in stijging of vervloeiing van voorgaand in volgend fragment, doch, klakkeloos en onverschillig herhalend, elkander dekken en vlekken.

In een toch groote precieusheid vergende schets van twaalf bladzijden wordt ons hier driemaal de herfstelijke hôtel-tuin beschreven, terwijl nòch een climax in die beschrijvingen, nòch essentieele aanvulling die herhaling wettigt.

Op bladzijde 18 vinden we:

„Om den hoek van 't hotel, onder de leege warande, waar lusteloos, tegen pilaren, verregende roze-struiken klommen, en waar op den steenen vloer kleffe, gele kastanjeblaren plakten, afgewaaid van de groote, regen-rebbelende boomen", enz.

Op bladzijde 20:

„... voor een raam uitziende in den tuin: triest, nat, leeg, al schemerig, met verwaaide boomen en overal doode blaren".

En op bladzijde 22:

„... keerde ze zich naar 't raam, dat ook uitzicht gaf op den tuin: *een 's zomers zeker wel mooien tuin, maar die nu droef en verlaten leek*," als hadden we van dien heelen tuin nog niets gezien! Hier laat zich eerst duidelijk betrappen, wat met *verkeerd* herhalen door ons bedoeld wordt; (want herhalen, juist in een telkens weer

opgevatte natuurbeschrijving, wij gaven er eens een voorbeeld van uit het proza van Van der Vijgh, [1]) kàn heel mooi zijn!); dit derde fragmentje nu, ondanks zijn aanvangen met „dat *ook* uitzicht gaf op den tuin", heeft, in de gecursiveerde woorden, het onmiskenbaar accent van een *eersten* aanblik; de aanhalingen op blz. 18 en 20 in aanmerking genomen, zijn die woorden dus foutief; toch is 't goed, de patiente, voor 't eerst op de kamer, waar ze misschien maanden lang verblijven zal, naar haar uitzicht te doen zien; maar nu had de *herhaalde verzuchting*, en als zoodanig, van de patiente zelve moeten komen: „hè, wat was die tuin toch droef en verlaten." — Dan lag er de obsessie in, die de zenuwzieke van die triestheid ondervindt; 't geen de schijfster waarschijnlijk met die mislukte herhalingen wilde. Nu wekken die herhalingen bij den lezer eenvoudig een indruk van vervelende slordigheid.

Kleinigheden, zal men zeggen; maar honderden van die kleinigheden maken iets tot „nu ja wel goed werk" of tot een meesterstuk.

Nog een klein, even waardevol trekje als die sensatie van „vanzelf-helderheid" vinden wij in het schetje „De Prins".

Kleine badgast-logeetjes, geïntrigeerd door het vreemde geval van een ziek Duitsch jongetje, dat altoos maar stil en bleek in zijn badstoel zit, het Prinsje, — komen hem nooden tot medespel.

„Ich bin ein Prinz".

„Hij zei het heel zacht, of hij de woorden tegen zijn zin door 't smalle mondje liet gaan...." enz.

„Ook de bonne had het gehoord en met ietwat ongerust-verwijtenden blik: „Aber Rudolf" gezegd; waarop het prinsje, hoogblozend, zijn handjes druk bewegend, een langen, snel-gesproken zin, antwoordde, dien niemand verstond...." enz.

„Maar een klein jongetje.... had een fraai, rose schelpje opgeraapt, dat hij nu het prinsje toereikte, die 't aannam, tusschen zijn smalle, onbewegelijke lippen zeggend:

— Danke; die hab' ich sèhr gerne.

„Hij keek er niet naar, maar bleef met het schelpje in de kleine, witte hand geklemd, rechtop zitten...."

Ook in het vertelseltje „De Wonderen rondom Pim" is wel iets

---

[1]) „De Gids" van Mei 1904, blz. 298.

aardigs, doch dit is meer van het aardige, dat blijft in de buurt van Willy's broeksknietjes.

De overige verhaaltjes van dezen bundel — uitgezonderd misschien de aanvangsvertelling „De Ring", het wat geheimzinnige schetsje, dat in de verte aan de novellen van George Egerton herinnert, en wel eenige charme heeft — ze zijn van zoo weinig beteekenis, dat wij het zwijgen er toe doen.

Met verscheidene dezer stukjes raakt Mevr. Metz-Koning zelfs geheel en al buiten het terrein der vrouw-in-de-letterkunde, om met lief-melancholieke pasjes te gaan wandelen in de tuintjes der dames-in-de-bellettrie; „Dooding", „Bekneld", „Avond", — Anna de Savornin Lohman [1]) in haar slechtste periode van bijv. „Het Inwendige Leven" bracht het er wel even goed af.....

En wat nu — ten deele wel buiten de dadelijke schuld der schrijfster om — een boek als Dominee Geeston en het meerendeel der verhaaltjes uit „de Ring" en sommige vroegere bundels, — wat nu deze zeer zwakke maar op zich zelf onschuldige voortbrengsels zoo wee doet lijken, dat is de rond deze onbeduidendheden versmeltende mooi-vinderij talloozer „artistieke" vrouwen en meisjes, die van mevrouw Metz-Koning een „fraai uitgevoerd portret in heliogravure op geschept papier à ƒ 1.—" [2]) op het schrijftafeltje hebben staan, en elkaar met smachtende gewichtigheden komen vertellen, hoe „hoog" en „innig" en „snoezig"

[1]) Van juffrouw Lohman gesproken: die is terechtgekomen. Onwelwillende kritiek had deze inderdaad zéér moedige freule te kwader ure in de literatuur betrokken; doch in den grond had zij wel nimmer met de Nederlandsche letteren veel uit-te-staan.

Anna de Savornin Lohman werd redactrice van „De Hollandsche Lelie", verzamelde daarna hare hoofdartikeltjes in het boekje „Jonge Roeping".

Dit is een formeel démenti aan de kritiek. Den laster is de weg afgesneden. Maar laat juffrouw Lohman nu met allerlei romans geen nieuwen aanstoot geven, niet noodeloos zich opnieuw in literaire opspraak brengen! — Wie benieuwd is naar wat Anna Lohman overal van denkt, kan dat nu immers vrij bondig en dikwijls aardig en flink gezegd, van haar te weten komen! Waarom dan zou zij nog weer van die dikke boeken gaan bakken, taaie pakken romandeeg om een paar schrale, verstolen ideeën-krentjes!

[2]) Zie, voor in ieder deel, de lijst der verschenen werken van deze schrijfster.

Marie Metz-Koning is, — zooals zij vroeger met opgewonden blosjes en in holle bevlieging, saam converseerden over hoe „waar" en hoe „eerlijk" en hoe „heroïek" dat „Vragensmoede" toch was.

* * *

Dezelfde, misschien nog een weinig onnoozeler, wijl nòg wijsneuziger, vereering waart er rond „Het Beloofde Land" van Ina Boudier-Bakker.

Hier kan de schrijfster het nu werkelijk niet helpen, — maar o! de sóórt jonge meisjes van om en bij de dertig, die zich, al dwepend, een zedelijken en karaktersterkenden ruggesteun lezen aan dit boek!

Was het de uitwademing der ietwat kleffe zielsaandoeningen van dat slag „hoog-staande" lezeressen, eer dan het boek zelf, dat ons bij de lezing met zoo een onverklaarbaren tegenzin vervulde?

Wij gelooven 't.

„Het Beloofde Land" immers is op zichzelf wat men zoo gewoonlijk een veelbelovend boek noemt. Wie zoo, egaal volgehouden, zonder bepaalde flaters of zwakheids-noodmiddelen, een moeilijk werk als het schrijven dezer ideëel-fantastisch-realistisch-lyrische geschiedenis er af brengt, nu, die kent wel wat.

Maar toch heeft Ina Boudier-Bakker hiermee iets ondernomen, dat ook weer te ver bóven haar krachten lag, om een werkelijk waardevol resultaat te verkrijgen.

Er is, denken wij zoo, bij Ina Boudier-Bakker een reactie gaande geweest tegen „al dat realisme en klein-burgerlijke" in onze huidige letteren.

Wij vinden dat wel loffelijk van Ina Boudier-Bakker, want wij ook zijn al dat „klein-burgerlijk realisme" beu.

Maar nu moeten wij elkander goed begrijpen.

Wij zijn niet beu het realisme, waarin kleine burgerluiden leven, maar het klein-burgerlijke, van de schrijvers uit, dat dit realisme dan gewoonlijk benepen houdt.

Van Looy mag — en graag! — nog tien boeken als „Feesten" schrijven, en dan niet óók adellijken of landbouwers, maar ènkel de kleine burgerij verbeelden in zijn proza; nooit zullen wij het moe worden!

Maar het zèlf klein-burgerlijk realisme, ook al gaat het niet over klein-burgerlijke menschen, — het zelf-duffe, enge hokken met de

menschen, die men in zijne beschrijving duffer maakt dan ze zijn, — dat „klein-burgerlijk realisme", waarmee onze literatuur in middelmatigheid dreigt te verloopen, daar hebben wij genoeg van; omdat het, uit zijn aard, niet tot de Schoonheid kàn behooren.

Maar of nu anderen komen met fantastisch-ideëel-lyrisch werk, dat ook maar weer middelmatig is, — daar zijn we niets beter mee af!

De fout van „Het Beloofde Land" is, dat de schrijfster, wellicht doordat zij te veel wòu geven een verhaal-zoo-en-zus, — niet intuïtief (want zooiets moet men toch hoofdzakelijk intuïtief benaderen) de ware verhouding vond tusschen realiteit en poëtische verwaarloozing der realiteit.

Wat is dat toch voor een zonderling gehucht, dat Lode...? hoe winnen de menschen er hun dagelijksch brood, dat ze toch nog al goed schijnen te hebben...? zoo stribbelt onze geest onder het lezen tegen.... hun geslacht moet dan wel gered door die heide-ontginning, maar van armoede inderdaad merken wij nooit een spoor... En Eli.... wij kennen wel uit een proloogje zijn stamboom tot het zooveelste geslacht, maar eigenlijk is hij zoo vreemd ons als een bewoner van Mars..... Hij is wel schrikkelijk edel, en hij worstelt aandoenlijk voor hooge idealen.... maar hij kon van te voren uitrekenen, dat hij tòch geen geld had, om dat heele dorp aan een voorloopig geheel onproductief ontginnen te houden.... En die Berend, die zijn eigen kunstenaarsschap zoo hartroerend opoffert voor de kunstenaarstoekomst van zijn eenigen zoon, had die ook niet eenvoudiger en verstandiger gedaan, in de stad bij dien zoon te blijven, hem voorthelpend en sterkend tegen het leven, in plaats van ver op de hei te komen beeldjessnijden, om geld voor hem te verdienen? Kon hij dat dan niet in de stad? En kon hij zijn oude moeder, die eerst jaar-in jaar-uit Homerisch zit te wachten op de hei, tòch niet eens een bezoekje hebben gebracht?

Nu meene men niet, dat wij van de schrijfster omtrent alle deze en tallooze andere punten naderen uitleg zouden verlangen, een logischer voorstelling der feiten, of wat van dien aard dan ook.

Maar wat wij wel van haar hadden verlangd, dat is, dat zij onzen geest zóó gewikkeld had en gewiegd in de tooveringen van haar onreëele vertelling, dat van al die vragen er geen in ons hoofd kón opkomen!

Wij zouden het niet moeten *willen* weten, ja, wij zouden het jammer moeten vinden, indien ergens de schrijfster, door bijvoeging van alledaagsche bizonderheden, ons schoon-vage droombeeld hadde verduidelijkt....!

Tot die hoogte van geestelijke sfeer heeft Ina Boudier-Bakker haar werk niet vermogen op te voeren. Het blijft een hangen tusschen dít half weten, dát vaag vermoeden, — en de eenige figuur uit het boek, die tot ons spreekt, is Hester Ross, de stille, sterke jonge vrouw, met haar klare, warme liefde door-alles-heen voor den idealist, die zoo hevig streeft en leeft, en toch eigenlijk zoo zwak van geest is en van karakter.

Waar het Ina Boudier—Bakker niet gelukt is, ons het geheel van haar boek als een wonder, naar welks geheimenissen men verder niet vraagt, te doen ontvangen, — daar heeft zij intusschen recht op eenige waardeering van de knapheid, waarmee telkens de lyrische intermezzo'tjes op het weer lager-bij-den-grondsch verhaal overgaan; zonder schok noch stoornis — en zulke overgangen, zoo licht lachwekkend, zijn zoo delicaat! — brengen ze soms zelfs iets van stemming teweeg, iets van mysterie en poëzie.

Die lyrische fragmentjes zelve, — zoolang zij onsaamgestelde gevoelens of simpele situaties hebben weer te geven: de zwerveling weet niet, hoe warm het ouderlijk huis hem wacht (bl. 276) of: de seizoenen rond wacht de oude moeder haar zwervenden zoon, — daar hebben ze wel bekoring van eenvoud en natuurgevoel — zij het thema zoogoed als de zegging van het hier-afgeschrevene wel weer wat al te sterk Multatuliaansch:

„Een jaar is lang.

Als de lente komt dan is er een belofte in de zoelere luchten; dan beven de knoppen onder de nadering van lente-adem, die hen wekt...

Dan zal hij komen.

Hij zal komen, als nog de avond guur en de lucht koud is, maar als reeds de knoppen aan den kastanjeboom zwellen.

Dán zal hij komen in het lange, heldere licht van den vroegzomeravond.

— — — — — — — — — — — — —

Maar de hagels snerpen, en de wind giert over de vlakte, en de landweg is eenzaam en verlaten.

Nu niet — nu de lucht grijs is, en de knoppen zich weer hebben gesloten....

Hij komt nu niet... Want de trilling van belofte, die door de luchten ging, is verstijfd, en het hart met zijn warm verlangen sluit zich huiverend.

Maar het zal zómer worden.

Als de vlier geurt, en het blijde koren is rijp, als de knapen en meisjes zingend loopen op den landweg — hand in hand in den warmen avond — dàn zal hij komen.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

„De vlier bloeit niet meer en het koren ligt gemaaid; de lindebloesem stuift over den weg, en over de hei begint te komen een paarse gloed....

Daar zijn toch zoovelen op den landweg.... maar niet de gestalte van den man, die den weg zoekt naar zijn moeders woning.

Neen niet — *nu* niet — niet in den gloeienden zomer, die scheurt den harden grond, en blaakt in onafgebroken zonnehitte over de hei.

Als het hèrfst is! als de koelere luchten jagen over de hei, als de avonden lang, maar de dagen nog helder en schoon zijn.

Dàn zal hij komen, mijn zoon.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

De heide wordt bruin al, en wèl zijn de avonden lang, maar de dagen niet meer helder en schoon; de herfstregens vallen en door de grauwe luchten vliegen de trekvogels naar warme landen" (blz. 59—61).

Doch komen er forschere orchestratie's in het spel, moet de veelzangige adem des winds vertolkt (blz. 195), de symbolische gang van de Zoekers naar het Beloofde Land (blz. 298), of de Wraak en het droomteeken der Vergiffenis, dan blijft de uitdrukking zéér ver beneden de grootschheid der bedoelingen; 't wordt holle rhetoriek en de woorden gaan aan ons voorbij als een stoet van ledige koetsen:

„Ik heb geleefd, de dagen en nachten door — met dat ééne —
Mijn Haat.
Ik heb gewacht de jaren en jaren — op dat éëne —

Mijn Wraak.

Ik heb gewacht en gehoopt. — Niet als een angstige moeder met bevend verlangen wacht op haar kind.

Niet als de jonge man met vreugde-kloppend hart wacht op zijn liefste....

Ik heb gewacht als een hongerige — gehongerd, gesmacht heb ik naar de ure, dat ik weten zou:

„Hoe hij geboet heeft voor zijn misdaad aan mij, zijn broeder" (blz. 140).

Gelijk met de lyrische fragmenten in dit verhaal, zoodra zij te hoog willen, zoo gaat het met het geheele boek in de rij van Ina Boudier-Bakker's werken.

Waar 't te zware Beloofde Land der schrijfster vrijwel ontzonk, daar slaagde zij in de uitwerking van het eenvoudig-menschelijke gegeven van „Wat komen zal."

In „Het Beloofde Land" staat ook Ina Boudier-Bakker, al is 't dan min of meer verdekt opgesteld, aan de zijde der vrouwen met de ethischheidjes en de wereldmoraal....

Maar in „Wat komen zal" heeft zij zich gansch en al, met heel haar open en onbevangen vrouwelijk en moederlijk gevoel en instinct, weggedacht in het leven van de hoofdfiguur van haar boek, Trees Stolk.

Hier heeft een vrouw met misschien wel minder literair talent dan Marie Metz-Koning, volkomen toegewijd, zonder eenigen hang naar dit of dat, zich weggewischt in het bestaan van een andere vrouw, een vrouw harer verbeelding, dier leven meegeleefd, en — ons mee doen leven tegelijkertijd, volkomen.

Hetzelfde mooie, warme gevoel eener alles-overheerschende en alles-doorgloeiende liefde, dat ons trok tot Hester in „Het Beloofde Land", dat trekt ons, en krachtiger nog, tot Trees Stolk, de ongehuwde moeder met hare groote liefde voor haar ongeboren, dan haar jonge kindje, uit „Wat komen zal".

In „Wat komen zal" is dat gevoel al-eenige hoofdzaak. Om het zuiver te houden, onttrok de schrijfster zich aan alles, wat het vertroebelen mocht — en in wat al moeilijkheden van inwikkeling en fijnere beschrijving, waardoor het boek wellicht mislukt ware, had zij zich niet kunnen steken!

Door dit zeldzaam-voorkomend niets-meer-geven-dan-men-kan, deze eigen kracht zoowel als zwakte bewuste onthouding, is dit boek zoo sympathiek geworden, en wat belangrijker is, geslaagd.

Men moet dus in dit boek niet verwachten een diepe delving naar de verborgenste gedachten van dat vrouwtje, plots wonderbare doorzichten in de teerste roerselen en bewustzijns-vleugen van een menschenhart; — zeer eenvoudig en zeer globaal, maar toch sterk en eigen is hier gebeeld het oer-dierlijke moedergevoel in een weinig complexe, enkel naar liefde geven en ontvangen hunkerende ziel.

Maar aan den anderen kant: dat die moeder een ongehuwd en verlaten winkeljuffrouwtje is, 't is volstrekt niet een drijven naar welke stelling van niet-langer-minachten, van rehabilitatie, of wat diergelijks ook!

En het is dan ook volstrekt niet *de* moederliefde en *de* verlaten winkeljuffrouw, — een, ondanks haar ongecompliceerdheid, zeer apart mensch-wezentje met haar zeer aparte en eigenaardige wijze van gevoelen is hier geteekend.

De uitwerking zelve is in eenvoud bijgebleven de eenvoudigheid van de stof. Het middenstuk van het boek is doorloopend sober en zuiver opgesteld, met slechts even een tintje van te-mooiheid in de gesprekken zoo nu en dan.

In dén aanvang echter — die kwam er voor de schrijfster minder op aan — is het niet streven naar literair-zijn nog literair slordig-zijn gebleven, — wat nu óók niet noodig was.

Op blz. 4 bijv. wordt van Trees' vader gezegd:

„De vader van Trees Stolk, na den vroegen dood van zijn ouders achteruit gezakt, dom, *lichamelijk en geestelijk zwak*", enz.

Op blz. 6 krijgen we, noodeloos, de bijna letterlijke herhaling:

„Stolk was een *zwakkeling* in hooge mate, *lichamelijk en geestelijk*".... nu ja, dat wist ik al, zegt de lezer.

Een ander maal komen er, door die voor 't oogenblik geringere belangstelling der schrijfster, dingen, die men nog wel niet wist, maar.... ook niet gelooft!

De tien- of elfjarige Treesje komt „uit school voorbij het huis van oom en tante Stolk; het licht was op, en ze kon van buiten af de heele kamer overzien, die haar een gewaarwording gaf van groote behagelijkheid en weelde. En terwijl ze voortliep naar huis,

zag ze aldoor die kamer als iets heerlijks, onbereikbaars, *zoo iets van voorname rust.*" — Die „voorname rust" in de gedachten der kleine Trees, kind uit zeer burgerlijk huishouden, die wil er nog zoo grif niet bij ons in.

* * *

Ongeveer op dezelfde wijze, doch in heel wat minderen graad dan Ina Boudier-Bakker's „Wat komen zal", is een der romans van Anna van Gogh-Kaulbach, „Jeugd", een goed boek.

Van heel veel literaire waarde is het niet.

Literair-van-waarde is het zoo weinig, dat men even korzelig wordt bij het vernemen, hoe de hoofdpersoon van het boek Van Deyssel, Gorter, Kloos, Perk zoomaar allemaal lezen en begrijpen zou; deze mededeeling doet zich voor als een hatelijke leugen, daar stijl en woordenkeus van Anna van Gogh-Kaulbach slechts zoo primitieve en negatieve verdiensten hebben, zoo in 't geheel niet tot iets eigen-schoons zijn geworden, dat men sterk betwijfelt, of de schrijfster van de schoonheid der auteurs, die ze bij plukjes noemt, zèlf wel 't fijne gevoeld heeft.

't Beste dat men literair van „Jeugd" kan zeggen is: doorgaans is 't niet al te erg verkeerd; en ook nog: dat 't nooit al te erg verkeerd wordt, daarvan is oorzaak, dat, als Ina Boudier-Bakker in haar „Wat komen zal", deze vrouw, hoezeer een tweederangs-talent, *in beginsel* op de ware wijze, d. i. zonder bijbedoelingen zich weggevend aan haar onderwerp, hare schrijvens-uren heen-leefde.

Haar talent echter staat belangrijk bij dat van Ina Boudier-Bakker achter.

„Jeugd" is veel minder zuiver-sober en vlakaf-gaaf dan „Wat komen zal".

Het is dikwijls rommelig geschreven; het mist de zelfbewuste beperking van Ina Boudier's boek.

Het twintig bladzijden lange vijfde hoofdstukje bijvoorbeeld, dat louter om zichzelf gegeven wordt — immers, noch die kamers nòch haar bewoners, beiden ons zoo uitvoerig beschreven, spelen ook maar de geringste rol in den roman, en 't gansche hoofdstuk, waarin niets van éénig belang gebeurt, kan men zonder schade voor 't geheel zóó schrappen — dat hoofdstukje kan er toch werkelijk niet mee door.

Wie heden ten dage nog weer eens het „paartje" uit zijn boek een „avondje" wil laten meemaken in een dorps-notabelen-kring, zoo'n echt thee-avondje met allerlei oude kennissen van de ouders, — die moet heusch over meer leukheid of scherpe plastiek, of vernuft of stemming kunnen beschikken dan deze schrijfster.

In den aanvang van dat hoofdstuk, volgens het gebruikelijk recept, krijgen wij de beschrijving der kamers, waarin het „avondje" zal plaats hebben.

„Dezelfde smakeloosheid was ook in de meubeleering van de suite: er lag een mooi axminster kleed, donker-warm-rood met zacht-brons bladmotief, maar voor de deuren lagen schel rood- en geel-gestreepte kleedjes. De mahoniehouten meubels, met rood bekleedsel, waren heel glimmend gewreven, zonder een stofje tusschen de randen of naden. Op de tafel in de achterkamer een grof gebloemd tafelkleed, daaroverheen een tafellooper, druk met gouddraad bewerkt, in het midden een mandje met slecht gemaakte kunstbloemen. In 't salon een effen brons-pluche tafelkleed, canapé en stoelen beladen met handwerkjes; antimacassers, kleedjes en kussens, allerlei soort van handwerk pêle-mêle door elkaar: op den schoorsteen, naast de mooie grijs-marmeren pendule, allerlei prullige beeldjes en vaasjes van biscuit en glas, daartusschen als verdwaald, een enkel mooi Chineesch pulletje; in een hoek een vaas Rozenburg op een leelijk tafeltje van nagemaakt onyx met houten, slordig-vergulde randen. Aan den muur een paar goede staalgravures, wat photographieën, portretten van familieleden, en een paar groote borden met slordig-geplakte postzegel-figuren".

Uit soortgelijke, den lezer al bekende intérieurs, kan men nu met behulp dezer boedelbeschrijving, wel om en bij, naar 't ieder persoonlijk invalt, zich dat paar kamers voorstellen. Maar alle licht en schaduw, alle atmosfeer zijn afwezig of hangen af van ieders persoonlijke fantasie. Er schijnt kunstlicht te moeten zijn, want, naar wij hooren, is 't op dien avond November; maar wat voor licht is er, en waar, en hoe hoog hangt het, en hoe valt het, en waarover? we komen het niet te weten, en dat was toch zoo noodig, want alleen door en in het licht zouden wij de voorwerpen kunnen *zien*. Wist de schrijfster het zelve? Haar beschrijving, men weet niet waarom, schijnt eerder bij dag dan bij avond genomen...

Waarlijk, indien ge dezelfde huisnaaister hadt als mevrouw van

Geens, een huisnaaister met een beetje beschaving en begrip, en ge vraagdet haar, hoe het er in de suite bij mevrouw van Geens uitzag, wel, dan zou het verhaal van die huisnaaister u wel evenveel op streek kunnen brengen als de beschrijving van Anna van Gogh-Kaulbach. Want de paar appreciaties, die, hoe elementair ook, de huisnaaister allicht had achterwege gelaten, nu, die hadden wij zelf wel kunnen aanvullen.

Tot die laagte mag een auteur, die zijn werk respecteert, niet afdalen. Dit is schrijverij zonder eenige keuze of relief, zonder stemming of diepte. Voelt men, in zulk een fragment zoozeer beneden het peil van zijn werk te zijn gebleven, dan laat men zoo'n fragment, vooral wanneer het, zooals hier, zeer goed gemist kan worden, eruit.

En het is dubbel jammer, dat de schrijfster zooveel plaats aan dergelijke waardelooze, ja waarde-ontnemende bijkomstigheden heeft ingeruimd, waar in de laatste honderd bladzijden, die er het meest op aankomen, doch afgeroffeld schijnen, ons het gevoelsleven van Leida wel wat al te sommair in z'n naar buiten komende resultaten wordt te hooren, niet te beleven gegeven.

Ondanks dit alles is „Jeugd" een sympathiek boek.

Het niet gemakkelijk van banale sentimentaliteit vrij te houden onderwerp: de jongen, die tegen 's vaders liefste verlangen artist wil worden, die het meisje, dat hij liefheeft, niet kàn trouwen om finantieele bezwaren, tot, na een jarenlang-traîneerend engagement, hij zich zijn jeugdliefde ziet ontvallen, waarbij het meisje, al zoo jong niet meer, wel het zieligst achterblijft, daar hem zijn kunst rest, — dit gegeven heeft Anna van Gogh-Kaulbach met een tot ver over de helft van haar boek bijblijvende frischheid en met een levende „jeugd" geschreven, die van den ernst en de echtheid van het schrijvers-talent, dat, zij 't dan niet zoo wonder-groot, het hare is, voldoende overtuigen.

* * *

Toevallig, door een uitvoerige biographie in een tijdschrift, zijn wij kortelings eenige merkwaardige bizonderheden te weten gekomen uit het leven der schrijfster van „Karakterzonde en Levensleed", mejuffrouw Johanna Breevoort.

Of nu het kennen dezer bizonderheden, het kennen vooral van deze omstandigheid, dat Johanna Breevoort, autodidacte, eenvoudig *dienstbode* was, toen zij haar romans schreef, invloed mag uitoefenen op ons oordeel over haar werk?

Neen... en ja!

Of de schrijfster van „Karakterzonde en Levensleed" een fabrieksmeisje, een majoors-weduwe of een kostschoolkind was, het boek, zooals het daar voor ons ligt, zal er niet door veranderen. Dit boek nu is, om zichzelfs wil, in genen deele een buitengewoon merkwaardig boek, en de treffendste bizonderheden uit het leven van Johanna Breevoort zullen het, om zichzelfs wil, niet tot zoodanig maken.

Indien Johanna Breevoort dan ook, in den loop der jaren, nooit iets schreef, dat stond boven dit „Karakterzonde en Levensleed," dan, aangezien haar werk voor onze literaire kunst toch van weinig waarde ware, louter een curiosum bleef, en wij overtuigd zijn, dat een uitstekende dienstbode waardevoller leven leidt dan de schrijfster van onnoodige romans, en een flinke dienstbode allicht ook gelukkiger is dan een mislukte schrijfster, — dan zouden wij dat curiosum met al z'n wel te vermoeden pijnlijkheden van gedeclasseerdheid vóóral betreuren en wenschen, dat de kloekzinnige en ferme vrouw, die uit dit boek spreekt, ferm en kloekzinnig, tot anderer werkelijk groot profijt, haar eenvoudig huiswerk hadde verricht, in stee van door een noodlottige half-macht gedreven, haar nederigen staat te verlaten voor het holle genot van een haar aangapende tijdelijke glorie.

Wij zouden dus verkeerd doen, tegenover de letterkunde zoogoed als tegenover de schrijfster, ons oordeel, òm wat wij van haar weten, te verzachten, en de werkelijke waarde van dit boek te verbloemen.

Maar wèl, en juist, mag en moet men op die levensomstandigheden der schrijfster letten, bij het beantwoorden der vraag, of dit boek, werk van een nog primitieven, in den allereersten opgang zijner bevrijding zijnden geest, hoop geeft op waardevoller werk in de toekomst. En die hoop geeft het zeker.

„Karakterzonde en Levensleed", ondanks zijn psychologische tekortkomingen, blijkt nu reeds door zekere hoedanigheden van essentieeleren aard, — opmerkingsgave en natuurlijkheid, gang en beheersching beide, bouw-begrip, schrijvers-temperament, te staan

boven een menigte producten van schrijvers en schrijfsters, wien onderwijs, vrije ontwikkeling, en dagelijksche leering in hoogerstaanden kring, van de jongste jeugd af te hulp kwamen. En ze is betrekkelijk nog jong, deze vrouw, ze is nog niet op het midden harer ontwikkelingsgang; tallooze schatten onzer eigene en van vreemde letterkunde zullen nog de heugelijkste openbaringen voor haar zijn... En voor de mogelijkheid, dat ooit Johanna Breevoort iets waarlijk moois zou schrijven, gaat immers elke andere preoccupatie te niet...

Dat Johanna Breevoort zich dus de gelegenheid wete te bevechten, om ten volle en in alle rust hare gaven tot bloei te brengen.

Na deze korte inleiding, die waarheid en billijkheid in balans trachtte te houden, zal, vertrouwen wij, Johanna Breevoort niet van ons verlangen, dat wij haar, als onmondig, weekelijker en omzichtiger behandelen dan welk ander auteur ook. Zij heeft recht op deze gelijkstelling.

....Wij herinneren ons nog goed, hoe, een klein jaar geleden, een eerste openslaan van „Karakterzonde en Levensleed" een niet zeer aanlokkelijken indruk op ons maakte.

Wie had ooit zulk een raar op-z'n-achterste-pooten-staand voorwoordje gelezen:

„Dit boek is een roman.

„Géén biografie.

„Géén levensgeschiedenis.

„Dit sta voorop.

„„Er bestaat een nauw verband tusschen karakterzonde en levensleed". Wie nauwkeurig de uitingen van verschillende karakters nagaat, let op 't levensleed, dat dezen en genen treft, vindt die waarheid dagelijks bevestigd.

„Die waarheid legde ik in dit boek.

„'n Roman, 'n boek van kunst, behoort *niet* te zijn 'n weergave van gebeurtenissen, behoort die alle te beschouwen in 'n logisch verband. Niet 'n romantische levensloop vormt 'n roman, maar er moet *geschift*, *gekeurd*, *bijgevoegd* worden, opdat een geheel ontsta. Het temperament en de artistieke zin van den kunstenaar *verbeteren*, als het ware de werkelijkheid tot logische, harmonische eenheid.

„Dezen eisch stelde de heer L. Bückman terecht aan den roman, en zeer juist karakteriseeren deze woorden mijn bedoelen.

„*Schiften*, *keuren*, *bijvoegen*, opdat een geheel ontsta!

„Geve dit boek typen, die, zonder opzettelijke tendenz, toch spreken van 't onlosmakelijke verband tusschen „karakterzonde en levensleed".

Die kordate, bijna ruzie-zoekende eerste vier zinnetjes, de gewichtige aankondiging dan van deze gloed-nieuwe levenswet: „iemands karakter heeft invloed op den gang van zijn leven," en eindelijk, achteraan sukkelend, dat goedige oude-koetje van L. Bückman, dat de zich-noemende Johanna Breevoort als een strijdhengst voor haar wonderlijken wagen spande!

Volgde een soort proloogje:

„„Morgen, bruidje!"

„„Ja, maar de jouwe niet."

„Zoo splitsten zich hun wegen.

„'t Was háár trouwdag. En zij was zijn bruidje geweest tot vóór drie maanden. 't Speelnootje van zijn kinderjaren. 't Meisje, dat hem eens lief had, krachtig en sterk.

„Háár lichtte een nieuwe toekomst. De toekomst van vrouw en moeder-zijn. Liefde, geluk, levensweelde.

„En met trotsche blijdschap op 't fijn, mooi, meisjesgezicht triompheerde ze vroolijk:

„„Ja, maar de jouwe niet!"

Ontegenzeggelijk iets eigens had 't, dit proloogje, doch na het pootig en tegelijk onnoozel voorwoordje, deed 't tamelijk pretentieus aan.

Ook koud. En koud-van-de-schrijfster blijkt het, want later, als dat proloogje, uitgewerkt, in het XVe hoofdstuk weerkeert, dan merken we, dat die toekomst van „liefde, geluk, levensweelde" nu niet zoo héél sterk haar toe „lichtte" — diep in haar hart had ze Wout nòg lief (wat overtuigend blijkt uit haar: „hij moest zich eens verbeelden, dat ik nog iets om hem gaf") en *vroolijk* triumpheerde ze dan ook maar uiterlijk, terwijl zeker geen *blijdschap* op haar gezichtje te lezen stond....

Maar ook op bladzijde 205, hoewel de voorstelling iets aannemelijker wordt, is die koude niet weg:

„„Morgen, bruidje."

„„Ja maar de jouwe niet!"

„Snel kwam 't driftig antwoord van de trillende lippen, vief ging ze voort met 't afnemen van de buitendeuren, zonder op te zien.

„Hij wachtte even, onmerkbaar even, de *plagende* trek om den mond werd hard, langzaam ging hij heen".

Dat „ja maar de jouwe niet", uittartend, maar spijtig in den grond, wordt wat begrijpelijker; maar dat de door Marian's huwelijk gebroken Wout, dien morgen naar haar huis gedreven, niet keeren zou, als hij haar buiten ziet, of hoogstens een stil „Dag Marian" zou stamelen, – dat hij, de gevoelige en ontwikkelde man, zijn „morgen Bruidje!" zou „plagen" (?) — dat wil er bij ons niet in.

Het inwendig koel-verstandelijke van dit fragmentje is kenmerkend voor het geheele werk.

„Karakterzonde en Levensleed" is voornamelijk verstandswerk.

Gaf het milieu van Calvinisten en Calvinistische kerk-strijden onwillekeurig dien beredeneerden toon aan? Is de schrijfster zelve bovenal een verstandsvrouw? Was hier een nog onvast maar stoer-willend talent te angstig voor uitglipping en moest dus *te* naarstig het verstand waken en aanvullen?

Later werk van Johanna Breevoort zal het ons leeren.

Doch juist in dit zoo verstandelijke werk is nu wel een verwonderlijk-groote fout, dat wat, volgens het voorwoord „zonder opzettelijke tendenz", dan toch maar bewezen wilde worden: „het onlosmakelijke verband tusschen „Karakterzonde en Levensleed", — ten slotte in 't geheel niet bewezen wordt.

Zeker, het huwelijk van Steven en Marian krijgt een extra klap, zoodra Steven merkt, hoe Marian den eens uit trotsche onbuigzaamheid opgeöfferden Wout nog altijd niet vergeten is. Maar noch dit feit, noch de andere karakterfeilen van Marian, zouden een zelfs nu niet zoo bijster goeden man hebben kunnen maken tot het treiterige, zelfzuchtige, aarts-luie ongeluk, tot den bruut-dronkaard ten leste, die Steven blijkt te zijn. Marian, met precies dezelfde „karakterzonde", had het ook een klein beetje beter kunnen treffen in haar trouwen, en dan, ondanks diezelfde karakterzonde, zou zij *niet* in het armoedige steegje en *niet* in de fabrieksgracht zijn terecht gekomen.... Wij gelooven wel, dat een andere vrouw misschien wat meer van een huwelijk met Steven had terecht gebracht; maar dan toch allicht een kloek-verstandiger en wilskrachtiger, dus *geestelijk*-hooger staande vrouw, eerder dan eene waarheidslievender, meegaander, spaarzamer, eenvoudiger, dus *karakter*-betere dan Marian.

En zoo maakt het laatste deel van het werk op ons den zinloozen indruk van de nogal slap, met veel hiaten vertelde geschiedenis van een dood-ongelukkig vrouwtje, dat een slampamper van een man heeft.

Psychologisch is, volgens de allereerste bedoelingen der schrijfster, dit tweede deel door en door foutief.

En dan die ijselijke hoofdstukken van het eind....!

De zoo verstandig-schrijvende Johanna Breevoort is waarlijk toch nog door het duiveltje der „erge ergheid” te pakken genomen!

Wat de stijl van dit boek aangaat: er is geen zinnetje in, dat door een bizonder woord of een bizonder rhythme de blijdschap van iets schoons geeft.

(Met „bizonder” bedoelen wij niet een nieuwbakken, buitenissig, er met de haren bijgesleept woord.... van die woorden, als „smullig,” „gezwingelzwangel”, „afdonkeren”, zijn er genoeg! Wij bedoelen het om z'n klank en beteekenis op de plek waar 't staat fijn als eenig-juist verrassende woord van goed modern proza.)

Onzuiver, onlogisch of smakeloos gesteld zijn echter deze beide deelen evenmin.

Wel ziet verouderde beeldspraak, op dit nieuwe en open veld, hier en daar de kans van wortelen schoon, — slipt elders een soort Zondagsschooljuffrouwachtig-beschaafde liefheid binnen, die even doet lachen: zoo luidt het van de stoeiende Marian en Wout, kinderen nog, op de boerderij van Wouts vader:

„Zwijgend bleven de *jongeluidjes* staan op de helling”.

Van de vijftigjarige juffrouw Winkel, die wij al honderden pagina's door hebben bijgewoond, heet het, na een booze opmerking van haar man:

„En zijn *vriendelijk vrouwtje* antwoordde er maar niet op”.

Ook is de verhaaltrant wel al te los, te uiteenvallend, te compositieloos in de kleinigheden:

Op blz. 207 van het *tweede* deel, na al telkens en telkens over Marians geldknoeierijtjes gehoord te hebben — eene van haar karakterzonden — lezen wij nog eens weer, en een aparte alinea scheen voor de opmerking noodig te zijn:

„Los met geld omgaan was Marians gebrek: altijd ruim weggeven aan anderen, nesten en prullen koopen en zelf gebrek lijden er voor. Ze wist 't zelf ook wel”.

Zoo iets moet niet kunnen voorkomen in een goed verzorgd boek. Voelde de schrijfster dan niet, toen zij dit zinnetje hier neerschreef, dat, zóó dit zinnetje nog noodig was, nu, nu zij dan 't eind van harer heldin moeizaam leven bereikte, zij twee deelen lang al heel onvolledig en onduidelijk had moeten geweest zijn? — En zij was integendeel al te volledig en al te duidelijk. — In alles!

Op blz. 218, ook van het tweede deel, vinden wij bijvoorbeeld dit weer:

„De koelheid en twist tusschen de echtgenooten had ook verderfelijk op de kinderen gewerkt. Eerbied en ontzag voor de ouders kenden ze niet. Ieder deed zijn eigen zin en ging zijn eigen weg. Van moeder hielden ze 't meest, maar deze, met haar zwakke lichtzinnige natuur, zag veel door de vingers wat bestraft moest worden en lachte mee, terwijl haar koppig vasthouden van minder erge dingen, de kinderen vaak boos maakte. Zoo vlood de liefde uit het gezin".

Maar.... wij hadden al zoo vaak, in actie, die kinderen tegenover hun ouders *gezien*, *gehoord*, we weten 't al zoo over en over, dat ze niet veel ontzag hebben....! En dan dat laatste inlichtende zinnetje! Dacht ge nu één oogenblik, Johanna Breevoort, na al uw beschrijving van huiselijke scènes, twistpartijen, slagen zelfs, dat wij nog over de „liefde" in dat „gezin" in 't onzekere verkeerden? — Ge moet uw lezers niet voor zoo vreeselijk stomp houden!

Ziehier, mejuffrouw, onze bezwaren tegen uw boek. Uw schrijversaanleg, waarin wij gelooven, staat ons borg, dat ge ze even heusch als wij ze ten beste gaven, overwegen zult.

En nu, na Ina Boudier-Bakker en Anna van Gogh-Kaulbach en Johanna Breevoort, komen wij met M. Constant, Louise B. B. en Fenna de Meijier uit de volle menschenwereld, waar Hélène Swarth en Henriette Roland-Holst en Augusta de Wit de vrouwelijke grooten zijn, — tot de salons en de waranda'tjes der dames en jonge meisjes in de belletrie, waar Anna de Savornin Lohman wel wat stuurs recipieert, en waar wij het genoemde drietal M. Constant, Louise B. B. en Fenna de Meijier toevallig ontmoetten

tusschen velerlei Louise Stratenussen en Rachel Brandons, Wilhelmina van Effens en Cornelieën Noordwal.

„Liefde" van M. Constant is het onderhoudende, zéér onderhoudende verhaal, zooals alleen de bizonder artistieke dame-van-de-wereld met zeer royale begrippen over liefde en moraal dat vermag te schrijven.

't Is een boek als een smaakvol, even gedurfd, en toch correct toilet, dat de elegante mondaine met een allerbekoorlijksten zwier draagt: 't is zóó charmant, dat ge 'n oogenblik voelt, of de draagster toch wel iets van de ziel van een artist, van een Chéret of een de la Gandara in zich moet hebben; maar ook, bij dien zij-ruischenden om-zwaai, neemt ge haar heusch wat kwalijk ineens, dat de volant in haar sleep 'n weinig grof is van maaksel, en ook mishaagt u lichtelijk de valsche flonkering van dien te grooten agraaf op haar slank-gebogen veeren-hoed.

Door zich te bewegen in sferen, waarin veel zijïge schemer en melancholie en fijne glinstering wasemen en lichten, en waar zij met haar niet-bepaald-eruit-brengende woorden zoo wat langs-glijdt, — mag M. Constant u een oogenblik suggereeren in iets beters, misschien wel in iets van letterkunde te zijn geraakt, doch zoo ge u goed wakker houdt, nee, dan blijkt het toch alles maar uiterlijke sier.

Neem bijvoorbeeld dit fragmentje:

„Maud sliep al gerust, toen Vera nog wakker lag.

„Ze keek naar het raam waardoor de zachte schijn van den zomernacht lichtte en stil stond ze op. Ze opende de deur en liep over den dikken looper naar 't atelier; *daar in 't fluweelig donker flitste even een lucifer en plofte plotseling 't gouden gaslicht op.* Strak liep ze 't kinderportret, dat op den ezel stond, voorbij, zonder kijken ging ze de studies langs aan den wand, toen nam ze 't naar den muur gekeerde doekraam en zette 't voor zich in 't volle licht, waar ze neerzittend met 't hoofd in beide handen gesteund, de donkere passie-oogen onafgewend op 't jonge, mooie manne-gezicht hield gericht, af en toe even een naam fluisterend:

„— Remi.... Remi...."

Waarom is dit nu niet het roerende scènetje, dat de schrijfster dacht te geven?

Omdat, ondanks het gecursiveerde verdienstelijke zinnetje, het geheele fragment een al te opzettelijk effect beoogt; omdat Vera natúúrlijk niet 's nachts al die studies ging bekijken; en omdat uit dat „strakke" voorbij loopen van haar meesterlijk kinderportret (midden in den nacht) de vreeselijke liefde van Vera zoo vreeselijk duidelijk moet worden gemaakt, — dat we al beginnen te glimlachen vóór het „gepassioneerde" slotfrazetje ons te gelooven wordt aangeboden.

Dit over het „artistieke", dat gedurig zóó, zonder ware uitbeelding, slechts effleureert; — de gewaagdheid, en de valsche agraaf, en de vulgaire volant, dat zijn bijvoorbeeld in de eerste bladzijden de losheid en de zoo dikke opsnijerij over Parijs van drie meisjes, (van wie er een in gebroken Engelsch nogal vreemde dingen zegt) dat ge waarachtig niet weet in wat voor verdacht milieu zoo gauw verzeild te wezen; — of Vera's verschijnen als odaliske, met gouden munten langs haar voorhoofd, aan het dineetje bij haar Haagsch-steil op de etiquette zijnde, aanstaande schoonmoeder, een onreëel en mal uitspattend incidentje; — of het heele slot van Ange's verraderijen, Vera's huwelijk, en Bertholds halve zelfmoord en sterfbed...

Anders, een aangenaam, een zéér aangenaam boekje, ook prettig van uitgave, èn van druk èn, vooral, van formaat.

* * *

Louise B. B., met haar Janneke de Pionierster, is naast de mondaine M. Constant meer de degelijk-lieve dame, de wat knappere germain-nicht van Valborg met haar Noorweegsche Brieven.

't Verhaal van de moedige Janneke, die haar schatrijken neef „Theeteetje" niet hebben wil, en een student aandurft, die jaren in Delft verknoeide, een degelijken werker van hem maakt, en met hem trekt naar de negerij van Rameleh, waar zij de eenige blanke vrouw is; waar zij de vier al verwilderde en verbrute Hollanders, ingenieurs en een dokter, met theeavondjes, pianospel, en het „ewigweibliche" weer opfleurt en tot „heeren" maakt met correcte manieren en verzorgde colbertjes en boorden; waar zij haar eerste moedervreugde verwacht en, door de Ramelehsche koortsen aangetast, al haar hoop ziet vervliegen in het ontijdig terwereldbrengen van een dood kindje, — dit verhaal is niet met droge oogen te lezen.

Maar hoe koud inderdaad de schrijverij — en dus een onbewust naar boven komend iets uit het inwendigste —, van een wat-men-noemt gevóelig en beschaafd boek kan zijn....!

Janneke, na weken van zware ziekte en een herstellingstijd, al maar gerekt door te groote apathie bij de patiënte, gaat eindelijk, op een avond, met haar man den heuvel bestijgen, van welks kam zij den verfrisschenden aanblik der zee kan genieten.

Als Henk, nog al plechtstatig, den terugtocht heeft voorgesteld:

„Zie, de zon gaat al achter gindschen bergtop schuil, laat ons terugkeeren, liefste, voor het donker wordt" — dan, naar beneden wandelend, ziet Janneke iets haar onbekends, iets „helwits, dat haar onweerstaanbaar aantrekt". Zij ziet:

„Midden in het hooge gras, een zorgvuldig gerooid vierkant plekje, netjes bestrooid met grintsteentjes uit de rivier beneden. In 't midden, vlak tegen elkaar geplaatst, eenige groote, platte steenen, een eigenaardig vierkant vormend, de steenen, helderwit gekalkt. Het geleek wel een miniatuur-grafje. Aan het hoofdeinde een grootere steen, bovenop de andere, en op de vlakke, witgekalkte kant met zwarte letters één..... vreemde..... naam: „Frelodovik"! Ik begreep nog niet dadelijk, prevelde zacht, verwonderd: „Frelodovik?"....

Dan, plotseling, wel wat laat! herinnert zij zich, hoe zij eens in een grapje hadden gezegd, de vier weer gefatsoeneerde Hollanders tot peetooms van hun kindje te zullen nemen, en het te noemen naar de beginletters of fragmenten van hun namen: *Fre*derik, *Lo*dewijk, A*do*lf en *Vi*ctor....

Henk zegt teeder: *„Ja, mijn arm wijfke, dit pover plekje is alles wat ons overblijft van onzen gelukkigsten tijd te Rameleh! Dit primitieve grafje is het geschenk van al zijn peetooms", eindigde hij, weemoedig glimlachend".*

Een zinnetje nu als dit, ondanks het poeslieve „wijfke" en de „weemoedige glimlach", is van een grofheid van gevoel, die wij niet begrijpen. In den stijl-zelven uit die zich: vooreerst in „dit primitieve grafje", wat niet de taal is van een ontroerd mensch maar van een preek. Henk zou wel kunnen zeggen: „wat een primitief grafje, hè?"; maar hij kan niet die opmerking styleerend verwerken, en ze „en passant" als 't ware te pas brengen in een zin, die vooral een àndere gedachte moet uitdrukken. Deze ge-

dachte, het herhaalde grapje over die vier peetooms, is grover nog. Krijgen wij van de fijngevoeligheid en de beschaving der heeren, ondanks Janneke's bewerking, al geen hoogen dunk, waar ze, een foetus begravend, dat onvolmaakt doodgeboren wezentje van twee treurende menschen hùn grap-naam geven, — Henk-zelf, die daarover zonder zweem van protest nog sentimenteel doet ook, en hun teleurstelling andermaal verpersoonlijkt in „*zijn* peetooms", wordt van een weerzinwekkende kilheid, die al de lievigheid van dit boek voor langer dan één oogenblik in 'n griezelige weeïgheid verkeert.

Stel u een boek voor, waarin Louise B. B.'s liefheid tot kunst ware geworden.... dan kòn deze zelfde grofheid, die juist zoo grof is door de ernstig-gemeende aandoenlijkheid er omheen, niet zóó voorkomen; of, kwam ze voor, ze vermocht het voorgaande niet te bederven.

Als gevoel tot kunst geworden is, dan is z'n echtheid bewezen; is, in een letterkundig werk, het gevoel *niet* tot kunst geworden, dan... is niet z'n onechtheid bewezen, maar z'n echtheid blijft toch altoos twijfelachtig.

Komt er een tastbare ongevoeligheid, zooals hier, dan wordt al wat voorafging wankel.

Wat heeft men er dan aan, z'n gevoelens in letterkundigen vorm te boekstaven, als men geen talent en geen temperament heeft, om ze in kunst te consacreeren?.

Alles wat er nu van Louise B. B. te zeggen valt, is, dat ze waarschijnlijk wel een degelijk-lieve dame zal zijn.

* * *

En Fenna de Meijier, 't derde hoofd-type van de literaire dame, en zuiverder zij in haar soort dan de mondaine M. Constant en de degelijke Louise B. B., — Fenna de Meijier is het beschaafde jonge-meisje, het gewetensvolle jonge-meisje van haar laatste boek, het parmantige jonge-meisje, dat (hoe ze eraan kwàm blijft onvermeld) tot „levens-motto" had: „Ik worstel en kom boven."

De novelle van dien naam is, hoezeer niet zonder kéurige beschrijving hier en daar, volmaakt onbeduidend, maar zóó gewetensvol en zóó netjes-afgemaakt als een handwerkje.

Van een heel kransje schrijfstertjes is ze de bovenste beste.

Ach, al die dames-literatuur is après-tout vrij onschadelijk. Den tijd, dien ze verschrijven, spelen ze géén piano, beschilderen ze géén borden, maken ze géén handwerken. En niemand is gedwongen te lezen wàt ze schrijven; men is zelfs niet genoodzaakt, het te koopen. Krijgt men het cadeau, een boek is gemakkelijker weggezet dan een portretten-waaier of een lampeglas-bloemenvaas.

Ja ... behalve wanneer men gedoemd is, die boeken te beoordeelen, en dus, al zwijgt men er later toch maar over, ze te lezen, allemaal! Dan denkt de criticus wel eens: maar er zijn toch ook huishoudscholen, waar ge als leerares of als leerlinge geplaatst kondt worden! er is toch slöjd! er is toch...! voor dames is er toch plaats genoeg op de wereld! wanneer komt dan toch eindelijk de tijd, dat uit de boeken, door vrouwen geschreven, ook werkelijk *vrouwen* zullen opstaan, vrouwen — zooals we er enkele hebben — die dat schoonste van haren aard, dat van de uiterlijke „dame" het verst verwijderd is, zullen waarmaken in het schrift...?

Juli, 1905. C. EN M. SCHARTEN-ANTINK.

LETTERKUNDIGE KRONIEK.

CAMILLE LEMONNIER. *La vie belge.* Paris, Fasquelle. 1905.

Wanneer de taal gansch het volk is, wat heeft men dan te wachten in een land, waarin twee talen elkander den voorrang betwisten?

Scherper nog dan verschil van godsdienst of van politieke overtuiging scheurt verschil van taal een natie in twee vijandige kampen. Men moge, om redenen van politiek en tactiek, de kloof uit den weg loopen of trachten haar kunstmatig te overbruggen, ze te dempen is niet mogelijk.

In dat opzicht is België, met al zijn schatten van kunst, met zijn nijverheid en de rijkdommen die zijn grond bevat, te beklagen — al heeft de strijd voor de onderdrukte taal de Vlaamsche geesten wakker gehouden en telkens weer een nieuwen opbloei van frisch en oorspronkelijk Nederlandsch werk het leven doen zien.

Toen Busken Huet, nu vijfentwintig jaar geleden, omstreeks den tijd van het halve eeuwfeest der stichting van het koninkrijk België, zijn *Land van Rubens* schreef, gaf hij daarin zeker nieuwe blijken zoowel van zijn eruditie als van zijn kunstsmaak. Dat hij op zijn reisje door België, waar de architectuur en de beeldende kunst al zijn aandacht in beslag namen, ook grondige kennis zou hebben opgedaan van de beweging der geesten, was niet te verwachten. Naast Huet's bewering dat Rubens is „als een vereenigingspunt, waarin al de hoogere uitingen van het belgische leven elkander ontmoeten", staat die andere, wanneer hij, het slagveld van Kortrijk voorbijsporende, spreekt van de „roemrijkste onder de oude

herinneringen van een rassenhaat, die nog na zesdhalve eeuw geen hartelijke vriendschap is willen worden". De zich in Rubens ontmoetende Fransch-Belgen en Vlaamsch-Belgen plegen uiteen te spatten en elkander den rug toe te keeren, zoodra het die andere hooge levensuiting geldt, welke letterkunde heet. In hunne geschriften toonen Walen en Vlamingen, als om strijd, hoe ver zij van elkander staan en hoe er van een verzoening tusschen hen, althans op dit gebied, wel nooit sprake zal kunnen zijn.

Daar hebt ge het onlangs verschenen boek van Camille Lemonnier *La vie belge.* Een boek van herinneringen, vooral. „Ces pages sont surtout des souvenirs; je suis un témoin qui écrit au passé", schrijft Lemonnier. Onder die herinneringen neemt die aan het Brussel van vroeger, uit den tijd vóór de overwelving van de Senne en de doortrekking van den boulevard Anspach, een ruime plaats in. Hoor hem vertellen van die oude stad met haar bochtige straatjes en haar sloppen, waar de modderige Senne, in haar ontelbare kronkelingen allerlei afval en rottende stoffen met zich voerend, een vunze moeraslucht verspreidde; van die hoofdstad, die meer leek op een provinciestad, muf riekend naar vastgeroeste tradities en naar „mœurs casanières et grassement matérielles"; een stad zonder breede boulevards, zonder voorsteden, zonder Bosch. Van werkelijke letterkunde geen sprake: „La littérature belge était une spécialité d'amateurs".

En hier komt het eerst uit hoe de schrijver van *La vie belge* in den grond slechts één gedeelte van België, het Fransch sprekend, kent en erkent. Had toch niet reeds sedert 1838 Conscience met zijn *Leeuw van Vlaanderen* een stuk geschiedenis doen herleven en later door *De loteling*, *Baes Gansendonck* en zooveel andere verhalen voor het Vlaamsche volk en meer bijzonder voor dat van de Kempen in Noord en Zuid belangstelling gewekt, met meer talent dan dat van een „amateur"? En heeft onze schrijver nooit gehoord van Ledeganck, of van Van Duyse, „den genialen Prudens van Duyse", zooals Prosper van Langendonck hem noemt?

Lemonnier schijnt er niets van te willen weten. Wanneer hij van het groote in 1867 verschenen werk van Charles de Coster *La Légende et les Aventures d'Ulenspiegel et de Lamme Goedzak au pays de Flandre et d'ailleurs* gewaagt, dan schrijft hij: „N'est ce point, du reste, un fait significatif et qui éclaire le mystère de

cette âme belge, double et une? Le plus beau livre flamand, d'un art et d'une ampleur que jamais n'atteignit le Flamand Henri Conscience, fut écrit en français par un écrivain qui aurait eu en horreur le „flamingantisme"".

De eigenlijke Belgische letterkunde, door Lemonnier erkend, moest door de aanraking met Frankrijk verwekt worden. Het waren, na de Staatsgreep van 1851, de Fransche ballingen, gedwongene en vrijwillige, die in Brussel een schuilplaats en een broodwinning vonden. „La grande passante, la France en voyage d'exil" zond aan België haar dichters, haar prozaschrijvers, haar journalisten, en onder hen niemand minder dan Victor Hugo, den door Lemonnier met bewondering en dankbaarheid herdachten dichter. Zij strooiden het zaad; en toen later, omstreeks 1870, het oude Brussel plaats gemaakt had voor het moderne Brussel, zooals wij het thans kennen, toen, zoo lezen wij: „Par la large percée des grands boulevards s'orientant vers le Midi et le Nord, il sembla qu'on assistât à la joyeuse entrée de l'esprit du siècle. Du flot d'un fleuve coulait une âme nouvelle: Ce fut l'âme même de la France."

Men hoort het: de nieuwe ziel van België is eigenlijk de ziel van Frankrijk. Lemonnier werkt dat motief nog verder uit: „Le sang français qui avait ruisselé par delà les frontières, fit lever en Belgique une humanité fraternelle. Même dans les Flandres, d'essence plus germanique, les cœurs furent français."

Elders spreekt Lemonnier van een „âme belge," een „âme générale", waarvan Walen en Vlamingen, contrasteerend en overeenstemmend, elk een schakeering zouden vertegenwoordigen. „Du verger des Flandres aux garigues campinoises, de la dune maritime aux ravins et aux futaies de l'Ardenne, une âme belge s'est répandue, fusionnant ses parts antérieures, wallonne et flamande". Maar wanneer hij dan het laatste hoofdstuk van zijn boek aan die „âme belge" wijdt, dan beweert hij wel dat de twee rassen, waaruit die ziel is samengesteld, niettegenstaande verschil in de wijzen van uitdrukking, één harteklop hebben, maar dit belet hem niet de Fransche schrijvers van Vlaamsche afkomst de werkelijk oorspronkelijkste te noemen, „les plus impressionnés de nature et d'ancestralité". Zeker, de Nederlandsche letterkunde in België kan wijzen op mannen als Guido Gezelle, Stijn Streuvels, Cyriel Buysse, Pol de Mont, Verriest, de Bom, van Langendonck, Vermeylen, Teir-

linck, Vermeersch, maar — vraagt Lemonnier — zouden Verhaeren, Eekhoud, Maeterlinck meer Vlaamsch geweest zijn wanneer zij geschreven hadden in het Nederlandsch, „une langue" — let wel en denk dan, behalve aan de bovengenoemde Vlamingen, aan onze Noord-Nederlandsche prozaschrijvers en dichters van de latere jaren! — „une langue au fond peu souple aux nuances de l'esprit moderne."

Maar hoor nu verder van den schrijver van *La vie belge*, hoe al die mannen, die hij zoo boven de in hun weerbarstig Nederlandsch schrijvenden stelt, per slot van rekening niet gelezen worden. „In werkelijkheid bestaat er geen letterkundig leven in België", verzekert Lemonnier; „men schrijft er boeken, met de wetenschap dat men niet gelezen zal worden. Il y à là une certaine beauté d'orgueil fière et mélancolique. De boekverkooper, van zijn kant, geeft er weinig om. Zijn vitrine is reeds niet te groot voor alles wat in Parijs uitkomt." En elders: „Les lettres ménagent à l'écrivain une situation auprès de laquelle celle du casseur de pierres est encore enviable". De Belgische dagbladen werken ook al niet mee. Tegen dat de abonnementen vernieuwd moeten worden, verklaren de meesten dat zij voor geen opoffering zullen terugdeinzen en kondigen de medewerking aan van „les plus grands noms de la littérature française". Zoo worden de arme Fransch-schrijvende Belgen door de Fransch-schrijvende Franschen van alle markten verdrongen.

Met „fieren trots" mogen zij hun tegenspoed dragen, er is toch iets diep tragisch in, te weten dat van een uitnemend kunstenaar als Verhaeren de reeks gedichten, waaraan hij nog wel den algemeenen titel *Toute la Flandre* gaf, dat van Lemonnier en van Eekhoud de verhalen *Kees Doorik*, *Le vent dans les moulins*, *Le petit homme de Dieu* en zoovele anderen, waarin het Vlaamsche landschap met zooveel liefde geschilderd is en waarin het Vlaamsche volksleven klopt, doòr slechts een zeer klein deel van de Vlamingen worden verstaan en genoten, en door de Franschen, in wier taal die kunstwerken geschreven zijn, nauwelijks de aandacht worden waardig gekeurd. [1])

---

[1]) Vroeger wees ik er reeds op, dat men in de „Histoire de la littérature française" van Gustave Lanson zelfs Rodenbach en Maeterlinck niet vermeld vindt; thans zie ik dat ook Verhaeren er niet in genoemd wordt.

Hoe begrijpelijk wordt de verzuchting door Georges Eekhoud voor drie jaar in de *Mercure* geslaakt: „Wanneer ik mijn letterkundige loopbaan opnieuw moest beginnen, schreef ik Vlaamsch", en zijn raad aan de jonge Belgen van Vlaamschen stam om voortaan niet meer te rekenen op het Fransche publiek in België, maar het Vlaamsch, hun moedertaal, te beoefenen, er hun eer in te stellen het te spreken en steeds beter te schrijven, opdat zij zich rechtstreeks kunnen wenden tot hun „lecteurs naturels", hun landgenooten en hun rasgenooten in Nederland, Indië en Zuid-Afrika.

Dat behoeft niet gepaard te gaan met haat tegen het Fransch, zooals dit van sommige zijden in Vlaanderen gepreekt en gekweekt wordt. De jongere Vlaamsche schrijvers hebben het, onder anderen bij monde van August Vermeylen, meer dan eens uitgesproken [1], dat er niets armzaliger is dan de Vlamingen, die „vervormd door verfranscht onderwijs, terend op een Fransche beschaving, zich noch in het Vlaamsch, noch in het lomp nagebauwd-Fransch op behoorlijke wijze weten uit te drukken". Zij begrijpen hoe gewichtig het voor het Vlaamsche volk is dat het zich ontwikkele door zijn eigen taal, „beeld van zijn eigen aard". Doch tegelijk leggen zij er den nadruk op, dat het gebruik van het Vlaamsch een middel is, geen doel. De Vlaamsche beweging mag niet slechts een taalbeweging wezen, zij moet tegelijk een maatschappelijk streven zijn in den breedsten zin van het woord. Het gaat hier om een zaak van beschaving, maar niet om eene bijzonder Vlaamsche beschaving „die niets gemeens met de Fransche hebben zou, en afwerend, vijandig zelfs overeind zou staan tegenover alle vreemde invloeden." De Vlamingen hebben slechts te „beletten dat het Fransch de plaats inneme [2]) van (hun) eigene taal", te „beletten dat het Vlaamsche volk, onder 't overwicht van het Fransch in de heerschende klassen, beklemd blijve in zijn halfheid, die nietswaardigheid wordt". Laten de Vlamingen eerst zichzelf zijn, zichzelf bezitten, dan mogen zij alle vensters open zetten. „Dat de wind ook uit het Zuiden waaie, mij wel" — schrijft

---

[1]) Zie de opstellen: „Kritiek der Vlaamsche beweging" en „Vlaamsche en Europeesche beweging", opgenomen in den eersten bundel van Vermeylens *Verzamelde Opstellen*. Bussum 1904.

[2]) Vermeylen spatieert.

Vermeylen — „maar wij mogen eerst wat steviger op onze beenen staan, dat hij ons niet omvèrblaze. Geef ons een Vlaamsch onderwijs van beneden tot boven, en ijver dan voor de verspreiding van het Fransch, en natuurlijk ook van het Engelsch en Duitsch: wij zullen meêwerken".

Dat lijkt mij een gezonde en breede opvatting. Waar Lemonnier telkens spreekt van een „âme belge", daar treft het, bij Vermeylen; in een vergelijking tusschen Noord- en Zuid-Nederland, te lezen van het Vlaamsche wezen dat zich pas „ontwindt" en „opklaart" uit „den *Belgischen* schijn". En zoo wordt het allengs duidelijker dat, met hoeveel verve en rijkdom van uitdrukking Lemonniers boek ook geschreven zij, dit Belgisch leven dat de schrijver poogt te schetsen, die Belgische ziel, waarvan hij ons een beeld tracht te geven, slechts het leven en de ziel zijn van een deel van het Belgische volk. Maar duidelijk is het ook, dat Georges Eekhoud gelijk had, met in zijn zooeven vermeld opstel te spreken van „le fatal isolement de notre élite littéraire". En wanneer men dan ziet, hoe schrijvers van zoo groote begaafdheid als Eekhoud zelf en als Lemonnier, slachtoffers van hun Fransch-schrijven, eigenlijk vereenzaamd staan te midden van hun eigen volk, dan mag men vragen, of niet in het feit dat deze mannen, die, hun letterkundige loopbaan niet meer opnieuw kunnende beginnen, zonder voldoende erkenning van hun letterkundigen arbeid hun werk moeten blijven verrichten, zooal geen verontschuldiging, dan toch een verklaring te vinden is voor menig bitter en eenzijdig oordeel over hun Vlaamsche landgenooten, waaraan zij zich schuldig maken en waardoor ook meer dan éen pittig en kleurrijk hoofdstuk van Lemonnier's boek wordt ontsierd.

BUITENLANDSCH OVERZICHT.

26 Juli.

De Julimaand-kroniek is bijzonder rijk geweest aan gebeurtenissen. Wie zou willen gaan grasduinen in de feiten-oogst zou een kostbaren buit binnenhalen. En wat 'n variatie Wel is waar, van den oorlog in Oost-Azië valt niet veel te vertellen, maar die eeuwige vechterij, dat menschenmoorden op groote schaal, wordt het op den duur niet tegelijk walgelijk en vervelend? Daarentegen, wat er in Rusland zelf geschiedt, lokt het niet zelfs den grootsten stumpert om daaraan de kracht van zijn beschrijvingstalent te beproeven?

Er is daar, ja, door het heele rijk heen, van den Kaukasus af tot de westgrens van Polen, en van Zuid-Rusland uit tot aan Finland toe, de gewone gebeurtenissen-ondergrond van dynamietaanslagen, revolverschoten, strikes, jodenvervolgingen en kozakkenaanvallen — dat alles rekent niet meer mee, dat is sous-entendu, wanneer men het woord Rusland uitspreekt; evengoed als men in dat woord hoort: grootvorsten-waanzin, bureaucratie-bederf en omkooperij. Neen, dat bedoel ik niet. Heine's tamboer Legrand zou dat gewone verhaal op zijn trommel ons kunnen voortrommelen door nu eens wat harder op het trommelvel te slaan en dan langgerekt en klagend zijn instrument te doen brommen, of flink te gaan roffelen, of een dof *dom*, *dom* als slottoon voort te brengen.

Maar de samenkomst van de Zemstvo's te Moskou, als ze over een constitutie voor Rusland beraadslagen, zou ik willen schilderen — indien ik het kon, — wanneer de politiecommissaris er binnenkomt

en zich bedenkt wie hij al zal opteekenen als daar wederrechtelijk aanwezig, en een stem hem toeroept: „Schrijf heel Rusland op!" Maar de grotesk-tragische avonturen van de „Potemkin" zou ik willen beschrijven, als het schip met zijn oproerige bemanning de heele Zwarte Zee met omliggend kustgebied in verwarring brengt, als het Odessa teistert en toch eigenlijk niet weet wat aan te vangen, als de Zwarte Zee-vloot den muitenden zeebodem in den grond wil boren, zich in aanvalspostuur stelt, en — de rebellische schuit ongedeerd laat passeeren — tot dat het heele avontuur zijn klagelijk uiteinde — eind gek, alles gek, — vindt op Rumeensch gebied bij Kustendje!

En buiten Rusland loopt er een constante reeks van interessante, treffende, burleske voorvallen, van het Turksche Rijk, waar een helsche machine springt, over de strubbelingen in Servië en Hongarije heen, door Pruisen en Frankrijk waar Bülow zich Jaurès in den weg stelt, en waar de verwoedheid der nationalisten aan het ministerie het hoofd doet verliezen, tot in *ultima Thule*, tot Engeland, waar de parlementaire confusie een stap stijgt, Balfour's ministerie ondanks de nederlaag in het Lager Huis aanblijft, en de oppositie, die geen strijdplan kan bedenken, ten slotte de Regeering helpt aanblijven....

(Ik laat nog een boel schilderachtige feiten varen.... op de zee der stilzwijgendheid, omdat al zoo mijn volzin niet tot een eind dreigde te komen.)

Het belangrijkste is hierbij weggelaten: de benoeming van Witte, in plaats van den aangewezen Muraview, tot afgevaardigde naar het vredescongres te Portsmouth (V. S.), — want daar zullen de onderhandelingen tusschen Japan en Rusland gevoerd worden, in de maand Augustus, — en de bijeenkomsten, aan boord van hun beider jachten, van keizer Wilhelm met den Czar in de Finsche wateren, bij het eiland Björkö.

Ik heb de benoeming van Witte 't eerst vermeld, niet alleen omdat zij in tijdsorde vooraf gaat, maar ook omdat zij voor een deel het samenkomen van de beide souvereinen verklaart.

Dat Witte de opdracht heeft gekregen, bewijst dat het den Czar op 't oogenblik ernstig om den vrede te doen is. Muraview was voorstander geweest van de uitbreiding der Russische macht in het verre Azië, Witte was daar oorspronkelijk een tegenstander

van, en is zich altoos blijven kanten tegen de Aziatische grootheids-ideeën en grootheids-knoeierijen, omdat zij zijn financiëel systeem in de war brachten. Was Muraview gegaan om te onderhandelen, dan was de beslissing al meer en meer verschoven; Witte daarentegen is de man om de dingen tot een besluit, en tot een goed besluit te doen komen.

Men kan het zien aan de voorbereidende stappen die Witte bezig is te nemen. Hij is over Parijs gegaan, en is daar bezig te confereeren met de Fransche regeering en met de Fransche bankiers.

De hulp van de Fransche regeering is natuurlijk noodig, omdat hij anders niet met het noodige gewicht op kan treden bij de vredesonderhandelingen. Het moet vast staan voor de wereld dat, ondanks Ruslands malheur, het verbond met Frankrijk zijn volle kracht heeft behouden, en dat de invloed van Engeland, den bondgenoot van Japan, niet bovendrijft in de Fransche politiek door de onlangs bewerkte goede verstandhouding tusschen de beide landen, Frankrijk en Engeland.

Met de Fransche bankiers bespreekt Witte vervolgens de voorwaarden van een nieuwe Russische leening, wanneer de vrede eenmaal daar is, — want zonder vrede kan Rusland verder geen geld meer krijgen op de Europeesche geldmarkt, en het eerste wat Rusland noodig heeft is geld om zijn schade te herstellen.

Bij de moderne groote oorlogen — laat mij dit hier met een tusschenredeneering invoegen — komen drie groote factoren in aanmerking voor den afloop. De eerste factor, het spreekt van zelf, is de toestand van het leger; de tweede factor is de volksgeest, of hij de regeering bij het voeren van den oorlog steunt en ophoudt, dan wel of hij gemakkelijk inzinkt en de moeielijkheden gaat vergrooten; de derde factor zijn de geldmiddelen.

Nu is in het Russische rijk de toestand van het leger quaestieus gebleken, de volksgeest is bepaald vijandig geworden, en de financiën zullen misschien spoedig uitgeput zijn.

Het zou er dus zeer ernstig uitzien voor het Russische gouvernement, wanneer niet juist de grootte van zijn schuld aan het buitenland maakte dat het buitenland verplicht is de Russische regeering te helpen, ter verhoeding van een Europeesche financiëele catastrophe. En het gevolg is dat de regeering van den Czar voor

het missen van den steun van den volksgeest een vergoeding vindt in de vrees der buitenlandschten machten voor een Europeesch bankroet.

Vertegenwoordigt, in de oogen der machthebbers van Europa, het Russische gouvernement dan nog voldoende den Russischen staat, dat men aan dat gouvernement crediet kan geven?

Ik geloof dat men hierop volmondig ja mag antwoorden, en Witte is daarvoor in Parijs om dit aan de bankwereld duidelijk te maken. Men zou kunnen spreken van een cirkelredeneering. Zoolang de Czar nog crediet heeft in Europa, staat de regeering in Rusland nog niet op zulke losse schroeven als het soms den schijn wel heeft, en omgekeerd, zoolang de regeering toont zich te kunnen houden, zal zij over Europeesch geld kunnen beschikken. Maar de steun van de kapitalisten gaat naar het eenmaal gevestigde gezag, nooit naar een gezag dat nog moet komen en zich moet toonen.

Dat heeft de Czar in zijn voordeel, en dit zijn punten die Witte gedurende zijn verblijf te Parijs kan illustreeren.

Ook Duitschland is gemoeid in de Russische leeningen. Ik heb van Fransche bankiers gesproken, maar mag men bij heeren van de bank wel nadruk leggen op de nationaliteit? Het Europeesche kapitaal is bij Rusland betrokken, laat ons zoo liever zeggen, en veel van dat Europeesche kapitaal zit in Duitschland.

Toen onlangs over Marokko quaestie ontstond tusschen Frankrijk en Duitschland, toen begon de beurs te Parijs op eens angstwekkend te dalen; het heette dat men vreesde voor een oorlog tusschen de twee naburige staten, maar inderdaad was men daarvoor niet bang.

Het geval was dit.

De vrees bestond dat Duitschland het aan Frankrijk zou gaan lastig maken door in groote mate Russisch fonds ter markt te brengen, en dat men niet alleen door de daling in Frankrijk groote verliezen zou lijden, maar dat ook de regeering verlamd zou zijn door den schrik welke zich van de Fransche beleggers meester zou maken. Het is voornamelijk voor die dreiging dat Frankrijk in het Marocco-incident heeft moeten toegeven.

Keizer Wilhelm, als een recht modern vorst, — en die om allerlei redenen met de Duitsche groot-financiers goed wil staan, — heeft in zijn politiek het financiewezen als een machtigen factor

opgenomen. Rusland is de groote afnemer van Duitschland, en het moet dat hoe langer hoe meer worden. Dat zijn financiëele banden die Duitschland en Rusland vereenigen en de grootfinanciers hebben daarbij hun woord te zeggen.

Maar het zijn natuurlijk niet alleen die commerciëele belangen die den Keizer er toe hebben gebracht om in de Finsche wateren een onderhoud te voeren met den Czar. De Keizer heeft er in den laatsten tijd op heen gestuurd dat Duitschland zijn overwegende stelling in Europa weer zou innemen, die het begonnen is te verliezen, toen Rusland — dat Rusland dat Bismarck steeds had weten te paaien — zich met Frankrijk verbond, en die het geheel zou verloren hebben, wanneer de aangebaande goede verstandhouding tusschen Frankrijk en Engeland tot een verbond had geleid, waaraan Rusland, als bondgenoot van Frankrijk, en Japan, als bondgenoot van Engeland, zouden hebben deelgenomen.

Op zoo'n wijs mocht de vrede niet tot stand komen, wilde Duitschland zijn wereldinvloed ophouden.

Van daar de tocht naar Tanger om Frankrijk te waarschuwen dat het nog een anderen nabuur had dan Engeland, en die dichter in de nabijheid was en die meer gelegenheid had om kwaad te doen.

Van daar, nu, de tocht naar Björkö.

Misschien was de gang naar de Finsche golf ter ontmoeting van den Czar reeds overlegd toen de Keizer naar Marokko toog; in allen geval, deze laatste reis sluit zich aan bij de vorige, zij is er een consequentie van; en met consequente passen marcheert de Keizer naar zijn doel: te toonen dat hij de woordvoerder van Europa is, en dat woord te laten gelden tot verkrijging en tot bevestiging van den vrede.

Want behoudens onvoorziene omstandigheden, en wanneer President Roosevelt zijn standpunt getrouw blijft, is de vrede verzekerd. Alleen zal Japan, dat „het gele gevaar" voorstelt, zijn aanspraken wat moeten inbinden, en Engeland zal een toontje, een klein toontje, lager moeten zingen.

B*.

ERFELIJK BELAST.

EERSTE DEEL.

I.

Dien Zondagnamiddag trok Colette hare voordeur toe. Alle Zondagen deed zij dat op nagenoeg hetzelfde uur. Het was ook de eenige maal in een heele week, dat zij uitging. En welk een uitgang dan nog! Even tot aan het stationsgebouw, enkel voor een uurtje, een ziekenbezoek.

Colette trok hare deur toe, ging tot in het midden der straat, bleef eenige oogenblikken staan en zag haar huis aan; het maakte deel uit van de reeks, welke men destijds te Vroden de „Zeven Hoofdzonden" noemde. Ongelijk groot waren zij, alle met trapgeveltjes. Dàt waar Colette met liefde in 't oog naar keek, was een der keurigste: wit geschilderd, met blij-groene vensterkruisen; rondom ieder raam een lijst van roode steentjes met witte biesjes daartusschen; de trapjes naar de huisspits op even rood, met witte biesjes evenzoo. De deur in 't midden, een raam daarboven, langs elken kant beneden ook een raam, een breed raam.

In de week zaten de broers aan het eene, met een paar gezellen op de groote kleermakerstafel; het ander had Colette voor zich alleen. In de week kon men, in 't voorbijgaan, naar binnen zien, des Zondags, zooals nu, hingen er hagelwitte gordijntjes voor.

Colette, voldaan over haar inspectie, vervorderde haar weg. De straat was schier leeg, te Vroden wandelt men niet; een paar aankomende meisjes, een kind of drie, een vrouw, van

de eene deur in de buurt in een andere gaande, een wachthebbende meid aan 't huis van den dokter.

Colette was op haar zondagsch: een muts naar vroeger mode, een zwarte rok, een zwartzijden pelerine (kardinaal genaamd) met zijden franjes aan, iets wat haar mager bovenlijf — op zij gezien — als tusschen de twee dekvleugels van een insect insloot. Traag in haar bewegingen, met een lang, bleek aangezicht, alles recht naar beneden, neus, mond en kin. Vijf-en-veertig jaar oud. Mooi geweest in hare jeugd? Wie vroeg nog daarnaar, wie dacht nog daaraan! Wanneer de droge zaadplant ritselt in den najaarswind, denkt er geen een aan den bloesem, die er eenmaal over geurde.

Aan 't station kwam juist een trein aangestoomd. Colette wachtte aan de gesloten bareel. Zij zag den overste op het perron staan, herkenbaar aan zijn roode dienstkepi niet alleen, maar ook aan zijn hooge gestalte: forsch gebouwd, breed geschouderd, met een regelmatig gelaat zonder uitdrukking stond hij daar. Eenige menschen stapten in, eenige menschen stapten uit, de portieren werden met krachtige klappen toegeslagen, het *Fini!* klonk luid, en zuchtend zette het log gevaarte zich weder in beweging.

„Dag, mijnheer D'Haeyer," zei Colette.

„Dag, Colette," antwoordde hij, zonder plichtplegingen voor haar binnenstappend. Maar, als vond hij het toch te kortaf of te onbeleefd, hij voegde er bij: „ga maar boven." Wat zij ook, in een zijdeur verdwijnend, deed.

Blijkbaar was het hem lastig geweest deze weinige woorden uit te spreken.

Hij zat reeds weder aan zijn schrijftafel in de ambtszaal op welker deur te lezen stond: „Verboden ingang."

II.

„Hewel, hoe is 't?" vroeg Colette binnenkomend op de bovenkamer.

„Goed, blij u te zien," klonk het welkom en ook het aangezicht der sprekende zei: „blij".

Zij zat in een hooggerugden zetel op een kussen, met een kussen achter zich, met een kussen voor zich, waarop hare ellebogen steunden; en van beneden de sarge, die onder de

tafel hare knieën bedekte, staken ook de hoeken van een kussen uit, waarop haar voeten moesten staan. Een paar sluimerende honden, een kleine witte poedel en een glimmende, kortharige zwarte, ontwaakten en maakten hevig blaflawaai, dreigend met de scherpe witheid hunner tanden, grijnzend, van de tafel op de schouders hunner meesteres springend, over haar breeden, gekromden rug loopend, weder op de tafel met den snuit vooruit naar Colette.

Het duurde een heelen tijd, eer ze zich kon nederzetten in veiligheid, onder het sussend smeeken der kranke: „Stil Pitoe, stil, Mirza!" Deze streelde hare honden tot loon voor hun ongemanierdheid, zooals men doet met een kind dat verwend wordt; zij scheen gevleid over hun verdedigend optreden en hun nijdige voorliefde.

„Hoe gaat het?" vroeg Colette uit gewoonte en als inleiding van 't gesprek, hoewel het antwoord steeds hetzelfde was. Het luidde dan ook:

„Hoe zou het gaan! Hier zitten dag en nacht op dezelfde plaats sinds zestien jaren."

Waar is een troostwoord voor een dergelijke ramp? Colette zuchtte eens uit meegevoel. Zij keek door 't vensterraam over de sporen; ginds stond het roodbaksteenen huisje van den bareelwachter; daar, rechtover, de groote, groene noteboom, het vierkant gebouw met éen verdieping, naakt en onhuiselijk, waarop te lezen was in groote, zwarte letters: „Afspanning. *In den bonten Leeuw,* bij J. J. Kerre, *koopman in vlas en boter, verkoopt men drank.*"

Zestien jaren! Ja, Colette wist het; sedert zestien jaren zat madame D'Haeyer op dezelfde plaats, zag zij dien noteboom, nu blaârloos, dan bottend, weelderig groen, en vervolgens zijn roest met alle winden neerstrooiend. Zij zag de sneltreinen ruischend voorbij stoomen, voelde den plankenvloer daveren onder haar; zag de bommeltreinen stilhouden, de reizigers in- en uitstappen, terwijl zij zelve altijd onbeweegbaar bleef, gelijk een levenloos voorwerp, met echter al de wakkerblijvende eischen, die het leven heeft.

„Wat nieuws?" vroeg Colette, voorop verwachtend, wat dat nieuws zou wezen: klachten over de botheid der meid, over de onverschillige stilheid van den zoon, die zijn moeder wel niets miszei, maar van wien ze toch geen voldoening had, geen enkel minzaam woord. En Colette wist ook wat zij

antwoorden zou, dat elk zijn kruis heeft op de wereld en dat verduldigheid nog het beste is.

Maar thans was het niet zoo. Madame D'Haeyer zei gewichtiger dan verheugd: „Wij krijgen Berenice hier!"

„Berenice! uw kleindochtertje, toch niet voorgoed?"

„Jawel, wat zegt ge van zoo iets? Op mijn ouden dag nog een kind op den nek!"

„En hoe komt dit?" vroeg Colette.

„Ge weet dat na den dood mijner dochter haar tweede man Berenice, zijn stiefkind, bij zich hield. Welnu, hij hertrouwt met eene weduwe, die zelf vijf of zes kinderen heeft en zij wil Berenice niet bij zich. Wat moet ik doen, ik grootmoeder, haar in huis pakken, niet waar?"

„En wat zegt mijnheer August?"

„Wat zou hij zeggen? niets, dat het hem om het even is."

„Och," antwoordde Colette troostend, „maak daar toch geen zwarigheid in, alzoo een jong schepselken in huis kan nog uw hulp en bijstand worden. Wij waren ook zoo ontevreden, toen wij Otto tot last kregen, en hij is ons aller oogappel nu. Hoe oud is Berenice?"

Madame D'Haeyer zon een wijle na:

„Ik denk ongeveer veertien jaar; ik heb ze zoo zelden gezien, ik, gebrekkelijk zijnde, kon ze weinig aantrekken," ontschuldigde zij zich.

„Alzoo heeft ieder huisken zijn kruisken," antwoordde Colette, meenend iets nieuws uit te spreken. „Ik ook heb het mijne."

„Gaat hij er nog?" vroeg madame D'Haeyer.

„Martinus, mijn broer, naar den „Bierboom" bij die baarze? O ja, zulke wijven laten een man niet los, te meer als er dát van komt," en Colette deed een geldtellende beweging met duim en voorvinger.

„Als hij maar met haar niet trouwt?"

„Dat is mijn bestendige vrees, zij verbittert mijn leven," zuchtte de oude meid.

„En Edward, uw tweede broer, gedraagt die zich nogal wijs? Er is niets meer van te hooren?"

„Och, wat kan ik zeggen! indien er geen Zondagen kwamen, zou dat genoeg gaan; maar de jenever, die ellendige jenever!"

Op dit oogenblik trad de dienstmeid binnen; jong, mooi, blozend, stout en zwart.

„Wel, wel, zoolang uitblijven!” verweet haar madame D'Haeyer, van onder haar diepgekromden rug het aangezicht schuin, uitkijkend gehouden.

En thans ging het er op los: van rond en frisch werd het jong gelaat eensklaps hoekig en hard, wel tien jaar verouderd; de oogen stonden strak, de lippen kwamen vooruit:

„Ha, ha, ge zoudt mij zeker in een muit willen houden gelijk een vogel? ge kunt niet verdragen, dat ik een minuut pleizier heb; omdat gij oud zijt en niet kunt gaan, moeten ze allen een asehzak op hun hoofd leggen [1].” En meteen snokte zij brutaal het steunend kussen van onder de ellebogen, wierp het tuimelend naar een stoel, vanwaar het afviel, sloeg een ammelaken [2]) op het tafeltje, een bord, een vork, een mes, alles met overdreven haast en onnoodig gerucht.

De lamme kromp ineen van schrik; de honden verschuilden zich angstig achter haar rug. Het was enkel, toen Colette, dit huiselijk drama vluchtend, van haar stoel opstond, dat de twee wachters weer dreigend te voorschijn kwamen en van op de schouders het snauwend hun plicht rekenden den aftocht te blaffen.

III.

Het huis lag in zondagstilte, toen Colette haar deur weer dicht had gedaan. Die stilte heeft iets plechtigs, iets eigenaardig-overal-herkenbaars; het is alsof al de voorwerpen rustten, ook wetend dat het Zondag is; alsof de schaduwen in de hoeken dieper waren, de zonneschijn kalmer, kalm tot verveling toe; alsof de bloeiende bloemen of de groene sieraadplanten op het venster roerloozer stonden; alsof de binnenkomende stap bevreesd was voor zijn eigen geluid.

Colette ook dekte de tafel voor het avondmaal; dan haalde zij een gieter met water uit den regenbak, begoot, altijd even behoedzaam-geruischloos, hare overvloedig bloeiende „kloefkens [3]); knipte hier en daar een verleppend kelkje uit, richtte de stokken op, die hare paarschblauwe pyramidaals [4]) stutten, en bleef bewonderend kijken naar al die zwijgende klokjes rondom

---

[1]) Rouwen.
[2]) Tafelkleed.
[3]) Calceolaria.
[4]) Campanula pyramidalis.

hun stam als eene godgewijde kaars, door vrome nonnenhanden gekroold.

Die bloemen stonden in een klein gesloten glazen afdak, met enkele ranken van groenen wijngaard en lichtelijk blauwende druiventrossen omhoog.

Colette deed krijschend het wipvenster toe:

„Nog niet thuis; Martinus, Martinus, hij die anders zoo beangstigd is voor de avondlucht in zijn serre! Nog niet thuis, Eedje ook niet," en Colette schudde misprijzend het wijze hoofd, „en dat wij toch zoo gelukkig samen konden zijn!"

Een stampje werd op de voordeur gegeven. IJlings liep Colette opendoen.

Edward kwam binnen en, ofschoon hij niet strompelde en geen woord sprak, mat haar oordeel dadelijk de hoogte van den toestand:

„Aangebrand [1]," zei ze bij zich zelve.

Zij ook zweeg, gispend.

„Heet mij dan toch welkom," beval de dronken man, de zondagstilte storend, ruzie zoekend.

„Welkom," murmelde zijn zuster.

„'t Is maar," hernam hij, „dat ik de eer wil hebben, die mij toekomt," en hij zette zich aan den disch.

Hij was bleek van aangezicht als zij; het was lang ook: een sterke familietrek; maar zijn neus was in zijn kinderjaren gebroken geweest, plat gedrukt, wat zijn voorhoofd en jukbeenderen sterk deed uitkomen. Hij was iets ouder dan Colette.

„Waar is Martinus?" vroeg hij, rondziende.

„Wat weet ik dat?" antwoordde zij, „in den „Bierboom" zeker, bij die fameuse slet, die alle mannen op haar kant weet te krijgen."

„Mij toch niet, mij toch niet, hé? Ge zult mij toch niet willen mederekenen onder degenen van haar aanhang?" hij keek strijdlustig zijn zuster aan.

„O *gij*," zei Colette verachtend, „gij telt niet mede, ge zijt kattevleesch." [2]

„Ik? Ik kattevleesch!" bulderde de bedronkene in eens verwoed, en hij sloeg op zijn borst, dat het bonsde, „ik

---

[1] Bedronken.

[2] Men noemt een kind, dat nog te klein is om met de anderen mede te spelen, „kattevleesch".

kattevleesch, wat! Ik heb in mijn jonkheid meegedaan precies gelijk een ander en ben nog alle mannen sterk, ja ik, gij stoute."

„Nu hebt ge 't al te zeggen," verweet hem Colette, „en in de week ziet men niet langs waar gij opengaat [1]). Ja, ge zijt een heele kerel, maar ze weten het niet ver; want moest het ongeluk willen, dat Martinus zich ten laatste in de strikken liet vangen van... van die uit den „Bierboom", God weet wat er van ons zou geworden; want ge zijt niet bekwaam om de maat te nemen of een frak te snijden!"

„Men is nooit te oud om te leeren," zei Eed, het verwijt als grondig erkennend.

„'t Zou nu wel tijd zijn, bij de vijftig," spotte zij.

Van zoodra Martinus binnenkwam, hield het twisten op. Luid snoot hij zijn neus, ruimde zijn keel en deed zijn gezag gelden in woord en gebaar. Colette vloog op zijn wenk. Eed zweeg, in de hoop zijn dronkenschap te kunnen verbergen en zat in zijn bord te kijken.

Martinus was nauwelijks middelmatig van gestalte, zwaargeschouderd, kloek, gebiedend in zijn toon: de erkende meester, het hoofd van 't huis, de gevreesde dwingeland.

IV.

Madame D'Haeyer zat uit te kijken aan haar bovenvenstertje. Zij kende op éen minuut het uur van alle treinen. De eerstvolgende zou haar iets gewichtigs aanbrengen:

Berenice!

Haar zoon stond met de roode pet op het perron. De horen aan de balie had getoet, de trein stoomde aan.

De overste, gewend aan waakzaamheid, had de kleine reizigster dadelijk in 't oog, opende het portier en het kind, uitgestegen, sprong hem om den hals.

Hij gaf bevel voor haar reisgoed aan een bediende, maakte het teeken voor 't vertrek van den trein en, aan zijn arm, deed Berenice haar intrede: lang opgeschoten voor haar leeftijd, de rok te kort, de armen uit de mouwen gegroeid, met al het blond haar, het vele haar, golvend tot in het middel: het was heel bleek, schitterend als een striem zonnestraal over haar rug. De oogen, donker en de ietwat

[1]) Spreekt gij niet.

bruine gelaatskleur maakten een schaduwcontrast er mede. Het mondje was klein, de kin fijn, als had de natuur op 't onderdeel van haar aangezicht de bouwstoffe uitgespaard.

Aandoening beefde in de uitgestoken hand der grootmoeder.

„Grandmama!" zei de levendige kleine en wilde ook op haar toe ijlen.

Maar Pitoe en Mirza waren daar: de eene snauwde hevig naar de vreemdelinge, de andere vloog blaffend tusschen hare beenen.

Een geweldige schop deed hem jankend achteruitstuiven, dat was Pitoe, de zwarte, en op Mirza trad Berenice zelve dreigend aan, met de vuist tot slaan gereed.

Tegenover zooveel vastberadenheid was de hond niet opgewassen; hij vluchtte achter den rug zijner beschermster, de indringelinge vandaar in veiligheid aangrollend.

Pitoe was intusschen met een slaphangend pootje door de zittende opgenomen, werd geaaid en gestreeld:

„Alzoo een weerloos dier kwellen! Foei!" was het eenige, wat de grootmoeder als welkomstgroet tot haar kleinkind zei.

Een slecht begin, eene totaal mislukte „blijde intrede."

De stationsoverste was reeds in zijn bureel, waar het „trek, tik, tik, tik" telegraafdienst aanduidde.

Mietje, de mooie, stoute meid, trad met een valiesje aan elke hand voorop naar de slaapkamer, laag gewelfd, klein, met twee bedden er in:

„Wie slaapt hier nog?" vroeg Berenice.

„Ik", zei de meid. En gewend aan argwaan, aan euvel opnemen, ziende, dat haar mededeeling niet aangenaam was, of vermoedend het te zien, voegde zij er bij:

„Staat het u niet aan dan, misschien?"

Berenice zag verwonderd op; met deze viel ook niet te gekken:

„'t Is mij om 't even," antwoordde zij.

„'t Is maar, dat er hier niet zooveel plaats te veel is," luidde het bericht, „'t is eigenlijk in de eenige groote slaapkamer, dat uw grootmoeder zit, uw onkel heeft ook maar een klein hokje."

„Ha zoo!" zei Berenice, niet wetend wat ze zeggen moest.

Zij hing hare kleederen aan een mantelstok, legde haar linnen in een aangeduide kast, alles onder de hinderende

nieuwsgierigheid en het werkeloos toezicht der zoogenaamd gedienstige.

„Waar is de rest?" vroeg deze eindelijk.

„Er is geen rest, het is hier al," moest Berenice vernederd bekennen.

Welsprekend stilzwijgen, begeleid door een verachtend lachje, begroette deze woorden.

„Grootmoeder, wat moet ik doen?" vroeg Berenice weder in de krankenkamer getreden.

„Ge moogt alles doen wat ge wilt, mijn kind," antwoordde deze, milder gestemd.

„Wat?"

„Hebt ge geen borduurtje?"

„Ik kan niet borduren."

„Geen brei?"

„Ik kan niet breien."

„Welnu, zet u dan hier bij mij."

En Berenice zette zich naast hare gebrekkelijke grootmoeder.

V.

„En hoe stelt ge 't met Berenice?" vroeg Colette bij haar eerste bezoek in 't stationsgebouw, zeer benieuwd, gretig luisterend, kwaad bericht vermoedend, met hare kennis der toestanden en karakters, wel wetend welke stoornis de komst van een kind moet aanbrengen in een huis, waar sedert jaren geen verandering kwam.

Het was dan ook zonder verwondering, dat zij madame D'Haeyer's ontdaan aangezicht zag, hare oogen ten hemel en de hand trillend opgeheven:

„Och, slecht, slecht, geen spit met haar te wenden, stout, slecht opgebracht! In 't begin, nadat ze zich den eersten dag had stilgehouden, begon het leven: rondloopen als een eekhoorn, vragen, vertellen, mij lastig vallen met liefkoozingen. Zij vloog August om den hals, August! ge kent hem, of hij daarmee gediend was! Zij ging in ons tuintje, ge weet wel, dat wij van achteren over den weg in pacht hebben; ze kwam terug met onrijpe stekelbeziën en had Mietje's bloemen afgeplukt. Zij bracht mij een bouquet, zei ze. Hoe of ze berispt werd! Maar wat hinderde haar dat! Toen ze 't poortje

gesloten vond, klauterde ze over de haag. Heel haar kleed gescheurd! En dat is nog niet alles; maar in het bureel heeft zij aan het telegraaftoestel gepeuterd en het ontredderd. Alzoo een kind, alzoo een kind! Bedorven, ongehoorzaam, wild. August zei niet veel, hij is een zwijger; maar hij keek haar zoo stuurs aan, dat ze schreiend in een hoekje kroop; Mietje donderde los op haar en ik spaarde haar ook geen verwijt."

In 't menschelijk hart ontspruiten bronnen van goedheid, niet zelden wekken klachten sympathie voor den beschuldigde; of is het een behoefte aan wederspraak?

„Och, madame," zei Colette, „met zachtheid wint men meer dan met streng-zijn. Waarom ze niet met een zoet toomken tot rede gebracht?"

„Wie geen zotten heeft, weet er altijd weg mee," antwoordde madame D'Haeyer ontwijkend en zij deelde mede: „nu is Berenice heel veranderd, zij spreekt niet meer, stelt in niets belang, zit daar voor zich te staren, hoort het nauwelijks, als men een woord tot haar richt, kijkt met moeite op, als men haar iets toont. Schreien doet ze niet meer."

„De landziekte," verzekerde Colette, „net als Otto, hij kon het niet gewend worden bij ons na den eersten dag, toen het nieuwe er af was."

„Wat is daarmee te doen?"

„Ik weet het niet, verstrooiing, indien 't mogelijk is. Bij Otto heeft het lang geduurd."

Berenice kwam binnen. Zij had Colette vroeger nog gezien, ging bij haar, gedrukt, en sprak:

„Dag, Colette."

Deze vond het geraden een luiden toon van gemaakte vroolijkheid aan te slaan:

„Hé, Berenice!" zij trok ze naderbij, „en hoe stelt ge het? Wat is ze groot geworden! Mij reeds overgroeid, ik ben 't zeker. Ge zegt gelijk niets, hoe stelt ge 't?"

„Goed," sprak het kind met sombere schaduwen van wanhoop in het oog.

„Kom, zie mij eens aan, vertel mij iets."

„Ik weet niet wat."

„Komaan, weet ge nu niets te vertellen, gij die hier in zoo lang niet geweest zijt en uit de stad komt?"

Berenice sprak niet meer, deed een beweging achteruit en Colette, die ze in 't middel vasthad, liet ze los, met een gevoel van machteloosheid: er is een stomme smart, waarvoor geen stem van troost bestaat.

„De landziekte, het is de landziekte," zei ze nog bij zich zelve, heengaande.

VI.

Ja, het was 't heimwee, het knellende, het alles verplettende, het doodende, waaronder Berenice gebukt ging.

Gedood de vatbaarheid voor afwisseling.

Gedood de zucht naar spel en vreugde.

Gedood de prikkel voor belangstelling.

Wanneer de dag door 't kleine venster grauwde, gruwde zij van die klaarte. De te leven uren schenen haar nooit te zullen eindigen. Zij wendde zich om in haar bed en sloot de oogen! maar visioenen doemden op: visioenen van vroeger tijd, doch reeds zoo nevelig bewolkt, dat zij in verre horizonnen wegdreven als iets ontastbaars. Het nauw gebeurde lag als 't ware in diep verleden, niet meer op te sporen. Haar geest was zoo lam, dat zij naar niets meer haakte zelfs niet naar hetgeen, waarvan 't gemis hare ellende was: haar stiefvader met zijn zorgelooze, liefdelooze toegevendheid, die aan overschilligheid grensde; de oude, slordige, vaak half suffe, inschikkelijke meid, die haar alles veroorloofde; het donker, onordelijk doch gezellig thuis, warm en koesterend als een vogelnest, waar zij was opgegroeid; de stad met haar gewoel en haar geruchten; de zich voorbijhaastende menschen; de wachtende en steeds aangroeiende menigte voor een opengedraaide brug; het aansteken der lantaarnen bij invallende avondasch; de reuk van gebrande bitterpeen, die altijd in dezelfde straat op dezelfde plaats heerschte en haar telkens opviel, schoon zij er nooit een gedachte aan wijdde; de kaas- en vischreuk, in 't voorbijgaan uit een open winkeldeur komend; het ellegoed, bij mooi weer, in lange reepen voor de deurposten van winkels hangend; het schoenmagazijn, waar de laarsjes met hooge haken op glasschijven boven een spiegel te pronk stonden; en in de groote straten de schittermagazijnen met bronzen beelden, porselein en diamant. Geheel

haar vrij, onbeteugeld, wild kinderbestaan met de, thuiskomend, nooit gestelde vraag, waarheen zij was geloopen, wat zij had gedaan. Arme onbesnoeide plant, eensklaps uit haar grond gerukt en in aarde gestopt, waar hare wortels niet in wilden, niet in konden!

Zoo innig was haar leed, zoo groot haar weegevoel, dat zij zelfs niets meer verlangde in 't pletterend bewustzijn, dat beterschap van lot niet mogelijk was. Haar wil was volkomen verlamd, geen krachtsinspanning ware haar mogelijk geweest om uit dien toestand te geraken, en toch... indien een tooverroede, als een plotse tooneelverschikking haar schielijk in haar vroeger midden had herplaatst, zou al haar smartgevoel verzwonden zijn als rook. Levenslust en wispelturigheid zouden heropgewekt worden als een veer, die opspringt.

De ruwe meid kreeg medelijden met haar; grootmoeder sprak haar liefderijk aan; Pitoe en Mirza kenden haar en dartelden op haar toe met tonggelik en kwispelstaarten. De stugge oom sneed haar de beste stukjes vleesch af, en legde de grootste aardbeien op haar bord. Doch neen, neen het was allemaal dat niet, wat onbewust haar hartje wilde. En nu begonnen de voorwerpen verpersoonlijkingen van haar foltering te worden: het papier aan den wand, waarvan zij de bloemen niet meer zien kon; de oude Duitsche prenten, de eene met het opschrift: „Sand, der Freie", welke een jong reiziger in blauwen frak voorstelde. De andere een gezelschap heeren en dames, zoo even uit een diligence gestegen, terwijl de paarden verwisseld werden, waarop een bejaard heer en een bejaarde dame geduldig staande wachtten, terwijl jongeren op 't gras zaten, en een dandy met sierlijke buiging aan een juffertje een afgeplukt tuiltje aanbood, alles in bonte, thans verdoofde kleur, die eenmaal heel schitterend moest zijn geweest.

O, had men ze weggenomen die prenten! Omgekeerd tegen den wand, om ze niet meer, om ze nooit meer te moeten aankijken!

Berenice verloor allen eetlust. Haar smart werd lichamelijk: onder haar hartje deed het zeer, het was als een nieuwe steek daarin, telkens een tij der herinnering aanspoelde. Zij kromde zich voorover, neergezeten, toen was 't als voelde zij het minder scherp.

En nochtans zij wilde 't voelen, zij moest het voelen, zij

oefende zelfkwelling in de hoogste maat, steeds aan haar zelve vertellend haar eindeloos ongeluk. Het was zoo groot, zoo reuzengroot, het was zoo torenhoog en afgronddiep, dat haar besef er van even groot, even hoog, even diep moest wezen....

En zoo was het ook.

VII.

Een heldere Junimorgen met hittewalmen en walmen van korenbloei in de lucht: de Zaterdag voordat de processie van het heilig Sacrament uitgaat. Overal werden hagen geknipt. Arme kinderen belden aan de deuren of schopten er op, met korven veldbloemen te koop. Colette haalde zelve de hare voor het strooisel van den volgenden dag in de nabijgelegen weiden. Het was nog tamelijk vroeg en reeds heel warm, de zon stoofde de rijpende vruchten op boomgaard en landouw.

Nooit ging Colette aan het stationshuisje voorbij zonder eens even binnen te loopen; heden ook, madame D'Haeyer steeds op dezelfde plaats aan 't raampje gezeten vindend, met hare ongetemde honden, die de bezoekster niet wilden leeren verwelkomen; wat deze niet afschrikte in het voortzetten van haar liefdebezoeken.

Berenice zat bij grootmoeder, over haar borst gebogen, zacht rythmisch voorover en achteruit schommelend, ter sussing van het wee aan haar hartje, zooals men met een zeeren vinger doet.

„Dat kind zou moeten uitgaan," zei Colette.

„Ga *ik* uit?" antwoordde de kreupele.

Colette zuchtte: zij kon niet zeggen, „Gij zijt tot zitten gedoemd, ellendige onder de ellendigen." — „Met Otto was het evenzoo gesteld," hernam ze, „hij zat daar als een die geen drie kon tellen; maar Martinus wist beter, hij zocht hem kameraden — het was in de vacantie — en toen de leertijd aanving, zond hij hem naar school."

Een kleine, vluchtige vonk van belangstelling kwam over het opgeheven gezichtje van Berenice, ras verduisterd echter als een hemel bij regendag, met zware wolkgevaarten, waartusschen een streepje blauw uitkijkt, dat spoedig weder onder 't groote rouwfloers moet.

Colette toonde haar wijden wissen [1]) korf:

„Om bloemen," zei ze en „kom," tot de kleine.

Deze deed geen beweging om op te staan.

Maar thans moeide Mietje zich in het gesprek:

„Allo toe, dwaashoofd, ga mee."

Berenice en Colette trokken het weidepad in tusschen twee landbermen van 't hooger liggend akkerland.

Dauw glinsterde aan enkele grasssprietjes; zacht golfde 't nog grijs-groene koren; de aardappelen bloeiden op donkergroen in groote trossen wit en paarsch met gele hartjes; en over den vlasschaard, zoo broos en zacht van tint, met het lichtspel der zon tusschen al de fijne sprietjes, lag als een doorschijnend-blauwe tulle van bloesem uitgebreid; de ruime weiden, reeds overwasemd door dofpurperen grasbloei, van dichtbij wemelende miniatuur beiaardekens, verder, in verkorting gezien glansloos grijsgroen, licht golvend als een stille zee en versmeltend in uitgeveegde, kleurlooze lijnen aan den horizon; hier en daar en overal hullekens van groote meerschbloemen, wit met mat koperen spijker in het hart. Een geelgors — ter plaats „gruns" genaamd — schuw van aard, gezelligheid ontwijkend, zong op een jong plantsoen zijn steeds eentonig, met gelijke tusschenpoozen herhaald kluizenaarslied. De weide was met smalle slooten doorsneden; boven de oppervlakte van het stille spiegelnat spreidde de callitriche de groene stralen van haar sterrenstengeltjes uit; wat verder stak de watervenkel, op sterken stam, alle omgevende planten overheerschend, in fiere malschheid zijn fijnbeblaarde, sappig-takkige kruin omhoog; de waterweegbree hield zich bescheiden, helgroen, en als bang, in de laagte, ofschoon de strijdlustige sagittaria er geruststellend haar pijlen, te hoog voor gevaar, boven afschoot; de prachtigmetaalblauwe salamanders, thans tijdelijk bedekt met den lentetooi van een ruggekuif in sierlijke plooisels gelegd, zwommen lustig tusschen al dat groen, bij elke zwenkende beweging het wit en oranjegeel van hun buikje ontblootend; terwijl de menigvuldige kraaienbliekjes, met de stekeltjes omhoog, in levendig gewarrel zich vermeiden in een zonneplek.

Frisch stond de voet in den vochtigen grond van de

[1]) Teenen.

weide; frisch voelden de bloemen in de hand, kort, juist onder den kelk, zonder stengel, tusschen twee vingers afgerukt. Naarstig werd er gearbeid, zoodat de korf gauw, half vol, zwaar te wegen begon.

Colette vertelde dat zij twee broeders had: Martinus en Edward, dien men kortweg Eedje noemde. Dan was er nog Otto, een neef, als knaap in huis genomen, die geen lust in 't kleermaken had gehad, die altijd in boeken snuffelde en dien men eindelijk in een college had gedaan en die nu aan de Hoogeschool te Gent studeerde voor dokter. Hij was reeds drie en twintig jaar en leerde zoo goed. O wat dat betrof: de hoogste onderscheiding steeds bij 't afleggen van ieder examen! Toen kwam telkens de muziekmaatschappij van Vroden aan hun deur spelen. „En getracteerd, dat er werd, getracteerd!" zei Colette. Ja, het kostte veel geld; maar zij hadden het: voor hem was hun niets te veel; en Colette wreef met den rug harer hand aan haar oogen, en een krop van aandoening kwam in hare keel, een aandoening, waarover zij zich schaamde en welke zij onder een kuch verborg.

Oefende de omgeving haar kracht hier uit over het kinderlijk gestel, spraken de natuurwonderen in plotse veropenbaring tot een ontvankelijk schoonheidsbegrip, of was de schrikkelijke crisis van haar smart van lieverlede verloopen? Berenice hoorde en luisterde: weer kwam het streepje blauw, uitpiepend tusschen de stormwolken van haar levenshemel... Al grooter en grooter werd het, al verder en verder scheurde het luchtfloers en de stemmen van 't verleden zongen minder en minder luid hun lied van nawee. Een zielemelodie, in verre verten ontstaan, in twijfel-nadering half verwaaid nog, weergalmend in de diepste diepten van haar wezen, wekte er onduidelijke, ik weet niet welke beloften van troost en toekomstvrede....

Zij verlieten de weide voor het korenveld en nu moest het kleine korfje van Berenice dienst doen.

Op het smalle korenwegetje grepen weder de vlijtige vingeren tusschen de wiegelende, schitterende aren de blauwe bloemen, welke zich roekeloos te ver vooruit hadden gewaagd.

„Geene andere," zei Colette, toen Berenice boog naar het sterkgekleurd purperen blanketkruid, „dat verslenst te gauw

en dat evenzoo," toen het kind de veldviooltjes plukken wilde, de veldviooltjes, mager, spichtig, bleek van tint, die verstandig genoeg zijn om zich te voegen naar hun omgeving en even spits en recht en schraal opschieten als de vruchten en het kruid om hen heen.

„Waartoe dient dit al?" vroeg Berenice, den intens blauwen voorraad in haar mandje aanduidend, „en hoe wordt het gebruikt?"

„Wel!" antwoordde Colette, „het wordt op den grond gestrooid voor de processie, die morgen uitgaat. „En zij voegde er bij: „Martinus en Edward gaan er ook in, Eed als Modestus-knecht, met een witte broek aan en een rooden sluier," en in blijde opwelling van fierheid, stiller, als beschaamd: „ik ga er ook in, in 't wit; ik ben Lievevrouwe-meid."

„O! gij, Colette, gij die er zoo oud uit ziet!" riep Berenice verbaasd.

De bedaagde gezellin boog het hoofd in nederigheid en sprak met bescheiden overtuiging van godsvrucht:

„Mijn kind, Onze lieve Vrouw vraagt niet, wie van hare dienaressen er oud of jong uitziet, als de vroomheid maar in het gemoed ligt."

De spies raakte Colette wel eventjes, doch was met te veel onschuldige naiefheid geslingerd om haar te ergeren; en sprakeloos arbeidden zij plukkend voort: Berenice met de ketterende zon op het vloeiend goud langs haar rug; Colette met de eeuwige zwartzijden pelerine, waarin de zon blonk als in het pantser van een krijgsman.

Daar stonden zij beiden in 't volle licht van dien zomerdag, zoo ongelijk van leeftijd en levenslot: de oude meid met haar lang, ernstig gelaat, waarachter lagen — behoedzaam verheeld, de bewuste geheimen van 't verleden — en het aangroeiend meisje, onwetend, in onbewust gevaar de geheimen der toekomst te gemoet gaande....

VIII.

Op de tafel voor het breede raam zaten Martinus, Eedje en een paar leerjongens met de beenen gekruist onder het lijf, naaiend met lang-uitgestrekte armen. Rokken en broeken hingen aan den kapstok; andere, nog niet voltooid, met

witten driegdraad op donkere stoffe of enkel met krijt afgeteekend; groote scharen, bijna aan kleine haagscharen gelijk, lagen wijd open naast overschot en lakensnipperingen. Het was te zien, dat het er bedrijvig toeging en geen werk ontbrak. Gesproken werd er niet door de aanwezigen, onder de benauwende tucht van Martinus, die enkel en, misschien afkeurend, zijn keel ruimde en luid, misschien ook als een trompet van blaam, zijn neus snoot, toen Colette met het vreemd kind aankwam.

Even keek ze op 't hanghorloge, of het tijd was om het eten te bereiden, ietwat verontrust.

O, het was vroeger dan ze dacht en: „Kom," zei ze tot Berenice, „wij zullen 't in eens afdoen."

Zij wilde apeelen plukken om voor de vensters te plaatsen langs elken kant van 't Lievevrouwebeeld ter eere van het Hoogwaardig, dat voorbij zou komen.

Het was nog niet half twaalf, de zon zat schier op haar hoogst. Zij gingen onder den schaduwrijken okkernoteboom, waarvan de menigvuldige kattekens, bruingroen, thans nutteloos, nu de vrucht aan 't rijpen was, den grond met een donzen kleed van frischheid dekten. Een wasem van vochtigheid, warm als een ademverzuchting, steeg er uit op.

Daar stond een houten bank, maar rusten mochten zij er niet. Ginder verder, voor noord- en oostwind beschut in 't zuiderhoekje van den tuin, naast het lustpaviljoen in den grooteren tuin van notaris Sonck, lag een zonnebarm in zengenden hittebrand.

Daar kweekte Colette, met moederzorg, hare bloemkinderen: allerlei bonte, grillig gevormde zaadplantjes en blijvend struikgewas: enkele en dubbele rozen, sterk geurende anjelieren, irissen, rijk-blauw, drievoudig gelobd; witgele, naar rozen zweemende pioenen, te groot voor rozen, doch aan rozen gelijk; leeuwmuiltjes met pruilende fluweelen lip, en wat niet al!....

Berenice had nooit andere hoven dan stadshoven gezien. Het openbare er van kende zij in breede wegen, hooge boomen, groote perken, die het oog mag bewonderen, doch de hand niet aanraken mag. Het had haar steeds een gevoel van exclusie in de toelating zelve ingeboezemd; het wandelen er in was een gezondheidsgenot, waaraan het hart vreemd

bleef. Het intieme, gedrongene, zelf-bezittende van een tuintje leerde zij hier in plotse veropenbaring kennen: er jubelde iets op in haar binnenste, als de vlucht van een leeuwerik, die, eensklaps los uit een kooi, zingend, hoog de ruimten invliegt, allen aardschen kommer in de aardsche modder achterlatend.

Het jonge bloed begon levendig door haar adertjes te vloeien en kleurde de wangjes weder met een blos.

Wat was 't een lust te mogen trekken en plukken in al die bloesemschatten met eigendomsrecht!

In eens hield Colette op, met de snijschaar in de hand: „Berenice, waarom zoudt gij ook niet in de processie gaan? Hebt ge een wit kleed?"

„O ja van de prijsdeeling, maar 't is vuil."

„Anders," zei Colette, doch voleindigde haar zin niet.

„Ik heb nog een bleekgroen gazen kleed van moeder," zei Berenice met een twijfelhoop van verlangen, doch Collette antwoordde weder niet meer, en de mogelijkheid van meedoen zwond te ver om echte spijt te wekken bij het kind.

In huis, terwijl Berenice door den werkwinkel ging, zag Martinus gewichtig op door zijn grooten, ronden knijpbril in koper gevat. Hij berichtte, met de naald in de hand, even opkijkend:

„Colette, de kleine van De Beer heeft de krop, ze zijn daar een zwaluwnest komen halen om op hare keel te leggen."

„Toch gegeven, zeker?"

„Ja, ja, onder 't schuurdak uitgestoken."

„Een ledig nest toch?" vroeg Colette beangstigd — de zwaluw is, evenals de ooievaar, een vogel, die geluk aanbrengt en door elkeen geëerbiedigd wordt.

„Dat spreekt van zelf," was het antwoord.

Nu flitste Colette een gedachte door het brein of liever een heel vuurwerkje van gedachten: Irma krank, Irma die in de Akten van 't Geloof de Hoop moest verbeelden; de Hoop die groen is... de groep ontredderd... het groen kleed van Berenice!....

„Gij moet in de processie gaan, in hare plaats," zei ze.

Martinus knikte bedenkelijk en vroeg, door zijn ronde brilglazen kijkend: „Heeft die kleine daartoe het noodige?"

„Ja, ja, een kleed van hare moeder."

Het werd geschikt, dat Berenice in den namiddag terugkeeren zou met het kleed. Colette zou zien, wat er mede aan te vangen was.

„Als er nog tijd toe is," zei Martinus.

Gelijk een jong katje, vlug en blij, liep Berenice naar het stationshuisje, zoo blij, dat hare oogjes tintelden, zoo vlug, dat het bleeke goud op haar rug golvend opvloog.

IX.

In den werkwinkel stond ze met het kleed aan. Alle handen rustten, naald en draad nog vasthoudend, alle oogen zagen toe, alle monden lachten en Berenice lachte mee: het gazen kleed, zeegroen, sleepte te allen kant, van voren, van achteren, op zij, de mouwen hingen over hare handen, als een slodderig blad over een koolstok.

Colette, op hare knieën gezeten, trok den rok in sierlijke plooien naar omhoog, rijgde het te wijde lijf en de lange mouwen in en was al spoedig met haar arbeid klaar. Nu monsterde zij de kleine als een kunstenaar doet met een onvoltooid stuk:

„Wacht even," zei ze, „blijf staan, houd u stil," en meteen liep ze heen, het meisje bij de vier mannen latend.

Martinus vroeg haar, hoe oud zij was, hoe zij heette, wat ze zooal thuis deed, immers stelde haar al de vragen, met welke ieder onbekend kind door volwassenen wordt geplaagd.

Lang duurde 't niet. Colette was daar spoedig weder met een heel korfje rozen: klein, dikbeblaard en waarvan de bloem gansch tusschen de fijne, groene scheutjes stak.

Hier en daar en bij elken optrek hechtte zij een roosje vast:

„Goed zoo, zuster, goed, heel goed als zinnebeeld," sprak Martinus, die niet scheen te kunnen besluiten zijn eigen arbeid te hernemen om den haren met het oog te volgen, „de hoop houdt den mensch in 't leven en tooit het toekomende immers met bloemen."

Eedje drukte geen gedachten uit, waarschijnlijk omdat hij er geene had; de gezellen dorsten niet spreken.

Thans moest Colette alles stevig vastnaaien en Berenice, weer in haar gewone kleeren, kwam voor haar op een voetenbankje zitten, met de twee ellebogen op Colette's knieën,

zoo dicht kijkend, dat de oude meid ze meer dan eens moest waarschuwen zich achteruit te trekken, wilde zij de punt van de naald niet in haar oog.

Het was een naspeuren van innig genot, gretig verlangen, nieuwsgierig verbazen bij het wordende van zooveel moois. Een tinteling van vreugd ontstond in 't jonge hartje en wekte er vroolijken klop. De kleine armen hadden Colette wel willen omvatten; het mondje kreeg lust haar te kussen als uiting van dankbaarheid en de verbeelding tooverde heerlijkheden voor tegen den dag van morgen, terwijl Colette vertelde, dat de Liefde een hart droeg op een kussen, het Geloof een kruis en de Hoop een anker.

„O, Colette, Colette! zal ik durven?" zei Berenice.

„Andere durven wel," zei Edward, „wij gaan allen in de processie, ik ook, ik ben Modestus-knecht."

„Wat is dat, Modestus-knecht?" vroeg Berenice, die de benaming voor de tweede maal hoorde, stil aan de steeds voortnaaiende Colette.

„De heilige Modestus is bescherm-heilige van Vroden en zijn beeld wordt in de processie door jonkmans gedragen."

„Is Martinus ook Modestus-knecht?" vroeg Berenice weder op gedempten toon.

Doch Martinus had het gehoord en antwoordde zelf: „Neen, ik ben lid van het Gilde der Berechting, ik ga met een flambeeuw, in gezelschap van al de leden vóór het Hoogwaardige," en hij zag als uitdagend op door zijn bril, of er wel een betwister in het strijdperk treden wou om te beweren, dat er een eer bestond grooter dan deze.

Er deed zich geen kamper voor en Martinus hernam zijn werk met zijn glimmend-koperen vingerhoed zonder bodem, aan een breeden ring gelijk.

X.

De processie zou om tien uur, na de hoogmis, uitgaan; doch degenen, die er deel van uitmaakten, moesten in de hoogmis tegenwoordig wezen. Reeds van halfnegen stonden Edward, met witte broek en rooden sluier, en Colette, in 't wit, met een blauw lint om 't middel gereed; Martinus was in burgerkostuum. De leden van zijn gilde droegen geen bijzondere kenteekens.

Aan alle huizen staken driekleurige of geel- en witte vlaggen uit; aan alle vensters stonden tuilen en kaarsen, de eene te geuren, de andere te wachten op de hand, die er 't lichtleven in wekken zou.

Overal strooide men groen en schikte men bloemen in kunstvormen op den steenweg. De kleine werkmeid had het druk, zij was alleen, zij moest voor alles zorgen.

Alleen wel niet, doch zonder hulp. Mijnheer Otto was van de stad gekomen, wat hij wel meermalen des Zondags deed. Hij had eens rondgeslenterd om 't bedrijvig gewoel en 't versieren te zien. Tegen het plechtig oogenblik, dat de groote klok begon te luiden, had hij zich naar boven gespoed, op de kamer onder het trapgeveltje, die hij nog *zijn* kamer noemde, tevens de eenige kamer van het bovenhuis. En nu stond hij daar aan 't venster en keek naar 't gewemel en zag hoe de veldwachters met het plat der bloote sabels de nieuwsgierigen op zijde drongen, zoodat een wijde gaping doortocht verleende aan den stoet.

Oorverdoovend, oorverscheurend klonken de fanfaren. Het zilveren kruis en de groote, door koorknapen gedragen kandelaren, schoten vonken in de zon; de vanen wuifden; de hooggetorste beelden naderden, waggelend op onzekere schouders; de aangezichten bogen in vroomheid naar den grond: onkel Edward! Och, thans voelde hij zich gewichtig als beschermknecht van den heiligen Modestus!... Tante Colette! Wat scheen zij oud en verlept naast die gezellinnen, die, hoewel niet mooi, toch nog jong waren! Het blank gewaad deed het uitgebloeide van heel haar persoon des te scherper uitkomen: zij geleek op een verdord rijs tusschen groene scheuten.

Brave, lieve tante Colette! Een aandoening kwam in Otto op; wat had zij niet gedaan om zijn zwak kinderleventje aan den dood te betwisten: nachten aan zijn sponde gewaakt, hem tot moeder verstrekt, het beste uit haar mond ontspaard voor hem!....

De maagdekens, in 't wit met gazen sluier op het hoofd, bloemkorfjes dragend, gingen het Lievevrouwebeeld vooraf of volgden, talrijk, te dicht op elkaar gedrongen om enkele uit de groep te onderscheiden, aan een kudde schapen gelijk. Thans een kleine opschorsing, juist toen de zinnebeelden van Geloof, Hoop en Liefde aankwamen:

De Hoop, in 't groen, droeg het anker, emblema van ons taai vertrouwen en onverstoorbren moed om de toekomst te gemoet te gaan. De Hoop had golvend haar, goud- bijna zilverdraad in de zon, breed over den rug hangend. Na een korte halte ging het weder vooruit en nieuwsgierig keek zij eens op zijde naar het huis en op naar 't venster, waar Otto stond. Zij had groote, donkere oogen, die hem opvielen in haar klein gezichtje en als een zeldzaamheid tusschen al dat blond.

Niet zoodra had ze hem bemerkt, of beschaamd keek zij elders. Foei, voor een meisje, dat in de processie gaat, in de woningen te gapen!

Thans de reeks der weesmeisjes uit het gesticht, in aschkleur gekleed, ook als een symbool van hun kleurloos leven en hun vreugdelooze toekomst. Nonnen daarnaast, het gelaat diep onder de hoofddoeken verborgen; de gildebroeders met hun flambeeuwen; het Hoogwaardig door den goudbeschubden pastoor onder een rooden, met goud befranjeden baldakijn gedragen, weer door den blooten sabel van een daarachter komenden veldwachter tegen 't aandringend volk beschermd, en volk, volk, volk! men had op de hoofden kunnen gaan!....

Otto keerde zich van 't venster af; hij zuchtte. Gedachten bestormden hem; visioenen bleven hem bij: schittering, zilver, fluweel, wuivingen van kleuren en wit, veel voorbijgetrokken wit. Neen, het was al dàt niet, wat zijn geest vervolgde: de verwaarloosde houding, het lompe van den gang, het onbeschaafde in de gebaren van al die deelnemenden? Ja, wel wat daarvan; doch hetgeen hem had getroffen, pijnlijk, was het zwakke, ellendige, ongezonde in de groep der weeskinderen. Welk een ras, welk een opvoeding: gebogen over 't kantwerkkussen heel den dag, voor een karig loon, in dompe, slecht verluchte zalen! Hoevelen groeiden er op? hoevelen onderlagen er niet, voordat ze volwassen waren! En was dit laatste niet het wenschelijkste voor hen zelven en voor het ras? Waarom moesten zulke zwakke schepsels bestaan en zich voortplanten en heele geslachten van klierzieken en beenderzieken voortbrengen? Waarom geen wetten daartegen, waarom geen keuze, als bij de teelt van nuttig dierensoort?

Hij had zich aan de tafel neergezet met het hoofd op de

hand gesteund, in gedachten verdiept. In eens sloeg hij met de vuist op het blad en vloekte kettersch, als in plotse gramschap, de voor hem liggende boeken, onverstandig-wraaknemend, ruw wegstampend. Hij ging voor zijn spiegel staan en keek zichzelven aan: hij was er ook zoo een, ja, zoo een van die erfelijk belasten, zonder het anker der hoop, voor wie als hij klaarziende was en moedig genoeg om de waarheid naakt te bekijken: zijn moeder aan tering verkwijnd, zijn vader, thans wist hij het, afgeleefd voor het huwelijk, lam, blind, onnoozel gestorven! En hij vloekte weer:

„Welk een erfdeel!" bromde hij, zijn gestalte en trekken gruwzaam-smartelijk ontledend:

Middelmatig van gestalte, recht de beenen, recht het lijf, ja, dat zag hij met zekerheid, want meer dan eens had hij zich met twee spiegels aangekeken: de hals kort, de schouders breed en, ja, de hals kort; de borst nogal hoog. Zou men, van voren gezien, niet juist zeggen: een bult? Zelfs het hoofd en 't gelaat deden daaraan denken: het prachtig, rijk-donker, overvloedig haar, met goudtonen daarin, de treurige oogen, de bleekheid en vooral de sterkontwikkelde mond, met dien bijzonderen rimpel-trek van onderworpen lijden, onder vroolijkheid verborgen bij een schellen lach. Hij zocht hoe hij het noemen zou, dat smartlijk zonderlinge in zijn gelaat, dat anders niet leelijk was: „Een inwendige bult, daar heb ik het,' zei hij met een bitteren grijns van zelfkwelling,

„Nooit, nooit, *ik* zal ten minste wijzer zijn dan velen. nooit, nooit zal *ik* trouwen, nooit de wereld met rampzaligen helpen bevolken, nooit."

Aan het middagmaal vroeg hij aan tante Colette, thans omgekleed en weder in het losse pantser harer zijden pelerine: „Tante, wie was die kleine in 't groen, met het anker in de hand?"

„De Hoop verbeeldend? Wel, Berenice, het kleindochtertje van madame D'Haeyer, die bij haar is komen inwonen."

„Ha zoo!" zei hij verstrooid.

XI.

Sedert dien Zondag had Berenice voor Colette een groote genegenheid opgevat, eene van die genegenheden, welke bij

jonge meisjes verliefdheid voorafgaat in verheerlijking en algeheele overgave van hart en geest. Zij kon niet meer zonder haar; alles wat Colette zei, was bij voorbaat als waarheid aangenomen; wat zij deed, vond onvoorwaardelijke goedkeuring. Met een soort van exaltatie dacht zij aan haar eigen vriendschap voor de oude meid. Zij had zich aan haar willen toewijden, zou het toeval gezegend hebben, waarop zij Colette van een onheil bevrijd, of uit een ramp zou gered hebben. Dit had voor gevolg, dat Berenice nu al haar uren, in 't kleermakershuis doorbracht. Zij zat in den werkwinkel, zoo dicht mogelijk naast Colette, volgde met het oog het spel harer handen, die naald en draad bestuurden, zelve werkloos blijvend, uit gewoonte veelmeer dan aangeboren luiheid.

Doch dit veranderde weldra. Colette zette haar een lousband op en leerde haar breien. Daarna kwam 't naaien aan de beurt, eerst een zoompje in een zakdoek, weldra moeilijker naad. En het ging Berenice zooals het alle kinderen gaat, die achterlijk zijn, niet door gebrek aan natuurlijke begaafdheid, maar teruggehouden door ongunstige omstandigheden: zij leerde met verbazende vlugheid.

„Wel, denk dat eens!" zei Colette, „wie heeft het ooit geweten! Wat ze ziet, kan ze; ik zou het niet beter doen!"

„Weet ge wat, kleine?" sprak Martinus, die voor Berenice afstand van zijn stugheid deed, „wij zullen u ook op onze tafel zetten, met de beenen gekruist, kleermakersgast! Daar zal volk komen naar kijken."

Berenice zag hem schalks aan met haar groote oogen in haar fijn aangezichtje, en lachte, en de gezellen ziende, dat de baas goed geluimd was, waagden het mede te glimlachen.

Buitenlieden wandelen niet; als zij uitgaan, is het met een bepaald doel. Berenice, die van de stad was, richtte het anders in; zij ook oefende hare macht over Colette uit: de macht van den bewonderaar op den bewonderde. Colette weerstond niet aan haar sterkeren wil, en eiken dag met aangrijzend duister zag men nu de twee de dorpstraat op- en de kasteellaan inwandelen. Berenice stak haar arm onder dien van Colette en zoo gingen zij, de bedaagde meid en het jonge meisje. Het loover ruischte achter hun kleed; Venus blonk hun toe in de traag verzwindende klaarte van den westenkant; of de sikkel van de maan stak er zijn zilver-

hoorntjes op; of de wolken verzamelden zich, bergenhoog aan den horizon, de kortwordende dagen nog verduisterend. Soms loeide de wind door de takken boven hun hoofd en zaaide dorre twijgjes met de bladeren neer; enkele regendruppelen begonnen te vallen en jaagden de wandelaarsters heen. Bijwijlen trotsten zij, onversaagd, het gure weêr en de slechte wegen, en schoten de voeten, onder 't bedrieglijk dorre-looftapijt, in een modderplas.

Toen lachte Berenice, op zij springend; toen bromde Colette: „Wat ge een mensch doet doen, gij stout ding!"

En wat de afzondering met twee personen teweegbrengt, en wat de avond en de duisternis bevorderen, gebeurde ook hier: een groote vertrouwelijkheid ontstond van lieverlede; gedachten werden gewisseld; gevoelens en bekommernissen uitgestort: Berenice vertelde hoe stout Mietje was tegen haar grootmoeder, hoe onverschillig haar oom, en zij bekende, dat zij niet gaarne bij grootmoeder zat, dat zij vies was van haar en van haar honden.

Toen hield Colette haar voor, dat zulks niet mocht, dat zij grootmoeder lief hoefde te hebben, omdat zij haar grootmoeder was, en ongelukkig, o zoo ongelukkig! Te moeten onderhouden worden van een zoon, hem tot last te wezen, oorzaak zijn dat zijn vrijheid aan banden ligt!

En Colette, meegesleept door haar bespiegelingen, in vergeteldheid van den leeftijd en de onervarenheid van Berenice, vertelde haar, dat haar oom August niet trouwen kon, zoolang zijn moeder leefde; maar dat iedereen in 't dorp wel wist, dat hij een geliefde had: Renildeken uit het Gemeentehuis. „Hij gaat immers alle avonden uit?" zei Colette.

„Ja, inderdaad," antwoordde Berenice, die zoo iets wel bemerkt had zonder er op na te denken. Zij dorst bijna niet luisteren, niet antwoorden, voelend dat ze te jong voor zulke mededeelingen was.

„Welnu, dat duurt reeds, laat zien, wel vijftien jaren, zij wachten naar haar...." Colette waagde 't niet te zeggen „dood", doch Berenice verstond haar en eindeloos wereldwee overstroomde haar hartje, als eene wei die ijzig onder water komt. Haar oom, haar stille oom zou zulke wenschen koesteren! Zij gruwde van hem. Colette voelde een griezeling aan haar arm. Haar standpunt was anders en sussend sprak ze 't uit:

„Bedenk, hoe braaf hij moet wezen om eigen heil te verzaken uit toewijding voor zijn gebrekkelijke moeder, zonderdat ooit een klacht uit zijn mond komt, zonderdat zij zelve zijn toewijding kent of vermoedt! Mietje weet het en zwijgt; daarom laat hij haar veel toe; een andere zou misschien babbelen bij zijn moeder en dat ware een doodsteek voor haar: bestendig in vrees te leven, dat hij trouwen, en zij in een gesticht zou moeten! Maar elken avond gaat hij er," hernam Colette, en zij voegde er bij, „Benildeken is geen slecht meisje, hij zit er met den dokter en den secretaris, zij spelen er met de kaart, ik zeg niet dat er kwaad gebeurt."

Berenice verstond dit laatste niet, zij was nog te onbekend met levenszaken om te weten, dat er in sommige gevallen kwaad gebeuren kan; maar onder een voortdurend bewustzijn van schaamte tot vertrouwelinge te dienen voor dingen boven haar jaren, vaag verontrust, trok ze naar huis, zag haar stuggen oom met andere oogen en als een familieheld aan, begreep, waarom hij de botheid van Mietje duldde, van tweeërlei kwaad het kleinste kiezend, en kreeg een vluchtig doch nog onwerkzaam medelij met grootmoeder, zoo erg en onbewust in haar vreedzaam onheil bedreigd.

Berenice zelve onthulde immer diepere geheimen van haar afkomst en haar vroeger lot. Zij sprak over haar kinderverdriet, dat wel groote-menschenverdriet mocht heeten: hare moeder gaf zich namelijk aan den drank over en was gestorven in een aanval van *delirium tremens* — ze kende de uitdrukking door ze dikwijls gehoord te hebben. Colette verstond ze niet en vroeg verklaring: Mama was eens op een avond naar huis gebracht, buiten kennis. Haar schouder was ontwricht en haar aangezicht bebloed. Zij had op straat een val gedaan. Berenice bleef er 's nachts met haar stiefvader bij zitten, nadat de dokters heen waren.

„Kan ze slapen, zoo is er kans haar te redden," hadden ze verklaard, „zoo niet.... het ergste."

En het ergste was gekomen, verschrikkelijk, voor immer als met een gloeiend ijzer in de herinnering van het kind gebrand: roepen, schreeuwen, razen, op den wand hare vuisten te bloede slaande, met het akelig blauw gebuild aangezicht. Berenice en de schoonvader haar tegenhoudend; met haar vechtend; zij hen voor moordenaars uitscheldend; zij tevens in

doodsangst voor allerlei wilde dieren, die ze meende te zien en die haar op wilden.

Het was op een avond in de groote kasteellaan, dat Berenice het vertelde, met den wind, die door de hooge kruinen zoefde, en 't kelderijs [1]) in de sporen, onzichtbaar krakend onder den voet; duister reeds, met hier en daar een ver stipje licht...

De twee sloten zich nauwer aan elkander, als bevreesd voor al 't geheime om haar henen. Zij zwegen eerst een poos. Toen zei Colette, aarzelend in haar belangstellende benieuwdheid:

„En het einde?"

„Omtrent den morgen viel ze stil en lag nog onbewust tot 's anderdaags," antwoordde Berenice.

Een andermaal vertelde zij van haar vader en hoe hij zijn handelszaken verwaarloosde om zich onvermoeibaar en onontmoedigbaar met muziek-compositiën bezig te houden, ofschoon ze weinig of geen bijval ontmoetten. Die herhaalde teleurstellingen hadden zijn zenuwstelsel geprikkeld en zijn humeur vergald. Hij maakte hun beiden het leven ondragelijk: er mocht geen mes of vork vallen, geen deur in huis toeslaan, of hij schrok op als kreeg hij een slag. Met drift kon hij naar een in de kamer verdwaalden horzel zijn servet, als verwoed uitslaan, omdat hij het geronk niet velen kon. En eens wierp hij zijn pantoffel naar Berenice, gelukkig zonder ze te treffen, omdat ze een drietal keeren achtereen geniesd had.

Na zijn dood bleef haar moeder met den last van een kind en een handelszaak zitten. Toen verloor ze gansch den moed en het hoofd. Zij gaf zich over aan den drank. Berenice was destijds nog klein en toch wist zij het reeds en zag ze 't moeder aan, als ze te veel gedronken had. Moeder was toen heel weemoedig streelend en fleemend, kuste Berenice en gaf haar zoete namen. Berenice haatte haar en stiet ze van zich af. Openlijk er over spreken dorst ze niet; maar hoe dikwijls had ze de flesch met jenever uit ergens een schuilhoek gehaald, half den inhoud weggegoten en de flesch met water en wat peper opgevuld. 's Morgens, als ze ontwaakte, was haar eerste zich recht te zetten in haar bedje en te luisteren; want vóór het ontbijt gebeurde het gevreesde

---

[1]) Bomijs.

alree: de kelderdeur gaf een bijzonderen knak, telkens ze open- en toeging, en aan de vele of weinige keeren, dat ze dien knak gaf, kon Berenice vermoeden, hoeveel maal moeder aan de flesch was gaan lokken. Soms gebeurde 't niet en hoe lief had Berenice haar dan! Hoe innig lief, steeds hopend, dat de beterschap ernstig zou wezen. In die omstandigheden was moeder hertrouwd, en na haar dood, was Berenice bij haar stiefvader gebleven.

XII.

Otto was gedurende heel de vacantie met vrienden op reis geweest. Zelden was hij, toen de cursussen weder aangevangen waren, naar Vroden gekomen. Enkele malen den Zondag en toen maakte Berenice zich uit de voeten. Zij had een soort schrik voor dien jongen man, die haar ontzag inboezemde en dien ze zoo leelijk vond.

En nochtans sprak Colette steeds van hem met de grootste ingenomenheid, met echte moedermin.

De schier bestendige afwezigheid van Otto had invloed op de zedelijke en verstandelijke ontwikkeling van Berenice. Telkens er een klant kwam om te betalen of wien de maat moest genomen worden of een nieuw kleedingstuk aangepast, voelde Berenice haar tegenwoordigheid onbescheiden. Zij stond op en ging in het tuintje. Maar er waren dagen gekomen, dat het regende of dat de donder begon te grollen. Zij legde haar naaiwerk neer en zag Colette vragend aan, terwijl Martinus gewichtig met den binnengetreden begon te beraadslagen over keus van stoffe of snit, en hij ook wel eens — reeds met den ontrolden meter in de hand — keelruimend, vermanend naar Berenice kon omkijken.

Colette gaf haar een teeken, den zolder aanwijzend, en Berenice vluchtte de trappen op en bleef boven, de deur achter zich dichtdoende.

Er was maar één kamer op dien zolder: de kamer aan den gevel, met één venster er in. Die kamer was Otto's kamer. Alles sprak er nog van zijn vroeger daar-zijn en zijn thans korter oponthoud: een afgetrokken bed, een waschstand, handdoeken, kleederen aan den kapstok, schrijfbenoodigdheden, papier en pennen op de tafel. Er was een zijde

van den wand heelemaal met rijen boeken bezet. Berenice keek, de eerste keeren van haar ballingschap daarbinnen, wat door het raam, de straat en de verre weiden; maar er was weinig te zien en de bezoeker bleef soms lang; zij hoorde 't aan de luide, eentonige, bewijsvoerende stem van Martinus. Eindelijk ging zij eens voor de bibliotheek staan, verstoutte zich om eenige titels te lezen en weldra nam zij er een boek uit en zette zich in Otto's zetel. En het geestesleven veropenbaarde zijn macht. Het nam haar heel in beslag. Zij las en las, met hartstocht, zonder keuze, onweerstaanbaar aangetrokken. Otto bezat boeken van allerlei aard: romanliteratuur, gedichten, wetenschap, geschiedenis en wat er tot zijn vak behoorde. Enkele in 't Nederlandsch, vele in het Fransch. Deze was de vadertaal van het kind, hij was herkomstig uit Touraine. Ze sprak die taal hem na, vlug en zelfs sierlijk, evengoed als zij, die in gene gouwen geboren zijn. Verdiept in hare lezingen, hoorde ze vaak niet dat Colette haar riep:

„Hij is weg, ge moogt beneden komen!"

Geen antwoord.

„Maar, jong, wat blijft ge daar boven doen?" vroeg ze.

Berenice lachte eens, half guitig half verlegen:

„Colette, ik lees."

„Waar ge u toch mee kunt bezighouden!" sprak de weinig geletterde.

Martinus kuchte eens, terechtwijzend:

„Hm! hm! Wat zou ik zijn zonder geleerdheid? Wetenschap is een gouden boterham."

Colette liet haar begaan. Geen van beiden dacht aan gevaar of tè vroege inwijding voor het meisje.

Het handwerk werd verwaarloosd. Het was nu niet alleen, wanneer er iemand was, dat Berenice naar boven trok en er uren achteraan bleef zitten. Hongerig naar haar half gelezen verhaal, of benieuwd naar kennis, want zij had zucht naar ontwikkeling en voldeed deze in de maat van het mogelijke door al de hinderpalen van studie zonder leiding, als een reiziger, onbekend met de streek, naar een doel gaande, door omwegen heen, vaak afwijkend van zijn weg.

Het was koud op die dakkamer, die naar 't noorden lag. Vuur kon en zou er niet gemaakt worden, al ware er gelegenheid toe geweest. En nadat Berenice een paar dagen ach-

tereen bibberend was beneên gekomen, schafte Colette raad: zij bereidde haar een voetenstoofje. Op den rug en aan de schouders voelde het kind nog de ijzige lucht. En hierin schafte zij zelve raad. Aan den kapstok hing een verwezen winterjas van Otto; dien wierp zij eerst los over zich, toen waagde ze het hem aan te trekken. Zij vond een haren winterpet van hem en zette ze op haar hoofd. En aldus zat ze daar met hare schrale gestalte en het fijn gezichtje, verhelderd door twee groote oogen en een opbloeienden jonkheidsblos, guitig glimlachend in haar zelve om de door niemand geziene studenten-karikatuur die ze was.

O die morgenden op de eenzame kamer, met de stomme leeraars, verwanten van haar ziel, bevredigers van haar streven, ze vergat die nooit!....

XIII.

Otto had geschreven, dat hij de Kerstvacantie bij zijn ooms en tante te Vroden doorbrengen zou. Dit was telkens een vreugdig vooruitzicht. Tante Colette inzonderheid voelde zich feestelijk opgewekt. Hij was haar kind, haar aangebedene, haar steeds bewonderde. Maar evenals zijn wankelende gezondheid in zijn eerste levensjaren, en nu nog zijn zwak gestel, haar bestendige onrust ingeboezemd hadden, zoo ook was het geval met haar bekommernis over zijn gemoedstoestand. Telkens hij zijn bezoek had aangekondigd, in een van die hartelijke brieven, waarin hij haar „moedertje" noemde, was zij verrukt, vol begoocheling, opgewekt als een oprechte moeder, die haar sinds lang afwezigen zoon verwacht. Zij verbeidde hem met ongeduldig haken, hielp zijn kamer in orde brengen en maakte zijn lievelingsgerecht klaar. En zalig glimlachte zij, te diep ontroerd voor andere uiting, toen hij zijn armen om haar hals sloeg en haar zoende.

Maar, helaas! Het vragen naar wederzijdsche gezondheid, het mededeelen van wederzijdsch nieuws was spoedig uitgepraat; het lekker eten, hooggeprezen, was gauw op, en andere aanrakingspunten waren er niet veel. In Vroden had hij geen leeftijdsgenooten van zijn geestespeil. In de herberg gaan deed hij niet; studeeren kon hij evenmin, als hij kwam om te rusten. In den winter vooral was de telkens weer-

keerende illuzie van huiselijk genot vlug weg: de dagen waren kort, koud, mistig, donker, ten beste dat het ging. Veel wandelen deed hij niet, uit zorg voor zijn borst. Hij zat bij de warme kachel in den werkwinkel, heel dicht er bij, zijn knieën en zijn handen warmend, gansch uit zijn sfeer, met de gedachten elders, terwijl hij verstrooid luisterde naar de vertellingen van tante Colette en de bewijsvoeringen van oom Martinus, dingen die voor de beiden belangrijk en nieuw bleven, maar die hij reeds te dikwijls had gehoord om ze niet van buiten te kennen.

Hij keek naar de musschen, die langs de goot huppelden en vroeg een schuilplaats zochten voor den nacht op een spijker daaronder; naar den regen, die striemig langs de ruiten afdroop; of naar de donzen sneeuwvlokken, die dwarrelden op de aschgrauwe lucht en op- en neervlogen, voordat ze besluiten konden voorgoed te gaan liggen op de lijkwade over den grond. En hij geeuwde eens luid, of floot eenige noten, als bewusteloos van wat hij deed, nooit het aangezette wijsje voleindend, soms uit beleefdheid de een of andere opmerking makend, waaraan zijn ziel vreemd bleef.

Otto verveelde zich; zelf werkeloos in 't midden van al die bedrijvigheid: driegen, naaien, scharenknippen, machinetikken. En hij deelde zijn onbehagen aan zijn omgeving mede; er legde zich van lieverlede een triestigheid over de groep, een gevoel van machteloosheid, een drukking op 't gemoed, waarvan niemand de oorzaak zocht, maar die zich soms uitte in een klagende bespiegeling op den winter en het weêr.

Kwamen er klanten, zoo misviel het Otto bepaald. Geen kon er binnen zijn, zonder dat de student dadelijk de aandacht op zich trok, zonder dat hem vragen werden gesteld of ongewenschte dingen gezegd. De boeren vroegen hem, of hij geen brood te eten had, dat hij zoo mager was; of hij ziek was, vroegen wat hem scheelde en zeiden dat kadeeën [1]), die achter den paardenstaart gingen, er anders uit zagen dan hij.

Otto wist het wel en herhaalde het dikwijls genoeg aan zich zelf. Inwendig kon hij het zich, onbedroefd, voorhouden; maar zijn ooren konden het niet hooren, en met een kwetsuur in 't hart ging hij op zulke avonden naar bed.

---

[1]) Kerels.

Nu kwam hij weder af op dien helderen vriesmorgen van Kerstdag, licht van tred, met de altijd vernieuwde illuziën en met dezelfde illuziën werd zijn bezoek te gemoet gezien. Hij kwam zelfs met een vroegeren trein dan hij geschikt had, vroolijk zijn blik latende waren over de bestroomde weiden, waarop een lichte ijskorst lag en waarover zwarte raven vlogen.

Hij keek minzaam op naar madame D' Haeyer aan haar eeuwig raam, als vastgegroeid aldaar, groette den grooten stationschef met zijn rooden kepi, en dezelfde pijnrimpel verscheen op zijn mond, dezelfde gedachte schoot telkens door zijn brein:

„Ware ik eene kerel als gij! vijf voet zes duim!"

Het leven was met zulk een gezondheid en zulk een persoon gewis enkel genot! Krachtsbewustzijn, lichaamssterkte, o indien deze hem ook waren toebedeeld geweest!

Dit duurde slechts een oogenblik.

Berenice kwam zoo even van de kerk en zag hem bloode aan en hij herkende haar, de kleine, die hij reeds bij zijn tante had aangetroffen, en die zoo schuw vluchtte voor hem.

Verbaasd keek hij haar aan; wat was ze groot geworden op zoo korten tijd! Een volwassen meisje bijna. En, onbewust, groette hij haar als een dergelijke, met breeden zwaai den hoed voor haar afnemend. En Berenice bloosde beschaamd over zooveel eer, nog met een schuchter kindergevoel: „Ik voor groote-mensch aanzien!" net als toen tante Colette haar vertrouwelijke mededeelingen deed van huiselijke geheimen boven haar leeftijd....

Otto was altijd zoo welkom! Zelf zoo blij de eerste uren.

Het noenmaal was vroolijk afgeloopen in harmonie van genegenheden. Tante Colette had het gezellig samenzijn zoo wederzijds pleizierig bevonden, dat ze, in opgewekte stemming, met een ongewoon voorstel uitkwam: namelijk samen te blijven en gevieren een boomken te jassen.

Dat bleek te veel gevergd: oom Eed schudde het hoofd en zei rechtuit, dat hij het niet begeerde. Wie een heele week op een tafel zat, verwakkerde zijn beenen wel gaarn en wilde eens bij de kameraden wezen.

Dat verwakkeren en bij de kameraden wezen kenden allen. Collette zuchtte reeds met het vooruitzicht van zijn dronken

thuiskomst. Martinus nam zijn zwaren winterfrak van den spijker, borstelde dien traag en zorgvuldig uit, met iets solemneels in de gebaren en hield dien aan den, van zijn stoel daartoe opgerezen Otto voor, die hem hielp aanschuiven. Zulks zei meer dan woorden, dat een andere magneet hem aantrok. En tante en neef bleven alleen.

Otto had eens voor al aan Colette gevraagd nooit meer te gewagen van oom Martinus' buitensporigheden, eindeloos verveeld door haar vroeger geklaag er over.

Zij had het niet vergeten en zei enkel:

„Als het zoo is, zal ik eens tot bij madame D'Haeyer loopen. Otto zou wat lezen en ging een boek halen, maar, nog eer zij de voordeur had dichtgetrokken, stormde hij weer naar beneden. Hij hield een tamelijk groot, ontrold papier in de hand:

„Wat is dit?"

Een landkaart van Azië!

Tante Colette stond eerst wat beteuterd de teekeningen aan te staren, toen zei ze openhartig:

„'t Is van Berenice, geef hier."

„En hoe komt zoo iets op mijn kamer?"

Weer wist zij eerst niet wat antwoorden en toen:

„Och, ze heeft dat ding daar nagemaakt. Ze moet toch ergens gaan zitten, als er klanten komen en zij er te veel is."

Aldus op *zijn* kamer! En nu trof het hem en zei hij het, dat hij nu begreep, hoe het kwam, dat zijn boeken uit hun plaats stonden; hij had het reeds een paar malen bemerkt, zonder er eigenlijk de oorzaak van te zoeken. Maar in eens flitste een weerlicht door zijn brein:

„Tante, wat hebt ge toch gedaan! Alzoo een kind, alleen ginder omhoog! Er staan allerlei dingen, wat ze niet lezen en niet zien mag."

Colette nam het niet zoo hoog op.

„Meent ge, dat ze daarin gaat snuffelen?"

Middelerwijl keek hij weder naar de kaart, ze trok zijn gedachten af:

„Lang niet slecht, niet slecht," zei hij in zich zelf.

„Tante, weet ge wat, breng Berenice eens mee als ge terugkomt."

XIV.

En zoo geschiedde het. Niet zonder moeite echter.

Berenice trad schoorvoetend binnen, zich verschuilend achter de oude meid, als een misdadigster, die voor den onderzoeksrechter verschijnt.

„Maar 't is goed, 't is goed!" zei Otto aanmoedigend, vervroolijkt door haar schroom.

Haar fijn aangezichtje gloeide hoogrood, haar groote oogen keken niet hem, maar de kaart aan. En, dadelijk als leermeester, maakte hij haar aanmerkingen, tevens lof uitdeelend.

Hij haalde het atlas, waarnaar zij gewerkt had, bewees haar door vergelijkingen, in wat zij gefaald of wat zij juist gedaan had. Ten leste gaf hij haar zijn blauw potlood en het atlas mede. Zij moest een andere kaart maken en ze hem morgen namiddag komen toonen.

Intusschen was het laat geworden. Berenice wilde naar huis. Otto zou haar begeleiden. Hij deed zijn overjas aan, trok den kraag hoog op en stapte naast haar door de dorpsstraat.

De wind blies vinnig in 't gelaat; schaarsche lantaarnen verlichtten onvoldoende; duisternis lag alom verspreid. Hij stapte flink door uit vrees voor de kou; hij sprak niet uit vrees voor zijn keel. Berenice moest op een drafje loopen om hem te kunnen volgen. Hard klonken hun stappen op den bevrozen grond; omhoog werkten de starren aan hun tinteling.

Aan 't station kwam juist een trein voorbij. In 't licht der lantaarn ginder glom de roode kepi van den overste. Hij stond er op zijn post, geketend als een hond aan zijn hok.

„Goên avond," haastte Otto zich haar in zijn sjerp toe te brommen zonder de hand uit zijn beschuttende mouw te trekken en Berenice antwoordde hetzelfde en was met een paar sprongen binnen.

Otto had zich niet verveeld dien dag en dien avond. Tante Colette voelde er den terugslag van, overgelukkig in zijn genot, tevreden over zijn tevredenheid.

Zij keken zelfs elkander lachend aan, in stede van er het treurige van te bedenken, toen een reuteling aan de voordeur het bewijs leverde, dat oom Edward het sleutelgat eerst niet vond en hij verwaaid binnenzwenkte.

Martinus keerde enkel veel later naar huis, toen de drie reeds te bed waren.

XV.

's Anderdaags had het overvloedig gesneeuwd. Ondanks dat kwamen de klanten na de vroegmis en vóór de hoogmis. En daar tante Colette voorzag, dat er na de vespers nog te verwachten waren, had zij een groot, en in haar oogen grootmoedig besluit genomen: zij had vuur doen maken in het glazen dak, waar de laurierboomen in bakken hun winterslaap sliepen, donkergroen, onbewegelijk, als dood.

Het was er warm, het was er hel met het licht van daarboven, nog verscherpt door het wit van de daken, behagelijk, met een gevoel van ingesneeuwd-zitten, en al het gewenschte rondom zich.

Aldus ten minste voor Otto op dit oogenblik. Zeer kouwelijk, genoot hij van de bakering aan zijn knieën, genoot hij van de goede atmosfeer in die plaats, waar het 's winters zoo ijzig was, en waar vroeger geen gebruik op dat tijdstip van 't jaar werd van gemaakt.

Meteen kreeg hij een bewustzijn van bezit: dit ook was *zijn* kamer, hij voelde er zich eigenaar en gastheer.

Hij had zijn boeken en benoodigdheden naar beneden gehaald, en wachtte, met dat genoegelijk weten, dat het wachten geen ijdel vooruitzicht was en dus geen ontgoocheling in 't verschiet had.

Het was eerder als afwisseling dan uit eigenlijke belangstelling, dat hij Berenice ontboden had; of liever de twee gevoelens waren zoo innig vereend, dat er geen onderscheid meer in te ontwarren zou zijn geweest, indien hij zich de moeite gegeven had er op na te denken.

Zij kwam dan ook aldra, met de levendigheid van een nieuwe scholierster, voor wie het schoolgaan een vermaak is; hoogrood, de huid door den vrieswind geprikkeld, het gezichtje door de twee groote oogen verlicht, diep in de kapeline verborgen. Deze afgeworpen, schudde ze eens het hoofd en de blonde lokken spreidden zich open op den rug als een schapenvacht.

Zij was reeds heel onbevangen, tam als een jong hondje bij een nieuwen meester.

„O, vuur!" zei ze, ook onder den weldadigen invloed van 't lang ontbeerde in eens verkregene.

„Vuur!" herhaalde zij.

Nooit had ze er onder dat afdak gezien.

Tante Colette had zich in den werkwinkel aan 't raam gezet, keek nu eens naar de straat, dan door de open deur naar de beiden met het welgevallen eener moeder, die behagen schept in haar kinderen.

Tweede Kerstdag! Een afgestelde heiligdag. „De diensten als des Zondags," had men van den preekstoel afgeroepen. Arbeiden was veroorloofd, doch werd niet of weinig gedaan. Aldaar tenminste niet. Martinus zou met valavond wel uitgaan. Edward was reeds weg.

En ginder in de serre begon de les: ernstig gegeven, wakker en ernstig beluisterd: hij met den blik op haar, zij met de oogen naar hem opgeslagen.

Vroeg viel het aschgrauw van de schemering in, weldra donker in de hoeken, onder de tafel, de papieren op de tafel nog witachtig.

Er was een hanglamp en, toen die brandde, werd het eerst recht genotrijk.

„Hier laat ons hutten bouwen," staat er ergens in den Bijbel. Zij zaten in zulk een hut, zij hadden er gewis geen andere gewenscht.

Het open vuur kraakte, soms uitspattend in een sprenkel over den vloer; de vlammen laaiden lustig op, hun sinds duizenden eeuwen bewaarde hitteschatten onbezorgd verspillend; de kruinen van de lauriers, met licht doorspikkeld, teekenden fantastische figuren op den muur; hagelgruis knetterde, als een winterlied, op het glazen dak boven hun hoofd, het bewustzijn van huiselijkheid nog verhoogend, van het zalig plekje een geluksnestje makend.

Genoeg geleerd echter. Otto had een paar lievelingsdichters meegebracht. Hij las vrij goed voor en deed een wijze keus. Opkijkend soms, merkte hij wel, hoe Berenice luisterde, gretig, opgetogen, met den glans van geestdrift in het oog.

De poëzie! Een veropenbaring voor haar vatbaar gemoed. En toen ze, betrekkelijk laat reeds, samen weer over de eenzame, thans glibberige straat, haastig voortstapten, was het niet bij gebrek aan gedachten, dat Berenice er geene

uitsprak: begeestering hief haar voetjes als het ware van den aardschen bodem op, nieuwe horizons ontrolden hun wonderen voor haar; verwantschap met die keurbende van zeggers-kunstenaars woelde onbestemd, doch machtig eigenzelfverheffend in haar; en toen Otto zonder de hand uit zijn mouw te trekken, haar weder „Goên avond" wenschte, antwoordde zij op een ongewonen toon: er schuilde exaltatie achter de weinige woorden van „Dank en vaarwel!"

Vlug terugkeerend met den halskraag hoog op, de sjerp over den mond, kon hij een glimlach niet bedwingen: den zelftevreden glimlach van een, die kunstgevoel en zieleleven in eene rijke, nog te ontwikkelen natuur heeft wakker gemaakt.

Het was eene gelukkige kerstvacantie.

Dag aan dag kwam Berenice: het verwaarloosde veld van haar kindsheid had braak gelegen en bracht nu verbazend welig tierende vruchten voort. Otto vergeleek het aan een goudveld, rijk aan metaal, en waarop hij vele, vele korreltjes verspreid vond. Hij had dat veld ontdekt en zamelde ze te gader tot een voorraadschat ten behoeve van haar toekomst. Hij kreeg haar lief als de fiere uitvorscher van haar begaafdheden, als elke weldoener zijn beschermeling liefheeft....

Tante Colette, met de onbescheiden bereidwilligheid, welke het meerendeel der vertrouwelingen kenschetst, en die de schuchter gefluisterde geheimen van anderen als eigendom niet alleen, maar als openbaar eigendom aanzien, had hem alles verteld, wat zij van Berenice's herkomst en vroeger leven wist.

Otto had ze aangehoord met gedachten, die hij aan de onwetende niet mededeelde en, toen Colette zei:

„Groot voor haar leeftijd, kloek, niet waar?" had hij geknikt met een onoprecht:

„Zeker, zeker."

Maar toen Berenice dien dag verscheen, in schijnbaar-opbloeiende jeugd had zijn doktersblik hem ingelicht:

„Pijn in den nek," zei ze lachend, als ter ontschuldiging, dat ze haar bont in huis aanhield.

Dat kwam hem juist te stade. Het was een voorwendsel om haar bij zich te roepen, een medicaal onderzoek te doen.

Zij stond vóór hem. Hij voelde onder hare kin met de twee duimen: „Ja, ja," zei hij tot zichzelf. Daarna: „Ge moet u goed voeden, kind," vervolgde hij luid.

En toen ze weg was inwendig: „Klieren, ik dacht het wel, die vroege ontwikkeling: schijnkloekheid... erfelijk belast... zij ook... even als ik... erfelijk!..." murmelde hij.

XVI.

Deze gemeenschap van levensramp, onbewust bij haar, duidelijk en gruwzaam zeker, voor wat hem betrof, bracht Berenice nog wat nader als een rampgenoote van het lot, vermoedelijke verstootelinge van de gezondheidsgave, dien hoogsten stervelingsschat!...

Na zijn vertrek bleef Berenice nog onder zijn zedelijke macht: een besturende geest zweefde over haar arbeid. Met ijverig enthusiasme zette zij de studie voort, thans minder in 't wilde, met meer vrucht, telkens met het oog op de terugkomst van den meester. Voor iederen dag der week had hij haar een taak gegeven. Haar lievelingsdichters las ze tusschenin. Lang had zij den tekst echter niet noodig: de rythmus bleef in haar natrillen, hing in haar geheugen, kleefde er aan vast als het vlokkig bloeihulsel van de populieren, neêrgewaaid over een hulstenhaag. Terwijl ze zich aankleedde, zei ze de strophen op; terwijl ze over de straat ging, ruischten ze in haar hoofd.

Het ernstig leeren, het bestendig opwekken van haar phantasie hadden haar geest verfijnd en haar zenuwen geprikkeld. Het levendige van haar aard was in rusteloosheid vergaan. Het werd een behoefte, een onweerstaanbare aandrang bij haar immer en immer nieuwe elementen tot voeding van den geest te zoeken, hem op de proeve stellend tot zelfkwelling toe. Geen uitingsmogelijkheid meer noch bij Colette, met haar bekommernissen van ondergeschikten aard, noch bij haar gebrekkelijke grootmoeder met haar hondengezelschap, noch bij haar stuggen oom: de verpersoonlijking van toewijding en plichtsbetrachten zonder de uitdrukking der liefde, die er de geluksbloesem der omgeving van daarstelt.

Het ruwe werd haar onuitstaanbaar. Edward kwam haar gemeen voor; Martinus verwaand-pedant en haar groote aanhankelijkheid alleen voor Colette kon haar dezer intellectueele minderheid doen vergeten.

Maar wat haar het meest van alles tot weerzin werd, dat was de omgang met Mietje, zoo onbeschoft en stout tegen haar grootmoeder. Berenice was te jong tot het opsporen der oorzaken, te levensonervaren tot het ontcijferen der menigvuldige factoren, welke een toestand teweeg brengen. In haar oog had Mietje alleen schuld, was zij de zondebok, en een soort haat ontwaakte tegen de gedienstige, de beschermingshaat van jeugdige verontwaardiging.

De meid had het druk, had het lastig, moest bestendig de zittende hulp verleenen, 's avonds was ze moe, 's nachts sliep ze den slaap der gezonden, der geestverdoofden.

Berenice, reeds zenuwlijderes, in bestendige hersenoverspanning, kon den slaap moeielijk vatten. Het lezen van een treffende poëzie, het oplossen van een rekenkundig probleem, het hoofdzoeken naar een geschiedkundigen datum, het kleinste, met éen woord, voldeed om haar wakker te houden; vooral als de wind rondom het onbeschut stationsgebouw huilde en het glazen wachtafdak toornig schudde en hij zoefde door den noteboom, lag zij te luisteren, met open oog naar die geheimnisvolle natuurkrachten, sluimerend soms, toomloos ontketend als nu bijwijlen, met een gevoel van 't breede, wijde, groote, woeste, uitbundige, dat zich in eindeloosheden verloor.... Wanneer alles doodstil was, behalve het eolisch harpgespeel in de telefoondraden, onhoorbaar schier en toch levendig vatbaar voor verfijnde zintuigen, wanneer de ijskegels buiten haar raam als diamant schitterden, stond Berenice op, hoe het ook vriezen mocht. Op haar bloote voeten ging ze aan het kamerhoekje staan, opkijkend, met haar groote oogen naar de maan die ze van daar kon zien, verkleind van schijf, hoog op haar winterpad, zelve als een ijsklomp, en alsof al de koude van den nacht door haar koudheid werd uitgestraald.

Toen ging ze weder, huiverend, overeind in haar bed zitten, met een hoek van 't deksel over haar rug getrokken, bestormd door gevoelens van mysterie en wargedachten: een mengsel van haken en ontberen, van exaltatie, van krachtsbewustzijn en machteloosheid....

Haar handen trilden van aandoening, haar hoofdje was als hol en tevens woelde er een beweging in haar brein, als liep er een onrustig diertje in rond.

O slapen, slapen! Zij strekte de armen uit boven haar kussen, als wilde zij de rust vatten en vasthouden.

Maar zij bleef wakkerder dan ooit.

Mietje ronkte.

In de eerste dagen van haar verblijf te Vroden was het ook aldus geweest; maar destijds waren haar zinnen zoo verstompt door een overweldigend leed, zooveel te smartlijker, omdat het nameloos was en geen uiting vond, dat het Berenice niet schelen kon, wat er om haar heen gebeurde of niet. Als een steen zonk ze dan in de peluw, en lag daar roerloos, in diepen sluimer tot de gehate dagklaarte haar wee wakker maakte.

Thans vond ze 't onuitstaanbaar. Dat ronken scheen haar dierlijkheid, natuurontwijding in zulke nachten van heerlijken maneschijn.

Verlagend voor zich zelve was 't een dergelijke nabijheid te dulden.

Eens werd het haar te sterk.

O slapen, slapen! indien ze zelve in slaap geraken kon! Maar de behoefte aan gedachtenschorsing, aan gevoelsvergetelheid was zoo dringend, dat ze slapen wilde, slapen moest, op straffe van zij wist niet wat verschrikkelijks, dat haar verstand en haar leven bedreigde....

Zij keerde zich om in haar bed, stopte haar ooren, trok de sarges hoog op; maar het hielp niet, immer door hoorde zij dat gegrol naast zich in het ander bed. En zij luisterde eindelijk, onweerstaanbaar geboeid, een gruwzaam behagen scheppend in zelfkwelling, haar vermoeiden geest dwingend tot een ongewenschte studie: een tijdlang ging de luide ademhaling regelmatig door, dan bleef zij gedurende eenige seconden achter, een valsche hoop gevend, dat het ten langen laatste toch dragelijk worden zou. Toen er eensklaps, als om de schade in te halen, een luider toon, aan een verslikking gelijk, volgde en het zaaggerucht weder zijn gang ging met verhoogen en verlaging.

„Mietje, Mietje!" waagde Berenice te zeggen, de hand uitstekend en haar bij den arm trekkend.

Alleen een krachtiger geronk volgde hierop.

„Ik zal er mij aan gewennen," dacht Berenice.

O neen, het gelukte niet. Toen riep ze:

„Mietje, Mietje, ge ronkt!"

En weder volgde een onduidelijk, thans misnoegd keelgeluid.

Na een poos, want Berenice had de uren en de halfuren opvolgend nageteld:

„Mietje, het is al drie, om Godswil hou een oogenblik in, tot ik in slaap geraak!”

Naar 't meisje ronkte al meer en meer. Geen andere redding bleef er over dan de vlucht.

In hooge zenuwontroering sprong Berenice nu voorgoed uit haar bed, zette de deur open, vouwde haar matras toe, nam ze in haar armen, als ware het een pluim geweest, met van misnoegdheid verdubbelde kracht, en droeg ze weg, de smalle trappen op naar den zolder. Daar was een dakkamertje, daar had zij een veldbed zien staan. Met overijling stelde zij het open, schoof de houten steunsels over de bouten, de pinnen er voor en liep nog eens naar de lagere verdieping om het overige van haar beddegoed. Dit alles met een verbazende vlugheid en onbegrijpelijke lichaamskracht.

Toen lag ze neder, heel doorkoud, doodmoede en de slaap kwam, stillend, herstellend en verkwikkend. Geen mensch in huis had iets gehoord.

Later zegende Berenice dien nacht van crisis. Hij had haar gered uit de gedwongen, vernederende vertrouwelijkheid met een grove natuur. Zij had een eigen kamertje, een klein heiligdom er bij veroverd.

XVII.

En nu ging zij heel daarin op met al het enthusiasme van nieuwe eigenares, verblind voor het falende of verkeerde, overschattend het voordeelige, met een uitbundig genot alles daarin schikkend en tooiend als een vogel, die zijn nestje maakt. Schier onmiddellijk na haar vertrek te zijnent, had haar stiefvader Berenice alles nagezonden, wat uitsluitend aan haar moeder had toebehoord of wat zij zelve in gebruik had. Al die rommel stond nog ingepakt op den zolder. Thans ging Berenice op verkenning en herkenning uit: een roodkoperen voetstoeltje met eikenhouten overdek vol ronde gaten. O dat zou goed te pas komen als verwarmings-toestel! Een schutsel, gewenscht om er haar ledikant achter te verbergen. Een werktafeltje, een werkmandje, een lessenaar; een paar mooie vazen en photographieën. Welk een belang-

stelling wekten zij! Hoe zocht ze de beste plaatsjes om ze te hangen of neer te zetten! Het leek als had een voorzienende hand voor haar gezorgd: er was zelfs een heel eind bloemige cretonne bij en daar maakte zij kleedjes van voor de tafel en den rieten stoel met de armleuning; zelfs aan het eenig steile dakvenstertje hing ze een versieringsfril. En toen er ijsbloemen [1]), uit het tuintje geroofd — kerstrozen noemde ze grootmoeder — in de vazen stonden, bewonderde zij het geheel als een kunstenaar zijn eigen — vermeend — meesterstuk.

Haar oom moest komen zien, die niet veel daarop zei; maar noch zijn onverschilligheid noch de kwalijk ingehouden schimp van Mietje waren bij machte om haar begoocheling met de lamp der waarheid voor te lichten.

„O, grootmoeder, het mooiste kamertje van heel de wereld! hoe jammer dat ge 't niet zien kunt!"

Neen, dat kon grootmoeder niet en nog zooveel andere dingen daarbij. Ontbering was haar levenslot.

Maar, ofschoon Berenice haar geest ontwikkelde en haar schat van weten verrijkte, haar schoonheidszin voldeed met haar illuzie en de geringe middelen te harer beschikking, toch schenen de gaven van haar hartje minder met dit alles tot dusverre in harmonie. Wel integendeel. Bij haar aankomst was haar kinderlijke uitbundigheid, en waren haar streelingen door oom en grootmoeder, zoo niet ruw afgewezen, toch met koelheid begroet. Al haar goede gevoelens bleven van lieverlede opgesloten en, wat haar verstand wist, voelde haar zieltje niet. Wat haar oogen zagen, weerkaatste geen beelden van weemoed in haar binnenste: de groote oom, door de natuur met zooveel lichaamssterkte bedeeld, steeds als een automaat op dezelfde uren, op dezelfde plaats staande, met de roode pet op, zonder andere krachtsverspilling dan het handenwuiven tot vertreksignalen. De gebrekkelijke grootmoeder, dag en nacht als vastgegroeid op dezelfde plek — dit alles nam Berenice gedachteloos en medegevoelloos in haar op, waar het een heimelijke werking onderging, die op een gegeven oogenblik, door een toeval in 't leven geroepen, ontkiemen, als een zaad in gunstigen grond gelegd, en tot een liefdeplant opbloeien moest.

---

[1]) *Helleborus niger.* Winter-Nieskruid.

Eens dat zij tegen den avond op haar kamertje in gezellig alleen-zijn zat te mijmeren, hoorde zij een spektakel beneden. Dat was niets ongewoons: bijna dagelijks hadden er schermutselingen plaats tusschen haar grootmoeder en de meid. Nu scheen het echter van grooter beduidenis en met eenige sprongen was Berenice de trappen af:

Zij zag een vlam boven den schouder der zittende slaan, Mietje toegesneld, deze met haar linnen voorschoot uitdooven, hoorde haar „oei! oei!" roepen van de pijn, terwijl grootmoeder luid schreeuwde.

Grootmoeder had geen letsel. Een groot gat was echter in haar mouw gebrand. De honden huilden en sprongen om haar heen.

„Waarom laat ge mij zoo roepen, waarom komt ge niet dadelijk?" verweet madame D'Haeyer haar meid, na 't overwinnen der eerste ontsteltenis.

„Ge schreeuwt en tiert heele dagen, „antwoordde Mietje barsch, „wie zou denken dat het iets van belang is?" en zij aaide haar verbrande vingers, waar geen der aanwezige twee naar keek, meer gevoelig voor haar botheid dan haar leed.

Mietje was gekomen om het licht aan te steken voor de zittende, die een grooten schrik had van de duisternis en, misnoegd omdat ze van haar werk, haars inziens nog onnoodig, werd afgeroepen, had ze met een gebromde verwensching, het lucifertje gegooid, waar het vliegen wilde. Het was op den arm der kreupele terecht gekomen.

„Alzoo zou een mensch in brand staan, voordat er hulp verschijnt," herhaalde grootmoeder haar verwijt.

„Ja, ja, en heelemaal opbranden ook," zei Mietje stout, zelve smartelijk gebelgd over de onverschilligheid der beiden, scherp den angel der brandwonde aan haar vingers voelend.

Maar dit was te veel voor Berenice: als een Engelsch haantje, dat zich tegen een grooten kanteklaar verweert, hoogrood, met een stem door toorn verkropt, riep ze, den arm uitstrekkend: „Weg van hier, gij stoute, die mijn ongelukkige, brave grootmoeder durft verdrukken!"

„Met dit verschil dat ge zelve nog goed zijt voor haar," snauwde de meid haar toe, „heele dagen weg of alleen op uw kamer."

Een priem in 't hart van Berenice, die enkel een grooten stoot voelde, zooals men van vermoorden vertelt, onwe-

tend op het eerste oogenblik, hoe ernstig ze gewond zijn.

„Hieruit!" was alles wat zij uitbrengen kon.

„O ik zal gaan, heel gewillig, heel blij zelfs," zei Mietje nu met een tergenden grijns, „het is hier de hel, dag noch nacht rust. Meent ge misschien, schoonie juffrouw, dat ik verlegen ben om diensten? Zooveel ik wil. Mijn armen zijn overal mijn brood waard," en zij hield ze haar voor: dik, rood, met de plompe hand, door arbeid misvormd, met winterkenen zwart en bloedig doorploegd, zoo even op de vingers met brandblaasjes overdekt.

En zij ging, de deur achter zich hevig toeslaande. Haar stap werd hoorbaar boven, waar ze gewis hare zaken aan 't inpakken was.

Berenice stond, nog gramstorig opgewekt, met een uitdagend, verontwaardigd voorkomen, als eene die een heldendaad bedreven heeft.

Maar grootmoeder, met Mirza en Pitoe, ook onder den indruk van buitengewone gebeurtenissen, bestendig op en af haar schouders springend en over haar rug loopend, grootmoeder jammerde, ter prooi aan grooten angst:

„Mijn kind, mijn kind! wat hebt ge gedaan! Mietje weggezonden, mijn helpster, mijn troost, zij die ik niet missen kan, die 's nachts voor mij moet opstaan, die heel het huishouden bestiert!"

Berenice sloeg de handen voor haar gelaat, als om zonder verstrooidheid van daarbuiten al de akelige gevolgen van haar daad met afgrijzen, inwendig te zien. Toch trachtte ze zich nog te verweren tegen de tastbaarheid van het hachelijke, dat komen zou:

„Maar, grootmoeder, zij is boosaardig, onbeschoft tegen u."

„Ja, doch ze meent het niet erg, ze is slecht opgevoed, doch wat al zorgen en wat toewijding heb ik haar niet te verdanken? Ze helpt mij, terwijl ze bromt en knort!"

Helaas! helaas! waarom moet de plant der huiselijke overeenkomst, hoe diep zij ook in liefdegrond wortelt, hare bloemen vaak onder zooveel kwetsende doornen verbergen!

„Mietje is braaf voor mij," stotterde grootmoeder, schreiend zonder tranen, zooals oude menschen doen. „Door niets, door niemand kan zij hier vervangen worden!"

„*Ik* zal u helpen, *ik* zal alles doen!" zei Berenice.

Grootmoeder wist wel, dat ze niet kon; het jonge kind zelf had het besef harer machteloosheid, sterker dan haar goede wil. Zij vond geen beteren raad dan zelve te beginnen weenen. Grootmoeder werd nu heel week, haar hart sprak oprecht:

„Ik heb Mietje lief, ik wil ze niet verliezen."

Berenice had geen bevel noodig om naar boven te gaan, hoe hard het ook mocht vallen aan haar eigenliefde, de schuld die ze werkelijk had, te bekennen aan zulk een grof schepsel.

Schoorvoetend trok ze de trap op en klopte bescheiden aan de kamerdeur; geen antwoord volgde. Nog een paar tikjes op het hout. En de verwoed gebleven meid, gewis haar inzicht misduidend, riep brutaal:

„Ja, ja, ik hoor u wel, ge moet zooveel haast niet maken om mij hieruit te drijven, ik heb u gezegd, dat ik gaan zal."

Weer begon het heete bloed te koken in Berenice en ze was op het punt een scheldend woord uit te spreken, toen een beter stem haar zachtmoedigheid voorhield:

„Mietje, een woord als 't u belieft," zei ze heel stil.

De meid, half omgekleed, opende.

Berenice hield hare hand uit en zag Mietje aan met hare groote oogen.

Deze stond eerst verbaasd; het booze scheen de zegepraal in haar te zullen verkrijgen, het wraakgenot van verzoening te weigeren aan een hooger geplaatste, in ootmoed nederdalend tot haar. Zij aarzelde, een grijnslach verscheen op haar mooi aangezicht; maar hij ontspande zich in een trek van goedheid, als een verslapping van wrok en zij legde haar hand in die van Berenice.

Beiden stonden met de tranen in het oog. Zij stonden daar, een zinnebeeld van de verbroedering der standen: hartsluimerende beschaving, plots tot zelfverwijt ontwaakt en nijdige, miskende, ruwe degelijkheid, door wederzijdsch begrip tot eindverbond gekomen.....

„Laat ons elkander liefhebben, Mietje," sprak Berenice."

„Ik vraag niet beter," was het antwoord. „Ik heb dat toch niet vrijwillig gedaan, juffrouw," ontschuldigde ze zich nu, „ik die zooveel voor mijn madame overheb."

„Zeker niet, zeker niet, doch spreken wij niet meer over 't gebeurde. Ge zijt verbrand, Mietje."

„Ja, kijk eens, juffrouw, en hoe zeer het doet."

Zij hield den bovenkant harer vingeren aan het meisje voor. Door de wrijving, gedurende haar verwisseling van kleeren, waren de bleinen opengegaan en nu was hier en daar het rauw vleesch zichtbaar.

Gezweept door zelfverwijt liep Berenice ijlings om een fleschje tegen brandwonden, dat altijd aanwezig was, scheurde oud linnen in reepjes, doopte het in 't opgeschudde vocht en verbond de handen.

En wie die twee daar had samen gezien, de eene haar werk van liefde, als een ziekezuster, uitvoerend, de andere dankbaar ontroerd het aanstarend, zou nooit vermoed hebben hoe dun het zijden draadje was geweest, dat, nu steviger dan ooit, opnieuw geknoopt, hun betere gevoelens en hun vereendblijven samenbond.

XVIII.

„Grootmoeder, daar waart ge er bijna aan," zei Berenice, later, nog sidderend-gruwend van het voorval.

De zittende sloeg de gevouwen handen als in dank omhoog, met de opgeheven oogen ook opwaarts:

„Opbranden en... niet vluchten kunnen!"

„Lieve, goede, brave, arme grootmoeder," zei Berenice, week gestemd en legde haar hoofd op den schouder der oude vrouw. Deze, aan zulke streeling niet gewend, het hart verbeend door onverschilligheid of ruwe behandeling, ziende dat tranen over de wang van haar kleindochter rolden, enkel egoïstischen terugslag van ontroering vermoedend, deed een beweging om het zwaarwegend hoofd af te schudden, en sprak:

„Kom, kom, het is allemaal voorbij, denken wij daar niet meer aan, Mietje blijft, dat is 't bijzonderste; laat mij nu met rust."

Hoeveel geleden verongelijking en welk een verwijt aan liefdeloosheid, hoeveel wanhoop ooit medegevoel te ontmoeten spraken uit deze laatste woorden niet! Berenice hief haar hoofd op, als onwaardig het daar ter rust te leggen, maar haar geschokt gemoed uitte zijn leed in overvloediger tranen.

Tot dusverre had zij den toestand te Vroden aangeblikt met het oog des onwetenden, des onverschilligen: hier was het stationsgebouw, ginder hing het uithangbord: *In den bonten Leeuw* bij J. J. Kerre, daar stond de noteboom,

glimmend groen, en suisde er zijn zomerlied of loeide er zijn najaarswoede uit; daar lagen de sporen; daar stond haar oom bij elken trein die aanstoomde; en aan het raam zat grootmoeder, deel uitmakend van dat geheel, als moest het zóo en als kon het niet anders; Mietje liep knorrend en ijverig rond in het huis als een ronkende werkbij, zonder dat Berenice ooit gedacht had, hoe weinig loon zij vond voor haar toewijding; welke opofferingen onkel August zich oplegde om in hun aller onderhoud te voorzien; zonder dat zij ooit gedacht had, dat er in al die menschen een ziel leefde, die eischen van geluk aan 't leven stelde!....

Nu stormde het over haar met zelfverwijt en prangend wereldwee.

Berenice had wel de tippen van die peluw van onder de tafel zien uitsteken, maar zich eigenlijk nooit afgevraagd, waarom grootmoeder niet loopen kon en wat zij aan de beenen had. Nu was haar medelijdende belangstelling opgewekt:

„Grootmoeder, wat hebt ge toch?" vroeg ze.

„Kom, kom," zei grootmoeder, die altijd zoo heimelijk haar voeten onder een langen rok verborgen had, „laat ons daar niet over spreken."

Maar Berenice drong aan. Zij wilde en moest het weten.

„Welnu, doch schrik niet," zei de gebrekkelijke, trok het tafeltapijt weg en hief haar kleed op.

En Berenice schrikte toch, en zoo geweldig, dat ze een schreeuw liet, de handjes voor haar oogen sloeg en een paar stappen achteruit week. Toonlooze klanken van afgrijzen kwamen uit haar mond.

Maar hoe vluchtig haar oog gekeken had, gezien had zij het toch: twee olifantspooten, grauw-purperachtig, ontzaglijk dik, overal gelijk dik, hard schijnend en als de pijlers van een grafmonument ruig met korstmos begroeid. Geen voeten meer; enkel de punt der teenen kwam er van onderen uit, onaangetast door de melaatschheid, mat-wit, met de nagels rozig nog...

En toen de verhelende lange rok weder over zooveel ellende was neergevallen, kwam Berenice nader met de twee handen, op de hoogte van het aangezicht in elkaar geslagen, de ellebogen, in smartbesef wijd van het lijf uit; tranen in het opgeheven oog:

„O, grootmoeder, grootmoeder, wat moet dat zeer doen!"

„Volstrekt niet, mijn kind," antwoordde de rampzalige, bij wie de ontroering over haar wee met de pijn reeds lang voorbij was, „wat ge gezien hebt — beenen of voeten mag het niet meer heeten — is heelemaal gevoelloos geworden."

„Hoe hebt ge dat gekregen, grootmoeder?"

„Gedurende de ziekte van mijn man, uw grootvader; ik moest dag en nacht bij hem zijn; hij wilde door niemand anders verzorgd worden, trap op trap af; — wij waren destijds rijk, ik meende het ten minste; want eerst na zijn dood kwamen al de schulden uit! Aanvangs voelde ik een groote vermoeienis en dacht dat ze met rust nemen zou overgaan; doch allengs vermeerderde de kwaal, zwaarte in de beenen, verdikking, totdat eindelijk... de akelige waarheid zich openbaarde."

„Hoe heet zoo iets?" vroeg Berenice.

„Elephantiasis," zei grootmoeder.

„Onkel August, onkel August, ik heb de beenen van grandmama gezien!" ondanks het „verboden ingang" op de deur van zijn kabinet, in overtreding met het consigne, binnenstormend.

Hij zat voor het telefoonstel, dat „trek, tik, tik, tik" deed en keek niet op, totdat het gerucht staakte. Hij scheen niet eenmaal boos voor de ongepaste storing, zag het kind aan, met de ontrolde papierstrook vol cabalistische teekens in de hand en vroeg:

„Welnu? En vervolgens?"

Berenice heel onthutst zoo weinig weerklank te wekken met het noodsein harer groote zielsontreddering, zelve eensklaps mat geslagen, kon niet anders meer zeggen dan:

„Dat het zulke schrikkelijke dingen zijn, onkel August."

„Er zijn veel schrikkelijke dingen in de wereld," antwoordde hij effenaf, heel ernstig haar aankijkend met een beduidenisvollen, kleinen hoofdknik.

XIX.

Tante Colette bevorderde het bijzijn der twee jonge lieden op alle mogelijke wijzen: ze dorst ze niet storen, als ze in de serre samenzaten, zorgde dat er vuur was, inkt in den inktpot, zand in het schaaltje; dat de kathernen op hun plaats

lagen, de landkaarten onaangeroerd, de leerboekjes niet verplaatst. Otto kwam nu alle Zondagen, soms van den Zaterdagavond en bleef tot den Maandagmorgen. Hij had een belangstelling te Vroden gevonden, een zeilsteen was daar, die hem aantrok.

„Ik ben er aan begonnen en wil het tot goed einde brengen," zei hij in zich zelven. Hij vond ook ruim bij Berenice leeraarsloon: een wezen zoo oplettend, vlug van geest, bevattelijk voor alles, had hij nog nooit ontmoet, plichtsbetrachtend tevens tot het volbrengen harer taak, taai volhardend in de studie.

Met welgevallen kon tante Colette de beiden gadeslaan van uit haar zitplaats aan het winkelraam.

Otto kwam thans zoo gaarn naar Vroden en zijn liefde voor haar en de ooms scheen zoo teeder aangegroeid! Zij was oprecht gelukkig die wintermaanden.

In de paaschvacantie bleef hij er al den tijd.

„Alzoo een braaf schaap van een kind," zei ze van Berenice, „zonder gezellinnen, met een kreupele grootmoeder, met een onkel, die ze wel niet misdoet, maar ze niet aantrekt; waar kan ze beter komen dan hier, bij mij die ook alleen ben?"

Op Beloken Paschen was Colette in den namiddag door Martinus met een boodschap voor een ver wonenden klant belast geworden. Heel den morgen had Berenice met Otto gestudeerd. Thans zat hij op zijn kamer en zij was vrij.

Zij gingen dus langs de groene, nog laag begroeide landouwen, naast de bruine elzestruiken, vol gele kattekens, die hun lentelied uitbengelden; met het oog op de bottende bogaarden, waar de pruimeboomen reeds kalkwit bloeiden, in de scherpe voorjaarslucht, onder dien diepblauwen hemel, in die schelle zon en dien fellen, stuivenden wind, die haar warmte zoo onbehagelijk dempt.

Colette had het — ook heel onbehagelijk — weder over Martinus en zijn bezoeken in den „Bierboom".

„Hoe kan een mensch, die zijn verstand heeft, en die al oud is, alzoo misloopen?" sprak ze in ergernis, „o dat slecht vrouwvolk, dat slecht vrouwvolk! Ze zijn 't land meester. En hij weet het, dat hij ze alleen niet heeft, en toch... en toch zal er ten laatste een trouw van komen,

onthoud wat ik u zeg. Hij is er van betooverd, van die leelijke baarze..."

„Kent ge ze?" vroeg Berenice, hoogrood, weder met het kieschheidkwetsend bewustzijn, dat dergelijke gesprekken en mededeelingen boven haar leeftijd waren.

„Bah, neen ik," antwoordde de oude meid, „alzoo een schavijl, welk treffelijk meisje zou tegen zulk eene willen spreken? Zij is niet jong meer, zilde [1]), ze begint ferm te driekruisen."

En, voortstappend, in gedachten verdiept, met het oog in het verleden, bitter: „Had ik het al geweten, al voorzien met dezen afloop der dingen, Colette zou bij de broers niet gebleven zijn, ze zou haar eigen weg gevolgd hebben," zei ze.

De nieuwsgierigheid van Berenice was opgewekt:

„Colette hebt ge nog verkeerd? [2])" vroeg ze.

„Ja, en lang, maar dat is in niet vergaan," en Colette zuchtte.

„Hebt ge nog gelegenheid om te trouwen gehad!"

„Of ik! meer dan eens."

„En spijt het u, dat ge 't niet gedaan hebt?"

„Ja," zei Colette.

„Ge hebt er dus meer dan eenen bemind in uw leven," herbegon Berenice, opgevroolijkt door die verklaringen.

Colette bleef stokstil staan en zag het meisje aan, verbaasd haar oogen opentrekkend:

„Wie spreekt hier van beminnen?" zei ze. „Een mensch trouwt niet altijd uit liefde. Ik had ook destijds niet veel lust en Martinus raadde 't mij af: „Wat moet ge ander moeders kinders gaan kweeken?" zei hij — want mijn volgende vrijers waren telkens weduwnaren, „ge zijt thuis veel te noodig." En ik bleef thuis en nu spijt het mij; want ik heb toch andermenschens jongens gekweekt, ik heb Otto gekweekt."

Spijt voelen, omdat men zonder liefde niet getrouwd is!

Neen, zulke platheid begreep Berenice niet en zij zweeg, Colette als een wonder aanstarend, inwendig met Lamartine murmelend:

„L'onde de mon torrent n'est pas l'eau que tu bois."

---

[1]) Weet ge.

[2]) Een vrijage gehad.

Zij kwamen aan een heel smal weegje, dat liep tusschen twee hulsten hagen, met hun glimmend-groen-gekrulde bladeren en hun scherpe stekelwering.

Colette kreeg een inval, heel opwekking, in plaats van haar weg te vervorderen, zei ze: „Ginder, achter, woont die slet; laat ons eens langs daar gaan; ik ben nooit, nooit langs daar geweest."

Op het uiteinde van het hagenpad stond een groep hoevekens, vier of vijf, alle met een boomgaard, in wier bottend loover vinken sloegen. Op een dezer met den gevel naar de straat, las men:

IN DEN BIERBOOM, VERKOOPT MEN DRANK.

„Daar is het," zei Colette op een toon, alsof ze niet het gezochte vond, maar een verrassende ontdekking deed. De pomp stond voor het huis, een gewoon boerenhuis met groene blinden, open in den vlakken zonneschijn.

Terwijl Colette, bang benieuwd, hopend en vreezend iets belangrijks te zullen zien, misschien hoopte op en vreesde de verschijning van de herbergprinses zelve, trad een oude boer half zwenkend uit het open deurgat.

En ofschoon een dergelijke gebeurtenis niets bevreemdends noch argwaan-wekkends had, waar het een drankhuis gold, zei Colette met zegepralende zelfkwelling:

„Ziet ge 't nu, dat hij ze alleen niet heeft, ziet ge 't nu, dat ik gelijk had?"

En weder wolkte intens dat hoogrood, met een gevoel van zielekwetsuur en reinheidsbezoedeling, tot onder het haar van Berenice. Vluchtig was het echter slechts: want de gouden spiegel harer verbeelding kon wel eens — afwrijfbaar steeds — door aardsche modder aangespat worden, doch was te rein, te onbesmetbaar om zich met een vuige zuurstof blijvend te verbinden....

In het terugkeeren was de wind nog heviger opgekomen; het stuivend zand werd bepaald hinderlijk. Het was te vroeg om naar huis te keeren.

Zij kwamen aan de holte onder een met struikgewas begroeiden heuvel uitgegraven, waar de lieden, die in 't omliggende bouwden, de zoogenaamde „rots" — dat is roestkleurige zavel — deden halen ter vermenging met den kalkmortel.

„Laat ons hier wat zitten," zei Colette.

Een kleine spelonk, waar de zon warm in scheen, voor den ruw blazenden oostwind beschut, overwelfd door een klompig kleidak, en van waaruit men veilig met plotse rukken langs de aardebaan, het stof in dwarrelwolken opvliegen zag, als rook uit een schoorsteen zich verder in de leemte spoorloos uitbreidend. Zalig rustte 't oog er op de groenfluweelen, uitgestrekte korenvelden.

Zij traden in den kuil.

„O, gij!" zeiden zij weldra, in eens blij verrast, na een eerste beweging van schrik, toen een schaduw voor de zon trad, Otto herkennend. Stokstil bleef hij aan den ingang staan.

„Ja, ik," zei hij en hij lachtte: „Hebt ge mij niet zien komen dan? Ik u wel, ik ging u te gemoet, toen 'k u hierin zag vluchten."

„Neen, neen, wij waren verblind van 't stof; zulke vegen en vlak naar ons toe," sprak Colette en zij wreef nog eens aan hare oogen, ter bevestiging van haar gezegde.

„Kom, zet u hier," en zij schoof wat weg van Berenice, „hier is 't goed en warm, heel uit den wind."

Hij trad in 't hol, maar ging op een kleiigen uitsprong recht over de beiden zitten, waar hij den zonneschijn op zijn knieën had.

Berenice heelemaal blijheid lachte hem minzaam toe. Dan keek hij door de stofwolken heen naar de groene landouwen en het maatloos blauw uitspansel en zweeg.

Maar Colette, nog knagend aan haar ergernis, in vergetelheid van zijn verbod, met de blikken strak voor zich op den roestigen bodem, als had ze daar een visioen, begon van Martinus, van den „Bierboom", begon te vertellen van dien boer, dien ze had zien uit de kroeg komen, en riep Berenice tot getuige dat ze waarheid sprak.

Deze, met blijkbaar onbehagen, bloosde tot onder het gebleekt vlas van heur haar en Otto, heel verlegen door ongepaste zinspelingen, thans ook geërgerd, zei:

„Tante, eens vooral, ik verbied u nog ooit een woord daarover te spreken."

De beide meisjes schrikten van zijn toon. Berenice keek hopeloos naar den uitgang met vluchtlust. Colette beet in de zoomen van haar uitgehaalden zakdoek, terwijl een groote traan op 't ijzerpantser van haar zijden kardinaal rolde:

„Bij al mijn verdriet nog hard aangesnauwd worden," noktezij.

Otto zag haar aan, zijn droeve, dorre tante, vroeg verouderd door huiselijk leed; en wellicht rezen ook voor zijn oog visioenen op: handen die zijn kindertraantjes afdroogden, zoete woorden, die zijn kindersmart susten; een schort beschermend over zijn hoofd geworpen, als oom Martinus met bestraffenden arm naar hem toekwam; een schoot, waarop hij rusten kon; een borst, waaraan hij altijd in slaap mocht vallen..., en nu nog, wat al heimelijke, aanspraaklooze toewijding!

Ontroerd hield hij zijn hand open voor haar. Colette legde er haar rechter in.

„Tante," zei hij, „bekommer u toch niet om al die dingen, waaraan niets te veranderen is. Laat oom Edward en laat oom Martinus doen, wat ze willen, elk is immers vrij."

„Wat dan," voegde zij hem toe, „wat dan vrij? en indien hij eens die baarze in huis wilde brengen? Ik, mijn meesterschap afstaan! Ik, bij hen blijven, nooit, nooit!.... maar waar naar toe op mijn ouden dag, waar zou ik een steen vinden om mijn hoofd op te leggen!"

„Lieve, brave, zoete tante," zei hij, „bij mij. Hebt ge er wel ooit aan getwijfeld, moet ik het u met duidelijke woorden zeggen? Het was er toch immers altijd onder verstaan. Ge weet, dat ik nooit trouwen zal, net zal leven als een pastoor, en als een pastoor, die zijn goede moeder bij zich inneemt, neem ik mijn goede tante Colette bij mij in."

Dat was wel duidelijk, een stellige belofte, die in weerschijn van zaligheid op het lang, somber gelaat uitstraalde als een zonneblik op een najaarshemel tusschen donkere wolkgevaarten heen....

„O, Otto, wat ben ik gelukkig! maar... maar Otto," weder heel verdoofd van uitdrukking en toon, „Otto, ik kan niet, hoe zou ik op mijn jaren nog elders dan te Vroden kunnen gedijen?"

„Luister," begon de jonge man heel ernstig, „luister, tante..." er kwam een korte wijle van aarzeling, terwijl hij het vreemd meisje aankeek, en toen, „o, Berenice is eigen volk voor ons; zij mag het allemaal hooren," en hij hernam: „Met October, want ik wil mijn geest niet overspannen, ik stel mij in Juli niet voor, met October ben ik aan mijn eind-examen, valt het gunstig uit...."

„O, o!" onderbrak hem Colette, „wie twijfelt daaraan!"

„Welnu, dan krijg ik mijn diploma van geneesheer. Maar ik vestig mij nog niet dadelijk als dusdanig. Ik kies een specialiteit; de gynécologie, ik ga naar de klinieken van Parijs en Weenen en blijf er een paar jaren, dan kom ik mij voorgoed te Vroden plaatsen."

„Och, wat hebt ge met die klieken te doen? Jongen, kom dadelijk naar Vroden," zei Colette in haar begeerlijke haast.

„Neen, ik blijf bij mijn voornemen, niet dadelijk; naar Vroden, ja. Ik weet niet waarom een specialist altijd een groote stad zou kiezen als verblijfplaats; buitenmenschen moeten ook geholpen worden... Bovendien te velde is 't gezonder wonen voor mij zelf."

„Maar een huis, een huis!" zei Colette, wetend hoe moeilijk het was er een passend, onbewoond op 't dorp te vinden.

„Tante, hoor, notaris Sonck van naast onze deur, met wien ik onlangs op den trein zat, klaagde dat zijn huis te groot was voor een jonkgezel. Hij had iemand willen zoeken om er de helft van over te nemen.

„Ik ben uw man, notaris," zei ik. „En het werd besproken om een deur te maken op straat en een verbindingsdeur tusschen den scheidsmuur van de serre. Op die wijze zou ik den eenen vleugel krijgen, en ik zou van u en de onkels gescheiden, en toch met u vereend wezen. Gij zoudt kiezen tusschen hen en mij."

„En is dat allemaal in eens gekantemand?" vroeg Colette, heel verbazen.

„Neen neen, maar 't is wel een uitvoerbaar plan,,,meende Otto.

Berenice mocht het niet voort vertellen, was haar aanbevolen. Trouwhartig zweeg zij het, doch dacht er op na, reeds in haar bedje liggend. Aldus zou Otto altijd te Vroden blijven, en zij hem dagelijks zien, o welk een heerlijk vooruitzicht!"

Otto zon er ook op na, zijn besluit vaster dan ooit in zijn eigen brein ketenend, kalm, beraden; voor hem was het niets nieuws, het had ook niets bekorends, het kreeg veelmeer een iets van onherroepelijke, bittere onderwerping aan een stout in de oogen aangekeken noodlot...

Tante Colette was de gelukkigste der drie: heel haar leven doorbrengen in dagelijkschen omgang met haar oogappel, haar lieveling, haar aangenomen kind!...

XX.

Otto had zijn examen voor de hoofdjury van Brussel afgelegd en kwam naar Vroden, in die koortsig-opgewekte geluksstemming, die bijna aan ziekte grenst en voor welke men een herstellingsperiode noodig heeft, voordat het brein rust vindt en de zenuwen in normalen toestand geraken; met dat eigenaardig gevoel van geest- en lichaamsstoornis nog, maar dat ons de toekomst effen als een landschap, in vage horizonnen uitloopend, vol rust en vol bevrediging voorspiegelt....

Colette jubelde op in moedervreugd, toen zij hare beide armen met ietwat lompen zwaai om zijn hals sloeg. Martinus stapte van zijn tafel, smeet zijn schaar weg, trok zijn vingerhoed af, schoof zijn werk op zijde en verklaarde, dat men heden niet meer arbeiden zou. Onkel Edward gooide zijn pet herhaaldelijk in de lucht en, na de eerste ontboezemingen van vreugd, troonde hij de gezellen mede naar de naaste herberg.

Het nieuws was reeds verspreid in 't dorp. Enkele buren staken hun vlag uit. Colette stelde in haar enthusiasme aan Martinus voor ook hun vaandel te voorschijn te halen om Otto een verrassing te bereiden; maar deze schudde het hoofd, het ging niet om zich zelven te verheerlijken, zei hij.

Daar Otto eerelid was van de Harmonie-Maatschappij, kwam deze 's avonds een serenade geven, heel de werkwinkel en de woonplaats stonden met hun stellen vol. Luid klonken de kopertonen, door de lage gewelven als in oproergedruisch weerkaatst. Berenice was tegenwoordig en had zich in een hoekje van de serre zoo ver mogelijk teruggetrokken. En ook zij was in feestelijke stemming; maar telkens er een zware bons op de Turksche trommel gegeven werd, weerbonsde het pijnlijk in hare ingewanden, had zij willen wegloopen heel, heel ver vandaar. Zij stopte hare ooren; dat dempte wat de scherpheid van het helsch geschal, maar toch vernam zij 't in trillingen van zenuwkwelling als een doove doet.

Edward liep rond met de brandewijn-flesch en schonk en schonk drong er op aan, dat men veel drinken zou. Martinus zelf had afstand gedaan van zijn deftigheid en ging bier tappen en diende hier en daar met haastige bedrijvigheid. Tot daartoe was het goed. Otto had een kleine toespraak van dank

gehouden, met hartelijk applaus begroet. Maar thans bemerkte hij, dat oom Edward erg van den alcohol begon te weten, en met een belemmerde tong, al de deugden en goede eigenschappen van hem — Otto — aan de omstanders uiteen zette. Reeds een paar malen had hij hem bij de mouw getrokken: „Zwijg, onkel Edward." Maar het hielp niet integendeel, luider en ontroerder werd zijn lof gezwaaid, de luisterenden — met het glas in de hand — glimlachten geheimnisvol; Otto wist niet, of 't met ongeloof voor hem of voor de dronkenschap van zijn ophemelaar was. Hij werd heel beschaamd en trok zich ook terug in de serre, nog scherper gekwetst, toen hij in 't voorbijdringen tante Colette tegen een paar jongelingen eigenaardigheden van zijn wezen en karakter hoorde vertellen, terwijl oom Martinus plechtig aan een andere groep verklaarde, dat er niet alleen in heel Vroden, niet alleen in België, maar in heel Europa geen grooter verstand bestond dan 't zijne. Hij was zoo machteloosboos, zoo diep in zijn kieschheid gewond, dat hij het einde niet afwachtte en naar zijn kamer sloop. Toen allen vertrokken, was hij zoek geraakt.

Colette ging met Berenice de verlichting zien: eenige kaarsjes aan enkele ramen, wat kleurige lampions boven de deurpost in de herbergen, hier en daar reeds een licht uit, de glimlijn onderbrekend, alles door den dikken mist in de koude octoberlucht gezien; de vlaggen aan de gevels zwart, slaphangend, onduidelijk-mysterieus, als de vleugels van groote hersenschimmige vleermuizen van voor den zondvloed; straatjongens joelend en krioelend in de duisternis.

Berenice zweeg onder den indruk van die ellendige mislukking van feesttooi, terwijl tante Colette's verbeelding, wel besloten geen neerlaag te willen bekennen, zich zelve tot geestdrift opzweepte:

„Maar kijk eens hier, maar zie eens daar," sprak die verbeelding, door den mond der oude meid.

Meer huizen — waar men niet meegedaan had, of waar de kaarsjes leeggebrand waren — lagen in 't donker dan er verlicht bleven.

„Ja, ja, heel mooi, en bijna algemeen," zei Berenice in haar verstrooidheid.

Wat was het toch, dat haar zoo drukte op dien tot vreugd

bestemden avond? Zij wist het niet, maar die armzalige verlichting, door den nevel aanschouwd, onder de siddering der koude herfstlucht, werd haar als een onbegrepen, vaag symbool, de voorspiegeling van een onverwinbaar noodlot.... een kleurloos leven; die schelle tonen der muziek, die schrikkelijke slagen op de groote trom, nog in weerklank en in wanklank nagalmend, waarom achtervolgden zij haar toch zoo onverdrijfbaar?

Zij werd niet klaar uit den warboel van haar halve gedachten en onvolledige gevoelens; zij zocht ook geenszins naar hun verborgen beduidenis, vatte niet hun gelijkenis met storende elementen in de harmonie van een menschelijk bestaan...

Berenice duwde dien nacht diep haar aangezichtje in de peluw en snikte en snikte en weende 't linnen nat, en vroeg zich af waarom, nu ze zoo blij had moeten zijn op zulk een heugelijken feestdag. Zij wilde en wilde 't wezen met haar overtuiging en voelde dat ze 't met haar ziel niet kon....

XXI.

Zij hielp Colette Otto's koffer gereed maken, stak er, verheimelijkt voor hem, onder 't goedkeurend oog van Colette een groot pak chocolade in, dat hij — verrast — zou vinden op de reis.

En toen alles gereed was, den voorlaatsten dag, zei hij aan Berenice: „Kom, laat ons nog eens in het tuintje gaan.''

Dat deden ze; maar het herfsttuintje met zijn verdorrend loover, zijn reuzelende zaadplanten, en de schaarsch nog bloeiende paarschblauwe asters tusschen de vele verwelkte en de nog gesloten knopjes, waarvoor de vriesnachten wel zorgen zouden, dat ze niet meer konden opengaan; de neergewaaide ranken van het geitenblad en wat niet al, dat dood was of nakenden ondergang en dood voorspelde, dat had iets zoo mededeelzaam-treurigs, dat het hen wegdreef. Zonder één woord te zeggen, als in gemeenschap van indruk, haalde Otto de plank uit het stalletje, waar 't hoveniersgereedschap stond, en wierp ze over de sloot, die het erf van de beemden scheidde.

Vandaar uit over 't gras en de smalle grachtjes kwamen ze op den heerweg, aan de kleine met heesters begroeide heuveltjes, waar het kleihol onder gegraven was.

„Daar zaten we in het voorjaar met tante Colette, weet

ge 't nog?" zei hij, haar het verdonkerd gewelf aanwijzend, waaronder thans modderig water stond.

„Ja, ja heel goed en wat er daar gezegd werd ook."

„Gezegd werd en gemeend," sprak Otto.

„Gemeend," herhaalde Berenice met nadruk.

De wind woei hun in 't aangezicht, en zoefde klagend door de reeds gele, verdunde populierenkruinen, het bruingevlekt loover in de grondplassen neerplakkend. Berenice's kleed haperde meer dan eens in de braamranken naast den weg, en de voet moest de droge hullekens biezen ontgaan. Verre nevelen kropen langs den horizon.

Otto was ondanks al het treurende en treurige om hem heen heel opgewekt, in de hoopvol-verwachtende, benieuwde stemming, die een sinds lang voorgenomen, dra te verwezenlijken reis geeft. Hij deed Berenice nogmaals zijn gekende plannen van verblijf uiteen; sprak haar ook van haar zelve, van haar verstandelijke bezigheden, gaf aanduidingen, raad, zei dat ze aan elkander schrijven moesten.

En, terwijl zij hem aanhoorde, — daar waar zij beiden een poos bleven staan — pluisde zij de witte, weggewuifde distelpluimkens uit de wol van haar kleed; waarna zij onbewust waarnam, dat er nog bloemen op de distelstruiken stonden, bloemen purper-roze, en daarnaast grauwe zaadvedertjes in bosselkens recht, saamgedrukt, nog niet rijp genoeg, nog niet gebleekt genoeg om ook weg te waaien; zij begreep echter alles wat hij haar voorhield, om 't onvergetelijk in zich op te sluiten. Voortdurend sprak hij, voortdurend luisterde zij, totdat haar gedachten wegdwaalden en haar oog op een ander bloemetje viel, een nog overvloedig bloeiende, eenzaam groeiende vlasplant [1]): teergroen met spitse lange blaarkens, de bloemetjes schitterend geel met een roestplekje op de onderlip. Dit trok haar aan, oefende een toovermacht op haar uit. En het was haar, of al die bloemetjes, al die uitgestoken lipjes fluisterden: „Bezie ons goed, nooit zult gij ons vergeten, wij zijn innig verbonden aan al uw herinneringen van dezen dag, wij stellen de synthesis daarvan voor!"...

„En terwijl zij naar die stille stemmetjes luisterde, zei Otto half misnoegd:

---

[1]) Linaria vulgaris.

„Berenice, ge wijdt geen aandacht aan hetgeen ik vertel.”

„Toch wel, toch wel,” beweerde ze lachend, tot de orde geroepen.

Maar de bloemekens hadden waarheid voorspeld: nimmer in later jaren, viel haar oog onverwachts op bloeiend vlaskruid langs de wegen, zonder dat hun feeënroede herinneringen bij haar opwekte:

„Otto's bloemeken!” zei ze telkens met een weemoedige aandoening terug in het verleden blikkend.

XXII.

De koffer kwam voorop door een werkman gekruid.

Berenice kende het uur van den trein, had over grootmoeders schouder door het venster geloerd.

En thans verscheen ook Colette met Otto aan de gesloten balie.

Otto zag er reeds een heel reiziger uit met een plaid over den arm, in grijs toeristen-kostuum en een valies aan de hand, en met dat opgezweept zelfbewustzijn, dat den vertrekkende naar een ver oord kenschetst.

Het weer was heel mooi, de lucht blauw en mild; de zon nog warm. Zij scheen vlak op hun hoofden, terwijl ze daar wachtten tot een aankomende goederentrein voorbij zou wezen. Hel verlicht stonden ze daar: Colette met haar blinkend pantser aan. Zij duwde een zakdoek op haar oogen. Otto legde een hand op haar schouder, hij scheen iets bemoedigends te zeggen. Hij glimlachte. Nooit was hij Berenice zoo bleek voorgekomen; nooit was die rimpel van pijn om zijn mond haar zoo opgevallen. Het deed haar zeer aan 't hart hem daar zoo fier-luchthartig opgeruimd en zij wist niet onder welk dreigement der toekomst te zien.

Zij liep beneden. In de wachtzaal was op dit oogenblik geen mensch. En terwijl aan het winket zijn kaartje gegeven werd, keek zij hem nogmaals aan: rechte beenen, fiksche gestalt, ja, maar.... maar dat bultachtige, zonder den bult, dat hem kenmerkte, trof haar nu ook...

Zij mochten buitengaan; de hoorn had getoet, de trein was in het zicht.

Zij spraken alle drie geen woord en keken in de richting, waar, heel ver nog, een witte pluim aanwuifde en een zwarte stip vergrootte.

Hij drukte zacht de hand van Berenice.

Grootmoeder blikte door het raam. Otto blikte eens op naar

haar. Steeds had hij ze daar gezien, nooit had hij met haar gesproken, immer koel gegroet. Maar reeds in de macht van het vreemde, dat hem wachtte, het gewichtige dat hem omgaf, wuifde hij de hand naar haar en zij, gevleid door die opmerkzaamheid, boog en knikte goede reis.

De chef stond op zijn post, met de roode pet op 't hoofd.

„Vaarwel en tot weerzien, mijnheer D'Haeyer," zei Otto, naar den grooten man opkijkend:

„Vijf voet, zes duim!" dacht hij en dra: „O weg mogen, verre, verre de wijde wereld in, terwijl hij aan den grond gespijkerd...."

„Goede reis," zei de overste, en drukte Otto's hand zoo hard, dat het hem pijn deed.

De trein was reeds heel dicht bij.

„En nu tante, mijn lieve tante," zei Otto, de armen om haar hals slaande, „vaarwel, toe, schrei niet, twee jaren zijn zoo gauw om."

Hij kuste haar op elken kant van 't aangezicht, toen stak hij in zijn haast en koortsige-vertrek ontsteltenis een tweede maal de hand naar Berenice uit:

„Dikwijls schrijven, alles doen wat ik u heb aanbevolen."

„Ja ja," antwoordde Berenice ook heelemaal aandoening, hevig zijn hand schuddend.

„Maar geef ze dan toch ook een tootje [1])," zei Colette schreierig, en in gehoorzaamheid drukte hij zijn knevelmond op haar roode wangen.

Zij voelde zijn kouden neus tegen haar huid en griezelde. Het was als de beroering van een doode.

Het portier werd toegeslagen.

„*Fini!*" riep de chef, den arm uitstrekkend.

Otto had het raampje neergelaten, keek naar buiten, wuifde met zijn zakdoek tot waar de spoor een bocht maakte en de ter plaats geblevenen wuifden ook met de zakdoeken als flarden van herinneringen reeds, 't verleden achterna....

VIRGINIE LOVELING.

Het tweede deel in het volgend nummer.

---

[1]) Kus.

DOODS-VERZEN.

I.

Zooals een knaapje, na zijn taak op school,
Met andre knapen vroolijk spelen mag,
Maar, moede en peinzend na den nijvren dag,
Geen lust bewaarde in ruwen jongensjool
En vliedt der makkers ál te luiden lach
En wandelt traag, alleen met zijn viool,
Door avondbosch, naar verre hut, gedool
In donker troostend met vioolbeklag; —

Zoo wandl ik, luistrend naar het boomgeruisch,
Nu heel mijn taak in 't leven is volbracht,
Door woud van weemoed naar mijn vaderhuis,
Waar kalme slaap — of donkre droom — mij wacht,
In schaduw koel van wilgeloovr en kruis
En veedl, in schemer, melodieën zacht.

II.

Ik stond gebonden, vóor een donkre laan,
Door Angst en Hoop — en wachtte op Vreugde-naken.
Mijn starende oogen werden moe van 't waken,
Veel honderd zonnen zag ik ondergaan.

Tot op een wagen, zwart met zilvren spaken,
Mij wenkte een Engel, blank in licht van maan,
En riep: — „Ik kom uw Angst en Hoop verslaan!
Ik ben Gods wil, ik kom uw banden slaken".

Zijn reuzevleuglen ruischten rond mij heen,
Hij sneed mij los en wees naar 't blauw daarboven,
Dat, lichtdoordrenkt, door 't suizend loover scheen.

Maar 'k blikte omlaag: zijn wagen lag vol schoven:
Mijn dooden waren 't, die hij 't licht kwam rooven. —
En ál mijn wachten was op Dood alleen.

III.

Hoe zou ik vreezen, als een vreemdeling,
Den bleeken broeder van mijn Leven, Dood?
— Hij werd me al vroeg en bleef mijn speelgenoot.
Ik voel zijn adem wen ik teeder zing.

Mij langde Leven rozen, wijn en brood.
Dood bracht mij tranen, in de schemering,
De leste lelie, loover dat verging
En klank van kloosterklokke' en avondrood.

En toch, ik beef, wijl Dood nabij kan zijn,
Nu tulpenvelden purpre' als godebloed,
Narcissenlanden gele' als hemelwijn.

O bleeke Dood! keurt broeder Leven goed
Dat gij mee aanzit aan zijn bloeifestijn
En werpt uw schaduw op zijn lentegloed?

IV.

Ik vroeg het Leven heeml-extase en blij-
Geheimvol lachend, liet hij in mijn schoot,
Uit ruischgebladert, vallen, brandendrood,
Den levensappel. — Doch de dorst dien 'k lij
Werd niet gelescht door vrucht, die Leven bood.
En 'k weende in wanhoop, doch hij sprak: — „Wie mij
Niet valt te voet en looft mijn heerschappij,
Die laaft ten lest mijn bleeke broeder Dood".

Toen rees ik óp van waar ik nederlag,
Mijn treurlied neurende in de schemering.
Ik voelde een lelie vallen en ik zag
Mij vleiend wenken in zijn tooverkring,
Beloftelokkend met zijn liefdelach,
De bleeke Dood, tot hij me in de armen ving.

V.

Ik zat te peinzen bij een vijvervlak
En zag verrijzen, aan den horizon,
In halven cirkel rond een zilvren zon,
Gevleugelde gestalten; — de éene sprak
Tot de andre en wees naar mij, doch plots begon
Een vogel luid te juichen, op een tak,
Zoodat mijn hart van wild verlangen brak
Naar de engelwoorden, die 'k niet hooren kon.

'k Weet wél, die Englen hielden wijs beraad
Of nu mijn ziel was rijp en rein om God
Te aanschouwen. — Englen, wendt uw lichtgelaat
Tot de arme ziel, die de armen boven 't lot
Verlangend strekt naar vleugle' en blank gewaad!
— Droom, wenk van de Englen of daemonenspot?

VI.

Gebluscht, de lichten vóor het leeg tooneel,
Gevallen, 't scherm, verlaten-zwart de zaal. —
Ik aarzel huivrende in het voorportaal.
Dan slaat de Nacht haar mantel van fluweel
Rondom mijn eenzaamheid. Tooneelgestraal
En tranen fel om tragisch-waar gespeel
Verblinden nog mijn brandende oogen, streel
Ze koel, o donzen donker waar ik daal!

Hoe draal ik nog en duizl in duister bang!
Veel duizende andre zijn mij voorgegaan,
'k Hoor vér hun stemmen, 'k bleef alleen, al lang.

O zwarte Nacht! nu zie ik ster noch maan,
Maar wieg mijn ziel met zachten neuriezang
En blijf uw mantel veilig rond mij slaan!

VII.

Gelijk een moeder heldemoedig strijdt
Met boozen Dood, die 't kind haar rooven wil,
Haar liefde hoonend met zijn koningsgril,
Tot Dood haar ziel van bleeke vrees bevrijdt; —

Haar brood smaakt bitter, doch haar ziel wordt stil.
De moede handen in den schoot geleid,
Hoort zij 't geruisch der Zee van de Eeuwigheid
En voelt den wind van vleugelengetril; —

Zoo streelde ik lang uw weeke peluw zacht
En laafde uw koorts met koele medicijn
En waakte en zong en zorgde, heel den nacht,
En wiegde u teeder, weenende om uw pijn,
O Levensdroom! doch nu 't is ál volbracht,
Wiekt óp mijn ziel tot waar mijn dooden zijn.

VIII.

Hoe zal ik vullen tusschen leve' en dood
Den leegen stillen bangen schemertijd?
Van leven moe, tot sterven niet bereid,
Zag ik tot grauw versombren 't avondrood.

Voor sprookjeswaan, die 't argloos kind verblijdt
Met wachte' op wondren, werd ik veel te groot.
Aard, neem mij weder in uw moederschoot
En laat mij slapen in uw veiligheid.

Eens leek mij 't leve' een altijd volle wel
Van liefde-extase en vromen hemeldroom
En melodie van ruischend rijmenspel.

Doch roze en palm ontzonke' al lang mijn loom-
Geslagen hande', alleen nog rest mij wel
Een lied zóo droef dat ik te zingen schroom.

IX.

Ik wil mijn lijden nemen uit Gods hand,
Als vroom-gedwee, een kind, dat schreit van pijn,
Uit moeders hand, de bittre medicijn,
Die donkre droomen van zijn sponde bant.

Ik weet, mijn droeve ziel moet licht en rein
Gelouterd worde' in fellen smartebrand,
Aleer ze aanschouwe 't blauw Extaseland,
Waar louter engle' en blanke zielen zijn.

O leer mij kalm berusten in Uw wil,
Als 't kindje in moeders liefde en wijsheid! Geef
Me alléen geloof in U, dan word ik stil.

En zoo 'k van twijfl en woede oproerig beef
En wring de hande' en slaak een wilden gil,
God, fluister enkel: — „Wacht! — vrees niet! —
Ik leef!"

X.

Vraag niet Mijn naam, vraag niet vanwaar Ik kom,
O blanke Ziel gedoemd tot droeven staat
Door Leven sluw, dat sluipt met laag verraad!
Ik vecht u vrij en geef u 't Rijk weerom.

Doch zoo door 't Leven ge u verleiden laat
Met argwaan ruw te ontwijden 't heiligdom,
Waar u zal lijde' uw reine Bruidegom,
Weet dat uw Held voor eeuwig u verlaat.

Gedenk hoe Psyché met haar lamp verloor
Erôs, gedenk hoe 't Paradijs ontviel
Eva, die Weten boven God verkoor!

Gedenk hoe Elsa bleef alleen! verniel
Het godsplan niet! leen niet aan Leve' uw oor!
Wees louter vroom vertrouwen, blanke Ziel!

Hélène Lapidoth-Swarth.

VAN HEBREEUWSCHE TOT ALEXANDRIJNSCHE WIJSHEID.

I.

De Joodsche Chokma is de philosofie van een overigens niet bijzonder philosofisch aangelegd volk, en dientengevolge meer levensleer, die op verstandelijk inzicht berust, dan wel speculatie in den zin der Grieksche wijsbegeerte. Haar oorsprong is in duisternis gehuld; maar een zekere verwantschap tusschen haar en de wijzen, van wie de Israëlietische geschiedboeken verhalen [1]), zal moeilijk geloochend kunnen worden. Gewoonlijk waren zij ouden van dagen, in de praktijk des levens vergrijsd, met hunne rijke ervaring de aangewezen raadslieden van elk, die voorlichting noodig had. Hun was het gestoelte der eere in stad en land bij traditie verzekerd. Niet gekweld door de zorgen voor het dagelijksch brood, hadden zij meer dan hunne medeburgers gelegenheid om hun geest te ontwikkelen, terwijl hun ambtelijk arbeidsveld, bestuur en rechtspraak omvattende, eene uitnemende leerschool voor menschenkennis, maar ook eene oefenplaats voor den omgang met menschen was. Wij stellen ons die oude wijzen het liefst voor zittende in de poort, dat brandpunt van het maatschappelijk leven in Israël, waar vergaderd en handel gedreven werd en waar men na de zorgen des daags zich verpoozing zocht bij prettigen kout. Dáár werden zij geraadpleegd door ongelukkigen en hulpbehoevenden, — dáár waren zij vraagbaak en mentor, de weldoeners van hun volk. Het kon niet uitblijven, dat vele wijzen, wanneer het handelen

1) 2 Sam. XIX: 2, 14 v.v., XVI: 23.

naar hunne adviezen met succes werd bekroond en hun aanzien bij de menigte dientengevolge steeg, gaandeweg op hun inzicht gingen vertrouwen en in zaken van godsdienst en zedelijkheid zichzelven en anderen de wet durfden stellen. Na verloop van tijd konden de raadgevingen, voor bijzondere gevallen verstrekt, maar telkens herhaald, wanneer soortgelijke zich voordeden, tot het vormen van een algemeenen regel leiden, eene wijsheidles, die voor alle tijden gold. Zoo werd eene theorie geboren voor de levenspraktijk, en dat is de wijsheid als richting onder Israël.

In het Oude Testament zijn ook spreekwoorden bewaard, die in den volksmond hebben geleefd. [1]) De wijsheidslitteratuur, die in den kanon door het Spreukenboek, den Prediker en Job is vertegenwoordigd, kan echter geenszins als eene verzameling van volksspreuken worden beschouwd. Blijkens het eigenaardig spraakgebruik en het zuiver parallelisme dezer geschriften, hebben wij hier met kunstpoëzie te doen, die haar bestaan te danken heeft aan de werkzaamheid van eene dichterschool. Natuurlijk is het niet onmogelijk, zelfs zeer waarschijnlijk, dat die dichters proeven van volkswijsheid in hun werk opgenomen en zich bij de geijkte waarheden, in hunne omgeving gangbaar, aangesloten hebben.

Eigenaardig is, dat, gelijk de naam van Mozes met de Wet en die van David met de Psalmen in de traditie onafscheidelijk werd verbonden, zoo alle wijsheid op rekening van Salomo's werkzaamheid werd gesteld. De geschiedenis van dezen koning bevatte menig datum, dat tot die voorstelling aanleiding kon geven.

Op grond eener plaats in het boek Koningen [2]) te vermoeden, dat de koning zich met natuurlijke historie onledig hield, is niet geoorloofd. Ter verklaring van zijn spreken over planten en dieren kan b.v. de bekende waarschuwing tegen traagheid dienen:

„Ga luiaard, tot de mier; let op haar doen en word wijs" enz. [3])

In Spreuken 30 worden mieren, ratten, sprinkhanen en

---

[1]) 1 Sam. X : 12; XIX : 24; XXIV : 14; Richt. VIII : 21.
[2]) 1 Kon. IV : 29—34.
[3]) Spr. VI : 6—8.

hagedissen als toonbeelden van slimheid, leeuwen en bokken als typen van statigheid genoemd.

Trouwens, deze zedelessen, aan de waarneming der natuur ontleend, maken slechts een klein deel uit van de wijsheid, in Spreuken en Prediker vervat. Voor alles wat daarbuiten valt, is Salomo's auteurschap uit het Boek der Koningen niet te bewijzen: de schrijver spreekt te objectief over de koninklijke waardigheid, dan dat hij zelf daarvan de drager zou kunnen zijn. De deugden, door hem aangeprezen, de goederen, door hem gewaardeerd, — ze passen alle meer in den gezichtskring van een burgerman dan van een vorst. Ontboezemingen over echtelijk geluk, aanbevelingen van kuischheid, dit alles zoeken wij niet in Salomo's tijd en past weinig in den mond van een Oosterschen despoot. Talrijke doubletten en gebrek aan samenhang bewijzen voorts, dat wij in ons Spreukenboek niet het werk hebben van éénen auteur. De ouderdom van het geschrift zal derhalve niet uit de opschriften, maar uit den inhoud moeten worden vastgesteld; en door tallooze gegevens leert deze laatste ons herkomst uit een tijd en kring, waarin het werk der profeten en priesters reeds zijn beslag had gekregen: de dagen na de Ballingschap, toen bij het ontwikkelde Israël de geestelijke horizont was uitgebreid en men in plaats van specifiek-Israëlietisch en nationalistisch meer algemeen-ménschelijk begon te gevoelen. De *geest* van Wet en Profeten ging toen de plaats innemen van hunne *letter*; hunne quintessence werd als universalistisch heilsmiddel aanbevolen en hoofdzakelijk in de moraal gezocht.

Het was onvermijdelijk, dat de rustige autonomie der wijzen wel eens in botsing kwam met de geestdrift der profeten, dier bezielden door Jahwe, die het zich tot eene eer rekenden slechts het woord van hun god te spreken, uit eigen kracht zwak en onnoozel te zijn. Druischte het niet geheel in tegen het karakter der verstandige raadslieden in de poort, wanneer de Heilige Israël's bij monde van Jezaja sprak: „Door stilzitten en deemoed zult gij gered worden; in rustig afwachten en vertrouwen zal uwe kracht bestaan!" [1]) of wanneer Hij in Jeremia's profetieën de harde taal deed hooren: „Vervloekt

[1]) Jez. XXX : 15.

zij de man, die op menschen vertrouwt en vleesch tot zijnen arm stelt!" [1]) Ofschoon het bij dezen godsman als ingewortelde overtuiging der menigte geldt, dat het den wijze nimmer aan raad zal ontbreken [2]), hij zelf loochent hunne wijsheid, wanneer hij zegt: „De wijzen zijn te schande geworden, verschrikt, gevangen; zie, Jahwe's woord hebben zij versmaad: waarin zouden zij dan wijsheid hebben!" [3])

Daar was natuurlijk een breed terrein, waarop wijze en profeet elkander konden ontmoeten en de hand reiken: het terrein der zedelijke verheffing des volks. Maar het beginsel, waaruit beider werkzaamheid sproot, liep ook dáár hemelsbreed uiteen en dat maakte samenwerking bezwaarlijk. Gelijk in onze dagen streng geloovige en niet-Christelijke volksvrienden — al jagen zij éénzelfde moreel belang na — slechts zelden broederlijk kunnen samengaan, wijl hun principe al te zeer verschilt, zoo konden de profeet, die het goede eischte, omdat God het wilde, en de wijze, die het aanbeval om redenen van utiliteit, in de praktijk elkander gewoonlijk niet waardeeren.

De wijsheid kwam echter niet alleen met het woord van den profeet in botsing, zij zal evenmin ten allen tijde met de *thora*, de leering van den priester, hebben geharmonieërd.

Evenzeer als de bezielde door Jahwe's geest genoot de priester het voorrecht, als vertrouwde en tolk der godheid te worden beschouwd, en wel op grond van zijn ambt: als drager eener heilige traditie. Het priesterschap is van nature eene conservatieve macht; het ontleent zijn aanzien grootendeels aan den eerbiedwaardigen ouderdom zijner instellingen en gebruiken. Niet minder dan het impulsieve profetisme met zijn theokratisch ideaal moest het priesterdom dikwerf in verzet komen tegen eene richting, die het vrije onderzoek en het onafhankelijke nadenken, zooal niet boven den Mozaïschen cultus verhief, dan toch daarnaast durfde stellen als een gelijkwaardig moment in het leven des volks. Door haar zelfstandig optreden was de wijsheid eer wereldsch dan godsdienstig, al behoefde zij religie geenszins buiten te sluiten;

[1]) Jer. XVII : 5.
[2]) Jez. XVIII : 18.
[3]) Jer. VIII : 9.

wie hare voorschriften opvolgde verwierf zich den zegen, die als loon op haar was gesteld, onverschillig of hij zoon der uitverkoren natie was of niet. Dus stond zij op een breederen bodem dan de andere richtingen in Israël, op den bodem namelijk der algemeen-menschelijke levenservaring, niet, gelijk het profetisme, op dien van het in extase persoonlijk-doorleefde, noch, als het priesterdom, op dien van eene door bestudeering der traditie verkregen wetenschap. Niet ten onrechte heeft men de wijsheid met het Humanisme van lateren tijd vergeleken. Zij vormt immers den band of den overgang tusschen het specifiek-Israëlietisch profetisme en datgene, wat onder heidensche volkeren op het gebied van nadenken en zedelijkheid is bereikt. Slechts in gráád schijnt Salomo's wijsheid, volgens het boek der Koningen, van de wijsheid der omliggende volkeren te hebben verschild. Zelfs de held van het meesterstuk der Hebreeuwsche wijsheid, Job, is geen Israëliet. In de kanonieke Spreuken komt de naam Israël niet voor, daarentegen het woord ādām = mensch niet minder dan 33 maal.

Ook elders toont het O. T. kennis te dragen van het bestaan eener buitenlandsche wijsheid. [1]) Misschien ook is in ons kanoniek Spreukenboek [2]) met Lemuel, koning van Massa, de vorst van een niet-Israëlietischen stam bedoeld. [3]) Ook indien dit opschrift slechts litteraire fictie ware, zou het nog een sterk bewijs voor het internationale karakter der Chokma zijn. Terecht is op de overeenstemming dezer Hebreeuwsche wijsheid met de Egyptische gewezen. Zedekundige geschriften als die van Ptah-hotep, dat men wel het oudste boek der wereld heeft genoemd; de leefregelen van Anii, den wijze, tot zijn zoon Khonsu-hotep gericht en andere bevelen ernstig de studie der wijsheid aan en leggen nadruk op dezelfde deugden, die in ons bijbelsch Spreukenboek worden ingeprent. Een vader richt vermaningen tot zijn zoon: dat is beiderzijds de wijze van inkleeding. Wat den inhoud betreft: beide wijsheidslitteraturen zijn utilistisch en hechten veel aan het *savoir-vivre*, aan de etiquette, vooral

---

1) Jer. IL : 7. Obadja vs. 8.

2) Spr. XXXI : 1.

3) Vgl. Dr. John Skinner, *The Cosmopolitan aspect of the Hebrew Wisdom*, in *The Jewish Quarterly Review*. Jan. 1905, vol. XVII, No. 66, p. 246.

bij maaltijden. Voor slechte vrienden wordt gewaarschuwd, eerbied voor de moeder aanbevolen; den bedelaar moet men geene gave weigeren; het past niet plaats te nemen, zoo een oudere in jaren staat; men wachte zich voor den wijn en houde zich stil tegenover zijn meerdere, wanneer deze toornig is. Hoogst treffend is de waarschuwing voor „de vreemde vrouw", uit de maximen van Anii VIII door Adolf Erman aldus vertaald:

„Wacht U voor eene vreemde vrouw van buiten, die in „hare stad niet bekend is!

„Zie haar niet aan....

„Heb geen omgang met haar.

„Een zeer diep water, waarvan men de draaikolken niet „kent, is eene vrouw, die ver af is van haren man.

„„Ik ben vergenoegd,"" zegt zij tot U alle dagen.

„Heeft zij geene getuigen, dan staat zij en spant hare netten."

In ons kanonieke Spreukenboek is eveneens sprake van de *ishshā zārā*, de vreemde vrouw. [1]) Is zij de vrouw van een ander, of is zij eene buitenlandsche hetaere? Dr. Skinner [2]) meent, op grond der medegedeelde Egyptische verzen: zoowel het een als het ander; zij is tegelijk eene vreemdelinge in de stad, die zij nu bewoont, en eene vrouw, die haren man is ontloopen. Hoe goed past dit bij de plaats in het Spreukenboek, waar de dichter tot wijsheid maant:

„Om u te redden van de vreemde vrouw, van de boeleer„ster met hare gladde woorden, die den echtvriend harer „jeugd heeft verlaten, het verbond van haar God vergeten." [3])

Het boek Job is een dialoog, een in Israël overigens onbekende litteratuurvorm, die in Egypte voor de behandeling van wijsgeerige en godsdienstige problemen algemeen gebruikt werd. Het boek „de Prediker" vertoont daarentegen naar zijn inhoud treffende overeenstemming met Egyptische geschriften.

Moeten wij dan de Israëlietische wijsheid in haar oudsten vorm aan Egypte ontleend achten? Ik geloof het niet. Levenswijsheid is in elk land en bij elk volk te vinden en hare

---

1) Spr. II: 16; VI: 24; VII: 5 vv.; XXIII: 27.
2) l. l. p. 257.
3) Spr. II: 16 vv.

lessen vertoonen van nature dikwerf overeenkomst. De wijsheid vóór Salomo is evenals die van dezen koning zelven, noch specifiek Egyptisch, noch Babylonisch, noch Edomietisch, maar algemeen-menschelijk geweest. In Israël is zij door het Jahwisme op den achtergrond gedrongen, moest zij voor het specifiek-Israëlitische wijken. Maar niet volkomen: want zij bleef eene macht in het leven des volks, en haar internationaal karakter verloochende zich nooit geheel; het maakte haar juist geschikt, om buitenlandsche invloeden te ondergaan. Deze zullen zich dan van Egyptische zijde vooral hebben doen gelden in het stadium, toen de wijsheid eene literatuur ging scheppen onder Israël: in Spreuken, Job en Prediker.

Eene andere eigenaardigheid der Chokma is, dat bij haar de godsdienst een kalm karakter vertoont: enthousiasme, extase, gezichten zien, opgetrokken worden in den derden hemel — dergelijke ervaringen vonden in het leven van een wijze geene plaats. Boven alles werd hij geleid door een juist besef, welke de gevolgen zouden zijn van zijn doen en laten. In tegenstelling met den dwaas, die zorgeloos is, oppervlakkig, lichtzinnig, „vreest” de wijze [1]) en wijkt van het kwade. Ja, zelfs wordt welgelukzalig geprezen de mensch, die *gedurig* vreest. [2])

De *lézîm* of spotters, die in ons Spreukenboek voorkomen, zullen wel geene partij of school hebben gevormd. Bij velen moest de vrijheid van heteronoom gezag niet alleen tot ongeloof, maar ook tot bespotting leiden van wat anderen dierbaarst was. Het verwondert ons niet, dat de richting der wijzen, op eigen zelfbehoud bedacht, krachtig protesteerde tegen deze mannen eener uiterste linkerzij. Werden juist die niet gewoonlijk door rechtzinnigen als troef uitgespeeld tegen het gevaarlijk-vrije standpunt der wijsheid? In hen, die om God noch Zijn gebod gaven en met Wet en traditie volkomen hadden gebroken, vond eene meer behoudende richting het sterkste argument voor haar gevoelen, dat de autonomie der wijzen noodwendig tot treurige resultaten leiden moest. Om zichzelven in hunne vrijzinnigheid te handhaven, konden de wijzen dus moeilijk anders doen, dan deze radicalen telkens weder

1) Spr. XIV : 16.
2) Spr. XXVIII : 14.

désavoueeren. Het standpunt dier vrijgeesten — dùs riepen de wijzen luide — is niet de consequentie van onze richting; integendeel: in hen werd de onwijsheid vleesch en bloed, zij vormen met ons eene volstrekte tegenstelling.

Eerst vinden we dus in Israël eene wijsheid, waarvan het karakter ons reeds duidelijk wordt alleen door het feit, dat zij met uitheemsche wijsheid heet te rivaliseeren, daarvan dus soortelijk niet verschilt. Salomo kan alle Oosterlingen en Egyptenaren staan; bij de volkeren rondom is hij gezien. Algemeen-menschelijke wijsheid, maar nog in den geest van de dierfabel, te vergelijken met den lateren middeleeuwschen Physiologus. Waarschijnlijk is zij nauw verwant geweest met de kunst, om spitsvondige raadsels op te lossen; waarbij ik denk aan de vraag, die Simson tot zijne Philistijnen richt:

Spijze ging uit van den eter,
Zoetigheid kwam uit den sterke voort. [1])

Eveneens zal deze wijsheid min of meer verbonden zijn geweest met de vaardigheid, om zich op scherpzinnige wijze te kwijten van opdrachten, welke in hare bedoeling onmogelijkheden waren, maar door gewijzigde opvatting gemakkelijk werden vervuld. Hierbij denk ik aan Salomo's oordeel en aan de Achikar-legende, [2]) waarin de held een paleis moet bouwen in de lucht, maar door eene handige streek het onmogelijke dier taak op de schouders van zijne tegenpartij overschuift. Zoo stelt de oudste soort van wijsheid doorloopend premiën op list en gevatheid; zedelijkheid is bij haar nog chaotisch met sluwheid vermengd. Maar als het scherpe verstand van den wijze zich uit de ijdelheden eener speelsche bandeloosheid in de sfeer van het zedelijke leven terugtrekt, dan bespeuren wij reeds grooten vooruitgang: de Chokma heeft zich dan van een nuttigen sport of een geestig tijdverdrijf tot eene ernstige levensleer ontwikkeld.

Maar onze Oud-Testamentische Chokma-litteratuur is ethisch èn religieus tegelijk: Hier is de vreeze voor Jahwe *beginsel*

---

[1]) Richt. XIV : 14.

[2]) Rendel Harris, *The Story of Aḥiḳar*, Preface p. LV sq. ziet in den Agur van ons Spreukenboek een dubbelganger van *Aḥiḳar*.

der wijsheid, maar ook haar *gevolg*. Ware vroomheid kan op dit standpunt niet zonder wijsheid, maar evenmin ware wijsheid zonder vroomheid bestaan. [1]) Het „gedurig vreezen" der oude wijzen: de angstvallige nauwgezetheid om de wegen van het gezond verstand te blijven bewandelen en niet af te wijken naar rechts of links; de zedelijkheid uit welbegrepen eigenbelang is in later tijd, met name in ons Spreukenboek, tot eene „vreeze voor Jahwe" geworden — een compromis met het godsdienstig streven van priester en profeet, of, beter gezegd; de wereldsche wijsheid heeft op den duur niet kunnen ontkomen aan den invloed van den godsdienstigen geest. Tweeërlei reden laat zich daarvoor aangeven. Ten eerste: moraal zonder religie wordt koud en dor moralisme, dat het vermogen mist om menschenharten te roeren; van eene onafhankelijke zedeleer acht de menigte zich zelve dan ook meestal onafhankelijk. Ten tweede: tegenover de spotters, bij wie de wijsheid in losbandigheid ontaardde, wier verstandelijk geloof in een onverstandig verachten van alle geloof was verkeerd, tegenover deze vrijgeesten maakte de bezadigde wijsheid front. Hoe menige poging zullen de bezonnenen hebben aangewend, om de doldriftige sceptici en ongodisten, oorspronkelijk toch broeders van éénen huize met hen, terecht te wijzen, in te toomen, tot kalmte te stemmen! Maar de overmoedigen zullen gelachen hebben om de halfheid der achterblijvers, die de consequentie hunner beginselen schroomden, die op den weg des verstands halverwege bleven staan en zich nog door gemoedsbezwaren lieten weerhouden, om alles weg te cijferen, wat voor den Iraëliet waarde en beteekenis had. Wie niet meer, als de profeet, met een: „Jahwe spreekt" alle dingen rechtstreeks van God kon afleiden, wie te rade ging met eigen nadenken en alles van wereldsch inzicht verwachtte, die moest alle vooroordeelen prijs geven en geheel zichzelf durven zijn. Gewoonlijk zal dit radicalisme niet van de nobelste soort zijn geweest, en slechts als dekmantel hebben moeten dienen voor oppervlakkigheid en genotzucht; velen gebruikten, naar het woord der Schrift, de vrijheid tot eene oorzaak voor het vleesch.

Toen de goedbedoelde bekeeringspogingen, door de wijzen

[1]) Vgl. IX : 10; XV : 33; XXVIII : 28.

aangewend, schipbreuk leden, moesten de lêzîm wel worden afgesneden als doode ranken. Een vreeselijke haat werd geboren, een verschijnsel, niet ongelijk aan den haat tusschen socialist en anarchist in onze dagen. De wijze laat zich niet langer met die spotters in, het ploegen van rotsen is dwazenwerk!

Wie een spotter vermaant, berokkent zich schande,
Wie een booze terechtwijst, — voor hem zelven is het een smet.
Wijs een spotter niet terecht, opdat hij u niet hate,
doe het een wijze, en hij zal u liefhebben.
Geef aan den wijze, zoo zal hij nog wijzer worden,
leer den rechtschapene, zoo zal hij zijne kunde vermeerderen. [1])

Het dán volgende vers toont, hoe juist het verzet tegen de ongodisterij de partij der wijzen nader heeft gebracht aan de overtuigingen der vromen:

Het begin der wijsheid is de vrees voor Jahwe,
kennis van den Heilige is doorzicht.

Met deze spreuk wordt positie gekozen tegenover hen, die wijs willen zijn in ongodsdienstigen zin. Godsdienstig-zijn is allereerste vereischte om wijs te worden.

Zoo treedt, wanneer de profectische letterkunde wegsterft, de wijsheid in hare plaats als scheppende macht in litterairen zin, maar niet zonder den doop te hebben ondergaan van de religie, die door de profeten was gepredikt. De Chokma is dan niet langer de kunst in dienst van het gezond verstand; dat verstand zelf wordt als een geschenk van Jahwe erkend, als eene eigenschap die hemzelven toekomt, en die, gehypostaseerd, een nieuw object wordt voor de dichters-denkers der wijsheid-scholen. Dáármede eerst is geboren eene richting van vèr reikende beteekenis: in de geschiedenis van de beoefening der Israëlietische wijsheid is nu het oogenblik gekomen, waarop de theorie voor de levenspraktijk zich tot eene speculatie gaat verheffen, waaraan zelfs het metaphysisch element niet ontbreekt, al draagt dit in zijne onmiddellijkheid nog een theologisch karakter.

II.

De leidende gedachte van Israëls godsdienst is die der

[1]) Spr. IX: 7—9.

transcendentie Gods. Tegenover de menschen is God de absolute souverein. Hij doet naar zijn vrijmachtig welbehagen en van zijne daden geeft hij geen rekenschap. Als de Heilige woont hij in het verborgen en is ongenaakbaar. Die hem ziet moet sterven. Tegenover hem gevoelt de geloovige zich als een slaaf, ja, in verregaande zelfvernedering, als een hond. [1]) De eindige dingen zijn in den Heer slechts als iets negatiefs gesteld: een waarachtig bestaan hebben ze tegenover hem, het subject, niet. Wel bepaalt God zichzelven; maar in deze Godsidee bestaat nog de onvolkomenheid, dat op abstracte wijze Gods verbijzondering niet in God zelven, maar als realiteit buiten hem wordt gesteld. God is de Eerste, aan wien niets voorafgaat — maar de Laatste, in den zin van resultaat, van concreten geest, is hij in dezen godsdienst nog niet. Eerst zijne verhouding tot God geeft den mensch wezenlijk zelfbewustzijn: nu gevoelt hij, dat al het bijzondere, eindige negatief is en niet zelfstandig mag gelden. Zoo vernietigt de mensch het bijzondere aan zich, maar om juist daardoor het recht te erlangen, individu te zijn, exclusief gelijk God zelf. Ook hier sluit de slaafsche gezindheid niet den lakeien-hoogmoed uit, die zich er op beroemt, knecht van *dezen* heer te zijn. [2]) Dit verklaart het particularisme van het Jodendom. De gehoorzaamheid der Joden aan den souvereinen God is eene uitwendige, blinde, geen geestelijke, zedelijke. In het eindige schepsel speelt zich de strijd af tusschen goed en kwaad: dáár is de smart van het moeten, en de Heer is slechts straffende gerechtigheid. Hierin hebben wij de aanleiding te zien tot de boetpsalmen, tot het snakken naar verlossing.

Op een volgenden ontwikkelingstrap der religie zal God de god van *vrije* menschen moeten worden. Daartoe is noodig, dat het menschelijke *in Hem* zij: want eerst dàn weet de mensch zich vrij tegenover Hem. Dat geschiedt in het Christendom. De ondoordachte vereenzelvigingen van het eindige en het goddelijke, die we in Indië vinden, is men daar te boven, maar ook de Joodsche *scheiding* tusschen God

---

[1]) Tiele, *Inl. t. d. Godsdienstwetenschap*, Amst. 1897, I blz. 142 v.v. E. Caird, *The evolution of religion*, 2d. ed. I. 385.

[2]) Eduard von Hartmann, *Das sittliche Bewusstsein*, 2te Ausg. Lpz. 1888, S. 156.

en mensch wordt opgeheven. Het is de identiteit van het goddelijke en menschelijke, dat God in het eindige bij zichzelven is: de eindige geest is zelf als een moment van God gesteld; de mensch is in het begrip Gods vervat.

Zóóver is het Jodendom niet gekomen. Maar het feit, dat het de wijsheid langzamerhand ging hypostaseeren en in de onmiddellijke nabijheid Gods plaatsen, was toch eene eerste schrede op den weg om God en mensch elkander nader te brengen.

Oorspronkelijk was de wijsheid *menschelijke* wijsheid geweest, de praktische kijk, waarmede men de gevolgen zijner daden overziet en het handelen dienovereenkomstig, het verstand, dat zich uitsluitend op het eindige richt. Dit kon naast zich hebben en heeft zonder twijfel meestal naast zich gehad: bewustzijn van het oneindige, kennisse Gods; maar wijsheid en godsvrucht stonden niet in wederzijdsche betrekking, zij gingen nog buiten elkander om. Dat wordt anders, wanneer de wijsheid de erfenis van het profetisme aanvaardt. Dan wordt zij met God in verband gebracht.

De richting der wijzen moet wel grooten invloed hebben verworven, wanneer zij hare wijsheid durft verheffen tot den hemel, in den letterlijken zin des woords. Dat geschiedt in Spr. I—IX, inzonderheid in de pericope VIII: 22—31. Hier gelijk elders [1]) wordt de wijsheid sprekende ingevoerd en zegt:

Jahwe schiep mij als het begin zijner wegen,
als eersteling zijner werken, lange her.
Toen hij den hemel grondvestte, was ik tegenwoordig,
toen hij een cirkel beschreef op het vlak van den oceaan,
toen hij het firmament daarboven bevestigde
en de bronnen van den oceaan krachtig maakte,
toen hij aan de zee hare grenzen stelde,
opdat de wateren zijn bevel niet zouden overtreden,
toen hij de grondslagen der aarde bevestigde, —
toen was ik hem terzijde als kunstenares,
dagelijks mij verlustigend,
dartelend voor zijn aangezicht ten allen tijde,
dartelend ook op zijne aardsche wereld,
mij verlustigend bij de menschenkinderen."

---

[1]) Spr. I: 20 v.v.

Deze plaats is zeer leerrijk ten aanzien van de nieuwere beschouwing der wijsheid. Zij is de eerstgeschapene Gods, maar geen natuurlijk schepsel gelijk de andere: hemelgewelf, zee en aarde. Zij is zelve op weg subject te worden, persoonlijkheid: de chaos wordt immers tot een kosmos, doordat zij de architect is, die Jahwe ter zijde staat. Zijn schepsel heet zij, maar ook de wijze bouwmeesteres, met wier hulp hij het scheppingswerk volbrengt. Wat wil het anders zeggen, dan dat Jahwe in plaats van de willekeurige almacht der scheppingsmythe de zelfbeperking en dus de ware vrijheid begint te worden? Maar de wijsheid is niet slechts de ordenende kunstenares, die in den voortijd den woesten baaierd in een heerlijk kunstwerk heeft veranderd; dartelend, d.w.z. met de gemakkelijkheid, die het in menschenoogen moeilijkste als kinderspel beschouwt, vertoeft zij ook op de aarde en houdt onder de kinderen der menschen haar verblijf. [1]) Aldus is zij middelaarster tusschen God en menschen; niet gelijk de Engel van Jahwe, die in het Oude Testament als een tijdelijke verschijningsvorm van Jahwe voorkomt en die, wel verre van afbreuk te doen aan Gods transcendentie, juist door zijn verblindend en verterend wezen Jahwe doet kennen als gezeten in het ongenaakbaar licht; — de wijsheid is inderdáád Middelaarster, goddelijk van afkomst èn leidsvrouw der menschen tegelijk. Want Jahwe is het, die wijsheid geeft, uit zijn mond komt kennis en inzicht. [2])

Het is zeer waarschijnlijk, dat wij voor de hypostaseering der wijsheid Perzischen invloed hebben aan te nemen. Ahura Mazda raadpleegt den door hem geschapen Vohu Manu, den goeden geest, een der zes Ameša Spenta's, die, evenals de Chokma, tegelijk abstracte ideeën en persoonlijke wezens zijn. Hoe dit zij: de wijsheid is 'kunstenares, handelt bewust, stelt doeleinden. Natuurlijk heeft de schrijver van Spreuken VIII niet willen tornen aan het monotheïsme; en toch heeft hij zich op een weg begeven, die mettertijd onvermijdelijk van

---

[1]) Men vergelijke de opvatting der Noordelijke Boddhisten, die eene levensgeschiedenis huns Heeren *Lalita Vistara*, d.i. uitvoerig verslag van het spel noemden; het moeilijkste in Buddha's leven ging als van zelf. Voorts het 79ste fragment van Heraclitus: Aeon is een knaap, die met damschijven speelt: van een knaap behoort de heerschappij.

[2]) Spr. II : 6.

den Eéne zal afvoeren, doch even stellig en niet tot schade der menschheid, naar de conceptie van een veeleenigen God leiden zal. In dichterlijke fantazie openbaart zich de gedachte eener immanentie Gods: „im Anfang sind wir aber beim Unmittelbaren"; nog leeft de gedachte als *voorstelling*, menige andere voorstelling is met haar in strijd, maar doorzien wordt die tegenstrijdigheid nog niet.

Twee factoren hebben samengewerkt, om in den abstract-verstandelijken godsdienst van het Jodendom eene speculatie te doen geboren worden, die de klove tusschen God en wereld poogde te overbruggen en daardoor zelve de brug geworden is, die uit het Jodendom tot den godsdienst der vrijheid heeft overgeleid. Ten eerste: de wijsheid des menschen werd gaandeweg beschouwd als komende van God, [1]) men is wijs en men handelt wijs door de goedheid Gods, niet uit eigen kracht, Ten andere: de wijsheid Gods is het, die de wereld schept en in die wereld den mensch, en beiden voortdurend bestuurt. Zoo wordt de aardsche wijsheid verheven en daalt de goddelijke neer, om beide elkander te ontmoeten in het bewustzijn van den godvruchtigen wijze, die daardoor eene vrijheid geniet, niet ongelijk aan de zielsrust van den Stoïcijn. [2])

III.

Een navolger van ons Spreukenboek is Jezus ben Sirach geweest, die ± 190 v. Christus zijn werk in de Hebreeuwsche taal heeft geschreven. Hij is volgeling der oude wijzen, en rekent zich tot de „upper ten" der samenleving. Menschen, die met handenarbeid hun brood verdienen, kan hij wel waardeeren, maar geenszins met de dragers der wijsheid gelijk stellen. [3]) Terecht voegt de dichter aan zijne welgeslaagde beelden uit het leven van den werkmansstand de woorden toe:

„Deze allen vertrouwen op hunne handen, en zijn alleen bekwaam in hun speciale vak."

Ja, hij onthoudt hun zelfs niet den lof, dat zij onmisbaar

---

1) Spr. II : 6—7.
2) Spr. III : 23 v.v.
3) J. b. S. XXXVIII : 24 v.v.

zijn in eene geordende samenleving, hun bestaan noodzakelijke voorwaarde is voor cultuur:

„Zonder hen kan geene stad worden gebouwd, en woont men niet in den vreemde en reist men niet rond."

In zooverre kan zonder overdrijving van hen gezegd worden, dat zij „de wereld in stand houden." Niettemin vormen zij slechts een dommekracht:

„In den raad des volks verlangt men ze niet, in de vergadering maken zij geen opgang,
„Van het verbond der wet hebben zij geen verstand en op den rechterstoel zijn zij niet gezeten,
„Zij brengen recht noch gerechtigheid aan het licht en worden bij spreuken niet gevonden."

Zoo spreekt men niet over een stand, waartoe men zelf door geboorte of werkkring behoort. In tegenstelling met de practische werkzaamheid der groote menigte, prijst de dichter de meer verfijnde levenstaak van den wijze. [1])

Hij bezit het conservatisme der aristocraten. Terwijl in zijne dagen vele schriftgeleerden het voorvaderlijk geloof ontwikkelden en vreemde denkbeelden assimileerden aan Israël's godsdienst, bleef hij aan de orthodoxe leer getrouw. Het van buiten ontleende Engelengeloof vindt men bij hem niet [2]), ofschoon het zich reeds lang vóór hem had uitgesproken. Evenmin heeft hij de leer omtrent den Satan en de opstanding der dooden. Hij is man van den ouden stempel, niet geneigd om andere denkbeelden te koesteren dan die van de vaderen overgeleverd zijn. [3])

Maar toch ontgaat deze conservatief niet aan den invloed van moderne ideeën. De bijzondere aandacht, die hij in zijn boek aan de Vriendschap wijdt, vindt niet in de litteratuur van zijn volk, maar in de gnomenwijsheid van Griekenland

[1]) J. b. S. XXXIX : 1 v.v.

[2]) Hierin moet ik met Dr. Daubanton van gevoelen verschillen; zie diens belangrijke artikelen in de *Theol. Studiën* van 1885. Bij Jezus b. S. XVII:14 is de tegenstelling: menschenheerschappij èn theokratie. XLV : 1—2 is het Grieksche woord *hagioi* eene vertaling vam 'elohîm = god. XLVIII : 21 is in de Grieksche vert. slechts van den mal'ak Jahwe sprake, die reeds tot eene oudere periode van Israël's godsdienst behoort; de Hebr. t. heeft = „pest".

[3]) J. b. S. VI.

hare verklaring. (Theognis, Menander.) De vriendschap van David en Jonathan staat in Israel's geschiedboeken vrijwel alleen, terwijl Teseus en Peirithoos, Achilleus en Patroklos, Orestes en Pylades de mythologische representanten zijn eener neiging, die onder Hellas, niet slechts sporadisch, maar algemeen, werkelijkheid was. Dus mag J. b. S.'s uitweiden over de vriendschap als bewijs gelden, hoe het Jodendom zijner dagen reeds dermate buitenlandschen invloed had ondergaan, dat de zedelijke verbintenissen in zijnen boezem er door werden gewijzigd. Grieksch is ook zijne aanprijzing van den wijn. [1]) Kinderzegen zonder meer is hem het hoogste niet: het kroost moet braaf zijn:

„Beter één, die den wil Gods doet, dan duizend; beter kinderloos te sterven, dan goddelooze kinderen te hebben." [2])

Hier is het oude Joodsche optimisme opgegeven. Grieksche invloed openbaart zich voorts in de poging, door Jezus b. S. aangewend, om Israël op geestelijk gebied te doen concurreeren met de heidenwereld. Een „Loflied op de Voorvaderen" [3]) heeft blijkbaar ten doel, Israël in een gunstig licht te plaatsen tegenover Hellas. Tijdens onzen schrijver komt in Palestina de vraag op: Hoe is menschelijke werkzaamheid te rijmen met het geloof aan Gods almacht, die ingrijpt in den loop der dingen? Die tegenstelling was weliswaar reeds van ouderen datum. De profeten hadden immers geen vleesch tot hunnen arm willen stellen, terwijl de wijzen in de poort bij voorkeur hadden gesteund op eigen kracht. Maar naar theoretische verzoening dezer tegenstelling was niet gestreefd. Jezus ben Sirach kent blijkbaar menschen, die van medische hulp om gemoedsbezwaren niet zijn gediend. De geloovige bestrijding van Jenner's vond in onzen tijd heeft dus haar prototype reeds in eene richting, die 20 eeuwen her op Palestijnschen bodem schriftelijk verweer uitlokte van de zijde der Aesculaapvereerders. [4]) De oplossing van het probleem: genezing door God òf door menschen? vindt Jezus ben Sirach in de stelling: de geneesheer is werktuig in Gods hand. Zij

[1]) XXII : 27 v.v. vgl. Theognis 211 v.v., 509 v.

[2]) XVI : 1 v.v.

[3]) Hoofdstuk XLIV—L.

[4]) XXXVIII : 1—14.

past geheel in het kader van den vroom geworden wijze. Maar dat op de tegenstelling gewezen en dus hare verzoening geëischt werd, is waarschijnlijk toe te schrijven aan den invloed, dien de Grieksche geneeskunst ook in Palestina deed gelden. Jezus ben Sirach is kosmopoliet in zijn hart, de bereisde man, die met grooten verkeert, de gentleman van gedistingeerde vormen, die fijn gevoel verraadt, wanneer hij het tafelgenot van den symposiarch niet in de spijzen zoekt, maar in de tevredenheid zijner gasten en in den prettigen toon aan den disch. Hij bezit de gave van op te merken en streeft naar het volkomen Grieksche ideaal der *kalokagathie*. Boven alles wil hij maat houden, en voor een beschaafd mensch is het weinige voldoende. [1]) Zoo zien wij, dat deze conservatieve Jood, die niet wenscht mede te gaan met de vooruitstrevenden zijner dagen, toch niet vrij blijft van den Griekschen geest.

Ik wijs nog op de indeeling van zijn boek in samenhangende pericopen, die van opschriften zijn voorzien; op het gebruik van geleidelijke overgangen; op het noemen van zijn eigen naam als schrijver. Ten opzichte van levensbeschouwing en cultuur was zijn geest voor vreemde invloeden toegankelijk; maar als het op eene wijziging van voorvaderlijke denkbeelden, op eene invoering van nieuwe dogmata aankwam, dàn betoonde hij zich een echten behoudsman.

En toch — al wil hij conservatief zijn, al zal hij bij het oude blijven, hij leeft te zeer het leven mede van zijn tijd, om niet, zij het dan ook bij wijze van reactie, den invloed zijner omgeving te ondergaan. Bij hem treffen wij niet meer de naiveteit aan van den geloovige in antieken zin, maar de geestesrichting, die front maakt tegen skepsis en liberalisme, die dus deze machten vooronderstelt, daarmede rekening heeft te houden, daarvan in zekeren zin afhankelijk is.

De eenige zijde, waar hij opzettelijk zijn geest voor buitenlandschen invloed openstelt, is zijne wijsheidsleer. Hij gaat immers voort de Chokma te hypostaseeren en voert haar aldus sprekende in:

„Ik kwam uit den mond van den Allerhoogste voort
en als een nevel bedekte ik de aarde.

[1]) XXXI : 19.

Ik had in den hooge mijne woonplaats
en mijn troon was op een wolkenzuil;
den omgang des hemels ging ik alleen rond,
en in de diepten van den afgrond wandelde ik,
op de golven der zee en over de gansche aarde.
En onder elk volk en elken stam was ik scheppend werkzaam.“ [1])

Dit moderne denkbeeld bevreemdt ons echter bij Jezus ben Sirach te minder, omdat een wijze allicht voor een verheffing der wijsheid te vinden is, vooral nu de vrees niet meer bestond, dat zoodoende een profane zaak met den Heilige in verband werd gebracht; de wijsheid was immers niet meer „wereldsche wijsheid” maar met „vroomheid” synoniem geworden. De Siracide behoefde trouwens slechts het voetspoor te volgen van den Spreukdichter, die in zoo menig opzicht zijn voorbeeld is geweest. Kon bij dien laatste de aan Perzischen gedachtenkring ontleende hypostaseering eener abstracte idee nog aanleiding geven tot anthropomorfiseerend misverstand — Jezus ben Sirach is ook in dit opzicht moderner: zijne Wijsheid wordt geschilderd als een meer aetherisch wezen dan die van Spreuken VIII. Uit ’s Allerhoogsten mond voortgekomen, doet zij denken aan een ademtocht Gods; als een nevel heet zij de aarde bedekt te hebben vóór de Schepping een aanvang nam. De hypostase blijft, maar zij wordt vergeestelijkt, gedématerialiseerd, op eene wijze, die aan de wereldziel der Stoa doet denken. Ja, dat gedurende de 3de eeuw vóór Christus bij overigens conservatieve Palestijnsche Joden de oude, praktische wijsheid der mannen in de poort verrijkt kon worden met beschouwingen, die de Chokma verhieven tot eene objectieve macht, eene *Sophia metaphysica*, dat feit is moeilijk te verklaren, tenzij men Grieksche inwerking aanneemt op den Joodschen geest. Als de Siracide de scheppende alomtegenwoordigheid der Chokma heeft beschreven, gaat hij dus voort:

„Toen gaf mij de Schepper aller dingen bevel,
en die mij geschapen had bracht mijne tent tot rust en zeide:
Sla in Jacob uwe tente op en heb in Israël uwe erve.” [2])

---

1) XXIV : 3—6.
2) XXIV : 8.

Hebben wij hierin niet het antwoord te zien op eene vraag, zonder twijfel door Grieksch-dénkende en Grieksch-gevóelende menschen gesteld, de trotsche en voor Israël vernederende vraag: waar is de wijsheid? Eene vraag, zeker niet ongepast in den mond van den Helleen, die met welgevallen kon terugzien op eene eeuwenlange ontwikkeling der filosofie in den boezem van zijn eigen volk en die zich wel moest ergeren aan de zelfoverschatting van het ongecultiveerde Israël. Maar de geestelijke leidslieden van het door Jahwe verkoren volk konden niet dulden, de minderen te schijnen van het Heidendom, en vooral toen zij zelven smaak begonnen te krijgen voor het ideaal der wijsheid in Helleenschen trant, leenden zij aan het beeld hunner nationale Chokma exotische trekken, om dan met volle verzekerdheid te betuigen, dat de ware wijsheid onder Israël gevestigd en in de Wet belichaamd was. De Wijsheid is vroom geworden, en nu wordt de Vroomheid wijs; nu wordt de Wet de incorporatie der eeuwige wereldscheppende wijsheid Gods. [1])

Is het niet merkwaardig, dat zoo, tegen wil en dank, het rechtzinnig Jodendom gedreven werd in eene richting, die het geloof der vaderen ten slotte van gedaante zou doen veranderen tot onkenbaar wordens toe? Wanneer dergelijke concessiën aan de Grieksche beschaving mogelijk waren op Palestijnschen bodem en in conservatieven kring, hoe verklaarbaar wordt dan het feit, dat de wijsheid onder Joodsche kolonisten in den vreemde menig ander heidensch bestanddeel in zich opgenomen heeft. De algemeen-menschelijke Chokma had een breeden grondslag, maaar weinig diepte gehad. Onder religieuzen invloed is zij in Israël mettertijd dieper geworden: door het Jodendom ontving zij eigenlijk eerst metaphysischen inhoud, maar werd tevens exclusief; gelijkgesteld met de Wet kreeg zij in Israël haar zetel. [2])

Maar blijkt het hier niet meteen, dat het algemeen-menschelijk karakter zich niet gehéél verloochende, in zooverre de aan Israël bijzonderlijk geopenbaarde wijsheid in haar transcendent karakter eigenlijk ook boven de grenzen van

---

[1]) W. Bousset, *Die Religion des Judentums im neutestamentlichen Zeitalter.* Berl. 1903, S. 87.

[2]) Aldus ook in Baruch III : 29 vv.

eenig land of volk verheven was? De wijsheid is vroom geworden, maar niet zonder de vroomheid tot speculatie te brengen en haar althans in dit opzicht toegankelijk te maken voor Griekschen invloed. Dit weifelen tusschen universalisme en exclusivisme is een kenmerk van het schriftgeleerd Jodendom. Kuenen [1]) heeft daarop de aandacht gevestigd.

Wijzen en schriftgeleerden stemden ook *hierin* overeen, dat beiden „de godsdienstige waarheid tot een voorwerp van „nadenken maakten en er zich op toelegden, om de praktische „gevolgtrekkingen, die er uit voortvloeiden, te ontwikkelen „en in het licht te stellen". Ligt juist in dit feit niet de reden verscholen, dat de Schriftgeleerdheid op den duur niet exclusief en particularistisch kón blijven? Wie de godsdienstige waarheid tot een voorwerp van nadenken maakt, verheft onwillekeurig het denken tot eene aanzienlijke macht — en het denken is immers algemeen-menschelijk. Joodsch particularisme en nationale trots hebben stellig deel gehad aan de gelijkstelling van Wijsheid en Wet; maar de Wet was toch niet eene onwaardige belichaming der wijsheid — integendeel, zij was de waardigste, die daarvoor in aanmerking kon komen. Was zij niet vrucht des Geestes? En bezat zij, bij allegorische verklaring, niet de rekbaarheid en de buigzaamheid, die vereischt werden om het veelzijdige leven des Geestes te openbaren? Zij kon — getuige de werkzaamheid van Philo in later dagen — de draagster zijn van vele leering, die oorspronkelijk in de voorstelling harer Israëlietische schrijvers niet was bedoeld.

IV.

Als, meer dan een eeuw na Jezus ben Sirach, in Egypte het Grieksch geschreven [2]) *Boek der Wijsheid* op naam van Salomo verschijnt, kan de auteur zich niet meer tevreden stellen met de concessiën, waartoe de Siracide zich tegenover het Grieksche denken verplicht had gezien. Deze Alexandrijn is ter schole gegaan bij de wijsgeeren van Hellas: Pythagoreërs en Orphici, Plato en Stoa zijn indirect zijne leermeesters

[1]) *De Godsdienst van Israël*, II: 243 v.

[2]) J. Freudenthal, *What is the original language of the Wisdom of Solomon?* (*Jewish Quarterly Review*, 1891, *p.* 722—53.)

geweest. Ik kies mijn punt van uitgang in eene bekende plaats, waar de wijze koning van Israël aldus sprekende wordt ingevoerd:

„Ik was een knaap van goeden aanleg,
en had eene goede ziel gekregen;
of liever, daar ik goed was, was ik in een onbevlekt lichaam
gekomen." [1])

Vooronderstelt wordt hier drieërlei: 1o. dat de zielen een voorbestaan hebben gehad; 2o. dat gedurende dat voorbestaan reeds van goed en kwaad sprake is; 3o. dat de gesteldheid van haar aardsche lichaam van haar toestand tijdens dat voorbestaan afhankelijk is.

Niemand zal beweren, dat dit orthodox-Israëlietische voorstellingen zijn. Een ieder, die Plato's zielsleer kent, weet ook, hoe nauwe verwantschap er bestaat tusschen deze Pseudo-Salomonische denkbeelden en wat wij b. v. in den Platonischen Phaedrus lezen. [2])

Pseudo-Salomo heeft slechts het denkbeeld van Plato meer in het ethische overgezet. Hij betoont zich Jood, als hij zegt: „ik had eene goede ziel gekregen". Hier is het Creatianisme aan het woord, de leer, dat God de ziel bij de geboorte des lichaams schept. Het is als het inblazen van den goddelijken adem, uit het Paradijsverhaal bekend. Maar de schrijver corrigeert zichzelven, als hij vervolgt:

„*of liever*, daar ik goed was, was ik in een onbevlekt lichaam gekomen."

Pseudo-Salomo is de intellectuel, die zich onnadenkend in de taal van het dagelijksch leven heeft uitgedrukt; maar zoodra hij zijne fout inziet, haar herstelt. Wie van den boom der Grieksche kennis had gegeten, mocht zich niet meer uiten op de naïeve wijze van den eersten den besten onwijsgeerigen Israëliet. Het Ik was reeds vóór het lichaam, en de gesteldheid van dit laatste hing af van de vroegere gesteldheid van het Ik. Maar hoe weinig deze nieuwe heidensche beschouwing inderdaad met schrijvers denken is samengegroeid, blijkt, wanneer hij van den beeldenvereerder zegt:

[1]) Wijsheid VII: 19 v
[2]) p. 247 C. vv.

„Hij kent Hem niet, die hem vormde,
„die hem eene werkzame ziel inademde,
„en levensadem inblies." [1])

Hier, gelijk op zoo menig punt, is in Pseudo-Salomo's geest het voorvaderlijk geloof nog niet met de philosofie verzoend. Hetzelfde bespeuren wij, als hij van de wijsheid zegt:

„Hare goede afkomst openbaart zij door met God saam te leven,
de Heer van het heelal mint haar.
Want zij is ingewijde in de kennis van God
en de uitlezeres zijner werken." [2])

Eerst wordt dus het beeld van het huwelijk gebruikt, om wijsheids verhouding tot God in het licht te stellen, een beeld, dat zich uit Oud-testamentischen gedachtenkring goed laat verklaren. Vervolgens is het spraakgebruik der mysteriën aan 't woord, waarmede de schrijver ook elders bekendheid verraadt, en eindelijk eene gewijzigde Platonische ideeënleer: God concipiëert ideeën en de wijsheid kiest daaruit, welke tot aanzijn moeten komen.

In de Septuaginta is Pseudo-Salomo de eerste, die over den Heiligen Geest spreekt. Het Hebreeuwsche *ruach kodeš* is vóór hem altijd door „geest der heiligheid" vertaald. Hij hypostaseert hem echter en gebruikt hem promiscue met de wijsheid. Zelfs combineert hij beide tot den geest der wijsheid [3]), en in VII : 22 heet de wijsheid kunstenares van alles en leermeesteres der menschen; in haar is een geest, die alle denkende geesten doordringt. Is het niet in aansluiting bij Grieksche speculatiën, dat onze dichter de Wijsheid tot Geest verheft? Was de wijsheidsvoorstelling zijner wijze voorgangers hem niet te naïef, te weinig in overeenstemming met het zuiverder denken van Hellas? De Stoïsche leer der wereldziel bood gelegenheid, om de middelaarster Gods en der menschen minder menschvormig en meer ideëel op te vatten. Men hoore slechts:

„De geest des Heeren vervult de wereld,
....houdt het heelal omvat." [4])

1) XV : 11.
2) VIII : 3, 4.
3) VII : 7.
4) I : 7.

„De wijsheid strekt zich met groote kracht uit
van het eene wereldeinde tot het andere,
en heerscht weldadig door het heelal." [1])

Cicero zegt van den god der Stoa, dat hij het heelal in zijn geheel en alle (afzonderlijke) dingen omvat. [2]) En het woord *dioikein*, besturen, beheerschen, door Ps. Salomo gebruikt, behoort tot de taal der Stoa. [3]) Er leven twee zielen in 's dichters borst, die hem herhaaldelijk in tegenspraak doen komen met zichzelven. Die dubbelzijdigheid zijner opvattingen blijkt ook uit zijne wijsheidsleer. [4]) *In* de Wijsheid, die in den trant van Spreuken VIII de kunstenares van het heelal wordt genoemd, is een geest, denkend, heilig enz. Zoo wordt de wijsheid van het kanonieke Spreukenboek en van Jezus ben Sirach gesublimeerd, overgehaald, en haar *geest* of quintessence op den voorgrond geschoven. Er volgen 21 epitheta van dien geest. Terecht heeft Grimm [5]) daarin symboliek gezien, het product der heilige getallen 3 en 7. Reeds had de Alexandrijn Aristobulus geleerd, dat de wereldorde op het getal 7 berustte: misschien is hier Pythagoreïsche getallenleer in het spel, waarvan ook Plato zich niet afkeerig heeft getoond. *Noëron* = denkend, intelligent heet die geest, en wij herinneren ons, dat de Stoa God een „noëron pneuma", een denkenden geest noemde, en dat dit meer in het bijzonder het gevoelen van Posidonius was [6]), den wijsgeer, die een commentaar heeft geschreven op Plato's Timaeus, waarin de Pythagoreïsche wijsbegeerte Platonisch-Stoïsch was opgevat [7]). Die geest heet verder bij Pseudo-Salomo „fijn" en „ongevoelig", nl. voor wereldsche verandering, twee kwaliteiten, die door Anaxagoras ook aan zijn' wereldgeest werden toegekend [8]). Elders VII : 24 worden we weder aan de Stoïsche wereldziel herinnerd met de woorden:

„Beweeglijker dan alle beweging is de wijsheid, zij doorloopt en

[1]) VIII : 1.
[2]) *De natura Deorum* I : 15, 19.
[3]) Zie de plaatsen in Grimm's commentaar, S. 167.
[4]) VII : 22 v.v.
[5]) a. a. O. S. 156 ff.
[6]) Stobaeus, Ecl. I : 28.
[7]) Zie A. Schmekel, *Die Philosophie der mittleren Stoa*, Berlin, 1892. S. 424.
[8]) Bij Simplicius, fol. 33b, Arist. *Phys.* 8, 5,

doordringt alles door hare reinheid," d. w. z. door hare onstoffelijkheid. [1])

„Want zij is een ademtocht der goddelijke kracht, en een rein uitvloeisel van de heerlijkheid des Almachtigen, daarom geraakt ook niets bezoedeld in haar.

Want zij is een afschijnsel van eeuwig licht, en een vlekkelooze spiegel der goddelijke werkzaamheid, en een beeld zijner goedheid.

Ofschoon één zijnde vermag zij alle dingen, en in zich zelve (onveranderlijk) blijvende, vernieuwt zij alles."

De vier hoofddeugden, in ons boek [2]) als vrucht der wijsheid genoemd, zijn de Stoïsche; en in plaats van de schepping uit niets is die uit vormelooze stof getreden [3]) eveneens Grieksche wijsheid.

Om nog eens terug te keeren tot de 21 attributen der wijsheid. Deze opsommende spreekt Pseudo-Salomo philosofisch. Als hij elders [4]) de wijsheid als Gods troongenoote voorstelt of als kunstenares van het heelal, VII : 21, dan volgt hij het dichterlijk spraakgebruik der Palestijnsche wijsheidslitteratuur. Maar spreekt hij onder den invloed van het Helleensche denken, dan kan hij haar de attributen „denkend" en „heilig" geven, — persóón is zij dan niet.

Drummond [5]) noemt haar daarom slechts „persoonlijk." Ja, wij mogen zeggen: de in Spreuken VIII tot kunstenares gepersonifiëerde wijsheid, die door Jezus ben Sirach reeds meer vergeestelijkt is overgenomen, krijgt onder Helleenschen invloed bij Pseudo-Salomo de trekken der Stoïsche wereldziel en wordt aldus eene substantie, die hare persoonlijkheid dreigt te verliezen. Dichterlijke intuïtie had in het kanonieke Spreukenboek anticipeerend een persoonlijken middelaar tusschen God en wereld geschapen; eerst door de tegenstelling van de onpersoonlijke substantiëele wereldziel bij Pseudo-Salomo heen, kon Philo den wezenlijk persoonlijken middelaar als Logos nader komen.

IV.

In het Boek der Wijsheid is de *Logos* niet meer dan eene

---

[1]) Zie de Stoische bewijsplaatsen bij Grimm, S. 189.

[2]) VIII : 7.

[3]) XI : 17.

[4]) IX : 4.

[5]) *Philo Judaeus* London 1888, I 226.

dichterlijke personificatie van het woord Gods, in den zin, waarin het Oude Testament die kent. Maar wanneer 9:1—2 wordt gezegd: „God der vaderen en Heer des erbarmens, die alles door Uw *woord* hebt gemaakt, en met Uwe *wijsheid* den mensch hebt uitgerust", dan zijn Logos en Chokma reeds met elkander in verband gebracht. Het woord is trouwens de uitdrukking der rede en dus met de wijsheid verwant. Zoo is de weg tot Philo's Logos geëffend. Alle metaphysische beschouwingen, die tot dusverre rondom de wijsheid waren gegroepeerd, gingen nu op den Logos over; en deze bleek beter dan eenig ander begrip geschikt om de resultaten van het Grieksche denken bruikbaar te maken voor Joodsche speculatie.

Philo's God is de enkelvoudige, ononderscheidene, daarom voor menschen onkenbaar. Te kennen is slechts zijn evenbeeld en afschijnsel, de Logos, de denkende Rede, het inbegrip aller ideeën, de eerstgeboren zoon Gods, die de wereld regeert. Voor hem treedt de wijsheid bij Philo op den achtergrond. Geheel kan en wil hij deze niet elimineeren: vandaar dat de verhouding tusschen wijsheid en Logos in zijn systeem verre van duidelijk is. Nu eens vallen ze samen, dan weder zijn ze onderscheiden en genieten ze beurtelings den voorrang. Maar dezelfde verwisseling vindt plaats tusschen Logos en Heiligen Geest. Het is Philo niet gelukt, de beschouwingen omtrent Wijsheid en Logos, die van verschillende herkomst waren, tot eene eenheid te verbinden. Het gaat hèm in dit opzicht als zijnen voorgangers: de wijsheid treedt bij Pseudo-Salomo als mythologische hypostase onder allerlei gedaanten in de Israëlietische geschiedenis op, en is toch tegelijk kosmisch principe, met praedicaten toegerust, die aan de Platonische idee en de Stoïsche wereldziel zijn ontleend. Twee heterogene begrippen: Perzisch-Joodsche wijsheid en Grieksche Rede zijn in den Philonischen Logos saamgevat.

De Stoa had het Logosbegrip van Heraclitus overgenomen en ontwikkeld. Maar ook plaatsen als Gen. I:3, waar God door middel van zijn Woord de wereld schept, boden den Alexandrijn een punt van aanknooping, vooral nadat het Palestijnsche Jodendom dit denkbeeld reeds nader had uitgewerkt. Door Joodschen invloed werd aan de Stoïsche Logosleer haar pantheïstisch karakter ontnomen: immers de Logos is

bij Philo van de godheid onderscheiden; maar ook het Stoïsche materialisme wordt verloochend, want de Logos is eveneens onderscheiden van de gevormde materie. [1]) Hij is de kracht Gods of de werkzame goddelijke rede, in het geheel harer openbaringen beschouwd; Hij is de plaatsvervanger en afgezant Gods, [2]) een andere Hermes, die de bode der goden heette in het heidendom. Hij is beeld Gods, hemelsche Geest en mensch Gods: maar de personificatie schijnt aan de immanentie geene afbreuk te doen. Er is in dit alles iets tweeslachtigs. Als God niet rechtstreeks op de wereld mag werken, moet de Middelaar iets anders zijn dan God-zelf, maar hij moet toch ook God zijn, anders zou van middelaarschap geene sprake kunnen wezen.

Zoo heeft Philo de verzoening van menige tegenstelling in zijn stelsel niet bereikt. Maar de dichterlijk gepersonifiëerde wijsheid van Spreuken en Jezus ben Sirach heeft bij hem aan diepte gewonnen, nadat hij den tot pantheïsme leidenden wijsheidsgeest van Pseudo-Salomo van diens naturalisme had ontdaan. Hij heeft gepoogd de eenheid Gods te handhaven, en niettemin iets beters te geven, dan wat Hegel „die Religion des hartnäckigsten und totesten Verstandes" heeft genoemd. Hij heeft het Mozaïsme in eene nieuwe, breedere bedding geleid. Midden tusschen de goedheid en de almacht Gods staat de Logos, die beiden omvat; want door dien Logos heerscht God en is Hij goed. Hierbij wilde Philo natuurlijk monotheïst blijven: deze kracht is hem daarom emanatie Gods; en niet geheel van hem te scheiden. Eerst het Christendom, dat de goddelijke kracht in den Messias belichaamd vond, sneed den laatsten draad door, die den Logos nog met God verbond [3]): de Logos werd een tweede God. Zoo is Philo de voorlooper geweest van de ware opvatting, die God als concreten Geest beschouwt: God stelt in zichzelven het onderscheid, maar om in het andere buiten zich niettemin zichzelf te blijven. Gelijk persoonlijkheid eerst gewonnen wordt door de tegenstelling met het onpersoonlijke heen, en niet op de naïeve wijze der dichterlijke verbeelding, zoo wordt de

[1]) *Zeller* III, 2. S. 385.

[2]) *De Confusione linguarum*, M. I. 427.

[3]) Zie M. Friedländer, *Zur Entstehungsgeschichte des Christentums*. Wien 1894. Kap. I.

concrete Geest eerst geconcipiëerd, wanneer de persoonlijkheid is opgeheven, maar voortaan blijvend wordt verondersteld.

Het is een merkwaardige gang geweest, die ontwikkelingsgang der Chokma. Van praktisch inzicht werd zij tot godsdienstig-zedelijk ideaal, van godsdienstig-zedelijk ideaal tot middelaarster Gods en der wereld, ten slotte tot hoeksteen van het trotsche gebouw der Alexandrijnsche philosofie. Pseudo-Salomo heeft gezegd:

„Over de Wijsheid te denken is de volmaking der Wijsheid." [1])

Dat is juist gezegd: Wie de wijsheid tot object zijner overweging maakt, komt over de praktische levenswijsheid heen. Van aanschouwing en voorstelling komt hij tot begrip. Het gezond verstand der mannen in de poort werd opgeheven en volmaakt in de speculatiën der Alexandrijnsche philosofie.

G. A. VAN DEN BERGH VAN EYSINGA.

[1]) VI : 15.

DE ENCADREERING VAN DE LANDWEER IN VERBAND MET HET RESERVEKADER.

Omtrent de vraag, in hoeverre het mogelijk zou zijn de landweer op voldoende wijze van kader te voorzien, bestonden tot voor korten tijd slechts vrij vage begrippen, al was het reeds toen bij velen aan rechtmatigen twijfel onderhevig, of men er in slagen zou dit kadervraagstuk tot een bevredigende oplossing te brengen.

In zijne Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer, betreffende de oorlogsbegrooting, dienst 1905, gaf de Minister van Oorlog omtrent dit gewichtige vraagstuk eenige gegevens, die in staat stellen zich een juist denkbeeld van den toestand te vormen.

Nu op 1 Augustus j.l. voor de 3de maal een lichting militie bij de landweer overgegaan is, bestaat deze, wat de infanterie en de vesting-artillerie betreft, respectievelijk uit 24 bataljons en 17 compagnieën; over twee jaren zal de eind-organisatie in 48 bataljons en 44 compagnieën moeten worden bereikt.

De genoemde Memorie van Antwoord geeft van de op 1 Augustus j.l. beschikbare hoeveelheid kader het volgende overzicht:

A. 24 bataljons infanterie.

RANGEN	Benoodigd	Aanwezig		
		Landw.kader	Reservekader	Totaal
Hoofdofficieren	24	24	—	24
Kapiteins	96	27	6	33
Luitenants en vaandrigs	312 [1])	38	221	259
Vrijwillige onderoff.	600	139	899	1038
Dienstpl. „	864	400	—	400
Vrijwillige korporaals	384	3	350	353
Dienstpl. „	768	1100	—	1100

B. 17 compagnieën vesting-artillerie.

RANGEN	Benoodigd	Aanwezig		
		Landw.kader	Reservekader	Totaal
Kapiteins	17	3	1	4
Luitenants en vaandrigs	51 [2])	3	28	31
Vrijwillige onderoff.	119	48	152	200
Dienstpl. „	204	35	—	35
Vrijwillige korporaals	68	—	19	19
Dienstpl. „	204	225	—	225

Beschouwt men deze tabellen, dan trekt in de eerste plaats het groot gebrek aan kapiteins de aandacht. Bij de infanterie is $\frac{1}{3}$, bij de artillerie $\frac{1}{4}$ aanwezig, zoodat $\frac{2}{3}$ à $\frac{3}{4}$ der compagnieën zonder hoofdman te velde moet gaan. Voorts blijkt, dat aan luitenants een zeker incompleet bestaat, terwijl de onderofficieren en korporaals bij de infanterie *schijnbaar* present zijn, althans indien men het vrijwillig en het dienstplichtig kader tezamen beschouwt; bij de vesting-artillerie bestaat hier in ieder geval gebrek.

Nog ongunstiger blijkt de toestand, indien men bedenkt, dat de landweer-infanterie binnen weinige jaren 48 bataljons zal tellen, de vesting-artillerie 44 compagnieën. De kolommen „Benoodigd" moeten dus weldra in de tabellen *A* en *B* met

1) Hieronder 192 dienstplichtige luitenants, dan wel vaandrigs van het reservekader.

2) Hieronder 34 dienstplichtige luitenants, dan wel vaandrigs van het reservekader.

2, respectievelijk met 2½ worden vermenigvuldigd. Hiertegenover staat geen evenredig grootere toevoer tot de kolommen „Aanwezig". Wel zal het dienstplichtig landweerkader minstens toenemen in reden van het aantal lichtingen van de landweer, doch het vrijwillig landweerkader zal nagenoeg constant blijven. Veilig mag men aannemen, dat het schutterijkader, voor zoover het geschikt en genegen was, reeds thans bij de landweer is overgegaan, zoodat uit dien hoofde geen vermeerdering, wel op den duur vermindering te wachten is. De nieuwe pensioenwetten voor officieren en onderofficieren hebben mede hun voornaamsten invloed op dienstneming bij landweer- en reservekader gehad. Vooral bij de infanterie heeft in den onderofficiersrang een belangrijke verjonging van het kader plaats gevonden; het verloop in dien rang zal voorloopig geringer worden en daardoor zullen weinigen beschikbaar komen voor de landweer. De eenige bron, welke milder zou kunnen vloeien, is dan ook het reservekader, z.g. van de 1ste categorie, zijnde het oorspronkelijke, in 1893 opgerichte reservekader. Op deze bron valt echter evenmin te rekenen, daar zij sinds eenige jaren — het zij hier voorloopig zonder nadere toelichting vermeld — op bedenkelijke wijze opdroogt.

Brengt men deze factoren in rekening, neemt men daarbij in aanmerking de behoefte aan kader, zooals die zijn zal, wanneer de landweer binnen enkele jaren haar vollen wasdom zal hebben bereikt, dan wordt de indruk, welke een beschouwing der tabellen *A* en *B* teweeg brengt, een geheel andere, en ziet het landweer-kadervraagstuk er zeer zorgelijk uit. Het dienstplichtige landweerkader, dat in het algemeen de minst deugdelijke elementen uitmaakt, moge evenredig toenemen en b.v. bij de infanterie aan onderofficieren ± de helft blijven van hetgeen noodig is, het aanwezige vrijwillige kader zal op den duur verre dalen beneden de behoefte.

Nog verzwegen wij tot hiertoe de beide volgende omstandigheden, die de Memorie van Antwoord niet aanroert, en die het kadervraagstuk een zeer bedenkelijk aanzien geven.

1o. In de kolommen „Benoodigd" is geen man kader uitgetrokken voor de landweerdepots, niettegenstaande daarbij krachtens de bestaande landweerwet alle landweerplichtigen ingedeeld moeten worden, die in het leger tot de

kortgeoefenden behoorden. De sterkte der landweerdepots zal daardoor ± 50 °/₀ van die der landweerafdeelingen bedragen. Na volledige organisatie van de landweer zullen de kolommen „Benoodigd" in de tabellen *A* en *B* derhalve niet met 2, respectievelijk 2½ vermenigvuldigd moeten worden, doch met 3, respectievelijk 4.

2o. In de tabellen *A* en *B* wordt ondersteld, dat men al het beschikbare reservekader bij de landweer kan indeelen. Dit nu is ten eenenmale onjuist. Wil men bij mobilisatie het actieve leger behoorlijk op oorlogsvoet brengen en van kader voorzien, dan zal men door gebrek aan militie-officieren en -onderofficieren een beroep moeten doen op het reservekader, en wel in dié mate, dat dit zelfs onvoldoende is om hier alle vacatures aan te vullen. Het is toch bekend, dat in de nieuwe oorlogs-organisatie van het leger een belangrijke plaats ingeruimd is aan het dienstplichtige kader.

De juistheid van het bovenstaande zal aan de hand van de officiëele gegevens worden aangetoond, wat betreft de luitenants en de onderofficieren der infanterie.

Krachtens de nieuwe organisatie telt een regiment in tijd van vrede 4 bataljons, waarbij 43 beroepsluitenants. Bij mobilisatie worden gevormd: 6 bataljons + 1 depot; te zamen met 43 beroeps- en 48 militie- of reserve-luitenants.

Komt er nu bij mobilisatie geen enkele kapitein te ontbreken, ten gevolge waarvan luitenants kapiteinsplaatsen moeten vervullen; ontbrak er geen enkele beroepsluitenant aan de vredes-organisatie, dan zou men voor 12 regimenten reeds $12 \times 48 = 576$ militie- of reserve-luitenants noodig hebben. Voegt men hierbij de 85 beroeps-luitenants, die op 1 Januari j.l. aan de organieke sterkte ontbraken, dan blijkt, dat 661 militie en reserve-luitenants noodig zijn. Militie-luitenants bezitten wij bij de infanterie thans tot een getal van 52, voortgekomen uit 2 lichtingen. In de toekomst zal hun aantal dus, gerekend op 8 lichtingen, 200 à 250 bedragen. Hieruit volgt, dat het incompleet aan officieren bij mobilisatie voorloopig voor een groot deel uit het reservekader moet worden aangevuld. De 221 luitenants en vaandrigs, in tabel *A* uitgetrokken, zijn daarvoor ten eenenmale ontoereikend; alleen voor het leger komen er thans nog 400, in de toekomst minstens 200 tekort. Men heeft hen dus ten onrechte in de Memorie

van Antwoord als beschikbaar voor de landweer uitgetrokken, tenzij er de voorkeur aan gegeven wordt bij mobilisatie het actieve leger beslist onvoldoende van kaders te voorzien.

Met de onderofficieren is het al evenzoo. De nieuwe oorlogs-organisatie trekt per regiment infanterie 192 sergeanten uit, niet tot het stamkader behoorende. Dit maakt voor 12 regimenten 12 × 192 = 2304 sergeanten. Blijkens de staten der oorlogsbegrooting telde de infanterie op 1 Juli 1904: 216 milicien-sergeanten onder de wapenen, 1125 met groot verlof, totaal 1341. Er onbraken derhalve 963, terwijl het reservekader blijkens tabel *A* slechts 899 sergeanten leveren kan. Ook hier is dientengevolge, bij volledige organisatie van het leger, geen man kader voor de landweer beschikbaar.

En thans klemt de vraag: wat blijft er in tabel *A* over van de encadreering der landweer, indien aan deze laatste de luitenants en de onderofficieren van het reservekader als niet beschikbaar worden onttrokken? Dan blijkt die encadreering nog een open vraag. De eenige lichtpunten *voor de toekomst* vormen hier de persoonlijke dienstplicht; het overgaan bij de landweer van lichtingen van de nieuwe, grootere sterkte (voor het eerst op 1 Augustus 1911), die daardoor rijker aan militiekader zullen zijn; ten slotte het meerdere werk, dat tegenwoordig van de opleiding van het militiekader gemaakt wordt. De lichtingen 1895, 1896 en 1897, die thans tot de landweer behooren, dagteekenen nog uit den tijd der plaatsvervanging, en bevatten dientengevolge minder milicien-sergeanten dan de nieuwere. De opleiding van militie-officieren is eerst in 1903 met ernst ter hand genomen. De oorspronkelijk ontworpen, voor de lichting 1903 toegepaste, regeling der opleiding heeft niet voldaan en is reeds losgelaten; in hoeverre de thans van kracht zijnde voldoet, kan alleen de toekomst leeren [1]). In de genoemde Memorie van Antwoord wordt voor de landweer een ruime wissel getrokken op landweerplichtige officieren, doch de Minister voegt er zelf aan toe, dat nog niet te zeggen is, wanneer een voldoend aantal hunner aanwezig zal zijn.

---

[1]) In ieder geval trekt ook de nieuwe regeling geen partij van de beste krachten der militie, daar deze tot de viermaanders behooren. Uit deze laatste worden geen militie-officieren gevormd.

In ieder geval duurt het nog 6 jaar, d. i. tot 1 Augustus 1911, eer de eerste militie-luitenants, n.l. die van de lichting 1903, landweerplichtig worden.

Bovendien moet wel in het oog gehouden worden, dat het dienstplichtig-, d. i. het landweerplichtig kader, in het algemeen het mindere, het vrijwillig dienend, derhalve het landweer- en het reservekader, 't betere deel uitmaakt van de kaders der landweer.

Het landweerplichtig kader is het oudere militiekader, dat al sedert geruimen tijd de voeling met het leger niet onderhouden heeft. Gedurende het 7-jarig landweerverband vinden 2 herhalingsoefeningen van 6 dagen plaats, wat een totaal uitmaakt van 2 × 4 = 8 oefeningsdagen. Welke de waarde der oudere lichtingen van dit kader zal zijn, dat reeds tijdens den dienst in het leger geen reglementen mede naar huis nam, laat zich gereedelijk denken. Geen betoog behoeft het, dat de officieren en onderofficieren der oudste lichtingen nagenoeg alles vergeten zullen zijn, de handen hun vóór den troep buitengewoon vreemd zullen staan, en daarmede hun gezag tegenover hun minderen bedenkelijk laag gedaald zal zijn.

Gunstig steekt tegenover het landweerplichtige kader het landweer- en het reservekader af. Behoorde dit eertijds tot het beroepskader en heeft het krachtens de nieuwe pensioenwet het leger met gedeeltelijk pensioen verlaten (reservekader der 2de categorie), om door te dienen bij landweer of reserve, dan brengt het zijn grootere ervaring en daardoor verhoogd zelfvertrouwen mede; behoort het tot het reservekader der 1ste categorie, als adspirant-vaandrig in dienst gekomen, dan beschikt het over grootere intellectueele ontwikkeling, terwijl ook de voeling met het leger niet zóó lang verloren ging als zulks met de oudere landweerlichtingen het geval is. Deze factor zou in verhoogde mate pleiten ten gunste van het reservekader, indien niet weinige jaren geleden door het in het leven roepen van knellende bepalingen de actieve diensttijd van het reservekader teruggedrongen ware naar de eerste jaren van het dienstverband.

Het bovenstaande moge voldoende zijn om aan te toonen, dat er groot gebrek aan kader bestaat, èn wat het getal èn wat

het gehalte betreft. De thans beschikbare militie- en reserve-kaders zijn niet eens voldoende om ons actieve leger behoorlijk op oorlogsvoet te brengen. Voor de landweer schiet, ondanks de tabellen der Memorie van Antwoord, feitelijk niets over dan het landweerplichtig kader der lichtingen. Voorziening in den kadernood is dus in alle opzichten urgent en dit vooral, indien men wil voortgaan in de richting van een volksleger, het motto, waaronder de legerwetten van den Minister Eland werden aangenomen.

Het nieuwe contingent à 17.500 man bedraagt nog niet de helft van het aantal der jaarlijks ter inlijving beschikbaren. Wanneer het ernst is met het volksleger zal men in de toekomst de lichting opnieuw belangrijk moeten vergrooten, dan wel een landstorm organiseeren uit hén, die niet bij de militie worden ingelijfd. De schutterijen worden 1 Augustus 1908 opgeheven; dien dag vervalt ook de bestaande landstormwet en zal deze door een andere moeten zijn vervangen. Reeds een tweetal jaren geleden schreven wij: „Na oprichting der „vierde divisie en na volledige organisatie van de landweer „zal het, zelfs met den besten wil, èn aan geld èn aan kaders „ontbreken, om iets van den landstorm te maken. De nieuwe „landstormwet wordt een papieren wet, gelijk die van 1832 „altijd geweest is. Daarmee krijgen wij een weerbaar volk, „een volksleger — op papier!" [1]) De hoogere kosten van de nieuwe legerwetten, oorspronkelijk op 5 ton geraamd, bedragen thans reeds jaarlijks 42 ton, terwijl de uitgaven voor de verdere uitvoering nu reeds op minstens 8 ton worden geschat, hierbij de verhoogde uitgaven voor de landweer na 1906 nog buiten rekening latende. Thans blijken zelfs geen voldoende kaders beschikbaar voor het grootere leger; bij de landweer stuit men op de grootste bezwaren en daarmede dreigt de voorspelling in vervulling te gaan, dat van den landstorm voorloopig met den besten wil niets komen kan. De geheele volkslegerquestie draait, afgezien van het geld, om het kadervraagstuk. Indien men het bekostigen wil, kan men desnoods alle jaarlijks beschikbaar komende 20-jarigen oefenen; doch om alle geoefende 20- tot 35-jarigen bij mobilisatie in behoorlijk verband tegenover den vijand

---

[1]) „Allen weerbaar". Orgaan der vereeniging „Volksweerbaarheid". 1903

te brengen, zijn kaders en nog eens kaders onmisbaar.

De noodzakelijke versterking van den kadertoevoer moet, blijkens het vorenstaande, bij voorkeur worden verkregen door toevoer tot het reservekader. Daartoe staan de twee volgende wegen open:

1°. Kan een krachtiger strooming worden gebracht in het beroepskader, zoo officieren als onderofficieren. De nieuwe pensioenwetten hebben dit reeds gedaan; een belangrijk verloop, vooral in den onderofficiersrang, is hiervan het gevolg geweest. In deze richting verder te gaan, verdient geen aanbeveling, zoolang niet voor een evenredigen toevoer is zorg gedragen. Vooral de pensioenwet voor onderofficieren gaat reeds rijkelijk ver. Na 15-jarigen dienst, d. i. op 31-jarigen leeftijd, kan thans de onderofficier met half pensioen den dienst verlaten, mits hij zich bij de reserve verbindt. Aanbeveling zou het o. i. verdienen dien diensttijd in de toekomst op 20 jaar te brengen, een termijn, ook voor de officieren vastgesteld. De goede elementen uit het onderofficierskorps kunnen thans te snel en op te jeugdigen leeftijd het leger verlaten. Anderzijds zou men strenger moeten zijn bij het sluiten van het eerste reëngagement der onderofficieren na 6-jarigen dienst, en hen op groote schaal in staat moeten stellen in rijks-burgerbetrekkingen over te gaan onder medeneming van hun militaire dienstjaren in den burgerdienst en met verplichting zich bij de reserve te verbinden. Dit zou de vrijwillige dienstneming van ontwikkelde jongelieden uit den burgerstand krachtig bevorderen. Een wet op het bekomen van burgerbetrekkingen is daartoe echter onmisbaar. Wij stippen dit middel, dat reeds meermalen aanbevolen is, slechts aan en zullen eenigszins uitvoeriger stilstaan bij:

2°. Versterking van den toeloop tot het reservekader der 1e categorie, zijnde het oorspronkelijk reservekader. Deze instelling heeft een tijdperk van grooten bloei gekend, daardoor hare levensvatbaarheid bewezen en getoond, zoowel voor de bevolking als voor het leger in een behoefte te voorzien. Op 1 Januari jl. telde het wapen der infanterie 167 reserve-tweede-luitenants, uit het reservekader voortgekomen; bovendien 54 vaandrigs; totaal 221 reserve-aanvoerders, die bij mobilisatie een luitenantsplaats kunnen vervullen. Ware het reservekader niet opgericht, het hierboven berekend te kort

aan luitenants bij mobilisatie zou bij de infanterie niet 400, doch 660 bedragen! Veilig mag men aannemen, dat de 221 uit het reservekader voortgekomen aanvoerders als zoodanig goed bruikbaar zijn. Immers bij de bekende vooringenomenheid, die bij velen in het leger nog tegen het reservekader bestaat, is het niet denkbaar, dat jongelieden tot reserve-luitenant of tot vaandrig zijn benoemd, die zulks niet ten volle verdienen. Alleen in 1904 werden 71 reserveluitenants der infanterie aangesteld, en de instelling had dientengevolge, geleidelijk winnende in populariteit bij de bevolking, onder de noodige opwekking en toewijding van militaire zijde zeker jaarlijks 100 reserve-aanvoerders aan dit wapen kunnen leveren. Deze zijn dan nog 3 à 4 jaar dienstplichtig, benevens 4 jaar in de landweer; bij oordeelkundige regeling hunner positie zouden velen zeker in de reserve blijven dienen.

Gezien het bestaande kadergebrek, hetwelk den bevoegden autoriteiten ongetwijfeld nog duidelijker voor oogen staat dan hier werd uiteengezet, moet het verwondering wekken, dat niet met alle kracht gepoogd is den toeloop tot het reservekader zooveel doenlijk te bevorderen, en het tot volle ontwikkeling te brengen. Dit is echter niet geschied; het reservekader heeft zijn bloeitijd gehad. Het aantal adspirantvaandrigs nam van 1 Juli 1903 tot 1 Juli 1904 af van 260 tot 136. Van 1 November 1903 tot 1 November 1904, derhalve in een vol jaar, traden slechts 56 jongelieden toe[1]). Daar de statistiek leert, dat onder gunstige omstandigheden 20 % hunner het tot reserveofficier brengt, zullen hieruit hoogstens 11 reserve-officieren voortkomen! In 1904, derhalve ook in één jaar, werden, alleen reeds bij de infanterie, 71 reserve-tweede-luitenants aangesteld. Thans plukt men nog de vruchten van den toeloop van ± 4 jaar geleden. Zoo namen b. v., tijdens den winter 1899/1900, 539 adspiranten voor het reservekader deel aan het voorbereidend militair onderricht om het, voor toelating vereischte, getuigschrift te behalen.

De Memorie van Antwoord, die ook bij dit verschijnsel stilstaat, ontkent, dat het reservekader aan hoogerhand wordt

[1]) Voor weinige jaren bedroeg dit getal minstens 300.

tegengewerkt of hoogstens lijdelijk geduld. Zij verklaart den teruggang in den toeloop door de mogelijkheid voor de jongelieden uit den ontwikkelden stand om, dank zij een getuigschrift, bij de z. g. viermaanders in dienst te treden. Men zou hieraan de voorkeur geven boven dienstneming bij het reservekader, omdat eerstgenoemde dienst minder verplichtingen met zich brengt.

Zeer zeker heeft de instelling der viermaanders aan het reserve-kader afbreuk gedaan. Doch het moet op goeden grond betwijfeld worden, of daarin de eenige reden voor den teruggang mag worden gezocht. Het reservekader heeft gebloeid in weerwil van de plaatsvervanging, d. i. in een tijd, toen de dienstplichtige zich nog aan den dienst onttrekken kon door het betalen van een zekere som gelds, die meer ten laste zijner ouders kwam dan wel van hem zelf; eveneens heeft het gebloeid, toen het militiecontingent nog 11.000 man bedroeg en de kans op vrijloten veel aanzienlijker was dan thans [1]). Ook is de dienst bij de viermaanders nu niet zóó licht als men oogenschijnlijk wel denken zou. Na den eersten oefeningstijd van 4 maanden komt nog de dienst in het z. g. blijvend gedeelte, eveneens gedurende 4 maanden, welke beide periodes niet onmiddellijk bij elkaar aansluiten en dikwijls op minder gelegen tijdstippen vallen. Voorts heeft de dienstplichtige nog 3 herhalingsoefeningen tijdens zijn 8-jarig legerverband. Men zal moeten toestemmen, dat deze verplichtingen geenszins licht zijn, en beslist zwaarder dan die van den kaderreservist, wien vergund wordt zijn 8-maanden actieven-diensttijd tijdens zijn 8-jarig verband binnen zekere grenzen naar goedvinden te vervullen. Wanneer dus werkelijk de stroom der intellectueelen verlegd is van het reservekader naar de viermaanders, hebben er derhalve nog andere krachten gewerkt. Ongetwijfeld dragen hier de wijzigingen de schuld, in 1902 in de opleiding van het reservekader aangebracht. Zonder dat de regeling van 1902 de theoretische of de praktische eischen, aan het reservekader gesteld, eenigszins verhoogde, werden daarbij tal van knellende bepalingen van administratieven aard in het leven

---

[1]) Destijds waren zelfs 10 en meer procent van het aantal kaderreservisten eenige zoons, of hadden vrijstelling wegens broederdienst.

geroepen, die wel dienen tot het gemak van het leger, maar den goeden gang van zaken voor de reservisten bemoeilijken en de innerlijke waarde van het reservekader allerminst verhoogen.

Het militair getuigschrift nl., dat zekere militaire bekwaamheid en lichamelijke geoefendheid waarborgt, en dat een vereischte is om zich bij het reservekader te kunnen verbinden, kon eertijds ieder oogenblik worden verworven. Na 1902 kon dit slechts één enkele maal per jaar; thans weder enkele malen meer.

Voorheen werd het aan den reservist overgelaten om, in verband met de belangen van zijn opleiding of zijn studie, zijn actieven diensttijd te verdeelen naar zijne keuze, waarbij uit den aard der zaak eenige beperkende bepalingen waren gemaakt. Thans is de opkomst onder de wapenen door zeer bindende voorschriften geregeld, waaraan velen niet kunnen voldoen; de 8 maanden, in het leger door te brengen, moeten in drie bepaalde periodes worden vervuld, die van langeren duur zijn dan de vacanties, en bij wier vaststelling geen rekening is gehouden met de studiebelangen. Afgezien van het knellende voor den reservist zijn deze bepalingen ook uit een militair oogpunt onnoodig beperkend, ja schadelijk. De statistiek leert, dat het meerendeel der reservisten vrijwillig langer diende dan 8 maanden, terwijl in het algemeen zij, die hun diensttijd over verschillende jaren verdeelden, een hoogeren rang bereikten dan degenen, die hun 8 maanden in 1 à 2 termijnen volbrachten.

Verder heeft men ook vaste tijdstippen bepaald, nl. de maanden September en December, waarin de reservist examen kan doen voor een hoogeren rang. Eertijds stond hem daartoe ten allen tijde de gelegenheid open, wat ook rationeel is. Wanneer men deze nieuwe bepaling legt naast de oude, en ook naast de milde wijze, waarop aan onze inrichtingen van hooger onderwijs ten allen tijde de gelegenheid bestaat om een graad te verwerven, dan blijkt, hoe schadelijk het werkt, indien men uitwendige gelijkvormigheid, den beroepsmilitair reeds met de recrutenschool ingeprent, op den voorgrond plaatst bij de regeling eener instelling als het reservekader. Gelijk overal elders in een volksleger moeten ook hier de maatschappelijke en de militaire belangen op doelmatige wijze worden ineengeweven. Zucht tot vormenvergoding kan den blik dermate bevangen, dat men eene eertijds

bloeiende instelling doet wegkwijnen, zoo niet uitsterven. Door onnoodige, ja schadelijke, stremmende bepalingen is de wrijving in de machine zóó groot gemaakt, dat zij nauwelijks meer werken kan. Hier zij nog opgemerkt, hoe de reserve-tweede luitenants tegenwoordig slechts tweemaal per jaar aangesteld worden. Vóór 1902 geschiedde de benoeming, zoodra aan alle vereischten werd voldaan.

Als laatste nadeel zij vermeld, dat men het reservekader onttrokken heeft aan een rechtstreeks onder den Minister van Oorlog geplaatsten hoofdofficier en toevertrouwd aan de zorgen van de inspecteurs der wapens. Dit heeft vooral den toeloop zeer geschaad. Waar bedoelde hoofdofficier een groote bewegingsvrijheid bezat, er een dankbaar arbeidsveld in vond het reservekader tot steeds grooter bloei te brengen en daartoe veelvuldig in voeling trad, zoowel met onderwijsautoriteiten als met de commandeerende officieren der korpsen en met de belanghebbenden, daar vormt het reservekader op de zeer drukke bureau's der inspecteurs slechts een der vele gewichtige onderwerpen; het gaat in de menigte onder. Wel heeft men de nieuwe regeling verdedigd door er op te wijzen, dat de inspecteurs der wapens de verantwoordelijkheid moeten dragen voor de opleiding hunner kaders, doch ook bij den ouden toestand, die nimmer tot tastbare nadeelen leidde, werd het reservekader bij den troep gevormd en bevorderd, waardoor de betrokken inspecteurs een afdoenden invloed op den gang van zaken konden oefenen. Bovendien is het beginsel der ongedeelde verantwoordelijkheid in het militaire leven nergens zuiver vol te houden. Zelfs de hoogst geplaatste militaire autoriteit moet tal van toestanden aanvaarden, waarop hij geen invloed oefent noch oefenen kan. Zóó geschiedt b. v. de opleiding der officieren, de steunpilaren van het leger, nagenoeg geheel buiten verantwoordelijkheid van de inspecteurs der wapens. Doch al ware het hier besproken beginsel volkomen door te voeren, dan zou de toepassing nog geen aanbeveling verdienen, indien zij slechts strekken kan om een nuttige en noodige, eertijds bloeiende instelling te doen verkwijnen.

Worden de knellende banden niet verbroken, waarbinnen het reservekader sinds 1902 besloten is, banden, onvereenigbaar met zijn karakter, dan zal het onherroepelijk te

gronde gaan. In het leven geroepen om het persoonlijk dienen van de hoogere klassen te bevorderen, ten einde de invoering van den persoonlijken dienstplicht voor te bereiden, blijkt het ook na de afschaffing der plaatsvervanging vooralsnog onmisbaar. Doch indien het onmisbaar is, moet ook van militaire zijde alles worden gedaan om den toeloop te bevorderen en het behalen van een rang te vergemakkelijken zonder afbreuk te doen aan de militaire waarde. Wordt dit verzuimd, dan zal men een belangrijke bron voor de kadervorming doen opdrogen en ten deele zonder of wel met minderwaardige kaders in het veld moeten rukken.

Behalve de noodige maatregelen, te treffen om den toeloop tot het reservekader te begunstigen, en de bevordering in het leger voor dit kader zoo gemakkelijk mogelijk te maken als vereenigbaar is met bepaalde, aan elken rang te stellen eischen, dienen tevens stappen gedaan te worden om de resultaten, welke het reservekader schenkt, zoo lang mogelijk voor het leger te behouden. Zij, die eenmaal tot reserve-officier zijn opgeklommen, moeten in de gelegenheid worden gesteld om — bij gebleken geschiktheid — regelmatig in het reservepersoneel bevordering te maken, zeker tot en met den kapiteinsrang. Waar nog zulk een gebrek aan kapiteins voor de landweer bestaat, de encadreering van den landstorm nog een open vraag is, vormt dit de eenige oplossing. In dit opzicht legde art. 11 van de vorige wet op de reserve der landmacht, (d.d. 2 Mei 1897) een schier onoverkomelijke hinderpaal in den weg, want het eischte voor den reserve-tweede-luitenant een *werkelijken* diensttijd van 9 maanden, voor den reserve-eerste-luitenant een van 12 maanden om aanspraak op bevordering te kunnen maken. Vóór het buiten werking treden dier wet is dan ook geen enkele reserve-tweede-luitenant, uit het reservekader voortgekomen, tot eerste-luitenant bevorderd, niettegenstaande de oudsten onder hen reeds in 1897 aangesteld werden. Na expiratie van hun eerste dienstverband vroegen en kregen velen hun eervol ontslag. Terecht heeft men ingezien, dat, waar in de nieuwe organisatie het zwaartepunt verlegd wordt naar de niet onder de wapenen zijnde luitenants, deze bepaling niet gehandhaafd kan worden. De onlangs ingevoerde wet eischt dan ook van den reserve-officier, opdat deze in aanmerking kan komen voor bevordering, naast goed

gedrag en genoegzamen dienstijver, slechts de vereischte bekwaamheid en geschiktheid. Dat de reserve-officier eerst bevorderd mag worden, indien alle actief dienende officieren van zijn anciënniteit den naast hoogeren rang hebben bekomen, is billijk.

In dit opzicht bevat de nieuwe wet derhalve een belangrijke verbetering, doch wat baten doeltreffender bepalingen omtrent de *bevordering* van het reserve-personeel, indien men door belemmerende maatregelen den *toeloop* tot dat personeel gevoelig verzwakt?

Het scheen van voldoende belang op het bovenstaande in ruimer kring de aandacht te vestigen. Eenerzijds is het niet van algemeene bekendheid, hoezeer het reservekader sinds eenige jaren kwijnt; anderzijds stond het vermoedelijk velen niet duidelijk voor oogen, op welken kadernood een behoorlijke uitvoering van de nieuwe legerwetten zal afstuiten. Van een doeltreffende organisatie van den landstorm kan voorloopig niets komen. De nieuwe landstormwet — in 1899 door de Regeering de „sluitsteen van de voorgenomen wettelijke reorganisatie van de levende strijdkrachten der landmacht" genoemd — moet voorloopig door gebrek aan kader een papieren wet blijven. Tientallen van jaren zullen er uit dien hoofde voorbijgaan, eer een nieuwe beteekenende schrede kan gezet worden in de richting van een volksleger, hetzij door uitbreiding van het jaarlijksch contingent, waaraan uitbreiding van het leger, dus van zijne kaders, onafscheidelijk verbonden is, hetzij door behoorlijke oefening en organisatie, d. i. encadreering, van den landstorm.

Onder deze omstandigheden is het plicht alle maatregelen te treffen, die bevorderlijk kunnen zijn aan den toeloop tot en de ontwikkeling van het reservekader. Dit kader heeft ten onzent burgerrecht verkregen en getoond in een behoefte te kunnen voorzien. In militair opzicht heeft het zijn sporen verdiend. Onder zeer bezwarende omstandigheden in het leven geroepen, aanvankelijk onbekend in de burgermaatschappij en onbemind bij het leger, heeft het ons land in weinige jaren 220 reserve-aanvoerders in den officiersrang geschonken, en blijken gegeven onder eenigszins gunstige omstan-

digheden per jaar alleen voor de infanterie 100 luitenants te kunnen leveren. Waar blijkens de statistiek 50 % der adspirant-vaandrigs het niet verder brengt dan reserve-sergeant, voorziet dit kader ook in dien rang in een zeer gevoelde behoefte. Nog zij hier in herinnering gebracht, hoe het reservekader — zonder de militie één man te verzwakken en nagenoeg zonder het gehalte van het militiekader afbreuk te doen — een groot aantal jongelieden uit de hoogere, meest ontwikkelde standen in het leger kan brengen en daardoor krachtig bijdragen om den band tusschen het leger eenerzijds, het volk en zijne aangewezen toekomstige leiders anderzijds, nauwer aan te halen. Dit voordeel, dat wellicht in de eerste plaats had mogen genoemd worden, zal eerst in vollen omvang worden gevoeld en begrepen, wanneer de jeugdige reservisten van thans eenmaal op allerlei gebied de voorgangers van ons volk zullen geworden zijn.

Omtrent de militaire waarde van het reservekader loopen de gevoelens zeer uiteen, niet het minst in het leger. Men heeft onder de reservisten jongelui met veel en met minder natuurlijken militairen aanleg, reservisten met meer en met minder toewijding. Dit verschijnsel doet zich ook bij het beroepskader voor. Geheel op één lijn met dit kader zal het reservekader wel nimmer komen, wat met redelijkheid ook nimmer kan worden verwacht noch geëischt. Waar het in de tegenwoordig zoo sterke legers reeds om der kosten wil onmogelijk is alle bij mobilisatie benoodigde aanvoerders steeds onder de wapenen te houden en men voor hen in vredestijd ook geen nuttig arbeidsveld vindt, moet een groot deel hunner noodzakelijkerwijze voortkomen uit het personeel met groot verlof. En hier staat het reservekader, gesproten uit de intellectueele keurbende van ons volk, ongetwijfeld ook in militair opzicht, bovenaan. Wel mogen zij, die zóó heftig tegen dit kader gekant zijn, ook hier bedenken que le mieux est l'ennemi du bien. Waar zoovele reserve-aanvoerders noodig zijn, verbiedt de practische zin, om de eischen in alle opzichten zoo hoog te stellen als men wel in theorie zou wenschen. In ieder geval deed nog nimmer een der tegenstanders een beter middel aan de hand om het bestaande incompleet van 400 verlofs-officieren voor het leger te doen verdwijnen. Zonder het reserve-kader zou dit thans 620

bedragen! Gezwegen zij hier nog van het incompleet aan officieren voor de landweer.

Heeft eenerzijds het legerbestuur de laatste jaren niet alles gedaan, wat strekken kon tot ontwikkeling van het reservekader, ook de meer gegoede standen onzer bevolking hebben niet in alle opzichten het standpunt begrepen, dat zij tegenover het defensie-vraagstuk behoorden in te nemen. Van een volk, dat nog voor weinige jaren het afkoopen van een der eerste burgerplichten toeliet, kan dit niet verwonderen. Het wordt echter tijd, dat ook hierin geleidelijk verbetering komt, dat onze eerste standen meer en meer blijk gaan geven zich het schoone devies: „noblesse oblige" bewust te zijn. Te lang is dit verzuimd. De sociale wetgeving van den laatsten tijd wijst hier op verbeterde opvattingen; op het gebied der landsverdediging leggen de invoering van den persoonlijken dienstplicht, de verplichting tot het bekleeden van een rang, in de nieuwe militiewet opgenomen, ook de daarmede verband houdende verplichte indeeling bij den eersten ploeg van het blijvend gedeelte even zoovele getuigenissen af van een moreele evolutie. Toch staat de *vrijwillige* dienstneming bij het reservekader nog hooger. Bij de jongelieden uit onze hoogere standen — en ook bij hunne ouders en bloedverwanten, vooral op zedelijk gebied nog hunne leidslieden — moet het besef levendig worden, dat het, vooral in verband met den nijpenden kadernood, een zedelijke plicht is van ieder ontwikkeld man om de meerdere intellectueele gaven, waarover hij beschikt, ten deele ook aan zijn land dienstbaar te maken door tot dat kader toe te treden. Schenkt hij zoodoende een deel van zich zelf aan het algemeen belang, de reservist treedt ook beter toegerust tot den levensstrijd de maatschappij in. Tijdens zijn verblijf in het leger doet hij, met goeden wil bezield, een kostbare ervaring op voor het verdere leven. Het plichtbesef neemt toe; zin voor orde, regelmaat en stiptheid wordt aangekweekt. Ook de gave tot het uitoefenen van gezag, voor de hoogere standen zoo noodig, wordt hier krachtig ontwikkeld.

In Denemarken heeft men dit alles begrepen. Daar dient de meer ontwikkelde in het belang der kadervorming en van zich zelf 14—18 maanden, de gewone soldaat slechts 6 maanden.

Wij leven in een tijd van scherpe concurrentie; alom is de arbeidsmarkt overvoerd, en dit geldt niet alleen den eenvoudigen werkman, ook in de hoogere standen der maatschappij overtreft het aanbod steeds de vraag. Vaak wordt er geworsteld om een plaats aan den maatschappelijken maaltijd, want de honger is een scherp zwaard. Onder dergelijke omstandigheden valt het moeilijk niet in materialisme te verzinken, het oog geopend te houden voor hoogere belangen. En toch is dit goed, is dit edel, en noodzakelijk ook, want de geschiedenis, niet het minst die des vaderlands, leert, dat in den strijd om het bestaan alleen dié volken zich konden handhaven, die hun idealen hoog hielden; die niet verzonken in aanbidding van het gouden kalf; die niet ondergingen in den eeredienst van het materialisme. „Liever arm en vrij dan rijk, maar geknecht," was de leuze onzer voorvaderen, toen zij in een bangen worstelstrijd van 80 lange jaren goed en bloed in de waagschaal stelden. Daardoor grondvestten zij onze vrijheid en onze onafhankelijkheid. Op haar sterfbed sprak Juliana van Stolberg deze schoone woorden: „Zeg aan mijne zonen, wat ik hun „toebid, dat God aan het Huis van Nassau alles moge „schenken, wat begeerlijk is naar lichaam en geest, en ver„hoeden, dat iemand, die er toe behoort, het tijdelijke „stelle boven hetgeen eeuwig duurt."

Wat haren zoon, Willem den Zwijger, betreft, werd Hare bede vervuld, en die vervulling werd een zegen voor ons vaderland. Moge bij de zedelijke evolutie, waarvan wij thans getuigen zijn, de verheven zin der Oranje's, hun offervaardigheid, hun onbaatzuchtigheid en hun standvastigheid, een richtsnoer zijn ook voor de hoogere standen van ons volk. Dan zal daarvan op militair gebied de weerslag worden gevoeld o. m. door een versterkten toevoer tot het reservekader, en zullen velen ook op dit gebied meer en meer de waarheid gaan beseffen en gevoelen, gelegen in de bekende uitspraak, dat het zaliger is te geven dan te ontvangen.

W. E. VAN DAM VAN ISSELT.

MIDDELEEUWSCHE TRISTAN-ROMANS.

I.

Met genialen greep heeft Richard Wagner de oude sage van Tristan en Isolde — of Tristan en Iseut [1]) — omgeschapen tot een aangrijpend drama van Nacht, Liefde en Dood..

De vele en veelkleurige tooneelen der middeleeuwsche verhalen, sommige woest en ruw, andere teeder en vol bekoring, heeft hij, grootendeels, gansch en al terzijde geschoven, om wat hij er van overhield saam te dringen binnen de drie snelverloopende bedrijven van zijn toonwerk. Uit wijsgeerige gedachte, poëzie en muziek is dat kunstwerk geweven. Zijn vizioen toonde hem nog iets anders dan een tragische liefdes-geschiedenis, vol strijd en vrede, vol lijden en geluk. Het was het vizioen van een geweldig zieledrama, van een diepfolterenden strijd, die zich oplost in een eindelooze ziels- en zinsverrukking, van een opgaan der innigste behoefte aan vereeniging, langs den weg des doods, in de hoogste zaligheid van het onbewuste leven.

---

[1]) De oorsprong van dezen naam staat nog niet vast. Volgens sommigen is het een Keltische naam, *Essylt*, in het Fransch tot *Iselt*, *Iseut*, geworden. Anderen meenen een Germaanschen oorsprong te moeten aannemen (Iseut kan een Viking geweest zijn) en gaan uit van *Ethylda*, van *Iswalda*, of *Ishild*. Zulk een naam heeft in verschillende streken van Frankrijk verschillende vormen kunnen aannemen: *Iselt*, *Iseut*, *Isolt*, *Isout* of *Isaut*, gelijk *Mathilda Maheut*, *Brunehilda Brunehaut* is geworden. *Isolde* is de naam door Gottfried, Wagner's hoofd-bron, gebezigd, naar het *Isolt* van zijn Fransch origineel. Men zie over dien naam, Bédier in zijn straks te vermelden uitgave van Thomas, II, blz. 113.

Op een vaartuig, zacht en kalm, wordt Isolde, de Iersche prinses, heengevoerd naar het strand van Cornwallis, waar haar gemaal, koning Marke, haar voeren zal in zijn paleis. De bode die haar voor zijn meester is gaan werven, was Tristan, Marke's trouwe neef, in Cornwallis reeds gevierd en geliefd, omdat hij, in een geweldig, onbespied tweegevecht, Morold verslagen heeft, den vervaarlijken gezant van Ierland's koning, die de vreeselijke schatting was komen vorderen: driehonderd knapen en meisjes, de eer en de hoop van het land.

Isolde heeft zich laten weggeven, wezenloos, willoos, aan Marke's bode. Met bitteren wrok in het hart is ze hem gevolgd op het snelvarende schip. Koud en stom, voedsel weigerend, van slaap verstoken, laat ze zich heenvoeren naar den onbekenden gemaal, slechts van ééne vergezeld, haar trouwe dienstmaagd Brangäne.

Ze haat Tristan, die Morold, haar verloofde [1]), gedood heeft. Aan een scherf uit zijn zwaard, die in Morold's schedel was vastgebleven, heeft ze hem herkend toen hij de eerste maal, zich „Tantris" noemend, gewond en ziek naar Ierland gekomen was om heeling te zoeken bij haar moeder, de toovenares, die de kunst verstond genezende kruiden te mengen. Toen ze in dien kranken vreemdeling den verwinnaar van Morold heeft herkend, heeft ze het zwaard opgeheven om hem te dooden. Maar hij heeft haar aangezien, haar gestaard in de oogen, smeekend om genade. Door een vreemd gevoel overmeesterd, heeft zij het zwaard laten zinken. Ongestraft, door niemand dan haar alleen herkend, heeft ze hem laten heengaan [2]).

Hoe verwenscht ze nu haar zwakheid! De ondankbare, trouwelooze Tantris, die toch met duizend eeden dank en trouw haar gezworen had, is als Tristan teruggekeerd, niet

[1]) In de oude verhalen is Morholt, of „de Morholt," een oom van Iseut, de broeder van haar moeder. Wagner, om het drama van den aanvang af spannender te maken, stelt hem voor als haar verloofde.

[2]) In de oude verhalen heeft dit tooneel der herkenning pas plaats bij den tweeden tocht van Tristan naar Ierland, wanneer hij den draak heeft gedood welks tong hem heeft vergiftigd. Gedurende zijn eerste verblijf heeft hij zich laten doorgaan voor een kranken harpspeler. Uit vrees van herkend te worden door de ridders die Morholt vergezeld hadden, is hij toen, aanstonds na zijn genezing, haastig vertrokken.

om haar deemoedig zijn liefde te belijden, maar honend, haar, de schoone Iersche, opeischend voor een ander, voor zijn oom, den ouden koning. Tristan voert haar mede; de vazal is haar heer geworden.

Ze laat hem roepen. Maar zijn hand houdt het roer omklemd; hij moet waken over de vaart, haar behouden voeren naar den koning. In zijn weigering speurt ze overmoed, en opnieuw verzinkt ze in haar wrok en haar kommer. Ze laat zich door Brangäne den schrijn brengen waarin deze de tooverdranken bewaart, door Isolde's moeder kunstig gebrouwen. Die ééne drank kent ze wel; zelve heeft ze hem gemerkt met een teeken; het is de drank die haar kan verlossen uit haar ellendig bestaan, het snelwerkende gif, de drank van den dood. Maar niet voor zichzelve alleen, ook voor den gehaten geleider bestemt ze dien beker.

Welhaast zal de reis volbracht zijn; de zeilen worden ingehaald, het schip nadert zijn bestemming. Isolde laat Tristan nog éénmaal roepen. Hij komt. Ze vertelt hem wat Morold, de verslagene, voor haar was en eischt dat, aleer hij haar voeren zal tot den koning, de schuld gezoend worde die nog op hem drukt.

Tristan is bereid den „Sühnetrank" te drinken. Haastig grijpt hij naar den beker, waarin, zoo waant hij, „Vergessens gütiger Trank" is uitgegoten, en zet hem aan zijn lippen. Maar Isolde heeft niet alleen den vijand willen dooden, ze wilde immers ook zelve sterven, het huwelijk ontgaan dat haar wacht. En dus rukt ze hem, als hij de helft gedronken heeft, den beker uit de hand en drinkt hem ledig.

Doch het was niet de drank der vergetelheid, en ook niet het sneldoodend vergif, dat ze samen gedronken hebben. Wat Brangäne in den beker heeft gegoten was de minnedrank, de tooverdrank der onweerstaanbare, der onverwinbare, der zielen-zinnen-verterende liefde.

Het noodlot heeft zijn werk volbracht. En als koning Marke, met luid gejuich begroet, het vaartuig nadert om zijn koninklijke bruid te ontvangen, laat Isolde, half bezwijmd, wezenloos, „een bleeke Bruid", aan Tristan's hand zich den „goedigen Marke" tegemoet voeren. Wat wil deze koning van haar? Zij behoort aan Tristan alléén!

Het drama, in dit eerste bedrijf zoo forsch en aangrijpend

opgezet, is, bij al het echt-menschelijke, het diep gevoelde der emocie die het doortrilt, vol Germaansche poëzie en Duitsch-wijsgeerige gedachten. „Frau Minne" noemt Isolde de macht die het werk haar uit de hand nam en ook Brangäne's hand bestierde; „Frau Minne", die reeds éénmaal, toen zij, in het paleis van haar vader, het zwaard ophief om Tristan te dooden en zijn smeekende blik haar blik ontmoette, in beider hart, schoon nog onbewust, de liefde deed ontkiemen, [1]) en die nu, voor het doodelijk gif dat zij nemen wilde, de liefdedrank in de plaats stelde, — „Frau Minne, des kühnsten Muthes Königin, des Welten-werdens Walterin."

Wat nu volgt is, van de uiterlijke zijde bezien, een kort, scherp geteekend, snel verloopend drama: een strijd tusschen liefde en verraad; innerlijk, een diepzinnig, breed uitgesponnen zieledrama, waarvan de kunstig gestyleerde dialoog pas goed kan begrepen worden als men bedenkt dat, in den tijd waarin Wagner het dichtte, in 1859, hij geheel verdiept was in de filosofie van Schopenhauer, waarmede een zijner vrienden hem destijds had bekend gemaakt. Doch hoe wordt hier dat wijsgeerig denken tot kunst voor wie luistert naar al de wisselende, elkaar kruisende, in elkaar overgaande en zich oplossende muzikale motieven: het motief van den blik, van het ongeduldig verlangen, van den liefdedrank en den drank des doods, van het daglicht en van den nacht, omruischt en gedragen door het breede, zacht klagende motief der oneindige zee.

De hoofdmomenten van dit dubbel drama zijn deze: eerst, in het tweede bedrijf, een samenzijn van Tristan en Isolde, des nachts, in den tuin, onder de zwaar schaduwende boomen, een eindelooze tweezang der gelieven, — over wie, hoog op den toren van het slot, de trouwe Brangäne waakt, — gloeiend van hartstocht en hooge poëzie, rijk in breed zich uitbrei-

---

[1]) Deze voorstelling, dat de liefde tusschen Tristan en Isolde reeds vroeger ontstaan was, zoodat de minnedrank haar alleen geweldig maakt en onweêrstaanbaar, is natuurlijk niet de oorspronkelijke. Toch heeft Wagner haar waarschijnlijk niet uitgedacht; hij vond een toespeling in dien zin bij Gottfried, die ze had overgenomen van den Franschen dichter Thomas. Waarschijnlijk vond deze dat ze beter paste bij zijn hoofsche opvatting van de liefde (zie beneden). Vgl. Bédier, t. a. p. I, 133 en vooral II, 226 vlg.

dende metafers en klankvolle versregels. Dan, als Brangäne den naderenden dag aankondigt — den dag, hun vijand! — het binnenstormen van Melot, Tristan's valschen vriend, die den koning het geheim der schuldige liefde heeft verraden en die nu den bedrogen vorst, hem meêvoerend naar de onzalige plek, getuige maakt van Tristan's trouweloosheid.

En dan, in het derde bedrijf, kort en sober van akcie, het einde.

Doodelijk krank, lijdend aan de wonde hem door Melot geslagen, ligt Tristan neder in den woesten tuin van zijn oud-vaderlijk slot, Kareol, in Klein-Bretanje, waarheen zijn trouwe makker Kurwenal hem heeft overgebracht. Er is maar ééne die hem genezen kan, zijn geliefde, Isolde.

Naar Cornwallis heeft Kurwenal een bode gezonden en elk oogenblik kan het schip terugkomen dat de koningin, zoo ze nog in leven is, ongetwijfeld naar Bretanje zal overbrengen.

In duldeloos verlangen naar de geliefde ligt de lijdende Tristan neder. In zijn ijlende verbeelding ziet hij het schip naderen dat nog toeft te komen. Weldra nadert het werkelijk; vroolijk klinkt de blijde mare den lijder toe in de muziek van den herder die, boven op de rots, op den uitkijk stond. Kurwenal, op den wachttoren geklommen, herkent nu ook zelf, in de verte, de zwellende zeilen. Nog een korte wijle en Isolde staat op den oever en ijlt heen naar den stervenden vriend. Tristan, in de volheid van zijn geluk den dood durvende trotseeren, springt op, de geliefde tegemoet. Maar zijn laatste krachten ontzinken hem; hij valt neder, en Isolde, als zij woorden van hoop en liefde hem toefluistert, buigt zich heen over een doode.

Daar nadert een tweede schip; het draagt den koning, met Brangäne en Melot. Toch, ditmaal, geen verraad, al valt ook Melot, in de eerste verbijstering voor het oude verraad gestraft, door Kurwenal's hand. Den koning is door Brangäne het geheim van den noodlottigen tooverdrank onthuld. Hij voedt geen wrok meer tegen Tristan, wiens ontrouw nu door hem begrepen wordt, wiens schuld gebleken is geen schuld te zijn. Edelmoedig is hij, de koningin volgend, naar Bretanje gegaan, om plechtig afstand te doen van de vrouw die hem niet langer mag toebehooren, en haar, eerlijk, met den geliefde te verbinden.

Te laat; gestorven is Tristan. Isolde staart, als wezenloos, op het lijk van haar minnaar. Dan, terwijl ze, in zinsverrukking, hem levend voór zich ziet, zingt ze het laatste lied, een ekstatisch lied, van haar liefde, om eindelijk, onhoorbaar den adem uitblazend, met hem te verzinken in de vreugdezee der eeuwige rust:

In des Wonnemeeres
wogendem Schall,
in der Duft-Wellen
tönendem Schall,
in des Welt-Athems
wehendem All, —
ertrinken —
versinken —
unbewusst —
höchste Lust!

Zoo heeft dan de bange strijd tusschen Liefde en Dood, die slechts in schijn als vijandige machten tegenover elkaar stonden, zich opgelost in het samen-sterven van den held en zijn geliefde.

II.

In een geheel andere wereld van denken en dichten, in een gansch andere sfeer van literaire kunst verplaatsen ons de Tristan-verhalen waarnaar men luisterde in de tweede helft der twaalfde eeuw, wanneer rondreizende vertellers ze voordroegen aan de hoven der Fransche edelen, of wanneer, in het vrouwenvertrek, na den maaltijd, een „clerck" ze voorlas zooals ze beschreven stonden in de beroemde gedichten van Le Kièvre, van Béroul of van Thomas.

Hier geen dramatisch samendringen, maar een breed, episch uitspinnen der stof: een lange vóórgeschiedenis van Tristan's ouders; het verhaal van zijn heldendaden voordat hij „Iseut la bloie", als bruid van zijn oom en meester, van Ierland naar Cornwallis voerde en, op het vaartuig dat hen overbracht, den minnedrank met haar dronk; bovenal, vele en velerlei vertellingen, sommige ruw en eenvoudig, andere fijn en kunstig bewerkt, aangaande den strijd dien de gelieven hadden te voeren tegen den achterdocht des konings en tegen de

listen der verraders die hen beloerden; de uitvoerige beschrijving van hun leven in de wildernis van het woud waarheen ze gevlucht, of verbannen, waren; de lange geschiedenis van hun scheiding, van Tristan's huwelijk met een andere Iseut en van zijn avontuurlijke tochten naar Cornwallis, waar hij, vermomd als melaatsche of als krankzinnige, tot zijn geliefde wist door te dringen; en eindelijk, het slottafereel van Iseut's zeetocht naar den kranken, welhaast stervenden, vriend en van beider aandoenlijken dood.

Toch waren de vertegenwoordigers der middeleeuwsche epiek wier Tristanverhalen ons zijn bewaard gebleven niet maar handige vertellers, die wat ze hadden gehoord of gelezen in eenige duizenden vlug gerijmde verzen overbrachten aan een luistergraag publiek. Ze waren romanschrijvers, literaire kunstenaars, verschillend in talent en smaak, wier persoonlijkheid zich openbaart, zoowel in de keus der bijzonderheden die ze met voorliefde hebben behandeld als in de wijze waarop ze hun stof hebben bewerkt.

Nagenoeg alle Fransche romanschrijvers der twaalfde eeuw waren realisten. Aan welken tijd of aan welke overlevering ze hun stof ook hebben ontleend, ze brachten haar over in hun eigen tijd en hun eigen omgeving. De hoofsche maatschappij waarin ze leefden vormt de lijst hunner vertelling. Sommigen gingen in de modernizeering van oudere verhalen verder dan anderen, en het is voor den geleerde die naar den oorsprong dier verhalen vorscht een geluk dat niet allen de sporen van het oude en het vreemde, dat ze in nieuwen vorm tot hun tijdgenooten wilden brengen, geheel en al hebben uitgewischt. Maar de smaak van het publiek en hun eigen literaire opvatting dreven hen toch in die modernizeerende richting.

Bovendien waren ze meestal, de een meer, de ander minder, analysten, ontleders van aandoeningen, waarnemers en beschrijvers van zielstoestanden en stemmingen. De aantrekkelijkheid van een liefderoman zochten ze niet enkel in de bekoorlijkheid van het gegeven en in de spanning van het avontuur, maar ook in de breede beschrijving en in de ontleding van het gevoel hunner helden. Dikwijls lieten ze — de eene maal wat handiger dan de andere — hun held en hun heldin zelf die ontleding voordragen in den vorm

van een monoloog. Semtijds echter trad hun eigen persoon meer op den voorgrond en vlochten ze een psychologisch of een zedekundig betoog tusschen de verschillende episoden der vertelling in.

Bij sommigen treft nog een andere eigenaardigheid, die een vreemden indruk maakt, en die evenmin schijnt te passen bij den aard der stof, — daar deze, in de meeste gevallen, aan de wereld der fikcie was ontleend — als bij de fantaizie, die toch een hoofdelement pleegt te wezen in het werk van een romanschrijver. Ik bedoel het rationalistisch kritiseeren van sommige details, die door andere bewerkers derzelfde stof in hun vertelling waren opgenomen, het heftig-en-hartstochtelijk-opkomen voor de echtheid en de juistheid der lezing waaraan zij zelve, in tegenstelling met andere verhalers, de voorkeur geven. Men zou soms meenen dat zij zelf hun verdicht verhaal aanzien, althans willen laten doorgaan, voor zuivere historie. Misschien hebben we hier slechts te doen met een vorm van reklame, door de konkurrencie geboden. Misschien ook was het eenvoudig een koncessie aan dat publiek van groote kinderen, dat gaarne in den waan werd gebracht als zouden de mooie geschiedenissen waardoor het zich liet boeien wezenlijk gebeurd zijn.

Wat hier in het algemeen van de middeleeuwsche romanschrijvers gezegd wordt, geldt ook voor hen die de liefdesgeschiedenis van Tristan en Iseut in literairen vorm hebben behandeld. Hun poëzie draagt het merk van hun omgeving en van hun persoonlijkheid. En zoo zijn dan de middeleeuwsche Tristan-romans niet enkel belangwekkende monumenten van oude literatuur, maar, tegelijkertijd, kostbare dokumenten van historische zielkunde. Wat zij ons leeren kennen, zijn niet enkel de vormen welke de Tristan-sage in die dagen had aangenomen en het talent der romanschrijvers door wie zij in de twaalfde eeuw in Frankrijk is bewerkt geworden; zij onthullen ons ook een hoekje van de ziel dier dichters en van de ziel hunner lezers. De studie dier verhalen voert ons niet enkel binnen in de letterkunde, maar ook in den literairen geest en het letterkundig leven van dien tijd.

Van het werk van La Chèvre, of Le Kièvre — waarschijnlijk is die tweede vorm de juiste en was de man die zoo heette een Picardisch dichter — kennen wij niets dan de naam van

hem die het schreef en weten wij alleen dat het de reputacie had van „mooi” te zijn. Bewaard zijn gebleven in het Fransch: het brokstuk, nog geen drieduizend versregels lang, van een gedicht welks schrijver, een Normandiër, zich zelf den naam geeft van Béroul, dat geschreven is omtrent 1165, en waaraan door een ongenoemd auteur, aan het eind der twaalfde eeuw, een vervolg van ruim veertienhonderd regels is toegevoegd [1]; het zesde gedeelte (ruim drieduizend verzen) van het gedicht van Thomas, die lang den bijnaam heeft gedragen van „Thomas de Bretagne”, omtrent 1170 door dezen Franschman in Engeland geschreven [2]; twee kleine gedichtjes, beide bekend onder den naam *Folie Tristan*, waarin het bezoek beschreven wordt door Tristan, als krankzinnige vermomd, aan Iseut gebracht [3]; en eindelijk, een zeer lange proza-roman, waarvan het oudste gedeelte niet ouder is dan 1230 en die in de dertiende en in de veertiende eeuw voortdurend is uitgebreid [4].

Zeer onvoldoende zouden deze bronnen zijn voor onze kennis van den aard en den omvang der Fransche Tristanromans uit de twaalfde eeuw, zoo niet oude overzettingen der Fransche gedichten in vreemde talen ons ruimschoots in staat stelden de leemten der oorspronkelijke fragmenten aan te vullen. Bovenaan staat de bewerking van een verloren

---

1) Niet lang geleden kritisch uitgegeven door Ernest Muret (*Le Roman de Tristan par Béroul et un anonyme, poème du XIIe siècle.* Paris 1903) in de verzameling der *Société des anciens textes français.*

2) Uitgegeven, met een restauratie van het ontbrekende naar de overzettingen in vreemde talen (zie beneden) door Joseph Bédier (*Le Roman de Tristan par Thomas, poème du XIIe siècle,* t. premier, texte, Paris 1902) in dezelfde verzameling. Volgens Bédier (l. c. II. p. 38) berust die bijnaam „de Bretagne” waarschijnlijk op een vergissing van Gottfried.

3) Het meest belangrijke dier beide, „la *Folie Tristan* du ms. de Berne”, is uitgegeven door Heinrich Morf, *Romania* XV, 588 vlg. Het wetenschappelijk belang dezer gedichtjes schuilt vooral in de vele herinneringen aan vroegere gebeurtenissen, door wier vermelding Tristan poogt zich door Iseut te laten herkennen.

4) Van dezen roman, waarin de stof der Tristan-geschiedenis is samengesmolten met die der verhalen omtrent Lancelot, Palamedes en andere ridders, gaf Löseth een breedvoerig overzicht naar de Parijsche handschriften (*Bibliothèque de l'Ecole des Hautes Etudes* n°. 82), terwijl Bédier de oudste gedeelten heeft laten afdrukken, naar hs. 103, gedeeltelijk 757, der B. N. f. fr. als „Appendice I”, achter de Inleiding zijner uitgaaf van Thomas (deel II, zie beneden, de noot op blz. 508).

gegaan Fransch gedicht, in het Duitsch, door Eilhart van Oberg, vazal van Hendrik den Leeuw, hertog van Brunswijk, tusschen 1190 en 1213 vervaardigd [1]). Dan volgen de zeer kostbare bewerkingen van den roman van Thomas: in het Noorsch, door „broeder Robert", op bevel van Hakon V, koning van Denemarken, in het midden der dertiende eeuw [2]); in het Duitsch, door Gottfried van Straatsburg, waarschijnlijk iets vroeger [3]); in het Engelsch, in de laatste jaren der dertiende of het begin der veertiende eeuw [4]). Door een nauwkeurige ontleding en een onderlinge vergelijking dezer laatstgenoemde bewerkingen is prof. Bédier er in geslaagd de bewaarde fragmenten van Thomas aan te vullen en het Fransche gedicht, natuurlijk alleen wat den inhoud betreft, in zijn oorspronkelijke gestalte volledig te herstellen [5]).

Laat mij uit die oude Tristan-romans eenige tooneelen in herinnering brengen, daarbij wijzend op het verschil in behandeling door verschillende dichters.

Van zijn eerste vaart naar Ierland, waar de wonde door Morholt hem toegebracht is genezen geworden, is Tristan teruggekeerd naar Cornwallis. Hij leeft er aan het hof van zijn oom, hoog-staande in de gunst des konings, maar door den naijver der hovelingen vervolgd. Deze, die in hem den troonopvolger van Marc vermoeden, dringen er bij den koning op aan dat hij een vrouw zal nemen om voor de toe-

---

[1]) Uitgegeven door F. Lichtenstein, Straatsburg en Londen, 1878. Eilhart's werk sluit zich zeer nauw aan bij de Fransche redakcie van Béroul en vloeit, blijkbaar, uit een zelfde bron.

[2]) Deze bewerking, in proza geschreven, bekend onder den naam van de *Saga*, geldt voor den trouwsten vertegenwoordiger van het origineel; zij is uitgegeven o.a. door prof. Kölbing (Heilbronn) in 1878.

[3]) Uitgegeven o.a. door Golther, in 1889. Deze vertaling is onvoltooid gebleven, maar waar zij ophoudt beginnen juist de bewaarde Fransche fragmenten. Zeer aan te bevelen, voor de juiste kennis van Gottfried's gedicht, is de bewerking in modern-Duitsche verzen, van Wilhelm Hertz (3e uitgaaf, 1901), van interessante aanteekeningen voorzien.

[4]) Getiteld *Sir Tristrem*, eveneens uitgegeven door Kölbing, in 1883.

[5]) Die restauratie vormt het grootste gedeelte van de bovenvermelde uitgaaf (zie blz. 485 n. 2). Men verwarre haar niet met Bédier's bekende, terecht zoo gezochte, moderne restitutie der Tristan-geschiedenis, vroeger uitvoerig door mij aangekondigd (zie *de Gids* van 1901, blz. 534 vlgg.) en waarvan Mej. Marie Loke een zoo aantrekkelijke vertaling heeft bezorgd. (Leiden, J. M. N. Kapteyn).

komst van zijn geslacht te zorgen. Marc, die hun bedoeling raadt, zoekt naar een middel om hen tevreden te stellen zonder gehoor te geven aan hun wensch. Over veertig dagen zal hij hun zijn antwoord geven.

Op den afgesproken dag, alleen in zijn kamer, wachtte hij de komst der hovelingen af in droef gepeins verzonken. Waar zou hij een koningsdochter kunnen vinden zoo vér en zoo ongenaakbaar dat hij zou kunnen veinzen, enkel veinzen, haar tot vrouw te begeeren?

Juist op dat oogenblik vlogen twee zwaluwen die bezig waren hun nest te bouwen, door het open venster twistend naar binnen, om dadelijk daarop, plotseling verschrikt geworden, weêr te verdwijnen. Maar uit hun snavel was een lang vrouwenhaar gevallen, fijner dan een zijden draad, dat in een zonnestraal schitterde.

Marc nam het in zijn hand, liet zijn baronnen en Tristan binnenkomen en zeide tot hen:

— Om u te behagen, ridders, zal ik een vrouw nemen, zoo gij althans bereid zijt háár tot mij te brengen die ik heb uitverkoren.

— Voorzeker, dat willen wij, edele meester; wie is het dan die gij verkoren hebt?

— Ik heb de vrouw gekozen aan wie dit gouden haar toebehoort, en weet wel dat ik geen andere zal huwen!

— En vanwaar, goede heer, is dat gouden haar tot u gekomen? wie heeft het u gebracht? en uit welk land?

— Het is afkomstig, ridders, van de schoone met de gouden haren; twee zwaluwen hebben het mij gebracht; zij weten uit welk land.

De baronnen begrepen dat men met hen gespot en hen bedrogen had. Nijdig wendden zij den blik naar Tristan, want zij vermoedden dat hij de raadsman was geweest van deze list. Maar Tristan, toen hij het gouden haar aandachtig had bezien, dacht terug aan Iseut, de blonde prinses van Ierland. Hij glimlachte en sprak aldus:

— Koning Marc, gij doet verkeerd met aldus te handelen, en ijdel is uw bedenken van deze bespotting geweest: ik zal heengaan en ze tot u brengen, de schoone met het gouden haar.

In een verloren fragment van Béroul's gedicht moet deze fijne en bevallige trek, die ook in andere sprookjes wordt

teruggevonden, gestaan hebben. Eilhart van Oberg heeft hem voor ons bewaard. [1])

Ook Thomas heeft dit tooneeltje gekend, maar het naar zijn hoofschen en rationalistischen trant omgewerkt en gewijzigd.

Bij hem is de koning aanstonds bereid den raad zijner baronnen te volgen, indien zij er in kunnen slagen een vrouw voor hem te vinden die zijn gelijke is door geboorte en die door haar verstand, haar schoonheid en haar hoofsche manieren zich waardig toont naast hem den troon van Cornwallis te bestijgen.

— „Geef ons tijd hierover te denken, Heer, antwoorden de hovelingen; bepaal een dag; wij zullen een partij voor u zoeken waarover gij u niet zult behoeven te schamen." —

Bij Thomas is het dus niet de koning, het zijn de baronnen die om uitstel verzoeken.

Marc geeft hun veertig dagen om met elkaar te overleggen welke keus ze hem zullen voorstellen. Na het verstrijken van dien termijn, verschijnen de ridders voor hunnen heer en stellen hem voor de blonde dochter van Ierland's koning ten huwelijk te vragen. Marc waagt een bedenking: de vader van deze prinses is zijn ergste vijand; hoe zal hij haar kunnen genaken? Zoo hij een bode naar Ierland zendt, men zal dien dooden; of, zoo men hem het leven laat behouden, zijn aanzoek zal ongetwijfeld worden afgeslagen.

„Heer, hernam toen een zijner vazallen, het gebeurt dikwijls dat koningen lange oorlogen met elkaar voeren, tot groote schade van hun rijk en met groot verlies van menschen. Daarna verbannen ze haat en toorn uit hun gemoed, vervangen hun vijandschap door liefde en vrede, dank zij hun dochters en hun zusters en uit zorg voor hun nageslacht. Zoo wij dit verbond en dezen echt tot stand konden brengen, zouden de omstandigheden een zoo gunstige wending kunnen nemen dat gij misschien eenmaal regeeren zult over gansch Ierland; want Isolt is het eenig kind van dien vorst."

---

[1]) In de *Folie Tristan* wordt er op gezinspeeld. Tristan herinnert daar aan Iseut dat, toen zij, in de scéne van het bad, het zwaard had opgeheven om hem te dooden, hij haar had gekalmeerd door „het verhaal van het gouden haar."

De koning zwicht voor dit betoog en welhaast wordt Tristan naar de overzijde der zee gezonden om er de schoone en wijze prinses voor zijn meester te veroveren.

Het is duidelijk dat de dichter Thomas, die het tooneeltje van de aanvankelijke weigering van den koning en van de beraadslaging der baronnen niet uit zijn verhaal kon wegnemen, er opzettelijk een vorm aan heeft willen geven die meer in overeenstemming was met zijn eigen manier van denken en die zich aansloot bij de politieke overwegingen en de diplomatieke gebruiken zijner omgeving. Bovendien had hij nog een bijzondere reden om de oudere voorstelling te vermijden. Aan het slot van de aangehaalde epizode laat hij deze opmerking volgen:

> Van Tristan wordt verteld — het staat zelfs in de geschreven verhalen te lezen — dat een zwaluw van Cornwallis naar Ierland vloog en er een vrouwenhaar wegnam om zijn nest te bouwen (hoe wist die zwaluw dat hij er dat haar vinden zou?) en dat, toen hij het had weggenomen, hij de zee weer overstak. Maar heeft een zwaluw ooit de moeite genomen, wanneer het bouwmateriaal aan alle kanten overvloedig om hem heen ligt, aan de overzijde der zee bouwstoffen voor zijn nest te gaan halen? Voorzeker is de geschiedenis hier aan het doorslaan en gaat de vertelling den verkeerden weg uit.

En toch was Thomas een dichter, zelfs een der beste van zijn tijd. Maar hij behoorde tot de rationalisten van het gilde en heeft een stof die er zich, wel beschouwd, weinig toe leende, pasklaar willen maken voor zijn hoofsche omgeving.

Van dien hang tot de hoofsche en precieuse manieren van zijn tijd geeft hij een andere, zeer kurieuse, proeve in het tooneel der bekentenissen dat op het beroemde tooneel van den minnedrank volgt.

Ik begin met dit laatste in herinnering te brengen en volg daarbij den vorm waarin Bédier, in zijn *Roman de Tristan et Iseut*, het heeft beschreven: [1])

---

1) Bédier volgde hier, in hoofdzaak, de redakcie van Eilhart van Oberg. In Béroul's fragment komt dit gedeelte, jammer genoeg, niet voor. De prozaroman geeft ook een mooie beschrijving van dit tooneel, al is het begin wat ordinair: Tristan en Iseut spelen een partij schaak. In de *Folie* wordt Tristan's dorst verklaard uit het feit dat hij, wegens de windstilte, hard heeft moeten roeien.

Op zekeren dag was de wind gaan liggen en de zeilen hingen slap neder langs de mast van het schip. Tristan liet aanleggen bij een eiland, en, vermoeid van de vaart, gingen de honderd ridders van Cornwallis en de zeelieden aan land. Iseut was alleen met een jonge dienstmaagd op het schip gebleven. Tristan ging tot de koningin en trachtte haar onrustig gemoed tot kalmte te stemmen. Daar de zon schroeiend straalde en zij dorst hadden, vroegen zij om drinken.

Het meisje zocht een drank en vond ten slotte de kruik die Iseut's moeder aan Brangien had toevertrouwd. „Ik heb wijn gevonden!" riep ze hun toe. Maar neen, wijn was het niet; het was de hartstocht, de schrijnende vreugde en de eindelooze jammer en de dood. Het meisje vulde een drinknap en reikte die toe aan hare meesteres. Iseut dronk met lange teugen en gaf de drinknap aan Tristan, die hem ledig dronk.

Op dit oogenblik kwam Brangien terug en zag hoe ze elkaar aanstaarden, in zwijgende verrukking. Zij zag de kruik bijna ledig vóór hen staan en de drinknap. Toen nam zij de kruik, liep naar den achtersteven, wierp hem in de golven en zuchtte:

— Ongelukkige! vervloekt zij de dag waarop ik geboren ben en vervloekt het uur waarop ik dit vaartuig heb betreden! Iseut, geliefde, en gij, Tristan, het is uw dood dien ge hebt gedronken!

Veel heeft Thomas aan dit tooneeltje niet veranderd en het is zeker louter toeval, dat, in zijn gedicht, de jonge dienstmaagd, die den minnedrank voor wijn aanziet, door een knecht is vervangen. [1]) Maar interessant is, gelijk ik opmerkte, zijn variant op het tooneel der bekentenissen, die in de andere redakcies zoo eenvoudig en aangrijpend zijn verteld. [2]) Ziehier Thomas' lezing:

Tristan sprak fluisterend:

— Zeg mij, schoone vriendin, wat is het toch dat u kwelt?

Isolt antwoorddde:

---

1) In de oudste bron, en ook volgens de toespeling door Thomas in een ander gedeelte van zijn gedicht op dit tooneel gemaakt, is het wel degelijk Brangien zelf geweest die — ofschoon toch bij vergissing, niet moedwillig, zooals bij Wagner, — den minnedrank aan de dorstigen heeft geschonken. In den proza-roman wordt de vergissing begaan door Brangien en Gorvenal samen; er is zooveel zilvergerei aan boord dat zij in de flakons verward raken.

2) Zeer mooi heeft Bédier die bekentenis-scène in zijn *Roman de Tristan et Iseut* vertolkt. Ook de proza-roman verdient hier gelezen te worden.

— *L'amer* is mijn kwelling; *l'amer* benauwt mijn ziel; *l'amer* doet me pijn.

Tristan speurde zorgvuldig na wat zij wel met dit woord bedoelen kon. Hij kon wel begrijpen dat *l'amer (la mer)* beteekende *liefde*, *bitterheid*, *de zee*. [1]) Van die drie beteekenissen liet hij er eene weg en ondervroeg Isolt over de beide andere. Hij liet weg *de liefde*, hun beider meester, hun beider troost, hun beider verlangen. Hij sprak alleen van de *zee* en de *bitterheid*.

— Ik geloof, zeide hij, schoone Isolt, dat *zee* en *bitterheid* uw kwelling zijn; gij proeft de smaak van de zee en van den wind; de zee en de wind smaken u *bitter*.

— Neen, Heer, neen; het is niet zooals gij waant. Geen van die beide doet me pijn; ik proef niet de smaak van den wind en van de golven. Enkel *l'amer* is mijn kwelling.

Toen Tristan het woord goed had begrepen en er de liefde in had herkend, zeide hij fluisterend en geheimzinnig:

— Op mijn woord, geliefde, zoo is het ook met mij; *l'amer* en gij, ge zijt mijne kwelling.

Een woordspeling in zulk een tragisch moment! Zonderlinge poëtische manieren en vreemde letterkundige smaak, die in deze intervencie van het vernuft niet een wanklank zagen, maar een fijne trek van literaire kunst!

Over het geheel is deze dichter er op uit zoowel het wonderbare, dat zijn zin voor waarschijnlijkheid en logika in den weg stond, als het ruwe en woeste, dat in andere Tristanverhalen was overgebleven, uit zijn kunstwerk te doen verdwijnen.

Zoo, bijvoorbeeld, in het beroemde tooneel van den pijnboom, de gewone plek, waar Tristan en Iseut elkaar ontmoeten, en waarin koning Marc, op raad van zijn dwerg, een listigen toovenaar, met dezen geklommen was om hen, bij zulk een samenkomst, te verrassen en te dooden. Gewaagden de oudere verhalen van een bron, die aan den voet van dien boom ontsprong en dan een beekje vormde, dat door het vrouwenvertrek heenstroomde, zoodat de koningin de houten spaanders zag voorbijdrijven die Tristan in de bron wierp om haar te berichten dat hij haar wachtte, — Thomas, in

[1]) *Amare, amarum, mare.* Het werkwoord luidde, in het oud-Fransch, niet *aimer*, zooals tegenwoordig, maar *amer*.

wiens tijd zulke primitieve woningen niet meer dienden tot vorstelijk verblijf, liet het beekje ordentelijk voorbijstroomen vóór het kasteel, onder het venster der kamer. Ook liet hij Tristan de houten spaantjes kunstiger bewerken en op elk de beginletters der namen graveeren, een T en een I. Bovendien klimt bij hem koning Marc alléén in den boom en wordt zijn aanwezigheid den gelieven verraden, niet door de weerspiegeling van 's konings gelaat in het water der bron, maar door de schaduw van zijn gestalte, die het maanlicht teekende op den grond. Ook is de dwerg bij hem wel een listige raadgever gebleven, maar niet meer een sterrewichelaar of een toovenaar, die door zwarte kunst de waarheid ontdekt, zooals in de oudere verhalen.

Doch in geen enkele afdeeling van de avontuurlijke liefdesgeschiedenis die hij bewerkte, is Thomas meer snoeiend, schikkend, de stof op zijn manier vermooiend, opgetreden dan in die waarin des konings achterdocht, zijn geweldige gramschap, daarna de vlucht der gelieven en hun verblijf in het bosch van Morois beschreven wordt.

In de oudste verhalen is de voorstelling deze. Nadat de verraderlijke dwerg door een lage list — het strooien van meel tusschen het bed van Iseut en dat van Tristan — den koning het overtuigend bewijs heeft geleverd van hun schuld, worden beide door den vergramden vorst tot den brandstapel verwezen. Men sleept de schuldigen naar de strafplaats, eerst Tristan, daarna de koningin. Maar Tristan weet te ontkomen. Hij heeft zijn geleiders verzocht een oogenblik zijn banden los te maken en hem te vergunnen in een kapel, die men voorbij komt, te gaan bidden. In die kapel is hij op het altaar geklommen, van daar op den rand van een der vensters, en is toen, door een geweldigen sprong in de ruimte, waarbij hij neêrkwam op een rots — „men noemt die nog *Le Saut Tristan*", zegt het oude verhaal — aan alle vervolging ontkomen. De koningin, voor wie een der trouwste vazallen van Marc te vergeefs om genade heeft gesmeekt, zou den vuurdood hebben ondergaan, zoo niet, juist op het beslissend oogenblik, een troep melaatschen, met hun ratels kleppend, was voorbij gekomen. De koning, de straf van zijn schuldige vrouw nog willend verzwaren, levert haar, als een gemeenschappelijk bezit, aan die afzichtelijke bende over. Maar

Tristan en zijn trouwe krijgsmakker Gorvenal hebben zich achter struikgewas verscholen èn bespieden daar het voorbijtrekken van den somberen stoet. Zij springen voor den dag, dooden den hoofdman der melaatschen en een paar zijner makkers en jagen de anderen op de vlucht.

De koningin volgt haren geliefde naar het woeste en geheimzinnige woud, waarin beide zich zorgvuldig schuil houden, een leven leidend van ontbering en zorg, maar ook een leven van ongestoorde liefde.

> .....Des morgens verraste Tristan, de goede boogschutter, een reebok en doodde het dier; toen ontstak hij een groot vuur om het wild te braden. Ook sneed hij takken af en maakte daarvan een hut, die hij met loof bekleedde en bedekte; Iseut strooide dik gras en kruiden op den grond.
>
> Toen begon voor de vluchtelingen het ruwe, harde leven, waarin ze toch vreugde vonden. Zij zwierven rond in het wilde woud, als opgejaagde dieren, en zelden durfden zij des avonds terug te keeren naar de schuilplaats van den vorigen dag. Zij aten niets dan het vleesch der wilde herten en der vogels en betreurden het gemis van zout en brood. Hun vermagerde gezichten werden bleek, hun kleederen, aan de dorens opgescheurd, vielen hun als lompen van het lijf. Maar ze minden elkander, ze leden niet.

Reeds andere dichters hadden de bijzonderheden van deze tafereelen niet alle onveranderd overgenomen in hun werk. Zoo had Béroul geprotesteerd tegen het dooden der melaatschen door Tristan's hand. Zulk ontuig aan te raken achtte hij zijn held onwaardig. In zijn gedicht was daarom dit bloedbad op rekening gesteld van Tristan's makker Gorvenal, die een jongen stam uit den grond getrokken en daarmee de afzichtelijke bende had verslagen en verstrooid.

In het gedicht van Thomas is van al dit woeste en geweldige geen spoor overgebleven. Met opzet heeft hij dit gedeelte van de oude overlevering geheel en al omgewerkt naar zijn smaak, omgewerkt en... bedorven. Bij hem luidt die epizode aldus:

Wanneer de list van den dwerg de schuld van zijn vrouw en zijn neef meer dan waarschijnlijk heeft gemaakt, blijft de koning ongeloovig, en als de koningin, door de proef van

het gloeiend ijzer — waarbij zij een listigen eed zwoer — haar onschuld heeft bevestigd, mogen beide weer samen verkeeren aan het hof. Toch, al houden ze zorgvuldig het intieme van hún omgang verborgen, hindert den koning op den duur dit samenzijn; er is toch wel iets in hun blik, in hun houding, dat zijn ijverzucht prikkelt. Daarom besluit hij hun vrijheid te geven zijn hof en zijn woning te verlaten. In een plechtige samenkomst van alle edelen wijst hij hen op het zonderlinge hunner verhouding en op hetgeen achterdocht en jaloezie hem doen lijden. Ze mogen dus gaan waarheen ze willen.

> Tristan en Iseut vatten elkaar bij de hand; in zalige verrukking, zonder een woord te spreken, gaan ze heen.
>
> Ze trekken naar een groot wild bosch, onbekommerd over de vraag waarmee ze zich zullen voeden, op God vertrouwend, vol geluk bij de gedachte dat ze voortaan samen zullen mogen leven zonder schande of zelfverwijt, in het volle genot van hun liefde.

Ook de loofhut waarin ze, in de oude verhalen, zich ter ruste legden, is uit de vertelling van Thomas verdwenen. De ballingen ontdekken in het bosch een wonderschoone, kunstig bewerkte grot, die, lang geleden, in den tijd der heidenen, door machtige reuzen was uitgehouwen om er hun minnarijen te verbergen. In deze grot, „la fossure a la gent amant", vinden ze een veilige en kostelijke schuilplaats.

> De grot was ingericht met groote kunstvaardigheid. Hij was geheel gewelfd; de ingang was diep onder de aarde uitgegraven en een geheime weg leidde er heen. Boven de grot was de aarde opgehoopt, en uit deze verhief zich een fraaie boom. Zijn lommer breidde zich ver uit in den omtrek en beschutte de gelieven tegen den glans en de hitte der zon.
>
> Bij de grot ontsprong een bron van heilzaam water. De schoonste planten bloeiden aan den rand. Zoo zoet was het water der bron dat het vermengd scheen met honig....
>
> Wanneer het warme seizoen terugkeerde, gingen zij zich verstrooien bij de bron of in de gedeelten van het bosch waarin zij behagelijk konden wandelen en rusten.

Deze omwerking eener zoo belangrijke epizode naar

hoofschen trant bracht den dichter soms in verlegenheid tegenover tooneelen die in zijne opvatting niet pasten en die hij toch aan zijn lezers niet geheel mocht onthouden. Zoo verhaalde de oude vertelling van een onverwacht verschijnen van den koning, wien een boschwachter de schuilplaats der vluchtelingen had verraden, in de loofhut die het slapende paar beschutte. Toornig was Marc er binnengedrongen. Maar toen hij ze zag nederliggen, beide gekleed, terwijl het zwaard van Tristan de slapenden van elkaar gescheiden hield, was hij in zijn ziel bewogen geworden en had hij wrok en achterdocht voelen wijken uit zijn hart. Om een spoor van zijn komst achter te laten, had de koning het zwaard van Tristan weggenomen en er zijn eigen zwaard voor in de plaats gelegd. Toen, bij het heengaan, bemerkend dat een zonnestraal door het loofdak heen in de grot binnendrong en er het blanke gelaat der koningin schroeide, had Marc zijn breede, met hermelijn omzette, handschoen genomen en die tusschen het loof bevestigd om de zonnestraal te weren.

Daar Thomas dit zeer populair tafereeltje (op vele miniaturen en op het deksel van ivoren kistjes vindt men het afgebeeld) niet wilde weglaten, terwijl toch de loofhut bij hem verdwenen was, liet hij den koning, na zijn bezoek in de grot, zijn handschoen nederleggen.... op *de wang* der koningin! Een der vertalers van zijn gedicht, Gottfried, vond een anderen uitweg. Volgens hem was de grot, boven in het gewelf, van kleine venstertjes voorzien. Door deze bespiedt en bewondert de koning de slapenden, en een van die venstertjes, waardoor de hinderlijke zonnestraal binnenviel, stopt hij dicht met aarde en gras.

Nog een paar trekken, uit Thomas' eigenaardige bewerking der stof bijeengebracht, mogen de karakteristiek van dezen dichter voltooien, zijn afkeer van het onwaarschijnlijke, zijn geraffineerde hoofschheid, het subtiele van zijn ontleding.

Vooreerst maakt hij den ietwat ruwen Tristan der oude verhalen tot een jongen, welopgevoeden ridder, die zelfs in andere kunsten dan die der wapenen bedreven was. Daar de lotgevallen van zijn held dezen in verschillende landen gevoerd hadden, — in Cornwallis, in Ierland, in Wales, in Spanje, in Duitschland, — zoo acht hij zich verplicht op te merken, dat Tristan, toen hij nog een knaap was, onderscheiden

vreemde talen geleerd had. Waar en hoe hij die kennis had opgedaan, laat de dichter onbeslist. Zijn Duitsche vertaler, Gottfried, heeft gemeend ook déze laatste vraag niet onbeantwoord te mogen laten. Het komt hem onnatuurlijk voor dat de neef van Marc al die talen zou geleerd hebben in het gezin waarin hij was opgevoed, dat van een der vazallen van zijn vader. Hij laat hem daarom, reeds als kind, verschillende landen bereizen, om er de kennis dier talen op te doen volgens de „direkte methode".

Van zijn voorliefde voor subtiele ontleding van gemoedsaandoeningen en stemmingen levert Thomas een paar merkwaardige staaltjes in de wijze waarop hij Tristan's huwelijk tersprake brengt en het aannemelijk poogt te maken voor zijn lezers. De geschiedenis van dat huwelijk behoorde, sinds lang, tot de stof der vertelling. Men verhaalde dat Tristan, terwijl Iseut aan het hof van den koning haar oude plaats was gaan innemen, van haar had moeten scheiden en Cornwallis verlaten. Bij het heengaan had zijn geliefde hem een ring gegeven, dien hij, ter herinnering aan haar moest dragen, en die altijd het herkenningsmiddel zou wezen waarmeê elke bode, door hem gezonden, tot haar zou kunnen doordringen en haar zijn wenschen overbrengen.

Na lang op avontuur te hebben rondgezworven was Tristan de zee overgestoken en aangeland in Fransch Bretanje. Daar had hij den hertog Hoël geholpen in zijn strijd tegen roofzuchtige buren. De hertog had een zoon, Kaherdin, die welhaast Tristan's vertrouwde vriend werd, en een dochter, die, evenals de koningin van Cornwallis, den naam droeg van Iseut, „Iseut aux blanches mains". Het jonge meisje is den dapperen ridder die haar vader zoo trouw had bijgestaan, gaan liefhebben. En daar Tristan dikwijls in zijn zuchten, of in zijn zangen, den naam „Iseut" heeft uitgesproken, zoo meent Kaherdin dat hij eveneens liefde heeft opgevat voor zijn zuster. Men stelt hem dus voor met haar te trouwen. Na eenige aarzeling stemt Tristan toe in het voorstel. Hij huwt Iseut aux blanches mains, „om haar naam en om haar schoonheid".

Een dichter als Thomas kon zich niet tevreden stellen met deze gebeurtenis eenvoudig op te nemen in zijn werk. Tristan's huwelijk — terwijl hij toch „Iseut la blonde" liefhad! — moest toegelicht en verklaard worden.

In het bedoelde gedicht begint Tristan met zich af te vragen of niet misschien de lange scheiding de koningin haar oude liefde heeft doen vergeten. Waarschijnlijk acht hij het niet, want zijn eigen hart zou het hem wel gezegd hebben indien háár hart ontrouw was geworden; en in het zijne is de liefde onveranderd gebleven. Toch, zoo redeneert Tristan verder met zichzelf, is zij thans genoodzaakt met haar echtgenoot, den koning, te leven; en, nieuwsgierig, vraagt hij zich af of zulk een leven mogelijk is en de bron kan wezen van eenig genot. Hij zou, om die vraag te beantwoorden, er zelf de proef van kunnen nemen, zijn eigen ervaring laten uitmaken of het werkelijk mogelijk is „de se déliter encontre amour". Daarom acht hij het goed zich in denzelfden toestand te plaatsen als die waarin Iseut verkeert, een huwelijk te sluiten terwijl hij een andere vrouw liefheeft.

„Maar waarom, zoo gaat Tristan voort, dan niet het huwelijk aan te nemen dat me door mijn vriend wordt voorgesteld? Het jonge meisje heet immers ook Iseut, gelijk de andere, en ze is schoon." — Was zij alleen schoon geweest, voegt de dichter er bij, dan had Tristan dit huwelijksvoorstel geweigerd; had ze alleen Iseut geheeten, dan eveneens. Maar nu ze in tweeërlei opzicht geleek op zijn geliefde, door haar naam en door haar schoonheid, terwijl ze toch een andere was, kon hij dat huwelijk gerust aanvaarden en zoo te weten komen of het mogelijk was, voor hem zelf, en dus ook voor de koningin van Cornwallis, om in de echtvereeniging met een ander de liefde te vergeten.

Het blijkt spoedig dat Tristan zich in een toestand heeft gebracht waarin zijn hart geen vrede kan vinden. Reeds op den avond der huwelijksplechtigheid, wanneer zijn oog valt op den ring hem bij het afscheid door de blonde Iseut gegeven, gevoelt hij hoe machtig de oude herinnering leeft in zijn hart. Enkel in naam kan hij de echtgenoot wezen der andere.

Iets verder vinden we, in Thomas' gedicht, die zelfde subtiliteit van redeneering terug. Nadat hij de tochten heeft verhaald die Tristan, onder verschillende vermommingen, naar Cornwallis heeft ondernomen, krijgt de dichter den inval de toestanden met elkaar te vergelijken waarin de vier

hoofdpersonen van zijn verhaal zich geplaatst zien: de koning, Tristan en de beide Iseuts.

Koning Marc, zegt hij, bezit Iseut de blonde, maar hij voelt wel dat ze een ander liefheeft. Iseut is de vrouw van den koning, maar haar hart behoort aan den man dien ze niet bezit. Tristan heeft een vrouw die den naam zijner geliefde draagt, maar die vrouw is niet de Iseut die hij liefheeft. Deze, eindelijk, Iseut met de blanke handen, heeft een man dien ze aanbidt, maar die haar niet liefheeft en haar echtgenoot niet kan wezen.

„Ik weet waarlijk niet, zoo luidt de slotsom dier vergelijking, welke van die vier het ongelukkigst is, wie, daarentegen, het minst is te beklagen. Zelf ben ik, trouwens, niet in staat dit vraagstuk op te lossen, want mijn persoonlijke ervaring kan het mij niet leeren. Onder de minnaars en hun geliefden, voor wie ik mijn gedicht heb geschreven, moeten er zijn die zich in een van die toestanden bevinden of hebben bevonden. Aan hen laat ik de oplossing van dit vraagstuk over."

Zoo was dus de tragische liefdesgeschiedenis van Tristan en Iseut omgewerkt tot een gedicht zonder sprookjesachtige details of woeste tooneelen, en had het aan de psychologen der twaalfde eeuw de stof geleverd voor amoureuze kazuïstiek!

III.

Bij deze en dergelijke kazuïstische bespiegelingen is het niet gebleven. In andere kringen dan in die van Thomas [1]), en juist naar aanleiding van zijn gedicht, is de liefdesgeschiedenis van Tristan en Iseut het onderwerp geweest van zielkundige en zedekundige diskussies, om, ten slotte, het voorwerp te worden van een opzettelijke kritiek en van een soort van literair protest.

Van die beweging is ons een monument bewaard gebleven

[1]) Thomas woonde, wij teekenden het reeds even aan, in Engeland en schreef allereerst voor een Engelsch publiek. Zijn lezers waren voornamelijk de Anglo-Normandische edelen die, op een af andere wijze, in betrekking stonden tot het schitterende, ook letterlievende, hof van koning Hendrik II en de Zuid-Fransche prinses Aliénor, de gescheiden echtgenoot van Lodewijk VII. Of Thomas ook van Engelsche afkomst was, gelijk Gaston Paris vermoedde, is lang niet zeker. Men zie daarover Bédier, in zijn uitgave van Thomas' werk, dl. II, blz. 39 vlgg.

in een der romans van den talentvollen Franschen dichter — den Banville, en tegelijk den Bourget van zijn tijd — Chrétien de Troyes. Die tendenz-, of, beter gezegd, die kontrovers-roman is zijn *Cligès*. [1])

Chrétien, zelf een Champenois, stond in hooge gunst aan het hof van Champagne, waar de jeugdige gravin Marie, de dochter van koning Lodewijk VII, den toon aangaf. Intusschen schijnt hij, tegenover zijne meesteres en hare zeer vrije opvattingen van de liefde en de eischen van het huwelijk, een zekere onafhankelijkheid van inzicht en overtuiging bewaard te hebben, ook al was hij, een paar jaren later, bereid om, op aansporing van de gravin, een epizode uit de geschiedenis van Lancelot te berijmen, die waarin de intieme verhouding van dezen ridder tot koningin Ginevra werd behandeld [2]). Chrétien behoorde niet tot hen die, zooals gravin Marie en andere dames, de liefde en het huwelijk voor onvereenigbaar hielden en de waarde van dit gevoel bepaalden naar het onwettige en onregelmatige der verhouding. Integendeel, in zijn beste en meest populaire gedichten heeft Chrétien òf de liefde van een echtpaar geteekend òf laat hij althans de liefdesgeschiedenis, zij moge dan buiten het huwelijk begonnen zijn, met een huwelijk eindigen.

Toen het gedicht van Thomas in dezen eigenaardigen hoofschen kring was doorgedrongen, werd het dadelijk druk besproken. Sommige liepen er hoog meê weg, anderen vonden er veel op aan te merken. Tot deze laatsten behoorde Chrétien. Misschien was hij persoonlijk gevoelig aan het sukses van dezen nieuwen Tristan-roman, terwijl hij zelf voor een zijner vroegere gedichten de stof aan den Tristan-cyklus ontleend had, maar met dit werk weinig eer schijnt te hebben ingelegd [3]). In allen gevalle kwam hij, tegenover den roman

---

[1]) Voor de technische ontwikkeling en bewijsvoering dezer stelling verwijs ik naar mijn artikel *Cligès et Tristan*, in de *Romania*, dl. XXXIII (1904) blz. 465 vlgg., dat, in een vroegere, Nederlandsche, redakcie, ook verschenen is in *Taal en Letteren*, Juni 1904.

[2]) Zijn zoogenaamde *Roman de la Charrete*, waarvan hij evenwel de voltooiïng aan een confrère heeft overgelaten, misschien wel omdat het onderwerp hem weinig sympathiek was.

[3]) Chrétien deelt, in den proloog van zijn *Cligès*, mede, dat hij vroeger o.a. een gedicht had geschreven waaraan hij zelf den titel geeft *Du roi Marc et*

van Thomas, met gewichtige bezwaren voor den dag. Het gegeven achtte hij, kort en goed, onzedelijk. Iseut had zich niet gedragen zooals een edelvrouw betaamt; haar gansche leven door had zij haar gunsten verdeeld tusschen haar man en haar geliefde; voor een jonge verstandige vrouw van edelen huize mocht slechts dit ééne beginsel gelden: „qui a le cœur, qu'il ait le corps". — Bovendien kon Chrétien niet instemmen met de psychologie der Tristan-geschiedenis: de liefde, dat geheel éénige gevoel, ontstond niet door een bedwelmenden tooverdrank. Zulke dranken werkten op het lichaam, niet op de ziel. De liefde was veeleer als een pijl, die onverhoeds, door het oog heen, doordrong tot het hart. Eindelijk waren er, in het gedicht van Thomas, nog allerlei détails in wier beschrijving de maker, volgens het oordeel van zijn kunstbroeder, was te kort geschoten. Men kon zijn werk om het daaraan bestede talent waardeeren, maar voor den ophef die er van gemaakt werd bestond weinig reden.

Het is niet ondenkbaar dat, bij een der literaire diskussies over dit geval — waarbij verscheiden dames de partij van Chrétien zullen hebben gekozen, — een tegenstander hem heeft toegevoegd wat Molière zijn Oronte tot Alceste laat zeggen:

Je voudrais bien, pour voir, que, de votre manière,
Vous en composassiez sur la même matière!

De uitdaging werd aangenomen of, wil men, de weddenschap werd aanvaard. Chrétien zou een tegenhanger van *Tristan* maken. Het kwam er nu maar op aan een of andere „geschiedenis" — een korte anekdote was voldoende — te vinden die, zooals bij alle romanschrijvers van dien tijd gebruikelijk was, tot thema kon dienen voor het gedicht dat hij zich voornam te schrijven. Spoedig kwam hij met

---

d'Iseut la blonde. Lang heeft men dit verloren werk voor een kompleten Tristan-roman gehouden. Maar voor die meening bestaat zeer weinig grond. Over wat dit gedicht geweest kan zijn, zie men o. a. het boven aangehaalde artikel der *Romania* XXXIII, aan het slot. Ik heb daar de gissing gewaagd dat niet de avonturen van Tristan, maar het huwelijk van Marc er den hoofdinhoud van heeft geleverd en dat de mooie rol er aan den koning is ten deel gevallen.

dat vinden van een passende stof gereed. Bij het snuffelen in de bibliotheek der Kathedraal van Beauvais trof hij, in een Latijnsch werk, dat waarschijnlijk door een pelgrim of een kruisvaarder uit het Oosten was meêgebracht, het verhaal aan van een jongen man, Cligès geheeten, neef van den keizer van Constantinopel, die met de vrouw van dien keizer in echtbreuk had geleefd en die ten slotte zijn geliefde volkomen had kunnen bezitten toen deze, gelijk vroeger de vrouw van Salomo, zich listig voor dood had laten doorgaan en uit het graf waarin men haar had neêrgelegd door haar beminde was verlost geworden.

Op dit interessante, maar toch sobere motief borduurde Chrétien nu zijn roman, en weldra kon hij, triomfantelijk, zijn *Cligès* vertoonen.

Evenals in den *Tristan* van Thomas, treden bij hem drie hoofdpersonen op: een vorst, Alis, keizer van Constantinopel, diens neef, Cligès, de zoon van zijn broeder, en diens jonge vrouw, Fénice, de dochter van den keizer van Duitschland. Bovendien heeft Fénice — evenals in het andere verhaal Iseut, — een vertrouwde helpster, Thessala, in het brouwen van tooverdranken ervaren.

Maar, in tegenstelling met koning Marc, den edelen, onbaatzuchtigen vorst, heeft Alis een onbetrouwbaar karakter. Niet alleen had hij, na den dood van zijn vader, den troon van Constantinopel bestegen ofschoon zijn broeder Alexander, Cligès' vader, zijn rechten als oudste had laten gelden. Maar, nadat hij met dien broeder een kompromis had gesloten en dezen beloofd had nooit in het huwelijk te zullen treden, zoodat Cligès zijn opvolger zou kunnen worden, had Alis, door eenige hovelingen daartoe aangezet, zijn woord gebroken en de jonge Duitsche prinses Fénice ten huwelijk gevraagd. Cligès, de tegenhanger van Tristan, was een even dapper held als deze, nog meer ervaren zelfs in de schermkunst en in het bedrijf van de jacht. Bovendien had hij een edeler inborst, hetgeen niet te verwonderen viel, want hij was, door zijn moeder, de eigen neef van koning Arthur, den wijzen en rechtvaardigen vorst bij uitnemendheid.

Hoog boven de koningin Iseut stond, door verstand en karakter, de jonge vrouw van het verhaal, Fénice. Met eere droeg zij dien naam: gelijk de vogel fenix, was zij, en

niet alleen door haar schoonheid, een zeldzaam exemplaar van haar geslacht, éénig in haar soort.

Cligès geraakt verliefd op Fénice, en deze op hem — gelijk met Tristan en Iseut gebeurd was — nog voordat het huwelijk met den keizer gesloten is, maar op een oogenblik dat dit huwelijk niet meer kan vermeden worden. Het probleem waarvoor Iseut zich geplaatst zag wordt dus ook gesteld aan Fénice. Maar hoe geheel anders wordt het door deze opgelost! Onverbiddelijk is zij in haar oordeel over haar voorgangster. Onder geen enkel beding wil zij het onverstandig en onedel voorbeeld volgen door de koningin van Cornwallis gegeven. Nooit mag over haar en haren geliefde worden gesproken zooals over Tristan en Iseut gesproken wordt. Niet op haar zal ooit een vrouw zich mogen beroepen om het leelijk en oneerlijk „partage” tusschen man en minnaar te rechtvaardigen. Van den eersten dag af dat de jongelieden, na lang zwijgen, er toe gekomen zijn elkaar hun liefde te belijden, moet Cligès het weten: nooit, zoolang zij de vrouw zal wezen van zijn oom, den keizer, zal hij een andere gunst van Fénice ontvangen dan, nu en dan, die van een vertrouwelijk gesprek.

Toch is daarmee het probleem niet opgelost. Want, hoe zal het jonge meisje haar lichaam rein bewaren voor den eenigen man dien ze liefheeft, en hoe zal ze, met Alis getrouwd zijnde, ooit de vrouw kunnen worden van Cligès? Ze heeft nog andere gemoedsbezwaren. Alsof zij met het handhaven der zedelijke wereldorde in haar omgeving belast ware, (natuurlijk treedt zij, aldus de zaken beschouwend, alleen op als de woordvoerster van den dichter) zou Fénice willen beletten dat keizer Alis zijn woord schond tegenover zijn neef, beletten dat, door de geboorte van een erfprins, aan Cligès de troon ontging waarop hij recht heeft.

Uit deze moeilijkheden wordt Fénice geholpen door haar voedster, haar vertrouwde, Thessala. Deze weet een uitweg. Zij zal een drank bereiden die den keizer op de bruiloft zal worden toegediend en die dezen zal beletten anders dan in den droom zijn jonge vrouw te bezitten. Het gevreesde huwelijk kan dus gerust gesloten worden, het zal slechts een schijnhuwelijk wezen.

Intusschen, deze oplossing kan slechts gelden voor een

tijd. Want de liefde die Cligès en Fénice aan elkaar bindt — onuitroeibaar als die van Tristan en Iseut — moet toch, bij beide, uitloopen op het volle bezit van het geliefde voorwerp. De jonge man stelt voor dat de keizerin zich zal laten schaken en met hem zal vluchten naar Bretanje, waar beide, aan het hof van koning Arthur, met geestdrift zullen worden ontvangen. Fénice weigert. Zulk een banale schaakpartij zou haar niet verheffen boven het peil der gewone vrouwen, en de laster zou nog altijd vrij spel hebben. Zelve bedenkt ze iets beters; ze zal veinzen ziek te zijn; Thessala zal haar een slaapdrank ingeven die haar in een toestand van schijndood brengen zal; men zal haar begraven, en de rouw die over de gestorven keizerin zal worden bedreven zal haar voor goed losmaken van die waardigheid en van haar betrekking tot den keizer. Herboren, als een vrouwelijke fenix, zal zij een nieuw leven kunnen beginnen en, zonder blaam of wroeging, den geliefde van haar hart kunnen toebehooren.

Cligès, die, gedeeltelijk althans, in het geheim van dit plan wordt ingewijd, wendt zich tot een getrouwen slaaf, Johannes, die een groot kunstenaar is, en overlegt met dezen dat hij een grafstede zal bouwen waaruit het gemakkelijk zal vallen de herleefde Fénice te bevrijden. Bovendien bezit deze slaaf, in een afgelegen oord buiten de stad, een geheimzinnige, voortreffelijk ingerichte woning, waarheen Cligès zijn geliefde zal kunnen voeren en waar zij de eerste maanden van hun gelukkig samenzijn zullen kunnen doorbrengen.

Het plan gelukt volkomen, — ofschoon drie geneesheeren van de Salernische hoogeschool, die juist in die dagen te Constantinopel verschijnen, meenend dat de dood van Fénice slechts geveinsd is, de arme vrouw aan allerlei folteringen onderwerpen ten einde het bedrog te ontmaskeren. Maar Fénice bevond zich wel degelijk in een toestand van lethargie en gevoelde de pijn der folteringen niet. Toch ware zij bijna geroosterd geworden — evenals de fenix moest zij de vuurproef doorstaan — zoo niet Thessala het reeds deerlijk gehavende lichaam bij tijds uit de handen dier onbarmhartige geneesheeren had gered. Haar goede zorg en haar heilzame kruiden genezen spoedig Fénice's wonden en welhaast ontbreekt er niets aan het geluk der jongelieden.

Toch, terwijl ze — evenals Tristan en Iseut — in den

tuin die de woning van Johannes omgeeft, onder een boom liggen te slapen, worden ze verrast en ontdekt door een der jagers van het hof, die op den ringmuur van den tuin was geklommen om zijn weggevlogen valk weer te vangen. Het bericht dier ontdekking bereikt den keizer, die nu zijn dienaren uitzendt om het ontdekte paar gevangen te nemen en het terug te brengen naar Constantinopel. Maar ze zijn reeds door Thessala gewaarschuwd en hebben zich gehaast te vluchten naar Bretanje, het rijk van koning Arthur. Daar worden ze hartelijk opgenomen en luisterrijk onthaald. Spoedig vernemen zij dat keizer Alis, in woede ontstoken over het gepleegd bedrog en de ondervonden smaad, is gestorven. Ze reizen nu samen naar Griekenland terug, waar Cligès, als de wettige koning, met geestdrift wordt binnengehaald, en laten zich, eerlijk en goed, door den echt verbinden. Zij blijven echter — voegt de dichter er nadrukkelijk bij — als man en vrouw elkaar liefhebben alsof ze nog minnaar en beminde waren.

Ziedaar het kort beloop van den roman dien Chrétien de Troyes, vrij haastig, ontwierp en dichtte als gewilde tegenhanger van den Tristan-roman van Thomas.

Niet alleen echter door den aard der intrige heeft hij aan zijn werk dit karakter van een Anti-Tristan willen geven. Hij heeft ook de zielkundige theorieën van zijn konkurrent door betere willen vervangen en in menig détail diens werk willen navolgen en korrigeeren tegelijk. Geen van de bijzonderheden die in het gedicht van Thomas aan het publiek behaagden mocht hij, natuurlijk, aan zijn lezers onthouden. Maar, terwijl hij zoo een reeks van pendanten levert op de voornaamste epizodes van den Tristan-roman, heeft hij zijn best gedaan om wat hem in deze mishaagde door iets beters te vervangen.

Zijn roman is dan ook geheel op dezelfde leest geschoeid als die van zijn voorganger. Evenals deze begint *Cligès* met een lange vóórgeschiedenis, waarvan de ouders van den held de hoofdpersonen zijn, waarin het verschijnen van den vader, Alexander, aan koning Arthur's hof, diens eerste heldendaden en zijn liefdesgeschiedenis met de blonde Soredamors verhaald worden. In die vóórgeschiedenis heeft Chrétien sommige bijzonderheden ter sprake gebracht die hem voor zijn doel belangrijk voorkwamen en waarvoor in

den eigenlijken roman van Cligès en Fénice geen plaats was. Zoo laat hij Alexander en Soredamors, in gezelschap van den koning en de koningin van Engeland, naar Klein-Bretanje varen, ten einde ook in zijn werk een zeereis te kunnen inlasschen en het ontstaan hunner liefde — evenals in den *Tristan* — met die zeereis te kunnen doen samenvallen. Zelfs voor de woordspeling *amare, amarum, mare* heeft hij, op een vrij onhandige manier, hier een plaatsje weten te vinden. [1])

Maar nu het kader hetzelfde was, kon hij juist te sterker doen uitkomen wáárin zijne opvatting van het ontstaan der liefde van die der Tristan-dichters verschilde. In twee lange monologen, een van Alexander, een van Soredamors, wordt het wezen van dit gevoel door den dichter beschreven en ontleed; tegenover het aangrijpend symbool van den minnedrank plaatst hij zijn breed uitgewerkte metafer van den pijl, die oog en hart doorboort zonder het oog te kwetsen, gelijk de zonnestraal door het vensterglas dringt zonder het glas te breken. [2])

In een latere epizode heeft Chrétien nog eens, uitdrukkelijk, een psychologische theorie van zijn konkurrent willen bestrijden. Men herinnert zich dat, in het gedicht van Thomas, wanneer Tristan zich afvraagt of de koningin, van wie het lot hem heeft gescheiden, hem nog liefheeft, — hij het antwoord op die vraag zoekt in de aandoening van zijn eigen hart, uitgaande van de onderstelling dat, langs den weg der telepathie, zijn eigen hart kon weten wat er omgaat in het hart zijner geliefde. Chrétien maakt die fijne gevoelsontleding tot een karikatuur door er uit af te leiden dat, volgens zulk een voorstelling, twee harten in één lichaam moeten kunnen huizen! Tegenover die opvatting plaatst hij de zijne, dat elk hart slechts

---

[1]) Chrétien legt die woordspeling aan de koningin van Engeland in den mond, wanneer deze, Soredamors zoo bleek ziende, naar de oorzaak van die bleekheid vorscht. Maar beteekenis voor de geschiedenis zelve, zooals bij Thomas, heeft die woordspeling hier volstrekt niet. Ze is niets dan een gewilde, vrij wel mislukte, navolging.

[2]) Zóózeer is bij hem de ontwikkeling zijner theorie hoofdzaak dat hij, midden in den monoloog van Alexander, vergeet dat deze aan het woord is en zijn zinbouw zoo verandert dat hij zelf, de dichter, het woord tot zijn lezers gaat richten.

aan één lichaam kan toebehooren, maar dat twee harten één kunnen zijn in wil en begeerte.

Van de overige pendanten van den *Cligès*-roman noem ik een enkele: de woning van Johannes, waarin Cligès en Fénice een schuilplaats vinden, is geheel en al ingericht naar het model van de „fossure a la gent amant" en van de „salle des images" uit den *Tristan* van Thomas. En de tuin, met zijn lommerrijken boom, welks gebladerte geen enkele zonnestraal doorlaat, is een verbeterde navolging van het lommer waaronder Tristan en Iseut hadden gerust.... en waardoor één zonnestraal was heengedrongen.

Had Thomas de bekende vertelling van het blonde vrouwenhaar, dat twee zwaluwen in Marke's kamer hadden laten vallen, als onwaarschijnlijk en onredelijk, uit zijn roman weggelaten, Chrétien neemt haar op in den zijne, maar zóó gewijzigd dat het aanstootelijke er uit verdwijnt en het poëtische — naar hij althans meent — behouden blijft. Wanneer, in het eerste gedeelte van den roman, Soredamors een zijden hemd met gouddraad bestikt, dan vlecht zij kunstig een van haar blonde haren door het gouddraad heen; en als dit hemd door de koningin den jongen ridder Alexander vereerd wordt, zal deze het haar, aan zijn schooner glans, van het goud onderkennen en zijn liefde sterker voelen ontvlammen door dit verrassend geschenk.

Zoo levert de Cligès-roman van Chrétien de Troyes een merkwaardige en kostbare bijdrage tot onze kennis van het letterkundig leven dier dagen. Hij doet ons een blik slaan in de beweging die door het verschijnen van een nieuwen Tristan-roman ontstaan was in de literaire Fransche kringen van de tweede helft der twaalfde eeuw. Blijkbaar was de tragische geschiedenis der minnenden van Cornwallis in die dagen een zeer gewilde en populaire stof. Maar, terwijl velen — de hoorders en de lezers van Béroul en van Eilhart's bron — de verhalen dier geschiedenis nagenoeg in hun ouden vorm konden genieten en zich in haar aangrijpende poëzie vrijelijk konden verlustigen; terwijl anderen — de bewonderaars van Thomas' werk — alleen nog smaak in die vertelling konden vinden wanneer de stof rationalistisch was omgewerkt en in overeenstemming gebracht met de meer verfijnde ideeën en gewoonten van hun wereld,

ontmoette zij in sommige kringen een vrij scherpe kritiek, werd er het voorwerp van breedvoerige diskussies en gaf er aanleiding tot letterkundige en zedekundige protesten, die een konkurreerend dichter bereid was in artistieken vorm te kleeden en voor te dragen.

IV.

Uit het hierboven geschrevene is genoeg gebleken dat de ons bekende dichters van middeleeuwsche Tristan-romans de stof hunner werken niet zelve hebben bedacht, maar aan oudere bronnen, hetzij dan geschrevene of mondeling meegedeelde verhalen, haar hebben ontleend. En zoo plaatst een karakteristiek van die romans ons, vanzelf, ten slotte voor de vraag, of er van die bronnen met eenige zekerheid, althans met groote waarschijnlijkheid, iets kan worden geweten. Anders gezegd: heeft er iets als een „Tristan-sage" bestaan en wat valt er meê te deelen omtrent haar oorsprong en haar geschiedenis?

Ik mag die vraag hier niet geheel onbeantwoord laten, al kan er, natuurlijk, geen sprake van zijn haar uitvoerig te behandelen en den lezer bezig te houden met de onderzoekingen over dit onderwerp van geleerden als Golther, Röttiger, Zimmer, Suchier, in Duitschland, van Gaston Paris en eenige zijner leerlingen, in Frankrijk. [1])

Langen tijd scheen het meest aannemelijk de hypothese van Gaston Paris: dat de oorsprong der liefdesgeschiedenis van Tristan en Iseut, met name ook van den noodlottigen minnedrank, moest gezocht worden in de overoude Keltische poëzie; dat zich langzamerhand om die kern allerlei epizodische verhalen hebben gegroepeerd, dat deze verhalen, het allereerst door Gallische en Bretonsche harpspelers in muzikalen vorm voorgedragen, door Engelsche en Fransche vertellers zijn overgenomen en verbreid, totdat eenige dichters beproefd hebben samenhang te brengen tusschen die verspreide stukken en de voornaamste er van tot een Tristan-roman te vereenigen.

[1]) Wat deze laatste groep van onderzoekingen betreft, mag ik verwijzen, behalve naar het bekende artikel van Gaston Paris in de *Revue de Paris* van 1894, later opgenomen in den bundel *Poèmes et Légendes du moyen âge*, naar de reeks artikelen van Paris zelf, van Sudre, Bédier, Morf, Lutoslawski, Sœderhjelm, Muret, in de deelen XV en XVI der *Romania*.

Intusschen is die voorstelling van vele zijden bestreden geworden, en Gaston Paris zelf scheen, aan het eind van zijn leven, geneigd haar op te geven, of althans, aanmerkelijk te wijzigen. Vooral dat samenvoegen, in betrekkelijk later tijd, van oudere losse verhalen, scheen niet langer aannemelijk. Ook was het meer dan twijfelachtig of er in de oude Keltische poëzie wel plaats was voor het symbool van den minnedrank. Door specialiteiten, als d'Arbois de Jubainville, werd dit nadrukkelijk ontkend.

Tegenover deze beschouwing plaats ik, als de allerjongste der voorgedragen theorieën, die welke Joseph Bédier, met groote scherpzinnigheid en wetenschappelijk vernuft, heeft ontwikkeld in de inleiding tot zijn uitgave van den *Tristan* van Thomas. Met de enkele mededeeling dezer belangrijke denkbeelden mag ik voorloopig volstaan. Meer dan zulk een mededeeling zou in het kader van dit artikel niet passen [1]).

Als uitgemaakt mag gelden [2]) dat de naam Tristan terugwijst op een Pictischen vorm Drostán, en dat Drest, of Drostán, de zoon van Talorc, die in Lothian regeerde, bij de oude Pikten de held is geweest van een sage waarin zijn roemruchtige krijgsdaden werden verheerlijkt. Het is geheel onzeker of toen reeds een liefdesgeschiedenis met dien naam was verbonden.

Deze Piktische held is later overgenomen — zijn naam kreeg daarbij den klank Drystan — door de Keltische bevolking van zuidelijk Engeland, en door deze is hij in betrekking gebracht tot koning Marc van Cornwallis, die waarschijnlijk een historisch persoon is geweest. De vrouw van Marc — van wie het niet zeker is of zij toen reeds

---

[1]) Die *Inleiding* op het gedicht van Thomas, die, met het Glossarium, het tweede deel der uitgave omvat, is nog niet in druk verschenen. Maar Prof. Bédier stelde, vriendschappelijk, de schoone bladen van het tweede deel, voor zoover die reeds zijn afgedrukt, ter mijner beschikking en gaf mij daarbij de vergunning er gebruik van te maken voor dit artikel. Het is dus een „primeur", een analyse dier *Inleiding* „avant la lettre" die ik in de gelegenheid ben aan de Gids-lezers aan te bieden. Hierboven heb ik naar dat tweede deel verwezen alsof het reeds was uitgegeven.

[2]) Sints de ontdekking van *Drest*, of *Drostán*, en van *Talorc* als Piktische koningsnamen, door prof. Zimmer, in 1893, en sints de studies van Ferd. Lot over de oude namen der streken waarin Schotland vroeger verdeeld was, waaronder *Loonia* (*Lothian*) = *Loonnois*, en *Moravia* (*Murray*) = *Morois* voorkomen.

Essylt heette [1]) — was de geliefde van Drystan. Uit dit tweede stadium der sage stamt een verhaal waarin Drystan den varkenshoeder van Marc met een boodschap uitzendt naar de koningin en zelf, in zijn plaats, waarschijnlijk in een vermomming, de varkens gaat hoeden; hij doet dit met zooveel vaardigheid dat niemand er in slaagt, door list, of door geweld, of door roof, hem een zijner zeugen te ontvreemden.

Van de Keltische inwoners van Wales en van Cornwallis is de sage nu verder overgegaan naar de Franschen.... Langs welken weg? Het eenige middel om dien weg op te sporen is de studie der namen — persoonsnamen en geografische namen — die in de Tristan-verhalen voorkomen. Onder die namen zijn, behalve enkele zuiver Keltische, die in het Keltische gedeelte van Engeland thuis behooren, ook Bretonsche, uit Fransch Bretanje (Armorika) afkomstig, en eveneens zuiver Fransche. En nu is het merkwaardig dat, van die der beide laatste soorten, sommige zoo nauw bij elkaar behooren dat ze niet van elkaar te scheiden zijn: de naam van Tristan's vader, *Rivalen*, is een Bretonsche naam, die van zijn moeder, *Blanchefleur*, een Fransche; een der drie verraders die optreden als Tristan's belagers heet *Denoalen*, een Bretonsche naam, de ander *Guenelon*, een Fransche. Hieruit leidt Bédier af dat de man die deze namen in de sage heeft ingevoerd iemand moet geweest zijn die beide talen sprak. En zulk een „bilingue" was destijds nergens anders te vinden dan onder de geromanizeerde Bretons, onder de harp- en *rote*-bespelers die in het tweetalig gedeelte van Armorika woonden. Op grond van deze, en van nog andere feiten die ik hier voorbijga, komt Bédier nu tot de volgende hypotheze.

Toen, in het laatst der elfde eeuw, Willem de Veroveraar naar Engeland overstak en daar de Normandische beschaving overbracht, bevonden zich in zijn leger, naast de Normandische edelen, niet alleen Armorikaansche ridders en vrijbuiters, maar ook Bretonsche jongleurs, die hun patroons waren gevolgd, en die voortaan in de Anglo-Normandische en de Engelsche kasteelen het bedrijf zouden voortzetten dat zij en hun voorgangers, reeds sints geruimen tijd, op het vasteland,

[1]) Het is, namelijk, mogelijk dat *Essylt* de Gallische transkripcie en niet de oorspronkelijke vorm is van het Fransche *Iselt* (Zie boven blz. 477, noot.

in de kasteelen van Bretanje en van Normandië, met sukses hadden uitgeoefend. Aan de overzijde van het Kanaal vonden zij, naast de Angelsaksen, ook een Keltische bevolking, stamgenooten dus, van wie zij sints lang gescheiden waren [1]), maar in wier midden zij nu sagen hoorden vertellen wier verwantschap met hun eigen sagen hen trof. Zij mengden de vertellingen die langs dezen weg tot hen kwamen dooreen met die welke zij uit hun vaderland hadden meêgebracht, en zoo ontstond, uit de fuzie van Armorikaansche en Gallische sagen, „la matière de Bretagne". [2])

Tot de sagen die door deze naar Engeland overgestoken Bretons werden opgevangen en door hen aan de Anglo-Normandiërs en de Franschen werden overgebracht, [3]), behoorde ook de sage van Tristan. „Zonder de verovering van Engeland door de Normandiërs, zegt Bédier, zouden wij misschien een verzameling Arthur-legenden bezitten die de Armorikaansche jongleurs van het vasteland rechtstreeks aan hun buren, de Normandiërs, hebben medegedeeld. Maar zonder die gebeurtenis, zonder de aanraking waarin de Armorikaansche jongleurs met hun Gallische stamgenooten zijn gekomen, zouden wij, ongetwijfeld, de Tristan-sage nooit hebben bezeten."

Doch in welken vorm is nu die Tristan-sage uit haar Gallisch stadium overgegaan in het Fransche? Welke elementen waren toen reeds in haar opgenomen? Welke zijn er door de Fransche romanschrijvers aan toegevoegd?

Met groote omzichtigheid, zeer skeptisch gestemd, zooals het van den schrijver van het bekende boek over de *Fabliaux* was te verwachten, leidt Bédier het onderzoek omtrent dit

---

[1]) Men weet dat de Bretonsche bevolking van Armorika afstamt van de Kelten die, in de zesde eeuw, door de Angelsaksen in het nauw gedreven, daarheen uit Engeland gevlucht waren.

[2]) Bédier's hypothese wijzigt, zooals men ziet, zeer merkelijk, en op zeer aannemelijke wijze, de bekende, veel bestreden voorstelling van Gaston Paris omtrent de Anglo-Normandische gedichten, door wier bemiddeling de Keltische sagen de Fransche Arthur-dichters zouden hebben bereikt.

[3]) Gewoonlijk in den vorm van „lais", zangstukken, voorafgegaan door een den inhoud rezumeerende Inleiding. De *Roman de Renart* bevat een aardige karikatuur van zulk een Bretonschen jongleur, die, als hij den inhoud van zijn muzikale voordracht aan zijn toehoorders mededeelde, het Fransch en het Engelsch meer of min radbraakte.

belangrijk vraagstuk. Zijn enquête bestaat vooral in een kritische waardeering der denkbeelden door Gaston Paris daaromtrent voorgedragen. Veel van hetgeen bij zijn leermeester voor mythisch of Keltisch heeft gegolden wordt door Bédier als zoodanig niet erkend; met name geldt dit van de rol die de zee in het drama speelt en die de betreurde geleerde, in zijn artikel der *Revue de Paris,* zoo poëtisch heeft beschreven. „Gaston Paris, zegt Bédier, toont zich hier meer dichter dan al de oude Tristan-dichters te zamen. Bij hen is de zee volstrekt niet een hartstochtelijk medespeler in het drama, maar eenvoudig een noodzakelijke of een gemakkelijke weg om van het eene land naar het andere te reizen". Paris had het ontbreken, in de Tristan-verhalen, van het paard als strijdros, van de lans als wapen, aangezien voor trekken van hoogen ouderdom en van Keltische afkomst. Bédier toont aan dat in alle geregelde gevechten de strijders — ook Tristan zelf, bijvoorbeeld in zijn kamp met den draak, [1]) — te paard zitten en de lans gebruiken; boog en pijlen zijn Tristan's hoofdwapen alleen gedurende zijn leven als jager en als balling in het wilde woud van Morois.

Bovendien, — al wat sober, ruw, oud is in de Tristan-verhalen behoeft daarom nog niet Keltisch te zijn. Het kan zuiver Fransch wezen, als men bij dit woord maar niet uitsluitend denkt aan de hoofsche manieren van de dichters uit de tweede helft der twaalfde eeuw. De oudste Tristan-gedichten kunnen zeer goed thuis behooren in den tijd der oudste chansons de geste. Het kader van deze laatste is niet minder primitief, de daarin beschreven zeden zijn niet minder ruw dan die welke in sommige epizoden der Tristan-verhalen ons treffen. [2])

Toch blijven ook bij Bédier eenige trekken over, die hij voor elementen houdt van het Keltische stadium der sage, niet enkel omdat ze ruwe hartstochten en een ruwe omgeving

---

[1]) In den proza-roman bevecht hij den draak te voet. Doch de eigenaardige manier waarop, in dien roman, de epizode is ingelascht, bracht mee dat Tristan, alvorens dien strijd te beginnen, zijn paard moest verbergen. Men zie Bédier's *Thomas,* II, 225.

[2]) „Entre la *Chanson de Roland* et le roman *d'Erec,* si *Tristan* n'existait pas, il faudrait l'inventer." Bédier, t. a. p. blz. 153.

onderstellen, maar vooral omdat ze onmogelijk zijn thuis te brengen in een middeleeuwsch Fransch kasteel, of omdat men zich moeielijk kan voorstellen dat een Fransch dichter ze zou hebben bedacht. [1])

Ze vormen samen „un romancere d'amour cynique, triste parfois, où l'on voit simplement une amante rusée, un amant redoutable par sa vigueur et par sa maîtrise en tous les arts primitifs, duper un mari jaloux et puissant."

Maar is dit, vraagt Bédier, wat wij de Tristan-legende noemen? Waar is hier het verhaal van de gelieven die te zamen een minnedrank hebben gedronken welks macht hen aan elkaar vastkluistert, die, in spijt van hun hart, het noodlot van die liefde ondergaan? Kan men aannemen, gaat hij voort, dat de Kelten, de vinders van die „fabliaux sanglants", ook zouden bedacht hebben wat het eigenlijk wezen der legende uitmaakt, „le conflit douloureux de l'amour et de la loi"? En dan geeft hij van die „conception centrale" der legende deze omschrijving: „een heldenpaar voor altijd door de liefde saam verbonden, maar sterk gevoelend den druk der maatschappelijke wet die de vrouw onderwerpt aan haar echtgenoot, den vazal aan zijn heer, „et subissant cette loi en telle guise que chacune de leurs voluptés se mêle d'horreur."

Deze zielstoestand, betoogt Bédier verder, en dus ook „l'épopée de l'adultère" die daarvan uitgaat, onderstelt een volk en een zedewet voor welke de band van het huwelijk onverbreekbaar en geweldig is. „Alleen diegenen kunnen een geheel gedicht grondvesten op de idee dat de maatschap-

---

[1]) Ziehier de volledige lijst der door B. als Keltisch erkende elementen: Tristan verstaat, evenals Siegfried, de kunst de zang van alle vogels na te bootsen. Hij schiet met een betooverde boog, „l'arc qui ne faut." Hij heeft niet, als andere ridders, een geliefkoosd paard, maar een geliefkoosden hond, die waarschijnlijk ook betooverd was. Koning Marc verbergt onder zijn kapsel de ooren van een paard. Misschien behoort hierbij ook het verhaal dat het kasteel Tintagel betooverd is en tweemaal in het jaar verdwijnt. Verder nog de volgende episoden: de beek waarin Tristan de spaantjes werpt stroomt door het vrouwenvertrek heen (zie boven, blz. 491); die voorstelling onderstelt niet een kasteel, maar een ruime hut met een vloer van aarde; het tooneel van de zeisen die Marc, om Tristan te betrappen, in zijn slaapkamer heeft opgesteld en waaraan de talrijke gasten zich kwetsen die hij alle in datzelfde vertrek laat overnachten; eindelijk, het tooneel waarin Tristan optreedt als varkenshoeder (zie boven, blz. 509).

pelijke wet vijandig staat tegenover de liefde, die een maatschappelijke wet kennen sterk imperatief, streng en hard."

De Kelten, nu, kenden noch zulke zeden, noch zulk een wet. De meest opvallende trek van het Keltische leven is de broosheid van den huwelijksband; van een godsdienstige wijding van het huwelijk is bij hen geen sprake; de echtbreuk wordt zeer licht gestraft, echtscheiding zeer gemakkelijk verkregen. [1])

Het wezen der Tristan-legende, evenwel, onderstelt iets geheel anders. Nooit denkt Iseut er aan koning Marc te verlaten, noch Tristan haar te rooven. Beide ondergaan hun gemeenschappelijke ballingschap in het bosch van Morois. Maar zoodra Tristan grond heeft om te meenen dat de gramschap van den koning is geweken, vat hij het voornemen op hem Iseut terug te brengen. Tristan loochent niet de maatschappelijke wetten, noch die van het huwelijk, noch die der bloedverwantschap, noch die van de eer die den vazal bindt aan zijn meester. Hij schendt die wetten, maar dat hij ze schendt is zijn lijden. De grondgedachte der legende is niet dat de maatschappelijke wet slecht zou zijn, maar deze, dat de liefde haar eigen rechten heeft, die niet naar de andere kunnen gemeten worden, dat zij tusschen de wet en de natuur een konflikt in het leven roept waarin uitspraak moet gedaan worden door God zelf.

Wanneer Bédier, na die eerste stelling, nu ook nog een tweede heeft ontwikkeld, deze namelijk: die legende van Tristan en Iseut onderstelt een voortdurend en veelsoortig konflikt tusschen de liefde en de wet; zij bestaat dus pas wanneer zij een biografischen vorm heeft aangenomen, wanneer zij het gansche leven der minnenden omvat en eindigt met het verhaal van hun dood, — dan komt hij tot déze vraag: wat ligt er ten grondslag aan de poëtische tradicie der ons bekende Fransche Tristan-verhalen? losse, onsamenhangende, epizodische vertellingen? — of één enkel afgerond gedicht?

---

[1]) Deze verzekeringen zijn gegrond op een verzameling wetten van Wales, bekend onder den naam van *Wetten van Howel den Goede*, en die gegolden hebben in de negende en tiende eeuw. Bédier deelt, voor zoover ze het huwelijk betreffen, den tekst dier wetten mede, t. a. p. blz. 163.

Natuurlijk eischt de ontwikkeling zijner ideeën dat zijn antwoord luiden zal: het laatste. [1])

Maar die meening zal een hypothese moeten blijven... tenzij de kritiek er in slagen moge een aannemelijk beeld van zulk een oorspronkelijk Fransch gedicht, van dien „archetypus" der middeleeuwsche Tristanromans te ontwerpen.

Dit werk der kritiek heeft Bédier zelf ondernomen. Een strenge filologische methode heeft hem daarbij geleid. Maar ook zijn artistieke kijk op de samenstelling van middeleeuwsche gedichten.

Wanneer hij al de epizodes der Tristangeschiedenis waarvan — op grond eener methodische vergelijking der bestaande gedichten [2]) — mag worden aangenomen dat de gemeenschappelijke bron dier gedichten ze heeft bezeten, nauwkeurig heeft vastgesteld en gerangschikt, dan verkrijgt de geleerde onderzoeker het beeld van een afgerond kunstwerk. De éénheid, de harmonische bouw van dit alleroudste Fransche gedicht openbaart zich op tweeërlei wijze: in de natuurlijke progressie der verschillende onderdeelen, en in het innig verband tusschen de toestanden en de karakters.

Die progressie is deze: het drama wordt voorbereid door de schildering der oorspronkelijke verhouding van Tristan tot Marc en tot Iseut; het noodlot, de minnedrank, schept het konflikt tusschen de liefde en de wet; in klimmende mate ontspringt uit dit konflikt het lijden der gelieven: eerst, de

---

1) Trouwens, ook andere geleerden, waaronder Golther en Gaston Paris, helden er in den laatsten tijd toe over om hun denkbeeld van een kompilacie van losse vertellingen te laten varen en de poëtische tradicie der Fransche Tristanromans te laten uitgaan van één enkel gedicht. Epizodisch blijft alleen de vorm waarin de stof door de Bretonsche jongleurs is behandeld en overgebracht.

2) De drie (of vier) redakcies door Bédier voor die vergelijking gebezigd, en waarvan hij vooraf heeft bewezen dat ze onafhankelijk zijn van elkaar, zijn deze: 1. de gemeenschappelijke bron van Béroul en Eilhart van Oberg; 2. het gedicht van Thomas; 3. de oudste stukken van den proza-roman; (4. de *Folie Tristan* van het Berner handschrift). Alleen wat in al deze gedichten, of in de meerderheid (twee tegen één), gevonden wordt, kan geacht worden afkomstig te zijn uit het gemeenschappelijk origineel. Natuurlijk mag, en moet men zelfs, aannemen dat de bestaande romans door intermediaire, verloren, bronnen van den archetypus zijn gescheiden; het aantal en de aard van deze laatste is niet te bepalen.

wroeging, dan, het schaamtegevoel, vervolgens, de ballingschap, verder, de scheiding, eindelijk, de onderlinge ijverzucht en het onderlinge wantrouwen. Is al die ellende doorleefd, dan blijft nog maar één beproeving, of één toevlucht, over, de dood.

Wat het verband betreft tusschen de verschillende gegevens van het verhaal en de karakters der personen, verdient bovenal deze opmerking de aandacht: zoo dikwijls een trek die ook elders in het folk-lore wordt teruggevonden (het gouden haar, het gevecht met den draak, Brangien's rol in den huwelijksnacht) in het gedicht blijkt te zijn opgenomen, is die trek zoo gewijzigd en aangebracht dat hij geheel past bij het karakter der personen: Marc's eerlijke genegenheid voor Tristan, Tristan's onbaatzuchtige gehechtheid aan zijn oom, Brangien's onbepaalde toewijding aan hare meesteres.

Ik mag den scherpzinnigen en diepzinnigen schrijver dezer uitnemende „Inleiding" op de uitgave van Thomas' gedicht niet verder volgen in de breede, door-en-door konsciencieuse, uitvoering van zijn taak. Wanneer het boekdeel zal verschenen zijn, zullen niet enkel de vakgenooten, maar allen die in de middeleeuwsche behandeling der Tristan-sage belangstellen zich kunnen verlustigen in de lezing der boeiende bladzijden waarin de auteur zijn denkbeeld toelicht en rechtvaardigt [1].

Zoo ligt dan, volgens Bédier's wetenschappelijke demonstracie, aan al de middeleeuwsche Tristan-verhalen één enkel gedicht ten grondslag, door een onbekend, maar geniaal dichter vervaardigd. Vermoedelijk was die schrijver een Anglo-Normandiër en schreef hij in Engeland. In het begin der twaalfde eeuw, misschien wel reeds in 1120, moet hij zijn werk hebben vervaardigd. Dit werk is „un des quelques beaux livres de l'humanité".

Is Richard Wagner dan misschien niet de eerste geweest die de volle diepte der Tristan-sage heeft gepeild en, met genialen greep, die stof heeft bewerkt tot een harmonische

---

[1]) Ik bedoel vooral het Ve hoofdstuk, blz. 168—187. Maar ook het lange VIIe hoofdstuk (blz. 194—306), waarin, stuk voor stuk, de archetypus wordt opgebouwd, verdient nog door anderen dan „moderne filologen" te worden doorgewerkt.

kreacie? Gaston Paris, die den oorsprong dezer poëzie zocht bij de Keltische zangers, vond het treffend en passend dat de sage, in muziek geboren, in muziek haar hoogste expressie had gevonden. Zoo Bédier's beschouwing de ware is, dan bestaat er tusschen het Tristan-epos der middeleeuwen en het Tristan-drama der moderne tijden een nog dieper gaande harmonie, dan verbindt een innige band van artistieke en geestelijke verwantschap den jongsten Tristan-dichter onder de Duitschers met den oudsten onder de Franschen. Want ook deze groote onbekende is aangegrepen geworden door de gedachte dat de machtige, de onweerstaanbare Liefde, wanneer zij in het hart der menschen de hoogste vreugde uitstort, er tegelijk de bron doet ontspringen van het diepste lijden, dat wie, in de bestaande menschenwereld, door de Liefde als haar gunsteling wordt uitverkoren, ook aan den Dood zich heeft te wijden. En ook bij hem is de emocie dier gedachte geworden tot kunst.

A. G. van Hamel.

DRAMATISCH OVERZICHT.

De Tooneelschool.

Voor de zooveelste maal is men weer eens gaan denken en spreken en voorstellen doen over eene reorganisatie van onze tooneelschool, die, zooals het heet in het laatste rapport van de laatste benoemde Commissie, „te oordeelen naar de resultaten, niet steeds heeft beantwoord aan de verwachtingen."

De verwachtingen van wie? De verwachtingen van wat? — zou ik willen vragen.

Ik vermoed dat de klachten over de „magere" resultaten afkomstig zijn van sanguinische temperamenten, die niet enkel eieren voor hun geld eischen, maar bovendien verlangen dat uit elk ei, en nog wel zoo spoedig mogelijk, zich een of ander exemplaar van edel ras ontwikkele.

Is een tooneelschool bestemd om tooneelkunstenaars en tooneelkunstenaressen te kweeken, die aan elken schouwburg, waaraan zij verbonden worden, terstond, zoo niet den allereersten rang, dan toch een plaats van beteekenis innemen?

Zeer zeker niet. En indien al, gelijk het bij de stichting van een fonkelnieuwe instelling meer voorkomt, in 1874 de verwachting van de oprichters iets te hoog gestemd geweest moge zijn, reeds toen drukte die verwachting zich toch niet anders uit dan in deze woorden: „... de kweekeling, die aanleg en ijver bezit, moet, zoo al niet als een volleerd kunstenaar, dan toch als een bruikbaar en ontwikkeld tooneelspeler de school verlaten, in staat om aan iederen schouwburg van eenige beteekenis met eere zijn

emplooi te vervullen en tot de samenstelling van een behoorlijk *ensemble* mede te werken." [1])

Drie jaar later had de secretaris van het Nederlandsch Tooneelverbond, tevens hoofdredacteur van het orgaan der Vereeniging, de tooneelschool te verdedigen tegen de bedenkingen van niemand minder dan Multatuli. In een brief, die in zijn geheel te vinden is in de Brieven van Multatuli uit de jaren 1870 tot 1875 en in uittreksel in den 5den jaargang van *Het Nederlandsch Tooneel*, had de schrijver der *Ideeën* zich tegen de tooneelschool verklaard.

„Zeker", zoo schreef hij, „om tot de vereischte „beschaving" te geraken, is opleiding noodig, doch niet: opleiding voor 't tooneel maar algemeene Bildung.... Het uitsluitend opleiden van kinderen tot tooneelspelers zou ons ambachtslui leveren, geen artisten. De aanstaande tooneelspeler moet — gelijk ieder ander die eenmaal aanspraak maken zal op beschaving — de helden leeren kennen uit de geschiedenis, niet uit treurspelen. Hij moet 't leven leeren kennen uit 't leven zelf, niet uit comédies, blij- of kluchtspelen... 't Zelf opvangen van indruk moet vorafgaan... Een akteur moet niet iemand naspelen (ook al was 't 'n fenix), hij moet zelf creëeren. Daartoe is juist andere voorbereiding noodig dan die welke uit vers-opzeggen, standen-aannemen, enz. te verkrijgen is... Al deze beschouwingen leiden tot afkeuring van de tooneelschool.

„Zoo'n school zou nuttig zijn als afzonderlijke faculteit aan 'n akademie. Ja maar... na zeer grondige propaedeutische studiën, misschien zelfs na 'n paar jaar vakstudie, al lag dat ook nog zoo ver van 't tooneel!... 't Ware desideratum zou wezen, dat de tooneelschool bezocht werd door jongelui die 't eerst in algemeene ontwikkeling en vervolgens in een bepaald vak redelijk ver gebracht hadden... Met zoodanige inleiding is later de tooneel-routine 'n geringe ambachtelijke bijzaak..."

In zijne aanteekening naar aanleiding van dit schrijven, te vinden in dezelfde aflevering van *Het Nederlandsch Tooneel* waarin het uittreksel uit Multatuli's brief voorkomt, merkt de hoofdredacteur op, dat Multatuli, zeggende dat het africhten van kinderen tot acteurs verkeerd is, en dat algemeene beschaving vooraf moet

---

[1]) Een Nederlandsche Tooneelschool. *Het Nederlandsch Tooneel*, Orgaan van het Nederlandsch Tooneelverbond, 1e jaargang.

gaan, niet zoover afstaat van de oprichters der tooneelschool als hij wellicht meent. Het leerplan der school toont aan, dat de leerling er niet uitsluitend vakonderwijs ontvangt, — wat niet wegneemt, dat hij opgeleid wordt met het oog op zijn toekomstige bestemming. „Behalve een zeker quantum van algemeene kennis, de grondslag van alle beschaving" — zoo leest men verder in dit stukje — „heeft de aankomende tooneelspeler van gewonen aanleg nog een andere voorbereiding noodig. De mimische en plastische oefeningen, de oefeningen in lezen en voordragen zijn voor hem wat de gamma's en vingeroefeningen zijn voor den aankomenden pianist. Hij kan er niet buiten. Geen beschaving, noch in den zin van wijsgeerige ontwikkeling, noch in dien van vernis (*bon ton*) kan hier dienst doen. De volmaaktste saletjonker, wiens *entrée de chambre* in een salon in losheid en sierlijkheid haar wederga zoekt, zal zonder oefening niet in staat zijn op het tooneel een brief binnen te brengen.. . (Zijn) linksheid spruit voort, niet uit gebrek aan beschaving, maar uit gemis aan practische oefening. Het handwerk, „de ambachtelijke bijzaak", waarvan Multatuli met zekere geringschatting spreekt, kan de kunstenaar nu eenmaal niet ontberen. Hij moet het machtig zijn, maar zóó machtig dat hij er wanneer hij optreedt als vertolker van het kunstwerk niet meer aan behoeft te denken."

Men ziet, waar het den oprichters van de tooneelschool in de eerste plaats om te doen was: niet om tooneelkunstenaars te kweeken, maar om den grondslag te leggen, waarop de tooneelspeler later zelf zou kunnen voortbouwen, voortbouwen door eigen studie zoowel als door oefening op het tooneel.

Zoo hebben ook de gezaghebbende tooneelkenners erover gedacht.

Heinrich Laube, die het weten kon — had hij niet sedert 1849 achtereenvolgens als directeur van den Hofschouwburg te Weenen, van den Stadsschouwburg te Leipzig en van den Stadsschouwburg te Weenen de meest uitgebreide ervaring opgedaan? — schreef, aan het eind van zijn loopbaan gekomen, in 1875 in de belangrijke aanteekeningen, die *Das Wiener Stadt-Theater* tot titel dragen:

„Es ist offenbar, das dem deutschen Theater zahlreiche Talente verloren gehn, weil sie keinen Unterricht, keine Fühlung, keine Pflege finden. Das dringt denn auch allmälig ins allgemeine Verständniss. Die Gründung einer Schauspielschule in Wien ist

eine heilsame Frucht dieser Erkenntniss. Nur täusche man sich darüber nicht, als ob mit der endlich zu Stande kommenden Errichtung solcher Elementarschulen Alles gethan sei. Es kann und soll eben nur eine Elementarschule sein, wo man das Lesen und Schreiben der Schauspielkunst, wo man die Anfangsgründe lernt, mehr nicht."

Ik zou willen dat zij die in hunne verwachtingen ten opzichte van de resultaten der tooneelschool teleurgesteld zijn, bedachten dat ook onze school niet anders zijn kan dan zulk een „Elementarschule", gelijk de ervaren Laube die wenschte, waar de aanstaande tooneelspeler niet anders leert dan het a b c van zijn vak, datgene wat hij noodig heeft te kennen en te kunnen alvorens de planken te betreden, die de wereld voorstellen.

Daartoe behoort in de eerste plaats de eigen taal. Leeren kennen moet hij den aard van die taal, de regelen van die taal, haar kracht, haar geluid, haar rythmus. Hij moet leeren voelen wat die taal vermag, haar leeren liefhebben, ervan genieten. En tegelijkertijd moet hij die taal leeren spreken, haar geluid zuiver, haar rythmus duidelijk en veerkrachtig. En dat heeft wat te beteekenen in een land, waar zoo slecht, zoo slordig en zoo slap gesproken wordt, waar spraakgebreken en stadsdialekten zoo welig tieren als in het onze.

Ik beweer niet dat onze tooneelschool hier reeds het hoogste bereikt heeft en dat alle leerlingen bij het verlaten der school de techniek van het zuiver, natuurlijk spreken geheel onder de knie hebben — enkelen zelfs streven het doel voorbij en spreken te mooi, te schoolsch, — maar ik wilde, dat zij, die niet tevreden zijn met de resultaten, zich ervan rekenschap konden geven hoe er voor veertig, vijftig jaar door het gros onzer tooneelspelers en tooneelspeelsters gesproken werd, hoe toen in het algemeen de toestand aan onze schouwburgen was.

Destijds, in 1866, heb ik in mijn eerste opstel over onze tooneeltoestanden, een opstel waarin ik, onder meer, het belang der oprichting van een tooneelschool bepleitte, over dien toestand het een en ander gezegd [1]). Uit de enkele bijzonderheden daarin

---

[1]) Tooneelstudiën en Schetsen, in *De Nederl. Spectator* van 22 en 29 September 1866.

door mij meegedeeld over de inrichting der toen bestaande tooneelgezelschappen, de contracten der tooneelspelers, den tijd die besteed werd aan het instudeeren van een stuk, het repertoire, de personen die met de regie belast waren, blijkt hoe in die dagen ons tooneel in een tijdperk van verval verkeerde.

De bijwoning van een Hollandsche tooneelvertooning was toen voor menschen van beschaving en smaak veelal een beproeving. Wel waren er ook destijds Hollandsche acteurs en actrices van temperament en grooten natuurlijken aanleg, een Peters in zijn goeden tijd, Mevrouw Kleine, Albregt, later de Haspelsen, Catharina Beersmans en Willem van Zuijlen, die men in hun beste rollen ging hooren; maar de onvoldoende bezetting der kleinere rollen, het taaltje dat men van de tweede- en derde-rangsspelers te hooren kreeg, hun onbeholpenheid en onbeschaafdheid, waren oorzaak dat er van een behoorlijk ensemble, een goed aaneensluitend en beschaafd samenspel geen sprake kon zijn.

Eerst toen op deze tekortkomingen herhaaldelijk de aandacht gevestigd werd, toen de kritiek in handen kwam van literair ontwikkelde mannen, als A. C. Loffelt, P. Haverkorn van Rijsewijk, F. C. de Brieder, toen de Vereeniging „Het Nederlandsch Tooneel", zij het ook met vallen en opstaan, zich voortbewegende in een betere richting, aan het samenspel haar krachten ging wijden en daarvoor gebruik maakte van de jonge aankomende tooneelspelers, die op de tooneelschool hun voorbereidende studiën voltooid hadden, eerst toen viel een langzaam voortschrijdende verbetering waar te nemen. Wie de voorstellingen geregeld volgde en telkens nog door heel wat tekortkomingen zijn goeden smaak gekwetst voelde, kon nog niet van harte juichen, maar wie, na jaren achtereen geen voet in een Hollandschen Schouwburg gezet te hebben, weer een voorstelling bijwoonde, werd getroffen door den onmiskenbaren vooruitgang.

Het Hollandsch tooneel, als geheel, staat op een veel hooger peil dan voor veertig, vijftig jaar en het is zaak het op dat peil te houden.

Daartoe strekt ook het onderwijs op de tooneelschool. Wat wij dus van die school hebben te verwachten is, dat zij er met ernst voor zorge, aan hare leerlingen die elementaire kennis en dat elementaire kunnen (spreken, voordragen, zich bewegen) bij te

brengen, waar zij op het groote tooneel niet buiten kunnen [1]).

Hebben zij die voorbereiding achter den rug, dan mogen onze leerlingen zich allereerst ernstig afvragen, of zij nog iets voelen van die geestdrift van vroeger, van dien innerlijken drang die hen naar het tooneel dreef, of zij begrijpen dat wat zij tot nu toe verrichtten slechts voorstudiën waren, dat de eigenlijke studie en de eigen studie thans eerst aanvangen.

„Waar blijven de knappe kinderen?" vroeg Multatuli.

Waar zijn ze gebleven de veelbelovenden, die, met eerste prijzen begiftigd, het Parijsche Conservatoire verlieten? Zeker, er waren er onder die, door buitengewoon talent uitblinkend, reeds aanstonds toonden wat zij later zouden zijn en die wat ze beloofden ook gehouden hebben. Maar naast dezen, hoe velen, die met eerste of tweede prijzen gingen strijken en van wie men later niets meer vernam of die na enkele jaren roemloos van het tooneel verdwenen. En is het, aan den anderen kant, niet merkwaardig dat Mlle. Bartet, de sociétaire van het Théâtre français, de even voortreffelijke *diseuse* als fijn intelligente tooneelspeelster, bij het verlaten van het Conservatoire het niet verder dan tot een tweede accessit heeft kunnen brengen? Indien zij en anderen gestegen zijn tot de hoogte waarop zij nu staan, dan is het omdat zij hebben begrepen, dat na de leerjaren in het Conservatoire doorgebracht, de eigenlijke studiejaren eerst recht waren aangebroken en omdat zij niet gerust hebben voor zij van goede leerlingen voortreffelijke kunstenaars waren geworden.

De bestuurder van het Théâtre français, Jules Claretie, die in een vroeger boek, *Brichanteau, comédien*, vertelde van de droomen en de teleurstellingen van een werkelijk overtuigd, gewetensvol

---

[1]) Een bespreking van de bijzonderheden der inrichting behoort niet hier maar in een speciaal tijdschrift als *Het Tooneel* thuis. Toch wensch ik er ter loops op te wijzen van hoeveel belang het is dat de school voeling blijve houden met het groote tooneel, en daarom de lessen in voordracht en spel blijven toevertrouwd aan in functie zijnde tooneelkunstenaars, al kunnen deze, tengevolge van de eischen van hun ambt, hun lessen niet steeds geregeld geven. Dat dit onderwijs door een leeraar èn een leerares wordt gegeven, acht ik met den heer Mendes da Costa (zie *Het Tooneel* van 24 Juni j.l.) noodzakelijk.

tooneelspeler [1]), heeft thans, negen jaar later, onder den titel *Brichanteau célèbre* [2]), de gesprekken oververteld, die hij met den oud-acteur zijner verbeelding, op diens zolderkamertje te midden van verlepte kransen en verbleekte portretten, gehouden heeft.

Onder de onderwerpen, daar besproken — eigenlijk zijn het hoofdzakelijk monologen van Brichanteau, die wij te lezen krijgen — komen ook voor de tooneeltoestanden van heden: de opleiding van de tooneelspelers en hunne aspiraties bij het betreden van de planken.

Brichanteau herinnert, dat het Conservatoire den aanstaanden tooneelspeler *le don* niet geven kan, maar hem leert, de gaven die hij bezit te gebruiken. Zoo goed als bij ons de tooneelschool pleegt men in Frankrijk het, geheel anders ingerichte, Conservatoire aan te vallen. „Ce pauvre Conservatoire", zegt Brichanteau, „l'a-t-on assez attaqué! Sans doute il n'enseigne pas le génie, mais il apprend l'orthographe et c'est quelque chose."

Wanneer hij, Brichanteau, voorzitter was van de jury, die jaarlijks aan het Conservatoire de prijzen uitdeelt, dan zou hij tot dat zenuwachtig volkje, dat daar, vol illusies en trappelend van ongeduld, op den uitslag staat te wachten, dit zeggen: „Mesdemoiselles et Messieurs, le président vous donne à tous des accessits. Quant aux prix, demandez-les à la vie. Prenez-les d'assaut! C'est l'avenir qui décerne les couronnes."

Want Brichanteau weet het maar al te wel: die heel- en half gelauwerden, die, gewapend met hun diploma, den roem en de fortuin maar voor het grijpen meenen te hebben, zullen het spoedig ondervinden, dat er veel strijds gestreden en veel leeds geleden moet zijn, eer er ook maar een kans is, een prijs te behalen in „cette loterie macabre: le Théâtre." En toch, wie zijn kunst werkelijk liefheeft, heeft ze lief zoowel „pour ses succès" als „pour ses déboires", en behoudt tot het laatste het geloof van zijn eerste jaren, zijn illusiën, — het eenige wat den mensch vergunt zijn leven uit te leven.

Zoo spreken de mannen van ervaring, van praktijk: een Heinrich Laube, een Jules Claretie. Naar hen verwijs ik de ongeduldigen,

[1]) Zie het Dramatisch overzicht in *De Gids* van October 1896.

[2]) Paris, Eugène Fasquelle. 1905.

de veeleischenden, die, van de tooneelschool verlangende wat zij niet geroepen is te geven, teleurgesteld zijn en om reorganisatie vragen.

Elke inrichting van kunstonderwijs heeft hare vette en hare magere jaren. Vooropstellende dat men leerlingen zonder aanleg weert of hun na een korten proeftijd de deur wijst, hangt het van het toeval af of gedurende een zeker aantal jaren een grooter of kleiner aantal jongelieden van meer of minder talent toegang tot de tooneelschool komt vragen. En waar nu de Commissie „belast met het voorbereiden van een reorganisatie der Tooneelschool" in haar rapport er prijs op stelt „te verklaren, dat zij bij aan de school gebrachte bezoeken in menig opzicht een gunstigen indruk heeft gekregen van de inrichting van het leerplan en van de hoedanigheid van het gegeven onderwijs", — wat kan men meer wenschen? — zou ik hun, die hier te beslissen hebben, den raad willen geven: Stel u met die verklaring tevreden, zorg er voor dat er aan de school naar dat goed ingerichte leerplan en onder die goede onderwijskrachten ernstig gewerkt wordt, en gij zult ten opzichte van het onder uw hoede gesteld pand uw plicht hebben vervuld.

Voor het oogenblik zij het wachtwoord:

Niet òverdoen — maar voorwaarts gaan.

J. N. van Hall.

MUZIKAAL OVERZICHT.

Opvoeringen in de theater-bouwvallen van Zuid-Frankrijk. — Een monument voor Lanner en Strauss.

Toen in de zestiende eeuw eenige Florentijnsche kunstenaars pogingen deden om door middel van de muziek aan het drama grooter uitdrukking te verleenen, verkeerden zij in den waan, door hun recitatief het Grieksche treurspel te hebben doen herleven en zoo te hebben bijgedragen tot een *renaissance* ook op dit gebied.

Of zulk een wedergeboorte ook in de bedoeling ligt van hen, die in Frankrijk reeds verscheidene jaren bezig zijn, de aldaar bestaande en uit den Romeinschen tijd afkomstige theaters en arena's des zomers voor dramatische voorstellingen in de open lucht te exploiteeren, zou ik niet kunnen zeggen, maar als men zoo leest, wat er over die ondernemingen geschreven is en nog wordt, dan zou men geneigd zijn, aan het bestaan van zulk een bedoeling te gelooven.

Een beroemde tooneelspeelster van onzen tijd moet eens gezegd hebben: „Wij zouden tot de Grieken moeten terugkeeren en in de open lucht spelen. Het drama gaat te gronde door het parket, de loges, de soireé-toiletten en de lieden, die in het theater komen om hun diner te verteren."

De voorstanders der herleving van het antieke theater stemmen dit volkomen toe. Juist — zeggen ze —, niets is meer waar, want de vorderingen, die het realisme maakt, doen ons alles haten wat onnatuurlijk en niet op zijn plaats is. En is niet het theater

in de open lucht de waarheid zelf? In onze schouwburgzalen is het decoratief van hout en doek en de verlichting geschiedt door middel van electrisch en ander kunstlicht. Men ademt slecht in die atmosfeer, waarin men nauw opeengedrongen zit en waar alles bedriegelijke schijn en *truc* is. Hier echter — in het onoverdekte theater — is alles ruim en heeft men frissche lucht; de natuur zorgt voor het décor, waarin de acteurs zich als in het werkelijke leven bewegen, een blauwe en onvergelijkelijk schoone hemel breidt zich boven onze hoofden uit, en de zon belast zich met de verlichting.

En om aan die beschrijving nog meer luister bij te zetten en het verhevene van zulk een schouwspel in de open lucht te doen uitkomen, wordt dan gewezen op een vertooning van den *Koning Œdipus* van Sophokles, zooals die o.a. te *Orange* plaats had, en wel op het tooneel aan het einde van dit drama, waar Œdipus de stad verlaat, waaruit hij door Kreon is verjaagd. In plaats dat de tooneelspeler, die den held van het drama voorstelt, tusschen de coulissen verdwijnt, zooals dit op de gewone theaters gebruikelijk is, daalt hij hier langzaam van de trappen af, loopt onder de bladeren van den natuurlijken granaatboom door, die aan eene zijde het décor begrenst, en verdwijnt in de ruïnen, terwijl onder het gaan zijn voet tegen de neergevallen steenen stoot. Dit is aangrijpend. Men verbeeldt zich het treurige van deze verbanning niet meer — men *ziet* het.

Ik wil gaarne aannemen, dat zulk een schouwspel het in een natuurlijk en ruim décor wint van de vertooning in onze overdekte theaters, waar zelfs op het grootste tooneel de ruimte toch nog betrekkelijk gering is. Op de andere redeneeringen is echter, naar mij dunkt, wel het een en ander af te dingen.

Zeker, een werkelijke zon is beter dan een gemaakte, en men moet het op prijs stellen, wanneer zij zich met de verlichting wil belasten. Doch dit gebeurt niet altijd; zelfs niet in zuidelijke streken. Daar is ook niet altijd een blauwe hemel, en het weder kan er even ruw zijn als in de noordelijke landen.

En wat nu de toilet-étalage betreft, die men beschouwt als een der oorzaken van verval van het drama, zoo is het waar, dat bij een inrichting der zitplaatsen als in het antieke theater dit verschijnsel verdwijnt, of althans lang niet zoo sterk op den voorgrond

kan treden als in een schouwburg met loges en balkons. Maar men vergete niet, dat wij bij den bouw van theaters de neiging zien toenemen om met het systeem van loges en balkons te breken en in plaats daarvan één rang te maken met amphitheatergewijze oploopende zitplaatsen.

Bayreuth is met dit type begonnen, bij den bouw van het „Prinz Regenten-theater" te München heeft men dit voorbeeld gevolgd, en nu onlangs las ik, dat men bij de oprichting van een „Schillertheater" in Charlottenburg van plan is, het zelfde stelsel toe te passen.

Nu is dit, het groote aantal schouwburgen in aanmerking genomen, wel nog slechts de „aanvang" eener toepassing, maar men ziet er toch uit, dat de bedoelde inrichting der toeschouwersruimte ook in moderne overdekte schouwburgen mogelijk is en dat men in dit opzicht niet aan een antiek theater in de open lucht gebonden is.

Over de opmerking omtrent personen, die het theater beschouwen als een aangenaam verblijf voor spijsvertering, zal ik niet uitweiden. Die zullen ook in het open lucht-theater niet ontbreken. Ik vermoed zelfs, dat zij aan *dit* theater de voorkeur geven.

Maar al wat hier is opgenoemd zijn dingen waarover men nog kan redekavelen. Anders is het gesteld met de eveneens uitgesproken meening, dat voorstellingen, zooals die in Orange en Béziers plaats hebben, de dramatische opvoeringen bij de Grieken in het leven terugroepen.

Een der voorstanders van het natuurtheater, een die niet meer tevreden is met de „Bretter, die die Welt bedeuten", vraagt aan zijne lezers: „Vindt gij niet, dat de theatervoorstellingen van Orange en Béziers een roemrijk verleden van het oude Griekenland opwekken?"

Ik zou daarop antwoorden: *neen.*

Afgescheiden van alle andere redenen, is reeds daarom hier geen vergelijking mogelijk, omdat het Helleensche volk in een geheel andere stemming bij dergelijke schouwspelen tegenwoordig was dan een modern publiek. (Met het oog op de woorden „roemrijk verleden" spreek ik hier natuurlijk van den *bloeitijd* van het Grieksche theater, die eng samenhing met den bloeitijd van den Griekschen staat, evenals met den ondergang van dien staat ook het verval der dramatische kunst gepaard ging.)

De dramatische kunst der Grieken had den *Godsdienst* tot oorsprong. Zij ontsproot uit de met dans (gebarenspel) verbonden reizangen, welke bij gelegenheid van de aan de Godheid gewijde feesten werden voorgedragen. In den loop der tijden ging die koorlyriek tot het dramatische over, en van lieverlede ontwikkelde zich daaruit het grootsche kunstwerk: *het Grieksche drama*, dat eerst alleen de Godheid tot onderwerp had, later ook het leven en lijden van een mensch.

Zulk een dramatische voorstelling nu was voor de Grieken meer dan een publieke vermakelijkheid; het was een godsdienstige plechtigheid, ofschoon zij die bijwoonden met de natuurlijke opgewektheid en levendigheid („Griechische Heiterkeit" zeggen de Duitschers), waarmede zij in het algemeen hunne aan de Godheid gewijde feesten plachten te vieren. Van heinde en verre stroomde het volk samen en vulde in grooten getale (soms waren er twintig of dertig duizend menschen bijeen) het amphitheater, om bijv. het diepzinnigste aller treurspelen, den *Prometheus* van Aeschylos, te zien vertoonen, de geheele handeling als het ware mede te leven, en diep getroffen weder huiswaarts te keeren.

Van zoo iets is bij de voorstellingen in het theater „en plein air" zeker geen sprake; hier is niets anders dan uiterlijke nabootsing te constateeren. Men geeft voorstellingen in een theater, dat niet overdekt is en dat den vorm heeft van het antieke Grieksche theater — ziedaar alles. Van een „ontheiliging" der plaats kan echter niet gesproken worden, en wel daarom niet, omdat de ruïnen, die men voor theatervoorstellingen gebruikt, eigenlijk nimmer iets met Grieksche kunst uitstaande hebben gehad. Zij zijn geen overblijfselen uit een tijd, waarin het Grieksche drama nog in bloei verkeerde; zij behooren tot monumenten gebouwd in een tijd, toen niet alleen de echte dramatische kunst der Hellenen reeds lang verloren was gegaan, maar ook de Grieksche staat zelf niet meer bestond, daar het land een wingewest was geworden van het groote Romeinsche rijk.

Van dien tijd dagteekent o.a. het theater te *Orange* (bij de Romeinen *Arausio* genaamd). Zijne reusachtige ruïnen zijn getuigen geweest van de pracht en luister, die er bij gelegenheid van feesten werden tentoongespreid, maar ook van de verschrikkingen van den oorlog — het gevolg van den inval der barbaren in het

Romeinsche Gallië. En wat die barbaren niet verwoestten, dat kon zelfs later, in vreedzamer tijden, de schendende hand der menschen niet ontgaan.

De omwonende bevolking ontzag zich niet, uit de gemelde overblijfselen nu en dan steenen te halen, om die voor bouwmateriaal te gebruiken.

Gelukkig echter waren er nog mannen, die genoeg liefde voor de kunst hadden om dit antieke bouwwerk voor algeheelen ondergang te behoeden, en zoo werd het, ook met ondersteuning van den staat, van lieverlede gerestaureerd.

Doch men bepaalde zich niet tot het herstellen van dit monument; men wilde er ook nut van trekken en besloot, het voor dramatische voorstellingen van verschillenden aard te gebruiken. Het denkbeeld daartoe ging uit van dichtersvereenigingen uit *Provence*, het land waaruit de Minnezang is ontsproten. De dichter Frédéric Mistral was de ziel dezer ondernemingen.

Reeds jaren achtereen hebben zulke voorstellingen des zomers plaats gehad. Zij schijnen steeds een talrijk publiek tot zich te trekken, hetgeen wellicht ook voor een deel is toe te schrijven aan de gunstige ligging van Orange (aan de spoorlijn Lyon-Marseille).

In overeenstemming met het karakter van de plaats der opvoeringen beheerscht het antieke drama het repertoire, doch worden er van tijd tot tijd ook opera's gegeven.

Men begon met de *Antigone* van Sophokles, vertaald door Vacquerie en Meurice, met de tooneelmuziek, die Camille Saint-Saëns er voor gecomponeerd had (koren en instrumentale tusschenspelen).

In zijn boek *La musique française moderne* zegt George Servières hiervan: „Les chœurs de Mendelssohn ayant été rejetés par les auteurs comme ayant une forme musicale trop moderne, ils demandèrent à Saint Saëns de leur noter à la manière antique les strophes du chœur de la tragédie de Sophocle. Le musicien s'inspira des travaux récents sur la musique grecque de M.M. Gevaërt et Bourgault-Ducoudray, utìlisa même les fragments retrouvés des hymnes antiques notés par M. Gevaërt et composa finalement des chœurs exactement prosodiés snr les vers, à l'unisson, soutenus par quelques instruments discrets (flûtes, hautbois, clarinettes, harpes) et généralement très expressifs."

Deze muziek schijnt toen bij het publiek in het algemeen goed opgenomen te zijn, maar critici hadden er op aan te merken en beweerden, wegens de muziek de verzen niet te hebben kunnen verstaan.

In den loop der jaren werden na die eerste vertooning te Orange o.a. opgevoerd: *Alceste* van Euripides (met muziek van Gluck), *Phèdre* van Racine (met muziek van Massenet), *koning Œdipus* van Sophokles en op het gebied der opera de *Iphigenia*, *Orpheus* en *Armide* van Gluck.

Dezen zomer (5, 6 en 7 Augustus) was er groote verscheidenheid in het repertoire. Gegeven werden: *Les Troyens* van Berlioz, *Mefistofele* van Boïto, *Julius Caesar* van Shakespeare en een gedeelte van *koning Œdipus*.

Ten aanzien van twee dezer werken — dat van Boïto en het treurspel van Shakespeare — was de verwachting sterk gespannen. De opvoering van laatstgenoemd werk werd als een stoutmoedige daad beschouwd, daar het tot dusver nog op geen enkel Fransch tooneel was gegeven, en wat de opera van Boïto betreft, vreesde men, dat zij wegens haar phantastisch karakter eenigszins misplaatst zou zijn in een zoo strenge en grootsche omlijsting als het theater van Orange.

Het schijnt evenwel, dat de uitkomst die vrees heeft gelogenstraft, en dat de wijze, waarop zoowel het drama van den grooten Brit als de opera van den Italiaanschen maëstro onder leiding van den heer Gunsbourg, directeur van het theater te Monte Carlo, zijn opgevoerd, een grooten indruk op het publiek gemaakt heeft.

Een sterken concurrent heeft het natuurtheater van Orange in latere jaren gekregen in het „Théâtre dès arènes" te Béziers.

Men is een tiental jaren geleden op de gedachte gekomen, ook dit monument uit de oudheid voor dramatische doeleinden te bezigen.

Aan een rijk ingezetene dezer stad, den heer Castelbon de Beauxhostes, komt de eer toe, het initiatief hiervoor genomen te hebben. Hij heeft echter bij zijne ondernemingen een grooten steun gehad aan Camille Saint-Saëns, die in de gelegenheid was geweest, zich persoonlijk te overtuigen van den goeden klank in dezen circus.

Van een „opera" wilde de componist van *Samson et Dalila* hier echter niet weten; hij was van oordeel, dat hier alleen een dramatische voorstelling „à l'instar des Grecs" paste.

Aan die meening bleef hij getrouw, toen hij zich met zijn vriend, den dichter Louis Gallet, in betrekking stelde wegens het maken van een stuk, waarvoor hij, Saint-Saëns, de muziek zou leveren. Het resultaat dezer samenwerking van dichter en componist was een tooneelspel in vier bedrijven, *Déjanire* genaamd, waarvan het onderwerp is het slot der mythe van Herkules, door Gallet vrij bewerkt.

Saint-Saëns heeft daarbij een muziek gemaakt, die zich, naar het oordeel der kenners, waardig aansluit aan zijne vroegere werken van dien aard (aan *Antigone* bijv.). De muziek bestaat hier in *préludes*, *chœurs*, *airs de ballet*, *entractes* en *mélodrames*.

De eerste opvoering van dit drama, met begeleidende muziek, had plaats den 28sten Augustus 1898 en behaalde, volgens de kroniek van die dagen, een schitterend succes. Dichter en componist, het ballet en zijne corypheeën (grootendeels uit *Covent-garden* afkomstig), het koor en het decoratief — alles werd toegejuicht. Ook „le ciel qui fut toujours bleu, le soleil qui fut toujours splendide."

Saint-Saëns ging zich meer en meer voor het theater te Béziers interesseeren. Daaraan was vermoedelijk niet vreemd, dat Orange het bij hem verkorven had. Er was sprake van geweest, dat in het antieke theater van die stad een drama zou opgevoerd worden, waarvan de handeling gedeeltelijk in datzelfde theater plaats heeft.

Les Barbares heette dat stuk, een lyrisch treurspel in 3 bedrijven van Sardou en Ghéusi. De muziek was van Saint-Saëns. Het schijnt echter, dat er moeielijkheden waren gerezen, en zoo kwam het ten slotte dat dit werk niet in Orange maar in Parijs werd opgevoerd. Men zag nu niet de barbaren in het theater van Orange, maar dit theater in de „Barbaren" op het tooneel der Groote Opera.

Saint-Saëns vierde daarmede een triomf in de hoofdstad des Rijks en kon zich daardoor ruimschoots schadeloos gesteld achten voor de teleurstelling, die hij elders had ondervonden.

Zooals ik zeide, bleef hij aan het theater van Béziers zijne krachten wijden. Na *Déjanire*, dat er meer dan eens werd gegeven, schreef hij de muziek voor een drama *Parysatis*, waarvan een dame, Mme Dieulafoy, de dichteres was en dat twee jaren achtereen in genoemd theater werd opgevoerd.

En zoo heeft Saint-Saëns, die reeds in het algemeen in de keuze zijner dramatische werken een bijzondere voorliefde voor de oudheid heeft getoond, ook nog van die liefde blijk gegeven door zijn

medewerking te verleenen aan vertooningen, waarmede men zich inbeeldde het verleden nog eens te doen opleven.

Ik blijf er bij, dat met zulk een poging tot reconstructie al even weinig wordt uitgericht als met de pogingen der Italiaansche kunstenaars, waarvan ik in den aanvang heb gesproken. Men kan daarmede maar niet zoo handelen als met oude bouwwerken, die men restaureert of reconstrueert. Dit laatste kan ten minste nog een zin hebben.

Beter is het echter, nieuwe monumenten op te richten — natuurlijk wanneer daarvoor gegronde aanleiding bestaat.

Dat dit laatste het geval was ten aanzien van het gedenkteeken, dat onlangs in Oostenrijk voor twee beroemde toonkunstenaars is opgericht, zal wel niet licht bestreden worden.

In het begin van dezen zomer toch is in het Raadhuispark te Weenen op plechtige wijze een monument onthuld, dat gewijd is aan de nagedachtenis van Joseph Lanner en Johann Strauss, „die beiden populärsten Schöpfer der Altwiener Tanzmusik,” zooals aartshertog Friedrich zich uitdrukte, die keizer Franz Joseph bij deze plechtigheid vertegenwoordigde.

Het monument, vervaardigd door den beeldhouwer Franz Seifert en aan de stad Weenen overgedragen door een comité, dat het geld voor deze stichting had bijeengebracht, toont de Dioskuren der Weener dansen, de eerste koningen der wals, in staande houding en meer dan levensgroot; Lanner met de viool en den strijkstok in de hand.

Op het overige beeldwerk ziet men paren dansers van elken leeftijd rondzweven, als medegesleept door de muziek der beide meesters. Verder staat er op gegrift: „Den Schöpfern unvergänglicher herzinniger Wiener Weisen im Jahre 1905 von den dankbaren Wienern” en daaronder de volgende versregelen van den dichter Bauernfeld:

Das ist ein Geigen und Blasen,
Ist ein tönender Flut;
Die Männer und Frauen sie rasen
In stürmischer jubelnder Glut.

Beter laat dan nooit. Maar met recht mag men zeggen, dat de „dankbare” Weener bevolking wel wat vlugger had kunnen zijn

met het toonen van die dankbaarheid, en gaarne sluit men zich aan bij hen, die van meening zijn dat deze beide mannen, die zooveel hebben bijgedragen tot het veredelen van de volksmuziek, als zoodanig naast de groote meesters Haydn, Mozart en Beethoven reeds lang een monument verdiend hadden.

De kunst, die door Lanner en de familie Strauss tot hooge ontwikkeling is gebracht, kan voorzeker niet op één lijn gesteld worden met die, waarvan de genoemde drie meesters de voornaamste vertegenwoordigers zijn, maar geen echte kunst kan gering geacht worden, wanneer zij door een meesterhand beoefend en beheerscht wordt. Ook in de Muziek geldt: „Un sonnet sans défaut vaut seul un long poème."

Vergeten wij ook niet, dat zelfs grootmeesters der toonkunst zonder vooroordeel dit gebied hebben betreden. De danswijzen van Beethoven, Schubert en Weber, later van Liszt en Chopin, leveren er bewijzen van.

Maar er is nog iets. De eenvoudige danswijze is de oorsprong van een der meest verheven kunstwerken op het gebied der toonkunst; uit de dansmuziek is de *Symphonie* ontstaan.

De oorspronkelijke rhythmische melodie, die, afgescheiden van alle omwentelingen op het gebied der toonkunst, onder het volk als nationale danswijze voortleefde, was ten tijde van Sebastiaan Bach in de vocale muziek der Duitsche componisten, maar vooral in zijn eigen werken, weder een voornaam element der muzikale kunst geworden.

Maar nog grooter ontwikkeling verkreeg deze melodie in de *instrumentale* muziek, wier beteekenis ongeveer van de eerste helft der 18de eeuw dagteekent.

Na de uitvinding en verbetering van het kwartet der strijkinstrumenten maakte de polyphonie zich ook meester van het orkest en verhief dit uit den nederigen stand, dien het langen tijd had ingenomen. Van dien tijd af beijverden de Duitsche meesters zich, deze door instrumenten voorgedragen dansmelodie steeds schooner en schooner te ontwikkelen. Oorspronkelijk bestond zij slechts uit een korte periode van vier maten, die twee- of viermaal verdubbeld werd. Door toepassing van den eigenaardigen vorm der *fuga* op deze melodie kwam men er nu van zelf toe, haar grooter uitbreiding te geven. Zij werd achtereenvolgens door alle stemmen voorgedragen,

nu eens in vergrooting, dan eens in verkleining; de harmonische modulatie vertoonde haar in verschillend licht, en de contrapuntische neven- en tegenthema's hielden haar in gestadig afwisselende beweging. Een tweede vooruitgang bestond dan nog hierin, dat men verschillende dansmelodieën aaneenschakelde en hare verbindingen en overgangen door middel van de contrapuntische kunst vaststelde.

Op deze eenvoudige basis verrees het schoone kunstwerk: de *Symphonie.*

Haydn was de geniale meester die dezen vorm het eerst ontwikkelde en hem, zoowel door groote verscheidenheid van motieven als door belangrijke bewerking, steeds nieuw leven schonk. Mozart goot de liefelijke, welluidende Italiaansche zangmelodie in dien vorm en vermeerderde het aantal kleuren der instrumentatie. Beethoven eindelijk gaf den symphonischen vorm zulk een groote uitgebreidheid en vervulde hem met een zoo machtigen melodischen inhoud, dat wij voor de Beethovensche symphonie als voor den hoeksteen eener nieuwe kunstperiode staan. In deze symphonie wordt door de instrumenten een taal gesproken, van wier bestaan men voorheen niet het minste vermoeden had. Dat zij uit de *danswijze* is ontstaan, zou ons volstrekt niet meer in de gedachten komen, ware het niet dat zij een met *Menuetto* of *Scherzo* aangeduid gedeelte bevatte, waarin die vorm nog te voorschijn treedt.

De dansmuziek heeft, door zich te leenen voor de schepping van een zoo verheven kunstwerk, niets van haar frischheid verloren. Integendeel; schooner dan ooit heeft zij zich ontwikkeld.

Zij heeft haar eigen geschiedenis gehad, en wel een die zich ten nauwste aansluit aan die van het sociale leven. Zij drukte steeds het karakter uit van den tijd, waarin zij geschreven werd.

Robert Schumann zegt van de ontwikkeling der dansmuziek: „Wie politische Umwälzungen dringen musikalische bis in das kleinste Dach und Fach. In der Musik merkt man den Einfluss auch da, wo sie am sinnlichsten mit dem Leben vermählt ist, im *Tanze*".

Zoo is het. Uit de afgemeten danswijzen der 16de en 17de eeuw treedt ons het stijve en pedante van die tijden te gemoet, uit de vroolijk-naieve wijzen der 18de eeuw de gracieuse figuren van den rococotijd. Daarna komt, aan het einde der dagen van Mozart en

Beethoven, plotseling Carl Maria von Weber met zijn „Aufforderung zum Tanz", waarin een krachtiger toon wordt aangeslagen, en dan volgen de uitvinders en meesters van de dansmuziek in modernen stijl, Lanner en Strauss (vader en zoon), die ons de *wals* met haar echt Weener type schenken.

Dat deze soort van muziek in blakende gunst stond en nog staat bij de danslustigen en de liefhebbers van opgewekte muziek, is natuurlijk. Maar ook onder de meest beroemde toonkunstenaars waren er, die de composities van dit genre waardeerden, zoodra zich daarin de meesterhand openbaarde.

Wagner heeft eens geschreven: „Was Wien auf dem Wege des höheren Ortes nicht subventionierten, rein spekulativen Verkehrs mit einem phantasievoll gemüthlichen und lebenslustigen Publikum ganz von sich aus auch für die Kunst hervorzubringen vermag, bezeugen zwei der originellsten und liebenswürdigsten Erscheinungen auf dem Gebiete der öffentlichen Kunst: die Raimundischen Zauberdramen und die Strauss'schen Walzer. Wollt ihr nicht Höheres, so lasst es bei diesem bewenden; es steht an und für sich bereits wahrlich nicht tief."

Van Brahms en Hans von Bülow is het bekend, dat zij met de dansmuziek van Johann Strauss II veel op hadden. Toen Bülow in Berlijn woonde, schreef hij aan een zijner vrienden, dat hij elke veertien dagen eens naar Kroll ging om er walsen van Strauss te hooren, en hij achtte het niet beneden zich, met zijn Meininger orkest een wals van dezen meester ten gehoore te brengen.

Brahms was zeer bevriend met Johann Strauss en liet er zich dikwerf over uit, dat hij groote achting had voor de begaafdheid van zijn vriend op het gebied der compositie.

Jozef Lanner en Strauss, vader en zoon, deze drie zijn het, die in de 19de eeuw de vaan der Weener dansmuziek (en vooral van de wals) achtereenvolgens hoog gehouden hebben, en dit niet alleen in Oostenrijk maar in geheel Europa en zelfs in overzeesche landen.

Van Lanner is steeds het minst gesproken, en toch is hij het, die men den vader der wals kan noemen; hij heeft haar gecreëerd, Strauss senior is zijn navolger.

Waarschijnlijk is die mindere beroemdheid van Lanner daaraan toe te schrijven, dat hij niet, evenals Strauss, reizen naar het buitenland heeft ondernomen. Zijn roem als danscomponist bleef

daardoor meer tot zijn vaderland beperkt en werd trouwens later eenigszins verduisterd door dien van zijn mededinger, die niet alleen meer begaafdheid bezat maar ook toegerust was met al die eigenschappen, welke noodig zijn om eer en succes in den vreemde te behalen.

Jozef Lanner, geboren te Weenen den 11den April 1801 als zoon van een handschoenmaker, toonde reeds vroeg een groote voorliefde en aanleg voor muziek en begon haar reeds in zijn prille jeugd te beoefenen. Zijne ouders werkten hem daarin niet tegen; zij waren trouwens de oorzaak, dat de liefde voor die kunst reeds vroegtijdig bij hem werd opgewekt, want op Zon- en feestdagen namen zij hem geregeld mede naar de koffiehuizen, waar muziek gemaakt werd, en zelfs naar het theater. Hij leerde het vioolspel aanvankelijk zonder onderricht en bracht het daarin later onder degelijke leiding tot een groote hoogte.

Lanner was nog een knaap, toen hij met eenige muzikale makkers een kwartetvereeniging op touw zette, waarin hij in dubbel opzicht de eerste viool speelde en waarvoor hij tevens opera-potpourri's arrangeerde en dansen componeerde. Langzamerhand ontstond uit die vereeniging een formeel orkest, dat ook in het publiek speelde en waarbij zich later Johann Strauss voegde als bespeler der altviool.

Het duurde niet lang, of dit orkest trok overal de aandacht en zegevierde over al de concurrenten. Lanner onderscheidde zich dan ook zoozeer van die concurrenten, zoowel wat zijne programma's als wat de uitvoering daarvan betrof, dat hij zich meer en meer in de gunst van zijn publiek mocht verheugen en eindelijk de verklaarde lieveling daarvan werd.

Het geheim van deze bevoorrechting lag niet weinig daarin, dat Lanner de muziek, die hij componeerde, en de wijze waarop hij haar deed uitvoeren, wist aan te passen aan het milieu, waarin hij optrad.

Hij leefde in de lang vervlogen dagen, toen de vroolijke, gemoedelijke en op vermaak beluste bevolking van Weenen naar de voorsteden en dorpen stroomde, die buiten de toen nog bestaande stadswallen gelegen waren en volop gelegenheid gaven om van de natuur te genieten en vroolijk en gezellig bijeen te zijn.

In zulke kringen pasten de opgewekte danswijzen van een Lanner, zijne „Ländler", walsen, galops, quadrilles enz.

Reeds door de titels zijner dansen kan men zich een denkbeeld vormen van dit Weener leven. „Willkommen zum Sperl" heet een Ländler ter eere van een beroemd bier- of koffiehuis van dien naam; een „Paradies-Soirée-Walzer" is gewijd aan een niet minder voorname inrichting van dien aard, die den naam droeg van *Paradiesgartel.*

Op Zon- en feestdagen vooral was het vol; dan kwamen er tal van „Zeisel"-wagens, die zoo genoemd werden omdat de menschen er in gepakt zaten als sijsjes in een vogelkooi. Dit gaf Lanner aanleiding tot een „Zeisel-Jux-Ländler", en daar deze wagens hun inhoud naar fraai gelegen oorden, zooals Dornbach, Schwechat, Heiligenstadt brachten, kreeg men op die plaatsen van den vruchtbaren componist een „Dornbacher Ländler", een „Schwechater Ländler" enz. te hooren.

Dit alles geschiedde 's zomers. 's Winters bleef men binnen de stadsmuren en vermaakte zich op kleine en groote bals, op redouten en op andere aan den dans gewijde bijeenkomsten. Ook hier was Lanner de man, die in de behoefte aan dansmuziek moest voorzien. Hier treft men onder zijne composities weer andere namen aan. Veel sentimenteele, zooals: *Nachtviolen*, *Abendsterne*, *Die Kosenden*, doch ook romantische (*Nymphen-galopp*, *Nixentänze*) en aan de mythologie ontleende (*Prometheus-Funken*, *Olympwalzer*).

Lanner genoot in Oostenrijk een buitengewone populariteit. Hij was kapelmeester van het tweede regiment der burgerwacht te Weenen en eereburger van die stad, muziekdirecteur van de keizerlijke redoute-zalen, eerelid der muziekvereeniging te Innsbruck. Voor zijne composities, die hij aan koningen en vorsten opdroeg (o. a. een wals aan de Keizerin van Oostenrijk en een Victoriawals aan de Koningin van Engeland), ontving hij tal van onderscheidingen en eeregeschenken. Hij was gevierd in zijn geboortestad als geen ander, en zijne composities werden in het geheele land en buiten de grenzen daarvan gespeeld.

Lanner stierf den 14den April 1843, nog slechts 42 jaren oud. Zijn begrafenis in Ober-Döbling bij Weenen moet, naar de beschrijving daarvan, bijna op die van een vorst geleken hebben. Meer dan 20.000 menschen waren er bijeen. De stoet werd geopend door de schooljeugd, dan kwam de burgerwacht met muziek onder leiding van den diepbedroefden Johann Strauss, die op deze wijze

aan zijn vriend een laatst geleide gaf, en daarop volgden de geestelijkheid en een groote schaar van officieren en onderofficieren der genoemde wacht. Ook een vertegenwoordiger van het keizerlijk Hof was aanwezig.

Hoezeer verschilt deze uitvaart van een die vijftig jaar vroeger in Weenen plaats had en ook een beroemd musicus betrof.

Het was een gure Decemberdag van het jaar 1791. In de met sneeuw bedekte straten, waar een treurige stilte heerschte, kon men in den namiddag een armoedigen lijkwagen der derde klasse zich zien voortbewegen, gevolgd door enkele vrienden van den doode, die echter door den sneeuwstorm genoodzaakt waren bij een der stadspoorten huiswaarts te keeren. Zij verlieten den doode, en vreemden droegen hem eenzaam weg, daarbuiten naar het kerkhof, waar hij werd nedergelaten in de gemeenschappelijke groeve — er was geen geld voor een eigen rustplaats — zonder tranen maar ook zonder bloemen, want niet één vriend stond aan de baar. De man, die daar begraven werd, heette... *Mozart.*

Men staat verstomd over zulke contrasten. Maar Mozart was niet *populair* in Weenen, ten minste niet in dien zin als Lanner het was, evenmin als Beethoven en Haydn het in hun tijd waren. Deze drie meesters der toonkunst zijn ook niet zoo opgehemeld geworden in dagbladen en andere geschriften van hun tijd als dit met Lanner het geval is geweest. Bij elke nieuwe wals van dezen danscomponist wemelden de dagbladen van artikelen, waarin nu eens pathetisch dan weder humoristisch de loftrompet gestoken werd over den man, die er zooveel toe bijdroeg om aan zijne medeburgers het vermaak te verschaffen, dat bij hen eigenlijk voor het hoogste gold. Van dat standpunt bezien komt ons hun geestdrift begrijpelijk voor.

Johann Strauss overleefde zijn vriend niet lang; hij stierf in 1849. Er bestond steeds de beste verstandhouding tusschen deze twee koningen der dansmuziek — zelfs toen zij van elkander scheidden en werkelijke mededingers werden.

Ik heb reeds gezegd, dat Strauss als artist medewerkte in het orkest van zijn drie jaar ouderen makker. Zij waren ook nog in ander opzicht werkelijke kameraden. Zij woonden samen en deelden broederlijk wat zij verdienden, evenals zij de ontberingen ook samen droegen. Zij konden uitstekend met elkander

omgaan, ofschoon hun aard eenigszins verschilde. Ook uiterlijk was er verschil tusschen hen beiden, en dit had hunne vrienden er toe gebracht, hun bijnamen te geven. De blonde Lanner heette „Flachskopf", de donkerkleurige Strauss „Mohrenschädel." Zoo noemden zij elkander ook zelf.

Met de jaren scheidden de jongelieden van elkander — dit was in 1825 — en Johann Strauss vormde toen een eigen orkest, waarmede hij reizen ondernam naar Duitschland, Nederland, Frankrijk en Engeland, in welke landen hij veel eer en bijval verwierf. Lanner daarentegen maakte met zijn kapel slechts kleine reizen naar de hoofdsteden der Oostenrijksche provinciën, en maar eens ging hij er mede naar het buitenland, namelijk naar Milaan (in 1838).

Ter gelegenheid van deze scheiding, die trouwens volstrekt geen afbreuk deed aan de vriendschap, die Strauss en Lanner elkander toedroegen, componeerde laatstgenoemde een „Trennungswalzer", die op den laatsten avond, waarop Strauss in Lanner's orkest meespeelde, ten gehoore werd gebracht.

Johann Strauss (de vader) schijnt een meer bewegelijken, onrustigen aard gehad te hebben dan zijn vriend. Zijn beroemde zoon, Johann II, zegt hiervan :

„Mijn vader woonde in een afzonderlijk appartement, afgezonderd van zijn familie. Dit was ook niet anders mogelijk bij zijn ingespannen levenswijze. In den Carnevaltijd had hij niet minder dan drie orkesten, reed van het eene concert naar het andere, dirigeerde een paar nummers en liet dan de verdere leiding aan den orkestdirecteur over.

„Natuurlijk was daarmede de avond en een groot deel van den nacht gemoeid, en dan bleef hij gewoonlijk met intieme vrienden nog ergens gezellig zitten. Wel was hij geen groot drinker of rooker, maar in vroolijk gezelschap was hij gaarne. Zoo werd het dikwijls zeer laat, voordat mijn vader thuis kwam, en hij sliep dan tot diep in den morgen. Overdag had hij dan weder zooveel te doen — o.a. met componeeren, — dat men hem niet lastig kon vallen. Maar daardoor kwam het, dat hij volstrekt niet wist, wat er in zijn huisgezin, dat boven hem woonde, voorviel."

Strauss junior vertelt dan verder, dat zijn vader natuurlijk ook niet op de hoogte was van de vorderingen, die zijne beide zoons

(Johann en Joseph; de jongste, Eduard, was toen nog te klein) in de muziek maakten. Wel liet hij hun onderricht geven, maar hij meende, dat zij maar zoowat knoeiden, en had er niet het minste idee van, dat zij de composities van hun vader, die zij op de repetities gehoord hadden, *à quatre mains* op de piano uit het hoofd naspeelden, en niet alleen thuis maar ook in gezelschappen.

Door een zijner bekenden kwam vader Strauss daarachter en hij liet de twee jongens terstond bij zich komen. Zij moesten spelen, en hij scheen zeer verblijd en er zelfs geroerd over te zijn. Niettemin wilde hij er volstrekt niet van hooren, dat zij toonkunstenaars van beroep zouden worden. Dat wilde ook hun moeder eerst niet, maar toen zij later zag, welke vorderingen hare zoons in de muziek maakten, kwam zij tot andere gedachten, en zij steunde hen dermate in hunne voornemens, dat een scheiding tusschen man en vrouw er het gevolg van was.

Johann nam nu op zijn eigen houtje les in het vioolspel, en om die lessen te kunnen betalen, gaf hij zelf piano-onderwijs. Hij had twee leerlingen en kreeg van ieder 60 kreutzer per uur, waarvan hij de kosten van het vioolonderricht kon bestrijden.

Toevallig was zijn leermeester, Amon genaamd, eerste violist in het orkest van zijn vader. De lessen moesten dus ook daarom zeer geheim gehouden worden, want anders zou Amon kans geloopen hebben zijn betrekking te verliezen. Dat zijn vader echter ook achter *dit* geheim kwam, verhaalt Johann Strauss Jr. als volgt:

„Mein Lehrer sagte mir, ich müsse immer vor dem Spiegel üben, um mir eine elegante Haltung und schöne Bogenführung anzugewöhnen, denn für Jemanden, der sich exponiren müsse, sei Eleganz der Erscheinung unerlässlich. — Na, ich befolgte diese Lehren getreulich. Eines schönen Tages stehe ich wieder vor dem Spiegel und geige darauf los, da thut sich die Thür auf, und herein tritt mein Vater. „Was?" — schreit er — „Du spielst Geige?" — Er hatte keine Ahnung davon gehabt. Durch einen Zufall kam er damals darauf, dass ich Berufsmusiker werden wollte. Es gab eine heftige und recht unerquickliche Szene. Mein Vater wollte von meinen Plänen durchaus nichts wissen."

En de violist Amon moest onder bedreiging van ontslag beloven, aan geen van Strauss' zonen ooit meer les te geven. Johann II zegt echter ook, dat later, toen hij reeds op meer dan één succes

als orkestdirecteur kon bogen, zijn vader zich met het denkbeeld verzoende, dat ook zijn zoon de kunstenaarsloopbaan had betreden, en dat de waardeering, die zijn vader voor zijn streven toonde, tot zijne schoonste herinneringen behoorde.

De eerste voorname proef van zijn compositie- en dirigeertalent gaf Johann Strauss in het najaar van 1844. Hij noodigde toen bij openbare aankondiging het publiek uit tot een „soirée dansante" op den 15den October in Dommayer's Casino in de voorstad Hietzing. „Johann Strauss (zoon) — zegt de aankondiging — zal de eer hebben, voor de eerste maal zijn eigen orkest te dirigeeren en, behalve eenige ouvertures en stukken uit opera's, ook verscheidene van zijn eigen composities te doen uitvoeren."

Tengevolge van zijn onrustigen aard, of wellicht ook door eerzucht geprikkeld, kon Strauss het in Weenen niet lang uithouden. Kort na genoemd concert vertrok hij met zijn kapel naar het buitenland, om er kunstreizen te ondernemen en eer en roem te behalen.

Bij zijn terugkeer gaf hij de directie van zijn orkest aan zijne broeders Joseph en Eduard over en bepaalde zich voornamelijk tot het uitoefenen der functie van „Hofballmusikdirector" en tot de compositie.

Was de populariteit van Strauss senior groot, nog grooter was die van zijn zoon Johann.

Hij verkreeg haar echter niet in eens. Wil men ongeveer een maatstaf hebben voor zijn opklimmen in de gunst van het muzieklievende publiek, dan kan men niet beter doen dan na te gaan, wat de uitgevers hem voor zijne werken betaalden.

In den aanvang van zijn loopbaan kreeg hij 40 gulden voor een wals en de wereldberoemde Donauwals verschafte hem geen grooter honorarium dan 250 gulden — zeker een onbeduidende som in vergelijking met de schatten, die uitgever en muziekhandelaars aan deze compositie moeten verdiend hebben.

Van deze wals, die, *mirabile dictu*, de eerste maal, dat zij ten gehoore werd gebracht, het Weener publiek koel liet en bij die zelfde gelegenheid de vlag moest strijken voor een gelegenheidscompositie van Offenbach, waarvan niemand meer iets kent — van deze wals dateert de enorme populariteit van Johann Strauss II. Het was zoo, dat men in Weenen zeide: „het „Gott erhalte Franz

den Kaiser" van Haydn, de Radetzky-marsch van vader Strauss en de „Schöne blaue Donau"-wals van zijn zoon, zijn de drie populairste muziekstukken in Oostenrijk."

Johann Strauss en Weenen waren van toen af onafscheidelijk één. Men zegt zelfs, dat een oude Weener dame in haar testament het verlangen te kennen gaf, om in plaats van met de gewone treurmuziek, onder de vroolijke tonen eener wals van Strauss begraven te worden, — hetgeen ook geschiedde.

Met de populariteit klom natuurlijk ook het honorarium, dat Strauss voor zijne werken ontving, en, naar men zegt, verdiende hij op het laatst aan *tantièmes* ongeveer 40,000 gulden per jaar. Op het toppunt van zijn roem gekomen, sloot hij met een Hamburger uitgever een contract, volgens hetwelk hij jaarlijks één wals te leveren had; daarvoor ontving hij een honorarium van 6000 gulden.

Strauss was dan ook aan het einde van zijn leven een rijk man. In Weenen bewoonde hij een op vorstelijken voet ingericht huis met grooten tuin, in de Igelgasse, en hij bezat er ook verscheidene huizen, die hij in huur afstond, evenals de villa's, die zijn eigendom waren. De villa in Ischl placht hij zelf te bewonen.

Zoo leefde Johann II als een vorst, en toen hij in Juni 1899 stierf, werd hij met pracht en onder groote deelneming der Weener bevolking begraven.

HENRI VIOTTA.

REGEERINGSWISSELING.

Dr. Kuyper is gevallen. De tot uiterste krachtsinspanning opgevoerde verkiezingsijver in de gelederen van zijn talrijke tegenstanders heeft zich beloond gezien met een getal zetels in de de Tweede Kamer van 52; het getal zijner aanhangers in dat staatslichaam is gedaald tot 48 en het zijn juist de onmiddellijke vrienden van den vorigen Minister-President, de antirevolutionairen, die het sterkst zijn geteisterd. Men mag aannemen, dat vóór de herstemmingen die uitslag niet werd verwacht; bij de kerkelijke coalitie bestond geen vrees voor verlies harer meerderheid, terwijl de vrijzinnigen geen hoop durfden koesteren op herovering van de regeering. En toch, wanneer men, nu de verkiezingen achter den rug zijn, zich objectief rekenschap geeft van den toestand, dan moet de slotsom luiden: nu of nooit. Indien Dr. Kuyper *nu* niet was overwonnen, dan had men voor de toekomst moeten wanhopen hem ooit van het kussen te verdrijven. Want de eenmaal zoo taktvolle partijleider had in de vier jaar van zijn regeering wel alles gedaan wat mogelijk was om het getal zijner vijanden te vergrooten zonder daartegenover te kunnen bogen op triumfen, die het Nederlandsche volk als nationale triumfen zou vereeren. Hij had de sociaal-democraten tot zijn verwoedste tegenstanders gemaakt; hij had den burgerlijken democraten door zijn conservatieve regeering duidelijk gemaakt, dat zij van hem niets meer hadden te hopen; hij had de hervormde dominés tegen zich ingenomen door zijn Hooger Onderwijswet; hij had alle Nederlandsche tappers tegen zich in het harnas gejaagd door een plaagzieke Drankwet zonder eenig groot beginsel; hij had de

openbare onderwijzers tot den laatsten man in het geweer geroepen door zijn Lager-Onderwijs-Novelle; hij had den Nederlandschen handel de protectie als een zwaard van Damocles boven het hoofd gehangen; hij had eindelijk velen in den lande, en onder hen menigen vertegenwoordiger van den Nederlandschen adel, verstoord en geërgerd door zijn rijkskanselierachtig optreden in de buitenlandsche aangelegenheden. Waarlijk, wanneer Dr. Kuyper bestand bleek tegen den storm, die, door al deze elementen gevoed, tegen hem aanloeide, hij had een politicus moeten zijn van bovenmenschelijke kracht. Bovenal, hij had niet in Nederland moeten zijn. Dat buitengewone mannen dààr, zoodra zij aan het roer staan, scherpe tegenkanting ondervinden, heeft — om niet verder in onze historie terugtegaan — de Aprilbeweging tegen Thorbecke bewezen. Dat ook Dr. Kuyper een buitengewoon man is, zal niet worden ontkend, maar dat hij als staatsman niet in de schaduw van Thorbecke kan staan, is door zijn vierjarige regeering een ieder duidelijk geworden.

Dr. Kuyper's regeering op dit oogenblik objectief en met voldoende ruimte van uitzicht te beoordeelen, is onmogelijk. Toch mag men — dunkt me — er dit van zeggen: zij zal geen blijvend spoor nalaten in de geschiedenis van ons volk. Wat meer is, wanneer niet alle teekenen bedriegen, zullen, behalve zijn troepje oude getrouwen, niet velen naar hem terug verlangen, bepaaldelijk niet de katholieken, hoe loyaal zij hem ook hebben gesteund. Den afgetreden minister-president moet het pijnlijk zijn te overwegen, voor zijn volk niets te hebben gedaan dan aan zijn eigen Vrije Universiteit de gelijkstelling met Rijks-academies te bezorgen en op het gebied van het lager onderwijs het land te hebben gebracht in een fellen strijd. Van een ander regeerstelsel dan door zijn voorgangers werd gevolgd, geen spoor. Hij die zich wellicht de dagen droomde van weleer, toen de oude Republiek der Vereenigde Nederlanden een Calvinistische Staat was en tegelijkertijd haar bloeitijd doorleefde; hij die zich wellicht voorstelde, dat in het Europeesche cultuurleven het Calvinisme weder de leiding moest nemen en dat Nederland daarin moest voorgaan, hij ziet de verwezenlijking van deze denkbeelden nog eenmaal naar de toekomst verwezen.

Kuyper's regeering had anders kunnen zijn. Indien hij zich gewend had tot de democraten, indien hij gebleven was de man

der „kleine luyden", indien hij het kiesrecht-vraagstuk niet den rug had toegekeerd. Hij had dan meer tot stand gebracht; een ander en blijvend stempel gedrukt op zijn regeeringsperiode; een andere partijgroepeering in het leven geroepen. In plaats van dat te doen zwaaide hij met de „antithese" en zocht hij steun bij de conservatieven. Dat laatste heeft hem ter verzekering van een langer verblijf in het Torentje aan het Binnenhof niet mogen baten, juist door het eerste. Indien hij conservatief geregeerd had, zonder zijn theologische impulsen te volgen en zonder zijn zucht naar macht en machtsvertoon bot te vieren, hij was waarschijnlijk bij de verkiezingen niet ook gestuit op den tegenstand van de meest behoudenden onder de niet-kerkelijken. Thans had hij alles tegen zich, van het vurigste rood af tot het lichtste rose toe.

Wanneer eenmaal de objectieve historicus de jaren 1901—1905 beschrijft, zal hij waarschijnlijk oordeelen, dat Dr. Kuyper slecht heeft weten partij te kiezen van de machtpositie, waarin hij door de groote meerderheid, die de verkiezingen van 1901 hem verschaften, was geplaatst. De omstandigheden waren hem gunstig. De liberale partij als de eens zoo machtige aaneengesloten groep uit de dagen van Kappeyne, was in verschillende afdeelingen uiteengespat. Een mildere geest was over vele vrijzinnigen jegens de antirevolutionairen, en jegens de kerkelijke partijen in het algemeen, vaardig geworden. Een jonger geslacht gevoelde wat er voor waarheid school in de grieven van de overzijde; het kende en veroordeelde de laatdunkendheid van het vroegere liberalisme, dat tot motto had: *nul n'aura de l'esprit hors nous et nos amis;* het kende dat soort liberalen, verder verwijderd van ware democratie dan menigeen, die bij de conservatieven was ingedeeld; het had eerbied voor de vaste overtuiging van zoovele calvinisten, te meer wanneer het daarbij in aanmerking nam, dat zich liberaal plachten te noemen ook zij, die zonder eenigen filosofischen grondslag, zonder eenig systeem van ethiek, het leven van den lichtsten kant opvatten. Het was totaal onverschillig voor den machtstitel *alleen* en achtte de vraag naar goed regeeringsbeleid volkomen onafhankelijk van die andere: welke partij de benoemingen tot staatsambten in handen had. Had Dr. Kuyper dat jongere geslacht onder de vrijzinnigen met zich weten te verzoenen zoowel door zijn politieke en sociale wetsontwerpen als door zijn administratief beleid, hij had de ontwikkeling

van ons politiek leven een stap verder gebracht. Thans deed hij het een stap teruggaan, in zooverre als onder zijn regeering de verbittering tegen politieke tegenstanders een hoogte bereikte als zelden te voren.

Zij, die de nalatenschap van het ministerie-Kuyper aanvaarden, hebben zich allereerst rekenschap te geven van den toestand, waarin die boedel zich bevindt. Bevredigend is die toestand allerminst; integendeel hoogst bedenkelijk. Op het stuk van het kiesrecht zitten wij nog altijd in het moeras. Evenzeer is dit het geval ten aanzien der financiën. Het Ministerie-Kuyper laat ons een Lager-Onderwijswet na, die aan het land drie millioen kost, waarvoor de middelen niet zijn aangewezen. Wel was het de bedoeling der regeering om die middelen te vinden uit het Tariefontwerp-Harte, maar de 52 kamerleden die althans tegenover reactie een aaneengesloten meerderheid kunnen vormen, zullen dit geneesmiddel erger vinden dan de kwaal. De stembusoverwinning van Juni was naast een anti-Kuyperiaansche zegepraal ook een uitspraak tegen de Tariefverhooging van het zittend kabinet. De uitvoering van Kuyper's Onderwijswet zal dus op andere wijze moeten worden mogelijk gemaakt dan door Tariefverhooging. Voeg daarbij, dat de sociale wetgeving, indien die krachtig of ook reeds zoo zij slapjes ter hand wordt genomen, millioenen eischt die aan de bestaande inkomsten niet zijn te ontleenen, dat de uitvoering van de legerwet van 1901, zooals die door den minister Bergansius is voorbereid en begonnen, financieele lasten zal meebrengen, waaromtrent die bewindsman het „après nous le déluge" schijnt te hebben toegepast, en het zal duidelijk zijn dat de nalatenschap van de afgetreden regeering haar politieke erfgenamen allesbehalve gelukkig maakt.

De oplossing van de ministerieele crisis is geweest in beslist vrijzinnige richting. Indien een zuiver *cabinet d'affaires* ware opgetreden, met een neutraal politicus aan het hoofd, zou men dit optreden niet inconstitutioneel hebben kunnen noemen. Thans is uitkomst gezocht in een andere combinatie. De beide groepen van vrijzinnigen, die op een gemeenschappelijk program van actie den verkiezingsstrijd hadden aangebonden, hebben in het nieuwe Ministerie de leidende portefeuilles; de oud-liberalen staan, gelijk zij zelf hebben verklaard, buiten de formatie van het Kabinet, maar bejegenen het met een welwillend tegemoetkomen.

Het programma van het Ministerie, dat den heer De Meester als tijdelijken leider heeft, zal eerst bekend zijn, wanneer het Hoofd van den Staat op den traditioneelen derden September-Dinsdag de Troonrede zal hebben uitgesproken. Tot zoolang moet men geduld oefenen ten aanzien van hetgeen het Kabinet *wil* doen, niet ten opzichte van hetgeen men vermoedt dat het werkprogram zal zijn en meent dat het *behoort* te zijn.

Welnu, het is niet denkbaar dat een vrijzinnig-democraat als zoodanig zitting neemt in een regeering, indien niet vaststaat, dat de Grondwetsherziening ter oplossing van het kiesrechtvraagstuk aan de orde zal komen. Dat de heeren Veegens en Van Raalte een portefeuille aannemen, beteekent dus, dat het kabinet ter uitvoering van het verkiezingsprogram van 21 Januari zal uitzeilen naar het blanco artikel 80 der Grondwet. Indien de regeering de Grondwetsherziening aan de Kamer voorzet, zullen de oud-liberalen voor de vraag staan, of zij de verantwoordelijkheid aandurven dat werk te doen mislukken. Waarschijnlijk zal hun die verantwoordelijkheid te zwaar zijn. Maar juist daarom ligt het gevaar voor het leven van het kabinet elders; er kan wellicht een neiging ontstaan bij de behoudende elementen uit *alle* fractien der Kamer om den levensdraad af te snijden vóór het tot Grondwetsherziening komt. Daartegen te waken is plicht van hen, die de Grondwetsherziening als een eersten eisch van goed beleid beschouwen.

Behalve de Grondwetsherziening mag van het Kabinet verwacht worden krachtige sociale politiek. Men heeft het Ministerie-Kuyper zijn weinige voortvarendheid op dit gebied terecht verweten, men heeft te toonen dat men het anders wil. Een goede ouderdoms- en invaliditeitsverzekering zal de regeering dus moeten brengen. Waar het de hiervoor benoodigde millioenen dan vandaan zal moeten halen? Het program van actie van Liberale Unie en Vrijzinnig-democratischen Bond geeft het antwoord: door de successiebelasting te verhoogen en de tot nog toe gesplitste vermogens- en bedrijfsbelasting tot een ongesplitste inkomstenbelasting te vervormen met een uitgebreidere toepassing van het progressie-beginsel.

Bij de hervorming van vermogens- en bedrijfsbelasting kan dan tevens worden nagegaan hoe die belastingen zijn te veranderen. Hoe meer geld — zonder een algemeen drukkende verhooging —

uit die belastingen voor de schatkist kan worden geput, des te minder zullen andere belastingen verhoogd behoeven te worden. Wanneer men — om een voorbeeld te noemen — nagaat, of de Naamlooze Vennootschappen niet op een andere wijze zouden kunnen getroffen worden dan thans zonder dat zij onbillijk worden belast, dan zal moeten worden erkend, dat uit vermogen en bedrijf, zonder noemenswaardige verzwaring van lasten in het algemeen, nog een belangrijke bate voor de schatkist kan worden geput.

Maar indien het waar is, dat krachtige sociale hervorming niet mogelijk is zonder verhooging of vermeerdering van belastingen, het is evenzeer waar, dat een regeering die geldelijke offers van het volk eischt, harerzijds bezuinigen moet op het staatsbudget waar dit kan. Vandaar dat men ook van het opgetreden kabinet verwachten mag, dat het ernstig zal zorgen voor vermindering van de ontzaglijke uitgaven, die leger en vloot tot nog toe eischen, en ook hierdoor blijk zal geven het program van actie van de vereenigde vrijzinnige groepen te willen uitvoeren.

Wie dit alles overdenkt en tevens het oog laat gaan over de rij van 52 die het Ministerie moeten steunen, een rij nog wel, waarbij de heeren Van der Zwaag en Van Karnebeek aan de beide uiteinden staan, die moet ernstig het hoofd schudden. Hoe zal dat alles moeten gaan? Zal niet wat den sociaal-democraten bevalt, tegenstand vinden bij de groep-Tydeman, en wat deze bevredigt, worden afgestemd door de uiterste linkerzijde? Zal de rechterzijde niet voortdurend op de loer liggen om op een beslissend oogenblik het kabinet met behulp van dissidenten ter linkerzijde ten val te brengen? Zal de clericale Eerste Kamer niet elk wetsontwerp, dat voor de vrijzinnigen van beteekenis is, door haar veto treffen?

Het is niet te ontkennen, dat op den weg van het kabinet velerlei moeilijkheden liggen. Daarvan is misschien de samenstelling van de Eerste Kamer — wrange vrucht van de verkeerde taktiek der linkerzijde bij de Hooger Onderwijswet — nog de minste. Zij moet, zoo zij een wetsontwerp van beteekenis afstemt, dat de steun heeft van de politieke meerderheid der Tweede Kamer, eenvoudig ten tweedemale er voor worden geplaatst. Volhardt zij dan bij haar stem, zij zal haar eigen populariteit en daarmee haar eigen bestaan meer in gevaar brengen dan de meest

diepzinnige betoogen over de slechte regeling die de grondwet voor de Eerste Kamer heeft aangegeven. Maar de andere moeilijkheden zijn niet licht te overschatten. En toch, het kabinet zal die het best te boven komen, indien het zich zelf wil zijn. Angstvallig wikken en wegen, het oog richten nu naar rechts dan naar links zal juist het tegengestelde uitwerken van hetgeen er van wordt verwacht; het maakt een regeering zwakker in plaats van sterker en doet haar de prooi zijn van de eerste de beste combinatie, die het op haar val voorzien heeft. Indien de regeering in September voor de volksvertegenwoordiging komt met een duidelijk programma waarin flink kleur wordt bekend, wanneer zij moed betoont op de hoofdpunten van haar beleid en op die punten van geen wijken weet, zal zij achting afdwingen en zich meer parlementair terrein veroveren dan door zich in het waas der nevelen te hullen. Indien zij even democratisch als onpartijdig regeert, zal zij ook de democraten ter rechterzijde herhaaldelijk voor het dilemma plaatsen: af te stemmen wat democratisch is, omdat men zich nog verknocht acht aan de kerkelijke coalitie, of het aan te nemen, hoewel het door de tegenpartij wordt aangeboden. Het laatste veroorzaakt zure gezichten bij de voormalige vrienden, maar het eerste wreekt zich bij de stembus op diegenen, die op het beslissend oogenblik de democratie in den steek lieten.

Moed en vaste overtuiging, ziedaar wat het Kabinet het verst zal brengen. Het zal daarbij worden gedragen door het besef, dat het heeft te zorgen dat, zoo in 1909 onverhoopt de oogst weer schraal mocht zijn, de stem des volks zal klinken: aan de *regeering* heeft het niet gelegen; zij toch heeft gegeven wat zij beloofde, en beloofd wat zij krachtens haar antecedenten beloven *moest*. Geen vrijzinnig kabinet mag met leege handen staan, als haar vierjarige periode voorbij is. Werkte het niet krachtig in de richting der democratie, het volk zou zeggen, dat de vrijzinnigen hadden uitgediend. Zou men dan weer moeten terugkeeren tot Dr. Kuyper?

Maar indien men deze hooge eischen aan het Ministerie stellen mag, niet minder moet men vorderen van de vrijzinnigen in den lande, die door hun stem het optreden van deze regeering hebben mogelijk gemaakt. Geen taak zoo ondankbaar voor een bewind als het verhoogen of opleggen van belastingen. Wie uit afkeer tegen de tariefverhooging van het Ontwerp-Harte de overwinning

der vrijzinnigen hielpen bevechten, moeten weten, dat ook en vooral de vrijzinnigen de sociale hervormingen moeten brengen waar het land op wacht. Zij moeten weten dat, zoo het daarvoor benoodigde geld niet mag worden gevonden uit indirecte belastingen, hervorming van de directe belastingen gebiedend wordt vereischt. Tot hen zij ten slotte de vermaning gericht: doordringt u van een plichtsbesef dat ter wille van de gemeenschap lasten draagt, opdat het die gemeenschap welga; getroost u, waar noodig, offers om de bestaansvoorwaarden te verbeteren van hen die lijden; bedenkt dat wanneer uw stem bij de stembus iets meer was dan de uiting van een gril of van een wrevel tegen een bepaald persoon, ge aan uw beginselen verplicht zijt zonder morren de gevolgen van uw stem te aanvaarden, en schept kracht in de gedachte, dat ge, door steun te geven aan hetgeen als uitvloeisel van die beginselen wordt voorgesteld, en door te dragen wat men u ter wille *daarvan* oplegt, medewerkt aan het verhoogde geluk, de verhoogde beschaving, de vollere menschwording van duizenden uwer medeburgers.

25 Augustus 1905. J. LIMBURG.

BUITENLANDSCH OVERZICHT.[1])

28 Augustus.

De godin van den vrede staat nog niet op haar voetstuk. Sinds het begin der onderhandelingen te Portsmouth is zij min of meer zichtbaar geworden uit de nevelen waarmee zij omhuld was, zij heeft nu eens haar arm uitgestoken uit de wolken, dan weer heeft ze met de spits van haar voet den grond aangeraakt: maar zij is, tot op 't oogenblik dat wij deze regelen schrijven, een nevelgestalte gebleven, en mag men de laatste berichten gelooven dan zal het voetstuk dat de Amerikaansche President voor haar oprichtte, een ornament blijven zonder standbeeld.

Vrede of geen vrede?

Er zijn geen authentieke berichten tot ons gekomen, noch over de door Japan gestelde vredesvoorwaarden, noch over den juisten loop der onderhandelingen, toch lijkt het niet onmogelijk zich van den gang van zaken in 't algemeen een voorstelling te vormen, want veel van wat over de conferenties te Portsmouth in 't publiek is doorgedrongen moet op een grond van waarheid berusten.

De condities van Japan voor den vrede waren drieledig en moesten drieledig zijn.

Ten eerste had de uitkomst van den oorlog de beslissing gegeven omtrent de vragen die tusschen Japan en Rusland aanhangig waren en die tot het aangaan van den krijg hadden geleid. In hoofdzaak betroffen zij de positie der Japanners in Korea en die der Russen en Mantschoerije. Hieromtrent is overeenstemming bereikt, en het

[1]) Dit overzicht werd, zooals trouwens uit de dagteekening blijkt, geschreven vóórdat het bekend was dat de vrede verzekerd is. RED.

kan ook moeilijk anders; het orakel van den krijg had te duidelijk gesproken.

Ten tweede moesten de Japanners beproeven, als hun voordeel uit den oorlog weg te dragen de herneming der stelling in Oost-Azië waar zij door de vroeger bestaande vrees voor Rusland uit waren teruggedrongen. Ook dit 'is een wettige eisch. Zij verlangden Port Arthur met het schiereiland Liao-tong dat zij in den oorlog tegen China hadden veroverd en met spijt in Ruslands handen hadden zien vallen — (zij hadden 't daaruit ook weer teruggegrepen) — en zij wilden het bezit, heel of half, van het eiland Sachalin waar zij vroeger gezamenlijk met de Russen op gevestigd waren, en dat zij bij verdrag in 1875 hadden moeten afstaan.

Op dit punt was tegenkanting te verwachten. Niet dat iemand aan de Japanners Port Arthur meende te onthouden, want in naam was het geen deel van het Russische Rijk, daar het van China gepacht was, en vormelijk zou alleen de pacht van het schiereiland door de Russen aan Japan worden overgedragen, maar Sachalin, hoewel misschien inderdaad voor Rusland verloren, was Russisch bezit en de afstand daarvan was voor het wereldrijk een vernedering.

Ten derde was het een quaestie van waarborgen tegen een vernieuwde agressieve politiek van Rusland. Die waarborgen zouden bestaan in de overgaaf van een gedeelte van Ruslands vloot, voor zoover het in Azië was geïnterneerd, in een beperking van het aantal schepen dat Rusland voortaan in Oost-Azië mocht houden, en in een groote geldsom, een soort van oorlogsschadeloosstelling, door Rusland te betalen, een middel voor Japan om zijn hulpbronnen te versterken en een treffende verzwakking voor Rusland.

Deze derde categorie van eischen was natuurlijk de bezwaarlijkste, en, zoo de uitdrukking geoorloofd is, de teederste.

Bij de bespreking van die tweede en derde groep van vragen dreigden de onderhandelingen dus al spoedig af te breken. Maar de president van de Vereenigde Staten, de man die het initiatief voor de vredesconferentie had genomen, Roosevelt kwam op dit punt der onderhandelingen tusschen beiden. Het zal wel met hulp der Engelsche diplomatie geweest zijn dat hij de Japanners afbracht van hun eisch omtrent de in Azië geïnterneerde schepen

en de beperking der Russische vloot, daarentegen mag men den Amerikaan misschien het denkbeeld toeschrijven om de schadeloosstelling te transformeeren in een koopsom die Rusland te betalen had voor het terugverkrijgen van de helft van Sachalin. Zoo zou aan de Russische eer zijn voldaan, en de Japanners hadden toch hun doel bereikt.

Maar van het betalen van een geldsom, onder welken vorm ook, wil de Russische regeering niet hooren. Zij wenscht geen tribuut te betalen. Het rijk staat nog ongedeerd daar, en een kolos als Rusland kan een stoot velen.

Ten slotte heeft zich dus het geheele geschil toegespitst tot de vraag over een geldsom.

Maar in die quaestie van betaling ligt de andere vraag opgesloten, hoe Japan zich zal kunnen verweren tegen een hernieuwde aanvalspolitiek van Rusland.

Voor een beredeneerde oplossing van het probleem of de vrede mogelijk op komst is, en wat zijn beteekenis zal zijn, indien hij mocht worden tot stand gebracht, moeten wij de machtsverhouding van de beide oorlogvoerenden in de toekomst kennen.

Nu heeft èn Ruslands èn Japans positie zich in den laatsten tijd verbeterd.

Ik heb in deze kronieken reeds te dikwijls aangetoond hoe Engeland, dat den baas zou willen spelen, heeft geprobeerd Rusland te isoleeren en Duitschland hulpeloos te doen staan, door Frankrijk naar zich toe te halen en het de vrije hand in Marocco te beloven, — en hoe Duitschland, dat nog liever den baas zou willen spelen, aan Engeland den voet heeft dwars gezet door het optreden in Marocco en de samenkomst met den Czar bij Björkiö, — ik heb dat alles te dikwijls besproken om noodig te hebben er hier nog op terug te komen.

Keizer Wilhelm's taktiek heeft Rusland zeer zeker versterkt en tegelijk Engeland en Japan gedwongen wat water in hun wijn en wat terughouding in hun pretenties te mengen.

Maar Engeland heeft geriposteerd tegen den stoot van den Duitschen Keizer. Het heeft zijn machtige Noordzeevloot naar de Oostzee ter manœuvreering gestuurd, om het terrein in die buurt op te nemen en een idee te geven van zijn macht op het gebied

waar 't het machtigst is, en het heeft laten verluiden dat het zijn verbond met Japan heeft vernieuwd, enger en solieder dan het vroeger was gevestigd.

Tegelijkertijd is Engeland nog met een en ander werk bezig.

Het versterkt zijn militaire macht in Voor-Indië, of liever, onder leiding van den Indischen opperbevelhebber, Lord Kitchener, is het er op uit om van Indië een militaire mogendheid te maken. ('t Is daarbij met geweld en wat onvoorzichtig te werk gegaan, zoodat de onderkoning van Indië, Curzon, zijn ontslag heeft genomen, maar met Kitchener of met een ander zal Engeland tôch zijn plan doorzetten.)

Om die redenen heeft Japan in Azië een sterken rugsteun aan Engeland, terwijl het gebied waarop de beide mogendheden hun invloed uitoefenen voorloopig nog is verdeeld. In verbond met Engeland heeft Japan vooreerst weinig te vreezen voor een revanche van Rusland, en het zal wellicht door hulp van de Anglo-Amerikaansche wereld zijn financiën kunnen herstellen en nog een leening sluiten daarenboven, zonder al de millioenen yens van Rusland noodig te hebben, waarop het oorspronkelijk aanspraak heeft gemaakt.

Het beeld van de verhouding tusschen Rusland en Duitschland is geheel anders.

Het Russische rijk is een land in transformatie, — zoo men wil, in revolutie. Er kunnen palliatieven gevonden worden, om de overgangen wat minder schokkend en hortend te maken, — de Czar kan eenige ukases uitvaardigen omtrent volksvertegenwoordiging en ambtenaarsmachtsinkrimping, om een schijn van voldoening te geven aan volkswenschen, — maar de revolutie is toch al aan den gang. Ze zal heel lang duren en verschillende acten doorloopen, en de sluiting van de eerste acte zal wezen: het staatsbankroet.

Menschen, die den toestand kennen, hebben berekend dat over 15 jaar de schuldenlast zoo zal zijn toegenomen en de Russische grond zoo zal zijn verarmd, dat het rijk wel zijn toevlucht zal moeten nemen tot een geforceerde schulddelging.

Het is het eerste groote gevaar dat, van de Russische revolutie, Europa, in dit geval vooral Duitschland en Frankrijk, boven 't hoofd hangt.

Die catastrophe te verschuiven en te lenigen moet de politiek van Europa en van de Europeesch-Amerikaansche financie-wereld wezen.

Het heeft dus, alles in alles genomen, geen gezonde basis, het verbond tusschen Rusland en Duitschland, zoo er een in den maak is; en het is meer de vrees die Rusland beschermt dan een krachtig gevoel van samengaan in concurrentie tot uitbreiding van de wereldwelvaart.

Daarom komt het mij voor dat als de oorlogsschadeloosstelling, onder welken vorm men haar dan moge denken, voor Japan ten eerste een waarborgsom voor de toekomst beduidt, het land van de rijzende zon wel zoo verstandig zal wezen, om niet op zijn vollen maat van millioenen yens te blijven staan. Het kan gerust wat laten vallen, terwijl Rusland, om heel veel goede redenen, niet te kwistig kan wezen.

Wanneer naast Roosevelt de wereldpolitiek — en daaronder ook die der groote financiers — haar woord meespreekt in de conferentie van Portsmouth, dan zal na eenig geding en gebied de godin van den vrede toch nog wel op haar piedestal geheschen worden.

Want uit de wolken en van den hemel komt zij zeker niet, maar het zullen allerlei machten zijn die aan de touwtjes trekken.

Misschien logenstraffen de berichten van morgen mijn voorspellingen van van avond. Weluu, ik heb dan ten minste één eigenschap gehad van den profeet: den moed van mijn opinie.

B*.

BIBLIOGRAPHIE.

De Jonge Bernulf, of Amsterdam bij dag, schemering en nacht, door **C. A. Ikkink.** Breda. Marius J. Janssen.

Zooals wij gezwegen hebben over Ria Gelmi's „De Reis naar Hedonië," d. i. naar een nieuw *Utopia*, over „Aizdith de heidin," den „oorspronkelijken, ethischen, aesthetischen roman" van S. U. Terebor, over Emilie Weggeman Guldemont's „roman uit de geschiedenis van mystiek en occultisme" en over „Ananda, Prins der Rahdamantiers" door P. R. Aufetos, — kortom, zooals wij zwegen en zwijgen zullen over de auteurs, die, als hun aller vader Jan Holland, al *spelend* willen *leeren*, maar op die wijze nòch echt spelen (zoo duiden wij nu maar, met hen, voor een oogenblik die „nuttelooze" literaire kunst aan), nòch iets leeren, dat voor de wetenschap of voor de oeconomie of voor de wijsbegeerte ook maar een oortje waarde heeft, — zooals wij al dit populair-wetenschappelijk werk overlaten aan een andere kritiek dan die van „De Gids", welke òf wetenschappelijk, òf literair, maar nu eenmaal niet populair is, — zoo hadden wij kunnen laten rusten het boek, welks vreemde titel hierboven staat.

Edoch, waar de daareven genoemde werken zoo blijkbaar afstand deden van alle literaire pretenties, en evenmin eruit zagen, of zij de geleerde wereld in opschudding wilden brengen, — daar heeft C. A. Ikkink's boek allures, die niet geheel en al gevaarloos zijn....

Het boek is voorzien van een „woordje vooraf"; en dat „woordje vooraf" is geschreven door iemand, die nu wel niet op een gróóten naam kan bogen — hij gaf een niet al te diepgaande studie over van Deyssel en een ietwat bedenkelijk boekje over Thomas à Kempis — maar die toch bij een waarschijnlijk vrij uitgebreid publiek vertrouwen heeft, — den heer J. Mathijs Acket.

De heer J. Mathijs Acket nu, herinnerend aan de merkwaardige opdracht van zijn „Imitatio"-geschrift, waarin hij den be-jij-den en bejouwden vriend Ikkink (van wien niemand ooit hoorde) een „rasfilozoof" noemt, „een van 't echte, zeldzame soort", verklaart, dat die zekere Ikkink „zóó in (hem) zit, dat (hij, Acket) niet kan praten zonder dat het naar (zijn, Ikkinks) stem klinkt;" en ook nog den zonderlingen wensch uit, dat zijn vriend een „Boek" ware — de heer J. Mathijs Acket herhaalt thands deze de-verwachting-spannende beweringen, bij het inleiden van dit veertien jaar oude werk des „Meesters", met den wat zonderlingen titel „De jonge Bernulf, of Amsterdam bij dag, schemering en nacht."

Heel wat zonderlinger dan de titel is het werk zelf.

Amsterdam vooreerst — vernemen we al enkele straat- en cafénamen — Amsterdam krijgen we nòch bij dag, nòch bij nacht, nòch in de schemering te zien....

En de jonge Bernulf....! Was hij nog maar alléén! werd hem nog maar niet gezelschap gehouden door dien akelig-flauwen Harlekijn, die op pijnlijk-vulgaire wijze iets van satire — o die duffe, vunzig-verzuurde satire — in dit boek vertegenwoordigen wil... Want de jonge Bernulf zelf, och, — hij leutert wel héel erg, hij is ook wel taai met zijn „cirkels", zijn „ego", en zijn „spiritisme", maar soms is hij niet onaardig, en voor een oogenblik zelfs wel eens verstandig.

De jonge Bernulf.... is een jongmensch, dat denkt. Zoo zijn er meer. Maar de jonge Bernulf vindt dit het bizondere van zijn denken, dat hij niets, zelfs niet de allereenvoudigste begrippen, van anderen, op gezag, zou overnemen, dat hij van meet af aan alles óver zou denken:

....„Neemt op en verwerkt de ideeën van alle wijsgeeren der aarde; weest dag en nacht bezig met opnemen en verwerken, tot gij gebogen zijt van inspanning, tot ge grijs zijt van ouderdom .... gij zult er niet van veranderd, verbeterd, grooter geworden zijn; uw ziel, uw ik, uw wezen is onveranderd gebleven.

„Ha, groeien, groeien moet een mensch! Groeien als een boom *van den grond af*.

„Zelf moet gij zoeken, zelf vinden. Daarvan groeit ge, daarvan alleen.

„Menigmaal heb ik u hooren klagen over den strijd tusschen uw hoofd en uw hart. Bij den gegroeiden mensch bestaat die strijd niet. Bij hem geen tegenspraak in woord en daad, geen inconsequentie van handelen.

„Bij hem is alles eenheid, alles harmonie. Hij is *uit één stuk,* juist zooals een boom."

Dit is een behartigenswaardig lesje voor menig pseudo-philosoof, die uit eenige belezenheid en een vermeend in-zich-opgenomen-hebben van wàt hij zooal las, de eigenaardige gevolgtrekking maakt, nu ook zelf een genie, een profeet, ja wat alniet, te wezen; en, ongetwijfeld, het bovenstaand fragment bevat een voortreffelijk beginsel; maar een beginsel, dat, ten eerste, alle heusche philosophen van alle tijden er op nahielden; waaraan wij, tweedens, hier bij den jongen Bernulf al bitter weinig hebben, waar het slechts aanleiding geeft tot ontdekkingen zoo oud als de weg van Kralingen, opnieuw *gedaan* weliswaar, doch niet eens op een nieuwe, bizondere wijze gezegd, zoodat een wellicht wat afgesleten besef er zich aan zou kunnen verlevendigen; en waarop, ten laatste, slechts een zeer klein gedeelte dezer 200 pagina's berust.

Tot het beste, dat er zoo in dit boek te vinden is, behoort bijvoorbeeld een inzicht als dit:

„En hij keek naar de spreeuwen, zwermen van jonge spreeuwen, die met geruisch als van wind daar af en aanvlogen; *eenige maanden geleden bestonden ze nog niet; op den dag toen hij daar en daar liep, zoo en zoo sprak, dat en dat deed, waren die spreeuwen er nog niet;* zie, nu vlogen ze; nu maakten ze geluid; nu zochten ze wormpjes.

„*Dan weer bekeek hij zijn hand* en vond het zeer vreemd dat die vaste, stevige hand eenmaal uiteen zou vallen."

Wat verder:

„Vreemd, vreemd was alles, en er was niets of 't was nieuw."

Dieper dan tot zoo elementaire wijsgeerige gevoelens komt dit werk niet. En waarlijk — zij het dan, naar de schrijver-zelf verzekert, „iets" — dit is niet genoeg voor een boek, dat zich als een uiting van oorspronkelijke philosophie aankondigen laat. Het teert op een aantal lange verhalen, die even vervelend als dwaas, even grof als onnoozel blijken: de lotgevallen van Harlekijn.

Harlekijn is Ikkinks „gek", die

„de waarheid zegt.” Maar ochgot! die waarheden als essen, die hij zich zooveel moeite geeft, ons op te doen slokken; ach, ach, dat goedkoope gehekel van schrijvers en professoren, in de zoutelooze fantasieën over meneer Augustus en professor Molecuul (!)

Bij voorbeeld: Harlekijn gaat Augustus bezoeken; een visch-vrouw aan wie hij dit vertelt, meent, dat hij 't over Augustus den groenteboer heeft:

Harlekijn: „Da's de groenboer! schreeuwde ik terug — Augustus, dien ik bedoel, *verkoopt geen kool, uien, knollen en citroenen. Want 't is een schrijver.*”

Nu vraag ik u, lezer. . .

Maar waarom wordt ge hiervan zoo *bizonder* wee? waarom zoudt ge, zoo ge die hoofdstukjes (vooral ook die twee dozijn „sprookjes”) in hun geheel laast, er, evenals wij, zoo iets *bizonder* onuitstaanbaars in vinden? Omdat het zoo'n klaarblijkelijke (en dan daarbij nog zóózeer slappe) naäperij is van een schrijver, die wel groot was, maar die door ons geslacht dikwijls toch ook niet meer van harte kan worden genoten, — Multatuli. Want in dat alles is Ikkink, die zooveel prijs stelt op oorspronkelijkheid, het type van een dier naneefjes van Multatuli, zooals er (ze hebben gewoonlijk al 's meesters gebreken, maar van zijn deugden geen) nog af en toe opstaan in ons land, — een broertje van den voor eenige jaren opgedoken en weer verdwenen Jan Zürcher met zijn Winfried; maar die was veel leesbaarder en frisscher.

Ieder die wel eens een aardige of diepe gedachte heeft, — en dat de heer Ikkink voor zijn omgeving onderhoudend gezelschap is, gelooven we graag! — die kan daarom nog niet altijd waardevolle boeken schrijven. Dat hebben de vrienden Acket en Ikkink vergeten.

C. S.

